

:: અનુક્રમણિકા ::

ક્રમ	વર્ષ	અંક	વિષય	પે.નં.
૧.	૧૬	૨૬	ખ્રિસ્તી ધર્મ-પ્રચાર સામે ચેતો	૧
૨.	૧૬	૨૭	હૃદયમાં પ્રભુનું ભક્તિથી સ્થાપન	૩
૩.	૧૬	૨૮	ભવનિર્વેદનો એક નક્કર સક્રિય ઉપાય	૫
૪.	૧૬	૨૯	નિશ્ચયદષ્ટિનો દુરુપયોગ	૭
૫.	૧૬	૩૦	નિશ્ચયદષ્ટિનો સદુપયોગ	૯
૬.	૧૬	૩૧	નિશ્ચયદષ્ટિ કેવી રીતે કેળવવી ?	૧૧
૭.	૧૬	૩૨-૩૩	અધ્યવસાયનું મહત્વ અને..., (લે.૨)	૧૪-૧૮
૮.	૧૬	૩૪	મહાશાંતિનો એક અદ્ભુત પ્રયોગ	૧૮
૧૦.	૧૬	૩૫	દોષોની વિદેંબણા ટાળવા અદ્ભુત ઉપાય	૨૦
૧૧.	૧૬	૩૬	મુનિશ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજીનો...	૨૨
૧૨.	૧૬	૪૩	આત્માની ઉન્નતિ ક્યાં અટકે છે ?	૨૬
૧૩.	૧૬	૪૪	આત્માના મહત્વને કેમ લાગુ કરવું ?	૨૮
૧૪.	૧૬	૪૫	મન એ વિકાસનું સાધન છે	૩૦
૧૫.	૧૬	૪૬	ઈન્દ્રિયોના વિજયનું તાત્ત્વિક પ્રયોજન	૩૨
૧૬.	૧૬	૪૭-૪૮	સમ્યક્ત્વમાં વૈરાગ્યનું સ્થાન, (લે.૨)	૩૪-૩૭
૧૮.	૧૭	૨	અરિહંતની ઉપાસનાનો ઉપાય	૩૮
૧૯.	૧૭	૩	આસ્તિક-નાસ્તિકનું માપ શાના પર ?	૪૦
૨૦.	૧૭	૪	અક્ષય સુખના લવથી સર્વ ભૂખ કેમ લાગે ?	૪૨
૨૧.	૧૭	૫-૬	કાળલબ્ધિ લહી પંચ નિહાળશું, (લે.૨)	૪૪-૪૭
૨૩.	૧૭	૭	મોક્ષમાં શું સુખ ? શું કરવાનું ?	૪૮
૨૪.	૧૭	૮	વીર સંવત્ ૨૪૯૫ ના પ્રારંભે...	૫૦
૨૫.	૧૭	૯	દાનધર્મ પહેલો કેમ ?	૫૩
૨૬.	૧૭	૧૦	વીતરાગના દર્શન ભક્તિભાવથી...	૫૫
૨૭.	૧૭	૧૧	ભવપ્રવાહ કેમ સતત ચાલુ ?	૫૭
૨૮.	૧૭	૧૨	અનંતના પ્રવાસે	૫૯
૨૯.	૧૭	૧૩-૧૪	બ્રહ્મચર્ય પાળવું કેમ સહેલું ?, (લે.૨)	૬૧-૬૪
૩૧.	૧૭	૧૫	બાલ્ય તપ કેમ જરૂરી ?	૬૪
૩૨.	૧૭	૧૬-૧૭	ખોટા વિચારોથી બચવા અદ્ભુત ઉપાય, (લે.૨)	૬૬-૬૯
૩૪.	૧૭	૧૮	પ્રભુનામની જડીબુટ્ટીનો ઉપયોગ	૬૯
૩૫.	૧૭	૧૯	બ્રહ્મચર્ય-પાલન માટે મનનું મૂલ્યાંકન	૭૧
૩૬.	૧૭	૨૦-૨૨	તકલાદી આનંદ અને સંતાપ..., (લે.૨), (લે.૩)	૭૩-૭૯
૩૮.	૧૭	૨૫-૨૬	અંતરગ શત્રુ લોભ કેમ દબાવાય, (લે.૨)	૭૯-૮૩
૪૧.	૧૭	૨૩-૨૪	પ્રતિક્રમણ એ મહાયોગ, (લે.૨)	૮૩-૮૭
૪૩.	૧૭	૨૭-૨૮	આત્મા અને મોક્ષ માટે પ્રમાણ..., (લે.૨)	૮૭-૯૦
૪૫.	૧૭	૨૯-૩૧	આજના માનસમાં ભૂત... (લે.૨), (લે.૩)	૯૧-૯૬
૪૮.	૧૭	૩૨	સંતાપ-ઉદ્દેગ ટાળવાનો અદ્ભુત ઉપાય	૯૬
૪૯.	૧૭	૩૩	દિવ્યભૂમિમાં પ્રવેશ કેમ ?	૯૮
૫૦.	૧૭	૩૪	જિનવાણી-શ્રવણનું મહત્વ...	૧૦૦
૫૧.	૧૭	૩૬	અકલ્યાણમિત્રથી દૂર રહો	૧૦૨

(G)

ક્રમ	વર્ષ	અંક	વિષય	પે.નં.
૫૨.	૧૭	૩૭,૪૧	મંત્રી તેતલીપુત્ર દુઃખી કેમ ? (લે.૨)	૧૦૫-૧૦૮
૫૪.	૧૭	૩૮	ધર્મવૃક્ષની ભૂમિ : ત્રિવિધ યોગ્ય પ્રવર્તન	૧૦૯
૫૫.	૧૭	૩૯	મનનું યોગ્ય પ્રવર્તન	૧૧૦
૫૬.	૧૭	૪૨-૪૩	અદ્ભુત ધ્યાન યોગભર્યું પ્રભુદર્શન, (લે.૨)	૧૧૨-૧૧૫
૫૮.	૧૭	૪૪	આત્મરોગ હટાવવા બે જડીબુટ્ટી	૧૧૬
૫૯.	૧૭	૪૫	'પ્રેરક અવસર જિનવડુ'	૧૧૮
૬૦.	૧૭	૪૬	પરના ખેલ ઉપર લહેવાઈ ન જવાય	૧૨૦
૬૧.	૧૭	૪૭	મનની કમજોરી	૧૨૨
૬૨.	૧૭	૪૮	કામ-કોપાદિ રોકવા એક નક્કર ઉપાય	૧૨૪
૬૩.	૧૮	૨	નિષ્ફળ-નકામા વિચારોનો અતિ ભયંકર રોગ	૧૨૬
૬૪.	૧૮	૩	ગૃહસ્થ બહારથી સુખી... સાધુ અંદરથી સુખી	૧૨૮
૬૫.	૧૮	૪	નિત્ય પ્રસન્નતાનો એક ઉપાય	૧૩૦
૬૬.	૧૮	૫	મનુષ્ય જેવો હીનભાગી કોણ ?	૧૩૨
૬૭.	૧૮	૬	શું પૈસા ખર્ચ્યા વિના પ્રભુભક્તિ ન થાય ?	૧૩૪
૬૮.	૧૮	૭-૮	બીજાની પુણ્યાઈનાં અંજામણમાં શા... (લે.૨)	૧૩૭-૧૪૦
૭૦.	૧૮	૯	વિચાર-વાણી-વર્તાવ પર અંકુશ કેમ આવે ?	૧૪૧
૭૧.	૧૮	૧૦	શુકલધ્યાનની પ્રક્રિયા પરથી એક દિશા સૂચન	૧૪૩
૭૨.	૧૮	૧૧	અનંતા દેહ ખાતર આત્માને ચૂસ્યો	૧૪૫
૭૩.	૧૮	૧૨	ધર્મ શું મોક્ષની જ ઈચ્છાથી કરવાનો ?	૧૪૭
૭૪.	૧૮	૧૩	દુઃખ શાથી ? પૈસા દાબી રાખીને ધર્મ...	૧૪૯
૭૫.	૧૮	૧૪	મદ-ઈર્ષ્યા-નિંદા-વિકથા એ ભયંકર...	૧૫૧
૭૬.	૧૮	૧૫-૧૬	વિકાસ શો ? ધર્મ કરાય, (લે.૨)	૧૫૩-૧૫૭
૭૮.	૧૮	૧૭	આપણે આત્માથી ઈશીએ ?	૧૫૭
૭૯.	૧૮	૧૮	સંયમનાં સૌંદર્ય : બ્રહ્મચર્યની ટાઢક	૧૫૯
૮૦.	૧૮	૧૯	નિર્મળ દિલ માટે એક સુંદર ચાવી	૧૬૧
૮૧.	૧૮	૨૦-૨૧	'સેવાધર્મ : પરમગહન : કેમ ?, (લે.૨)	૧૬૩-૧૬૬
૮૩.	૧૮	૨૨-૨૩	દિલ ઉમદા રાખવા ચાર પ્રશ્ન :..., (લે.૨)	૧૬૭-૧૭૧
૮૫.	૧૮	૨૫	શુદ્ધ અવસ્થા શુભ અવસ્થાની પ્રવૃત્તિથી આવે	૧૭૧
૮૬.	૧૮	૨૬	અતિજરૂરી દષ્ટિની નિર્મળતા અને શાસ્ત્ર શ્રવણ	૧૭૩
૮૭.	૧૮	૨૭	જિનવચનની વિશેષતાઓ કઈ ?	૧૭૫
૮૮.	૧૮	૨૮	ધર્મચૈતન્ય કેમ વિકસે ?	૧૭૭
૮૯.	૧૮	૨૯	પ્રતિકૂળ વેઠવાં એ પણ એક અનિવાર્ય સાધના	૧૭૯
૯૦.	૧૮	૩૦	પરચિંતા અધમાધમ કેમ ?	૧૮૧
૯૧.	૧૮	૩૧-૩૨	ક્ષમા-બ્રહ્મચર્ય આદિની બે સુંદર ચાવી, (લે.૨)	૧૮૩-૧૮૭
૯૩.	૧૮	૩૩	વીતરાગની સાચી ઉપાસના માટે જરૂરી તત્ત્વ	૧૮૭
૯૪.	૧૮	૩૪	ધર્મશ્રદ્ધાનાં ૩ મહાન સૂત્ર	૧૮૯
૯૫.	૧૮	૩૫	વર્તમાન હાડમારીઓ : એમાં હુંકનું સાધન	૧૯૧
૯૬.	૧૮	૩૬	વાસનાઓ મોળી પાડવા એક વિચારણા	૧૯૩
૯૭.	૧૮	૩૭-૩૮	કુવાદો કુધર્મો કેમ ભયંકર ? :..., (લે.૨)	૧૯૫-૧૯૮
૯૯.	૧૮	૩૯	જીવનમાં પરલોક માટે કાંઈ જોગવાઈ...	૧૯૯
૧૦૦.	૧૮	૪૦	આચાર પહેલો ? કે વિચાર ?	૨૦૧

(H)

ક્રમ	વર્ષ	અંક	વિષય	પે.નં.
૧૦૧.	૧૮	૪૧-૪૨	‘દિલ અટકો તોરા ચરણ કમળમેં’, (લે.૨)	૨૦૩-૨૦૭
૧૦૩.	૧૮	૪૩	ભવસ્થિતિ-પરિપાક : ચાર શરણનો ચમત્કાર	૨૦૭
૧૦૪.	૧૮	૪૪	જીવન પર મનોદશાની અસર	૨૦૯
૧૦૫.	૧૮	૪૫	‘શીલ’ની વિરુદ્ધમાં વર્તમાન દલીલોના રદિયા	૨૧૧
૧૦૬.	૧૮	૪૬	પ્રભુનાં દર્શને રોમાંચ ખડા કેમ થાય ?	૨૧૩
૧૦૭.	૧૮	૪૭/૪૮	આજના કાળને શ્રાપ : વાસનાથી...	૨૧૫
૧૦૮.	૧૮	૧	મુનિશ્રી વિશ્વધનવિજયજીની સમાધિ	૨૧૭
૧૦૯.	૧૮	૨	કાયાને સુખ એ વિટંબણા	૨૧૯
૧૧૦.	૧૮	૩	કર્મની ભ્રમણામાં પુરુષાર્થનો નાશ ન કરો	૨૨૧
૧૧૧.	૧૮	૪	ગુપ્ત ભંડાર અને એની ચાવી	૨૨૩
૧૧૨.	૧૮	૫	દરેક સાધનામાં જરૂરી તત્ત્વ	૨૨૬
૧૧૩.	૧૮	૬	પ્રભુના નામની શીતલતા	૨૨૮
૧૧૪.	૧૮	૮-૯	સમ્યક્ત્વના ૫ લક્ષણનાં ઉત્પત્તિક્રમ..., (લે.૨)	૨૩૦-૨૩૪
૧૧૬.	૧૮	૧૦	સહિષ્ણુતા-સહનવૃત્તિના અદ્ભુત લાભ	૨૩૫
૧૧૭.	૧૮	૧૧	મા-બાપનો ઉપકાર : સાસુ-વહુ કેમ ન ઝગડે ?	૨૩૭
૧૧૮.	૧૮	૧૩	આપણને ભગવાનની કઈ દયા ખપે ?	૨૩૯
૧૧૯.	૧૮	૧૪	સંતોષનું સ્વરૂપ : સંપત્તિ પચાવવાની આવડત	૨૪૧
૧૨૦.	૧૮	૧૫	ધારણીમાતાએ ચંદનાની ચિંતા કેમ ન કરી ?	૨૪૩
૧૨૧.	૧૮	૧૬	ભક્તિ એ મુક્તિની દૃતી કેવી રીતે ?	૨૪૫
૧૨૨.	૧૮	૧૭	પરોપકાર કરો છતાં સ્વોપકાર કદી ન ભૂલો	૨૪૭
૧૨૩.	૧૮	૧૮	જીવનમાં શાન્તિ કેમ મળે ?	૨૪૯
૧૨૪.	૧૮	૧૯	શું ભગવાન આપણા પનારે પડ્યા છે ?	૨૫૧
૧૨૫.	૧૮	૨૦	ક્ષપકશ્રેણિ અને વીતરાગભાવ કેમ આવે ?	૨૫૩
૧૨૬.	૧૮	૨૧	પુણ્ય વટાવી કષાયો ખરીદવાનો મૂર્ખ ધંધો	૨૫૫
૧૨૭.	૧૮	૨૨-૨૩	જીવનની પાંચ ખરાબી..., (લે.૨)	૨૫૮-૨૬૨
૧૨૮.	૧૮	૨૪-૨૫	દર્શનની બલિહારી સામગ્રીમાં સમ્યગ્દર્શન, (લે.૨)	૨૬૨-૨૬૬
૧૩૧.	૧૮	૨૬	કોધાદિ ૪ કષાયના ત્યાગ માટે વિચારણા	૨૬૭
૧૩૨.	૧૮	૨૭	‘ધ્યાનશતક’ શાસ્ત્રપરિચય અને ધ્યાનનું મહત્ત્વ	૨૭૦
૧૩૩.	૧૮	૨૮	સંયમ-બ્રહ્મચર્ય માટે ખાતા વહેંચી લો	૨૭૧
૧૩૪.	૧૮	૨૯	દુઃખનાં રોદણા કેમ અટકે ?	૨૭૩
૧૩૫.	૧૮	૩૦	ધોડો દોડે રે સાહિબ વાજમાં	૨૭૬
૧૩૬.	૧૮	૩૧	જીવનના હિસાબ પર સુખ-દુઃખ...	૨૭૮
૧૩૭.	૧૮	૩૨-૩૩	કર્મ ખટકે છે, પણ કબાડું ખટકે છે ?, (લે.૨)	૨૮૦-૨૮૪
૧૩૯.	૧૮	૩૪	ધર્મપ્રેમની કેટલી જરૂર ?	૨૮૪
૧૪૦.	૧૮	૩૫	ધર્મપ્રેમ માપવાની પારાશીશી	૨૮૭
૧૪૧.	૧૮	૩૬	પરમાત્મા અંગે જૈનો અને અજૈનોની માન્યતાનું ક્ષણ	૨૮૯
૧૪૨.	૧૮	૩૭	તમે શ્રાવક માબાપ છો ?	૨૯૧
૧૪૩.	૧૮	૩૮	વાંકાનેરના આંગણે ‘ધ્યાન-શતક’નું બહુમાન	૨૯૪
૧૪૪.	૧૮	૪૦-૪૨	પાપના સંતાપ છતાં પાપ કેમ... (લે.૨), (લે.૩)	૨૯૬-૩૦૨
૧૪૭.	૧૮	૪૩-૪૪	વીતરાગ પ્રભુની મૂર્તિમાં બે પ્રકારની..., (લે.૨)	૩૦૨-૩૦૬
૧૪૯.	૧૮	૪૭,૪૮	બંગાળી માનવોનાં દુઃખ અને અનુકંપા	૩૦૬

૧ ખ્રિસ્તી ધર્મ-પ્રચાર સામે ચેતો

પરલોકની માન્યતાવાળા આર્ય ધર્મોના માથે આજે અનેકવિધ આપત્તિઓ આક્રમી રહી છે, એમાં સંસ્કૃતિ પરની આપત્તિઓ પૈકી એક આપત્તિ તેરાપંથ મત તરફથી છે. એ પૂર્વે એક લેખમાં અમે જણાવી ગયા છીએ. આ લેખમાં ખ્રિસ્તીઓનો કંઈક વિચાર કરીએ.

ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપની દ્વારા, અંગ્રેજોનો અહીં પગ પેસારો થયો અને યુનિવર્સિટી સ્થપાઈ તથા લોકો એની કેળવણીમાં ડીગ્રી અને નોકરીના લોભે જોડાવા લાગ્યા ત્યારે પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ લેખક લોર્ડ મેકોલેએ, બ્રિટનની સરકારને જણાવ્યું કે, - ‘ખ્રિસ્તી સંસ્કૃતિનો ભારતમાં પ્રવેશ કરાવવાના પ્રયત્નમાં આપણે સફળ થયા છીએ.’

મૂઠ્ઠા ને લાલચુ ભારતને આની ગતાગમ નહોતી, એનાથી આર્ય સંસ્કૃતિ પર પડનાર જબરદસ્ત ફટકાનો વિચાર નહોતો, તેથી લોભમાં ને લોભમાં યુનિવર્સિટીની કેળવણી લેનારા વધતા જ ગયા. કહેવત છે ને કે, ‘લોભિયા હોય ત્યાં ધૂતારા ભૂખે ન મરે’ આજે એનું પરિણામ દેખાય છે કે પહેરવેશ-ખાનપાન-મોજશોખ-વ્યવહાર વગેરેની પદ્ધતિમાં કેવું પરિવર્તન અને પાશ્ચાત્ય અંધ અનુકરણ ચાલી પડ્યું છે ! કેળવણીમાં પણ આર્યવિદ્યાઓ અને તત્ત્વજ્ઞાનનું કોઈ મહત્ત્વ રહ્યું નથી. તો આર્ય ઈતિહાસ અને પૂર્વના મહાન આત્માઓના જીવન તથા સાહિત્યના તેવા અધ્યયન પણ ક્યાં છે ? ફ્રાંસનો સુપ્રસિદ્ધ કવિ ગોએથ અહીંનું શાકુંતલ નાટક માથે લઈ સભાઓ વચ્ચે નાચ્યો હતો. એટલું બધું ઊંચું કવિત્વ અને વિદ્વત્તા એને ભારતીય કવિ કાલીદાસમાં લાગી, ત્યારે આજે અહીંવાળા અંગ્રેજ કવિઓ શેક્સપિયર શેલી અને કીટસ વગેરેમાં એ જુએ છે. પાશ્ચાત્ય ફિલોસોફી કે જે મોટાભાગે ઈથિક્સ યાને ધર્મશાસ્ત્ર જેવી છે એને ‘ફિલોસોફી’ યાને દર્શનશાસ્ત્રના તત્ત્વજ્ઞાન તરીકે માની એના પર ભારતીયો ઓવારી જાય છે, ત્યારે અહીંના ઘણાં ગહન અને તર્કપૂર્ણ દર્શનશાસ્ત્રોને જીવનમાં નકામા ગણી ભંડારમાં પૂરી દીધા છે. આવો આવો ખ્રિસ્તી સંસ્કૃતિએ કેટલોય ભયંકર અનર્થ સર્જ્યો છે.

વળી ભારતમાંથી અંગ્રેજ રાજ્ય ગયા પછી ભારતીયોના ધર્મ પરિવર્તન કરી ખ્રિસ્તી ધર્મવાળાની વસ્તી જાલિમ વધારી દીધી છે ! અને એનાં દેવળો બમણાં ત્રણગણાં જેવા વધી ગયા છે.

એટલું જ નહિ પણ ખ્રિસ્તી પાદરીઓ, પોસ્ટલ ટ્યુશનની ભારતવ્યાપી યોજના ચલાવી આર્ય ધર્મવાળાઓમાં પણ ખ્રિસ્તી સંસ્કારો નાખવાનું ભગીરથ કાર્ય કરી રહ્યા છે. એમાં લલચામણી ભાષા અને પ્રલોભનો દ્વારા આર્યત્વના જ્ઞાનરહિત ભોળા આર્યો ઉપર ખ્રિસ્તી ધર્મનું ભારે અંજામણ ને આવર્જન કરી રહ્યા છે.

એવું જ મીશનરી સ્કૂલ-કોલેજોમાં પણ સારી અંગ્રેજી ભાષા શીખવવાના ઓઠાં હેઠળ મૂર્ખ આર્ય બનેલ આર્ય પ્રજાને આ ખ્રિસ્તીઓ તાણી રહ્યા છે, ને એમાં ય ખ્રિસ્તી સંસ્કરણનાં છૂપાં ઝેર પીરસ્યે જાય છે. હમણાં વડોદરામાં શ્રી શંકરાચાર્ય જાહેર સભામાં ખ્રિસ્તી ધર્મનો કેવો ધૂમ પ્રચાર થઈ રહ્યો છે એનો ખ્યાલ આપ્યો હતો. એમણે જણાવેલું તે શિબિર-વિદ્યાર્થીના હેવાલમાંથી નીચે મુજબ મળે છે,-

ખ્રિસ્તી ધર્મના પ્રચાર માટે એ લોકો આજની ઊગતી આર્ય પ્રજાને અનેક રીતે ભોળવે છે. એના એક દષ્ટાન્ત તરીકે બાલ્યવયના કુમળા આર્ય બાળક બાળિકાઓના મન પર કેવી ખ્રિસ્તી ધર્મની ઘેરી અસરો નખાય છે એનો બહુ ઓછાંને ખ્યાલ હશે. ક્રિશ્ચિયન સ્કૂલોમાં પ્રાયમરીથી જ ઈંગ્લીશ શિખવવાની લાલચ આપી ફીમાં રાહત પણ આપે છે, અને હકિકતમાં અંગ્રેજી ભાષાનું સારું શિક્ષણ આપતા હોય તેમાં આકર્ષાઈ હિંદુઓ તેમના બાળકોને ત્યાં મોકલતા હોય છે. એમાં ખ્રિસ્તીધર્મનું આકર્ષણ ઊભું કરવા એ લોકો કેવી કેવી કુનેહ વાપરે છે કે દાખલા તરીકે સ્કૂલ તરફથી બાળકોને નિશાળે લઈ જવા મોટર તેડવા આવે છે. બાળકોને મોટરમાં બેસાડી ડ્રાઈવર જાણી જોઈને એની બારીઓ બંધ કરી દે છે. પછી નાના બાળકોને શિક્ષક કહે છે. ‘તમે ભગવાન રામનું નામ દો એટલે મોટર ચાલુ થશે.’ બાળકો પોતપોતાના ભગવાન રામ-કૃષ્ણ-મહાવીર વગેરેનું નામ લે છે પણ મોટર ચાલતી નથી. પછી કહે ‘ચાલો ત્યારે હવે ભગવાન ઈસુનું નામ લો.’ બાળકો ‘હે ઈસુ ભગવાન’ એમ બોલે ત્યાં મોટર ચલાવવામાં આવે છે. પછી શિક્ષક બાળકોને કહે છે, જુઓ બધા ભગવાન કરતાં ઈસુ ભગવાન કેવા ભલા છે, કે એમનું નામ દેવાથી બગડેલી મોટર ચાલુ થઈ ગઈ !’ આમ બાળકોને ઈસુના ભક્ત બનાવવાની અને ખ્રિસ્તી ધર્મ પ્રચારની પેરવી કરવામાં આવે છે.’

આ તો એક નુસખો. બાકી તો બાળકોને નેકટાઈ, અમુક જ ગણવેશ. મા-બાપને પપ્પા મમ્મી જેવા શબ્દો બોલવાનું, ને પાદરીને ફાંધર કહેવાનું, સ્કૂલ-કોલેજોમાં પાદરીઓ કલાસ લે તેમાં ગમે તે રીતે ઈસુ ખ્રિસ્ત-બાઈબલ અને ખ્રિસ્તી ધર્મનું મહત્ત્વ ઘુસેડવાનું, વગેરે કેટલાય નુસખા ચાલે છે. વડોદરાનો શિબિર વિદ્યાર્થી લખે છે કે બાળકોને ઈંગ્લીશ શિખવવાના લાગેલા ગાંડપણમાં આગળ જતાં કેવા

વિચારો જાગશે તે પ્રત્યે મા-બાપને ચિમકી આપી હતી. આ સાંભળી મને પણ થઈ જાય છે કે ક્યાં સુધી મારે બેસી રહેવું ? મારા જેવા દશ યુવકો પૂજ્યશ્રી પાસે તૈયાર થઈ બહાર પડીએ.’

સારાંશ, (૧) જૈનોએ સંતાનોને ખ્રિસ્તી સંસ્થાઓમાં અંગ્રેજી ભણાવવાનો આવો વ્યામોહ છોડી દેવા જેવો છે, નહિતર એ સંતાનોમાંથી જૈન જ શું પણ આર્ય સંસ્કૃતિય નષ્ટ થઈ ખ્રિસ્તી માનસ ઘડાશે. (૨) વિશેષમાં જૈન સંસ્કૃતિ અને જૈન ધર્મની શિક્ષા આપનારી અનેકવિધ યોજનાઓ અમલી કરવાની અત્યંત જરૂર છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૬, અંક-૨૭, તા. ૧૬-૩-૧૯૬૮

૨) હૃદયમાં પ્રભુનું ભક્તિથી સ્થાપન

શ્રી ‘કલ્યાણમંદિર’ સ્તોત્રમાં ‘આકર્ણિતોડપિ’ વાળી ગાથામાં આચાર્યપુંગવ સિદ્ધસેન દિવાકર મહારાજે પ્રભુને આ સ્તુતિ કરી કે ‘હે જનબાંધવ! મેં, આપને સાંભળ્યા, પૂજ્યા, જોયા છતાં ચોક્કસ, ચિત્તમાં ભક્તિ સાથે આપને મેં ધારણ કર્યા નહિ તેથી હું દુઃખનું પાત્ર બન્યો છું. કારણ કે ભાવશૂન્ય ક્રિયા ફળતી નથી.’

આ શબ્દો સૂચવે છે કે પૂર્વે અનંતા કાળમાં ભગવાનને સાંભળવામાં પૂજવામાં કે જોવામાં બાકી રહી નથી. છતાં જીવ જન્મ-મરણાદિ દુઃખનો ભાગી બન્યો રહ્યો છે એ કઈ ખામીએ ? તો કહ્યું કે ભાવની.

આજે આપણે પ્રભુદર્શન-પૂજન વગેરે બાહ્ય ક્રિયાથી સંતોષ માનીએ છીએ. કદી એ જોવા જતા નથી કે તે તે ક્રિયા સાથે દિલમાં તેવા તેવા ભાવ જાગ્યા ? પ્રભુના દર્શન તો કર્યા, પણ હૃદયના તાર ઝણઝણ્યા ? જેમ ગરીબ માણસને શ્રીમંતને જોતા દિલ લહેવાઈ જાય છે, દીનતા આવે છે કે ‘આ કેવો મોટો તવંગર, ને હું મુફલીસ નિર્ધન ! એમ સાજાને જોતા રોજના માંદાના મનને લાગી આવે છે કે હું આ કેવો રોગમાં પીડાતો ! તો શું સંસાર પારગામી ભગવાનને જોતા એક સંસારના ભટકતા જીવ તરીકે યા વીતરાગને જોતા એક રાગ-દ્વેષાદિ રોગોથી રોગિષ્ઠ તરીકે મનને લાગી ન આવે ? મન લહેવાઈ ન જાય, દીનતા ન આવે કે અરેરે ! આ ભગવાન મળવા છતાં હું ભટકતો ? હું રાગાદિનો રોગી ?

જાતની આવી સરિયામ હીનતા ન દેખાય પછી મંદિરમાં પણ અહંત્વ ને ઠસ્સો, બતાવવાનું નાટક શે મીટે ? ઈષ્ટ વિષયોના સ્મરણ અને ખેંચાણ ત્યાં પણ શાના ખટકે કે પડતા મૂકાય ?

કવિ જે કહે છે કે, ‘પ્રભુને દિલમાં ભક્તિસંહિત ધર્યા નહિ,’ એ ભક્તિ શી ચીજ છે ? આ જ કે દિલ પ્રભુને એવું ભજે, એવું શરણું લે, આશરો લે, કે ‘હે નાથ ! તેં જે રાગાદિ રોગો હટાવ્યા અને સંસારભ્રમણ મિટાવ્યું, એ જ અદ્ભુત ખરેખરું કાર્ય કર્યું.’ મારે પણ એ જ કર્તવ્ય છે, ને તે માટે મારે જગતમાં બીજા કોઈનો નહિ પણ તારો જ આધાર છે. તેથી મારું દિલ અશરણભૂત ને વિશ્વાસઘાતી એવા પૈસાટકા-પ્રતિષ્ઠા-પરિવાર વગેરેથી ઊભગી તારા પર જ ઓવારી જાય છે.’

આવો કોઈ ભક્તિનો ભાવ-ઊભો થયા કરે તો રાગાદિ રોગોને અને ભવમાં ભટકાવનારા આરંભ-વિષય-પરિગ્રહની વૃત્તિને ધક્કો કેમ ન લાગે ? કમમાં કમ એટલું તો જરૂર થાય કે ‘પ્રભુએ જો એ બધું ફગાવી દીધું છે, તો ખરેખર એ રાગાદિ અને આરંભ-વિષયાદિ દુઃખદ છે, ખતરનાક છે, ભૂંડા છે.’ પછી વારંવાર વીતરાગ પ્રભુના દર્શન પૂજન-ગુણગાને એની પ્રત્યે ગ્લાનીનો ભાવ આવ્યા જ કરે, જે એને ઓછાં કરવાની વૃત્તિ ઊભી કરે ને તેવો પુરુષાર્થ-પ્રયત્ન કરાવે.

આ પરિણામ જો ન દેખાતું હોય, એટલે હજી તો રાગાદિ અને આરંભાદિ ઉપર જેર જ ન વરસતું હોય તો એ સૂચવે છે કે દર્શન-પૂજનાદિ એળે જઈ રહ્યાં છે, લુખ્યા હૃદયે કે ભળતા આશયે થઈ રહ્યા છે.

આ સ્થિતિ અનંતા કાળ અનંતી વાર ચલાવી. પરંતુ હવે અહીં તો મનને એમ થવું જોઈએ કે ‘ઈષ્ટ દેવ તરીકે સરાગી દેવ નહિ, ને વીતરાગ દેવ મળ્યા’ તો એ મળવામાં કઈ અપેક્ષાએ ભાગ્યની બળવત્તા ? આટલા જ માટે ને કે મહાન ભાગ્યોદયે મળેલ વીતરાગની ઉપર એમની વીતરાગતાના હિસાબે એવો જવલંત પ્રેમ થાય, આકર્ષણ થાય, કે આપણા રાગાદિ અકારા લાગે ? વીતરાગ મળવામાં ભાગ્ય સબળ આ અપેક્ષાએ હોય તો તે આપણા સતત ખ્યાલમાં હોય, તો સહેજે રાગદ્વેષાદિ અને આરંભ-વિષય-પરિગ્રહાદિ પર ગ્લાની ઊભી કરવાની તમન્ના રહે, ને દેવદર્શન-પૂજનાદિ કરી કરી વીતરાગ અને વીતરાગતા તરફ આકર્ષણ બહુમાન એવું વધારતા જવાય કે એ ગ્લાની ઊભી થાય, વધતી જાય, ને દિલ વીતરાગ અને એમની આજ્ઞામાં વધુ ગોઠે.

બસ, વીતરાગને ચિત્તમાં ભક્તિથી સ્થાપિત કરવાના છે, જેથી ક્રિયા ભાવયુક્ત બને. અને ! દુઃખ જાય. ‘દુઃખ જાય’ એટલે આપણે દુઃખી છીએ એવી કલ્પના જ નીકળી જાય.

દુઃખની કલ્પના કાઢવામાં આ ભાવનારૂપ સાધનો છે,-

(૧) વીતરાગદેવ જેવા અચિંત્ય-પ્રભાવી અમૂલ્ય નાથ મળ્યા, પછી મારે શી

કમીના છે ? કે બીજી ન્યૂનતામાં મનને ઓછું લગાડું ?

(૨) વીતરાગપ્રભુના સિદ્ધાન્તમાં દુઃખ એ તો એકમાત્ર ગણિત હિસાબ છે, પૂર્વ કર્મનો હિસાબ ચુકતે થાય છે, પાપકચરો સાફ થાય છે.

(૩) દુઃખને બાહ્ય સાથે સંબંધ છે, આત્માને વેદન થવા સિવાય કશી ખોટ નથી, એની જ્ઞાનાદિ મૂડી અકબંધ રહે છે.

(૪) વીતરાગ પર પ્રેમ સાચો ત્યારે કે એમણે દુઃખ સહર્ષ વધાવ્યાં, તો હું પણ સહર્ષ વધાવું. પતિની પાછળ સતી એજ કરે છે.

(૫) ખરું દુઃખ બાહ્ય અગવડો નથી, પણ રાગાદિની સતામણી છે, આરંભ-વિષય-પરિગ્રહની ગુલામી છે, પણ વીતરાગ પ્રભુને હૈયામાં ધાર્યા પછી હું બળવાન છું. એ ય દુઃખ રવાના કરીશ.

આ ભાવનાઓથી પ્રભુ પ્રત્યે ભક્તિભાવ વધશે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૬, અંક-૨૮, તા. ૨૩-૩-૧૯૬૮

③ ભવનિર્વેદનો એક નક્કર સક્રિય ઉપાય

ધર્મનો પ્રારંભ ભવનિર્વેદથી એટલે કે સંસાર પરના વૈરાગ્યથી થાય છે.

‘વૈરાગ્ય’ એટલે એ ભાવ કે જેમાં સંસારના સુખ અને ધન આદિ સુખસામગ્રી ભૂંડી લાગે, ભયાનક લાગે, ‘આમા મારા આત્માનું શું થશે ?’ એવો ભય ઊભો થાય. તેથી એ છોડવા જેવી લાગે, અને ન છોડાય ત્યાં સુધી મુંઝવણ રહે.

આ વૈરાગ્ય આ ભવનિર્વેદ ન આવે ત્યાં સુધી વાસ્તવિક ધર્મની શરૂઆત નથી થતી. ભલે ને એ દાનાદિ ધર્માચરણ કરે પણ ભવનિર્વેદ નહિ એટલે સાંસારિક સુખ અને એની સામગ્રીનો રસ ઊભો રહેવાનો. ફળ તરીકે એ જ માગવાનો, કે જે મળ્યેથી સંસારભ્રમણ જ વધારશે. તો પછી એવા દાનાદિને ધર્મરૂપ કેમ કહેવાય ? માટે પાયામાં ભવનિર્વેદ જોઈએ. તેથી જ વીતરાગ પ્રભુની આગળ ‘જય વીયરાય’ સૂત્રમાં પહેલી માગણી એની મૂકી.

સવાલ એ છે કે આ ભવનિર્વેદ લાવવો શી રીતે ?

‘અધ્યાત્મસાર’ માં ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મહારાજે ‘ભવસ્વરૂપવિજ્ઞાનાદ્’ એ શ્લોકથી કહ્યું કે (૧) સંસારનું નગ્ન સ્વરૂપ સમજો. (૨) એનામાં સરાસર નિર્ગુણતા છે, અસારતા છે’ એવી દૃષ્ટિ ઊભી કરો. અને (૩) એથી આવો નિર્ગુણ

સંસાર પર દ્વેષ અરુચિ કેળવો. એટલે (૪) એની ઈચ્છાનો જે ઉચ્છેદ થાય એ વૈરાગ્ય યાને ભવનિર્વેદ થયો કહેવાય. આમ ભવનિર્વેદ માટે સંસાર યાને એના સુખો અને સુખસામગ્રીમાં નિર્ગુણતા-નિસ્સારતાની હાડોહાડ બુદ્ધિ અને એથી એના પર થતી નફરત-અરુચિ-મુંઝવણ એ મુખ્ય ઉપાય થયો.

પરંતુ વાંધો એ આવે છે કે સંસારની અસારતા જાણવા છતાં એના સુખ અને ધન-સ્ત્રી-પુત્રાદિ સામગ્રી પર એવો અભાવ નથી થતો એવી અરુચિ નફરત નથી થતી, ઊલટું એમાં મિઠાશ-હુંફ-આશાએસ લાગ્યા કરવાનું ચાલુ રહે છે. આ વાંધાભર્યું છે, પણ એ વાંધો ટાળવો શી રીતે ? ને ખરેખર અભાવ, કડવાશ, અકળામણ, અજંપો ઊભો કેમ કરવો ?

ત્યારે આ મિઠાશ-હુંફ-આશાએસના મૂળ તપાસવા જોઈએ. મૂળ આ છે, કે (૧) આપણે સુખ-સામગ્રીના ગાઢ પરીચયમાં રહીએ છીએ. (૨) વારંવાર એના સ્મરણ કર્યા કરીએ છીએ, (૩) એના પર ભરપૂર વિચારણાઓ ચલાવીએ છીએ, (૪) એની વાતો કર્યા કરીએ છીએ, (૫) એની આશાઓ સેવીએ છીએ, (૬) મનોરથો ઘડીએ, (૭) યોજનાઓ ચિંતવ્યા કરીએ, ‘સુખ સામગ્રીમાં લેશ માત્ર પણ આધુ પાછું ન થાય’ (૮) એની પૂરી તકેદારી રાખીએ...વગેરે વગેરે કાર્યો કરીએ છીએ, એટલે પછી સંસાર અને સુખ સામગ્રી પ્રત્યે કડવાશ-અભાવ-અરુચિનો હાડોહાડ અનુભવ ક્યાંથી થાય ?

હવે જો એમ કહો કે ‘તો પછી એ બધા મૂળ બંધ કરી દેવા, સંસારને અસાર સમજી સુખ-સામગ્રીનો રસ ન રાખવો, એની બહુ વિચારણા-સ્મરણ-પલેવણ ન કરવી,’ આમ કહો તો એટલા નિષેધમાત્રથી એ નહિ અટકે એમ આપણો અનુભવ કહે છે. કેમ કે શાસ્ત્ર, ઉપદેશ, વગેરેથી નિષેધનું બહુ બહુ સાંભળવા જાણવા છતાં એ અટકતું નથી, ને હાડોહાડ ભવનિર્વેદ જાગતો નથી એ હકીકત છે. માટે કોઈ એવો નક્કર સક્રિય ઉપાય Positive Ways Mean’s Instrument જોઈએ કે જેથી એ બધામાં મંદતા આવે, ઓછાશ થાય.

બસ ત્યારે એવો એક ઉપાય આ છે કે આપણને ભગવાન બહુ ગમવા જોઈએ. ભગવાન એવા ગમે, એવા ગમે કે મન વારેવારે ભગવાનમાં ને ભગવાનમાં જ જાય. મનને થયા કરે કે ‘વાહ મારા વીતરાગ પ્રભુ ! વાહ જગતના અને મારા ઉદ્ધારક નાથ ! તમે કેવા મારા આત્મસ્નેહી ! કેવું તમારું વૈરાગ્ય-ઝળકતું જીવન ! શું તમારા આત્મપરાક્રમો ! કેટલો અદ્ભુત ત્યાગ ! ગજબ સહિષ્ણુતા ને અનુપમ ઉપશમ ! કેવો તમારો અનંત ઉપકાર ! બસ તેમ જ મારા એક આધાર, એક શરણ, એક પિતા, એક બંધુ...’

મનમાં વારેવારે આવા ભાવ આવ્યા કરે એટલે સહેજે પ્રભુ બહુ ગમતા થાય, અને પ્રભુ બહુ ગમે એટલે સહેજે સંસારની સુખ-સામગ્રી બહુ ન ગમે.

ભલે દાવો રાખીએ કે ‘શું અમને ભગવાન બહુ નથી ગમતા ? બહુ ગમ્યા વિના અમે એમને ભજીએ છીએ ?’ પણ ખરેખર આ વિચારવા જેવું છે કે ભગવાન બહુ ગમતા હોય તો દિલને ચેન ક્યાં પડે ? ભગવાનમાં કે બીજે ? દિલ ક્યાં ઠરે ? મન ક્યાં જઈ જઈને ચોટે ?

બસ, કરવાનું આ છે કે ભગવાન બહુ ગમે અને તેથી જ બાહ્ય સુખ-સંપત્તિ-સગવડમાં મનને એમ થયા કરે કે ‘આમા શો માલ છે ? મારા ભગવાને તો આને ફગાવી દીધા છે, અને અમને પણ એ જ કરવાનું કહ્યું છે.’ જીવનના પ્રસંગ-પ્રસંગમાં અને એમ ને એમ પણ ભગવાન આમ મનમાં લાવવા, લાવ્યા કરવા, જેથી સહેજે સંસાર તુચ્છ લાગે. આ સચોટ નક્કર સક્રિય ઉપાયથી ભવનિર્વેદ સુલભ બનશે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૬, અંક-૨૯, તા. ૩૦-૩-૧૯૬૮

૪ નિશ્ચયદષ્ટિનો દુરુપયોગ

જગતમાં બધું છે, પણ એનો સદુપયોગ કરતા આવડે એ કમાઈ જાય, ને દુરુપયોગ કરનારો ગુમાવે. ઝેરનો પણ ઉપયોગ કરી જાણનાર વૈદ એમાંથી દવા બનાવી એથી મહારોગ મટાડે છે. બિનઆવડતવાળો ઝેરથી મરે છે. સાપનો પણ ઉપયોગ કરી જાણનાર મદારી એથી રોજી કમાય છે, ત્યારે અબુઝ મોત પામે છે. એમ આત્માને જે જોવાની દષ્ટિ બે નિશ્ચયદષ્ટિ ને વ્યવહારદષ્ટિ, એનો સદુપયોગ કરી જાણનાર વિકાસ પામે છે. ત્યારે દુરુપયોગ કરનારો વિનાશ પામે છે. કેવી રીતે ?

નિશ્ચયદષ્ટિએ આત્મા શુદ્ધ-બુદ્ધ-વીતરાગ-અનંતજ્ઞાની અને અક્રિય છે. જડના સંયોગથી એના આ મૂળભૂત સ્વરૂપનો લેશમાત્ર નાશ થતો નથી, કે એનામાં કશું વધતું નથી. એ સ્વરૂપ એનામાં અકબંધ રહેવા પર જડસંયોગ કશી વિપરીત અસર કરી શકતો નથી. આ શુદ્ધ સ્વરૂપ પર દષ્ટિ કેળવાય તો જડસંયોગોથી થતાં રાગદ્વેષાદિ વિકારો મંદ પાડી શકાય.

હવે ભ્રાન્ત મનુષ્ય આ દષ્ટિનો સદુપયોગ સમજતો નથી. તેથી દુરુપયોગ એવો કરે છે કે એ એ પરથી એમ નક્કી કરી બેસે છે કે, જડ શરીરની દાનાદિ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૭

ક્રિયા, તપસ્યા, ત્યાગ, દેવભક્તિ, ગુરુસમાગમ-સેવા વગેરે એ શુદ્ધ આત્મા પર કશી અસર કરતા નથી. માટે એ નકામા છે. ને એની મમતા રાખવી યા ન એથી કલ્યાણ માનવું જોઈએ, કે ન એની પૂંઠે પડવું જોઈએ. આમ બધું સારું આચરણ ગુમાવે છે, ત્યારે ખૂબી એ, કે એ જ પાછો વેપાર-રોજગાર, ધરસંસાર આરંભ-પરિગ્રહ અને વિષયોના ઉપભોગ, વગેરે વગેરે તો બધું ઊભું રાખે છે. એમાં શું દિલમા રાગાદિ ભાવો નથી રમતા રહેતા, રહે છે જ. ઊલટું ધર્મના નામ હેઠળ એની એને ગમ પડતી નથી, ને સારા આચરણમાં ન ફસ્યાનો આનંદ રહે છે. આમ મહા મિથ્યાત્વમાં ફસ્યો એ જીવનભર પાપાચરણો સેવી રાગાદિથી કલુષિત જ રહ્યો દુર્ગતિમાં ચાલ્યો જાય છે. પાપાચરણથી બીજું શું મળે ?

પ્ર.- પણ રાગાદિ ન રાખે, વીતરાગી દશા તરફ લક્ષ રાખે, તો તો વાંધો ન આવે ને ?

ઉ.- આ ભ્રમણા છે. કેમ કે જો રાગાદિ નથી, તો તો પેલા સદ્આચરણ કેમ ન કરે ? શું કામ એ ઉપવાસ નથી કરતો, ને ખાવા બેસે છે ? શું કામ એ દાન-સુકૃત નથી કરતો, ને ધનકમાઈ કરે છે, શું કામ એ સામાયિકાદિ નથી કરતો, ને હરેફરે છે ? જો રાગાદિ નથી તો પક્ષપાત શો કે ધર્મક્રિયા ન કરવી ને પાપક્રિયા કર્યો જવી ? પક્ષપાત સૂચવી જ રહ્યો છે કે દાનાદિ ક્રિયા પર દ્વેષ છે ને ધનાર્જન વગેરે ક્રિયા પર રાગ છે એટલે દ્વેષ નિવૃત્તિ કરાવે ને રાગ પ્રવૃત્તિ કરાવે, એ સહજ છે. સામાન્ય નિયમ છે કે પ્રવૃત્તિમાં રાગ કારણ ને નિવૃત્તિમાં દ્વેષ કારણ.

ખરી વાત એ છે કે, ધન-કુટુંબ-વિષયો-ખાનપાન વગેરેમાં રચ્યા પચ્યા રહેવાથી એના રાગ મમત્વાદિ એટલા બધા પોષાય છે કે જીવ અંતે માનવ અવતારેથી ભ્રષ્ટ થઈ એ મમત્વાદિ લઈને ચિરકાળ સંસારમાં ભટકતો થઈ જાય છે. નહિતર અનંતાનંત પુદ્ગલ પરાવર્તના કાળ વહી ગયા, જીવને આ દુઃખદ જન્મ-મરણાદિમય સંસારમાં ભટકતા રહેવાનું શું કારણ હતું ?

કહે છે ‘અનંતી વાર ધર્મક્રિયાઓ કરી છતાં જીવ રખડતો રહ્યો ને ?’

એટલે શું ધર્મક્રિયાઓથી રખડતા રહેવાનું બન્યું ? કે હિંસા-જૂઠ-ચોરી-વિષય-પરિગ્રહ વગેરેની ધૂમ ક્રિયાઓથી ?

શું ધર્મક્રિયાના રાગે રખડતો રહ્યો ? કે વિષયાદિના રાગે રખડતો-ભટકતો રહ્યો ?

અવ્યવહાર રાશિમાં પડેલા જીવો અનંતાનંત કાળથી એમાં ને એમાં જ જન્મે-મરે છે, એને કયો ધર્મક્રિયાનો રાગ છે ? જંગલના સિંહ-વાઘ-અજગર કે સમુદ્રના મગરમચ્છ મરીને નરકાદિમાં ભટકતા રહે છે. એ કંઈ ધર્મક્રિયાથી કે

૮

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

એના રાગથી ? ધર્મક્રિયાથી રખડતો રહ્યો એમ માનવું એ નરી ભ્રમણા છે, મિથ્યાજ્ઞાન છે.

જીવ જે આ સંસારમાં ભટકતો રહે છે એ ઈન્દ્રિય-વિષયોના રાગથી, ધન-માલ-કુટુંબ-ખાનપાનાદિના રાગથી ને આરંભ-પરિગ્રહ જૂઠું-ચોરી વગેરે ક્રિયાઓથી. એના જ યોગે અનંતીવાર માનવપણામાંથી ભ્રષ્ટ થઈ થઈ સંસારયાત્રા સલામત રાખી છે.

એટલે ખરું કરવાનું તો આ છે કે પાપક્રિયાઓ અને એના રાગથી બચવા માટે શુભક્રિયાઓમાં પલોટાવું જોઈએ, એ માટે એના પર ધરખમ રાગ ઊભો કરવો જોઈએ. તો જ પેલો રાગ અને રાગની પાપક્રિયાઓ ઘટે, ને તોજ ધર્મક્રિયા શુદ્ધ, ધર્મના રાગથી, ઉલ્લાસથી અને નિરાશંસભાવે સેવાય. ઉપવાસાદિ તપ વહાલો કરાય, તો ખાવાનું પાપ ઘટે. ખાવાનો રાગ ઘટે. સદાચારને પ્રેમથી દૃઢપણે વળગી રહેવાય, તો દુરાચાર અને એના રાગ છૂટે. સાધર્મિક વહાલા કરે તો સગા પરના આંધળા રાગ ઓછા થાય.

નિશ્ચયદષ્ટિના સદુપયોગની આવડત નહિ તેથી એના દુરુપયોગમાં તણાયેલા નિશ્ચયમૂઢ માણસો સદ્આચરણો, સત્ક્રિયાઓ, ને શુભ પ્રવૃત્તિઓ ગુમાવે છે, ને અસત્ અશુભ પ્રવૃત્તિમાં જીવનભર મહાલતા રહી દુર્ગતિના પલ્લે પડી જાય છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૬, અંક-૩૦, તા. ૬-૪-૧૯૬૮

૫) નિશ્ચયદષ્ટિનો સદુપયોગ

ગયા લેખમાં નિશ્ચયદષ્ટિના દુરુપયોગની વાત થઈ. હવે એના સદુપયોગનો એક મહાન વિચાર આ પ્રમાણે કરી શકાય.

નિશ્ચયદષ્ટિએ આપણો આત્મા અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત ચારિત્ર, યાને વીતરાગી સ્થિરતા અને અનંત વીર્યાદિથી ભરેલો છે. એ એનો મૂળ સ્વભાવ જ છે. મૂળ સ્વભાવમાં જ એ અનંતજ્ઞાનાદિ પડેલા છે. જો એ મૂળ સ્વભાવમાં જ ન પડેલો હોય, તો એવા સ્વભાવ વિનાનો આત્મા અને એવા સ્વભાવ વિનાના જડ, એ બેઉં સરખા થાય. પછી જડમાં જ્ઞાનાદિ પ્રગટે નહિ, ને આત્મામાં પ્રગટ થાય એવું કેમ બની શકે ? માટે જ કહ્યો, એ તો આત્મ-સ્વભાવમાં પડેલા પણ કર્મનાં આવરણથી દબાયેલાં, તે તેવા તેવા નિમિત્ત પામી આવરણ અંશે ખસવાથી પ્રગટ થાય છે. મૂળમાં જ ન હોય તો પ્રગટવાનું શું ? અને જ્ઞાનાદિ જો નવા

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૯

ઉત્પન્ન થતાં હોય તો તો આત્માની જેમ જડ શરીરને કે અંગોપાંગને પણ એ કેમ ઉત્પન્ન ન થાય ?

પ્ર.- ભલે આત્માના મૂળ સ્વભાવમાં જ્ઞાનાદિ ખરાં, પણ એ અનંત કેમ ?

ઉ.- અનંત એટલા માટે કે જો લિમિટ-મર્યાદા બાંધીએ કે આટલું જ જ્ઞાન, આટલું જ દર્શન, આટલી હદની જ વીતરાગતા...વગેરે, તો પ્રશ્ન રહે કે એટલું જ કેમ ? એથી વધુ કે ઓછું કેમ નહિ ? વળી જ્ઞાન એનું નામ કે જે જ્ઞેયને જણાવે, અને જગતમાં જ્ઞેય પદાર્થ અનંત છે, તો એને અવગાહનાર જ્ઞાન પણ અનંતુ જ હોય, એમ દર્શન પણ દૃશ્ય અનંત હોઈ અનંત જ હોય. એમ રાગદ્વેષ કરવાની વસ્તુ અનંતની સંખ્યામાં છે, તો એની પ્રતિપક્ષી વીતરાગતા પણ અનંત જ હોય. એમ વીર્ય પણ અનંત કર્મ વગેરે સુધી પહોંચે છે તેથી અનંત છે.

બસ, આ અનંત જ્ઞાનાદિ સ્વભાવ આત્મામાં પડેલો જ છે, અકબંધ છે, આવરણો એને ઢાંકે એટલું જ પણ એમાંથી રંચ માત્ર નાશ કરી શકે નહિ. નષ્ટ થાય તો પછી પાછું લાવવું ક્યાંથી ? નષ્ટ નહિ, ને નવું વધવાનું નહિ, પણ અકબંધ રહે છે. જો અકબંધ છે, તો શુદ્ધ આત્માનો અ-કર્તૃત્વ અ-ભોક્તૃત્વ સ્વભાવ પણ અકબંધ છે.

એટલે શુદ્ધ નિશ્ચયદષ્ટિના આ આત્મસ્વરૂપને નજર સામે રાખીએ, તો લાગે કે ‘આ શરીર અને એને લગતી બધી વસ્તુ, બધી ક્રિયા, બધી આપત્તિ-સંપત્તિ કર્મના ઘરની છે, શુદ્ધ આત્માના ઘરની નહિ. માટે એ બધાથી અંતરથી અલિપ્ત બનવાનું. એમ વિચારવાનું કે એને ને મારે કોઈ સંબંધ નથી. મારે સંબંધ મારા અકબંધ શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શન વીતરાગભાવ અને વીર્યાદિ સાથે છે. મારે એના ઉપર જ દષ્ટિ રાખવાની.’

આ વસ્તુ બરાબર હૃદયસ્થ કરાય, સહજ બુદ્ધિને એનાથી વારંવાર ભાવિત કરાય તો, પછી જે કાંઈ પ્રતિકૂળતા આપત્તિ ઉપદ્રવ આવે એમાં મન બગાડવાનું રહે નહિ. કેમ કે ત્યાં ભાવિત કરેલી સહજ બુદ્ધિ એ જ સ્ફુરે કે ‘હું તો શુદ્ધ જ્ઞાનાદિમય, અકર્તા, અભોક્તા, મારે આની સાથે શો સંબંધ ? એનાથી મારા અનંત જ્ઞાનાદિ સ્વરૂપમાંથી લેશમાત્ર નષ્ટ થતું નથી કે વધતું નથી, નષ્ટ કરવાની કે વધારવાની એની કે કોઈની તાકાત છે નહિ, પછી ભલે બહારનું ચાલતું હોય એમ ચાલે. મારે એની કોઈ અસર શા માટે લેવી ? શા માટે રાગાદિ કલુષિત ભાવ કરવા ?’

પ્ર.- એમ તો પછી ધર્મપ્રવૃત્તિથી ય ઉદાસીનભાવ નહિ આવે ?

ઉ.- ના, એનું કારણ એ છે કે જીવન છે ત્યાં સુધી મન-વચન-કાયા અને

૧૦

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

ઈન્દ્રિયોની કોઈ ને કોઈ પ્રવૃત્તિ તો રહ્યા કરવાની. અરે ! ઊંઘવું એ પણ શું છે ? કાયાની આરામની પ્રવૃત્તિ. હવે જો ધર્મપ્રવૃત્તિ નથી તો સહજ છે કે પાપપ્રવૃત્તિ ચાલુ રહેવાની. ત્યારે જીવની દશા એવી છે કે એ પ્રવૃત્તિઓ મોટા ભાગે રાગ-દ્વેષ વગેરેથી મિશ્રિત જ કરે છે. એમાં કલુષિતતા વધે છે.

અહીં જો કોઈ એમ દાવો રાખતું હોય કે અમે તો ઉદાસીન ભાવે એ બધું કરીએ છીએ, તો એને પ્રશ્ન છે કે ‘ભાઈ ! તો પછી એ તો કહો કે તમારે એ પ્રવૃત્તિ કરવી જ કેમ પડે છે ? રોજ ને રોજ અનેકવાર ખાવાનું શું કામ છે ? પીવાનું શું કામ છે ? ધંધાની શી જરૂર ? પૈસા લાવવા-ગણવા-મૂકવા વગેરેની શી આવશ્યકતા ? ખાવામાં બધા રસનું શું કામ ? દસ ચીજનું શું કામ ? ચાર ટંક શા માટે ? જમતા રોટલીનો ટૂકડો દાળમાં કેમ બોળાય છે ને પાસે જ પડેલા પાણીના ગ્લાસમાં કેમ નથી બોળાતો ? શું પ્રામાણિકતાથી એ કહી શકશે કે રાગ વિના એ બધું થાય છે ?’

હજી કહી શકે તો ત્યાગી કહી શકે કે જેટલા પ્રમાણમાં એ પાપપ્રવૃત્તિઓ હું નથી કરતો એટલા પ્રમાણમાં રાગથી બચાય છે. ઉપવાસ કર્યો એ દિવસે ખાવા અંગેનો રાગ ઘટ્યો. એક ટંકથી જ પતાવ્યું, તો બાકીના ટંકની પ્રવૃત્તિ અટકીને એમાં રાગ થાત તે અટક્યો. શાસ્ત્રવાંચનમાં પરોવાયા એટલા નિંદા-વિક્રયા-કુથલીના થતાં રાગથી બચ્યા. ત્યારે ધર્મપ્રવૃત્તિ શું છે ? આ બધી પાપપ્રવૃત્તિમાંથી તેનો તેનો ત્યાગ. એમાં રાગ-દ્વેષાદિથી બચાય છે એટલે શુદ્ધ આત્મા ઉપર દૃષ્ટિવાળાને ધર્મપ્રવૃત્તિની ઉદાસીનતા નહિ આવે. કેમ કે એ રાગાદિથી બચાવનાર હોઈ અનુકૂળ છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૬, અંક-૩૧, તા. ૧૩-૪-૧૯૬૮

૬) નિશ્ચયદૃષ્ટિ કેવી રીતે કેળવવી ? એના શા લાભ ?

ગયા લેખમાં નિશ્ચયદૃષ્ટિનો સદુપયોગ વિચાર્યો એ કેવી રીતે કેળવવી એનો હવે વિચાર કરીએ.

પહેલી વાત એ કે આપણે એટલે આ શરીર નહિ. પણ એના સંચાલક કોક છીએ અને તે એની અંદર રહેલા છીએ. માટે તો એ ‘કોક આપણે’ ધાર્યા પ્રમાણે શરીરને બેસાડીએ, ઉઠાડીએ, ચલાવીએ ને ચાલતું અધવચ્ચે જ અટકાવી દઈએ છીએ. એ જ પ્રમાણે એના અવયવો તથા ઈન્દ્રિયોને હલાવીએ ચલાવીએ અટકાવીએ.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૧૧

વગેરે કરી શકીએ છીએ. યાવત્ વાણીથી ઉચ્ચારણ અને મનથી વિચારણા કરવામાં પણ આપણે સ્વતંત્ર છીએ, ધાર્યા પ્રમાણે ચલાવી શકીએ છીએ. આ બધું સૂચવે છે કે ‘આપણે’ એટલે આ શરીર અવયવો, ઈન્દ્રિયો, વાણી અને મનથી તદ્દન જુદા એક ‘આત્મા’ છીએ. આત્મા એ એક સ્વતંત્ર દ્રવ્ય છે.

આ આત્મા ગયા લેખમાં વિચાર્યા મુજબ મૂળમાં અનંત જ્ઞાન-દર્શન વીતરાગતા અનંતવીર્ય વગેરે સ્વરૂપવાળો છે. શુદ્ધ નિશ્ચયદૃષ્ટિ એને સર્વ કાળે એવા જ સ્વરૂપવાળો માને છે. એટલે હવે કરવાનું એ છે કે ભલે વ્યવહાર દૃષ્ટિથી આત્મા કર્મથી ઢંકાયેલો, અલ્પજ્ઞ, દુર્બળ, અને શરીરધારી વગેરે હોય, પરંતુ આપણે સ્વસ્થ બની આંખ મીંચીને અંદરમાં એ સ્વરૂપ જોવાનો પ્રયત્ન કરવાનો. આંખો મીંચવાનું કારણ એ, કે બહારનું દેખાતું બંધ થાય ત્યારે મન એ છોડી અંદરમાં સ્થિર થાય. હવે આમ તો અંદરમાં અંધકાર જ દેખાશે, પરંતુ કલ્પનાથી અનંત જ્ઞાનપ્રકાશમય આત્મા દેખવાનો પ્રયત્ન કરવાનો. એ જ્ઞાનપ્રકાશમાં સમગ્ર વિશ્વ પ્રતિબિંબિત દેખાય, ૧૪ રાજલોક, સ્વર્ગ-મધ્ય-પાતાલલોક દેખવાના, અને એમાં દરેક જડ ચેતન દ્રવ્ય પોતપોતાના પર્યાય અનુભવતા દેખાય. આપણે તટસ્થ દૃષ્ટા.

એટલે આમાં ધ્યાન રાખવાનું કે કયાંય આપણને રાગ કે દ્વેષ ન થાય, એવું શુદ્ધ દર્શનમાત્ર કરવાનું. જેમ કે દા.ત. પાતાલલોકમાં પરમાધામી નરકના જીવને કૂટતો દેખાય તો ત્યાં એના પર ગુસ્સો ન ચડે, કિન્તુ એ બિચારો પરમાધામી પણ પોતાના કર્મવશ મોહપર્યાય અને અશુભ યોગપર્યાયને અનુભવતો દેખાય, તેમ બિચારો નારક જીવ પણ પોતાના કર્મોદયના પર્યાય ભોગવતો જણાય. આવી શુદ્ધ જ્ઞાનદૃષ્ટિ આગળ વધતા આપણાં શરીરને પણ પ્રતિબિંબિત દેખે તે પણ સુખ-દુઃખ ભોગવતાં શરીરને તટસ્થભાવે રાગ-દ્વેષ વિના જુએ એટલું જ નહિ, પણ પોતાના ભૂતકાળના કોઈ દેવ-નારક, ભૂંડ-માનવ, કીટ-હાથી વગેરે ભવના શરીર વિચિત્ર ચેષ્ટાવાળા દેખે.

આ બધું દેખવાનું પ્રયોજન એ છે કે એ રીતે જગતભરનું અને પોતાના શરીરોનું સારું-નરસું યાને ઈષ્ટ-અનિષ્ટ જોતા અને તે પણ રાગદ્વેષ વિના તટસ્થભાવે નિરખતા એકબાજુ શુદ્ધ જ્ઞાનદૃષ્ટિ પકવ થતી જાય. રાગાદિ ઉપર કાબુ આવતો જાય, અને બીજી બાજુ અંદરમાં જ્ઞાનપ્રકાશમય સ્વતંત્ર આત્મ-વ્યક્તિની દર્શનકલ્પના દૃઢ થતી જાય.

એથી લાભ એ થાય કે બહારમાં સગવડ-અગવડ ને ઈષ્ટ-અનિષ્ટ આવે એના પર એટલા બધા હર્ષ-ખેદ કે રાગ-દ્વેષ નહિ ઊછળે. વારંવારના પેલા આંતરદર્શનના સંસ્કાર મજબૂત થતાં જવાથી આ પરિણામ સુલભ બને છે. શુદ્ધ

૧૨

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

નિશ્ચયદષ્ટિના સ્વરૂપવાળા આપણા આત્માને જાણે વર્તમાન શરીર અને તત્સંબંધી પદાર્થ-પ્રસંગ-પરિસ્થિતિ સાથે કશી લેણદેણ નથી. જગતના જેમ બીજા શરીર, એમ આ પણ શરીર પોતાનું કામ કરે છે. આત્મા તો માત્ર દેષ્ટા, તે બીજાને જુએ એમ આને જુએ. શરીરનું ગમે તે થાઓ, પડો-આખડો, કપાઓ-કૂટાવો, ભૂખ્યું થાઓ તરસ્યું થાઓ, આત્માએ તો માત્ર જોવાનું, પણ દુઃખી ખિન્ન નિરાશ નહિ થવાનું. એમ શરીરની સુખસગવડમાં ય માત્ર જોવાનું, જરાય આનંદિત નહિ થવાનું. અંદરમાં ખૂબ વાર શુદ્ધ જ્ઞાનાદિમય આત્માનું કાલ્પનિક દર્શન કર્યા કરવાથી આ સરળ બને છે.

હવે બીજું એ કરવાનું છે કે આંખ મીંચીને અંદરમાં આત્માને અનંત જ્ઞાનમયની જેમ અનંત વીર્યમય અને અનંત લાભમય દેખવાનો છે. એની એવી શ્રદ્ધા કેળવવાની કે એથી સર્વ આપત્તિ તૂટે અને સર્વ લાભ મળે. અલબત્ત આત્માને શુદ્ધ સ્વરૂપવાળો જ દેખીએ એટલે બાહ્ય દુઃખ આપત્તિની ગણના જ ન હોય, એના પર દ્વેષ-અરુચિ કાંઈ જ ન કરાય, તેમ તુચ્છ માન-પાન-સંપત્તિની રાગ-રતિ-લાલસા ય કરાય નહિ. કેમ કે આપણે વીતરાગ, આપણે વળી એ રાગદ્વેષ શા ? છતાં હકીકત એ છે કે બાહ્યની વસ્તુ આપણને અસર કરી જાય છે, એનાથી બચવા આ અનંતવીર્યમય-લાભમય આત્મદર્શન છે. ત્યાં એ શ્રદ્ધા જોઈએ કે કઈ ફાંફા મારવાની જરૂર નથી. આ વીર્ય અને લાભમાં એટલી બધી ગજબ તાકાત છે કે આપત્તિઓ તૂટે ને સંપત્તિ મળે. મારું કામ માત્ર આત્મદર્શન કરવાનું. બાકી બધું એના રાહે બનતું રહેવાનું જ. કાંઈ ઓછું વધતું બને એ બધું બહારનું છે, કર્મના ઘરનું છે. તો તેથી મારે શી ખોટ કે શી વૃદ્ધિ છે ? હું એ બધાથી તદ્દન નિરાળો શુદ્ધ જ્ઞાનાદિમય આત્મા છું. એની સતત ભાવના કરતા કરતા એક દિવસ એ સ્વરૂપ પ્રગટ થઈ જ જવાનું છે. બસ, તો એ દર્શનમાં મારા રસ્તે છું. મારા રસ્તે મારે ચાલ્યા જવાનું.

આમ બહારની તદ્દન બેપરવાહીથી શુદ્ધ આત્મદર્શન વધુને વધુ આત્મસાત્ કર્યે જવામાં બહારનો વિચાર નહિ કરવા છતાં બહારનું સહેજે સરખું થઈ આવે છે.

શુદ્ધ નિશ્ચય દષ્ટિના આત્મદર્શનનો પ્રભાવ કે મહાવીર પ્રભુ દેવતાઈ ઘોર ઉપસર્ગ વખતે પણ, ને ૪-૬ માસના ઉપવાસના તથા સતત કલાકો ધ્યાનમાં ખડા રહેવાના કષ્ટમાં એના તરફ બેપરવા રહી શકતા અને એ શુદ્ધ આત્મચિંતનમાં આગળ જઈ ખરેખર પ્રગટ શુદ્ધ પરમાત્મા બની ગયા. સારાંશ, શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં લીન રહો, ને બાકીનું કર્મના ઘરનું છે, તેથી મારાથી નિરાળું છે એમ માની એની અસર ન લો.

⑥ અધ્યવસાયનું મહત્વ અને આલંબનનું મૂલ્યાંકન

(લેખાંક-૧)

જીવન ઉત્થાન અને પતનનો આધાર શુભ ને અશુભ અધ્યવસાય યાને હૃદયના ભાવ પર રહેલો છે. એકેન્દ્રિય જેવી યોનિમાંથી જીવ બહાર નીકળે છે ને બેઈન્દ્રિયાદિ યોનિમાં આવે છે. તે પણ એના પરિણામ યાને અધ્યવસાય કંઈક પણ શુભ થવાના યોગે ઊભા થતાં પુણ્યને લીધે. કિન્તુ આમ થવામાં ખાસ, કારણભૂત છે એના પુરુષાર્થ કરતા કાળ, ભવિતવ્યતા, અકામ નિર્જરા, વગેરે પરિસ્થિતિ. ત્યારે સંજી પંચેન્દ્રિય જીવો પોતાના પુરુષાર્થથી અધ્યવસાય શુભ બનાવી શકે છે. કેમ કે એ કરવા માટે એને પ્રબળ સાધન તરીકે મન મળેલું છે.

એ તો ઉઘાડું જ છે કે મન જેવા શુભ યા અશુભ ભાવમાં લઈ જવું હોય તેમાં લઈ જઈ શકાય છે. જગતની વચ્ચે રહેવાનું છે એટલે ચાલુ ને નવનવા સંયોગ તો રહેવાના ને મળવાના. એના પર મન બગાડવું કે પવિત્ર રાખવું, એ આપણા હાથની વાત છે. અલબત્ત મન બગાડવા કે સારું રહેવામાં (૧) પૂર્વના સારા-ખરાબ સંસ્કાર, (૨) વર્તમાન સારું-નરસું ઘડતર, (૩) તત્ત્વની સમજ યા અજ્ઞાસમજ, (૪) પ્રબળ રાગાદિથી મૂઢદશા કે રાગાદિ પર નિયંત્રણ, વગેરે કામ કરે છે. માટે તો ‘ઉપમિતિ’ શાસ્ત્રમાં આવે છે કે, (૧) સંસારી જીવ કેટલીય વાર સદ્ગુરુનો યોગ થતાં છતાં પોતાના પૂર્વના પ્રબળ કુસંસ્કારના યોગે પ્રતિબોધ પામતો નથી. શુભ અધ્યવસાય કરતો નથી. (૨) ત્યારે આજે દેખાય છે કે કેટલાય જીવો પહેલા સારા પણ પછી ખરાબ સંગે નરસા ઘડતર ને ખરાબ વિચારણામાં ચડી જવાથી ગુરુયોગ થવા છતાં ય મન સુધારી શકતા નથી. (૩) પૂર્વના સંસ્કાર અને અહીંનું ઘડતર તો સારું હોય પણ તત્ત્વસમજ ન હોય તો પણ અજ્ઞાનતાથી શુભ અધ્યવસાય પામી શકતા નથી. (૪) પૂર્વ સંસ્કાર અને વર્તમાન ઘડતર તથા તત્ત્વસમજ પણ સારા મળ્યા હોવા છતાં કામ, ક્રોધ, લોભ વગેરેની ઉગ્રતા હોય તો શુભ અધ્યવસાય નહિ લાવી શકે, બ્રહ્મદત્ત જેવા ચક્રવર્તી અને લક્ષ્મણ જેવા વાસુદેવો સમજવા છતાં પ્રબળ રાગાદિના યોગે અશુભ અધ્યવસાયમાં રમી નરકે ગયા.

આમ છતાં શુભાશુભ અધ્યવસાયમાં સંયોગો નિમિત્તો આલંબનો અગત્યનો ફાળો આપે છે. વાતોડિયાના સંયોગમાં અશુભ અધ્યવસાયની ધારા ચાલે છે, ત્યારે

ધર્મોપદેશકના સંયોગમાં શુભની લહેરીઓ ઊઠે છે. સામાએ કરેલ અપમાનનું નિમિત્ત પામી મન બગડે છે, ત્યારે કોઈની અજબ તપસ્યા કે દાનાદિ સાંભળવાનું નિમિત્ત મળતાં શુભ અધ્યવસાયની લહેરી ઊઠે છે. પાપી મોહમૂઢ શિક્ષકના આલંબને વિદ્યાર્થી અશુભ ભાવોમાં સબડે છે ત્યારે ધર્માત્મા અધ્યાપકના આલંબને વિદ્યાર્થી હૈયામાં પવિત્ર ભાવોનો લાભ પામે છે.

એ ફરીથી યાદ રહે કે મનુષ્યને પશુ કે પિશાયની કોટિમાં ઉતારી દેનાર મુખ્યપણે એના હૈયાના કલુષિત ભાવો છે. ચિત્તના રાગાદિ સંકલેશ છે. જ્યારે એને માનવતા ને દિવ્યતા અપાવનાર પવિત્ર શુભ અધ્યવસાયો છે. આ ઉત્તમતા કે દુર્દશા સંત કે શેતાન જેવા જીવોમાં જોવા મળે છે. સંત પવિત્ર વિચારસરણીમાં રમતા હોય છે, ત્યારે શેતાનના દોસ્તો અધમ ભાવોમાં ખરડાયા રહે છે. મન બંનેને મળેલું છે. જગતની વચમાં બંને રહે છે. પરંતુ બંનેના મનોયોગ યાને મનના પુરુષાર્થ વચ્ચે આકાશ-પાતાળ જેટલું અંતર છે. એક તો મનથી શુભ ભાવના ગિરિશિખરે આરૂઢ થાય છે, ત્યારે બીજો અશુભ ભાવના ગંધાતા કૂવામાં સડે છે.

હવે જો આપણા આત્માને ઉત્તમ દશામાં ને સંતની ભૂમિકામાં લઈ જવો હોય ને એમાં જ સ્થિર કરવો હોય તો સ્પષ્ટ છે કે આપણે પવિત્ર શુભ અધ્યવસાયોમાં રમતા રહેવું જોઈએ, અને એ માટે ઉપર કહ્યું તેમ સારા પ્રશસ્ત સંયોગ, નિમિત્ત ને આલંબનને વળગ્યા રહેવું જોઈએ. તેમજ નરસા અપ્રશસ્ત સંયોગ, નિમિત્ત ને આલંબનને બને તેટલા આઘા જ રાખવા અગર આપણે એનાથી આઘા રહેવું જોઈએ. અહીં ‘પ્રશ્ન’ થશે,-

પ્ર.- સંસારમાં બેઠા, મોહભર્યા સ્ત્રી-પુત્રાદિ અને મોહક ઘર-દુકાન-માલમિલકત વગેરેના સંયોગથી આઘા ક્યાં રહેવાવાનું હતું ?

ઉ.- અહીં આઘા રહેવાનો અર્થ એ કે મનને એના પ્રત્યેનો ઝોક જ એવો આપવાનો કે જે મોહની દૃષ્ટિ કરતા જ્ઞાનની દૃષ્ટિથી જ એને જુએ. દા.ત. સ્ત્રીને ભોગના પાત્ર તરીકે ન જોતાં આપણા આશ્રયે આવેલ માટે જ આપણાથી શક્ય ભાવદયા કરવા લાયક દેખવી, અર્થાત્ કેમ આ આત્માને હું શુભ અધ્યવસાયોમાં રમતો રાખું, વિષયોની ઘેલછા છોડાવું, ગુણસંપન્ન બનાવું, દોષોથી મુક્ત કરું, વગેરે કરવા યોગ્ય સમજવી. એમ પુત્રાદિ માટે વિચારણા રાખવી. ઘરદુકાનને પાપના કારખાના તરીકે લેખવા. જે હલકા આત્માને ભારે કરનારા છે. ઘરવાસ એટલે જેલવાસ સમજવો, જેથી ‘આમાંથી ક્યારે છૂટું, ક્યારે છૂટું,’ એમ ભાવના રહ્યા કરે. માલ-મિલકત-ખાનપાનાદિ પણ મોહને પોષનારા અને એના નિમિત્તે કષાયો કરાવનારા હોઈ આત્મસ્વરૂપના અવરોધક વિટંબણરૂપ લેખવા...આવી

આવી જ્ઞાનદૃષ્ટિ ઊભી રખાય, જાગતી રખાય એટલે અશુભ અધ્યવસાયથી ઘણું ઘણું બચાય, કેમ કે અજુગતાં વાણી-વિચાર-વર્તાવ લગભગ નામશેષ થઈ જવાના. જીવના અધ્યવસાય બગાડનાર આ અનુચિત મન-વચન-કાયયોગ છે. એ અટકવાથી અધ્યવસાય બગડતા અટકે એ સહજ છે.

આમ જગતની વચમાં રહેતા, હલકાં નિમિત્ત વગેરે તો મળવાના. કેટલાક એવાને ટાળી જ નહિ શકાય છતાં દૃષ્ટિ વિવેકની એટલે કે જ્ઞાનદૃષ્ટિ રાખવાથી અશુભ અધ્યવસાયોથી બચી શુભમાં રમતા રહી શકાય છે. છતાં સારું નરસું નિમિત્ત શુભાશુભ આલંબન આપી જાય છે એ ભૂલવાનું નથી. એનો વિચાર હવે પછી કરીશું.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૬, અંક-૩૩, તા. ૨૭-૪-૧૯૬૮

② (લેખાંક-૨)

જો અધ્યવસાય યાને હૃદયના ભાવ સારા પવિત્ર, તો આત્મા પુણ્યનો ભાગી થાય, અને આત્મઓજસ વિકસતું આવે. એથી ઊલટું અશુભ અધ્યવસાયમાં પાપથી ખરડાવાનું થાય અને તામસભાવ પોષાતો આવે. આ અધ્યવસાયને બગડવા-સુધરવા માટે બહારના નિમિત્તો ટેકો આલંબન બની જાય છે. દા.ત.

નવા શહેરમાં ગયા ત્યાં આલીશાન ઈમારતો, બગીચા, બજારો વગેરે જોવા નીકળ્યા, તો એ જોઈને ચિત્તમાં રાગાદિના ભરપૂર અશુભ ભાવ ઊલસવાના. એના બદલે જિનમંદિર પોષધશાળાઓ વગેરે ધર્મ-પ્રતીકો જોવા નીકળ્યા તો એ જોતા સુકૃત-અનુમોદના, ભગવદ્બહુમાન, ધર્મભાવના વગેરેના શુભ અધ્યવસાયો થયા કરવાના. એમ મોહમૂઢ, અર્થલોભી કામાસક્ત કે કષાયી માણસના સંપર્કમાં ગયા તો એના વાણી-વર્તાવ પર અશુભ અધ્યવસાયોને મહાલવાનું થશે. એથી ઊલટું ધર્માત્મા સદ્ગુણી આત્મદૃષ્ટિવાળાના સંપર્કમાં ગયા તો શુભ ભાવોને વિકસવાનું મળશે.

હવે જોવા જેવું તો એ છે કે જગતમાં એવા સારા નિમિત્તો કેટલા કે જે શુભ અધ્યવસાયને પ્રેરે ? ત્યારે એવા નરસાં કેટલા કે જે અશુભ અધ્યવસાયને જગાડે પોષે ને વધારે ? કહેવું જ પડશે કે સારાં નિમિત્તો બહુ ઓછાં છે. દેખાય જ છે કે ગામમાં કે નગરમાં ધર્મસ્થાનો, ધર્મક્ષેત્રો અને ધર્માત્મા સંતસાધુઓ એ કર્મસ્થાનો કર્મપોષક બાબતો તથા મોહાંધ માણસોની સંખ્યા આગળ તદ્દન મામુલી સંખ્યામાં હોય છે. એમ, શ્રવણ માટે ધર્મવાણી બહુ ઓછી અને ઓછાં સમય માટે

મળે છે, ત્યારે રાગાદિવર્ધક શબ્દો ધોધમાર મળે છે. એમ ધર્મના અનુષ્ઠાનો સાંસારિક ક્રિયાઓ કરતા અતિ અલ્પ પ્રમાણમાં ચાલતાં હોય છે.

એટલે, મોટા ભાગે અશુભ નિમિત્તોનો ઘેરાવો બહુ મોટો, એટલે સ્વાભાવિક છે કે એના સંપર્કમાં ચિત્તમાં મલિન રાગ દ્વેષ મોહના અધ્યવસાયો ભરચક ચાલ્યા કરવાના. તો પછી આ જીવની દિવસ-રાતનો બહુ મોટો ભાગ દશા કઈ ? અરે ! એ નિમિત્તોથી આઘા બેઠા તો પણ એના સ્મરણોએ ય અશુભ ભાવો દિલમાં ચાલ્યા કરે છે. આથી જીવન પસાર કરતાં કરતાં કમાવાનું શું ? અને એ કમાઈ ઉપર આગળનો દીર્ઘ ભવિષ્યકાળ કેવો નીવડવાનો ? અહીં જે બહું ઘુંટ્યું છે, સહજ છે કે પરલોકમાં એના જ સંસ્કારો જાગ્યા કરવાના, અને એના લીધે પાપ વાણી-પાપ વિચારો, પાપક્રિયાઓનો મારો રહ્યા કરવાનો. એટલે અહીંના ભરચક અશુભ અધ્યવસાયોથી બાંધેલા થોકબંધ અશુભ કર્મોનો ઉદય આવ્યે દુઃખોનો તો વરસાદ વરસવાનો, અને સાથે સાથે વધારામાં બુદ્ધિ પણ બગડેલી રહી પાપપ્રવૃત્તિ-પાપચરણનો પ્રવાહ ચલાવવાની. આમ અહીંના અશુભ અધ્યવસાયોનો પરલોકે દુઃખ અને પાપનો બેવડો માર ! ત્યારે અહીં પણ અશાંતિ-વિહ્વળતા-ઉન્માદ-સંતાપ વગેરે ભરપુર રહ્યા કરવાના એ વધારામાં.

માટે જ શુભ નિમિત્તોનું આલંબન બહુ રાખવા જેવું છે. સવારે ઊઠીને છાપું જોવામાં સવારથી જ અશુભ અધ્યવસાયોની હોળી સળગે છે. એના બદલે ટેક જોઈએ કે ‘દિવસનો મંગળ પ્રારંભ તો સારાં સ્તોત્રોનો પાઠ, ભગવદ્નામ જપ, પ્રતિક્રમણાદિ કરવા દ્વારા શુભ અધ્યવસાયોની ધારાથી કરું.’ એમ નવરા પડ્યા વાતોચીતો કુથળી ટહેલટપ્પામાં અશુભ ભાવોથી ખરડાયા રહેવું એના કરતા કોઈ ધાર્મિક આધ્યાત્મિક વાંચન, જાપ, સેવા વગેરેમાં રક્ત રહી શુભ અધ્યવસાયોનો લાભ કાં ન ઉઠાવવો ? એમ, આડાઅવળા ફરવા નીકળી યા આ ને તે ભાઈને એમજ મળવા ચાલી અશુભ ભાવોમાં રમ્યા રહેવાને બદલે કોઈ સંત-સાધુનો સમાગમ સાધી ભરચક શુભ અધ્યવસાયોમાં કાં ન વિહરવું ?

દેવાધિદેવ, સાધુ, શાસ્ત્ર, ધર્માનુષ્ઠાનો, જિનવાણી અને ઉત્તમ જીવોના સુકૃતો વગેરે એવા સુંદર નિમિત્તો છે. પ્રશસ્ત આલંબનો છે કે, એના આધારે જથ્થાબંધ શુભ અધ્યવસાયોની કમાઈ થઈ શકે છે. ત્યારે આ જીવનમાં એ કમાઈથી વધીને તો શું પણ એની હરોળમાં કંઈ બીજી ઉત્તમ કમાઈ છે ?

સવાલ એ છે કે આવા મહા કલ્યાણભૂત અધ્યવસાયોની કમાઈ કરાવનારા એ પ્રશસ્ત આલંબનોનું આપણે મૂલ્ય કેટલું આંકીએ છીએ ? ધ્યાનમાં રહે કે મૂલ્યાંકન માત્ર ‘ના, હું એને બહુ ઊંચા અને ઉપકારી માનું છું’ એવા કોરા

સવાસલાથી કર્યું નથી ગણાતું, કિન્તુ પ્રાપ્ત થતાં લાભની પાછળ ચોક્કસ પ્રકારનો ભોગ આપવો જોઈએ. તો એ શુભ અધ્યવસાયો પ્રબળ અને દીર્ઘજીવી બને. પગાર ઉપરાંત ભથ્થું-વધારો-બોનસ મળવા પર શેઠની જો વિશેષ સેવા કરાય છે તો શેઠ પ્રત્યેનો ભાવ નક્કર સારા રહે છે. નહિતર તો હરામનું પચાવવામાં દિલ નઠોર બને છે. એમ માન્યું કે ‘આજે પૂજામાં સ્નાત્રમાં, વ્યાખ્યાનમાં બહુ આનંદ આવ્યો.’ પછી એની કિંમત શી ચૂકવાય છે ? ચાલો, તો પછી આજે ધી વિગઈ ત્યાગ, કે મિષ્ટાન્ન ત્યાગ, યા ઝ-ટ આના શુભ ખાતાની પેટીમાં નાખવાના’ આવો કોઈ ભોગ અપાય તો મૂલ્યાંકન કર્યું ગણાય. એમ કોઈ સુંદર યાત્રાનો લાભ મળ્યો તો એના નિમિત્તે ઉપવાસ આંબેલ જેવું થાય.

સારાંશ, શુભ અધ્યવસાયોની ભરચક કમાઈ કરાવનારા આ પ્રશસ્ત આલંબનો મળ્યાનો સાચો આનંદ મળ્યો ને કિંમત આંકી ત્યારે ગણાય કે એની પાછળ નક્કર ભોગ અપાય. એ આપ્યાથી મનમાં એની સારી સુવાસ રહે છે. ત્યાં પણ શુભ અધ્યવસાયોનો લાભ મળે છે.

અધ્યવસાય અને સદ્આલંબનોનું આ મહત્ત્વ સમજી સતત શુભ અધ્યવસાયમાં રહીને એ માટે સદ્આલંબનો ખૂબ સેવીએ, અને એનાથી જ શુભ ભાવનો મહાન લાભ થાય છે માટે એની પાછળ કાંઈ ને કાંઈ ભોગ આપીએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૬, અંક-૩૪, તા. ૪-૫-૧૯૬૮

⑥ મહાશાંતિનો એક અદ્ભુત પ્રયોગ

જગતનું તંત્ર ચાલે છે એની પાછળ મુખ્ય ક્યું તત્ત્વ કામ કરે છે ? આના પર વિચાર કરતાં આત્માના મહા વૈભવનો ખ્યાલ આવે છે, અને એ વૈભવ પર જો દષ્ટિ કેન્દ્રિત થઈ જાય, તો આત્માના દેદાર ફરી જાય. એનામાં નવું જ જોમ, પ્રકાશ અને મહાશાંતિ આવી જાય. જેથી દુન્યવી સુખ-દુઃખના હિસાબ એને મન તુચ્છ બની જાય. આ બનાવથી હૃદયમાં રાગ-દ્વેષ ઓછા થઈ જઈ એવી સુંદર સૌમ્યતા આવે છે, કે જે આત્માને ઉન્નત ભાવોમાં ઝીલતો કરે છે... યાવત્ ઠેઠ વીતરાગ દશા પમાડી મુક્ત બનાવે છે. આ બધાના મૂળમાં વિશ્વના સંચાલન પાછળ કામ કરતા મુખ્ય તત્ત્વોનો વિચાર કારણભૂત છે.

આ મુખ્ય તત્ત્વ છે જીવની અનંતજ્ઞાન વીર્ય અને લાભની વિશેષતા. અનંત

જ્ઞાનમાંથી પ્રગટતું થોડું પણ જ્ઞાન જીવને આહારસંજ્ઞા, વિષયસંજ્ઞા વગેરે સંજ્ઞાને જગાડી આહાર-વિષયાદિ તરફ પ્રેરે છે. એની પ્રવૃત્તિ થવામાં જીવની વીર્યશક્તિ કામ કરે છે. કેમકે એ આહારાદિના ગ્રહણ માટે જે પ્રવૃત્તિ થાય છે, એ મન વચન કે કાયાના યોગથી થાય છે. ને યોગરૂપ પ્રવૃત્તિ મૂળમાં જીવની વીર્યશક્તિ પર જન્મે છે. હવે આ ગ્રહણપ્રવૃત્તિથી વસ્તુનો લાભ થાય તે પણ જીવની લાભશક્તિના અંશનો પ્રભાવ છે. જડમાં વીર્ય લાભશક્તિ જેવું કશું જ નથી, તેથી તેને એને પ્રવૃત્તિ કે લાભ કાંઈ થતું નથી. ત્યારે જીવને એ થાય છે એમાં વીર્યશક્તિ લાભશક્તિ કામ કરે છે.

પ્ર.- જીવને આજે અનંત જ્ઞાન, અનંતવીર્ય, અનંતલાભ પ્રગટ કેમ નથી ?

ઉ.- એનું કારણ જીવની ઉપર, ખાણમાં સોનાના અણુ અણુ પર મટોડું ચઢી ગયેલું હોય છે. એની જેમ, આત્મપ્રદેશ-પ્રદેશે કર્માણુ જામી ગયા છે. એ મટોડું સોનાના ચળકાટ વગેરેને ઢાંકી દે, એમ કર્મો જીવના જ્ઞાન-વીર્ય-લાભને આચ્છાદી દે છે. જેટલા અંશે એ કર્મ ખસે એટલા અંશે જીવમાં જ્ઞાનાદિ પ્રગટ થાય, એટલું એટલું જ્ઞાન થાય, વીર્ય સ્ફૂરે, લાભ થાય.

પ્ર.- જીવ પર કર્મ કોણે ચોટાડ્યા ?

ઉ.- જીવ પર કર્મ ચોટવામા પણ જીવની મનોયોગ વચનયોગ કાયયોગરૂપે સ્ફુરાયમાન થતી વીર્યશક્તિ કારણભૂત છે. એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાયિક આદિ-જીવને પણ કાયયોગના-લીધે કર્મ ચોટે છે. આ કર્મો જીવના જ્ઞાનાદિ ગુણને ઢાંકે છે, અને એ તૂટવાના પ્રમાણમાં જ્ઞાનાદિ ગુણ પ્રગટ થાય છે.

આમ વિશ્વમાં જે ઘટમાળ ચાલે છે એ મૂળમાં જીવની આ જ્ઞાન વીર્ય વગેરે શક્તિના લીધે ચાલે છે. અલબત્ત એ મલિન હોવાથી કર્મ પેદા કરી, કર્મ દ્વારા ઠેઠ પૃથ્વી પાષાણ પાણી અગ્નિ વગેરે સુધીના એક પ્રકારના શરીર પેદા કરે છે, જે જીવોથી ગૃહીત હોય છે. એટલે મૂળમાં જીવની જ્ઞાન-વીર્ય-લાભ વગેરે વિશેષતા બાહ્ય સર્જન સંચાલન કરે છે.

હવે જો આપણે આપણી એ મૌલિક અનંત વિશેષતા પર લક્ષ રાખીએ તો આપણામાં એક અનેરી સ્ફૂર્તિ અને મહાશાંતિ આવે છે. આપણે એ જોવાનું છે કે,

‘હું પોતે અનંત જ્ઞાન, અનંત વીર્ય, અનંત લાભશક્તિ અને નિર્વિકાર વીતરાગ દશાવાળો છું. એમાં કાંઈ જ ઘટતું કે વધતું નથી. બાકી જે બહાર ચાલે છે, દા.ત. અમુક જાતનું શરીર, શાતા-અશાતા, માનપાન, સગવડ-અગવડ, સારાનરસા પદાર્થો અને પ્રસંગો વગેરે, એ બધા તો કર્મના સર્જન છે, અને તે કર્મ પણ મારા આત્મવીર્ય-યોગથી જન્મેલા, એટલે મૂળમાં મારી વીર્યશક્તિના અંશનો

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૧૯

આ પ્રભાવ છે કે એ બાહ્યસર્જનો ઊભા થાય છે. એનો અર્થ એ, કે સમર્થ મારો આત્મા છે. જડ પુદ્ગલો સ્વયં અસમર્થ છે. તો શા માટે મારા વીર્યને વેડફી નાખું ? શા સારુ એને એવા મલિન મનોયોગ વચનયોગ કાયયોગમાં ખરચું ? મારે મારું અનંત વીર્ય અંતનિષ્ઠ રાખવાનું. મારા નિર્વિકાર, વીતરાગ, સર્વથા સ્વરૂપ સામે જોતા રહી કોઈજ રાગ-દ્વેષ, હર્ષ-શોક આદિ મલિન ભાવને જગા જ નહિ આપવાની, પછી ક્યાંથી મલિન મનોયોગ યાને વિચારણા જ ઊઠવાની હતી ?

વળી બાહ્ય વસ્તુના જે લાભ થાય છે એ પણ મારી અનંતી લાભલબ્ધિના અંશનો પ્રભાવ છે. તો મૂળ પ્રભાવ તો જ્યારે મારી લાભશક્તિનો છે, તો પછી એના અંશના પ્રભાવે પ્રાપ્ત તુચ્છ અને નાશવંત બાહ્ય વસ્તુમાં રાયવા કરતા પ્રભાવવંતી મારી અનંતી લાભલબ્ધિમાં જ રમવા જેવું છે. એ લાભલબ્ધિને બાહ્યમાં જોડવાને બદલે અંદરમાં જ તન્મય રહેવા દઉં, જેથી બાહ્ય પ્રત્યે મારી નિર્વિકારતા ઉદાસીનતા અખંડિત રહે.

આમ જગતના તંત્ર પાછળ મુખ્યપણે કામ કરી રહેલ આત્માની જ્ઞાન-વીર્ય-લાભશક્તિઓ પર અથાગ શ્રદ્ધા કરી આત્માના એ અનંત વૈભવનું એકાગ્રતાએ વારંવાર ધ્યાન કરાય, તો પ્રારંભે કહ્યું તેમ, ઉત્તરોત્તર અનુપમ લાભો પ્રાપ્ત થઈ શકે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૬, અંક-૩૫, તા. ૧૧-૫-૧૯૬૮

૧૦ દોષોની વિટંબણા ટાળવા અદ્ભુત ઉપાય

તમને દોષો પીડે છે ? ક્રોધ સહેલાઈથી ભભૂકી ઊઠે છે ? અભિમાનનો પારો બહુ ચડેલો રહે છે ? કામવાસના સતાવે છે ? ગંભીરતા ચૂકી બીજાની નિંદા ચાડી યુગલી ખોટા આક્ષેપ કરવાનું મન થઈ આવે છે ? અનેકાનેક ચીજના રાગ, લોભ જાગે છે ?

આના જવાબમાં કોઈ ને કોઈ દોષ સતાવ્યા કરતો હોય એવી લગભગ કબુલાત મળશે. ત્યારે સવાલ એ છે કે એ દોષની મલિનતા કેમ ઓછી થાય ?

કર્મ સિદ્ધાંતની રૂએ આ એક વિટંબણા છે કે આત્મા પર રહેલ તે તે મોહનીય કર્મના ઉદયે તેવા તેવા કોઠાદિ દોષ સળવળતા રહ્યા કરવાના અને તે તે દોષના કારણે નવાં નવાં તેવાં તેવાં મોહનીય કર્મ બંધાતા રહેવાના. જેના ઉદયે પાછા તે તે દોષના સળવળાટ ચાલું ! એનાથી નવા કર્મ પુનઃ દોષ, નવા કર્મ,

૨૦

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

પુનઃ દોષ, જાલિમ પરંપરા !...કેવી વિટંબણા ?

આ વિટંબણામાં અનંતા કાળ વીત્યા ! અરે, અનંતા માનવજન્મ પણ એળે કાઢ્યા ! આનો અંત ક્યારે ? અંત શી રીતે ? ધ્યાનમાં રહે કે વિટંબણામાં પીડાતા રહેવા માટે આ જગતમાં ભવ ઘણા, પણ વિટંબણાનો અંત લાવવા માટે એકમાત્ર માનવભવ ! કેમ કે એ માટે જરૂરી મધ્યમ સ્થિતિ આ ભવમાં છે. દેવભવમાં તો અતિ સમૃદ્ધિથી રાગાદિની વિટંબણા ભારે, નરકગતિમાં અતિશય ત્રાસથી કોધાદિની ભારે વિટંબણા, તિર્યચગતિમાં ય પારાવાર દુઃખ પરાધીનતા, અવિવેકથી વિટંબણા જ સુલભ. એનો અંત સુલભ માનવ ભવમાં. માટે કોઈ પૂછે ‘કેમ મનુષ્ય થયા છો ?...’ તો જવાબ આ જ કે ‘રાગાદિની વિટંબણાઓ ટાળવા માટે.’

આ વિટંબણાને ટાળવા માટે તો અનેકાનેક સાધનાઓ કરવી જરૂરી છે, પણ એનો અહીં વિચાર ન કરતા માત્ર એક એવી અદ્ભુત સરળ સાધનાનો વિચાર કરવામાં આવે છે, કે જે બીજી સાધનાઓને જગાડે અને બળવતી-વેગવતી બનાવે.

આ અદ્ભુત સાધના છે આત્માના પોતાના મૌલિક શુદ્ધ સ્વરૂપના આબેહુબ ચિંતનનો અભ્યાસ, વારંવાર એની ભાવના-મનન-નિરીક્ષણ, એનાથી દિલને વધુમાં વધુ ભાવિત-વાસિત-રંગાયેલું કરવાનું.

પૂર્વ લેખોમાં એ જાણું છે કે સંસારી ગમે તેવી દુર્દશામાં પણ જીવની અંદર અનંતજ્ઞાન, અનંતવીર્ય, અનંતસુખ, નિર્વિકાર, વીતરાગ અવસ્થા અકબંધ પડેલા છે. માત્ર એ કર્મોથી આચ્છાદિત છે એટલું જ, બહાર પ્રગટ નથી એટલું જ, બાકી અંદરખાને તો છે જ.

હવે આપણે અંદરખાને એ જોવાનું છે કે જાણે એ બધા ગુણો ઝગમગ ઝળકી રહ્યા છે. જાણ અનંતજ્ઞાનમાં અનંતકાળનું વિશ્વ દેખાઈ રહ્યું છે. અનંતા સુખમા બાહ્ય શાતા યાને ધનસુખ-સ્ત્રીસુખ-શબ્દાદિવિષયસુખ વગેરે તો સૂર્યપ્રકાશ આગળ આગિયા જેવા લાગે છે. અનંતા વીર્યમાં એ દેખાય છે કે મૂળ આ વીર્યના અંશ પર કર્મ-મશીનરી અને એ દ્વારા બાહ્ય સર્જનો ચાલી રહ્યા છે. નિર્વિકાર વીતરાગ અવસ્થામાં રાગ-દ્વેષ-કોમ-કોધ-લોભ વગેરે તો આત્માના સીમાડા પરની વસ્તુ તરીકે દેખાય છે.

રાગાદિ એ સીમાડા પરની વસ્તુ તરીકે જોવાના એટલે મૂળ મધ્યમાં આત્મા નિર્વિકાર વીતરાગ છે. પરંતુ આત્માની ચારે તરફની સીમા પર રાગાદિ ફોજનો ઘેરાવો છે એમ જોવાનું. તો જેવી રીતે કિલ્લામાં સુરક્ષિત રાજા ચારે બાજુ સીમા પર પડેલા દુશ્મનથી એમ નથી માનતો કે ‘મારું બધું લૂંટાઈ ગયું, હું સુખ-સગવડ-સમૃદ્ધિહીન થઈ ગયો.’ પરંતુ એ તો દેખે છે કે ‘મારું મારી પાસે સલામત છે.

માત્ર સીમાડા પરના ઘેરાવો હટી જાય એટલી રાહ જોવાની છે. બાકી જે કાંઈ તોફાન ચાલે છે તે એના છે, મારા વૈભવમાં નહિ.’

બસ, એવી રીતે આપણા આત્માની આસપાસ કર્મના ઘેરાવાની હયાતીમાં પણ આપણું અંદરનું ધન સલામત છે. મુખ્ય દૃષ્ટિ એના પર રાખવાની કે ‘હું નિર્વિકાર વીતરાગ સ્વસ્થ પ્રશાંત, હું અનંત જ્ઞાનસંપન્ન અનંતા કાળના વિશ્વના દર્શન કરનારો, હું અનંત સુખ-શક્તિ-વીર્ય-લબ્ધિવાળો. આમાનું કશું આ ઘેરાવાવાળા કર્મમાં નથી, કર્મમાં તો રાગાદિ વિકારો, અજ્ઞાનતિમિર, જડતા, વીર્યહીનતા, કૃત્રિમ સુખ, દુઃખ વગેરે છે. એને ને મારે શું લાગે વળગે ? મારી પાસે સહજ વૈભવ સલામત છે. આ ઘેરાવો છે, તે ટળે એટલી જ વાર ને તે તો જ ટળે કે એને હું મારો પોતાનો ન માનું.’

આમ આપણી દૃષ્ટિ વારંવાર આપણા આંતર અતિ નિર્મળ સ્વરૂપ પર જાય તો એને ઝીલ્યાના મહાન સંવેદનમાં રાગ દ્વેષ હાસ્ય હર્ષ શોક વગેરેના ખેંચાણ મંદ પડે છે. જ્યાં કોઈ દોષ ભભૂકવા જાય, યા પ્રબળ થતો દેખાય કે ઝટ આપણે વારંવાર અભ્યાસ કરેલા આપણા મૂળભૂત શુદ્ધ સ્વરૂપ પર દૃષ્ટિ લઈ જવાની, ને વિચારવાનું કે આ રાગાદિ એ તો સીમાડા પર ઘેરો નાખી પડેલા કર્મશત્રુના તોફાન છે, એને જરાય મારે મહત્ત્વ આપવાનું નહિ. મારે મારા શુદ્ધ સ્વરૂપના કિલ્લામાં સુરક્ષિત રહેવાનું. આમ કરતાં કરતાં દોષોનું જોર ઓછું થતું આવે છે, દોષોની વિટંબણા ઓછી થતી ચાલે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૬, અંક-૩૬, તા. ૨૫-૫-૧૯૬૮

૧૧ મુનિશ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજીનો લીંબડીમાં સોનગઢી

કાનજીભાઈ સાથે થયેલો વાર્તાલાપ

જાહેરમાં વાર્તાલાપ યોજવાની મુનિશ્રીની નિખાલસ

માગણીનો કાનજીભાઈનો સ્પષ્ટ ઈન્કાર

બાર દિવસથી હું લીંબડી મુકામે હતો અને તા.૬-૫-૧૯૬૮ વૈ. સુ. ૮ ના દિવસે સોનગઢી કાનજીભાઈ ભક્તમંડળના રસાલા સાથે વૈભવી મોટરમાં લીંબડી આવ્યા. ત્યાં એમનો છ દિવસનો મુકામ નક્કી થયો હતો.

આ કાનજીભાઈ એકાન્ત નિશ્ચયવાદી છે. તપ-ત્યાગ-ક્રિયાકાંડના વ્યવહાર ધર્મોનું ખંડન કરીને ભોગપ્રેમી લોકોને ખુશ કરી દઈને પોતાના અનુયાયી બનાવી

રહ્યા છે. લોકોના અર્થકામના પોષણ માટે ભક્તોને ત્યાં પગલા કરીને નામાના ચોપડામાં ઝું નું આલેખન કરી આપે છે. આ બધી વાતોથી હું વાકેફ હતો. લીમડીમાં કાનજીભાઈ સાથે જાહેર વાર્તાલાપ ગોઠવવાની મારી ઈચ્છા તો હતી જ, ત્યાં કાનજીભાઈથી અકળાઈ ગયેલા કેટલાક સ્થાનકવાસી ભાઈઓ તરફથી જ આવો પ્રસ્તાવ મારી સામે રજૂ કરવામાં આવ્યો કે મારે આ રીતે જાહેરમાં કાનજીભાઈ સાથે વાર્તાલાપ યોજવો.

કોઈ મધ્યસ્થ સ્થળે આવો વાર્તાલાપ યોજાય તો હું તૈયાર જ હતો. સહુએ કહ્યું કે આવો વાર્તાલાપ થવાથી સાચા ખોટાની બધી માહિતી સઘળા ય લોકોને થઈ જશે.

સાંજના પાંચ વાગે હું જાતે જ શ્વેતાંબર સંઘના આગેવાન ભાઈઓ સાથે વાર્તાલાપનું સ્થાન અને સમય નક્કી કરવા કાનજીભાઈના મુકામે ગયો. એ ઊંચી પાટ પર ઉપર બેઠા હતા. તેમની સંમતિ મેળવી લઈને હું તેમની પાટ ઉપર બેસી ગયો. ઓળખાણ અંગેની વાતો થયા બાદ તેમણે મને પૂછ્યું કે પેલા તેરાપંથી આ તુલસીને અમદાવાદમાં પડકારનાર તમે જ કે ? મેં હા પાડી.

પછી મેં તેમને કહ્યું કે “તમારા એકાન્ત નિશ્ચયવાદના વિધાનો ઘણી ગેરસમજો ફેલાવે છે. તમે વ્યવહારમાર્ગનું ખંડન કરો છો. એ વાત જરાય શાસ્ત્રમાન્ય નથી. લોકો આવા વિધાનમાં ગુંચવાય નહિ તે માટે મારી ઈચ્છા છે કે આપણે બે જાહેરમાં આ વિષય ઉપર વિચાર કરીએ. તેમ મને આવતી કાલનો કોઈ પણ સમય આપો.”

મારા અણધાર્યા આગમનથી જ કાનજીભાઈ અકળાઈ ગયા જણાતા હતા. તેમણે મને હસતાં હસતાં કહ્યું “મને કફ બહુ થયો છે એટલે મારે વાર્તાલાપ કરવો નથી.”

મેં કહ્યું, “આવતી કાલે તમારા ત્રણ ત્રણ પ્રવચનો ગોઠવાયા છે ત્યાં કફનો પ્રશ્ન તમને કેમ મુંઝવતો નથી ?”

હસી પડતાં તે બોલ્યા, ના, ના, પણ મારે વાદ કરવો નથી.

મેં કહ્યું, “વાદથી તત્ત્વબોધ પ્રાપ્ત થાય એમ શાસ્ત્રો કહે છે, પણ જો આ વાદ વિવાદ બનીને વિતંડામાં જ પરિણમવાનો છે તો હું પણ એવો વાદ કરવા માંગતો નથી. મારે તો માત્ર તમારી સાથે જાહેરમાં વાર્તાલાપ કરવો છે.”

કાનજીભાઈ : મહારાજ ! આ તો બહુ ઝીણી વાતો છે. ન સમજાય તેવી વાતો છે હોં !

મેં કહ્યું : પણ ઝીણી વાતો તેમ અહીં ઊભા રહેલા તમારા ભક્તોને તો

રોજ સમજાવવા યત્ન કરો છો ? અને મારી જ સાથે તમે એનો ઈન્કાર કેમ કરો છો ? એટલું નિશ્ચિત સમજજો કે ‘હાજી હા, કરનારા તમારા ભક્તો કરતા હું ઘણો વધુ સમજદાર છું.’

કાનજીભાઈ : મહારાજ ! તમે મારા પુસ્તકો વાંચી લેશો તો બધું સમજાઈ જશે.

મેં તરત જ ભારે આશ્ચર્ય વ્યક્ત કરતાં કહ્યું, “પુસ્તક તો જડ છે. જડથી તે આત્માને સમજાય ? જડની આત્મા ઉપર તમે અસર જ માનતા નથી ! તમારાથી આવી ભલામણ જ કેમ થાય ?”

હવે કાનજીભાઈ અકળાઈ ગયા. મને કહે જવા દો...તમને ખબર નથી...ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજીએ કહ્યું છે, ‘ભ્રમન્તિ ભ્રષ્ટવિજ્ઞાના ભીમે સંસારસાયરે’ વ્યવહારમાં ધર્મ માનતા લોકો ભયંકર સંસારમાં રખડ્યા કરે છે.

મેં તરત જ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો, ‘કાનજીભાઈ ! તમે તો લોકોને ખરેખરા ભૂલાવામાં નાંખી રહ્યા છો ! ધારો કે કોઈ ધર્મશાસ્ત્રમાં લખ્યું હોય કે ‘હિંસા કરવાથી સ્વર્ગે જવાય છે તેવું કહેનાર મહાપાપી છે’

હવે આમાંથી શરૂઆતનું અડધું જ વાક્ય પકડી લે તે માણસ કેવો કહેવાય ? તમે પણ એવું જ અહીં કર્યું ?

જે ‘અધ્યાત્મસાર’ ના ‘આત્મનિશ્ચય’ અધિકારનો આ અડધો શ્લોક તમે મારી સામે રજૂ કર્યો છે. તે જ ‘અધ્યાત્મસાર’ ના તે જ ‘આત્મનિશ્ચય’ અધિકારમાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કહ્યું છે ‘વ્યવહારં વિનિશ્ચિત્ય તતઃ શુદ્ધનયાશ્રિત....પરમં સામ્યમાશ્રિયેત’

‘વ્યવહારધર્મને જીવનમાં સારી રીતે પચાવ્યા પછી જ શુદ્ધનિશ્ચયમતનું અવલંબન લેનાર મોક્ષપદ પામી શકે છે’ તમે આ વાતને ઉડાડી મૂકીને કેમ બોલો છો ?

કાનજીભાઈ મૌન થઈ ગયા. થોડીવાર પછી કહ્યું કે, ‘મારા પ્રવચનો છ દિવસ ચાલવાના છે, રોજ આવો અને સાંભળો પછી બધું સમજાઈ જશે.’

મેં કહ્યું, “એ પણ કબૂલ છે પણ તમે મને એટલી કબૂલાત આપો કે પછી છઠ્ઠા દિવસે બપોરે આપણે ત્રણ કલાક જાહેરમાં વાર્તાલાપ કરીશું.”

કાનજીભાઈએ સાફ ના પાડી. પછી મેં કહ્યું, ‘તમારી આવી જવાબ નહિ દેવાની અને વાર્તાલાપ દ્વારા વિચારણાને ઈન્કારી દેવાની નીતિ તમારા જ્ઞાન અંગે મોટી શંકા ઊભી કરે છે. તર્કથી સમજાવવાને બદલે ઘસીને ના પાડી દેવી એ વાત સાચા જ્ઞાનીને ન છાજે, અજ્ઞાનીને જ શોભે. ગમે તે વાત ગમે તેમ હાંક્યે

રાખવાનો આ જમાનો નથી. શ્વેતામ્બર સાધુઓ તો આજે એટલી હદ સુધી શિક્ષિત થઈને તૈયાર થયા છે કે આવી વાતો સામે તેઓ ખુલ્લો પડકાર ફેંકીને જ રહે. ભગવાન વીરના નામે વીરધર્મને વિકૃત રીતે રજૂ કરનાર તમે છો એવી મારી સમજ છે. માટે તમે મારી સાથે ખુલ્લી ચર્ચા કરવા તૈયાર થાઓ એમ હું ઈચ્છું છું.’

પછી મેં કહ્યું, “તમારે જડની કોઈ અસર આત્મા ઉપર માનવી જ નથી તો પછી તમે યશ્મા કેમ પહેર્યા છે ? શું યશ્મા જડ નથી ? યશ્મા પહેરવાથી જ તમે વાંચી શકો છો ને ? યશ્મા ઊતારી નાંખો તો આત્માને વાંચવામાં ભારે મુશ્કેલી ઊભી થાય છે તો જડ યશ્માની ચેતન ઉપરની અસર સાબિત થઈ જતી નથી ?”

આ વાત સામે ઊભેલા બધા ભાઈઓને પૂછો જેટલા યશ્માવાળા છે એ બધાને અનુભવ સિદ્ધ છે; છતાં આત્મા ઉપર જડની અસરનો તમે એકાન્તે ઈન્કાર કરી દો તે કેમ ચાલે ? “આગળ વધતા મેં કહ્યું કે, “તર્ક પ્રધાન આ યુગમાં જવાબ નહિ દેવાની તમારી આ છટકબારીઓ જરાય અજ્ઞાત રહી શકે તેમ નથી. હું મૈત્રીના દાવે તમને ફરી કહું છું કે આપણે મૈત્રીભાવ સાથે જાહેરમાં વાર્તાલાપ કરીએ. તમે કહો તો તમને માન્ય “સમયસાર ગ્રન્થથી જ હું વ્યવહારનયનું મંડન કરી આપવા પણ તૈયાર છું. ગુરુકૃપાથી મેં એ ગ્રન્થનો ઠીક ઠીક અભ્યાસ કર્યો છે.”

પણ કાનજીભાઈ તો એકના બે ન થયા તે ન જ થયા.

જુદા જુદા ફિરકાના પચાસ સાઈઠ પુરુષો આ બધું ય સ્તબ્ધ બનીને જોઈ જ રહ્યા.

કાનજીભાઈ ખૂબ અકળાઈ ગયા અને એકદમ પાટ ઉપરથી નીચે ઊતરી જતા બોલવા લાગ્યા, “મને ટાઈમ નથી મારે કામ છે”

મેં કહ્યું, “કાનજીભાઈ ! તમારી જાતની અને તમારી નીતિની જે કલ્પના મેં કરી હતી તે તદ્દન સાચી જ નીવડી. હવે જાઉં છું.”

પછી કાનજીભાઈના આત્માનું કલ્યાણ વાંછતો હું ત્યાંથી નીકળીને ઉપાશ્રયે આવી ગયો.

આ પ્રસંગ મેં એટલા માટે જ પ્રગટ કરવાનું મુનાસિબ માન્યું છે કે અસદ્ધર્મોની સ્થાપના કરનારા કેટલા કદાગ્રહી હોય છે, અને પોતે ક્યાં ફસાઈ ન જાય એ માટે અપ્રતિકારનું-મૌનનું-પોકળ શસ્ત્ર કેટલી જીદ સાથે પકડી રાખીને પોતાની પોકળતાઓને ઢાંકી રાખવાનો બાલિશ પ્રયત્ન કરે છે, એની સહુને જાણ થાય.

અર્થકામના પ્રલોભનોને અને ભોગરૂચિ જીવોની તપત્યાગ-ક્રિયાકાંડની અરૂચિને નજરમાં રાખીને જ કાનજીભાઈએ આ એકાન્તનિશ્ચયનો મત ઊભો કર્યો છે.

અર્થકામપ્રેમીઓ અને તપ-ત્યાગાદિની સૂગ ધરાવતા લોકો આ ધર્મના જલદી અનુયાયી બને એમા કશું જ આશ્ચર્ય નથી.

આ રીતે ઉન્માર્ગથી અનુયાયીવર્ગની સંખ્યા વધી જતી જોઈને, “કાનજીમત” તરફ આકર્ષાઈ જઈને ભવોના ભવો બરબાદ કરી નાખવાની કોઈ પણ આત્મા ભૂલ ન કરે એ જ એકની એક કલ્યાણ કામના.

લિ.

મુનિ ચન્દ્રશેખરવિજય

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૬, અંક-૪૩, તા. ૬-૭-૧૯૬૮

૧૨) આત્માની ઉન્નતિ ક્યાં અટકે છે ?

એવા કેટલાય ભવ્યાત્માઓ છે કે જે પોતાના આત્માની ઉન્નતિ ચાહે છે, એ માટે પોતે પુરુષાર્થ પણ કરે છે એમ પોતાને લાગે છે, છતાં એમની ફરિયાદ રહે છે કે, ‘કેમ અમને અમારા આત્માની ઉન્નતિ થતી નથી દેખાતી ?’...

આ એમની સહૃદય ફરિયાદ છે, એટલે એને વાસ્તવિક સમજીને આપણે વિચાર કરવો છે કે ઉન્નતિ ક્યાં અટકે છે ? ઉન્નતિની ઈચ્છા હોય; પુરુષાર્થ થાય છતાં ઉન્નતિ અટકી ઊભી હોય ત્યારે અટકણ ક્યાં છે એ શોધવું આવશ્યક બને છે.

ઉન્નતિની અટકાયત કરનારા ઘણાં તત્ત્વ હોય છે, પણ અહીં માત્ર એક તત્ત્વનો વિચાર કરીશું, એ તત્ત્વ આ છે, કે,

જડ વસ્તુને મહત્ત્વ અપાય છે એવું પોતાના આત્માને નથી અપાતું.

આ સ્થિતિ ઊભી હોય ત્યાં સુધી આત્મોન્નતિના પુરુષાર્થરૂપે ધર્મસાધના કરવામાં આવે એ (૧) કોઈ પરલોકની દુર્ગતિના ભયથી કરાય છે. અગર (૨) પુણ્યના લોભથી અથવા (૩) કુળરિવાજ છે માટે, કે (૪) કોઈ કીર્તિ-માનપાનાદિની આકાંક્ષાથી કરાય છે. એથી આત્માને ખુદને શું ? એની શી ઉન્નતિ થઈ ?

આત્માની ઉન્નતિ એ, કે આત્મા પોતાનું કાંઈક વર્ચસ્વ ઊભું કરે, પોતે ઈન્દ્રિયો અને સ્વચ્છંદ મનની ગુલામીમાંથી અંશે અંશે પણ મુક્ત થાય. એ મુક્ત થાય એટલે ગુણોનો વિકાસ થવા માંડે; ઔદાર્ય, દાક્ષિણ્ય, નિર્લજ્જતા, ક્ષુદ્રતા, સ્વાર્થપટુતા, વિષયાસક્તિ, કષાયાવેશ, મોહમૂઢતા આદિ દોષો મંદ પડતા જાય. આવી ઉન્નતિ કાંઈ પૂર્વે કહેલ ઉદ્દેશોથી થતી ધર્મસાધનાઓમાં ન દેખાય; કેમ કે

એમાં તો જીવની ઉપર વર્યસ્વ ભયનું કે પૌદ્ગલિક સુખસામગ્રી વગેરેનું છે.

ત્યારે ખરી રીતે તો જીવનું પોતાનું વર્યસ્વ પોતાની ઈન્દ્રિયો અને મન ઉપર જોઈએ. તો જ એને ધાર્યા ચલાવી શકે, ને ધાર્યા દબાવી શકે. આ વર્યસ્વ ત્યારે જ સિદ્ધ થાય કે જ્યારે આત્મા મહત્ત્વ પોતાનું લેખે, પણ જડ પદાર્થોનું નહિ. એ માટે આ ભાવના વારંવાર ભાવવી જોઈએ કે,-

‘હું મહાન છું, જડ વસ્તુઓ નહિ, મારા હિતાર્થે જડ વસ્તુ છે, જડના હિતાર્થે હું નહિ. જડનું સારું, મારે જોવાનું નહિ, એમા મારે ખુશી થવાનું નહિ, મારે તો મારા આત્માનું સારું થાય એ જોવાનું ને એમાંજ મારે ખુશી થવાનું’

આ ભાવનાના વારંવાર અભ્યાસવાળો પોતાના આત્માનું મહત્ત્વ અનુભવતો જાય છે; અને ઉન્નતિના પંથે ચડે છે. ત્યારે એ વિનાનો બિચારો જડના મહત્ત્વ આંકી આંકીને ઉન્નતિ પામી શકતો નથી; ધર્મ-સાધના કરે તો પણ નહિ. દા.ત.કોઈ દાન, સુકૃત, સાધર્મિકવાત્સલ્ય વગેરે કરવા જશે, પણ મુખ્ય એ જોશે કે પૈસા કેમ ઓછામાં ઓછાં ખરચાય. જરા વધુ ખર્ચાતા જીવ બળીને ખાખ થશે; કામ કરનાર પર ગુસ્સે થશે. જડનું મહત્ત્વ માનનારની આ દશા હોય છે, ત્યારે આત્માનું મહત્ત્વ માનનારો તો એ જોશે કે ‘આવું રુડું શુભ કામ લઈ બેઠો, એમાં રખે ધનની મૂર્છા મને સતાવી ન જાય. કેમકે એમાં તો મારા આત્માના રાગાદિ શત્રુઓ પગભર રહે છે.’

એમ ‘જમણ જમવા મળ્યું છે, માટે જરા દાબો’ કરનાર જડના મહત્ત્વમાં મરે છે, શરીરે ય બગડે, રસનાની ગુલામી ય ભોગવે, અને આત્માને કર્મથી ખરડે પણ છે. આત્માનું મહત્ત્વ સમજનારો ત્યાં સ્વાત્માનું સારું કરવા વિશેષ સત્ત્વ અને સંયમ કેળવે છે. વિરક્તભાવ વધારે છે, પ્રભુને યાદ કરે છે. એમ વિચારી ને કે ‘જીવ ! ધ્યાન રાખજે, મહત્ત્વ બાહ્ય વસ્તુનું નથી, તારું છે. વસ્તુના અસત્ ઉપયોગથી તારા રાગાદિ પોષાઈને તારું ન બગડી જાય એ જોજે. માટે જ આવું નિમિત્ત પામીને તો’ તો ખાસ આંતરિક સત્ત્વ કેળવી અને ચીજના ઉપયોગમાં સંયમન કર. રસના (જીભ) તારી છે, એના પર તારો અંકુશ ચાલી શકે. અંકુશ ચલાવ્યાથી એ કાંઈ રોવા નથી બેસતી કે શોષાઈ જતી નથી. એ તો ‘તને ગમ્યું એ એને ગમ્યું’ એવા શિરસ્તાને અનુસરે છે. વળી બાહ્ય સારી ગણાતી ચીજ એ તો મોહ-પારધીનો કર્મફાંસલો છે, એમ એને બરાબર ઓળખજે. વીતરાગ પ્રભુએ આ અમૂલ્ય સત્ય આપ્યું છે. એને ભૂલીશ નહિ. આમ સર્વત્ર મહત્ત્વ સ્વાત્માને આપવું, જડને નહિ.

૧૩ આત્માના મહત્ત્વને કેમ લાગુ કરવું ?

ગયા લેખમાં એ જોયું કે બાહ્ય જડપદાર્થોને મહત્ત્વ આપવાથી આત્માની ઉન્નતિ અટકે છે. એના બદલે પોતાના આત્માને મહત્ત્વ અપાય તો ઉન્નતિ સરળ બને છે. એટલે હવે આ લેખમાં એ જોવું છે કે, ‘આત્માને મહત્ત્વ આપવાની વસ્તુ જીવનમાં કેવી રીતે લાગુ કરવી.’ એ માટે એને કેટલાક દષ્ટાન્તોથી જ વિચારીએ, જેથી સીધી રચનાત્મક પ્રક્રિયા જ હાથ લાગે.

સૌથી પહેલી રોજાંદી બાબત આજે ‘સીતમ’ મોંઘવારીની છે. એની પાછળ જડને મહત્ત્વ આપીને કેટલીય હાયવોય બૂમબરાડા અને આર્તધ્યાનનો સતત પ્રવાહ વહેતા રહે છે. પણ આત્માને મહત્ત્વ આપીએ તો એમ વિચારી શકાય કે ‘(૧) આવા ઉચ્ચ માનવભવમાં શું જડસામગ્રી સસ્તી અને સુલભ હોય એ આ ભવને સફળ કરી આપે છે ? (૨) મોંઘવારી ના હોય તો પણ મારા આત્માને શો લાભ થઈ રહ્યો છે ? ઊલટું રંગરાગ વિષયવિલાસ અને પરિગ્રહમમતા તો જોરમાં કૂદતા રહી મારા આત્માનું નિકંદન કાઢે છે. (૩) ભલું થજો મોંઘવારીનું કે જિનાજ્ઞાથી મારા આત્માને જે ન માન્યું તે રંગરાગ-વિલાસાદિ પર કાપ મૂકવાનું આણે સુલભ કરી આપ્યું ! વળી (૪) કાળબળ ઓળખાવ્યું કે ‘મૂર્ખ ! ચીજવસ્તુની મોંઘવારીને શું રુએ ? દુઃખદ મોંઘવારી તો આજે ધર્મક્રિયાઓ અને સત્ય-ન્યાયનિષ્ઠા-નિર્લોભતા વગેરેની થઈ ગઈ છે, એને રો; તેમજ જીવનમાં ગમે તે ભોગે એ સત્ક્રિયાઓ અને સદ્ગુણો કેળવ.’

એમ, પૈસા સારા કમાયા પર આત્માને મહત્ત્વ એ રીતે અપાય કે, ‘આમા મુંઝાઈશ ના; કેમ કે (૧) આમાં તો પૂર્વની કમાઈ લાવેલી પુણ્યની હુંડીઓ વટાવાઈ રહી છે. (૨) એટલે સનાતન આત્માની મૂડીના ભોગે નાશવંત કાયાને ઘીકેળા થઈ રહ્યા છે, માટે પહેલું કામ આ કર કે, (૩) નવાં પુણ્યને પગભર કરવા માટે ખૂબ જિનભક્તિ, સાધુસેવા; સમ્યગ્જ્ઞાનની ભક્તિ, દયા, પરોપકાર, સાધર્મિક ઉદ્ધાર વગેરે સુકૃતો વધારું. નહિતર (૪) દુન્યવી ખાતાઓ તો પાપ આપવા સાથે મૂડી સાફ કરવાના જ છે.’

પૈસા ગુમાવવા પર આત્માને મહત્ત્વ એમ અપાય કે ‘જીવ ! ચિંતા ન કરીશ. (૧) સુખ-સગવડમાં પુણ્ય ઝવેરાત સાફ થાય છે, ત્યારે દુઃખ-અગવડમાં પાપકચરો સાફ થાય છે. ખુશી ક્યાં થવાનું ? ઝવેરાતના નાશમાં કે કચરાના

નિકાલમા ? એ તો સિદ્ધ હકીકત છે કે જેટલું સારું ધન વગેરે મેળવો એટલું પુણ્ય ઉદય પામી રવાના થાય; ને દુઃખ ભોગવો એટલું પાપ ઉદયમાં આવી રવાના થાય. માટે પૈસા ગુમાવવા પર રોવાનું નહિ. બાકી (૨) માટીના કૂકા ગયા એ તો કાચના ટુકડા ગયા, જ્યારે કોહીનૂર હીરા જેવા અરિહંતદેવ અને એમનું શાસન મારી પાસે છે. પછી શી ફીકર ? (૩) આ ઉચ્ચભવમાં હું જિનેન્દ્રદેવ અને શાસનને પરણ્યો છું, માટીની માયાને નહિ, હૃદયમાં જિનેન્દ્રદેવ અને શાસન સલામત તો સબ સલામત.’

બિમારીના પ્રસંગે જડને મહત્ત્વ આપી રોદણાં રોવાય છે, દિવસરાત ડોક્ટર-દવા-અનુપાન વગેરેની જ હૈયાહોળી ચાલ્યા કરે છે. એના બદલે આત્માને મહત્ત્વ આપી એમ વિચારાય કે “(૧) અણધાર્યા આવેલા આ રોગ-પ્રસંગે તો અનાયાસે આ શુભ ધ્યાન હાથ લાગે છે કે કરેલા કર્મનો કાં તપથી કે કાં ભોગવટાતી જ છુટકારો થાય. તો જેમ તપ એક સુંદર આરાધના છે, એમ રોગપરિસહ સહર્ષ સહવો એ પણ સુંદર આરાધના જ છે. વળી (૨) પૂર્વ ભવે સેવેલ દુષ્કૃત્યના પ્રાયશ્ચિત્તનું કષ્ટ ન વધાવ્યું તો અહીં કેટલા ગુણું દુઃખ વધાવવું પડે છે, તો પછી એ પરથી શિખામણ લઈ આ જન્મના દોષ-દુષ્કૃત્યોને ગુરુ પાસે પ્રગટ કરી પ્રાયશ્ચિત્ત વિધિ કરી લે. બાકી (૩) બિમારીમાં બીજી રીતે પાપઆશ્રવોની દોડધામ અટકી ઈષ્ટ રસો ખાવાના અટક્યા, નવકાર મંત્ર રટવા અવસર મળ્યો...એ બધા મહાન લાભ છે.”

અપમાન, પરાધીનતા, વગેરે વગેરે પ્રસંગે આત્માને મહત્ત્વ એમ અપાય કે ‘(૧) પુણ્યના નાણાં જ ઓછાં, પછી સન્માન વગેરે સારા માલની શી બહુ આશા રાખે ? (૨) વળી અપમાન આદિ કોના થાય છે ? પાડોશી કાયાના, આત્માના નહિ. તો પાડોશીના દુઃખે તું શું કામ રુએ ? એમ (૩) અપમાન પરાધીનતા આ શું જુએ ? ને શું રુએ ? મોટા ખરાં અપમાન તો તારા કર્મ કરી રહ્યા છે કે એકવાર જીવને એ દેવ કે માનવ બનાવી પછી તિર્યંચ પશુ વગેરે બનાવે છે, શ્રીમંતાઈ દેખાડી પછી રંક બનાવી દે છે. (૪) પરાધીનતા પણ કર્મની, કાળની, કાયાની વગેરે ક્યાં કમ છે કે બાહ્યની મામુલી પરાધીનતા જ તને બટકે છે ? (૫) સંસારવાસ જ એનું નામ કે જ્યાં અપમાન પરાધીનતા વગેરે દુઃખોનો ભંડાર હોય, માટે તત્ત્વ વિચારણા રાખી સ્વાત્માને બચાવી લે. નહિતર બાહ્ય ભોગવવાનું થોડું, પણ સતત સળગતા આર્તધ્યાનથી ઊભા થતાં તિર્યંચ ગતિના પાપ ભોગવવાનું ભારે ઊભું થશે.’

આમ ભિન્ન ક્ષેત્રે આત્માને મહત્ત્વ આપી રાગ-દ્વેષ-દુર્ધ્યાનાદિથી બચવાનું.

૧૪) મન એ વિકાસનું સાધન છે

કેટલું ભવ્ય આ પ્રતિપાદન ! કેવી સચોટ આ ચિમકી ! કે માનવ ! તને મળેલું મન એ તો વિકાસનું મહાન સાધન છે.

નજર સામે દેખાય છે કે, ઝાડ પાન વગેરે અગણિત એકેન્દ્રિય જીવો બિચારા મન વિના કેવી નિશ્ચેતનપ્રાયઃ દુર્દશા ભોગવી રહ્યા છે ! ત્યારે કૃમિ કીડા વગેરે અસંખ્ય ઈન્દ્રિયાદિજીવો પણ પાસે મન ન હોવાને કારણે સચેતન છતાં કેટલા દુઃખ અને દુર્દશા અનુભવી રહ્યા છે ! આપણે પણ અનંતોકાળ આ સ્થિતિમાં ભ્રમણ કર્યું છે. એમાંથી માંડ બહાર નીકળી પશુ પંખી કે માનવ પણ બનીને મન મળવા છતાં એનો ઉપયોગ વિકાસ સાધવાને બદલે અધઃપતનમાં જ કર્યો છે. એમાં તિર્યંચના અવતારોમાં તો મન મૂઢ મળેલું; પરંતુ માનવના અનંત અવતારોમાં પણ મનની સારી પ્રાપ્તિ થવા છતાં એનાથી કોઈ વિકાસ સાધવાને બદલે અધઃપતન જ નોતર્યા છે.

આજે સર્વજ્ઞના વચનથી ખબર પડે છે કે મન કેવા મહાન વિકાસનું ઉત્તમ સાધન છે. જો એ રીતે એનો ઉપયોગ કરતાં આવડે તો આ જીવનમાં ય અનુભવ થાય છે કે ક્યાં એ પૂર્વની જડમાં ગુંગળાયેલી મારી-મૂઢ આત્મદશા ? અને ક્યાં આજની સુખદ શાંતિમય તથા સ્ફુર્તિમય મારી જાગતી ચેતના ? ત્યારે, આગામી ભવોમાં તો ઉત્તરોત્તર ચઢિયાતો વિકાસ પ્રાપ્ત થાય છે એ નિશ્ચિત છે.

સવાલ આ છે કે અનંત પુણ્યથી પ્રાપ્ત થયેલ આ મનને વિકાસનું સાધન બનાવવું છે કે ફેર પાછાં અનંત અધઃપતનનું ?

સૌ કોઈ વિકાસ જ ઈચ્છે છે, અધઃપતન નહિ, પરંતુ એ વિકાસ એમ જ કહેવા માગવા માત્રથી પ્રાપ્ત નહિ થાય. કિન્તુ મન જે રીતે અધઃપતન કરાવે છે એ રીતોને પડતી મૂકી વિકાસના સાચા માર્ગે નિર્ધાર અને પુરુષાર્થ કરવાથી જ ખરેખરો વિકાસ પ્રાપ્ત થાય.

મન શી શી રીતે અધઃપતન કરાવે છે ? એ પ્રશ્નનો ટૂંકો ઉત્તર આટલો જ કે પહેલું તો પોતાના પ્રાણપ્યારાં અને અનંત કાળના દુઃખી આત્માનું જ વિસ્મરણ રખાવી મન જડ કાયામાં અને ઈન્દ્રિયોના મોહક વિષયોમાં જ રાત દિ’ ધુમતું રહે છે. ત્યાં નથી તો સ્વાત્માનો ખ્યાલ કે નથી તો સ્વાત્માની ચિંતા ને દયા. ‘હું,

આત્માનું અસ્તિત્વ માનું છું.’ એવી બાંગ પોકારવા છતાં વિચાર-વાણી-વર્તાવમાં એનો કોઈ ખ્યાલ કે ચિંતા જ નહિ,’ એ પ્રચ્છન્ન (છુપી) નાસ્તિકતા નથી તો શું છે ? અધ:પતનની જ એ રીત છે. એમ તો કીડા-મંકોડા કે પશુ-પંખીને યાવત્ અનાર્ય મ્લેચ્છ માનવો પણ કયાં એ કાયા અને વિષયોમાં જ સર્વેસર્વા ધુમતા નથી રહેતા ?

બીજું એ છે કે, ‘મન ઈન્દ્રિય વિષયોને જ મહાસુખદાયી માને છે, એની આંધળી ગૃહિ ધરે છે અને એથી નીપજતા ભવભ્રમણનો એને કોઈ વિચાર કે અરેકારો નથી, એ પણ અધ:પતનની જ એ રીત છે. વધારામાં વળી ‘હું બરાબર સમજું છું, બરાબર ચાલુ છું, મારે તો આ જ વિષયોના આનંદ જ જોઈએ.’ એવા અહંત્વ અને આપમતિ અડીખમ ઊભા રહે છે. એથી પણ મન અધ:પતન કરાવે છે.

ત્યારે વિચારવા જેવું આ છે કે જો આપણે સમજતાં હોઈએ કે મનથી વિકાસ કાયાનો નહિ પણ આત્માનો સાધવો છે, તો (૧) વારે ને ઘડીએ તેમ ડગલે ને પગલે પોતાના આત્માને કેમ ભુલાય ? (૨) આત્મા કરતા કાયાને વધુ મહત્ત્વ કેમ અપાય ? (૩) અજ્ઞાન, મૂઢ અને કર્મથી કચરાયેલી પોતાની જાત માટે અહંત્વ શા ધરાય ? તેમજ (૪) ઈન્દ્રિયો તો આત્માની ખરેખરી શત્રુ; આત્માને દુર્ગતિમાં ભટકાવનારી; એને વિષયોથી કેમ પોષાય ? (૫) એ શત્રુપોષક મનગમતા વિષયોની ગૃહિ-આસક્તિ કેમ રખાય ?

મન એ વિકાસનું સાધન છે પરંતુ આમ મનને આત્મવિસ્મરણ, એકાંગી દેહમહત્ત્વ-મમત્ત્વ, અહંત્વ, આપમતિ, ઈન્દ્રિયતર્પણ અને અંધ વિષયાસક્તિમાં જ લીન રાખવામાં, એ જ મન ધોર અધ:પતનનું કારણ બની જાય છે. બહું કર્યું આ; ને સતત પતિત રહ્યા, હવે જો મનથી ખરેખર વિકાસ સાધવો હોય તો મનને સ્વાત્મલક્ષ, દેહના અવમૂલ્યાંકન, જાલીમ કર્મ ગુલામીના ખ્યાલ, ઈન્દ્રિયોના સંયમન અને વિષયોના ધીખતા વૈરાગ્યમાં ઝીલતું રાખવું જોઈએ, મનથી જો આ બરાબર સધાય, તો પછી મન આને અનુકૂળ પરમાત્મભક્તિ, પરોપકાર, સત્સંગ, વ્રતનિયમ અને શાસ્ત્ર-તત્ત્વ-સ્વાધ્યાય વગેરેમાં જીવને પ્રવૃત્તિશીલ રખાવશે; ને એ રીતે મન વિકાસનું મહાન સાધન બનશે.

૧૫ ઈન્દ્રિયોના વિજયનું તાત્ત્વિક પ્રયોજન

ઈન્દ્રિયો પર વિજય મેળવવાનું ને એ માટે એના પર નિયંત્રણ મૂકવાનું શા માટે જરૂરી છે ? આ પ્રશ્નનો ચાલુ ઉત્તર તો એ અપાય કે ઈન્દ્રિયોને એના વિષયમાં નિરંકુશ મહાલવા દેવાથી જંગી પાપકર્મ બંધાય છે, ને તેથી પરલોકમાં એના કટુ વિપાક ભોગવવા પડે છે.

પરંતુ ઈન્દ્રિયોના વિષયમાં ચક્ર્યૂર ખૂંચી ગયેલાને પરલોકમાં તેવો ભય કંપાવતો નથી; કેમ કે એ પરલોક અત્યારે તો પરોક્ષ વસ્તુ છે; તેથી ઈન્દ્રિયોના સ્વચ્છન્દ વિહારથી મળતા તુચ્છ પ્રત્યક્ષ સુખોમા જ લયલીનતા રહે છે પછી એ ઈન્દ્રિય વિજય શું કરી શકે ? કરવાની અગત્ય પણ શી રીતે માને ? આ ભવ મીઠા પરલોક કોણે દીઠા ? માનનારને તો પ્રત્યક્ષમાં જ રાચવું છે...

અલબત્ત આવા જીવોને સમજાવવા માટે ભારે દુ:ખમાં રીભાતા માનવો પશુ-પંખીઓ અને અસંખ્ય કીડા-મંકોડા-માછલાનું દષ્ટાન્ત આપી કહી શકાય કે ‘આ જીવો પોતાના ધોર દુ:ખોથી આપણને જાણે કહી રહ્યા છે કે જુઓ અમેય એકવાર તમારા જેવા માનવ હતા, પણ ઈન્દ્રિયોના યથેચ્છ વિષયભોગથી આ દશા પામ્યા છીએ. માટે તમે અમારા સામે જોઈ ચેતી જાઓ.’

-છતાં આ કદાચ ગળે ન ઊતરે તો ઈન્દ્રિયોના વિજય કરવા પાછળનો એક તાત્ત્વિક હેતુ અહીં બતાવવામાં આવે છે.

જીવને મરવું તો પડે છે. મર્યા પછી ખેલ ખલાસ નથી. કિન્તુ એક યા બીજા જીવનને ધરવું પડે છે. કેમ કે જેમ ભિન્ન ભિન્ન જીવોમાં જુદી જુદી જાતના સંસ્કાર, લાગણીઓ, ગુણ-દુર્ગુણો, સુખ-દુ:ખ, સગવડ-અગવડ વગેરે દેખાય છે એ ભૂતકાળના ભવનાં જીવનનું સૂચન કરે છે, એમ આ જીવનના કૃત્યો આગામી જીવન માટે જવાબદાર છે, એ સિદ્ધ થાય છે. અહીં કરણીના ફળ ભોગવવા માટે આગળ નવું જીવન લેવું જ પડે. પછી એમ તો જન્મ-મરણ, જન્મ-મરણ ચાલ્યા જ કરે. એમાંથી છૂટકારો મુક્તિ ક્યારે ?

જૈન શાસનની ૧૪ ગુણસ્થાનકની પ્રક્રિયા બતાવે છે કે મુક્તિ મેળવવા માટે કેવળજ્ઞાન મેળવવું જ પડે એ માટે અજ્ઞાનનો સાગર તરી જવો પડે. એ સારું રાગ-દ્વેષને જીતવા જ જોઈએ. જીતો, તરો, બુદ્ધ બનો, મુક્ત થાઓ, -આ કમ છે.

‘શ્રી નમુત્યુષાં’ સૂત્રમાં ‘જિણાણં, તિણાણં, બુદ્ધાણં, મુત્તાણં’ પદોથી કરેલ પ્રભુસ્તુતિ એ જ સૂચવે છે.

આમાં પહેલી વાત આવી કે ‘રાગદ્વેષનો જીતો’ એટલે કે રાગદ્વેષને મૂળમાંથી ઊખેડી નાખો. આ ઊખેડી નાખવાનું કાર્ય પહેલા એને દબાવવાથી જ થાય. કેમ કે ગુણસ્થાનકોનું સ્વરૂપ કહે છે કે રાગદ્વેષને મૂળમાંથી ઊખેડવાનું કામ એટલે ચારિત્રમોહનીયની ક્ષપણા, તે નવમા દશમા ગુણસ્થાનકે જ થાય. તે પૂર્વે નહિ, ત્યારે નીચેના ગુણસ્થાનકે શું ? તો કહ્યું કે છઠ્ઠે સાતમે આઠમે ગુણસ્થાનકે ચારિત્રમોહનીયનો એટલે કે અનંતાનુબંધી અપ્રત્યાખ્યાનીય અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ ત્રણ કક્ષાના રાગદ્વેષનો ક્ષયોપશમ હોય, ત્યારે પાંચમે ગુણઠાણે અનંતાનુબંધી અને અપ્રત્યાખ્યાનીય રાગદ્વેષનો જ તથા ચોથે ગુણસ્થાનકે માત્ર અનંતાનુબંધી રાગદ્વેષનો જ ક્ષયોપશમ હોય. દઠે-૭મે ગુણસ્થાનકે મુનિ હોય, પાંચમે પ્રતધારી શ્રાવક હોય. ૪ થે માત્ર સમ્યક્ત્વવાળા જીવો હોય. એમને તે તે કક્ષાના રાગદ્વેષનો ક્ષયોપશમ એટલે કે રાગદ્વેષને દબાવવાનું હોવું જોઈએ. આમાં સારી રીતે પાવરધા બનતા ઊંચે ચડાય, અને એમ કરતા જ્યારે ૮મે ગુણઠાણે સામર્થ્યયોગ પ્રગટે ત્યારે ૯મે ૧૦મે ગુણસ્થાનકે ચડી રાગદ્વેષની સર્વદા ક્ષપણા યાને ક્ષય થાય, મૂળમાંથી એ ઉખેડી જાય.

તાત્પર્ય, રાગદ્વેષનો ક્ષય સંપૂર્ણ કરવા માટે, પહેલા એનો ક્ષયોપશમ યાને દબાવવાની ભારે જહેમત દીર્ઘકાળ કરવી પડે. એ રાગદ્વેષ ઈન્દ્રિયોના ઈષ્ટ-અનિષ્ટ ગમતા-અણગમતા વિષયો ઉપર થાય છે. તેથી મૂળમાં જો ઈન્દ્રિયો ઉપર જ એવું પાકું નિયંત્રણ મૂકી દીધું હોય જેથી એ વિષયો તરફ બહુ જાય નહિ, તો રાગદ્વેષને સહેજે દબાયેલા રહેવાનું થાય.

સામાન્ય નિયમ આ, કે ‘જગતનું જુઓ ને રુઓ,’ એટલે કે માનસિક આધિમાં પડો. આપણો અનુભવ છે કે ચક્ષુ કાન વગેરે ઈન્દ્રિયોને પોતાના કોઈ વિષયને જોવા-સાંભળવાનું વગેરે બને છે તે દર્શન-શ્રવણ આદિમાં મોટા ભાગે સારા કે નરસાનો ભાવ આવી જ જાય છે, એટલે કે રાગ યા દ્વેષ-અરુચિનો ભાવ સાથે જ લાગે છે. પછી મનથી એ વિષય ચિંતવતાં પણ એવું જ બને છે. ભાગ્યે જ વિષયોનું કોઈ દર્શન-શ્રવણ-આસ્વાદન આદિ કે સ્મરણ એ રાગ-દ્વેષથી રંગાયેલું ન હોય. તો પછી કર્તવ્ય આ બને છે કે જો ઈન્દ્રિયોથી એ અસદ્દર્શન આદિ કરવાનું જ માંડી વળાય તો એનાં નિમિત્તે ઊઠતા કે પોષાતા રાગદ્વેષને દબાયા રહેવું પડે. એ માંડી વાળવા માટે ઈન્દ્રિયો પર પ્રતનિયમ અને ત્યાગ-તત્ત્વસમજ આદિ દ્વારા નિયંત્રણ અતિ આવશ્યક છે. ઈન્દ્રિયવિજય આ માટે જરૂરી છે.

સારાંશ, રાગદ્વેષને દબાવવા માટે ઈન્દ્રિયો પર વિજય ખાસ જરૂરી છે. એમ કરવાથી અહીં પણ મહા તૃપ્તિ શાંતિ અને બાહોશતાનો અનુભવ થાય છે; નહિતર તો સંતાપ-અંજપો બેહોશી લમણે લખાયા રહે છે. તેમજ રાગદ્વેષ ફાલ્યાફૂલ્યા રહે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૬, અંક-૪૭, તા. ૩-૮-૧૯૬૮

૧૬ સમ્યક્ત્વમાં વૈરાગ્યનું સ્થાન અને એનો ઉપાય (લેખાંક-૧)

સંસારમાં ખૂંચેલો માનવી સામાન્ય રીતે કાયા, કંચન અને કામિની પાછળ ભારે જહેમત ઉઠાવે છે. એમાં કદાચ કોઈ એવા મંત્ર તંત્ર યંત્ર મળી જતા હોય અને એથી એ ઈષ્ટ વસ્તુઓમાં આબાદી થવાની લાગતી હોય તો એની સાધના માટે પણ તૈયાર રહે છે. અરે ! પરમાત્માના નામના મંત્રથી પણ એ આબાદી થવાની લાગે તો તે પણ સાધવા સજાગ રહે છે. સવાલ એ છે કે મંત્ર-તંત્ર-યંત્ર ઐહિક પદાર્થોની આબાદી સાધી આપતા હોય, કિન્તુ મોક્ષમાર્ગના પાયાભૂત પદાર્થને સાધી આપે ખરા ?

મોક્ષમાર્ગનો પાયો વૈરાગ્ય છે, વૈરાગ્ય વિના મોક્ષમાર્ગની સાધના આવી શકે નહિ. મોટમોટા મંત્રોમાં સોનાના મહેલ ઊભા કરવાની તાકાત હોય, પણ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરાવવાની તાકાત ખરી ? તેમ એ વૈરાગ્ય વિના ચાલી શકે ખરું ?

સંસારના વારંવાર જન્મ-મરણથી જે કંટાળ્યો છે, અને તેથી જ સંસારથી છુટી મોક્ષ પામવાની જેને તમન્ના છે, એને મોક્ષના માર્ગને અપનાવ્યા વિના ચાલે એવું જ નથી; તેમ એ માર્ગનો મૂળભૂત ગુણ ભવવૈરાગ્ય, વિષયવૈરાગ્ય વગેરે લાવવો જ પડે. આનું કારણ એ છે કે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપી મોક્ષમાર્ગમાં પહેલો માર્ગ છે સમ્યગ્દર્શન. જૈનશાસ્ત્રો બતાવે છે કે આ સમ્યગ્દર્શન-સમ્યક્ત્વ તો જ પ્રગટ થાય કે જો (૧) અનંતાનુબંધીના અર્થાત્ અનંત સંસારને ઊભા કરનારા ચીકણા રાગદ્વેષ છોડાય. અને સાથે (૨) મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરાય. એટલે માત્ર મિથ્યાત્વત્યાગથી નહિ, પણ સાથે આવા ચીકણા રાગદ્વેષના ત્યાગ ઉપર જ સમ્યક્ત્વસ્વરૂપ પ્રથમ મોક્ષમાર્ગ આવે.

અનંતાનુબંધીના રાગ દ્વેષ આંધળાં હોય છે, આવેશવાળા હોય છે. ‘આંધળા’ એટલે ભય વિનાના. ઈન્દ્રિયોના ઈષ્ટ-અનિષ્ટ વિષયો પર રાગ દ્વેષ કરવામાં કોઈ

જ ભય નહિ કે ‘પાપ લાગશે તો ? પરલોક બગડશે તો ?’ ‘આવેશ’ એટલે પકડ, દુરાગ્રહ. રાગ-દ્વેષ પકડ્યા તે પકડ્યા, છોડવાની કે મોળા પાડવાની વાત નહિ, આવા રાગદ્વેષ સલામત રાખીને સમ્યક્ત્વ પ્રગટે જ નહિ. સમ્યક્ત્વના એ ઘાતક છે, માટે વૈરાગ્યથી અને ઉપશમથી એને દબાવવા-હટાવવા જ જોઈએ.

આ ઉપરથી સમજાશે કે એકલી માનેલી તત્ત્વશ્રદ્ધા જિનવચનશ્રદ્ધા કે સુદેવ-ગુરુ-ધર્મશ્રદ્ધાથી સમકિત (સમ્યગ્દર્શન) ન આવે; કિન્તુ સાથે ઈન્દ્રિયોના વિષયો પર અને સંસાર પર વૈરાગ્ય જોઈએ જ, આંધળા રાગ-દ્વેષ કાપવા જ જોઈએ. આમ તો રાગાદિ સર્વથા કાઢવાના છે. કિન્તુ રાગાદિના નિયંત્રણમાં પહેલી ભૂમિકામાં અતિ ઉગ્રકોટિના રાગાદિ એટલે કે અનંતાનુબંધીના રાગદ્વેષ પર નિયંત્રણ આવશ્યક છે. આના માટે સાધનભૂત ગુણ છે વૈરાગ્ય.

વૈરાગ્ય એટલે કે સંસાર, સંસારના વિષયો અને વિષયસુખો પર ખેદ, ગ્લાની થાય, ઘૃણા અભાવ થાય, અણગમાં અરુચિ અકળામણ થાય. એ ભયંકર લાગે. એના ઉપરથી ભય લાગીને આસ્થા ઊઠી જાય. આ વૈરાગ્ય વિના સમ્યગ્દર્શન આવે નહિ; ને વૈરાગ્યથી આવેલું સમ્યગ્દર્શન વૈરાગ્ય ઊઠી જતાં ચાલ્યું જાય. માટે કહ્યું કે વૈરાગ્ય એ સમ્યગ્દર્શનાદિ મોક્ષમાર્ગનો પાયો છે.

વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે મંત્રતંત્રયંત્ર સમર્થ નથી; સમર્થ હોય તો જિનવાણીરૂપ મંત્ર સમર્થ છે. કેમકે તત્ત્વાર્થ આદિ શાસ્ત્ર સમ્યક્ત્વના જે પાંચ લક્ષણ શમ સંવેગ નિર્વેદ (વૈરાગ્ય) અનુકંપા અને આસ્તિક્ય બતાવેલ છે, એનો ઉત્પત્તિ-ક્રમ પશ્ચાનુપૂર્વીથી કહેલ છે. અર્થાત્ પહેલું આસ્તિક્ય આવે અર્થાત્ ‘જે જિણ ભાખ્યું તે નવિ અન્યથા’ એવો જિનવાણી પર ભાવ ઊભો થાય, પછી સ્વ-પર આત્મા ઉપર અનુકંપા આવે, પછી નિર્વેદ યાને વૈરાગ્ય આવે. એટલે વૈરાગ્ય માટે જિનવાણી જરૂરી.

પ્ર.- મિથ્યાદષ્ટિને જિનવચન માટે ‘જે જિને ભાખ્યું તે નવિ અન્યથા’ એવો ભાવ તો છે નહિ, તો પછી એને કેમ વૈરાગ્ય થાય છે ?

ઉ.- એ પ્રધાન યાને વસ્તુતત્ત્વના ઘરનો નથી. કેમ કે એને મળેલ મિથ્યાદર્શન સંસાર, સંસારના વિષયોનું યથાસ્થિત તત્ત્વ બતાવી શકતા નથી. પછી એના પર તાત્ત્વિક પ્રધાન વૈરાગ્ય કેમ આવી શકે ? છતાં જિનેશ્વરદેવે કહેલ તત્ત્વો, આત્મા ઈન્દ્રિયવિષયો, બંધ મોક્ષ, વગેરેને વિશેષરૂપે નહિ પણ સામાન્યરૂપે યાને શબ્દાર્થરૂપે સ્વીકારે છે. એટલે કહેવાય કે એટલા અંશમાં જિને ભાખ્યું સ્વીકાર્યું તેથી એને ગૌણ વૈરાગ્ય આવે.

પ્રધાન વૈરાગ્ય લાવવા માટે જિનવચને કહેલ પર નિ:શંક ભાવ જોઈએ, અને એ જિનવચન મળ્યાથી બને. માટે કહ્યો, વૈરાગ્યનું સાધન જિનવાણી છે.

પરંતુ હવે, વિચારણીય તો એ બને છે કે આપણને જિનવાણી-જિનવચન તો મળેલ છે, એ ઘણીય વાર સાંભળેલ છે, છતાં એવો વૈરાગ્ય કેમ નથી દેખાતો ? સંસાર અને ઈન્દ્રિયોના વિષયો પર ઘૃણા-સૂગ-ગ્લાની કેમ નથી વર્તાતી ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૬, અંક-૪૮, તા. ૧૭-૮-૧૯૬૮

૧૭ (લેખાંક-૨)

ગત લેખમાં એ જોયું કે શ્રી તત્ત્વાર્થ મહાશાસ્ત્રના કથનાનુસાર સમ્યગ્દર્શનના પાંચ લક્ષણોના ઉત્પત્તિ ક્રમમાં પહેલું આસ્તિક્ય જન્મે, એટલે કે ‘જિનેન્દ્રદેવે જે ભાખ્યું તે અન્યથા ન જ હોય’ એવી દૃઢ પ્રતીતિ થાય, પછી અનુકંપા જન્મીને ભવનિર્વેદ યાને વૈરાગ્ય થાય. ત્યાં સવાલ એ થયો કે જિનવાણી તો સાંભળવા બહુ મળી છતાં વૈરાગ્ય કેમ નથી થયો દેખાતો ? સંસારવાસ પર જેલખાનામાં રહ્યા બરાબર ગ્લાની કેમ નથી થતી ? સંસાર, વિષયો, વિષયસુખો કેમ અકારા નથી લાગતા ? એના અનંતાનુબંધી રાગદ્વેષ કેમ દબાતા નથી ?

આ પ્રશ્ન આપણા અંગે છે. તેથી આપણે જવાબમાં આ માનવાનું છે કે આપણો વિષય સુખોના ત્યાગ અને ઈન્દ્રિયોના નિયંત્રણ માટે તેવો પ્રયત્ન નથી. જિનવચન સાંભળ્યા ને મનથી એ સાચાં છે એમ માન્યું, પણ પછી સ્વ-પર અનુકંપા ન કેળવી. અનુકંપા એટલે દ્રવ્ય-ભાવ-દુ:ખ દૂર કરવાની ઈચ્છા. એમાં ભાવ દુ:ખ એટલે પાપો, પાપમતિ, વિષય-કષાયનો આવેશ વગેરે. એ આપણા ઓછાં કરવાની સક્રિય ધગશ, - ‘લાવ મારા આત્માને એનાથી બચાવવા યથાશક્તિ યત્ન કરુ’ એવી ધગશ, યાને સ્વાત્માની ભાવ અનુકંપા નથી થતી. પછી ભવનિર્વેદ વિષય વૈરાગ્ય ક્યાંથી થાય ?

પ્ર.- અનુકંપા એટલે તો દયા-કરુણા એમાં પ્રયત્ન ધગશ ક્યાં આવ્યા ?

ઉ.- આ દયા-કરુણાને શાસ્ત્રે દુ:ખ દૂર કરવાની ઈચ્છારૂપ યાને ધગશરૂપ કહી છે. ‘પરદુ:ખ પ્રહાણેચ્છા કરુણા’ આ વ્યાખ્યા છે. આમાં શક્ય પ્રયત્ન પણ જોઈએ જ છે. માટે જ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે અનુકંપાના લક્ષણમાં કહ્યું ‘નિજ શક્તે મન લાવ’ જો ઈચ્છા ખાલી મનની ભાવના રૂપ હોય, ‘નિજ શક્તે’ શું કામ કહેત ? પણ કરુણા મન પર યથાશક્તિ લાવવાનું કહ્યું એજ સૂચવે છે કે એ કરુણા સક્રિય કરવાની છે. સક્રિયતા શક્તિ પ્રમાણે જ થાય. માટે વિષયાસક્તિ-કષાયાવેશરૂપી ભાવ દુ:ખ દૂર કરવાની યથાશક્તિ ધગશ જોઈએ, પ્રયત્ન જોઈએ; તો અનુકંપા આવે. એ માટે આપણે ઈન્દ્રિયો પર શક્ય નિયંત્રણ મૂકવાનું છે. અંશે

અંશે ય વિષયોનો ત્યાગ કેળવવો જરૂરી છે. ‘એ માટે વ્રત નિયમો જોઈએ.’

પ્ર.- ભરત ચક્રવર્તી, શ્રેણિકરાજા વગેરેએ ક્યાં એવા વ્રત-નિયમોથી અંશેય વિષય-ત્યાગ ઈન્દ્રિય નિયંત્રણ કર્યા હતા ? છતાં એમનામાં અનુકંપા, વૈરાગ્ય, સમ્યક્ત્વ કેમ હતા ?

ઉ.- એવા દાખલાનો આપણે ચાળો કરવા જેવો નથી. કેમકે એમને એ વિષયો-વિષયસુખો પ્રત્યે ભારે બળાપો હતો તેથી જ જ્યાં શાસ્ત્ર એવા જીવોને મધ્યમ કહે, ત્યાં એ પોતાની જાતને અધમાધમ માનતા.

શાસ્ત્ર કહે છે ‘જે જીવો ઈન્દ્રિય વિષયોને ભાવવર્ધક અને દુઃખદાયી નથી માનતા, એ અધમ છે; ને જે માને છે ખરા, પણ એને છોડી શકતા નથી એ મધ્યમ છે. એને છોડે એ ઉત્તમ છે.’

ત્યારે ભરતચક્રી બાહુબળજીના સંસાર ત્યાગ કરવા પર એમની ઉત્તમતા ગાઈ, જાત માટે સંતાપ કરે છે કે ‘જે જીવો વિષયોને સંસાર વૃક્ષનું બીજ સમજતા નથી એ અધમ છે. અને હું એ સમજવા છતાં ય છોડતો નથી એ અધમાધમ છું.’

શાસ્ત્ર એમને મધ્યમ કોટિમાં લઈ જાય, ત્યાં એ જાતને અધમાધમ કહે, એ અંતરમાં પોતાના વિષયાસક્તિ-વિષયસંગરૂપી ભાવ દુઃખનો કેટલો સંતાપ અને એ દુઃખ દૂર કરવાની કેટલી ધગશ હોવાનું સૂચવે છે ? આપણે આવો સંતાપ, આવી ધગશ ધરાવીએ છીએ ખરા ? આપણે તો ભલે ને વિષય-ત્યાગ ન કરીએ તો ય જાત માટે માનવું છે કે વિષયોને ભવવર્ધક નહિ માનનાર કરતા અમે ઘણે દરજ્જે સારા છીએ. પછી વિષયોને ઝેર જેવા દેખી એના ત્યાગની ધગશ ક્યાંથી આવે ? એ તો ત્યાગ ન કરતી આપણી જાત અધમાધમ લાગે. તો એ ત્યાગની ધગશ ઊભી થાય, ને જો આ સ્થિતિ આવે તો ઝેર જેવા ઈન્દ્રિય વિષયોનો યથાશક્તિ ત્યાગ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યા વિના રહીએ નહિ.

સારાંશ, પહેલી અનુકંપા, પછી વૈરાગ્ય. પહેલા વિષયત્યાગ ને ઈન્દ્રિય નિયંત્રણ કર્યે જઈએ, પછી હૃદયમાં વૈરાગ્ય ઝળહળે, જેટલા મનગમતા વિષયો લક્ષ્મી-લાડી-વાડી-ગાડી-ખાનપાન વગેરે મળતા રહે એ ખપે છે, એ મેળવવા દેવ-ગુરુ-ધર્મને બાજુએ રાખી પાપના ને પરલોકના ભય વિના મથવું છે, ને મળ્યા પર મસ્તાન થવું છે, ત્યાં વૈરાગ્યના ફાંફા.

એટલે આપણી જાત માટે તો આ કર્તવ્ય બની રહે છે કે વિષય સંગમાં જતી આપણી જાત અધમાધમ લાગે, ને આપણે વિષયોના ત્યાગ, વ્રત, નિયમનો, શક્તિ ફેરવીને અંશે અંશે પણ ખપ કરીએ, જેથી એની અંતર્ગત વૈરાગ્ય ઝળહળે, અને સમ્યગ્દર્શન માટે લાયક બનીએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૨, તા. ૧૪-૯-૧૯૬૮

૧૮ અરિહંતની ઉપાસનાનો ઉપાય

મહાન બનવા માટે મહાનની ઉપાસના આવશ્યક છે. કેમકે સામે આદર્શ જેટલો ઊંચો, એટલું સંસ્કરણ અને આત્મોત્થાનનો મનોરથ તથા પ્રયત્ન ઊંચો બન્યો રહેવાનો.

આથી સ્પષ્ટ છે કે જો આપણે કામ ક્રોધાદિ આંતર શત્રુઓથી મુક્ત તથા અજર-અમર અને શુદ્ધ બુદ્ધ થવા ચાહીએ છીએ તો આપણે સામે વીતરાગ સર્વજ્ઞ શુદ્ધ-બુદ્ધ ભગવાન અરિહંતને જ રાખવા જોઈએ, અને એમની જ ઉપાસના કરવી જોઈએ. મનની સામે જો એ રહેશે, તો એમના જેવા આપણા ઢંકાયેલા ભવ્ય સ્વરૂપને પ્રગટ કરવા તરફ જ આપણી સાધનાની યાત્રા ચાલશે, પણ જો એમને છોડી કોઈ રાગ-દ્વેષ-મોહ-અજ્ઞાનયુક્ત વ્યક્તિ આદર્શરૂપે રહેશે તો ચિત્તની વૃત્તિઓ આ દોષોથી રંગાયેલી રહેવાની.

હવે સવાલ એ છે કે એવા વીતરાગ સર્વજ્ઞભગવાનની ઉપાસના શી રીતે કરવી ? ઉપાસનાનો ઉપાય શો ?

આનો ઉત્તર આપણને આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજના ‘અષ્ટક’ શાસ્ત્રમાં મળે છે. એ લખે છે કે,

યસ્ય ચારાધનોપાયઃ સદાજ્ઞાભ્યાસ એવ હિ ।

યથાશક્તિ, વિધાનેન નિયમાત્ સ ફલપ્રદઃ ॥

-અર્થાત્ (વીતરાગ સર્વજ્ઞ મહાદેવ એવા છે કે) જેમની આરાધના-ઉપાસનાનો ઉપાય આ, કે શક્તિને છુપાવ્યા વિના વિધિસર એમની આજ્ઞાનો હંમેશા અભ્યાસ કરવો; અને તે અવશ્ય સફળ બને છે.

વીતરાગની આજ્ઞાનો અભ્યાસ એ જ એમની ઉપાસના, એ તાત્પર્ય છે. વીતરાગની પૂજા કરો, જાપ કરો, ધ્યાન કરો, કિન્તુ જો એમની આજ્ઞાની ઉપેક્ષા છે, અવગણના છે, તો ઉપાસના નથી થઈ શકતી. એટલા માટે જ કલિકાળ-સર્વજ્ઞ આ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજે ઠીક જ કહ્યું છે કે,-

‘વીતરાગ । સપર્યાતસ્તવાજ્ઞા પાલનં પરમ્ ।’

હે વીતરાગ ! તમારી પૂજા કરતાં તમારી આજ્ઞાનું પાલન ચઢિયાતું છે.

પૂજા તો બહુ ઠાઠથી સારું ધન ખરચીને થાય, કિન્તુ સાથે પૌદ્ગલિક સુખ કીર્તિ આદિની કનિષ્ઠ કામના રાખીને જો થાય કે જે આજ્ઞાથી નિષિદ્ધ છે, તો એ પૂજાની કશી કિંમત નહિ. એથી તો લાભની જગાએ હાની થવાની. એમ વીતરાગની પૂજા તો કરે, પણ આજ્ઞાનો અપલાપ કરે, આ જ્ઞાની વિરુદ્ધ માને બોલે, તો એ પૂજા છતાં સંસારમાં ડૂબે. સારાંશ વીતરાગની આજ્ઞાનો અભ્યાસ એ જ એમની સાચી ઉપાસના છે.

આ અભ્યાસ શી ચીજ છે ? અભ્યાસ એટલે ગ્રહણ અને ભાવન. વીતરાગ પરમાત્માની આજ્ઞા અર્થાત્ વચનોનું ગુરુમુખે શ્રવણ કરી એને સમજવાં અને મનમાં નિશ્ચિત કરી એના પર શ્રદ્ધા કરવી એને પરમ આદરણીય માનવાં, એ ‘ગ્રહણ’ કહેવાય. તેમ એના અનુસાર આચરણ કરી હૃદયને એથી ભાવિત કરવું, હૃદયને રંગવું, એ ‘ભાવન’ કર્યું કહેવાય. ટીકાકાર મહર્ષિ આ.શ્રી જિનેશ્વરસૂરિજી મહારાજે ‘અભ્યાસ’ નો ગ્રહણ ભાવન અર્થ કર્યો છે.

જેને આજ્ઞાનું આચરણ એટલું શક્ય નથી, છતાં એનું ગ્રહણ કરે છે, આજ્ઞા પ્રત્યે પરમ આદર શ્રદ્ધા બહુમાન રાખે છે એ પણ આજ્ઞાનો અભ્યાસી છે, અને વીતરાગનો આરાધક છે, ઓછામાં ઓછી ઉપાસના આ જ છે. જેને વીતરાગનાં સર્વ વચનોનો આદર-બહુમાન નહિ બલ્કે એક પણ વચનનો વિરોધ કરે છે, એ બીજા ગમે તેવાં સુકૃત-સત્કાર્ય કરે એની કિંમત નથી.

વીતરાગની પહેલી આજ્ઞા આ કે ‘ઇન્દ્રિય વિષયો અને જડ કાયા-માયા આદિનો રાગ સંસારવર્ધક છે, માટે એને ઓછો કરો.’ હવે આ આજ્ઞા પર શ્રદ્ધા હોય તો આ કરવા માટે રાગાદિના અપાયોનું યાને આ લોક પરલોકના અનર્થોનું વારંવાર હૃદયથી ચિંતન જરૂરી, ધ્યાન જરૂરી. એથી રાગાદિ પ્રત્યે ઘૃણા, સૂગ, અભાવ અરુચિ થશે. અને રાગાદિના પૂર્વ સંસ્કાર ક્ષય પામતા રહેશે.

ટીકાકાર મહર્ષિએ પૂર્વેના શ્લોકની ટીકામાં આ જ બતલાવ્યું છે. એ લખે છે કે માત્ર ‘અર્હ’ એટલું ધ્યાન કરવાથી કામ નહિ થાય; કેમકે માનો કે એવા ધ્યાનમાં તો બેઠા, પણ ઉઠ્યા પછી રાગાદિ એવા ને એવા ચાલતા રહે છે. માટે એટલું ધ્યાન રાગાદિના કુટ્ટનમાં સમર્થ નહિ. સમર્થ તો રાગાદિથી થતા આ લોક પરલોકના અપાયોનું ચિંતન છે. એટલે વારે વારે એનું ધ્યાન-ચિંતન જરૂરી. એ માટે વીતરાગ પર અથાગ આસ્થા પ્રીતિ ભક્તિ સાથે એમની વાણીનું દરરોજ શ્રવણ, મનન અને વીતરાગની આજ્ઞાનું જીવન જીવતા મુનિઓનો સમાગમ તથા ભક્તિ બહુ ઉપયોગી બને છે.

૧૯ આસ્તિક-નાસ્તિકનું માપ શાના પર ?

આસ્તિક-નાસ્તિક શબ્દનો અર્થ સમજનાર કોઈ પણ પોતાને નાસ્તિક તરીકે ઓળખાવવા રાજી નથી હોતું; એ તો આસ્તિક રૂપે ઓળખાવવામાં જ ખુશી હોય છે. આ રાજીપો શું ખરેખર પોતે હૃદયથી આસ્તિક છે માટે ? ના, એવો કોઈ નિયમ નથી, હૈયે આસ્તિક ન પણ હોય; કિન્તુ ‘નાસ્તિક’ શબ્દને અધર્મી પાપી તરીકેની ગાળ જેવું સમજે છે, તેથી એ સંબોધન ગમતું નથી, ખરેખર તો સંબોધનની બહુ કિંમત નથી; કિંમત તો અંતરમાં સાચું આસ્તિકપણું હોવાની છે.

આસ્તિક્ય હોવા માટે શું જોઈએ ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જૈન શાસ્ત્રો ‘જિન વચન પર અથાગ શ્રદ્ધાને આસ્તિક્ય’ કહે છે, ‘જે જિન ભાખ્યું તે નવિ અન્યથા, એવો જે દૃઢ રંગ, તે આસ્તિક્ય લક્ષણ પાંચમું, કરે કુમતિનો ભંગ’ આવું સમ્યક્ત્વના પાંચ લક્ષણમાનું ‘આસ્તિક્ય’નું લક્ષણ છે.

વૈદિક દર્શનવાળા ‘વેદને માને તે આસ્તિક’ એમ વ્યાખ્યા કરે છે. એની સામે આ લક્ષણ ખરેખર આસ્તિક્યનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

પ્ર.- તો શું જૈનેતર ધર્મવાળા આસ્તિક નહિ ?

ઉ.- મુખ્યપણે નહિ; કિન્તુ ગૌણપણે આસ્તિક હોય. ગૌણ આસ્તિક્ય એટલે શરીરથી ભિન્ન સ્વતંત્ર સનાતન આત્મા હોવાની માન્યતા. સાથે જ જો આ માન્યતા હોય તો એ હૃદયથી સમજે કે શરીર તો એક ભવની ચીજ છે, ત્યારે આત્મા ભવોભવની વસ્તુ છે. શરીરે કરેલું ઘણું ય પાપકર્મ આ શરીરને ભોગવવું નથી પડતું; પણ એ શરીર દ્વારા આત્માએ કરેલું બધું જ એ કે બીજા શરીરો દ્વારા એને પોતાને જ ભોગવવું જ પડે છે. એટલા માટે મુખ્યતા આત્માની થાય છે.

હવે જો આત્માની માન્યતા હોય તો મુખ્ય દૃષ્ટિ શું શરીર પર રહે ? કે આત્મા પર ? હૃદયનો વિશેષ ઝોક કઈ તરફ હોય ? જ્યાં એમ જોયું કે ‘શરીર-ઇન્દ્રિય-વાણી-મન આદિ દ્વારા આત્માએ કરેલું થોક પાપ પોતાને જ ભોગવવું પડે છે, અને એમ છતાં શરીરાદિનું પાપકર્મ-ઠમઠોક કરવાનું ચાલુ છે, તો પછી આત્મા પર એવી દૃષ્ટિ જામી જાય કે ‘આ બધું મારે જે ચાલી રહ્યું છે એનું ફળ કેવું ? એ શે ભોગવ્યું જશે ? જૂઠ બોલવાનો કાળ ૧-૨ મિનિટ; અને એથી ઉપાર્જેલ પાપે વર્ષો સુધી જીભ સડેલી મળે ! સરખું ખવાય પીવાય નહિ, ને લાયો ઊઠે !

એ કેમ સહ્યું જાય ?' તો પછી અહીં જ પાપો દુષ્ટત્યો ઓછા કાં ન કરું ? એમ મોટા ભાગે આત્માનોજ વિચાર ચાલ્યા કરે.

ખરેખર અંતરથી જો આસ્તિક છે, તો અલ્પ કાળના આ શરીર કરતા અનંતાનંતકાળ સાથે સંબંધ રાખનાર પોતાના આત્મા પર જ મુખ્ય મદાર હોય; એના જ બહુ વિચાર આવે, એનું જ હિત મુખ્ય કરે.

ત્યારે આપણે આપણા રોજંદા જીવનમાં આ તપાસવાનું છે કે 'આત્મા, આત્મહિતાહિત અને એને લગતો વસ્તુનો વિચાર કેટકેટલો કરીએ છીએ. દિનરાત્રિભરના ક્યા ક્યા વિચાર-વાણી-વર્તવમાં આત્માનું લક્ષ હોય છે ?'

ઘણાનો અનુભવ છે કે ઢગલાબંધ વિચાર જડના જ ચાલ્યા કરે છે. 'મારી કાયાને ઠીક નથી. ગેસ રહે છે, કબ્જ રહે છે. દવા કોની લઉં?...ધંધો બરાબર નથી ચાલતો. સરકારી લફરા ઘણાં...ઘરાક પૈસા ચેકથી નહિ રોકડા આપે તો સારું... ધી ચોકખાં નહિ, શરીરને શક્તિ શી મળે?...કેવો કાળ ? ફલાણા કેમ મળવા નથી આવ્યા ? કંઈક પેચમાં હશે...' આવું આવું કેટલું ય મગજમાં ચાલતું હોય છે. આમા આત્માનો કે એના હિતાહિતનો એક પણ વિચાર જ ક્યાં છે ? છતાં જાતને આસ્તિક માનવો છે ? આસ્તિક શું આત્માને યાદ કરનારો નહિ ? એની કશી ખબર જ નહિ લેનારો ? જાગતા નહિ તો સ્વપ્નમાં તો હોય જ શાનું ? કાયા માયા માલમિલકત પરિવાર ખાનપાન જડ ચીજ વસ્તુ માન મોભો સત્તા કીર્તિ વાહવાહ વગેરે વગેરેની અતિ ભરચક વિચારણાઓના કેટલા થોકબંધ કુસંસ્કારની આત્મામાં ભરતી થવાની ? એથી આગળ પણ શું યાદ આવવાનું ? શું સૂઝવાનું ? ત્યારે ભવાંતરે તો ભરચક કચરામૂડી પર ક્યા વેપાર ચાલવાના ? આસ્તિકની આ ક્રુણ વિટંબણા હોય ?

વાત આ છે કે દિનભર અને રાતે એકલા જડના જ વિચારો કર્યા કરાય છે. તો છૂપી નાસ્તિકતાનું લક્ષણ છે. જો દિલથી આસ્તિક બન્યા રહેવું હોય તો એના સ્થાને સ્વાત્માના ને એના હિતાહિતના વિચાર ભરચક વહેતા રહેવા જોઈએ. જડના વિચારો સ્ફુરે કે તરત એનો ઝોક આત્મા તરફ વાળી દઈ આત્માના હિતમાં એને ઊતારી દેવા જોઈએ. મન મજબૂત કરી એનાથી પાડેલો આ અભ્યાસ આગળ વેગ આપે છે.

૨૦ અક્ષય સુખના લવથી સર્વ ભૂખ કેમ લાગે ?

મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજ પ્રભુને સ્તવે છે કે,-

‘તુજ અક્ષય સુખની રસવતી, તેહનો લવ દીજે મુજ;
ભૂખ્યાની ભાંગે ભૂખડી, શું અધિકું કહિયે તુજ ?’

સુણ સુગુણ સનેહી સાહિબા.’

અહીં પ્રશ્ન થાય કે અરિહંત પ્રભુની અક્ષય સુખરૂપી રસોઈમાંથી એક લવમાત્ર મળતા જીવની બધી ભૂખ શી રીતે ભાંગે ? તો પછી મહાન ન્યાયાચાર્ય આ વિધાન શા હિસાબે કરે છે ?

આનો ખુલાસો વિવિધ રીતે થઈ શકે.

(૧) જીવને કાંઈ ને કાંઈ જાણવાની આતુરતા યાને ભૂખ રહ્યા કરે છે. ત્યારે પ્રભુને અક્ષય સુખ અનંત જ્ઞાનનું લેવાનું છે. કેમકે અધુરા જ્ઞાનમાં જ જીવને દુઃખરૂપ લાગ્યા કરે છે. જો જ્ઞાન પૂર્ણ છે તો હવે આગામી અનંતાનંત કાળના શાશ્વત સુખને જોઈ લીધું છે, પછી વર્તમાન અતિઅલ્પ કાળનું દુઃખ કે જે ભોગવાયે એ શાશ્વત સુખને પ્રગટ થવા અવસર દે છે. પછી એ દુઃખ દુઃખરૂપ શાનું લાગે ? દા.ત. જો કોઈ શાહુકાર દેવાદારને દેવું ભરી દે તો પછી વેપારમાં મોટો ભાગીદાર બનાવવાની ખાતરી આપી હોય તો પછી એ દેવાદાર દેવું ભરતા જરાય દુઃખ નથી માનતો. એમ અહીં અનંત જ્ઞાનમાં વર્તમાન અલ્પ દુઃખ પૂર્ણ થયેથી અનંતાનંત કાળના અક્ષય સુખનું દર્શન થતું હોય ત્યાં દુઃખ દુઃખરૂપ લાગે જ શાનું ? એટલે જ જાણે અત્યારથી જ અક્ષય સુખ; પછી ભલે ખરેખર અક્ષય સુખનો અનુભવ મોક્ષપ્રાપ્તિથી શરૂ થાય.

હવે જો પ્રભુના આ અનંત જ્ઞાનના અક્ષય સુખનો લવલેશ મળે તો આપણી નવું જાણવાની ભૂખ આ રીતે ભાંગે;- પ્રભુનું કેવળજ્ઞાન સર્વ અનંતાનંત દ્રવ્યોના સમસ્ત પર્યાયો (ત્રિકાળની સમસ્ત અવસ્થાઓ) જાણે છે. એમાંના માત્ર એક જ દ્રવ્યનું એના સર્વ પર્યાયો સહિતનું જ્ઞાન એ પ્રભુના જ્ઞાનનો લવલેશ કહેવાય. એ મળે તો ભૂખ એટલા માટે ભાંગે, કે શાસ્ત્ર કહે છે કે ‘જે એગં જાણઈ, સે સર્વં જાણઈ’. અર્થાત્ જે એક દ્રવ્યને સંપૂર્ણપણે જાણે છે તે સર્વ દ્રવ્યોને સંપૂર્ણપણે જાણે છે; કેમકે એ એક દ્રવ્યનો સ્વ-પર પર્યાયોથી અર્થાત્ અનુવૃત્તિ-વ્યાવૃત્તિ સંબંધથી

સમસ્ત દ્રવ્યો સાથે સંબંધ છે; એટલે એક દ્રવ્યને સંપૂર્ણપણે જાણવામાં સર્વદ્રવ્યોની સંપૂર્ણ જાણકારીનો સમાવેશ થઈ જ જાય. આ રીતે પ્રભુએ જાણેલ અનંતાનંત દ્રવ્યોમાંના લેશભૂત એક દ્રવ્યનું જ્ઞાન સંપૂર્ણ જ્ઞાન મળવાથી નવું નવું જાણવાની બધી ભૂખ મટી જાય.

(૨) જીવને ઈન્દ્રિયોના વિષયોની ભૂખ રહે છે. એ પણ પ્રભુના અક્ષય સુખના લેશથી આ રીતે ભાગે;- પ્રભુનું અક્ષય સુખ વીતરાગતા પર છે કેમકે વીતરાગ થયાથી એમને કોઈપણ દુઃખ પર દ્વેષ જ નહિ હોવાથી દેખીતું શારીરિક દુઃખ દુઃખરૂપ જ નથી લાગતું. એ જ જાણે અત્યારથી અક્ષય સુખ. હવે એ વીતરાગતાનો આપણને લેશ મળે, અર્થાત્ વીતરાગતા તો અનંતાનંત મોહનીય કર્મના નાશરૂપ છે. એમાંથી લેશ એટલે કે માત્ર દર્શન મોહનીય કર્મનો સર્વનાશ મળે તો ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થાય; એથી વિષયો ખરેખર વિષરૂપ લાગી જવાથી એની તૃષ્ણા મટી જાય. કહ્યું છે, - ‘તાણી આણે રે સમકિત વિરતિને’ વિરતિ એટલે વિષયેચ્છાની નિવૃત્તિ

(૩) જીવને પોતાનું અહંત્વ ઊંચું રાખવાની આકાંક્ષા અને માનાકાંક્ષા બહુ રહે છે. એ પણ આકાંક્ષા મોટી ભૂખ છે, ત્યારે પ્રભુનું અક્ષય સુખ અનંત નમ્રતા અને અનુત્કર્ષ (માનની નિસ્પૃહા)ના ઘરમાંથી ઊભું થયેલું છે. કેમકે એમને તો જનમતા દિક્કુમારીઓએ હુલારાવ્યા, કોટિગમે દેવો-ઈન્દ્રોએ મેરું પર નવરાવ્યા-સન્માન્યા, અને સુરેન્દ્ર-નરેન્દ્રોએ દીક્ષા વરઘોડે પાલખીમાં ઊંચકયા-શોભાવ્યા તથા તીર્થંકરપણે પ્રાતિહાર્ય નવકમળ સમોવસરણ આદિથી ઉત્કૃષ્ટ માન-સન્માન મળ્યા, છતાં પ્રભુએ લેશમાત્ર ન વડાઈ માની કે ન એની સ્પૃહા કરી. હવે જો આમાંથી લવલેશ જેવી નમ્રતા અને અનુત્કર્ષ મળે, એટલી જ કે પરિચિત સગા-સ્નેહી આદિ બહુ થોડા મનુષ્યો પ્રત્યે ન તો અહંત્વની કે ન સન્માનની ભૂખ અપેક્ષા રહે, તો એના પર તો વિશુદ્ધ ધર્મસાધના થઈ જીવની ઘણી ઉચ્ચતા થાય. દેખાય છે કે, જીવ ઘણાં પાપો કરે છે તેમ ધર્મ પણ સાધે છે. એ અહંત્વ અને માનાકાંક્ષા ઉપર તે ય કોની આગળ ? ગણતરીના સ્વાર્થી મનુષ્યો આગળ. આ જો નીકળી જાય તો વિશુદ્ધ ધર્મ સઘાઈ બધી ય ભૂખ ભાંગી જતાં શી વાર ?

(૪) જીવની એક ભૂખ આહારસંજ્ઞાની છે. પ્રભુનું અક્ષયસુખ એ અને બીજી સંજ્ઞાઓના અનંત નાશના ઘરનું છે તો એમાંથી લવલેશ મળે, તો જીવની માત્ર આહારસંજ્ઞા, દબાવા પર પણ એવા એવા તપ સ્વાધ્યાયાદિ મહાન ધર્મોની સાધના થાય એવી છે કે જે એને બહુ ઊંચે ચડાવી સર્વ સંજ્ઞાનાશે પહોંચાડી દે.

(૫) જીવની એક ઈચ્છા પોતાના પૂર્વ ભવો જાણવાની રહે છે. પ્રભુનું

અક્ષય સુખ પહેલાં કહ્યું તેમ અનંતા જીવોના ભૂતભાવી અનંતાનંત ભવોના જ્ઞાન પર ઊભું છે. એમાંથી લવમાત્ર જો મળે અને જીવને પોતાના સંખ્યાતા ચારે ગતિના ભવોનું સ્મરણ મળી જાય. તોય એની નરકાદિ ભવોની વેદના જાણી તથા દેવાદિ ભવોના બહુ ઊંચા સુખોના પણ અંત પછીની દુર્દશા જાણી મહાવૈરાગ્ય આવે, અને કઠોર સંયમાદિ ધર્મસાધના થઈ કામ નીકળી જાય.

આમ જીવને અનેક રીતે પ્રભુના અક્ષયસુખમાંથી લેશ પણ મળતાં જીવની વાસનાઓ શમી જાય છે, અને એના પર પાપમાત્રના ત્યાગ થઈ મહાતેજસ્વી શુદ્ધ ધર્મસાધનાઓ સઘાય એવી છે કે જેથી પછી બધીય ભૂખનો સર્વથા નાશ થઈ વીતરાગ-સર્વજ્ઞતા અને મોક્ષ મળે એવો છે. માટે કવિએ માંગ્યું કે ‘તુજ અક્ષય સુખની રસવતી, તેહનો લવ દીજે મુજ; ભૂખ્યાની ભાંગે ભૂખડી...’

એમ અક્ષયસુખના લવથી સર્વ ભૂખ ભાંગે એ વસ્તુ સુસંભવિત છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૫, તા. ૫-૧૦-૧૯૬૮

૨૧ કાળલલ્લિ લલી પંથ નિહાળશું

(લેખાંક-૧)

પરઘરમાં ભૂલા પડેલા આપણે પ્રભુના ઘેર પહોંચ્યા વિના પોતાના આત્મઘરે પહોંચી શકીએ નહીં. પરંતુ પ્રભુના ઘેર પહોંચવું કયા માર્ગે ? માટે કવિ શ્રી આનંદઘનજીએ ગાયું કે ‘પંચડો નિહાળું રે બીજા જિનતણો રે.’

‘પરઘર’ એટલે બાહ્ય જડ કાયા શબ્દાદિ વિષયો, સત્તા-માન-પ્રતિષ્ઠા અને એનાં સાધન ભૂત ધન-મિલકત વગેરે, એમાં આપણે ભૂલા પડ્યા છીએ. એ આપણું ઘર નથી કે જ્યાં ઠરીઠામ બેસી શાશ્વત કાળ બેસી શકીએ, કેમકે એ નાશવંત છે, એના સંયોગો નાશવંત છે. એક ભવના, એ બીજે ભવ આવે નહિ, એટલે જન્મોજન્મ જીવ એ નવનવા સંયોગ મેળવે છે, ગુમાવે છે...મેળવે છે ગુમાવે છે...એમ ઘટમાળ ચાલ્યા કરે છે. એક ભવમાં ય વળી એમાં પલ્ટા ઘણા, એમા પછી કાયમી વસવાટ ક્યાંથી બની શકે ? જો તે નહિ, તો સુખશાંતિ શી ? છતાં જીવ ગાંડો એવા બાહ્ય સંયોગોમાં જ લીન બન્યો રહે છે, એ દુઃખદ છે. નિજ ઘર ભૂલી પરઘરમાં ભટકતો રહે, લયલીન રહે, ત્યાં સુધી એ ખરેખર સુખશાંતિ પામી શકે જ નહિ, એકેક ભવમાં મળેલા પાછળ ન બગડવા ન ખોવાવાની ચિંતા-અંજપા, બગડ્યા ખોવાયા પર સંતાપ-હાયવોય, મેળવવા પાછળ આતુરતા-

વલવલાટ, અને નિશ્ચિત અંતે જઈને મૃત્યુનું ઝાડું ફરી વળતાં જીવનભર મહલાવેલું એ બધું, કરોળિયાના જાળાની જેમ સાફ ! એકી કલમે સાફ !

ત્યારે સવાલ આ થાય કે અનંતાનંત કાળના કુસંસ્કારો જીવને એ પરધરમાં રમતો રાખે છે, પછી નિજના આત્મધરનું એવું જગન જ ક્યારે કરવાનું કે ‘એવી કોઈ સ્થિતિ છે કે જ્યાં શાશ્વત વાસ કરી શકીએ ? અને સઘળાં દુઃખને સઘળી દુર્દશાનો અંત આવે ? તેમજ પરમ સુખશાંતિનો અનુભવ કાયમી મેળવી શકીએ ?’ જો આનું ભાન પણ નહિ, તો એના માટે ખરો પ્રયત્ન પણ ક્યાં ? અને એનો અનુભવ પણ ક્યાં ?

એટલે જ પોતાના આત્મધરનું ભાન થવું જરૂરી છે, અને એ પામવા માટે ક્યો માર્ગ, કઈ સાધના, એ જાણવું અને એ રસ્તે ચાલવું આવશ્યક છે.

પોતાના ઘરે પહોંચવાનું એ પ્રભુના ઘેર જવા દ્વારા થાય. પ્રભુ એટલે વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા, એમને ઘેર પહોંચીએ પછી તો જાણે પોતાના ઘેર પહોંચ્યા જ સમજો. છતાં પ્રભુના ઘેર પહોંચવાનો માર્ગ ક્યો ? એ સવાલ છે.

કવિ આના પર વિચાર કરતા બતાવી રહ્યા છે કે ચર્મચક્ષુએ માર્ગ દેખાય એવો નથી. એમાં તો આખી દુનિયા ભૂલી પડી છે. કારણ એ છે કે ચર્મચક્ષુએ માત્ર સ્થૂલ પ્રત્યક્ષ થાય, પરંતુ અતીન્દ્રિય વસ્તુ ન દેખાય; ત્યારે માર્ગની વસ્તુ અતીન્દ્રિય છે. અર્થાત્ આત્મા-પરમાત્માનું સ્વરૂપ કેવું છે, એ પ્રગટવાની આડે નડતા કર્મનું સ્વરૂપ કેવું છે, એના બંધન કેમ લાગ્યા, એમાં કેવી કેવી પ્રક્રિયાઓ થાય છે, એનો નિકાલ શી શી રીતે બને, એ બધું કાંઈ ચર્મચક્ષુએ દેખાય નહિ. માટે જ એ અતીન્દ્રિય કહેવાય. ત્યારે એને ઓળખ્યા વિના એના નિકાલનો પ્રયત્ન શી રીતે થાય ?

કવિ આગળ વધતા કહે છે કે પૂર્વ પુરુષની પરંપરાના આધારે જોતા તો અંધ પડંપડા થાય છે; અને શાસ્ત્ર-આગમના આધારે જોતા જગતમાં શાસ્ત્રો ઘણાં, કોને માન્ય કરવા ? એકેયમાં સ્થિર થવાય એવું નથી એટલા બધા વિરોધોભર્યા એ શાસ્ત્રો છે, સર્વજ્ઞના આગમોથી જોવા જતાં માર્ગ એટલો બધો સૂક્ષ્મ છે કે એને જોવા સમજવા જતા આ ધરતી પર પગ મૂકવા જેવું લાગતું નથી. ત્યારે જો તર્ક લડાવીને જગતના શાસ્ત્રોના માર્ગ વિચારવામા આવે તો તર્કની સામે તર્ક, એની સામે તર્ક, એમ વાદ પરંપરા ચાલે એવું છે, ત્યાં અંતિમ સત્યનો નિર્ણય શી રીતે થાય ? હા, જો દિવ્ય નેત્ર મળે તો એનાથી અતીન્દ્રિયના વસ્તુસ્થિતિએ દર્શન થાય. પરંતુ એ કાંઈ પાસે છે નહિ, વસ્તુનો નિર્ણય કરવા માટે તો અત્યારે પોતાનો બોધ-બુદ્ધિ ઉપયોગી થાય; પરંતુ એ તો વિશ્વસનીય બને નહિ, કેમકે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મનો

ક્ષયોપશમ થવા ઉપર એ બોધ પ્રગટે; ને ક્ષયોપશમ તો અનેકાનેક પ્રકારના છે, તે ય વળી જેવા જેવા પોતાના મન-વચન-કાયાના યોગ, પ્રવૃત્તિ વ્યાપાર; તેવા તેવા પ્રકારે ક્ષયોપશમ યાને સંસ્કાર ઊભા થઈ, એનાથી વાસિત બોધ થાય. દા.ત. તપ કરનારો, માણસ એનાથી વાસિત થયેલી બુદ્ધિના આધારે એમ જ કહે છે કે તપથી જ સિદ્ધિ થાય. એમાં ય તપના પ્રકાર અનેક; એટલે જેવો પ્રકાર અભ્યસ્ત, તે તે પ્રમાણે બુદ્ધિ થવાની. આમાં ચોક્કસ માર્ગ શે જણાય ?

અંતે કવિ કહે છે, ‘કાળલબ્ધિ લહી પંથ નિહાળશું રે.’ અહીં એ વિચારવાનું છે કે એ કાળલબ્ધિ શું ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૬, તા. ૧૨-૧૦-૧૯૬૮

(૨૨) (લેખાંક-૨)

ગયા લેખમાં એ જોયું કે પરધરમાં ભટકતો આત્મા પરમાત્માના ઘરે થઈ નિજ ઘરમાં આવી શકે. પરંતુ પ્રભુના ઘરે જવાનો માર્ગ શી રીતે નક્કી કરવો ? ચર્મચક્ષુ વગેરેથી નક્કી થાય એમ નથી માટે આનંદઘનજી મહારાજે ગાયું ‘કાળલબ્ધિ લહી પંથ નિહાળશું.’ આનો અર્થ વિચારીએ.

કાળલબ્ધિ એટલે વર્તમાનકાળે પ્રાપ્ત આગમલબ્ધિ. વર્તમાનમાં જે ૪૫ આગમ અને નિર્ચુક્તિ-ભાષ્ય-ચુર્ણા-ટીકા તથા સર્વજ્ઞાનુસારી અન્ય આચાર્યોના રચેલા શાસ્ત્રો મળે છે એના આધારે પ્રભુનો માર્ગ પ્રભુના ઘરે જવાનો માર્ગ નક્કી કરીશું. સર્વજ્ઞોક્ત આગમમાં અસત્યતા હોય નહિ.

આમાં પૂર્વોક્ત બાધકો નહિ નડે. કેમકે અહીં ચર્મચક્ષુએ જોઈને કે અંધ પરંપરા યા અસર્વજ્ઞકથિત માર્ગ અથવા તર્ક-પ્રતિતર્ક વગેરેથી નક્કી કરવાનું નથી.

પ્ર.- પરંતુ આગમ-શાસ્ત્રો ય ક્યાં સર્વજ્ઞે રચેલા છે ? એ તો અસર્વજ્ઞ ગણધરો ને આચાર્યોએ રચ્યા છે. એના પર આધાર કેમ રખાય ?

ઉ.- શાસ્ત્રો ખુદ સર્વજ્ઞે રચેલા માન્ય થાય એવો જે દાવો રાખે છે એમને સર્વજ્ઞતા શી વસ્તુ છે એનું જ ભાન નથી. સર્વજ્ઞ તો વીતરાગ હોય; લેશ પણ રાગાદિ વિનાના. એટલે એ લબ્ધિ ફોરવે નહિ; પછી શાસ્ત્ર શી રીતે રચે ? શાસ્ત્ર રચવામાં આતુરતા વગેરે જોઈએ, ને એ તો પ્રશસ્ત રાગાદિ માગે છે. માટે સર્વજ્ઞ નહિ પણ અસર્વજ્ઞ ગણધર આદિ જ શાસ્ત્ર રચે છે.

પ્ર.- તો પછી સર્વજ્ઞ કપિલકેવલીનું રચેલું અધ્યયન આવે છે તેનું કેમ ?

ઉ.- એ કંઈ સૂત્ર કે શાસ્ત્ર રચવા તરીકે એમણે રચ્યું જ નથી; કિન્તુ ૫૦૦

ચોરોને ગદ્યને બદલે પદ્યમાં આપેલો ઉપદેશ છે. વ્યવસ્થિત સૂત્ર-શાસ્ત્રની રચના તો અસર્વજ્ઞ જ કરે છે.

પ્ર.- તો પછી એ અસર્વજ્ઞ-વચન માન્ય કેમ થાય ? ને જો થાય તો ઈતર દર્શનોના શાસ્ત્રો પણ કેમ માન્ય નહિ ?

ઉ.- ગણધરચિત આગમો માન્ય એટલા માટે છે કે (૧) એના પર સર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવાન મહોર છાપ મારે છે, તેમજ (૨) એ રચવા પ્રભુએ અર્થથી કહેલ વસ્તુ ઉપર જ થયેલ છે. ત્યારે અન્ય આચાર્યોની શાસ્ત્રરચના પણ એ આગમને અનુસારે જ થઈ છે; સર્વજ્ઞવચન સર્વેસર્વા માન્ય થઈને થયેલી છે. વળી (૩) આ આગમ-શાસ્ત્રો સુવર્ણની જેમ કષ-છેદ-તાપની પરીક્ષામાં પસાર છે.

આ ત્રણેમાંથી એકે મુદ્દો ઈતરદર્શનના શાસ્ત્રોમાં લાગુ થતો નથી; તેથી એ માન્ય ન બને. ત્યારે ગણધરાદિના શાસ્ત્ર આ મુદ્દાઓ દ્વારા સર્વજ્ઞવચનવત્ માન્ય બને છે. એના આધારે પ્રભુના માર્ગનો નિર્ણય થઈ શકે છે. આ એક અર્થ.

(૨) ‘કાળલબ્ધિ’નો બીજો અર્થ એ કે આ પંચમ કાળમાં પણ જિનાગમે કહેલ સમ્યગ્દર્શનની ઉત્તમ કરણીઓ, અહિંસાદિ વ્રતો, પવિત્ર પંચાચારો, તપ જ્ઞાનધ્યાન વગેરે મળે છે એ અદ્ભુત પ્રાપ્તિ છે. એ કાળલબ્ધિ છે. જીવનમાં એની ખૂબ ખૂબ આરાધના કરવાથી હૃદયને પ્રતીતિ થાય છે કે પ્રભુનો માર્ગ કયો હોય, કેવો હોય ? જાત અનુભવ અને તેવી પ્રબળ શ્રદ્ધા વિના માત્ર મોઢેં બોલાય એટલું જ કે ‘પ્રભુનો માર્ગ આ’ કિન્તુ શ્રદ્ધા અને અનુભવથી જ હૃદયને એનો ઊંડો ભાસ થાય, પ્રકાશ થાય. પ્રભુનો પંથ નિહાળવો છે એટલે કે એને દિલમાં આત્મસાત્ ઠસાવી દેવો છે. અંતરમાંથી ‘અવાજ ઊઠે કે ઉદ્ધારનો માર્ગ આ જ હોય. આમાં જ સુખ અને શાન્તિ છે,’ એ જાત-અનુભવ વિના શે બને ?

‘કાળલબ્ધિ’નો વળી એક અર્થ એ છે કે, વર્તમાનકાળે અહીં ભલે વિચરતા તીર્થંકર, કેવળજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની કે ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાતા નથી મળતા, છતાં જિનાગમ, જિનબિંબ, શત્રુંજયાદિ સ્થાવર તીર્થ, સુવિહિત આચાર્યાદિ જંગમ તીર્થ, ધર્મના સાત ક્ષેત્ર વગેરે જે મળે છે તે પણ એક ‘લબ્ધિ’ છે. એની ઉપાસનાના આધારે પ્રભુના માર્ગનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે. અનેક રીતે અનેક સારા આલંબનોની દિલથી સાધના થાય એટલે આત્મામાં સારું સંસ્કરણ થતું આવે છે અને વિરોધી મલિન સંસ્કારોનો ઉચ્છેદ થયા કરે છે. એટલે પ્રભુના માર્ગને અનુભવથી નિહાળવાનું સામર્થ્ય ઊભું થાય છે.

વાત આટલી જ કે ઉપરોક્ત કાળલબ્ધિઓથી પ્રભુના પંથને નિહાળવો હોય તો એ લબ્ધિઓની યા લબ્ધિઓથી સારી રીતે આરાધના કરવાની જરૂર છે.

૨૩ મોક્ષમાં શું સુખ ? શું કરવાનું ?

કેટલાકને મન એમ થાય છે કે ‘મોક્ષ માટે મહેનત તો કરીએ, પણ ત્યાં જઈને શું કરવાનું ? ત્યાં સુખ શું ?’

એમને ખબર નથી કે, ‘કરવાનું શાને કહેવાય ? કરવાનું શાથી હોય ? અને એમાં ગૌરવ શું ?’ કરવાનું ખરેખર તો એ કે જેમાં કોઈની અપેક્ષા ન હોય, જે સ્વાધીન હોય અને જેમાં કોઈ જ ખતરો ન હોય. આવું ‘કરવાનું’ તો મોક્ષમાં આત્માના સ્વભાવભૂત જ્ઞાનથી જગતને જોવાનું ગણાય ને સ્વભાવભૂત સુખને ભોગવવાનું કહેવાય; કેમકે એમાં કોઈ સાધનસામગ્રીની જરૂર જ નથી, અને જેની પાછળ કશું જ નુકસાન નથી. સંસારમાં જે ખાવા-પીવાનું ધંધો-ધાપો ચલાવવાનું, હરવા-ફરવાનું વગેરે ‘કરવાનું’ ગણાય છે, એમાં તો કેટલીય સાધન-સામગ્રીની યાવત્ સ્વસ્થ શરીર-મનની અપેક્ષા રહે છે. એની ન્યૂનતામાં જીવ દુઃખી થાય છે. તેમજ એવું કરવાનું કર્યા પછી ય કર્મબંધનો, રાગ, શોક, મૃત્યુ, વગેરે કેટલાય ખતરા ઊભા થાય છે. તો એ ‘કરવાનું’ કરવા જેવું શાનું ? એમાં જીવનું ગૌરવ શું ? આવું કરવાનું તો કશું સિદ્ધ નથી માટે મીઠું લાગે છે; સિદ્ધ હોય પછી કરવાનું રહે તો એ અકારું લાગે. દા.ત. તૃપ્તિ સિદ્ધ નથી માટે ખાવાનું ગમે; પણ સિદ્ધ થયા પછી તો ખાવાનું અકારું લાગે છે. ઘરમાં બેસી રહ્યો આબરૂ લાગવગ વગેરે સિદ્ધ ન હોય તેથી જ કરોડોની સંપત્તિ છતાં ધંધો મીઠો લાગે છે. પરંતુ જો કોઈ રાજવીપણું યા સામાજિક નેતાપણું વગેરેથી એ સિદ્ધ હોય, તો પછી ધંધો અકારો લાગે છે. તાત્પર્ય સિદ્ધ થયા પછી કરવાનું રહેતું નથી. એટલે મોક્ષમાં ગયે હવે કશું અસિદ્ધ નહિ હોવાથી એ ‘કરવાનું’ માનેલું શું રહે ? અને ન રહે એમાં દુઃખ શું ?

હવે મોક્ષમાં સુખ શું એ વિચારીએ, પહેલું સુખ એ કે ત્યાં જન્મ-જરા-મૃત્યુ નહિ, પૂછો; ‘એ તો દુઃખ ટળ્યું પરંતુ એમાં સુખ શું ?’ ઉત્તર આ કે જેમ કોઈ માણસને વારે ઘડીએ ભાડાના ઘર વારેવારે બદલવા પડતા હોય, જીર્ણ થયે સમરાવવા પડતા હોય, એમાં જો કોઈ કાયમી અને નવું મકાન મળી જાય, તો એ છૂટકારાનો દમ ખેંચે છે કે ‘હાશ ! હવે ઠરીઠામ બેસવાનું મળ્યું.’ એ સુખાનુભવ છે, એમ વારેવારે જનમવા-મરવાનું ટળે અને મોક્ષમાં ઠરીઠામ બેસવાનું મળે, તો

એ પણ સુખ કેમ નહિ.

આત્માને પુનઃ પુનઃ જન્મ-મરણની અવસ્થા એ તો વિકૃત અવસ્થા છે. અજર અમર દશા એ સુંદર અવસ્થા છે. ‘આ વિચિત્ર વિશ્વની રંગભૂમિ પર વિદૂષક (ભવૈયા) ની જેમ નવનવી ગતિના વેશમાં જનમવું; પુદ્ગલના લોચા લેવા શરીરાદિના ઘાટ બનાવવા એને પોષવાની કારમી વેઠ કરવી, છતાં પાછા ઘસાતા જવું ઘરડા-ખોચર થવું, અને અણધાર્યા મરી એમાંથી ડીસમીસ થવું.’ એટલે એ શરીર સાથે સંકળાયેલું બધું લુપ્ત ! ત્યાં એ માટેની જીવનભરની મહેનત અને એના ફળ સગવડ બધું જ એળે ! અને એના પાપ બધાં જ માથે ! ફેર નવો જનમ નવા પુદ્ગલના લોચા લઈ નવા શરીરની મહેનત....એ ય અંતે અવશ્ય એળે !- આ બધી વિટંબણાનો મોક્ષમાં કાયમી અંત આવે એ કેટલું મોટું સુખ ! સંસારના બીજા ત્રાસ તો પછી પણ પરાધીનપણે માત્ર જનમવું પડે એ ય વિવેકીને શરમાવનારું લાગે છે. તો એવી પરાધીનતા અને શરમજનક જન્મનો જ અંત આવે તો મહાસુખ મનાય.

વળી સંસારમાં જે સુખ લાગે છે તે તો કર્મ અને શરીરાદિ સામગ્રીને પરાધીન છે. એટલે જ એ કર્મ ને સામગ્રી વાકાં થતાં ભારે દુઃખમાં શેકાવું પડે છે. મોક્ષમાં કર્મ નથી, શરીરાદિ નથી. તેથી એવા દુઃખમાં પરિણમનારા તકલેદી સુખ નથી. ઊલટું કર્મ અને શરીરાદિથી આત્મામાં જે અનંત અવ્યાબાધ સુખ ઢંકાઈ ગયું હતું તે હવે મોક્ષમાં કર્મ જતાં પ્રગટ થાય છે.

વળી સંસારમાં ભલે સુખનો ભાસ થાય, પરંતુ બીજી ઊંચીનીચી વિષમતાઓ એટલી બધી આવ્યા કરે છે, પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપની એવી હાની રહે છે, તેમજ પરના સંબંધે એવી વિભાવદશા ચાલ્યા કરે છે કે, એથી જીવને અનેકાનેક વાર ત્રાહ ત્રાહ પોકારવી પડે છે. તો એવી ભારોભાર મિશ્રિત સુખને ‘સુખ’ કેમ કહેવાય. સુખ તો મોક્ષમાં; કે જ્યાં એવી વિષમતાઓ સ્વરૂપહાની, વિભાવદશા વગેરેનું નામનિશાન નથી, તેથી ‘પરમ આનંદ છે’ આની તુલના આ રીતે કરાય છે.-

જેવી રીતે કોઈને અનેક રોગો થયા હોય એમાંથી થોડાક નાશ પામે તો હજી બીજા રોગ છતાં પણ એને આનંદનો અનુભવ થાય છે, તો પછી મોક્ષમાં તો સમસ્ત રોગોનો કાયમી અંત છે, એટલે પરમ આનંદ કેમ નહિ ? અથવા કોઈને અનેક શત્રુઓ હોય અને એમાંથી થોડા શત્રુ મટી જાય તો આનંદ થાય છે, તો પછી મોક્ષમાં તો સર્વ શત્રુઓ મટી ગયા, પછી પરમ આનંદ કેમ નહિ ?

અથવા કોઈને અનેક પ્રયોજનોમાંથી અમુક પ્રયોજન સિદ્ધ થતા આનંદ થાય છે, તો પછી મોક્ષ પામતા તો કોઈ પ્રયોજન જ ન રહ્યું એટલે કે સર્વ પ્રયોજન સિદ્ધ થઈ ગયા, પછી પરમ આનંદ કેમ નહિ ? ધ્યાનમાં રહે કે સંસારમાં ય બંગલા બગીચા માલસામાન વગેરેથી આનંદ નથી લાગતો, પરંતુ એમાંથી જેનું જેનું પ્રયોજન છે, એથી એ પ્રયોજન સરે છે માટે આનંદ લાગે છે, એટલે કે આનંદ પ્રયોજન સરવા લાગવાનો. ત્યારે મોક્ષમાં તો સર્વ પ્રયોજન સરી ગયા. પછી ઉત્કૃષ્ટ, આનંદ કેમ નહિ ?

એમ, અનેક ઈષ્ટ વસ્તુમાંથી થોડી પણ ઈષ્ટવસ્તુ મળી જતાં આનંદ થાય છે, તો મોક્ષમાં તો બધું જ ઈષ્ટ મળી ગયું પછી પરમ આનંદ હોય એમાં નવાઈ નથી. ધ્યાનમાં રહે કે માત્ર લાડી-વાડી-ગાડી મળવાથી આનંદ નથી, પરંતુ જો એ ઈષ્ટ લાગ્યા હોય ને મળે ટકે તો જ આનંદનો અનુભવ થાય છે. તેમજ જો એ ઈષ્ટ જ ન લાગ્યા હોય તો એ ન મળ્યા છતાં ય આનંદ રહે છે. તો મોક્ષમાં દુન્યવી કોઈ વસ્તુ ઈષ્ટ જ નથી, પછી એ ન મળ્યા છતાં પરમ આનંદ રહે એ સહજ છે. કહો કે ત્યાં નાશવંત કશું જ ઈષ્ટ નથી માટે જ ત્યાં પરમસુખ છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૮, તા. ૨-૧૧-૧૯૬૮

૨૪ વીર સંવત્ ૨૪૯૫ ના પ્રારંભે મંગળ ભાવના

અપમંગળભર્યા સંસારમાંથી છૂટી પરમ મંગલમય મોક્ષ પામવાની કામના દરેક આસ્તિકની હોય. એ માટે સંસાર જે કારણે ચાલ્યો આવે છે એ કારણોને નાબુદ કરવાથી જ સંસારનો અંત થઈ મોક્ષ થાય. ‘કસાયમૂલો સંસારો, કસાયા વિસયસ્સિઆ.’ અર્થાત્ સંસારનું કારણ ક્રોધ-લોભાદિ કષાયો છે, અને એ કષાયો ઈન્દ્રિયના વિષયોને બંધાયેલા છે. શ્રી યોગશાસ્ત્ર કહે છે,-

અયમાત્મૈવ સંસારો કષાયેન્દ્રિય નિર્જિતઃ ।

તમેવ તદ્વિજેતારં મોક્ષમાહુર્મનીષિણઃ ॥

અર્થાત્ કષાયો અને ઈન્દ્રિયો (ઈન્દ્રિય વિષયો) થી જિતાયેલો આ આત્મા જ સંસાર છે, ને એને જીતનાર આ આત્મા જ મોક્ષ છે, એમાં ઈન્દ્રિયના વિષયો અંગેના રાગ લોભ ક્રોધ વગેરે કષાય બંધ કર્યા એટલે પછી એ વિષયો અકિંચિત્કર

બની મોક્ષ થાય છે. તેથી કહેવાય છે, ‘કષાયમુક્તિ કિલ મુક્તિરેવ’ કષાયોથી છુટકારો એ મોક્ષ જ છે. કષાયના કારણે સંસાર; કષાયત્યાગે મોક્ષ

અવિનાશી આત્માને માનનારો માણસ નાશવંત-પદાર્થોના અંગે રાગદ્વેષાદિ કષાયો કરી કરી સંસારમાં પરાધીન, નિરાધાર અને દુઃખગ્રસ્ત સ્થિતિમાં ભટક્યા કરવાનું પસંદ ન જ કરે. એ તો આ પેંધી ગયેલા કષાયોને ફગાવી દઈ મોક્ષમાં જઈ ઠરવાનું જ ચાહે. છતાં એ કષાયોને ફગાવી દેવાનું શે બને, એમ લાગે. પરંતુ જીવનમાં જો ઉદાસીનતા એક જ સિદ્ધ થઈ જાય, તો પછી એ કષાયોને ઊઠવાની જગાજ નથી રહેતી; અને એ રીતે મોક્ષ થાય છે, તેથી એમ કહેવાય કે એક ઉદાસીનતા માત્રથી મોક્ષ થાય. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે ગાયું કે,

‘દેખિયે માર્ગ શિવનગરનો, જે ઉદાસીન પરિણામ રે;
તેહ અણ છોડતાં ચાલીએ, પામીએ જિમ પરમ ધામ રે.’

મોક્ષ નગરીએ જવાનો માર્ગ ‘ઉદાસીન ભાવ’ એને બરાબર પકડી રાખીને જીવન જીવાય તો પરમ ધામ મોક્ષ-આવાસે પહોંચી જવાય.

‘ઉદાસીન ભાવ’ એટલે જગતના જડ કે ચેતન પદાર્થો અને એના પર્યાયો (અવસ્થાઓ) પ્રત્યેથી ઊઠી ગયેલું મન, તટસ્થ, મધ્યસ્થ, અનાસક્ત હૃદય. આવું દિલ બનાવવા માટે એની પ્રત્યે રાગદ્વેષ વિનાનું દિલ રાખવું પડે.

જીવ બહારના પદાર્થોમાં ‘આ અનુકૂળ છે; સારું છે, સુખાકારી છે.’ આ તો પ્રતિકૂળ છે, ખરાબ છે, દુઃખદાયી છે, એવી કલ્પના કરી કરી એની અસર લે છે, એમા રાગ કે દ્વેષ કરે છે, એની ખાતર ક્રોધ અભિમાન માયા કે લોભ સેવે છે, તેથી જ કર્મથી બંધાય છે અને સંસારમાં ભમે છે.’

આત્મા જાણે એક વસ્ત્ર, અને રાગદ્વેષ એ જાણે તેલની ચિકાશ. કપડા પર ચિકાશ હોય એટલે કુદરતી રીતે વાતાવરણની રજ એના પર ચોંટ્યા જ કરવાની. એમ આત્મા પર રાગ-દ્વેષ, કામક્રોધ, મોહ-મદ-માયા વગેરે ચિકાશ હોય ત્યાં સુધી આત્મા પર કર્મરજ ચોંટ્યા જ કરવાની; ને એ બંધાયેલા કર્મના ઉદયના પરિણામે એને સંસારની ચાર ગતિઓમાંની તે તે ગતિમાં પુરાયા રહેવું પડવાનું. મોટા ઈન્દ્રને પણ દેવગતિના કર્મ ભોગવાઈ જતાં ને બાંધી મુકેલા મનુષ્ય-ગતિયોગ્ય કર્મના ઉદય થતાં, દેવપણામાંથી ચ્યવી માનવ અવતારમાં પુરાવું પડે છે. એમ ન થવા દેવા માટે એનું કાંઈ જ ચાલતું નથી. કર્મ છે ત્યાં સુધી સંસાર છે, અને તેવા તેવા કર્મ ઉદય પામતાં તેવો તેવો સંસાર સરજી આપે છે.

આ થવાનું મૂળ કારણ રાગ દ્વેષાદિભાવો છે, અને એ ઊભા થાય છે જગતના પદાર્થ પ્રત્યે કરાતી ‘ઈષ્ટ-અનિષ્ટ’ ની કલ્પનામાંથી. મન ત્યાં ચોંટે છે, તેથી એની અસર લે છે, ને રાગાદિમાં પડે છે. જો એનાથી ઉદાસીન બને, વિમુખ થઈ જાય, એની પ્રત્યે નફરત રાખે, એની ‘આ ઈષ્ટ’ ‘આ અનિષ્ટ’ એવી પરવા ચિંતા મુકી દે તો પછી એના પર રાગ દ્વેષ, કામ, ક્રોધ વગેરે કશું કરવાનું રહે નહિ. શું મિત્ર કે શું શત્રુ, શું બંગલા કે શું ઝુંપડું, શું માન કે શું અપમાન. એનું લેખું જ ન માંડે, એના પ્રત્યે મનને બેપરવા બનાવે, તો પછી એની ખાતર ક્રોધ, લોભ, મદ-માયા, રાગદ્વેષ વગેરે કોઈ કષાય કરવાની જરૂર નથી. કોઈ ઉકળાટ વિહ્વળતા વ્યાકુળતા એ ન કરે.

સ્વાત્માથી ‘પર’ વસ્તુની યાને બાહ્યની અસર લેવા જતાં, ને એમાં મન લગાડવા જતાં જીવ રાગ દ્વેષ વગેરે ભાવથી પીડાય છે. જો મન ન લગાડાય, ઉદાસીન અલિપ્ત બેપરવા બનાય, એમ વિચારાય કે ‘હું અવિનાશી શાશ્વત સનાતન, એવા મારે આ બહારના અનિત્ય સંયોગોમાં શું મુંઝાવું ? શી એની અસરો લેવી ? એક દિ’ આ ઊડી જવાના છે, પાછા નવા સંયોગ નવી રામાયણ ઊભી થવાની છે, પછી એના પર વળી નવી આસક્તિ, નવા રાગ દ્વેષ મોહ... આ બધી વેઠ શી ?’ એમ કરી એમાં ભળવાનું જ ન કરાય, તો રાગાદિ કષાયો કરવાના રહે નહિ.

જગતના પદાર્થો કાળ, કર્મ, સ્વભાવ ભવિતવ્યતા વગેરે કારણોના હિસાબે ચાલે છે, ઉત્પન્ન થાય, પરિવર્તન પામે, નષ્ટ થાય છે. એ ‘પર’ વસ્તુ છે, બાહ્ય છે, આત્માથી અલગ છે. સંસારમાં જીવને રહેવું પડે ત્યાં સુધી એના સંબંધ રહે; છતાં એમાં કેટલાય પરિવર્તન થયા કરે છે. જીવ ત્યાં સમજી મૂકે કે, ‘એ એના કારણોને આધીન રહીને ચાલવાના, પરિવર્તન પામવાના, ને ઊડી ય જવાના માટે એના પ્રત્યે હૃદયથી ઉદાસીન રહેવાનું; એનાથી જરાય લહેવવાનું નહિ, પછી એની ખાતર કોઈ કષાય કોઈ રાગ દ્વેષ વગેરે ઉકળાટ કરવાના નહિ શાંત-પ્રશાંત-ઉપશાંત રહેવાનું.’

વિ.સં. રજટપ ના નવા વર્ષ માટે આ એક ઉદાસીન ભાવની કામના રાખીએ, નિરંતર એની ભાવના કરીએ, તો વર્તમાન વિષમ ઘણાં ઘણાં આર્તધ્યાન-સંતાપ-અશાંતિથી બચીએ.

૨૫) દાનધર્મ પહેલો કેમ ?

ધર્મના ચાર પ્રકાર છે,-દાન, શીલ, તપ અને ભાવ. આને આઘ વ્યંજનના ક્રમથી બોલીએ તો તપ દાન, ભાવ અને શીલ એમ બોલાવું જોઈએ; તો એમ તપને પહેલો ન મૂકતાં દાનને કેમ પહેલું મૂક્યું ? એના આ હેતુ છે,-

(૧) દાનથી ઉદારતા વધે છે, અને ઉદાર મન ક્ષુદ્રતાને અટકાવે છે. ક્ષુદ્રતા એ ધર્મનો પહેલો અવરોધક છે. માટે શ્રાવક ધર્મની યોગ્યતાના ૨૧ ગુણોમાં અક્ષુદ્રતાગુણ પહેલો મૂક્યો છે. ક્ષુદ્ર ચિત્તમાં ધર્મ જેવી ઉચ્ચ કોટિની વસ્તુ ઊગી શકે નહિ. ક્ષુદ્ર માણસ શીલ પાળશે. વ્રત-નિયમ લેશે, તપસ્યા કરશે, પણ ચિત્તની સંકુચિતતાને લીધે પોતાના મનમાં બીજાને સમાવી શકશે નહિ, સક્રિય મૈત્રી કરુણા પ્રમોદભાવ રાખી નહિ શકે. ત્યારે ‘વચનાદવિરુદ્ધમનુષ્ટાનં યથોદિતમ્ । મૈત્ર્યાદિભાવ-સંયુક્તં તદ્ધર્મં ઈતિ કીર્ત્યંતે ॥’ એ વ્યાખ્યા મુજબ મૈત્રી આદિ ભાવોથી સંપન્ન અનુષ્ઠાન જ ધર્મ બને છે. તો એના વિના શીલ તપ એ ધર્મ બને જ કેવી રીતે ? મૈત્રી કરુણા ખરેખર લાવવા માટે અવસરોચિત શક્ય દાન જરૂરી છે. એ જો નથી દેવું, તો ચિત્ત પણ કૃપણ અને ધનપ્રેમી રહી જીવપ્રેમી નહિ બની શકે.

(૨) સંસાર ઈમારતના બે મૂળ સ્તંભ, તૃષ્ણા અને અહંત્વ. તૃષ્ણાને કાપવા માટે પ્રારંભમાં દાન ધર્મ છે અને આગળ ઉપર સર્વત્યાગનો ધર્મ છે.

પ્ર.- શું શીલ અને તપથી તૃષ્ણા ન કપાય ?

ઉ.- કપાય. વિષયો અને આહારની તૃષ્ણા કપાતી આવે. પરંતુ જીવને મૂળ તૃષ્ણા તો ધનમાલની રહે છે. એ કપાયા વિના એ આગળ શી રીતે વધી શકે ? દાનધર્મથી એ તૃષ્ણા કપાય છે. જો દાનની પરવા નહિ કરે, તો ધનની અને માલની મૂર્ચ્છા જોરદાર બની રહેવાની; તેથી ભલે શીલ-તપ કરશે, છતાં ધનમાલની મૂર્ચ્છા પર શીલ-તપથી સ્વર્ગાદિના વૈભવની તૃષ્ણા રહેવાની, મોક્ષની ઈચ્છા નહિ. એમ પછી સંસાર અસ્ખલિત ચાલવાનો. માટે એ કાપવા દાન ધર્મ પહેલો જરૂરી છે.

(૩) દાનથી પરોપકાર પરાર્થકરણ થાય છે. અને પરાર્થકરણ- ‘પરત્યકરણં’ ને ‘જયવીયરાય’ સૂત્રમાં પહેલું જરૂરી ગણ્યું, તે પછી જ ‘સુહુ ગુરુ જોગો’, શુભ

ગુરુનો યોગ અને તદ્વચન સેવા કહ્યા. પરાર્થવૃત્તિ પરનું ભલું કરવાની મનોવૃત્તિ વિના ગુરુની સેવા ય શું કરવાનો ? અને એમના એવા પરાર્થકરણના ઉપદેશ પણ શું પાળવાનો ? દાનના યોગે પરાર્થકરણ થાય, તો એ ગુણ ઉપર ગુરુનો યોગ ફળે, ને એમનો ઉપદેશ ઝીલાય.

(૪) દાનની પરવા નહિ, ઈચ્છા જ નહિ, એટલે ધન-માલ પર ગાઢ રાગ, અનંતાનુબંધી રાગ રહેવાનો; અને એ રાગ સમ્યક્ત્વનો ઘાતક છે. તેથી એની હયાતીમાં સમ્યક્ત્વ ન આવી શકે. ‘સમકિત વિણ સંસારમાં ભમીયો કાળ અનંત’ એ શાસ્ત્રવચન અનુસાર સમ્યક્ત્વના અભાવે ભવભ્રમણ શે મીટે ? ને ધનમાલના એવા રાગને લીધે સમ્યક્ત્વ ક્યાંથી આવે ? દાન એ રાગને તોડે છે.

(૫) ‘સંસારમૂલ આરંભા, આરંભમૂલ પરિગ્ગહો’ અર્થાત્ સંસારનું મૂળ જીવઘાતમય આરંભ-સમારંભ છે, અને એના મૂળમાં પરિગ્રહ છે. ધનમાલ છે, મિયા મસાલાના જોરે કૂદે, એમ પૈસાના જોર પર પાપારંભો થાય છે. પૈસાની પાછળ અઢાર પાપસ્થાનક સેવાય છે. જીવનમાં દાન નથી તો પૈસાની ગાઢ મમતા રહેવાની. એ મમતામાં પછી પરમાત્મા, ગુરુ અને ધર્મ પણ નીચે રહેવાના. દહેરે જશે, દર્શન કરશે, કહેશે ‘પ્રભુ તમે અમને વહાલા છો,’ પણ દિલમાં અંકાયું રહેશે કે ‘છતાં પ્રભુ કરતા પૈસા મને વધુ વહાલા છે’ તેથી જ પૈસા ખાતર સારા દ્રવ્યોથી પ્રભુભક્તિ કરવાનું જતું કરશે, પણ પ્રભુભક્તિ ખાતર પૈસા નહિ જતા કરે. એવું ગુરુ અને ધર્મને પૈસા ખાતર જતા કરવાનો. પૈસાના આવા ગોઝારા રાગમાં અંધ બનેલો પાપસ્થાનકો સેવવામાં શું બાકી રાખવાનો ? પૈસા એ પર ચીજ છે, એની ગાઢ પ્રીત રાખનારો જીવ પ્રભુ સાથે પ્રીત ક્યાંથી જોડી શકવાનો ? ‘પ્રીતિ અનાદિની પરથકી જે તોડે એ જોડે...’ અનાદિની પરપ્રીતિ તોડે, તેજ પ્રભુ સાથે પ્રીત જોડે. આ પરપ્રીતમાં પૈસાની પ્રીતિ પહેલી તોડવી જોઈએ છે, ને એ દાનથી તૂટે. ‘ચમડી તૂટે પણ દમડી ન છૂટે.’ કેટલાય મરતા માણસોને મરણ વખતે પણ પૈસા દાનમાં ખરચી નાખવાનું નથી સૂઝતું એટલો બધો રાગ પૈસા કરાવે છે. માટે પરમાં આગેવાન પૈસા છે. એના પરનો રાગ પહેલો તોડવો જોઈએ; માટે જ દાન પહેલું જોઈએ.

૨૬ વીતરાગના દર્શન ભક્તિભાવથી કેમ થાય ?

શ્રી કલ્યાણમંદિર સ્તોત્રમાં કવિ પ્રભુને સ્તવે છે.-

‘આકર્ણિતોઽપિ મહિતોઽપિ નિરીક્ષિતોઽપિ નૂનં ન ચેતસિ મયા વિદ્યુતોઽસિ
ભક્ત્યા । જાતોઽસ્મિ તેન જનબાન્ધવ ! દુઃખપાત્રં, યસ્માત્ ક્રિયાઃ
પ્રતિફલન્તિ ન ભાવશૂન્યાઃ ॥’

અર્થાત્ ‘હે જગજ્જીવબધુ ! મેં તને સાંભળ્યા પૂજ્યા અને જોયા છતાં પણ મારા ચિત્તમાં, ભક્તિથી સ્થાપિત ન કર્યો, તેથી હું દુઃખોનું ભાજન બન્યો છું; કેમકે ભાવ વિહોણી ક્રિયાઓ ફળતી નથી.’

અહીં આ વિચારવાનું છે કે પ્રભુને સાંભળવા-જોવા-પૂજવામાં એવું તે શું ભક્તિથી સ્થાપિત કરવાનું છે કે જેથી એ ક્રિયા દુઃખનિવારક ભાવક્રિયા બને ? સામાન્ય રીતે જેને એમ લાગે છે કે ‘મને ધર્મ ગમે છે, પ્રભુ ગમે છે,’ એ પ્રભુને સાંભળતા અર્થાત્ સાક્ષાત્ સમવસરણમાં યા અન્યના વ્યાખ્યાન-વિવેચનમાં જિનવાણી સાંભળતા, અથવા અરિહંત પ્રભુનું વર્ણન સાંભળતી વખતે એમ માને છે કે ‘હું ભક્તિભાવથી જ સાંભળું છું.’ એમ દર્શન-પૂજન કરતા માને છે કે ભક્તિભાવથી હું દર્શન-પૂજા કરું છું. એવો બચાવ પણ કરવામાં આવે છે કે ‘જો પ્રભુ પ્રત્યે ભક્તિભાવ ન હોત તો શું કામ દર્શન-પૂજન કરવા જાત ? શું કામ સાંભળત.’

ત્યારે પહેલું તો આ જોવાનું છે કે એ દર્શનાદિ ક્રિયાઓ શું ખરેખર ભક્તિભાવથી થાય છે ? કે એવા ભાવથી કે ‘મારે બાધા છે કે દર્શન વિના ખાવું-પીવું નહિ. માટે ચાલ દર્શન કરી આવું, એટલે ખાવાનું ખુલ્લું થાય, દાંતણ થાય ?’ અથવા ‘દર્શનનો નિયમ પળાઈ જાય. નિયમ ભાંગે નહિ. પ્રાયશ્ચિત્ત ન લેવું પડે !’ જો આવું હોય તો એમાં તો રોટલા પરના બહુમાનથી કે નિયમપાલનના રાગથી એ દર્શને દોડ્યાં, અને દર્શન કરી બહાર નીકળતાં છૂટકારાનો દમ ખેંચ્યો, કિન્તુ ત્યાં નિર્ભેળ પ્રભુક્તિનો ભાવ ક્યાં આવ્યો ?

પ્રભુભક્તિનો ભાવ તો ત્યાં ગણાય કે જો મનને એમ થાય કે, ‘અરે ! મારે દિવસ અને રાત મોહાંધોના દર્શનમાં ગયા ! એમ મોહ નહિ જાય. લાવ વીતરાગના દર્શન કરું.’ અથવા વીતરાગ જેવા વહાલા હિતૈષી ક્યાં મળે ? વીતરાગ પ્રભુ કેવા

દયાળુ ! કેવા અનંત ગુણસંપન્ન ! તારણહાર પ્રભુ ! મારે તું જ એક શરણ છે, એક આધાર છે’...અથવા ‘સવાર પડી ને કેવી કુટિલ આહારસંજ્ઞા ! લાવ અણાહારી પદ પામેલા પ્રભુના દર્શન કરું અને અણાહારની પ્રેરણા લઉં,’ ‘યા મનને એમ થાય કે જગતમાં તારાથી વધીને તો શું પણ તારા સમાન પણ જોવા-ચિંતવવા લાયક ચીજ નહિ. બસ, આવો ભાવ લઈ પ્રભુના દર્શન-સ્મરણાદિ કરાય ત્યાં ભક્તિભાવ ગણાય, ભક્તિથી પ્રભુને ચિત્તમાં ધર્યા ગણાય.

વીતરાગ પ્રભુને સાંભળવા પૂજવા કે જોવાની ક્રિયા ભક્તિભાવથી યુક્ત બનાવવા માટે મુખ્ય જરૂરી આ કે એમની આગળ બહારનું બીજું કંઈ જ સાંભળવા-જોવા-ચિંતવવા લાયક લાગે નહિ, બીજાનું મહત્ત્વ જ નહિ.

પ્ર.- પણ અનાદિના જે બાહ્યની સાથે સંબંધ રહ્યો છે, અનંતાનંત કાળથી જે બહારનું જોતા-સાંભળતા-ચિંતવતા આવ્યા છીએ એ કેમ હવે ભૂલાય ?

ઉ.- એને ભૂલવા માટે આ વસ્તુ એક ખાસ લક્ષમાં રાખવા લાયક છે કે બહારનું બધું ય આપણા આત્મા સાથે કશો સંબંધ ધરાવતું નથી; ત્યારે વીતરાગ પ્રભુને અને આપણે ગાઢ સંબંધ છે, કેમકે આપણા આત્માને પરાકાષ્ટાએ એમના જેવા થવાનું છે, એમના જેવી જ વીતરાગદશાએ પહોંચવાનું છે, કહો, વીતરાગ એ આપણું જ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે.

એ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવાનું ધ્યાન નથી, ત્યાં સુધી આપણે બહારની વિટંબણા માથે લઈ લઈને દીન દુખિયારા અને નિરાધાર થઈએ છીએ. પૈસા પરિવાર વિષયો અનુકૂળતા યાવત્ આપણી કાયા, એ બધું બહારનું છે. એના જ કારણે દુઃખી થઈએ છીએ. એના કોઈ જ વિકાસમાં આપણા આત્માને ગુણો કે શુદ્ધ સ્વરૂપની દૃષ્ટિએ વિકાસ નથી, ઉન્નતિ નથી; ઊલટું રાગ-દ્વેષ-કામક્રોધ વગેરે વધીને દોષ વિકાસ અને અશુદ્ધિ વિકાસ થાય છે, અશુભ કર્મોના લેપ વધે છે.

ત્યારે વીતરાગ પ્રભુના દર્શન-સ્મરણ-ચિંતન, પૂજન-વંદન-ભજન વગેરે દ્વારા એમનું આલંબન પકડવામાં ગુણવિકાસ અને અધિકાધિક વિશુદ્ધિ થતી આવે છે; જેથી આગળ વધીને એ આલંબનમાં સર્વેસર્વા તન્મય થઈ જતાં અનાસંગ યોગમાં ચડી જઈ સ્વયં વીતરાગ બનાય છે. આ હિસાબે આપણે સાચો સંબંધ ધનિષ્ઠ સંબંધ વીતરાગ સાથે જ છે.

આ બધું જો ધ્યાનમાં ઊતરે તો પછી સહેજે બહારનું ભૂલાય. બહારનું સાંભળવા-જોવા-ચિંતવવા પર નફરત છૂટે, ઘૃણા થાય, અને વીતરાગને જોવા-સાંભળતા-ચિંતવવાનું એ ગોઝારી બહારની કોઈ જ વસ્તુની મહત્તા-લાલચ-લાલસા ન રાખીને કે એનું કોઈ જ ધ્યાન ન રાખીને થાય. બાહ્યની આમ લપ છૂટીને

વીતરાગના જે શ્રવણ-દર્શન-પૂજન થાય એ ઉત્તમ કોટિના ભક્તિભાવથી થાય; સાગરમાં નદી ભળી જાય એમ વીતરાગમાં આપણો આત્મા આપણું હૃદય આપણું મન ભળી જઈને એમનું શ્રવણ વગેરે થાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૧૭, અંક-૧૧, તા. ૨૩-૧૧-૧૯૬૮

૨૭ ભવપ્રવાહ કેમ સતત ચાલુ ? એ કેમ સુકાય ?

ભવસ્થિતિ એટલે સંસારમાં ભ્રમણ કરવાનો કાળ. એ અપકવ એટલે હજી મર્યાદિત થયેલો નહિ, ઘટાડો પામતો નહિ, તેથી ભવપરંપરા ચાલ્યા જ કરે. અર્થાત્ એકેક ભવ એવો જીવાતો જાય કે જે આગળ આગળ નવા નવા ભવ અને ભવપ્રવાહ નક્કી કરતો જાય. ત્યારે ભવસ્થિતિ પાકેલી એનું નામ કે હવે નવી ભવપરંપરા ન વધે.

અહીં સવાલ બે છે કે,

(૧) ભવસ્થિતિ અપકવ, અનિયત, અમર્યાદિત ઊભી રહેવાનું શાથી બને છે ? એવા કયા તત્ત્વ છે કે જે ભવસ્થિતિને લાંબી લહેરાવ્યા કરે છે ?

(૨) તેમ એવા કયા ઉપાય હોય કે જે આ ભવવર્ધક તત્ત્વોને નરમ પાડી દે ?

આ બે સવાલ એવા છે કે એના સમાધાન જાણવા મળે, તો અંતરાત્મામાં એક ભાવ-પ્રકાશનો પુંજ રેલાય, હૃદયમા એક નવીન જ ઉત્સાહ ઊભો થાય. અને મન ભવવર્ધક તત્ત્વોને ડામી ભવોચ્છેદક ઉપાયો આદરવા સુસજ્જ થઈ જાય. માટે અહીં એના પર વિચાર કરીએ.

ભવસ્થિતિને અપકવ અનિયત અમર્યાદિત રાખવાના યાને એક ભવમાંથી નવી ભવપરંપરા સર્જવાનાં કારણ ત્રણ છે,-

(૧) ‘હું’ પદ અહંત્વ અને આપમતિના જોરે આત્માનો સરાસર ખ્યાલ ભૂલી જડના જ આસંગી બન્યા રહેવું. કાયાને જ ‘હું’ માની વાણી-વિચાર-વર્તાવ.

(૨) જીવનમાં રાગદ્વેષ, તૃષ્ણા આદિ દુર્ગુણો અને આરંભ-વિષય-પરિગ્રહાદિ દુષ્ટત્યો તરફ જરાય સૂગ ન થવી, એનો સહેજ પણ અરેકારો સંતાપ પશ્ચાત્તાપ ન થવો, તેથી એ રાગાદિનું સેવન હોંશ-હોશિયારી સાથે નિર્ભાક, નિર્વિચાર, હૃદયે થવું. એટલે જ એ ખૂબ જ સેવાયા કરે.

(૩) વૈરાગ્ય, પાપભય, દયા, આદિ સદ્ગુણો અને દાનાદિ સત્કૃત્યો તરફ સહજ પ્રેમ નહિ, આકર્ષણ નહિ, પણ અભાવ થવો, અરુચિ રહેવી. એની કોઈ વાત કરે તે ન ગમે.

ટૂંકમાં અહંત્વ, વિષયતૃષ્ણા અને ગુણદ્વેષ ભવમાં રાખનારાં ભવવર્ધક તત્ત્વો છે. જગતમાં દેખાતી અગણિત જીવરાશિમાં જોઈએ તો આ સારી રીતે કામ કરતા દેખાય છે. તેથી જ એ જીવો ભવમાં ભ્રમણ કર્યા કરે છે. નહિતર એમને ભટકવાનું બીજું શું કારણ છે ? લગભગ આખું જગત એક બાજુ આ કર્યા કરે છે અને બીજી બાજુ ભવમાં ભમ્યા કરે છે, એ બતાવી રહ્યું છે કે અમર્યાદિત ભવભ્રમણ યાને નિરંતર ચાલુ ભવપ્રવાહ આના લીધે જ છે; ભવપ્રવાહ આથી જ સુકાવા આવતો નથી. પરંતુ હવે હાથમાં વિશિષ્ટ બુદ્ધિ શક્તિવાળો ઉત્તમ મનુષ્યભવ છે. તો ભવવર્ધક એ ત્રણ તત્ત્વોને સદ્ઉપાયોથી ડામવા જોઈએ. આ આર્યદેશનો માનવભવ એ માટે જ છે, અનાર્યદેશમાં જન્મ્યા હોત કે તિર્યચનો અવતાર હોત તો આમાંનું શું કરી શકત ?

સદ્ઉપાયોમાં પ્રારંભિક ત્રણ ઉપાયો ક્રમશઃ આ પ્રકારે,-

(૧) અહંત્વના નાશ માટે અરિહંત-સિદ્ધ-સાધુ અને સર્વજ્ઞકથિત સંયમ-ક્ષમાદિ ધર્મનું શરણું સ્વીકારવાનું. મન એમને એમ કહ્યા કરે કે ‘પ્રભુ ! હું અબુઝ છું. કર્મપીડિત છું. પરલોક અંગે પરવશ છું. એમાં કોઈનું મને રક્ષણ નથી. માત્ર એક તમારું મારે શરણ છે, રક્ષણ છે. મારી કોઈ બુદ્ધિ કામ કરતી નથી. મારા હિતનું મને ભાન નથી. હું તમારે શરણે છું. તમે જ એક મારે આધાર છો.’ ‘ગદ્ગદ ભાવે આ શરણું વારે વારે યાદ કરવાથી અહંત્વ, આપમતિ, સ્વોત્કર્ષ (ગર્વ ખુમારી) વગેરે મંદ પડતા આવે છે.’

(૨) વિષયતૃષ્ણા અને હિંસા-અસત્યાદિ દુષ્ટત્યોને ઓછા કરવા માટે પહેલા પગથિયે એની ભારોભાર નિંદા ગર્હા સંતાપ અને ઘૃણા કરતા રહેવું જરૂરી છે. મનને એમ થાય કે દુન્યવી દુશ્મન તો મારું કાંઈ જ બગાડતા નથી. પરંતુ આ અંતરના શત્રુઓ મારા આત્મહિતને બહુ બગાડે છે. લાખ રૂપિયાના માનવ ભવની રાખ એ કરે છે. કેવા ગોઝારા એ દોષ-દુષ્ટત્યો ! કેવો હું અધમ પાપી કે એને મેં સેવ્યા !’ આ તિરસ્કાર જુગુપ્સા જન્માન્તરોમાં પણ સેવેલા દોષ દુષ્ટત્યો પ્રત્યે કરવાની ને ‘મિચ્છામિ દુઃકડં’ યાને ‘મારા દુષ્ટત્ય મિથ્યા થાઓ’ એ ભાવ પણ દિલમાં લાવવાનો. આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવની એ વસ્તુ નથી. એ તો પરભાવ છે. એની ગર્હા નિંદા પશ્ચાત્તાપ બહુ રાખવાના. આનું પરિણામ એ આવશે કે હવે એ

દોષ-દુષ્કૃત્યો સેવવા કરવાનો રસ ઊડી જશે, ને એથી એનાં આચરણ મંદ પડી જશે.

(૩) ત્યારે ગુણોની અરુચિ સૂગ બેપરવાઈ ટાળવા માટે અરિહંત આદિ મહાન પુરુષોનાં સુકૃતો સદ્ગુણોની ખૂબ ખૂબ અનુમોદના કરવાની. ચિંતવવાનું કે એ મહાપુરુષોએ પોતે સમજીને જ એ સુકૃતો અને સદ્ગુણો સેવ્યા હશે. તો મારે એના પર અભાવ અરુચિ કેમ કરાય ? ધન્ય એમના એ સદ્ગુણો ને સુકૃતો ! ધન્ય એમનું ગુણસુવાસભર્યું જીવન ! આમ વારંવાર અનુમોદન કરવાથી સુકૃત-સદ્ગુણો પ્રત્યેનો અભાવ દૂર થઈ રુચિ આકર્ષણ પ્રશંસા અને અભિલાષા જાગે છે.

ભવસ્થિતિ પકવવાના આ ત્રણ મૌલિક ઉપાય છે. એને રોજ ત્રિકાળ સેવવાના છે, અને વધારામાં જ્યારે જ્યારે ચિત્ત રાગાદિના સંકલેશમાં પડે ત્યારે વારંવાર સેવવાના છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૧૭, અંક-૧૨, તા. ૩૦-૧૧-૧૯૬૮

૨૮ અનંતના પ્રવાસે

માનવ દિલ અતિ નાજુક અને ભાવુક છે. ‘નાજુક’ એટલે સહેજમાં ટકરાઈ જાય એવું. ‘ભાવુક’ એટલે નિમિત્તથી સહેજે ભાવિત થઈ જાય એવું.

હમણાં દિલમાં સારો કોઈ દયા, પરોપકાર વગેરેનો ભાવ ઊભો થયો, અને તરત જ પાછો સ્વાર્થ-સ્વમાન કે દ્વેષનો ભાવ જાગતા એ તૂટે દા.ત. સામે કોઈ દુઃખી આવ્યો એનું દુઃખ સાંભળી દયા ઊભી થઈ, પછી મનને એમ થાય કે આને કંઈક આપું, આપણું બહાર સારું દેખાશે. એમ સ્વાર્થ-સન્માન અથવા એ દુઃખી જીવ જરાક ઉતાવળથી બોલ્યો ત્યાં તરત જ એના પર રોષ થઈ આવે. આવા તો કેટલાય શુભ ભાવ સહેજ સહેજમાં ટકરાઈ જાય છે. પ્રભુદર્શને હમણા આલ્લાદ અને તરત દર્શનની આડે વચમાં કોઈ આવતા દ્વેષ, આ દિલની નાજુકતા છે. એમાં ભાવોના કેટલા બધા પલટા ?

ત્યારે ભાવુકતા પણ એવી છે કે તેવા તેવા નિમિત્ત મળતા દિલ એનાથી તરત ભાવિત થઈ જાય છે. અરે ! મનમાં કશું યાદ આવતાં કે ચિંતવતા ય મન તરત એની અસર લઈ લે છે. જગતની વચમાં રહેવાનું છે. એટલે નિમિત્તો તો ભરચક ભર્યા મળવાના છે, ને વિચારમાં પણ આવવાના છે, એટલે મનને એની અસરો લેવાનું કેટલું બધું ?

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૫૯

દિલની આમ નાજુકતા અને ભાવુકતાને લીધે પાછી ખૂબી તો એ છે કે એ જે જે ભાવો કરે છે એ બધા ક્ષણજીવી ચંચળ અને નાશવંત. કોઈ એક ચીજ પર રાગ કર્યો તો તે ટકાવી શકતો નથી, કે દ્વેષ, અરુચિ કરી તો તે ય ટકાવી શકતો નથી. અંતે જઈને મરતા, ચીજ જ વિખૂટી પડે છે, પછી જન્માંતરમાં એનું સ્મરણે ય નથી તો એના પ્રત્યે કરેલા રાગ કે દ્વેષ ક્યાં ઊભા રહેવાના ? એમ કોધ કરે, અભિમાન કરે, લોભ કરે, એ બધાય ભાવ પલટાયા કરે છે. ત્યારે આ વિચારવાનું છે કે જો વસ્તુના સંયોગ નાશવંત છે, ને પોતાની પરિસ્થિતિ પલટાતી છે, તો એ વસ્તુઓ પ્રત્યેના કરેલા ભાવ પણ સ્થાયી નહિ રહે. વસ્તુના નાશ કે પરિસ્થિતિ પલટાયે ભાવનું પરિવર્તન થવાનું. લાડુના જમણ પર ભૂખ્યો જમવા બેસે ત્યાં પહેલા લાડું પર ભારે રાગ, પણ પછી પેટ ભરાતા કે મોં ભાગી જતાં એના જ ઉપર અરુચિ દ્વેષ થાય છે. જીવનમાં આવા તો કેટલાય રાગાદિ ભાવો પલટાતા ચાલે છે. એવા નાશવંત યાને સાન્ત (અન્તવાળા) ભાવોમાં જીવ અનંતાનંત કાળથી પ્રવાસ કરતો આવ્યો છે, અને એથી જ સંસારની ચારે ગતિમાં જન્મ-મરણાદિ પારાવાર વિટંબણા ભોગવતો રહ્યો છે, ત્યારે આનો અંત ક્યારે ?

સ્પષ્ટ વાત છે કે ‘સાન્તના પ્રવાસ મૂકી અનંતના પ્રવાસે ચલાય તો ભવના ભ્રમણ મીટે. એમાં અનંતના પ્રવાસે એટલે જે ભાવો સ્થાયી છે, પલટાતા નથી, એવા ક્ષમાદિ ભાવોમાં વિહરવું તે.’

ક્ષમા-નમ્રતા, મૃદુતા-સરળતા-નિસ્પૃહતા, મૈત્રી-પ્રમોદ-કરુણા-માધ્યસ્થ્ય, વૈરાગ્ય-ઈન્દ્રિયદમન-સમતા, અહિંસા-સત્ય-અયૌર્ય-બ્રહ્મચર્ય વગેરે ભાવો એવા છે કે જો એને મજબૂત પકડ્યા, તો પછી એને નાશપામવાના કે પલટાવાને કોઈ કારણ નથી. કોઈના પર કોધ ઊભો કર્યો તો તે કાળ-સંયોગ-સ્થિતિ વગેરે પલટાતા મોળો પડી જાય છે, પરંતુ જો ક્ષમા મૈત્રી રાખી તો તેને પલટાવાની જરૂર નથી. એમ વસ્તુ પર રાગ કરેલો કાળાંતરે પલટાવાનો, પરંતુ જો વૈરાગ્ય જ રાખ્યો તો એને પલટાવાને કારણ નથી. ઈર્ષ્યા અભિમાન વખત જતાં મૂકવા પડે છે; છેવટે અંતઃકાળે એ મૂકાઈ ગરીબડી સ્થિતિ બને છે; પરંતુ પ્રમોદ ગુણાનુરાગ નમ્રભાવ, વગેરેને જો પકડી રાખીએ તો મૂકી દેવાની જરૂર નથી. આ ક્ષમાદિ શુભ ભાવો વિકાસ પામતા પામતાં અનંત અક્ષય સ્વરૂપે બની જાય છે. ત્યાં આત્મા વીતરાગ થઈ કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષે સધાવે છે, જન્મ-મરણાદિ વિટંબણાઓને હંમેશ માટે પાર કરી જાય છે.

બસ, આ ઉત્તમ ભવમાં આ અનંતના પ્રવાસ ખેડવાના છે. સમજી રાખવાનું કે દિલ નાજુક અને ભાવુક છે. તેથી જો સાવધાની ન રાખી તો જગતના સંયોગો

૬૦

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

પર રાગાદિ ચંચળ અને ખરાબ ભાવો દિલ ઉપર ચડી બેસવાના. માટે હરેક પળે સાવધાની રાખી વૈરાગ્ય, ક્ષમા મૈત્રી વગેરે સ્થાયી શુભ ભાવોને જ દિલમાં ઝગમગાવવાના, દિલને એનાથી ભાવિત કરતા રહેવાનું.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭,અંક-૧૩,તા.૭-૧૨-૧૯૬૮

૨૯ બ્રહ્મચર્ય પાળવું કેમ સહેલું ?

(લેખાંક-૧)

કેટલાકો કહે છે કે ‘માણસને જેમ ખાવાની ભૂખ લાગે છે એ કુદરતી હાજત છે, એમ કામભોગની ઈચ્છા થાય છે એ પણ કુદરતી હાજત છે. પછી જેમ ભૂખ શમાવવા ખાવું પડે એમાં કાંઈ ખોટું નથી. એમ કામની ઈચ્છા શમાવવા કામ સેવવા પડે એમાં શું ખોટું છે ? એટલે બ્રહ્મચર્યની વાતો વાહિયાત છે. ખોટી ઘેલછા છે.’

આ પ્રતિપાદનની સામે પહેલો સવાલ તો એ છે કે કુદરતી હાજત એટલે શું ? મનની સહજ ઈચ્છાઓ ? ના, એમ જો કહો તો તો ચોરને ધૂતારાને લૂંટારાને પણ સહેજે ચોરી-ઠગાઈ-લૂંટની ઈચ્છા જાગે છે, કિન્તુ એને થોડી જ કુદરતી હાજત ગણાય ? ને એમ ગણીએ તો તો એ ગુના જ ન કહેવાય. ત્યારે કુદરતી હાજત એટલે શું ? એમ જ કહેવું પડે કે શરીરની સહજ જરૂરિયાતોથી ઊભી થતી ઈચ્છા. એમાં ભૂખ આવે તરસ આવે. લઘુશંકા-વડીનીતિ આવે; કિન્તુ કામભોગની ઈચ્છા નહિ.

આનું કારણ એ છે કે એ ભૂખ તૃષ્ણા વગેરે તો શરીર સાથે સંકળાયેલા અશાતાવેદનીય કર્મના લીધે ઊભી થાય છે. ત્યારે કામભોગની ઈચ્છા મોહનીય કર્મના ઉદયે જાગે છે; આમાં ભૂખની અશાતા તો ભોજનથી જ શમે; પણ મોહનો ઉદય ભોગથી જ શમે એવું નથી. સદ્વિચારથી એ શમે છે.

વળી માનવ શરીર લઈને બેઠા એટલે આ ભૂખ-તરસની અશાતા જાગ્યા કરવાની, ને એને અન્નાદિથી ન શમાવો તો શરીર કામ કરવા તૈયાર નહિ હોય. ત્યારે ભોગેચ્છામાં એવું નથી કે એને ભોગથી ન શમાવો તો શરીર અટકીને ઊભું રહે.

ગમે તેવા ભોગલુબ્ધ પણ મનુષ્ય જો ક્ષયરોગનો દરદી બન્યો અને ડોક્ટરવૈદ

કહે કે ‘તમે બે વરસ બ્રહ્મચર્ય પાળો નહિતર તમે ખત્મ થઈ જશો;’ પછી ત્યાં જીવનનો લોભી એ દરદી ભોગેચ્છાને ભોગથી શમાવવાને બદલે બ્રહ્મચર્ય પાળે છે. છતાં એનું શરીર અટકીને ઊભું નથી રહેતું. બધા કામ બજાવે છે ઊલટું દરદ નરમ પડી શરીર સશક્ત બનતું આવે છે. તો પછી ભોગેચ્છા એ કુદરતી હાજત ક્યાં રહી ? ખરી વાત એ છે કે મોહનીયના ઘરનો ચાળો હતો તે ક્ષયરોગીએ જીવન ટકાવવાની ઈચ્છાથી સમજીને દબાવ્યો.

માણસને પરસ્ત્રીનું રૂપ જોવાની ઈચ્છા એ શું છે ? એ થોડી જ કુદરતી હાજત છે ? એ તો મોહના ઉદયનો નાચ છે. માણસ જો સંતના ઉપદેશથી એની પ્રત્યે પરલોકનો ભય કે ઘૃણા ઊભી કરે છે, તો સહેજે એ મોહોદય શમી જાય છે. પછી ત્યાં સંયમના અભ્યાસથી પરસ્ત્રીરૂપ-દર્શનની ઈચ્છા જ નથી થતી.

બસ, એ જ રીતે સંતવચનથી કામભોગ પ્રત્યે ઘૃણા ઊભી કરવામાં આવે કે ભવભ્રમણ-દુર્ગતિગમનનો ભય ઊભો કરવામાં આવે તો ભોગની ઈચ્છા જ નહિ થાય; અને બ્રહ્મચર્ય સહજ ભાવે પળશે.

વિચારવું આ જોઈએ કે ક્ષણભર માટે ભોગના આનંદથી ભોગની ઈચ્છા શાંત થતી લાગે, પરંતુ ભોગથી કદી ભોગેચ્છા ખરેખર શાંત પડવાની નથી. અગ્નિ જો ઈન્ધણથી શાંત થાય, કે સમુદ્ર જો નદીઓથી ધરાય, તો જીવની ભોગેચ્છા ભોગથી શમે. અનંતકાળ વહી ગયા ને અનંતીવાર ભોગ જોઈ નાખ્યા, છતાં જીવ હજી એનો ભૂખારવો છે. એ સૂચવે છે કે ભોગથી જ એ ભોગનો ભૂખારવો રહે છે, ભોગેચ્છા જીવંત રહે છે; અને આ ખણજ તત્ત્વની સમજ, ભવભ્રમણનો ભય, પશુક્રિયાની ઘૃણા...વગેરેથી શમાવ્યા વિના જીવની વિટંબણા મટવાની નથી.

પરમાત્મા અને એમના કલ્યાણ ઉપદેશને ભૂલાવનાર ભોગો છે.

મહામૂલ્યવંતી પવિત્ર અને તારક યોગસાધના માટે યોગ્ય એકમાત્ર જે માનવજીવન તેના કૂચા કરનાર ભોગસાધના છે.

મહાસ્વતંત્ર એવા માનવને પરતંત્ર બનાવનાર ભોગની ભૂખ છે.

આ બધી દુર્દશાનો વિચાર કરતાં ભોગેચ્છાને દબાવી બ્રહ્મચર્ય પાળવું એ માનવ-જીવનની લહાણ છે; અને તે કુદરતી હાજત નહિ હોવાથી દબાવી શકાય એમ છે.

૩૦ (લેખાંક-૨)

ગયા લેખમાં જોયું કે ખાવાની ભૂખ એ માનવશરીર સાથે નિર્ધારિત અશાતાવેદનીય કર્મના ઉદયને લીધે છે, તેથી જ એ કુદરતી હાજત હોઈ ભોજનથી શમાવવી પડે છે; જ્યારે કામભોગની ઈચ્છા, પરસ્ત્રીરૂપ-દર્શનની ઈચ્છાની જેમ મોહોદયના ઘરની છે અને તે ભોગ વિના જ ક્ષયરોગીની જેમ તત્ત્વસમજ, પરલોકભય પશુક્રિયાની ઘૃણા વગેરેથી શમાવી શકાય છે. માટે બ્રહ્મચર્ય સહેલું છે.

બીજું આ વિચારવાથી પણ સરળ છે કે ‘આપણો આત્મા મૂળ સ્વરૂપે નિર્વિકાર શુદ્ધ-જ્ઞાનમય છે, શૈલેશ-મેરુ જેવો નિષ્પ્રકંપ છે. એમાં કામ-વિકાર વગેરેના કોઈ જ આંદોલન નથી, પરંતુ આત્માને ઘેરો ઘાલીને પડેલી મોહસેના આત્માના વિકારોરૂપી તોફાનો ઘુસાડે છે તો મારે મારા અસલી નિર્વિકાર સ્વરૂપને જ જોયા કરી અને એનું કલ્પનાથી સંવેદન કરી પેલા વિકારોને મચક આપવાનું કામ શું છે ? મનને કહી દઉં કે ખબરદાર ! તેં એ વિકારોને અપનાવ્યા તો ? તારે મારા શુદ્ધ નિશ્ચય નિર્વિકાર સ્વરૂપને જ જોવાનું.’ આ વિચારનો વારંવાર અભ્યાસ કરવાથી બ્રહ્મચર્ય સહેલું બને છે.

એક વસ્તુ ધ્યાનમાં રહે કે જેમ આપણા હાથ-પગ, ઈન્દ્રિયો, કાયા અને વાણી પર આપણો અધિકાર છે; માટે જ એને ધાર્યા મુજબ હલાવી-ચલાવી કે રોકી યા ફેરવી શકીએ છીએ. એમ આપણાં મન પર પણ આપણું વચસ્વ છે, અધિકાર છે; તેથી એને ધાર્યા મુજબના વિચાર કરાવી શકીએ, રોકી શકીએ, ફેરવી શકીએ. માત્ર આપણે એને હુકમ કરવાનો છે કે તું આ રીતે વિચાર કર. મેલો વિચાર પડતો મૂકી મારી આ ઈચ્છા છે, ને તારે તે બજાવવાની.’

આત્માના શુદ્ધ નિર્વિકાર સ્વરૂપનો વિચાર કરવા માટે એક સાધન છે કે આપણે જે ચૈત્યવંદન સામાયિક-પ્રતિક્રમણ યા જાપ વગેરે ક્રિયા કરીએ, એમાં કાં તો પરમાત્માના ગુણગાન હોય છે, અગર એમની આગળ આપણાં પાપનો ઈકરાર-સંતાપ હોય છે, અથવા શુદ્ધિની માગણી હોય છે. પરંતુ એ બધુંય પરમાત્માને નજર સામે રાખીને કરવાનું, એ વખતે પરમાત્માનું શુદ્ધ સ્ફટિક જેવું નિર્વિકાર નિશ્ચળ સ્વરૂપ નજર સામે રાખવાનું; અને સાથે ચિંતવવાનું કે મારું ય સ્વરૂપ આવું નિર્વિકાર છે; કિંતુ મોહવિકારો મેં મફતિયા ઘાલ્યા છે, એની સાથે શુદ્ધ એવા મારે કોઈ સંબંધ નથી. તેથી નવા વિકારો ઘાલવાનો મારો મોખ નથી.’

એક ‘નમો અરિહંતાણં’નો જાપ કરતી વખતે પણ વીતરાગ અરિહંતને નજર સામે શુદ્ધ નિર્વિકારરૂપે ધારવાના, અને આપણે ય એવા છીએ એમ ધારી

કામભોગ કે કોધાદિ વિકારો આપણને સ્પર્શતા નથી, કિન્તુ એ બિચારા બહાર આંટા મારે છે; ‘હું તો અરિહંત જેવો નિર્વિકાર છું;’- એમ જાપ વખતે સતત ખ્યાલ રાખ્યા કરવાનો. એથી આત્મામાં એક એવો સુંદર સંસ્કાર ઊભો થાય છે કે એ પછી કામવિકાર અને ભોગેચ્છા ઊઠવા નહિ દે. કદાચ ઊઠશે તો સહેલાઈથી એને ફગાવી દેશે. માત્ર કામવિકાર જ નહિ, કિન્તુ રાગ, દ્વેષ, હાસ્ય-અસૂયા, હર્ષ-ખેદ વગેરે અનેકાનેક વિકારોને દબાવવાની તાકાત આ સ્વાત્માના શુદ્ધ નિર્વિકાર સ્વરૂપના, વારંવાર કરાયેલ હાર્દિક ચિંતનમાં છે. એનાથી ઊભા થયેલ સુંદર સંસ્કારમાં છે. બ્રહ્મચર્ય-પાલન આથી સરળ બને છે, અને તે પણ માનસિક સુધી.

બાકી તો સ્થૂલભદ્ર સ્વામી, સુદર્શન શેઠ, જંબૂકુમાર, પૃથ્વીચંદ્ર વગેરેના પરાક્રમનું વારંવાર ચિંતન-મનન પણ બ્રહ્મચર્ય પાલન સહેલું બનાવે છે. એટલું ધ્યાનમાં રહે કે શાસ્ત્ર કહે છે તેમ બ્રહ્મચર્યના નિર્ભગ પાલન માટે શબ્દ-રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શના આકર્ષણ-મૂલ્યાંકન-વિચારવાણીથી દૂર જ રહેવું ઘટે.

૩૧ બાહ્ય તપ કેમ જરૂરી ?

મોક્ષના અર્થી જીવને જૈનશાસન સંવર અને નિર્જરા-તત્ત્વ ઉપાદેય બતાવે છે. ‘સંવર’ થી આશ્રવ-નિરોધ થાય, અર્થાત્ કર્મબંધના કારણોની અટકાયત થઈ નવાં કર્મ બંધાતા અટકે. ‘નિર્જરા’-તત્ત્વથી જૂના કર્મોનો નિકાલ થાય, ક્ષય થાય. જૂનાનો સંપૂર્ણ ક્ષય થાય અને નવા આવતા અટકાવી દીધા હોય એટલે આત્મા સર્વથા કર્મરહિત થઈ મોક્ષ પામે. તત્ત્વાર્થશાસ્ત્ર કહે છે, ‘કૃત્સ્નકર્મક્ષયો મોક્ષઃ’ સંપૂર્ણ કર્મક્ષય એ મોક્ષ.

નિર્જરા-તત્ત્વમાં બાહ્ય અને આત્મ્યન્તર તપ છે. ‘કર્મ બપાવે ચિક્ષણા, ભાવમંગળ તપ જાણ’ તપથી કઠિન કર્મો પણ નાશ પામી જાય છે. માટે તપ એ ભાવમંગળ છે. કર્મો જો ભોગવાઈને જ નષ્ટ થતા હોય તો કદી એના સંપૂર્ણ નાશ જ ન થાય અને મોક્ષ જ નહિ; કેમકે એ આત્મા પર અસંખ્ય કાળના-પડેલા હોય છે તે એક ટૂંકા માનવજીવનમાં માત્ર ભોગવાઈને શે નાશ પામે ? ત્યારે બીજું જીવન આવતા આવતા તો વળી ઢગલો નવા કર્મો આત્મા પર લાગી ચુક્યા હોય. માટે કર્મોનો વિશેષ નિકાલ તપથી થવાનું માનવું જ જોઈએ. શુદ્ધ ધર્મની સ્થાપના પણ એ જ ઉદ્દેશથી છે કે એણે બતાવેલ તપના માર્ગે જીવો ચાલે અને કર્મક્ષય કરી મોક્ષ પામે.

તપથી કર્મક્ષય થવાની દલીલ આ છે કે જે મલિન ભાવોથી કર્મ બંધાયા હોય, એના કરતાં વિપરીત શુભ ભાવો કર્મનાશ કરે. ધ્યાનથી કપડું ધૂળ અને તેલના રજકણથી મેલું ઘાણ થયું હોય છે એ એનાથી વિપરીત દ્રવ્યો દ્વારા અર્થાત્ ઉકળતાં પાણી અને ખારથી મેલ કપાઈ ચોક્કું થાય છે. એ રીતે આત્માનો કર્મભળ તપથી કેમ સાફ ન થાય ? તપથી જ તીર્થંકર ભગવાન જેવા પણ પોતાનો કર્મ-મેલ સાફ કરે છે; તો એ તપની બીજા આત્માઓને ભારે જરૂરનું પૂછવું જ શું ?

તપથી કર્મક્ષય-કર્મનિર્જરા થાય છે માટે તપને જ નિર્જરાતત્વ કહે છે. એ બાહ્ય અને આભ્યન્તર એમ બે પ્રકારે છે. બાહ્યતપમાં અનશન-ઊનોદરિકા-વૃત્તિસંક્ષેપ-રસત્યાગ-કાયકલેશ-સંલીનતા એમ ૬ પ્રકારે છે.

આભ્યન્તર તપ-પ્રાયશ્ચિત્ત-વિનય-વૈયાવચ્ચ-સ્વાધ્યાય-ધ્યાન-કાયોત્સર્ગ એમ ૬ પ્રકારે છે. એ બાહ્ય તપ કરતા પ્રધાન છે; કેમકે એથી વિશેષ કર્મનિર્જરા થાય છે; તેમજ એના વિના કોરો બાહ્ય તપ સંગીન કર્મક્ષય પણ નથી કરી શકતો.

આ ઉપરથી અજ્ઞાન જીવો, એમ માની બેસે છે કે ‘અમે સ્વાધ્યાય-ધ્યાન-જાપ કરીએ, પછી બાહ્ય તપ ન હોય તો વાંધો નહિ, કેમકે બાહ્ય કરતાં આભ્યન્તર તપ મુખ્ય છે.’ પરંતુ આ એમની ભ્રમણા છે. કેમકે પહેલી વાત તો એ કે જો બાહ્ય તપ વિના ચાલતું હોય, તો તો તીર્થંકર ભગવાન ચારિત્ર લઈને સ્વાધ્યાય યાને તત્ત્વચિંતન, ધ્યાન કાયોત્સર્ગ ક્યાં કમ કરે છે ? તો એમણે સાથે ભરપૂર ઉગ્ર બાહ્ય તપ શા માટે કર્યો ?

બીજી મહત્ત્વની વાત એ છે કે જીવનમાં જો ઉપરોક્ત બાહ્ય તપ નહિ હોય, તો તો એના બદલે ખાવાની છૂટ, ખાવા-પીવા-ભોગવવાનાં દ્રવ્યોમાં સંકોચ નહિ, રસ (વિગઈઓ) નો યથેચ્છ ઉપયોગ, કાયાની સુખશીલતા, અને મન-વચન-કાયાની ધુમ પ્રવૃત્તિ રહેવાની; અને આ બધા તો આશ્રવો હોઈ એનાથી ઢગલો કર્મઆવક રહેવાની. એનાથી કોણ બચાવશે ? વળી જેમ હિંસાદિ પાપોની છૂટ હોય એ અવિરતિ છે. એમ ઈન્દ્રિયોને ઈષ્ટ વિષયોપભોગની છૂટ-આસક્તિ હોય એ પણ અવિરતિ છે. એ જંગી કર્મબંધનું કારણ છે, બાહ્ય તપ વિના એને કોણ અટકાવે ? એ તો અનશન-દ્રવ્યસંકોચ-રસત્યાગ-કાયકષ્ટ (પ્રતિકૂળ પરિસહોનું સહન) વગેરેથી અટકે છે.

માટે બાહ્ય તપ, એ ઈન્દ્રિય-અવિરતિ, રાગાદિ કષાયો અશુભ યોગ ઈત્યાદિ આશ્રવોને અટકાવવા માટે અત્યંત જરૂરી છે, નહિતર માનેલા સ્વાધ્યાય-ધ્યાન-જાપ કે જે ખરેખર દુબળા હોય છે. એનાથી કર્મક્ષય થોડો અને આ આશ્રવોથી કર્મની આવક જંગી રહેવાની. એક પ્રશ્ન છે,-

પ્ર.- બાહ્ય તપ જો આશ્રવોને અટકાવતો હોય તો એનો નિર્જરાતત્વમાં કેમ લીધો ? સંવરમાં લેવો જોઈએ.

ઉ.- સંવરમાં ૧૦ પ્રકારના યતિધર્મમાં તપને પણ એક પ્રકાર તરીકે ગણેલો જ છે. વધારામાં એ કર્મક્ષય પણ કરે છે તેથી એ નિર્જરાતત્વ પણ છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૧૬, તા. ૨૮-૧૨-૧૯૬૮

૩૨ ખોટા વિચારોથી બચવા અદ્ભુત ઉપાય

(લેખાંક-૧)

માનવભવમાં વિશિષ્ટ શક્તિવાળું મન મળે છે. પરંતુ અજ્ઞાન મૂઢ જીવ એનો ઉપયોગ બહુધા ખોટા વિચારો, ફજુલ વિચારો ને કષાયભર્યા વિચારો કર્યા કરવામાં કરે છે. એની પાછળ આત્મામાં મલિન ભાવો અધ્યવસાયો કામ કરતા હોય છે; અને આને લીધે સીધો સંબંધ કર્મબંધ સાથે છે. કેમકે શાસ્ત્રગાથા ‘જં જં સમયં જીવો...’ કહે છે કે ‘જે જે સમયે જેવા શુભ યા અશુભ ભાવ, તે તે સમયે તેવો તેવો કર્મબંધ થાય.’ એટલે મલિન ભાવ પર અશુભ કર્મબંધ પાપ-બંધ થાય. ત્યારે વિચારવા અને ચોંકી ઊઠવા જેવું છે કે દિવસ-રાતમાં ઢગલો ખોટા-ફજુલ-કષાયભર્યા વિચારોથી કેટલો બધો અઢળક પાપકર્મોનો પ્રવાહ આત્મધરમાં ચાલ્યો આવે !

માટે મોક્ષાર્થીએ આવા અશુભ વિચારો રોકવા જોઈએ. તેનો અદ્ભુત ઉપાય શાસ્ત્રતત્ત્વોનું ધારાબદ્ધ ચિંતન છે, એ માટે શાસ્ત્રપદાર્થોને કડીબદ્ધ તૈયાર કરવા જોઈએ. દા.ત.

જૈન શાસ્ત્રોમાં ‘ત્રણ ભાષ્ય’ તરીકે પ્રસિદ્ધ ત્રણ પ્રકરણોમાંનું એક ‘ચૈત્યવંદન ભાષ્ય’, ‘પરમાત્માના મંદિરમાંની સાધનાઓ બતાવે છે.’ જો મન શાસ્ત્ર પદાર્થો વ્યવસ્થિત રીતે ‘ધારાબદ્ધ’ વિચારતું રહે તો એટલો સમય ખોટા-ફજુલ-કષાયથી વિચારો ચાલવાની જગા ન રહે, મનનું લક્ષ એક વખતે એકમાં જ હોય છે. તેથી જો લક્ષ ધારાબદ્ધ શાસ્ત્રીય પદાર્થોમાં ચાલ્યું, તો ખોટી બાબતોમાં લક્ષ નહિ રહે.

શાસ્ત્ર-પદાર્થોના આ ધારાબદ્ધ ચિંતન માટે મનમાં શાસ્ત્ર-પદાર્થોના કડીબદ્ધ સંકલન તૈયાર કરવા જોઈએ. અલબત્ત, આપણા પ્રાચીન સ્તવનો અને સજ્જાઓ પરથી ય કડીબદ્ધ પદાર્થો તૈયાર કરી શકાય; પરંતુ એમાં એક ગાથાના પદાર્થની બીજી ગાથાના પદાર્થ સાથે કડી જોડવા બુદ્ધિ લડાવવી પડે, જ્યારે પ્રકરણશાસ્ત્રોના

પદાર્થ સહેજે કડીબદ્ધ હોય છે, એટલે એને મનમાં તૈયાર કરવાનું કામ સહેલાઈથી બની શકે છે.

સ્તવનોની ગાથાના પદાર્થ કડીબદ્ધ તૈયાર કરવા પહેલી નીચેની ગાથાની વસ્તુને બીજી ઉપરની ગાથાની વસ્તુ સાથે શો સંબંધ લાગે તે શોધી કાઢવું જોઈએ. દા.ત.

માતા મરુદેવાના નંદ, દેખી તાહરી મૂરતિ મારું મન લોભાણું જી...એ સ્તવન. નજર સામે રાખો અને આ પ્રમાણે જુઓ કે દ ગાથાના પદાર્થ કેવા કડીબદ્ધ ચાલ્યા આવે છે,- ‘હે મરુદેવા માતાના પુત્ર ઋષભદેવ ભગવાન ! તમારી મૂર્તિ જોઈને મારું મન તમારા પર આકર્ષાઈ જાય છે; તમારી મૂર્તિ પરથી તમારા આકર્ષક સ્વરૂપનો ખ્યાલ આવી મન એના પર ઓવારી જાય છે.’

(૧) ‘આવું આકર્ષક સ્વરૂપ થવાનું કારણ, તમે કરુણાના આકર (ખાણ) કરુણાના સાગર બન્યા છો’ વિશ્વના સમસ્ત જીવોને હું કર્મપિશાચની વિટંબણામાંથી મુક્ત કરવા કેમ મોક્ષમાર્ગે ચડાવી દઉં ! એવી કરુણા તમે ચિંતવી છે. તેથી તમને પગે વૃષભના લંછનવાળી ૫૦૦ ધનુષ્યની કંચનવર્ણી કાયા મળી છે.

(૨) આવી અતિ અનુપમ લાવણ્યકારી કાયા મેળવીને તમે શું કર્યું ? રંગરાગ ખેલવાનું નહિ; પણ સમોસરણના ત્રણ ગઢ પર બેસીને ધર્મ કહેવાનું. એ માટે જળધારા જેવી જોજનગામિની વાણી વરસાવી.

(૩) આ વાણીનો ચમત્કાર કેવો ? કે સ્વર્ગમાંથી આવેલી રૂપાળી ઉર્વશી અને બીજી અપ્સરા સ્ત્રીઓ એના પર પગમાં નુપૂરના રણઝણાટ સાથે નાટારંભ કરવા લાગી ગઈ.

(૪) શું એ મૌન નૃત્ય કરે છે ? ના, એ તો નાયતી જાય છે અને બોલતી જાય છે, ‘હે ઋષભદેવ ! તું જ બ્રહ્મા છે. તું જ વિધાતા છે. તું જગતનો તારણહાર છે. તારા જેવો જગતમાં કોઈ દેવ નથી. પ્રભુ ! તું જ આ ભવમાં રખડતાનો આધાર છે.’

(૫) ‘તું જ બ્રાતા તું જ ત્રાતા (રક્ષક,) અને તું જ વિશ્વપૂજ્ય દેવાધિદેવ પરમાત્મા છે; દેવો મનુષ્યો કિન્નરો અને વાસુદેવો તારા ચરણની સેવા કરે છે.’

(૬) ‘હે સિદ્ધાયણતીર્થના રાજા ઋષભજિણંદ ! અમારા ભવોભવના બંધન ટાળો આ માણેકમુનિ કીર્તન કરે છે.’ (આ પ્રમાણે ઉર્વશી ગાય છે.)

બસ, આ રીતે બીજાં સ્તવન સજ્જાયોના ગાથા-ગાથાના પદાર્થ વચ્ચે કડી જોડીને તૈયાર કર્યા હોય, તો પછી એને વારંવાર ધારીને મનમાં તૈયાર કર્યા હોય તો પછી એને મનમાં રટ્યે જવાથી ખોટા વિચારોને અટકાવી શકાય. હવે શાસ્ત્રપદાર્થ વિચારીએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૧૭, તા. ૪-૧-૧૯૬૯

૩૩ (લેખાંક-૨)

કર્મબંધને સીધો સંબંધ આત્માના શુભ-અશુભ ભાવ સાથે છે. તેથી જ જીવ અઢળક અશુભ કર્મો તો ખોટા-ફજુલ-કષાયી વિચારો કર્યા કરવાથી બાંધે છે. માટે એ વિચારોને અટકાવવા અદ્ભુત ઉપાય સત્પદાર્થોનું કડીબદ્ધ ચિંતન છે, એમા સ્તવન સજ્જાયોના પદાર્થની વાત ગયા લેખમાં કહી. હવે અહીં શાસ્ત્રપદાર્થોનો વિચાર કરીએ.

જૈન શાસ્ત્રોમાં ‘જીવવિચાર’ ‘નવતત્ત્વ’ વગેરે અનેકાનેક પ્રકરણ-શાસ્ત્રો છે કે જેના ગાથા-ગાથાના પદાર્થ કડીબદ્ધ જોડાઈ એનું ધારાબદ્ધ ચિંતન ચાલી શકે. દા.ત.

‘જીવવિચાર’ ના પદાર્થોમા,- જીવ બે પ્રકારે સંસારી અને મુક્ત. સંસારી બે પ્રકારે સ્થાવર અને ત્રસ. ‘સ્થાવર’ ૫ પ્રકારે,- પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક. આ બધા એકેન્દ્રિય જીવો છે. ‘ત્રસ’ ૪ પ્રકારે,- બે ઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચઈન્દ્રિય, પંચિન્દ્રિય. ‘પંચિન્દ્રિય’ ૪ પ્રકારે-નારક, તિર્યંચ મનુષ્ય અને દેવ. આ દરેકમાં અનેક જાતિના જીવો વિચારવાના આવે. પછી એ દરેકની શરીર-અવગાહના (માપ) આયુષ્ય વગેરેની વિચારણા ચાલે. જીવોની જાતિમાં ય કેવા કેવા પ્રકારના જીવો હોય એની વિચારણામાં મન સારું રોકાય. દા.ત. પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં પાષાણની અનેક જાતિ વિચારવાની આવે, એમ માટીની, ખારની, ધાતુની, રત્નની, વગેરે જાતિમાં અનેક પ્રકારે જીવો વિચારવાના આવે. એમ એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોમાં અનેક જાતિઓ, એમાં પ્રકારો, એમના શરીર-માન, આયુષ્ય વગેરે વિચારવામાં જો મન રોકી દીધું તો ફજુલ ખોટા, કે ઘાતક વિચારો અટકી જાય.

મગજમાં પહેલાં સંકલના બદ્ધ પદાર્થ ગોઠવી રાખ્યા હોય, તો પછી એની સળંગ વિચારધારા વહેતી રાખી શકાય. ‘જીવવિચાર,’ ‘નવતત્ત્વ,’ ‘તત્ત્વાર્થ’ વગેરેના પદાર્થ એ રીતે ઉપયોગી બને છે.

એવા ‘ત્રણ ભાષ્ય’ ના સુંદર પદાર્થ છે. દા.ત. પહેલું ચૈત્યવંદન ભાષ્ય છે. એમાં ૨૪ દ્વારથી વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. ‘દ્વાર’ એટલે મુદ્રા, પોઈન્ટ. આમ તો એ દ્વારના ઝટ યાદ કરવા જરા કઠિન લાગે, પણ જુઓ સંકલનાથી સહેલાઈથી યાદ રહી શકે. દા.ત. પહેલું દ્વાર ‘ત્રિક’ છે. એમાં મંદિરમાં આરાધવાના ૩-૩ વસ્તુના ૧૦ જોડલા છે. એને ‘૧૦ ત્રિક’ કહે છે. આમાં મોટો સંગ્રહ હોઈ એ

પહેલું દ્વાર મૂક્યું. હવે એ આરાધવા, પ્રભુ પાસે જવું છે તો વિનય સાચવીને જ જવાય. માટે ૨ જું દ્વાર ‘અભિગમ’ અર્થાત્ વિનય એ સાચવીને પ્રભુ પાસે જવાય. ત્યારે સ્ત્રી-પુરુષે કઈ દિશામાં ચાલવું એના વિચાર માટે ૩ જું દ્વાર ‘દિશા’નું, એ સાચવીને પ્રભુની નજીકમા ગયા તો ખરા, પણ ત્યાં પ્રભુની કેટલી નિકટતામાં ઊભા રહેવાય એના વિચાર માટે ૪ થું દ્વાર ‘અવગ્રહ’નું, અવગ્રહ એટલે સ્થાનની મર્યાદા. એ સાચવીને પ્રભુ આગળ જઈ ઊભા તે શું સોટા જેવા અક્કડ ઊભા રહેવાનું ? ના નમી પ્રણામ કરીને ઊભા રહેવાનું ? તો આ વંદન અંગે ૩ દ્વાર-પ્રણામ, નમસ્કાર, પ્રણિધાન એ ૫ મું, ૬ હુ, ૭ મું એમ ત્રણ દ્વાર થયાં. આમાં વંદન સ્તુતિ ખમાસમણું આવે. એ પછી ચૈત્યવંદન થાય. એ અંગે ૫ દ્વાર-અક્ષર, પદ, સંપદા, સૂત્ર, અધિકાર, ચૈત્યવંદનના સૂત્રોમાં અક્ષર કેટલા ? પદ કેટલા ? સંપદા (ફકરા) કેટલી ? દરેક સૂત્રનું નામ શું ? અને એ દરેક સૂત્રમાં શાનો શાનો અધિકાર છે, અર્થાત્ કયો કયો વિષય છે ? આમ પૂર્વના ૭ દ્વાર ઉપર આ ૫ દ્વાર મળતા ૧૨ દ્વાર થયા. એ રીતે આગળ ૧૨ દ્વારની સંકલના કરવાથી એકધારાએ ૨૪ દ્વારના નામ વિચારી શકાય.

પછી એ દરેક દ્વારના પદાર્થ ઉપર પણ સંકલના બદ્ધ વિચારણા ચાલી શકે.

જો રોજ ૦૧-૦૧૧ કલાક સમય કાઢીને તે તે પુસ્તકમાંથી કમસર ટૂંકી ટૂંકી પદાર્થ નોંધ કરાય ને એ બધી નોંધ રોજ વાંચી જવાય તો તો જતે દહાડે એ યાદ રહી જાય. પછી એ પદાર્થોની સળંગ વિચારધારા ચાલે. આમ આ સાધનથી મન કામે લાગ્યું રહે અને તેથી ખોટા વિચાર અટકે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૧૮, તા. ૧૧-૧-૧૯૬૯

૩૪ પ્રભુનામની જડીબુટ્ટીનો ઉપયોગ

જીવન ખોટી ચિંતાઓથી રદી બને છે; ખોટા વિચારોથી ધૂળધાણી થાય છે. કોઈ પણ ડાહ્યો માણસ આ ઈચ્છે નહિ; કેમકે ખોટી ચિંતા ખોટા વિચારો મનને જીવનજરૂરી પાપ પ્રવૃત્તિ બગાડે એના કરતાં વધારે બગાડે છે. આનું કારણ એ છે કે જીવન જીવવામાં જરૂરી ધંધો-રોજગાર રસોઈ-પાણી વગેરેની પ્રવૃત્તિમાં આરંભ પરિગ્રહ-વિષયાસક્તિના હિસાબે પાપરૂપતા લાગે છે, મનને એનો ખટકો રહે છે, ગ્લાની રહે છે કે ‘ક્યાં આ સંસારમાં ફસી રહ્યો કે મારે આ પાપ આચરવા પડે છે ?’ અને પાપનો આ ખટકો મનને બગડતું અટકાવે છે. જ્યારે

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૬૯

ખોટી ચિંતા ખોટા વિચારોમાં એવો કોઈ ખટકો નથી રહેતો. જીવ વિના-સંકોચ એ કરે જાય છે. તેથી મન બગડે છે. આ તો હકીકત થઈ કે ખટકો લાગ્યા વિના ખોટી ચિંતાઓ ખોટા વિચારો ચાલ્યા કરે છે; પરંતુ સવાલ એ છે કે એને શી રીતે રોકવા ?

આ માટે એક સરળ ઉપાય આ છે કે જ્યાં એ ખોટી ચિંતા ખોટા વિચારો કે કોઈ ગુસ્સો અભિમાન વગેરે કષાય ઊઠવા જાય કે તરત પ્રભુનામની રટણા શરૂ કરી દેવી. તે પણ ગણતરીબદ્ધ, જેથી ચિત્ત એમાં બરાબર ચોંટ્યું રહે; કેમકે ગણતરી રાખવી છે તેથી ચિત્તને એમાં સજાગ રાખવું પડે.

આ એક એવો સરળ ઉપાય છે કે અભણ માણસ પણ એને અજમાવી શકે. અને એનો અદ્ભુત ઉપાય છે કે એથી ચિત્તમાં પ્રભુ પ્રત્યેની મમતા ગૌરવ વધતા જાય. અલબત્ત પ્રભુના નામની રટણા એમ સમજીને કરવામાં આવે કે ‘પ્રભુમાં ખોટી ચિંતા ખોટા વિચારો અટકાવવાની અને એ ચિંતા-વિચારોથી બંધાયેલા પાપ તોડવાની અનુપમ અચિંત્ય શક્તિ છે. માટે જ એ પ્રભુ વિના મારો ઉદ્ધાર નથી.’ આ સમજ સાથે પ્રભુના નામની રટણા જેમ જેમ કરાતી જાય તેમ તેમ પ્રભુ પ્રત્યે મમત્વ વધતું જાય; તેમજ વારે વારે પ્રભુનું નામ રટીને ખોટી ચિંતા ખોટા વિચારો અટકાવ્યાનો મહાન લાભ મળતો હોવાથી હૃદયમાં પ્રભુનું ગૌરવ દૃઢ થતું જાય. મનને એમ થાય કે ‘અહો ! મારા વીતરાગ ભગવાનનો કેવો પ્રભાવ કે એમનું પવિત્ર મંગળમય નામ રટવાથી મારા કેટલાય કચરાપટ્ટી વિચારો અટકાવી શકાય છે ! કેટલીય ચિંતા સંતાપ દુર્ધર્મને રોકી શકાય છે !’

બસ કામ આ કે જ્યાં મફતિયો વિચાર, નિષ્ફળ વિચાર, કષાયભર્યો વિચાર સ્ફુર્યો કે તરત જ ‘નમો અરિહંતાણં’ યા ‘અરિહંત’ યા ‘ઊં હ્રીં અર્હ નમઃ કે’ ‘ઊં હ્રીં પાર્શ્વનાથાય નમઃ’ વગેરે પ્રભુના નામની રટણા શરૂ કરવાની. તે પણ ગણતરીબંધ રટણા કરાય, એટલે મન એમાં બરાબર ચોંટી જવાથી પેલા વિચાર ચિંતા વગેરે બંધ પડી જાય. અભ્યાસથી આની મજા સમજાય છે.

આનો અભ્યાસ કરવાની બહુ જરૂર છે; કેમકે જીવ એવો સાત્ત્વિક નહિ હોવાથી મફતિયા વગેરે વિચારોના ભૂંસા બહુ કૂટે છે તે તત્ત્વભાવનાની પ્રત્યે ઝેરરૂપ છે એનાથી બચાવનાર આ પ્રભુનામની રટણા છે, પણ તેનો ખૂબ અભ્યાસ હોય, તો અવસરે એ ઝટ શરૂ થઈ જાય અને પેલું રોકાય.

મફતિયા વિચાર તરીકે ‘આ કોણ આવ્યું, પેલું કોણ ગયું, બજારમાં માલ બહુ આવ્યો છે, પાડોશીને ત્યાં મેમાન આવ્યા છે, ...’ વગેરે વિચારો; નિષ્ફળ વિચાર તરીકે ‘આરિસો સારો હતો ફૂટી ગયો,’ ‘દીકરો નાની ઉંમરમાં ગુજરી

૭૦

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

ગયો.’ ‘સરકારે ટેક્ષ બહુ વધાર્યા...’ વગેરે વિચારો કે જે કરવાથી કશું વળવાનું નથી; ખોટી ચિંતા તરીકે ‘નોકર વહેલો આવશે કે નહિ.’ ‘મોંઘવારી ઘટશે કે નહિ,’...વગેરે ચિંતાઓ; સંતાપ તરીકે ‘હાય ! શરીર બગડી ગયું,’ ‘છોકરો ઉદ્ધત થઈ ગયો,’...ઈત્યાદિ સંતાપ એમ ગુસ્સો, અભિમાન, ઈર્ષ્યા વગેરે કષાયો આ બધામાં જીવનું સત્ત્વ હણાય છે, જીવન બરબાદ થાય છે. અનંતાકાળની આ કુટેવને રોકવા પ્રભુનામની જડીબુટ્ટી છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૧૯, તા. ૧૮-૧-૧૯૬૯

૩૫) બ્રહ્મચર્ય-પાલન માટે મનનું મૂલ્યાંકન

માણસને ઘી-દૂધ ચોક્કમાં જોઈએ છે, ‘ધાન્ય-મસાલા-મિઠાઈ ચોક્કખી જોઈએ છે.’ કપડા સ્વચ્છ ગમે છે, મકાન વગેરે ય સ્વચ્છ ગમે છે, અને પોતાનું શરીર પણ સ્વચ્છ અને સ્વસ્થ જોઈએ છે. પરંતુ મૂઢતા એવી કે સૌથી અગત્યની વસ્તુ જે પોતાનું મન, એ સ્વચ્છ અને સ્વસ્થ જોઈએ એ તરફ દૃષ્ટિ જ નથી.

એ તો સમજે છે કે ઘી દૂધ વગેરે ચોક્કમાં મળે ખવાય-પીવાય તો શરીર સારું રહે; કપડાં સ્વચ્છ હોય તો લોકમાં શોભીએ; મકાન સ્વચ્છ હોય તો ઘરે આવનાર પાડોશી વગેરે આપણને સારા માને; શરીર સ્વચ્છ હોય તો સારા લાગીએ, અને સ્વસ્થ હોય તો દુનિયાના કામ બજાવી શકીએ, તેમજ આનંદ-મંગળ રહે, આ સમજ છે, પણ મન સ્વચ્છ અને સ્વસ્થ હોય તો કેટલા મહાન લાભ, તેમજ મન મલિન ને અસ્વસ્થ હોય તો કેવા ભયંકર નુકસાન, એનો વિચાર જ નથી.

આચાર્ય ભગવાન શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ ‘અષ્ટક’ શાસ્ત્રમાં એક સ્થાને કહે છે.

‘ચિત્તરત્ન-મસંક્લિષ્ટ-માન્તરં ધનમુચ્યતે’

અર્થાત્ સંકલેશ વિનાનું ચિત્ત એ આંતર ધન કહેવાય છે. બાહ્ય લક્ષ્મીથી બહારની સારાસારી દેખાય પણ એ અંતરનું કાંઈ અજવાળે નહિ. ત્યારે આ સંકલેશ-રહિત મનરૂપી આંતર લક્ષ્મીથી અંતરનું બધું સારું બને, અંતરમાં અજવાળાં થાય.

પુણિયા શ્રાવકને આ આંતર ધનથી એવી ઉચ્ચ આત્મદશા પ્રાપ્ત થઈ હતી કે મગધ દેશના સમ્રાટ શ્રેણિકને એની પાસે ભીખ માંગવા આવવું પડ્યું. ભગવાન

મહાવીર પ્રભુ શ્રેણિકને આશ્વાસન આપે છે કે ‘તુ જો પુણિયા શ્રાવકના એક સામાયિકનું ફળ લઈ આવે તો તારી આગામી નરકગતિ મટે.’ રાજા ઊપડ્યો પુણિયાના ઘરે ભીખ માંગે છે, ‘તારે જોઈએ તો મગધ દેશનું રાજ્ય લે, પણ મને તારા સામાયિકનું ફળ આપ.’ પુણિયો કહે ‘મહારાજ ! લાચાર છું. મારા સામાયિકનું ફળ કેટલું એની મને ખબર નથી તો શું આપું ? જાઓ પ્રભુને પૂછી લો,’ ‘ફળ કેટલું અને શી રીતે અપાય ?’ શ્રેણિક પ્રભુને જઈને પૂછે છે ત્યારે પ્રભુ કહે છે ‘એના સામાયિકનું ફળ આંકી શકાય એવું નથી.’ શેના ઉપર આ ફળ ? સામાયિકમાં રહેલા ઉચ્ચ કોટિના સમત્વભાવ ઉપર. એ સમત્વભાવ હોવાનું કારણ પુણિયાનું મન સંકલેશ વિનાનું હતું. સ્વચ્છ અને સ્વસ્થ હતું.

‘સંકલેશ’ એટલે રાગ-દ્વેષની વ્યાકુળતા. સંસારી જીવ ઘર રાખીને બેઠો છે, એટલે પત્ની છે, પુત્ર છે, પૈસા છે, એના પર રાગ રહેવાનો; પરંતુ રાગની વ્યાકુળતા હશે, તો પત્નીને તપ નહિ કરવા દે, પુત્રને સાધુ પાસે બહુ નહિ જવા દે, પૈસાને રોજ દેવ-ગુરુભક્તિમાં નહિ વાપરે; આ રાગનો સંકલેશ છે. એમ દ્વેષના સંકલેશમાં અણગમતું આવતાં ધમધમાટ કરી મૂકશે. આ સંકલેશ હોય એ ચિત્ત મેલું ને અસ્વસ્થ રહેવાનું.

અસ્વચ્છ અને અસ્વસ્થ મનવાળો સુખી નહિ, નિષ્પાપ નહિ, એને ખોટી ચિંતા; ભય શંકા-કુશંકા, સંતાપ-વિહ્વળતા વગેરે લાગ્યા જ રહેવાના, પછી ભલે ને લાખો રૂપિયા મળ્યા હોય. રૂપાળી સુશીલ પત્ની મળી હોય, બંગલો-મોટર હોય, પણ તેથી સુખ શું ? એ ભય-સંતાપ-વિહ્વળતાના લીધે આર્તધ્યાન પણ કેટલા ને પાપપ્રવૃત્તિ કેટલી ? જીવન આંતરિક દુઃખ અને પાપવૃત્તિથી કાળું મેશ ! પછી એને દેવ-ગુરુપર શુદ્ધ પ્રેમ શા ? અને પવિત્ર વિચારસરણી કે નિર્મળ ધર્મસાધના ક્યાં ?

ત્યારે જો મન સંકલેશ વિનાનું હોય, સ્વચ્છ અને સ્વસ્થ હોય તો એ બધા અનર્થોથી બચી જડની બાબતમાં કર્મ પર અટલ વિશ્વાસે નિશ્ચિન્તતા-નિર્ભયતા-સ્વસ્થતા રહેવાની. આર્તધ્યાન બહુ ઓછા, હૈયું નિષ્પાપ, અને શક્ય પાપપ્રવૃત્તિ-ત્યાગ સાથે ઊછળતો દેવ-ગુરુપ્રેમ તથા તાત્વિક વિચારસરણી અને નિર્મળ ધર્મસાધના થોકબંધ રહેવાની;

આવા સ્વચ્છ અને સ્વસ્થ મન માટે ‘બ્રહ્મચર્ય’ જરૂરી છે. એ માટે વિચાર જોઈએ કે જો ‘હું વિષય-સુખમાં ને સ્ત્રીના રૂપ-રંગ-ગાત્રમાં મન લઈ જઈશ,’ તો તરત એ અસ્વચ્છ અને અસ્વસ્થ બનશે, અને તેથી ઉપરોક્ત લાભો ગુમાવી

નુકસાનોની ફોજ ઉતારવાનું થશે. માટે મનને સ્ત્રીતત્ત્વથી આધું જ રાખવા દે, એ ત્યાં જાય જ નહિ એ માટે એને વારંવાર પરમાત્માના વિચારમાં લગાવવા દે; 'મારા શુદ્ધ નિર્વિકાર સ્વરૂપને ચિંતવવા દે.'

સ્વચ્છ અને સ્વસ્થ મનનું ઊંચું મૂલ્ય અંકાય, તો બ્રહ્મચર્ય પાળવું સહેલું બને.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૨૦, તા. ૨૫-૧-૧૯૬૮

૩૬ તકલાદી આનંદ અને સંતાપ

(લેખાંક-૧)

તમે સુખી છો ? આ પ્રશ્ન આપણી સામે આવતા વિચારમાં પડી જઈએ છીએ કે જવાબમાં શું કહેવું ? જો બહારની થોડી ઘણી સગવડના હિસાબે કહેવા જઈએ કે 'હા, એમ સુખી છીએ.' તો પાછું એની સાથે વળગેલી એક યા બીજી અગવડ પ્રતિકૂળતા અણગમતી વાત-વસ્તુ નજર સામે આવતા મનને એમ થાય છે કે 'આ લોથ પડી હોય ત્યાં હું સુખી શાનો ?'

ત્યારે શું જિંદગી સગવડના આનંદ સાથે અગવડના સંતાપ ભરી જ પૂરી થવાની ? અહીં એમ કહેવાનું મન થાય કે આપણું પુણ્ય ઓછું હોય એટલે શુ કરીએ ? જીવને એમ જ ચાલ્યા કરશે. પણ આ વચન દીનતાનું છે અને-સમજ વિનાનું છે.

સમજ આ નથી કે જીવનમાં માનેલા આનંદ અને સંતાપ તકલાદી છે. એવા તકલાદી આનંદથી પણ આપણે સુખી નથી, તો પછી સંતાપથી તો આપણે સુખી હોઈએ જ શાના ? નક્કર સુખ આ આનંદ અને સંતાપ ન હોય તો જ અનુભવમાં આવે. તકલાદી આનંદ અને સંતાપ કોણ આપે છે ? બહારની સગવડ-અગવડ નહિ. ભૂખ્યા થયા અને ગરમાગરમ રોટલી-દાળ-ભાત-શાકનું ભોજન મળ્યું. ત્યાં ખુશી થયા પણ એ જ વખતે ખૂશામાં ચટણી-ફરસાણ દેખ્યા કે જે પીરસવાનું સામા માણસ ભૂલી ગયા હતા કે પીરસ્યા નહોતા ત્યારે ઝટ મનને સંતાપ થાય છે, આનંદ ઊડી જાય છે કેમ આમ ? ગરમાગરમ રોટલી વગેરેને આનંદનું કારણ માનેલું તે તો મળ્યું જ છે પછી આનંદ કેમ ઊડી ગયો ? કહો આનંદ એના ઘરનો હતો જ નહિ; નહિતર એ છતાં આનંદ ઊડે શાનો ? ત્યારે સંતાપ પણ પેલા ચટણી-ફરસાણ ન પીરસાયાનો હતો જ નહિ; કેમકે ત્યાં જ જો સામા માણસ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૭૩

ખુલાસો કરે કે 'શું કરું ? આ તમારા માટે સાલમપાક બનાવવાની ચિંતામાં આ પીરસવાનું ભૂલી જવાયું.' અથવા 'તમારા ચાર મેમાન આવવાના છે એમના માટે આ રાખી મૂક્યું છે,' તો ત્યાં સંતાપ સુકાઈ જાય છે. કેમ એમ ? સંતાપના કારણભૂત એ વસ્તુ ન પીરસાયાનું તો ઊભું જ હતું, પછી સંતાપ કેમ મટી જાય ? કહો, સંતાપ એના ઘરનો હતો જ નહિ.

તો સવાલ આ છે કે માનેલો આનંદ અને સંતાપ શાના લીધે છે ?

જવાબ આ છે કે જીવનમાં કામ-ક્રોધ-લોભ, માન મદ હર્ષ એ છ, અંતરંગ શત્રુ તકલાદી આનંદ અને સંતાપ કરાવ્યા કરે છે; અને એથી જ જીવ ખરેખર સુખી નથી. ખરેખર સુખનો અનુભવ કરવો હોય, તો એ તકલાદી આનંદ સંતાપને હેઠા મૂકવા જોઈએ, અને એ હેઠા મૂકવા હોય તો કામ-ક્રોધ વગેરે છ અંતરંગ શત્રુની પરવશતા કાઢી નાખવી જોઈએ.

જુઓ કામવાસનાની પરવશતા હશે તો ઘડીભર એમ લાગશે કે 'આ પત્ની મને કેવો સરસ આનંદ આપી રહી છે !' પરંતુ પાછું પોતાના મનમાન્યા યાળા એ નહિ કરે તો સંતાપ થશે કે 'આ તે કેવી બુદ્ધ છે !' એમ ક્રોધની પરવશતામાં સામા પર ક્રોધની ખાજ ઉતારતા આનંદ થશે કે 'કેવો હું એને દબડાવી રહ્યો છું !' પરંતુ સામેથી કોઈ જોરદાર પ્રત્યાઘાતો આવતા કે પાછળથી એ ભારે રીસાઈ જતા મનને ખેદ થશે કે મેં આના પર આટલો બધો ક્રોધ શા સારુ કર્યો ? કામ અને ક્રોધ જ જીવને તકલાદી આનંદ સંતાપ કરાવ્યા કરે છે, વસ્તુ સાથે બહુ નિસ્ખત નથી હોતી.

એમ લોભની પરવશતામાં જીવ કાંક મનમાન્યું લેવા દોડે છે, અને મળવાની સંભાવનામાં આનંદિત થઈ જાય. પરંતુ પછીથી ન મળે યા ધાર્યા કરતા કાંઈક ઓછપવાળું મળે, કે મેળવતા બહુ મહેનત, બહુખર્ચ કે કાંઈક અપમાન-તિરસ્કાર સહવાનું કરાવે ત્યાં સંતાપ થાય છે.

એમ, માન મેળવવાની લાલસામાં કંઈક અનુકૂળ થવાનું દેખાતાં આનંદ અને સહેજ પ્રતિકૂળ જણાતાં સંતાપ લમણે ચોંટે છે. અથવા માન તો મળ્યું, પરંતુ બીજું ગુમાવવું પડ્યું તો સંતાપ આવીને ઊભો રહે છે.

ત્યારે મદની પરવશતામાં શું છે ? બળ આવડત વૈભવ વગેરેનો મદ કર્યો, ને ખુશી થયા, પરંતુ અચાનક રોગ વગેરેથી બળ ઘટ્યું, આવડત અટકી પડી, કે વૈભવમાં ધક્કો લાગ્યો, યા ટીપ-ટપ્પા લઈ માગનારા ઊતરી આવ્યા, ત્યાં સંતાપ સળગી ઊઠે છે.

એમ હર્ષની પરવશતામાં ય 'અતિ હસવું રોવા માટે થાય' એ કહેવત

૭૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

આગળ આવીને ઊભી રહેતા બીજી ન્યૂનતાને સંતાપ ખડો થઈ જાય છે.

સારાંશ આ છે કે આ કામ-ક્રોધ-લોભ-માન-મદ-હર્ષની પરવશતા પડતી મૂકવી જોઈએ. તો જ એના ધરના તકલાદી આનંદ-સંતાપથી બચી શાંતિ-સ્વસ્થતા-સુખ અનુભવાય.

ત્યારે હવે જોઈએ કે એની પરવશતાં કેવી રીતે હટાવાય ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૨૧, તા. ૧-૨-૧૯૬૯

૭૩) તકલાદી આનંદ સંતાપ - અંતરંગ શત્રુ કામને દબાવવા માટે

(લેખાંક-૨)

ગયા લેખમાં એ જોયું કે માણસ અંતરંગ શત્રુની પરવશતાથી સુખી નથી, શાંત-સ્વસ્થ નથી, ક્ષુદ્ર આનંદ-સંતાપમાં હિંડોળા ખાતો રહે છે. તો હવે એ વિચાર કરીએ કે આ અંતરંગ શત્રુઓ કામ-ક્રોધ-લોભ-માન-મદ-હર્ષ કેમ દબાવાય ?

પહેલો ‘કામ’; એને દબાવવા આ વિચાર્યા કરવું કે ‘કામની વાસના’ એ મારા આત્માનો સ્વભાવ નથી કિન્તુ વિકાર છે, રોગ છે, એ કાંઈ સહજ ગુણ નથી. નહિતર તો એ વાસના ચોવીસે કલાક કેમ એક સરખી ન ચાલે ? એમ જેને એનું જોસ હોય એ વધારે ગુણિયલ થોડો જ ગણાય છે ? ખરજવાની ખણજ બહુ ખણ્યા પછી ક્ષણવાર તરત શમી જાય, એના જેવો એ વિકાર જ છે. ત્યારે ખણ્યા કરવાથી જેમ ખરજવાનો વિકાર વધે છે. એમ કામવિકાર ભોગથી વધે જાય છે, શાંત થતો નથી. અગ્નિમાં લાકડા હોમવાથી જો એ શાંત થાય કે સમુદ્રમાં નદીઓ ભળવાથી જો એ ધરાઈ જાય, તો ભોગથી કામ શાંત થઈ જાય. કામી તૃપ્ત થાય પણ એમ બનતું નથી. આ સંસારમાં અનંતકાળથી જીવ કામ પાછળ ઘેલો બનતો રહ્યો અને અનંતી વાર ભોગ અનુભવી લીધા છતાં આજે કામ વિકાર કામરોગ મટ્યો નથી એ હકીકત છે. એ સૂચવે છે કે ભોગથી કામ શાંત થાય નહિ.

‘ન જાતુ કામઃ કામાનામુપભોગેન શામ્યતિ’

એ કામ તો બ્રહ્મચર્યની ભાવના અને અભ્યાસથી જ શાંત થતો આવે.

આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ નિર્વિકાર છે, વિશુદ્ધ જ્ઞાન-ચારિત્રમય છે, વીતરાગ સ્વરૂપ છે. તો એનો અનુભવ કરવાને બદલે કામ આદિ વિકારોનો અનુભવ કરવાનું કામ જ શું ? ચામડાના ગિલગિલિયાં કે ઈન્દ્રિયોની ખણજ ઊભી કરી એમાં

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૭૫

અને એને બહારના વિષયોથી ઊતારવા ગયા એમાં આત્મા શું કમાયો ? એનામાં તો કુસંસ્કાર ઊલટા દઢ થયા. આ ભૂંડું છે, કેમકે એથી પરલોકમાં એવા હલકા અવતાર અને એમાં કામની પ્રબળતા તથા અધમ જીવન ચાલે છે.

વાસનાના આવેગમાં મન આ અનર્થની બેપરવાઈ કરવા જાય છે, ત્યાં આ તત્ત્વ વિચારી કામને દબાવવો કે ‘કામ ! જાનામિ તે મૂલં સંકલ્પાત્કિલ જાયસે ન ચાહં તં કરિષ્યામિ, ન ચ ત્વં હિ ભવિષ્યાસિ’ ‘હે કામ ! હું તારું મૂળ જાણું છું કે તું વિચારમાંથી જનમે છે. પરંતુ હું તારો વિચાર જ નહિ કરું, ને તુ ખરેખર જનમી શકીશ નહિ,’ આમ એના વિચારને જ ઊઠવા ન દેવો.

બીજું એક ખાસ કરવા જેવું એ છે કે સારા સારા શબ્દ-રૂપ-ગંધ-સ્પર્શના આકર્ષણ ભર્યા તેમ નરસાના અરુચિભર્યા વિચારને પણ અટકાવવા જોઈએ; કેમકે સર્વજ્ઞના શાસ્ત્ર એવા વિચારને બ્રહ્મચર્ય વ્રતના ઉલ્લંઘનમાં પહેલું પગથિયું કહે છે, એવી એક જાગૃતિ રાખવી જોઈએ કે મન જડ પદાર્થોની કશી કિંમત ન આંકે અંતરથી રાગ-દ્વેષ કર્યા વિના અલિપ્ત તટસ્થ પ્રેક્ષક રહેવા પ્રયત્ન કરે. મન કહી દે કે ‘જડ ! મારા આત્માની સમૃદ્ધિ સામે તારી કશી જ કિંમત નથી; તું તો ભારે બેડીરૂપ બને છે, અને મને ભવમાં ભટકાવે છે.’

મન પર આવો અંકુશ કેમ આવે ? એવો પ્રશ્ન થાય, ત્યાં આ ચિંતવવાનું છે કે આપણો આત્મા રાજા છે, અને એ અંદરમાં જાણે એક કિલ્લામાં બેસી કાયા-ગાત્રો-ઈન્દ્રિયો-વાણી અને મન પર હકુમત ચલાવે છે. એના કઠ્ઠા મુજબ એ બધા પ્રવૃત્તિ કરે છે, નિવૃત્તિ કરે છે, પલ્ટો કરે છે. દા.ત. આત્માના છૂપા આદેશ મુજબ આંખ કંઈક જોવા જાય છે, જોવાનું બંધ કરે છે, અગર એક જોવાનું મૂકી બીજું જોવાનું કરે છે. એમ વાણી કંઈક બોલે છે, બોલતી બંધ થાય છે, યા બોલવાનું ફેરવે છે. પરંતુ બધું જ આત્માના હુકમ મુજબ. તો એજ પ્રમાણે મન પણ એક વિચારણા ચલાવે છે, એને વચમાં બંધ કરે છે, બંધ કરી બીજી વિચારણામાં ચડે છે; પણ તે આત્માના આદેશ મુજબ જ. તો હવે કરવાનું આ કે મન કામનો વિચાર કરવા જાય ત્યાં અંદરથી આત્મા એને આજ્ઞા કરે કે ‘તું આ વિચાર બંધ કર, અને પરમાત્મા યા કોઈ પૂર્વ મહાપુરુષના જીવનનો વિચાર શરૂ કરી દે. અથવા એવો કોઈ તાત્વિક પવિત્ર વિચાર કરવા માંડ.’ બસ મન એ રીતે બજાવતાં વાસનાનો આવેગ અટકાવાય છે.

આત્મહિતાર્થીએ કામનું જોર દબાવવા એવા એવા વિચાર ઉપરાંત બહુ રસભર્યા કે બહુ સ્વાદિષ્ટ ખાનપાન પર અંકુશ મૂકવો. રાગભરી સ્ત્રીકથા ન કરવી, વિલાસી વાંચન ન કરવું, સ્ત્રીના અંગોપાંગ ચિત્રમાં પણ ન જોવા, સ્ત્રી-

૭૬

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

પુરુષના ગુપ્ત અંગ તરફ દૃષ્ટિ ય ન નાખવી, કામક્રીડા યાદ ન કરવી, પરસ્ત્રી પરિચય ન કરવો વગેરે. સાથે ઉત્તમ ચરિત્રો વગેરે વાંચતા રહેવું.

આ બધા ઉપાયોના સેવનથી અંતરંગ શત્રુ કામનું જોર ઘટતું આવે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૨૨, તા. ૮-૨-૧૯૬૯

૩૮ તકલાદી આનંદ અને સંતાપ - અંતરંગ શત્રુ ક્રોધનો નિગ્રહ

(લેખાંક-૩)

માનવ-જીવન સાથે દેવ-ગુરુ-ધર્મનો સંયોગ મળવો એ એક એવી સુંદર પ્રાપ્તિ છે કે એમાં ઊંચી કોટિની સંજ્ઞાન દશા મળે છે, અને તેથી અનંત સંસારમાં ભટકાવનારા અંતરંગ શત્રુઓની ઓળખ થઈ શકે છે, તેમજ એમને દબાવવા કચરવાનો ધરખમ પ્રયત્ન ચાલુ રાખી શકાય છે. ત્યાં સુંદર પુરુષાર્થશક્તિ લેખે લાગે છે; એમાંથી ઊંચા લાભ પ્રાપ્ત થાય છે. ક્રીડા-ક્રીડી પશુ-પંખી વગેરેના ભવમાં આ ક્યાંથી થઈ શકે ? અરે ! મનુષ્ય જન્મ પણ મળ્યો કિન્તુ તે અનાર્થ કુળમાં અથવા દેવ-ગુરુ-ધર્મના સંયોગ વિનાના આર્થ કુળમાં મળ્યો તો ત્યાં ય આ ક્યાંથી થઈ શકવાનું હતું ? ત્યાં તો ઊલટું અંતરંગ શત્રુઓના પોષણમાં પુરુષાર્થશક્તિ વેડફી નખાય છે ! અને એથી આત્માને દોષોથી ભારેખમ કરી દેવાનું બને છે.

અંતરંગ શત્રુ કામના નિગ્રહની વિચારણા પૂર્વ લેખમાં કરી, હવે અહીં ક્રોધના, નિગ્રહની વિચારણા કરીએ.-

ક્રોધ એવી ભયંકર ચીજ છે કે બીજી સુખસામગ્રી ગમે તેટલી મળી હોય છતાં અંતરમાં ક્રોધ ઊઠ્યો એટલે એ ચિત્તને સંતાપ બળતરા આપે છે. મોટી શ્રીમંતાઈનું સુખ બાજુએ ઊભું રહી જાય, અને નાનકડો પણ ક્રોધ ચિત્તને બાળનારો બને છે. આ કેટલી મોટી વિટંબણા ? એમાં પાછી ખૂબી એ કે જીવનું જાણે કશું વર્ચસ્વ જ નહિ, ચલણ જ નહિ, તે દુનિયાની તુચ્છ વસ્તુ કે મામુલી પ્રસંગ પણ એના સાગર-શા ચિત્તને ડહોળી નાખે છે.

ચિત્ત સાગર જેવું છે. એમાં ક્ષેત્ર કે કાળની મર્યાદા વિનાના અપરંપાર વિષયની વિચારણા સમાય છે. સાગરમાં પાણી કેટલું ? એમ ચિત્તમાં વિષયો કેટલા આવે ? અવધિ જ નહિ ! કેમકે અહીં બેઠા દૂર અતિદૂર સાતમી પાતાળ કે સિદ્ધશિલા યા અનંત યોજનો છેટેના ય અલોકના વિષયને અથવા અનંત કાળ પૂર્વના ય વિષયને વિચારણામાં લાવી શકે છે. જો સાથે રાગ-દ્વેષના ભાવ નથી તો

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૭૭

એવી અગાધ વિચારણાવાળો પણ ચિત્તસમુદ્ર પ્રશાંત છે, સ્વસ્થ છે. મનમાં કોઈ પણ વિષયની વિચારણા ઊઠી, કિન્તુ જો સાથે રાગ કે દ્વેષ યા હર્ષ કે ખેદ ન ઊઠવા દીધા, તો ચિત્ત જાણે તટસ્થ પ્રેક્ષક, તે શાંતસ્વસ્થપણે નિરીક્ષણ કરશે. પરંતુ દા.ત. પાસે અઢળક લક્ષ્મી કે મોટા સામ્રાજ્યની હુંફ છે. છતાં કોઈ મામુલી બાબત પર ગુસ્સો ઊઠ્યો કે તરત ચિત્તસમુદ્ર ખળભળી ઊઠે છે ! ને કેટલીક વાર તો તે કેમે ય શાંત પડતો નથી. માનો કે અતિ ઉમદા પકવાન્નનું જમણ સામાના સ્વાગતભેર જમવા બેઠા, માપસર જ જમો છો, છતાં પણ કોઈ પાછળથી બોલ્યું કે આને ખાવાનું ભાન નથી તો ત્યાં જમણના ને સ્વાગતના આનંદ દૂર અને ચિત્ત ગુસ્સામાં બળ્યા કરે છે; ક્રોધ આવો ભયંકર છે કે મહાન આનંદના પણ ફૂર્યા ઉરાડે છે.

ક્રોધ એથી આગળ વધીને હિંસાના વિચારમાં યા સામાનું બગાડવાના કે સામાને સારી રીતે હલકો પાડવાના વિચારમાં ચડી જાય છે, રૌદ્રધ્યાનમાં ચડે છે, ને એથી નરકગતિના પાપો બાંધ્યે જાય છે. ત્યાં પછી પેલી મહા શ્રીમંતાઈ ય બાજુએ ઊભી રહે, કે સારું સંયમ-ચારિત્ર-શાસ્ત્રબોધ પણ બાજુમાં રહી જાય. ન એની શરમ પડે કે ન એ ગુસ્સો અટકાવી બચાવ આપી શકે. ગુસ્સાની આ ભયંકરતા છે.

એટલું જ નહિ પણ ગુસ્સાની વિચારણા બીજા કાર્યને યાવત્ સારી ધર્મસાધનાને પણ ડહોળી નાખે છે એમાં મોટા ગોટા જ વળવા માંડે.

ઉપરાંત વારંવારના એક યા બીજા નિમિત્તે ઊભા થતા ગુસ્સા જીવની લેશ્યા બગાડે છે, ને એના કુસંસ્કાર ભાવીમાં ભયંકર પીડે છે. ચંડકોશિયાના જીવ સાધુએ આમ સંયમી સાધુ છતાં ચિત્તમાં નાના સાધુની મામુલી સૂચના,- ‘મહારાજ પેલી દેડકી મર્યાની આલોચના કરો,-’ એના પર ગુસ્સામાં ચડ્યા, તો નાના સાધુને ડુંડુકી લગાવવાની બગડેલી લેશ્યા પર કુસંસ્કાર લઈને મર્યા અને એના પર તાપસ તથા સર્પના ભવમાં એને ગુસ્સાના તથા હિંસાની ભાવનાના મોટા ગુણાકાર થયા !! ત્યાં પછી આત્મા પર કેવા જંગી પાપકર્મોના ખડકલા ?

ક્રોધ ભયંકર છે. એક વખતના મોટા સંતને પણ કાળાન્તરે ચંડકોશિયા જેવો મોટો શેતાન બનાવે ! એકવારના મોટા સુખીને ય પછીથી મહા દુઃખમાં રીબાવે ! મહા સુખી બ્રહ્મદત્ત ચકવર્તી ગુસ્સામાં મરીને સાતમી નરકના અસંખ્ય વર્ષોના રૌરવ દુઃખમાં જઈ પડ્યો.

માટે આવા ક્રોધની ભયંકરતા વિચારી એને જરાય મચક ન આપવી. સદા ગોખતા રહેવું કે સ્વસ્થ-શાંત અને સ્વચ્છ મન એ જ આપણી સાચી મહામૂડી છે.

૭૮

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

એ જરાય ન વેડફાવી જોઈએ. આપણા મહાવીર ભગવાને કેટકેટલા ભયંકર ઉપસર્ગમાં ય જરા પણ ગુસ્સો નથી કર્યો; ઉપરથી સામા પર હૈયાના હેત અને દયા ઉભરાવી છે. તો એવા પ્રભુનું આલંબન કેમ નકામું કરું ?

આ વારંવાર ગોખતા રહેવા પછી પણ જો ક્રોધ ઊઠે તો વિચારવું કે (૧) ક્રોધ, મારા બીજા આનંદ અને સ્વસ્થતાને ડહોળી નાખશે. (૨) ક્રોધની પાછળ રૌદ્રધ્યાન ને નરકનાં ભાતાં ઊભાં થશે. (૩) ક્રોધથી સંયમાદિ ગુણ ઘવાશે. (૪) ભવાંતરે ક્રોધના ગુણાકાર થશે, એથી ઉગ્ર પાપાયરણ ચાલશે. (૫) ક્રોધ કરવા જતાં વીરપ્રભુનું સુંદર આલંબન મળેલું ફોગટ જશે, તેમ અવસર પ્રાપ્ત ક્ષમા અને દયાની કમાઈ ચૂકાશે. (૬) આપણા ક્રોધથી સામાને ય ક્રોધમાં ઘસડવાનું ને ક્રોધ વધારવાનું નિમિત્ત બનાશે. એથી એ બિચારો અજ્ઞાન પાપના પોટલા બાંધી દુર્ગતિમાં જઈ રીબાશે. (૭) મારું અનિષ્ટ મારા પૂર્વ પાપે બન્યું ત્યાં ક્રોધ કરવો વ્યર્થ છે. એથી ભાવિ અનિષ્ટ લાવનારા નવા પાપ વધશે. (૮) પાપોદયે સામાએ મારું બહારનું બગાડ્યું; પણ હાથે કરીને ક્રોધથી હું મારા આત્માનું શા મારું બગાડું ?

વારંવાર આવી વિચારણાથી અને સત્સંગ-જિનવાણીશ્રવણ-સદ્વાંચનથી તથા મૈત્રી-કરુણાની ભાવના સતત વહેતી રાખીને, ક્રોધને દબાવી શકાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૨૫, તા. ૧-૩-૧૯૬૯

૩૯ અંતરંગ શત્રુ લોભ કેમ દબાવાય

(લેખાંક-૧)

પૂર્વ લેખોમાં અંતરંગ શત્રુઓ ‘કામ’ અને ‘ક્રોધ’ કેમ દબાવવા એના પર વિચાર કર્યો છે. હવે ત્રીજા અંતરંગ શત્રુ ‘લોભ’ ને કેમ દબાવવો, લોભની ઉપર શી રીતે અંકુશ મૂકવો, એ વિચારીએ.

એક વાત બરાબર ધ્યાનમાં રહે કે જો પરમાત્મા સાથે સાચી પ્રીતિ જોડવી છે, ને જો નિષ્કામ ધર્મરુચિ-ધર્મપરિણતિ ઊભી કરવી કે ઊભી રાખવી છે, તો તે કામ-ક્રોધ-લોભ, માન-મદ-હર્ષ એ છ અંતરંગ શત્રુભૂત મલિન લાગણીઓ નિરંકુશ વર્ત્યે નહિ બની શકે. એ મેલી લાગણીઓના આવેશમાંથી મનને છોડાવીએ તો જ એ મન પ્રભુમાં અને પ્રભુના ધર્મમાં જોડાઈ શકે.

એટલે જ જેને આ સમજ છે, કે ‘માનવ-મન પ્રભુમાં અને પ્રભુના કહેલા ધર્મમાં જોડવા માટે અને એમાં રમવા માટે જ મળેલ છે. માનવમનથી આ કાર્ય

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૭૯

સુંદર થઈ શકે એવું છે.’ અને આ અનુભવ છે કે “પૈસાના લોભને લીધે મન પ્રભુમાં તેવું નથી જોડાતું; તેથી જ એને ખેદ રહે છે અને ચિંતા થાય છે કે ‘આ લોભ કેમ ઓછો નથી થતો ? એને દાબવા મારે શું કરવું ?’ ત્યારે આ અંગે પહેલું તો એ જોવું કે,”

‘મૂળમાં ધનનો લોભ થવાનું કારણ શું ?’

સામાન્ય રીતે (૧) કાં તો સારા સારા સુખ-વિલાસ ભોગવવાની લગની હોય તેથી એ માટે ધનનો લોભ રહ્યા કરે, (૨) અથવા તો લોકમાં ઠઠારા-ભપકાબંધ રહેવા માટે ધનનો લોભ રહ્યા કરે, (૩) યા તો પૈસાદાર તરીકે, બીજાઓને આંજી શકાય, એમના પર સત્તા અજમાવી શકાય એટલા માટે ધનનો લોભ હોય, (૪) અથવા તો ધનપરિગ્રહ પ્રાણભૂત લાગતો હોય એ જ જીવન અને એ જ સર્વસ્વ લાગતું હોય એ કારણે પણ ધનનો લોભ રહ્યા કરે, (૫) યા ભવિષ્યમાં પૈસા ન હોય તો શું થાય ? એ ચિંતાથી ધનસંગ્રહનો લોભ ચાલે.

હવે આમાંથી પોતાને કયું કારણ નડે છે એ શોધી કાઢવું, પછી આ વિચારવું કે

કેમકે (૧) સુખવિલાસની લગનીમાં મોટા ચક્રવર્તીની મુખ્ય પટ્ટરાણી મરીને છટ્ટી નરકમાં જાય છે. (૨) લોકમાં ઠઠારાબંધ રહેવાના ચડસામાં આજે કેટલાયને દુન્યવી ફજુલ ખરયા વધી જઈ સુકૃત-પરોપકાર-પરમાર્થના ખર્ચ ઘટી ગયા, ઊડી ગયા, (૩) ધનવાનપણાથી બીજાઓ પર સત્તા અજમાવવા જતા રાવણને વાલી રાજાથી પછાડ ખાવી પડી અને રામ-લક્ષ્મણથી વિનાશ વહોરવો પડ્યો. (૪) ધનને પ્રાણ-જીવન-સર્વસ્વ માનવા જતાં મમ્મણ શેઠ સાતમી નરકે ગયો. (૫) ભાવીની ધનની અનુચિત ચિંતાથી ધનનો જ લોભ કર્યે જતાં જીવન આખું ય અધર્મમાં વેડફાય છે.’

‘માટે મૂળભૂત આ વિલાસ-વટ-સત્તાની લગની અને જાલિમ કૃપણતા ય ભાવિ-ચિંતા પર જ અંકુશ મૂક એટલે પછી ધનનો લોભ બહુ નહિ રહે.’

(૧) એ જ વિચારવાનું કે ‘વિલાસપ્રિયતામાં તો ઈન્દ્રિયો અને મનની પાકી ગુલામી અને સત્ત્વહીનતા આવે છે. તો હાથે કરીને શા મારું મારે એવા ગુલામ અને સત્ત્વહીન બનવું ? એવા બનવામાં તો પછી દાન-શીલ-તપધર્મના સત્ત્વ નથી જાગતા. ત્યારે સુખવિલાસ ઓછા કર્યા એમાં જીવન કયું અટકી પડે છે ? યા કયું બહુ દુઃખે જીવવું પડે છે ? આ તો થોડો પુણ્યોદય છે એટલે સાધન મળી રહેવા પર વિલાસ સૂઝે છે.’ પણ પછી પુણ્ય ખૂટ્યા પર શું કરીશ ? પછી એ વખતે, પૂર્વની વિલાસની કુટેવને લીધે, સોસાવું પડશે, હાય ને વોય થશે. માટે ‘પાણી

૮૦

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

પહેલા બાંધો પાળ' એ ન્યાયે પહેલેથી જ સુખવિલાસ ઓછા કરવા શું ખોટા ? એની કુટેવને તો પોષવાની નહિ, સોસવાની. એટલે પછી સહેજે સુખવિલાસ ખાતર ધનનો બહુ લોભ કરવાની જરૂર નહિ રહે.

(૨) ત્યારે ઠઠારા-ભપકાની લગની રોકવા એ વિચારવાનું કે 'ઠઠારો રાખીને લોકમાં સારાં દેખાવાની લગની રાખી; પણ તેમાં શું લોકનો ખરેખર જશ મળે છે ? કે લોકમાં જશ તો સારાં સુકૃતોથી મળે છે ? વળી ઠઠારા લોકવાહવાહ મળવાનું માની લીધું તો પણ એ લોકો આપણું શું ભલું કરવાના હતા ? ઊલટું લોકોની વાહવાહને જ ઝંખવા જતાં દેવ-ગુરુ-ધર્મની ખરેખરી સેવા અને સુકૃતો ભૂલાય છે, તથા પોતાના આત્માનો માનકષાય દઢ કરવાનું થાય, જે પરલોકમાં ભયંકરતા સર્જે છે માટે લોકવાહવાહની ભૂખ છોડ, ઠઠારો-ભપકો રહેવા દે, અને એ ખાતર ધનનો લોભ ન કર.' આમ વિચારી ધનનો લોભ રોકાય.

(૩) ધનના જોર પર સત્તા જમાવવાની લગની રોકવા એમ વિચારવું કે સત્તાની ભૂખમાં તો જંગલી સિંહ-વાઘ જેવી કૂરતા અને મદોન્મત્તતા આવે છે. ત્યાં પોતાના આત્માની હિતચિંતા અને પરલોકનો વિચાર કશો રહેતો નથી; માનવભવે એવું બને એમાં જંગલી પશુ કરતા શી વડાઈ ? અને સત્તાની અજમાયશથી અહીં કેટલાની આંતરડી કકળે ? પાપનો બંધ કેવો ? આત્માનું ભાવી કેવું ? અને અહીં શ્રીમંતાઈ તથા સત્તાનું પુણ્ય ખૂટ્યે અહીં પણ કેવો હડધૂત થવાનું ? માટે સત્તાની ભૂખ અને સત્તા માટેનો ધનનો લોભ પડતો મૂક.'

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૨૬, તા. ૮-૩-૧૯૬૯

૪૦ (લેખાંક-૨)

(૪) ધનનો લોભ જે ધનને પ્રાણ-જીવન-સર્વસ્વ માનવાથી થાય છે, એ માનવાનું અટકાવવા માટે આ વિચાર જોઈએ કે ‘ધન અંતે તો નાશવંત છે, ને તું પોતે અવિનાશી છે, પરલોકગામી છે, ધન છોડીને જનારો છે, તો અવિનાશીએ મમ્મણ શેઠની જેમ નાશવંતને પ્રાણ માનવાની મૂર્ખાઈ શા સારું કરવી ? પ્રાણ તો ધર્મને જ માનવાના હોય કે જે જીવની સાથે લાગીને અક્ષયલક્ષ્મી બને છે. ધન પુણ્યને આધીન હોવાથી પુણ્ય ખૂટતાં ધન પર આક્રમણ ઘણાં ! ત્યારે ધર્મને પ્રાણ જેવો માન્યા પછી ગમે તે પરિસ્થિતિમાં ય એને ઝુંટવી શકવાની કોઈની ય તાકાત નહિ,’ આમ વિચારી ધનનો લોભ અટકાવાય.

(૫) ધન બચાવ્યું ન હોય તો ભાવીમાં શું થાય ? એજ ચિંતા અને ભય

રહેતો હોય ત્યાં એ વિચારવું કે ‘ધનની રક્ષા પણ પુણ્યને આધીન છે. ધન ભેગું ગમે તેટલું કર્યું છતાં આગળ પુણ્ય ખૂટ્યું તો એ ઊડી જવાનું અને સંગ્રહબુદ્ધિમાં ધનથી સુકૃતો કરવાનું તો પહેલાં જ ઊડી ગયું છે. આમ બે લપડાક ખાવાનું શા સારું કરવું ?’ એમ વિચારી ધનનો લોભ ઓછો કરી નખાય.

સારાંશ, ધનનાં ઉપાર્જન-સંગ્રહ-રક્ષણમાં અઢળક પાપબુદ્ધિ કષાયો અને પાપાયરણ કરવા પડે છે. તથા ભાવી માટે દુઃખદ પાપકર્મનો ઢેર ખડો થાય છે. ધનને સર્વસ્વ માનવા જતાં ‘દેવ-ગુરુ-ધર્મ એ જ મારી ખરી ચીજ’ એ માનવાનું ભૂલાય છે, માનવભવનું આ ખરું કર્તવ્ય ચૂકાય છે. પછી પરલોકમાં ધન જ વહાલું રહેશે, ધર્મ નહિ; ને ધર્મ વિનાનો પરલોક કેવો ભૂંડો ? આ બધું વિચારીએ તો ધનનો લોભ જતો કરાય.

ધનનો લોભ અટકાવવા પૂર્વ અને આ લેખમાં વિવિધ વિચારણાઓ બતાવી. ત્યારે સવાલ એ થાય કે ‘પણ ધનની આકાંક્ષા જ એવી જોરદાર ઊઠે છે કે ત્યાં આ વિચારણાઓ જ સ્ફુરતી નથી; ને અગર વિચાર આવે છે તો તે બહુ નબળા-દૂબળા પછી ધનલોભ કેમ દબાય ?’

આ સવાલનું નિરાકરણ એ છે કે પૂર્વોક્ત વિચારણાઓ મનમાં ઝગમગતી રહે અને સબળ બની ધન-લોભને દબાવે, એ માટે એ વિચારણાઓ વારંવાર મનમાં લાવ્યા કરવાની ને ભાવ્યા કરવાની છે. વારંવાર એવી વિચારણાઓથી મનને ભાવિત કરવામાં આવે તો જ મન પર એની અસર પડે, મન ધનના લોભથી ડરનારું બને, અને એથી લોભ કરવા જતાં મન અટકે. નહિતર તો અનાદિના કુસંસ્કારવાળું મન સુખવિલાસ સત્તા આદિ અને ધન તરફ જ કૂદવાનું. શુભ વિચારણાના પ્રવાહથી જ એ કુસંસ્કારો મટી મન શુદ્ધ બને.

બીજું, સત્સંગ, જિનવાણીનું શ્રવણ, અધ્યાત્મનું તથા આધ્યાત્મિક પુરુષોના ચરિત્રોનું વાંચન વગેરે પણ કરવું જરૂરી છે. સાધુ પુરુષોનો સંગ-સમાગમ કરતા રહેવાથી એમના ત્યાગી જીવન અને એના નિર્મળ આનંદની આપણા મન પર છાયા પડે છે. એથી મનને એમ થાય કે ‘અરે ! જો આ સર્વત્યાગથી આટલા મસ્ત રહે છે અને પાપોથી બચે છે. તો પછી હું ધનના લોભમાં એ સ્થિતિએ પહોંચવાનો જ ક્યાંથી ? એ તો ધનનો વધુ પડતો લોભ અને સુખ-સત્તાદિના અભખરા ઓછા કરતો જાઉં તો જ એમાં કંઈક આત્માનંદ અનુભવાય, અને એકદિ’ સર્વત્યાગના વીર્યોલ્લાસ જાગે, બહુ સત્સંગથી આમ ધનના લોભને દબાવાનું બને.

મહાપુરુષોનાં ચરિત્રો વાંચતા રહેવાથી એમણે કરેલા ધનત્યાગના પરાક્રમ નજર સામે આવ્યા કરે, એમણે આદરેલા સર્વત્યાગ પર આકર્ષણ રહે. મનને થાય

કે આવા બુદ્ધિશાળી મહાત્માગ્યવંતાઓએ છતાં પુણ્યે પણ ધનના લોભને ફગાવી દીધો. લક્ષ્મીને સાપના ભારા લેખ્યા, તો મારા જેવા પામરે બીજો વિચાર જ શો કરવાનો હોય ? વળી ચરિત્રવાંચનથી એમાં વણવિલી ધનલોભથી થતી પાયમાલીઓ વાંચી વાંચીને ધનની પ્રત્યે ઘૃણા થાય, ધન માટેની કાર્યવાહીઓમાં સેવાતા રકમબંધ દોષ અને પાપોની ભડક લાગે. એથી ધનનો લોભ દબાતો આવે.

એમ ગુરુઓના ઉપદેશનું શ્રવણ અને આધ્યાત્મિક વાંચન કરતાં રહેવાથી (૧) આત્માનું ભાન થાય. જીવ-અજીવ આશ્રવ-સંવર વગેરે તત્ત્વોનો પરિચય રહ્યા કરે; (૨) અઢળક પાપબંધ અને ભરપૂર દોષપોષણ કરાવનારા ધનલોભ વિષયતૃષ્ણા વગેરે પર ઘૃણા થાય; (૩) નજર સામે માત્ર આ જીવન નહિ પણ એ પછીનો અનંતકાળ આવ્યા કરે અને મનને લાગે કે ‘ધન તો આ એક જીવનને ય સર્વ વાતે સુખી નહિ કરી શકે, ને પરલોકને તો અહીંના થોક પાપો અને પાપી દોષસંસ્કારોથી ભયંકર પાપમય અને દુઃખમય કરી મૂકે છે. ત્યારે ધનલોભ છોડી ધર્મસાધના કરાય એ આ અને આગામી અનંતકાળને સર્વ વાતે ઊજજવળ સુખમય કરી દે છે.’

એમ, ધનનો લોભ દબાવવા એવા લોભિયાના ને ધનમાં અંધ બનેલાના સંસર્ગથી દૂર રહેવાનું. એમની વાતો નહિ સાંભળવાની. સંસર્ગ તો નિર્લોભી ધર્મિયાઓનો જ રાખવાનો. વળી દુનિયાના લોભિયા ગાડર-પ્રવાહ સામે નહિ જોવાનું, સમજવાનું કે ‘એ તો અજ્ઞાન અને મૂઢ છે, આત્મભાન વિનાના છે. હું જ્ઞાનીના વચન પામેલો સંજ્ઞાન છું. મારે મહત્ત્વ આત્માને દેવાનું, જડ ધનને નહિ, આ રીતે ધનનો લોભ દબે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૨૩, તા. ૧૫-૨-૧૯૬૯

૪૧) પ્રતિક્રમણ એ મહાયોગ

(લેખાંક-૧)

સાધુ અને શ્રાવકે સવાર-સાંજ અવશ્ય કરવા યોગ્ય પ્રતિક્રમણની ક્રિયા એક મહાયોગ છે; કેમકે ‘યોગ’ એટલે મોક્ષની સાથે આત્માને યોજી આપે તે. એવા યોગમાં બાહ્ય અને અભ્યન્તર તપ ગણાય. તેમાં આભ્યન્તર તપ ચડિયાતો છે; અને આભ્યન્તરમાં પણ ‘પ્રાયશ્ચિત્ત’ ને પહેલો નંબર આપ્યો છે. પ્રતિક્રમણમાં પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત થાય છે; એટલે યોગોમાં તેનો ઊંચો નંબર હોવાથી પ્રતિક્રમણને મહાયોગ કહી શકાય.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૮૩

બીજું પણ એક કારણ આ છે કે પ્રતિક્રમણમાં વિનય, ધ્યાન, કાયોત્સર્ગ અને સ્વાધ્યાય પણ આવે છે. તેથી પણ એ મહાયોગ છે.

આવા પ્રતિક્રમણની સાધના શ્રાવક શ્રાવિકાએ પણ રોજ ઉભય ટંક કરવી જોઈએ; જેથી પાપોના પ્રાયશ્ચિત્ત થાય.

કેટલાક સમજે છે કે પ્રતિક્રમણ તો વ્રતધારીશ્રાવક-શ્રાવિકાએ જ કરવાનું હોય; કેમકે એમણે લીધેલા વ્રતમાં અતિચાર લાગ્યા હોય તેની શુદ્ધિ પ્રતિક્રમણથી થાય.

પરંતુ આ અધુરી સમજ છે. શાસ્ત્રે ‘પરિસિદ્ધાણં કરણે...’ એ ગાથાથી ચાર સ્થાન માટે પ્રતિક્રમણ કરવાનું કહ્યું છે; (૧) પ્રતિષિદ્ધ યાને નિષિધેલ અર્થાત્ ‘પ્રતિજ્ઞાથી કે જિનવચનથી ત્યાગ થયેલનું કરણ; (૨) કૃત્ય કર્તવ્યોનું અ-કરણ; (૩) તત્ત્વ-માર્ગ-સિદ્ધાન્ત વગેરેનું અ-શ્રદ્ધાન; અને (૪) જિનવચનથી તેમજ જિનોક્ત માર્ગ તત્ત્વ વગેરેથી વિપરીત પ્રરૂપણા.’ જ્યારે આ ચારે સ્થાને પ્રતિક્રમણ કરવાનું છે, તો પછી વ્રત નહિ લીધેલ ગૃહસ્થને પણ વર્તાવમાં વાણીમાં યા વિચારોમાં જિનવચનને નિષેધેલું આચરણ આવી જવા સંભવ છે; તેમજ જિનાજ્ઞાને ફરમાવેલ કેટલાય કર્તવ્યનું પાલન નથી પણ થતું. ત્યારે રાગ-દ્વેષ, જડવાદ, વિલાસવાદ, આધુનિક વિજ્ઞાનવાદ, ચમત્કારદર્શન વગેરેના જોરમાં આત્માની અંદર ક્યારેક જિનવચન પર અ-શ્રદ્ધા ભલે ક્ષણવાર પણ થઈ આવવી સુસંભવિત છે, ત્યારે મફતિયા વાતોમાં વિકથામાં કે હોશિયારીના બોલમાં ક્યારેક જિનાજ્ઞાથી વિપરીત બોલાઈ જવાનો પણ અસંભવ નથી. આ જાણ્યે-અજાણ્યે ચારે પ્રકારના પાપ સેવાયે જાય અને પ્રતિક્રમણ ન થાય તો એ રોજનાં પાપોના ગંજ આત્મા પર ખડકાયે જ ગયે, આત્માની પરભવે દશા કઈ ?

શાસ્ત્ર કહે છે કે જીવને એક દિવસમાં પણ એટલા બધા પાપ લાગે છે કે મોટા મેરુ વગેરે પર્વતો જેટલા સોનાનું દાન કરવાથી પણ એ છૂટે નહિ, એ પાપોનો છૂટકારો પ્રતિક્રમણથી થાય છે.

રોજ ને રોજ પ્રતિક્રમણ નહિ કરનારો ગૃહસ્થ ‘આપણે ક્યાં રોજ પ્રતિક્રમણ કરીએ છીએ.’ એમ માનીને એવા ભુલાવામાં પડે છે કે પછી અવરનવરેય પ્રતિક્રમણ કરવાનું રાખતો નથી; ને વિના સંકોચ વાતોમાં હરવા-ફરવા કે આરામમાં સમય વેડફી નાખે છે. ત્યાં પ્રતિક્રમણ પ્રત્યે ઉપેક્ષા થાય, ‘એ ન કરીએ તો ચાલે’ એમ લાગે, બિનજરૂરી લાગે, એ બનવા જોગ છે ત્યાં પછી સમ્યક્ત્વ પણ ઊભું ન રહે કે પ્રાપ્ત થાય નહિ.

૮૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

પ્રતિક્રમણ અવશ્ય કરવું જોઈએ. રોજ સવાર સાંજ ન જ બની શકે તો પણ રોજ એક વાર યા રોજ નહિ તો અવરનવર પણ સમય કાઢીને પ્રતિક્રમણ કરવા યોગ્ય છે. જેથી એની ઉપેક્ષાના ને અવગણનાના પાપથી બચી જવાય, મિથ્યાત્વ લાગવાથી પણ બચી જવાય.

પ્રતિક્રમણ પાપોના પ્રાયશ્ચિત્ત ઉપરાંત દેવવંદન, ગુરુવંદન, વિનય, સ્વાધ્યાય, કાયોત્સર્ગ, ધ્યાન વગેરેનાં પણ મહાન લાભ મળે છે. પ્રતિક્રમણમાં પહેલું સામાયિક આવશ્યક કરવાનું હોય છે. એમાં વળી સમભાવ અને અનંતા જીવોને અભયદાનનો મહાન લાભ મળે છે. આટલા બધા જંગી મહાલાભો આપનાર પ્રતિક્રમણમાં આળસ ઉપેક્ષા કેમ થાય ?

પ્રતિક્રમણમાં એક વિશિષ્ટ લાભનો હવે વિચાર કરીએ ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૨૪, તા. ૨૨-૨-૧૯૬૯

(૪૨) (લેખાંક-૨)

પ્રતિક્રમણ એ મહાયોગ કેમ, અને એની આવશ્યકતા કેટલી બધી અગત્યની, એનો વિચાર ગયા લેખમાં કર્યો. હવે એમાં એક વિશિષ્ટ લાભનો વિચાર કરીએ; જેથી આ વિશિષ્ટ લાભ કરાવનારા પ્રતિક્રમણ-મહાયોગને હાથવેંતમાં છતાં ન ચૂકીએ.

આ એક હકીકત છે કે ઉચ્ચ માનવ-જીવનમાં આવ્યા છતાં હૃદયમાં મલિન ભાવો સારી રીતે રમતા અનુભવીએ છીએ; જીવને ભાન નથી કે ‘આ ભાવો ભૂતકાળની કાળી કારકિર્દી સૂચવી રહેલ છે, અને ભવિષ્યકાળ માટે દુઃખદુર્દશાની આગાહી કરે છે.’ ત્યારે મલિન ભાવોથી વર્તમાન આત્મદશા તો ભૂંડી જ રહી. આમ શું ત્રણેય ભવો હારી જ જવાના ! કવિ પ્રભુને સ્તવતાં કહે છે.-

‘ધર્મતણે દંભે કરીજી પૂર્યા અર્થ ને કામ;

તેહથી ત્રણ ભવ હારિયોજી બોધ હોવે વળી વામ

કૃપાનિધિ ! સુણ મોરી અરદાસ.’

પરંતુ આમ માત્ર રોદણાં રોયે જીવનની બાજી જીતાય એમ નથી. મલિન ભાવોને હટાવવાનો ભગીરથ પુરુષાર્થ કરવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. એ માટે કાંઈ દિલ બંધ કરી દઈએ એ શક્ય નથી, કેમકે દિલમાં ચૈતન્ય છે, એટલે એ ભાવ વિનાનું બની શકે એમ નથી.

સામાન્યતઃ સંસારી જીવ સાથે મુખ્યતયા ‘ઔદયિક અને ક્ષાયોપશમિક ભાવ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૮૫

સંકળાયેલા જ રહે છે.’ ‘ઔદયિક’ એટલે કર્મના ઉદયથી થતો આત્મપરિણામ. ‘ક્ષાયોપશમિક’ એ કર્મના ક્ષયોપશમનો આત્મપરિણામ. હવે ૧૦ મું ગુણસ્થાનક ન પામીએ અને એથી પણ ઉપર ન ચડીએ ત્યાંસુધી મોહનીય કર્મનો ઉદય ચાલુ જ રહે છે. મોહનીય કર્મોના ઉદયને લીધે આત્મામાં ક્રોધ-માન-રાગદ્વેષ વગેરે ભાવ જાગતા હોય છે, એ ઔદયિક ભાવ છે.’ હવે જો તે તે ક્રોધમોહનીય માનમોહનીય વગેરે કર્મોનો ક્ષયોપશમ અર્થાત્ કથંચિત્ ક્ષય કરીએ તો એથી ક્ષમા વગેરે ભાવ જાગતા થાય અને આ ક્ષમાદિ ભાવ પેલા ક્રોધાદિ ભાવને અટકાવી દે. આમ ભાવ તો આત્મામાં રહે જ પરંતુ સારા શુભ ભાવથી નરસા અશુભ ભાવને દબાવી રોકી શકાય.

એટલે આમ મલિન ભાવોને અટકાવવા માટે શુભ ભાવો જગાવવાનો પુરુષાર્થ કરવો જરૂરી બન્યો. હવે શુભ ભાવ શુભ આલંબને જાગી શકે એટલા માટે જિનમંદિર, ઉપાશ્રય, સાધુસેવા, તીર્થ, શાસ્ત્ર વગેરેનું બહુ આલંબન પકડવાનું છે. અનુભવાય છે કે ઘર, બજાર, બાગ, સિનેમા વગેરે કરતા મંદિર-ઉપાશ્રય વગેરેનો આશ્રય કરવામાં શુભ ભાવો જાગે છે. એવું જ ભૌતિક છાપાં નોવેલ આદિને બદલે ધાર્મિક સાહિત્યનું વાંચન તથા દુન્યવી પ્રવૃત્તિ મૂકી દેવદર્શનાદિ ધાર્મિક ક્રિયામાં જોડાવાથી શુભ ભાવનો અનુભવ થાય છે. એટલે શુભ ભાવો માટે આ બધા આલંબન ખૂબ પકડવા જરૂરી ઠરે છે.

પ્ર.- ‘હવે મુશીબત આ છે કે આ આલંબનો સેવવા છતાં મલિન ભાવો ભભુક્યાં કરવાનું ચાલુ છે, એવો અનુભવ છે. તો પ્રશ્ન છે કે આને કેમ અટકાવવા ?’

ઉ.- આ મુશીબતનું કારણ એ છે તે એક બાજુ દુન્યવી પ્રવૃત્તિઓ બહુ થાય છે, બહુ હોંશથી થાય છે. અને બીજી બાજુ શુભ ભાવ જે કરવામાં આવે છે પોંચલા-માંદલા જેવા કરાય છે. માટે અશુભ ભાવોને અટકાવવા મંદ કરવાનો ઉપાય આ, કે દુન્યવી પ્રવૃત્તિઓ ઓછી કરી નાખવી અને એમાંય હોંશ ઘટાડી નાખવા માટે બીજી બાજુ શુભ ભાવોમાં ખૂબ ઉલ્લાસ અને વેગ લાવવો.

આ શુભ ભાવોલ્લાસ માટે પ્રતિક્રમણની ક્રિયા એ જબરદસ્ત સાધન છે. પ્રતિક્રમણમાં જિનભક્તિ, ગુરુવિનય, સમભાવ, પાપોનો પશ્ચાત્તાપ, જીવદયા, ક્ષમાપના, ઉપશમ, સ્થિર શુભ ધ્યાન, સંલીનતા વગેરે શુભ ભાવોને અવકાશ મળે છે, અને તેમાં ધાર્યા પ્રમાણે વેગ અને ઉલ્લાસ જગાવી શકાય છે. આ લક્ષ્ય જો રાખવામાં આવે તો પ્રતિક્રમણ શૂન્ય કે માંદલા જેવું ન થતાં પ્રબળ ચૈતન્યવંતુ થાય. બાકી હકીકત આ છે કે પ્રતિક્રમણ એ વિવિધ સૂત્રો અને ક્રિયાભર્થુ હોવાથી

૮૬

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

એ ઉપરોક્ત અનેકવિધ શુભ ભાવોલ્લાસને જગાવવા માટે ઉત્તમ સાધન છે. માટે જ એ મહાયોગ છે. જિનશાસન સાથે મળેલા માનવજીવનમાં જ આ સુશક્ય છે, તો એ કરવાનું શુભ ભાવોલ્લાસનો અર્થ કોણ ચૂકે ?

સાવધાની આ જોઈએ કે પ્રતિક્રમણ કરતી વખતે દરેક સૂત્ર-ઉચ્ચારણ અને દરેક ક્રિયા તે તે શુભ ભાવમાં ઉછાળો લાવીને કરવી. એ કરવા માટે એમાં બહુ સરળતા છે. પ્રતિક્રમણમાં બેઠા એટલે સામાયિકની પ્રતિજ્ઞા કરીને બેઠેલા હોવાથી અશુભને અટકાવી શુભમાં બંધાયેલા છીએ. માત્ર કરવાનું આ કે દા.ત. ‘કરેમિભંતે’ બોલતાં મહાવીર પ્રભુ જેવો મોહને પડકાર અને સમભાવને ઊછળતો કરવા પ્રયત્ન રાખવાનો. એમ ‘લોગસ્સ’ ‘નમુત્યુણં’ બોલતા જાણે જીવંત તીર્થંકર ભગવાન સામે છે એ રીતે ખૂબ જ ભક્તિભાવ અને ગદ્ગદ પ્રાર્થના-ભાવ ઊછળતો કરવાનો, એમ કાયોત્સર્ગમાં મહાવીર પ્રભુના જેવી અડગ તન્મયતા લાવવા ભારે સજાગ બનવાનું. પ્રતિક્રમણમાં આ રીતના ઊછળતા ભાવોલ્લાસ કરાય એથી દુન્યવી પ્રવૃત્તિમાં પણ અશુભ ભાવ મંદ પડતા જાય છે. બસ, આ સધાવી આપનાર પ્રતિક્રમણ એ મહાયોગ છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૨૭, તા. ૧૫-૩-૧૯૬૯

૪૩ આત્મા અને મોક્ષ માટે પ્રમાણ.....વિકારોની વિટંબણા

(લેખાંક-૧)

કેટલાકને મોક્ષતત્ત્વની શ્રદ્ધા જ નથી થતી. એ કહે છે કે ‘જો સંસાર અનાદિ અનંત કાળથી ચાલ્યો આવે છે, તો પછી એનો અંત જ કેમ થાય ? એ તો જેમ કાળ અનાદિનો ચાલ્યો આવ્યો અને ભવિષ્યમાં પણ અખંડ ચાલવાનો, એમ જીવ પર સંસાર પણ શાશ્વત ચાલવાનો.’

ત્યારે કેટલાક વળી કહે છે, ‘મૂળમાં કાયાથી જુદી આત્મા જેવી ચીજ જ નથી, પછી મોક્ષની વાતે ય શી ?’

આ બંનેનો ઉત્તર વિકારોની વિટંબણાને સમજવાથી મળી રહે છે.

જીવને કામ-ક્રોધ-લોભ, માન-મદ, મત્સર-તૃષ્ણા-માયા-મમતા વગેરે અનેક પ્રકારની લાગણીઓ થાય છે એ અનુભવ સિદ્ધ વસ્તુ છે. તો વિચારણીય છે કે આ કામ-ક્રોધાદિ ભાવો કોના ? એ જડ પૌદ્ગલિક કાયાના હોય નહિ, કેમકે કાયા એની એ ઊભી છતાં એ ભાવોમાં પરિવર્તન થયા કરે છે. દા.ત. હમણાં કોઈ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૮૭

ખાનપાનપર રાગ થયો પણ ત્યાં જો કોઈ વેપારની વાત આવી તો તરત પેલો રાગ હટી જઈ એ નફાદાથી વેપારનો રાગ ઊભો થાય છે. અહીં કાયાના હાડ-માંસ-લોહી વગેરે તો એના એજ ઊભા છે. તો આ રાગનું પરિવર્તન કોનામાં થયું ? એમ રાગ મટીને અહંત્વ આવે કે મમતા આવે, તો એ અનુભવનાર કોણ ? એ ભાવ કોના ધર્મ ? કોની ખાસિયત ? કહેવું જ પડે કે આત્માના. એક રાગ છુટી જઈ બીજો રાગ જાગે, યા રાગને બદલે અહંત્વ કે દ્વેષ વગેરે જાગે, એ કાયામાંની ઘડભાંગ નથી. લોહી અને ધાતુઓના ફેરફાર એ તો કાયામાંની ઘડભાંગ ખરી; પણ આ ફરતા ફરતી લાગણીઓ એ કાયામાંની ઘડભાંગ નહિ; કેમકે કાયામાં એ વખતે કશો ફેરફાર નથી. તેમજ આ ભાવો ચૈતન્યમય છે. ચેતનારૂપ છે. એ જડ માટી જેવી કાયાના કેમ હોઈ શકે ? કાયાના નથી તેથી તો મૃત કાયામાં લેશ પણ એ દેખાતા નથી.

માટે સિદ્ધ થાય છે કે એ ભાવો ને એ લાગણીઓ આત્માની છે. અને આત્મામાં એના ફેરફાર થયા કરે છે. ફેરફાર થવાનું કારણ આત્માના તેવા તેવા કર્મના ઉદયોમાં ફેરફાર થાય છે. અને આત્માનો તેવો તેવો સત્-અસત્ પુરુષાર્થ રહે છે એ છે.

હવે પ્રશ્ન એ રહે છે કે કામ-ક્રોધ-રાગ આદિ ભાવો ભલે આત્માના હો, પરંતુ એ તો અનાદિના ચાલ્યા આવે છે તો એનો અંત જ કેવી રીતે શક્ય હોય ? એ નહિ તો મોક્ષ પણ થાય જ કેમ ?

આનો ઉત્તર સરળ છે, આપણો અનુભવ છે કે કામ ક્રોધ વગેરે ભાવમાં આપણે ફેરફાર કરી શકીએ છીએ. દા.ત. હમણાં કશું લેવાનો લોભ જાગ્યો, પણ એમાં ભય દેખાતાં એ લોભ શમી જાય છે. હસવાનો ભાવ જાગ્યો પણ તાત્વિક વિચાર આવતા એ અટકીને ગાંભીર્યનો ભાવ ઊભો થાય છે.

આમ રાગ-દ્વેષ, કામ-ક્રોધ-લોભ વગેરે ભાવોને ઓછા કરવા હોય, મંદ બનાવવા હોય, કે સતેજ કરવા હોય, તો કરી શકીએ છીએ, એવો આપણો અનુભવ છે. વળી કેટલીકવાર એને તદ્દન અટકાવી પણ શકીએ છીએ. દા.ત. કોઈ માણસની ઉપર મિત્ર તરીકે રાગ ઊભો થયો, પણ પછીથી એનામાં નીતરતી સ્વાર્થસાધુતા અને કપટ વૃત્તિ દેખાઈ, તો પછી એના પરથી રાગ તદ્દન ઊઠી જાય છે. રસ્તે જતી સ્ત્રી પ્રત્યે કોઈને કામની વાસના જાગી અને ચાળો કર્યો, પણ ત્યાં જો પેલી ચંપલ કાઢીને આને ઠોકે છે તો આ અપમાનનો ભાવ જાગતા કામની લાગણી ઊતરી જાય છે. શેઠ પર ગુસ્સો જાગ્યો, પણ શેઠ ન ધાર્યું સારું બોનસ પરખાવતાં એ ઊતરી જાય છે.

૮૮

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

તાત્પર્ય જો આ કામ-કોષાદિ ભાવો અમુક કાળ માટે પણ ઓછા વધતા થાય છે, યા અટકી ય જાય છે, તો પછી ઉત્તમ વિચારણા, ઉત્તમ ભાવના અને સત્સંગ તથા વીતરાગ પરમાત્માના વીતરાગ નિર્વિકાર સ્વરૂપનો ખ્યાલ ચિંતન વગેરેથી એ કામ-કોષાદિ ભાવો સદંતર અટકી જાય નષ્ટ થઈ જાય, એમાં નવાઈ નથી. એમ થતાં મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય એ યુક્તિયુક્ત છે.

માત્ર સમજવું જોઈએ કે ‘રાગ દ્વેષ વગેરે એ આત્માના વિકારો છે, અને એમાં આત્માની વિટંબણા છે. શા સારુ મારે આ વિટંબણા ભોગવવી ? સારું-નરસું તો ભાગ્યાનુસાર બને છે. ત્યાં રાગ દ્વેષ કરવાથી નથી તો સારું ટકતું, નથી નરસું ખસતું. પછી ફોગટિયા રાગ-દ્વેષની વિટંબણા શા માટે ? મૂકો એ લપ, અને ઉદાસીન નજર રાખવા દો.’

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૨૮, તા. ૨૨-૩-૧૯૬૯

૪૪ (લેખાંક-૨)

ગયા લેખમાં એ જોયું કે રાગ દ્વેષાદિ લાગણીઓ પર આત્મા અને મોક્ષ સાબિત થાય છે. તેમજ રાગાદિને વિકારો સમજી તથા આત્માની એમાં વિટંબણા દેખી એ વિટંબણા હવે ચલાવી લેવાનો નિર્ધાર થાય તો મોક્ષ થવો સુસંભવિત છે. સરળ છે, શક્ય છે.

જીવ અહીં ભૂલો પડે છે કે એ રાગ મમતા કામ આસક્તિ વગેરેને પોતાના વિકાર તરીકે જ સમજતો નથી એટલે જ એ વિકારો અનુભવવામાં પોતે વિટંબણા ભોગવી રહ્યો છે, એ તો સમજે જ શાનો ?

ત્યારે વસ્તુ સ્થિતિ આ છે કે જેમ શરીરે સોજા ચડે તો શરીર જાડું, પુષ્ટ દેખાય છે. લાલબુંબ દેખાય છે. પરંતુ તેથી સારું માની રાજી થવાનું નથી કે એના આધારે બડાઈ કરાતી નથી. કિન્તુ એને શરીરનો વિકાર સમજી તેમજ એમાં લોહીનું પાણી થતું સમજી એ હટાવવા વૈદું કરાય છે, ઔષધ-ઉપચાર લેવાય છે, એમ રાગ-મમતા-કામ-આસક્તિ વગેરે એ આત્માના વિકાર છે. એનાથી આત્માનું સ્વાસ્થ્ય અને મનની સ્વસ્થતા હણાય છે. એમાં કાંઈ વડાઈ નથી. બલકે નાનમ છે. હલકાઈ છે.

વ્યવહારમાં દેખાય છે કે દા.ત. મેમાન કે જમાઈને ભોજનમાં ઉમદા ચીજો પીરસી ને એ જમે છે, પણ એ વખતે જો એ એના પર બહુ રાગનું પ્રદર્શન કરે તો એ ભૂંડો લાગે છે. જ્યારે એમ ન કરતાં વિવેક અને ગાંભીર્ય રાખી જમી લે.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૮૯

તો એ સારામાં ડાહ્યામાં ખપે છે; બસ એ રીતે જગતની ચીજવસ્તુ કે બનાવ પર રાગ ન કરીએ અને વિવેક-ગંભીરતાથી એને પસાર થઈ જવા દઈએ તો શો વાંધો આવે ? ભોગવટામાં કાંઈ ખામી આવતી નથી. રાગ કરો કે ન કરો, એ મીઠી તો લાગવાની જ છે, અને પેટ પણ ભરાવાનું તથા એ પચવાની ય ખરી. ઊલટું રાગ-આસક્તિ કરવામાં પછી જ્યારે એ ન મળે કે ઊતરતી મળે ત્યારે મનને ખેદ થાય છે. દિલના ભાવ બગડે છે. તો શું આ આત્માની વિટંબણા નથી ?

કોઈને ત્યાં બાર વાગે ગયા, પેલાએ આગ્રહ કરીને જમવા બેસાડ્યા, ભાણામાં તરતનો કરેલો શીરો આવ્યો, ખાતા ખુશી થયા; પણ એટલામાં અંદર નજર પડતા કોઈને શીખંડ-પૂરી જમતો જોયો, તો ઝટ મન બગડે છે. કે ‘હું ? આ આવો દંભી ? પેલાને શીખંડ અને મને પેટિસ જમાડે છે ?’ આ કેમ મન બગડ્યું ? કહો શીરા પર રાગ કર્યો માટે. અધિક રાગની વસ્તુ શીખંડ નજર સામે આવતા મન બગડ્યું, રાગ ન કર્યો હોત, મળ્યું તે જમી લીધું હોત, તો મન ન બગડત; અને શીરો મીઠો તો લાગત જ, તેમજ શરીરને પુષ્ટિ ય કરત. મફતિયો રાગ વચ્ચે લાવવાથી ટકાવારી કરતા વિટંબણા ભોગવવી પડે છે.

ત્યારે રાગ મમતા આસક્તિ કામ વગેરેના વિષયોમા ટકાવારી તો રહેવાની. વિષમ સંસારમાં સમતા સરખાઈ ક્યાંથી મળવાની ? કોઈ વિષય ઊંચો, કોઈ નીચો; કોઈ સામાન્ય સારો તો બીજો એથી અધિક સારો; તો ત્રીજો વળી એથી ય વધુ સુંદર એમ તરતમતા રહેવાની. હવે જો ક્યાંય રાગ આસક્તિ કરવા ગયો તો બીજા ઊતરતા પર અરુચિ અને ચડિયાતા વિષયને જોઈ આ પ્રાપ્ત પર ખેદ થવાનો. આ શું વિટંબણા નથી ? જગત અને ભાગ્ય તો એના રાહે કામ કર્યે જાય છે. પણ જીવરામ પટેલ ફોગટિયા રાગાદિ કરી કરીને મફતનો કૂટાય છે, વિડંબાય છે. પત્ની પર કામની દૃષ્ટિએ નજર નાખ્યા કરે તો એના છણકવા પર ખેદ થશે અને બીજી સ્ત્રીઓના ચડતા-ઊતરતા રૂપ-રંગ જોવા પર તુલના કરી મન બગાડશે. આ ભારે વિટંબણા જ છે.

માટે સમજવું જોઈએ કે જીવન તો ભાગ્યાનુસાર જ મળતી સારી નરસી વસ્તુ પર નભવાનું છે; તો એમ નભાવી લેવું એ ઠીક છે; પરંતુ એમાં મફતિયા રાગ-દ્વેષ કામ-કોષ મમતા-તૃષ્ણા મદ-ઈર્ષ્યા વગેરે કરવા એ તો વિકારો છે. રોગો છે, અને એથી આત્માની વિટંબણા છે. શા સારુ હાથે કરીને આ વિટંબણા વહોરવી ? ડહાપણ એ છે કે મન બળિયું અને વિવેકી બનાવી એ વિકારો અને વિટંબણાથી બચવું. એમ બચી જતા આર્તધ્યાન અટકે છે, અને ધર્મધ્યાન ખૂલે છે, તથા પરમાત્મા સાથે મિલન શરૂ થાય છે.

૯૦

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૪૫) આજના માનસમાં ભૂત : સર્વ ધર્મ સમાન ?

કાળ પડતો આવ્યો છે, એટલે સન્માર્ગની મતિમાં પણ ભ્રંશ થતો આવતો દેખાય છે. એના લીધે આજના માનસમાં કેટલીય અજ્ઞાન માન્યતાઓનાં ભૂત ઘુસી ગયા છે. જેવા કે ‘ધર્મ બધા સરખા છે, માટે સર્વ ધર્મ પ્રત્યે સમભાવ રાખો.’ ‘કોઈપણ ધર્મને બૂરો કહેવાય નહિ, બૂરો કહેવો એ અધમતા છે.’ ભગવાને નિશ્ચય-વ્યવહાર બે કહ્યા છે તેથી ધર્મ પણ ખરો અને સંસાર વ્યવહાર પણ ખરો.’ ‘છોકરાને કે કોઈને બળાત્કારે ધર્મ ન કરાવાય.’

હવે આ માન્યતાઓમાં કેવું અજ્ઞાન છે, તે જોઈએ.

‘સર્વ ધર્મ પર સમભાવ રાખો.’-આ કહેવાનો અર્થ તો એ થાય કે ‘ધર્મ ગમે તે હોય, -ઈદના દહાડે ધર્મના નામે લાખો બકરા કાપી નાખનારાનો ધર્મ હો, કે યજ્ઞ-યાગાદિમાં બકરા-અશ્વ વગેરેની આહુતિનું વિધાન કરનારો વૈદિક ધર્મ હો, અથવા ધર્મના નામ હેઠળ મરઘા-બકરાના બલીદાન દેનારો દેવીધર્મ હોય, યા વ્યભિચારાદિને પાપરૂપ ન કહેનારો પાશ્ચાત્ય ધર્મ હો-પરંતુ એવા બધા ધર્મ અને સૂક્ષ્મ અહિંસા-સત્ય-બ્રહ્મચર્ય વગેરે સુધીના વિધાન કરનાર સમ્યગ્ ધર્મ.’ એ સર્વ પ્રત્યે સમભાવ સમદષ્ટિ રાખો અર્થાત્ એ હિંસાદિવાદી ધર્મ અને અહિંસાદિવાદી ધર્મ બધા સમાન છે એ દષ્ટિથી જુઓ.’

હવે વિચારવા જેવું છે કે શું આ બધાને સમાન ગણવાનું વ્યાજબી છે ? શું ગોળ અને ખોળ સરખા ? કાચ અને રત્ન સરખા ? કથીર અને કંચન સરખા ? હજી આ વસ્તુઓ પ્રત્યે તો વૈરાગ્યભાવે સમબુદ્ધિ રખાય. પરંતુ શુ ધર્મ પ્રત્યે વૈરાગ્યભાવ રખાય ? તો તો પછી જેમ હિંસા-અસત્ય પ્રત્યે રાગ રખાય નહિ, એમ અહિંસા-સત્ય પ્રત્યે રાગ રાખી શકાય નહિ ! અથવા અહિંસાદિ પર દ્વેષ અરુચિ નહિ, એમ હિંસાદિ પ્રત્યે પણ દ્વેષ ન રાખી શકાય ! ‘સમભાવનો’ અર્થ જ આ કે રાગ નહિ, દ્વેષ નહિ. ત્યારે આવેશથી પ્રશ્ન કરે છે,-

પ્ર.- પણ શું કોઈ પણ ધર્મ પ્રત્યે દ્વેષ રખાય ? ધર્મને બૂરો કહેવાય ?

ઉ.- આ આવેશ ખોટો છે. ધર્મ એ કોઈ જીવવ્યક્તિ નથી કે એના પ્રત્યે દ્વેષ-અરુચિ રાખવી એ ખરાબ કહેવાય. ખરી રીતે તો જેમ હિંસા-અસત્ય-વૈર-ઈર્ષ્યા આદિ દુર્ગુણો પ્રત્યે અરુચિ નફરત હોય તો જ અહિંસા સત્ય-મૈત્રી વગેરે

સદ્ગુણો ઉપર સહેજે સાચી રુચિ પક્ષપાત રહેવાનો; એમ હિંસાદિવાળા ધર્મ ઉપર અરુચિ અનાસ્થા હોય તો જ સહેજે અહિંસાદિવાળા ધર્મ પ્રત્યે રાગ પક્ષપાત રહે.

વીતરાગ બનેલા આત્માઓ રત્ન અને કાચ પ્રત્યે સમભાવ રાખવા છતાં એના ગુણ દોષ તો સમજે છે ! એમ હિંસા-અહિંસાના ય ગુણ-દોષ પણ સમજે જ છે. સમભાવથી એ રાગ-દ્વેષ ન કરે, કિન્તુ ગુણ-દોષ ન સમજે એવું નહિ. ઊલટું કાચને અલ્પ રાગનું નિમિત્ત સમજી એને ઓછો મારક સમજે છે. તો શું આપણે સર્વધર્મ-સમભાવ રાખી હિંસાદિ ધર્મને ઓછા મારક સમજવા ?

કોઈ વ્યક્તિને આપણે બૂરી ન કહીએ; પણ એનામાં રહેલ ગૂંડાગીરી બદમાશી વગેરેને બૂરી માનવામાં કોઈ વાંધો જોતા નથી, તો પછી ધર્મ એ કોઈ જીવવ્યક્તિ નથી તો હિંસાદિવાળા ધર્મને બૂરા અર્થાત્ મારક માનવા-કહેવામાં શો વાંધો ?

માટે જ જેમ ઘાસ પ્રત્યે દ્વેષ ન હોય છતાં ઘાસને સોનાની અપેક્ષાએ અકિંમતી તરીકે કે અગ્નિની સામે ન ટકી શકનાર તરીકે ઓળખવા કહેવામાં અધમતા નથી. એમ હિંસાદિવાળા ધર્મને અકિંમતી કે તર્કની અગ્નિ પરીક્ષામાં ન ટકી શકનાર તરીકે માનવા-કહેવામાં અધમતા નથી.

ખરી રીતે અહિંસા-સત્ય આદિનો જો રાગ-પક્ષપાત હોય તો સહેજે હિંસાદિ પ્રત્યે નફરત-અનાસ્થા આવી જ જાય. અથવા અહિંસાદિનો રાગ ઊભો કરવા માટે હિંસાદિની નફરત કેળવવી જ જોઈએ, તેમ હિંસાદિને કહેનારા ધર્મ પ્રત્યે પણ નફરત કેળવવી જ પડે. નિશાળનો કોક માસ્તર જો માબાપ સામે સ્વચ્છંદતા ઉદ્વતાઈ શીખવતો હોય તો એ દુર્ગુણની જેમ એ શીખવનાર માસ્તરની પ્રત્યે પણ નફરત થાય છે, તો પછી હિંસાદિ શીખવનારા ધર્મ પ્રત્યે પણ નફરત કેમ ન થાય ?

આ જો બરાબર સમજાય તો સમજાશે કે સર્વ ધર્મ પ્રત્યે સમભાવ રાખવાનું કથન અજ્ઞાનતાભર્યું છે.

૪૬) (લેખાંક-૨)

આજના અજ્ઞાનતાભર્યા માનસનું એક ભૂત ‘સર્વ ધર્મ સમાન;’ એ કેમ ખોટું જોયું. હવે એવું એક બીજું ભૂત છે. ‘ભગવાને નિશ્ચય અને વ્યવહાર બે ય કહ્યા છે. માટે નિશ્ચયથી ધર્મ ખોટો નહિ અને વ્યવહારથી સંસાર ખોટો નહિ’ એ કેમ ખોટું છે એ જોઈએ.

ભગવાને નિશ્ચય વ્યવહાર બે ય કહ્યા છે એ વાત સાચી. પરંતુ પહેલાં તો એ સમજવું જોઈએ કે નિશ્ચય અને વ્યવહાર શી ચીજ છે ?

નિશ્ચય અને વ્યવહાર એ વસ્તુની બે બાજુ છે, બે અંશ છે, બે દૃષ્ટિ છે. એ દરેક વસ્તુને લાગુ પડે. અને વસ્તુ-વસ્તુએ એ અલગ-અલગ હોય. દા.ત. નિશ્ચય ધર્મ અને વ્યવહાર ધર્મ. નિશ્ચયપાપ અને વ્યવહાર પાપ; નિશ્ચયજીવ ને વ્યવહારજીવ; નિશ્ચયથી ગુણસ્થાનક અને વ્યવહારથી ગુણસ્થાનક, નિશ્ચય સંસાર ને વ્યવહાર સંસાર.

‘નિશ્ચય’ એટલે વસ્તુનું આંતરિક સ્વરૂપ, અને ‘વ્યવહાર એટલે એનું બાહ્ય સ્વરૂપ, વ્યવહાર યોગ્ય સ્વરૂપ. આ હિસાબે જોતાં જીવમાં નિશ્ચયથી ધર્મ એટલે એનું પ્રગટતું આવતું શુદ્ધ આંતરિક અહિંસકભાવ-ઉપશમ-ઉદાસીનતાદિ સ્વરૂપ. ત્યારે વ્યવહારથી ધર્મ એટલે તે તે ધર્મ તરીકે વ્યવહાર કરવા યોગ્ય બાહ્ય ત્યાગ ક્ષમા, અહિંસા વગેરેની પ્રવૃત્તિ. હવે અહીં એવું બને કે નિશ્ચયથી અહિંસા હોય ને વ્યવહારથી ન હોય.’

જેમકે કેવળજ્ઞાની વીતરાગને અંતરમાં મુદ્દલ હિંસાનો ભાવ નથી; અહિંસકભાવ છે, પરંતુ ચાલતાં ક્યારેક એમના પગ નીચે અવશ્ય ભાવી કોઈ જીવ કુદતો આવે અને જીવમરણ થઈ જાય ત્યાં બાહ્ય વ્યવહારથી હિંસા છે, છતાં અંતરમાં અહિંસાનું સ્વરૂપ છે. એથી ઊલટું સામાન્ય જીવને ચાલતા બાહ્ય કોઈ જીવની હિંસા ન ય થઈ તો બાહ્યથી અહિંસા છે, પરંતુ ચાલતા જો ડાકોળિયા મારતો અગર બીજા-ત્રીજા ઈન્દ્રિય વિષયોના વિચાર કરતો ચાલે છે તો અંતરથી અહિંસક પરિણામ નથી. એટલે ત્યાં નિશ્ચયથી હિંસા અને વ્યવહારથી અહિંસા કહેવાય.

એમ વ્યવહારથી ૬ ઠું સાધુનું ગુણસ્થાણક ત્યાં ગણાય. જ્યાં સાધુચર્યા બરાબર પળાતી હોય, તપ-પરીસહ-સહન વગેરે કરાતા હોય; ત્યારે નિશ્ચયથી ત્યાં ગણાય કે જ્યાં અંતરમાં ત્રણ કષાય-ચોકડીનો ક્ષયોપશમ હોય, જીવ રાગોપશમ દ્વેષોપશમ વગેરે નિજ ગુણમાં ઠરતો હોય.

શેઠ સામાયિકમાં બેઠા જોડા સામે જોતા હતા, તે જોઈ પુત્રવધુએ બહારના આગન્ટુકને કહ્યું ‘શેઠ મોચીવાડે ગયા છે.’ સામાયિક પૂરું થયે ‘શેઠે પૂછતાં વહુએ કહ્યું તમે વ્યવહારથી ધર્મક્રિયામાં છતાં નિશ્ચયથી પાપમાં હતા, કેમકે મનમાં જોડો સંધાવવા મોચી સાથે રક્કડના વિચારમાં હતા.’

ગુણસાગરને લગ્નની ચોરીમાં કેવળજ્ઞાન થયું, ત્યાં વ્યવહારથી પાણિગ્રહણની પાપક્રિયા હતી, પરંતુ નિશ્ચયથી તો ઊંચા ઊંચા ગુણસ્થાનકે ચડવાનો ધર્મ હતો.

એમ વ્યવહારથી મોક્ષમાર્ગ જ્ઞાનાચાર આદિ પંચાચારનાં પાલનને કહેવાય, અને પરમ નિશ્ચયથી મોક્ષમાર્ગ અંતિમ ૧૪ મા ગુણસ્થાનકની શૈલેશી દશાને કહેવાય, તથા અશુદ્ધ નિશ્ચયથી મોક્ષમાર્ગ તે તરફ લઈ જનારી આંતરિક જ્ઞાનાદિ-સાધનાની પરિણતિને કહેવાય.

નિશ્ચય અને વ્યવહાર એ વસ્તુને જોવાની દૃષ્ટિ છે. તેથી ધર્મ વસ્તુને નિશ્ચય-દૃષ્ટિએ જોતા આંતરિક ધર્મ પરિણતિ લેવી પડે; એ જ નિશ્ચય ધર્મ; અને વ્યવહાર દૃષ્ટિથી જોતાં બાહ્ય ધર્મ-આચાર લેવો પડે; એ જ વ્યવહાર ધર્મ. આ રીતે વિચારતા સાંસારિક આરંભ સમારંભ-વિષયો-પરિગ્રહ-કુટુંબમમત્ત્વ વગેરેની પ્રવૃત્તિને વ્યવહારધર્મ શી રીતે કહેવાય ? એ તો સરાસર પાપપ્રવૃત્તિ જ છે, ધર્મપ્રવૃત્તિ નહિ.

હજી વ્યવહારથી પાપ અને નિશ્ચયથી પાપનો વિચાર કરીએ તો કહેવાય કે એ આરંભ-સમારંભાદિ સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓ એ વ્યવહારથી પાપ છે, અને બાહ્યથી સામાયિકાદિ ધર્મ પ્રવૃત્તિમાં છતાં અંતરમાં એ આરંભાદિના પરિણામ છે તો એ નિશ્ચયથી પાપ છે. પરંતુ ધર્મપ્રવૃત્તિ અને પાપપ્રવૃત્તિના બે વિભાગ તો અલગ જ નિશ્ચિત છે માટે ‘ધર્મ એ નિશ્ચય અને સંસાર એ વ્યવહાર’ આ માન્યતા ખોટી છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૩૧, તા. ૧૨-૪-૧૯૬૯

૪૭ (લેખાંક-૩)

પૂર્વે કહ્યું તેમ વર્તમાન કાળના જડવાદે જીવોને એવા પ્રભાવિત કરી દીધા છે કે એમના માનસમાં આ પણ એક માન્યતા બેસી ગઈ છે કે ‘કોઈને ધર્મ પરાણે ન કરાવાય,’ અથવા આ માન્યતા કે ‘સંતાનને ધર્મ પરાણે ન કરાવાય.’

ખૂબી તો પાછી એ છે કે સંતાનના જીવનમાં દુન્યવી તો કેટલીય વસ્તુઓ સહેજે નહિ તો પરાણે દાખલ કરવામાં આવે છે. દા.ત. નાનું બાળક કદાચ રોકવા છતાં પૂર્વના તેવા સંસ્કારવશ હઠિલું થઈ પોતાની અશુચિમાં હાથ ઘાલતું હોય, નાકનાં ગૂગા મોંમા મૂકી દેતું હોય, કે ગાદી પર જ પેશાબ કરતું હોય, તો એને તમાચા મારીને પણ પરાણે એ અટકાવી સારી ટેવ પાડવામાં આવે છે. શા માટે ભાઈ ! આ પરાણે કરાવવું ? તો કહે છે, ‘ન કરાવીએ તો મોટો થયે એ કુટેવથી એનું જીવન બગડે.’ તો પછી પાપની કુટેવ પરાણે પણ ન કઢાવી, અને ધર્મ પરાણે પણ દાખલ ન કર્યો, તો એના ભવોભવ નહિ બગડે ?

બાળક નિશાળે ન જતું હોય, તો એને પરાણે પણ ત્યાં ધકેલાય છે; છોકરો

નિશાળેથી ફરવા ભાગી જતો હોય; ને સમજાવ્યો ન સમજતો હોય તો એને પરાણે પણ તેમ કરતો અટકાવીને નિશાળમાં બેસતો કરાય છે.

એમ છોકરો ઘરમાંથી પૈસા ચોરી જતો હોય, વાસણ વગેરે ચોરી જઈ વેચી ખાતો હોય, તો એને પરાણે સજા કરીને પણ તેમ કરતાં અટકાવવામાં આવે છે.

એમ છોકરો એદી ને હરામહાડકાનો હોય તો એને પરાણે પણ કામ કરતો કરવામાં આવે છે. છોકરી જ્યાં ત્યાં ભટકવા જતી હોય તો એને પરાણે પણ રોકવામાં આવે છે. છોકરા-છોકરી માતાની સામે ઉદ્ધતાઈ કરતા હોય તો બાપ પરાણે પણ એની એ કુટેવ ભૂલાવે છે. એ ઘરની વાતની બહાર ચાડી ખાતા હોય તો પરાણે શિક્ષા કરીને પણ એ અટકાવવાનું કરાય છે; માણસ મનગમતી નવી સ્ત્રી પરણ્યો હોય ને એ ગમે તેવી મિજાસી હોય તો ય જુનીના છોકરાને પરાણે પણ એના આજ્ઞાકિત કરાય છે.

આવા તો નાના મોટા કેટલાય પ્રસંગ પરાણે કરાવાય છે. તો પછી શું ધર્મે જ ગુનો કર્યો તે એને પરાણે ન કરાવાય ?

સમજવા જેવું છે કે ધર્મ એ અતિશય મહત્ત્વની ચીજ છે. પૂર્વના ધર્મના પ્રભાવે જ આવો ઊંચો માનવભવ અને બીજી પુણ્યાઈ-સગવડ-સન્માન મળ્યા છે. પરંતુ એ તો ભોગવાઈને ખત્મ થઈ જશે. પછી આગળ શું ? ધર્મ વિના ક્યાં જઈને ઊભા રહેવાનું ?

ધર્મ માટે માનવ-જીવન જ શ્રેષ્ઠ ભૂમિ છે. એમાંય આર્ય માનવભવ ધર્મ માટે બહુ યોગ્ય છે. ધર્મથી જ આ માનવ જીવન પણ (૧) સુંદર બને છે. (૨) સુખશાંતિ ભર્યું લાગે છે, અને (૩) ગુણિયલ બનતું આવે છે.

(૧) ધર્મના પાયામાં જે મૈત્રીભાવ-કરુણા-પરપ્રમોદ વગેરે, અને માર્ગાનુસારિતા-ગુરુજનપૂજા-પરાર્થકરણ વગેરે જરૂરી છે. તેથી જીવનમાં સુંદરતા આવે છે. (૨) ધર્મ જે વૈરાગ્ય ઈન્દ્રિયસંયમ, કામક્રોધાદિનિગ્રહ, તથા પરમાત્મભક્તિ દયા-દાન-તપસ્યા વગેરે શીખવે છે, તેથી જીવનમાં આંતરિક સુખશાંતિનો અનુભવ થાય છે. તેમજ (૩) એ ઈન્દ્રિયદમન આદિ અને સાધુસેવા ઉપદેશશ્રવણ વગેરે ધર્મદ્વારા જીવન ગુણિયલ બને છે.

આમ જીવનને સુંદર શાંતિભર્યું અને ગુણિયલ બનાવનાર ધર્મ વિના ચાલે જ કેમ ? એ પણ ધર્મ મોટા ભાગે બાલપણાના ઘડતર દ્વારા આવે છે. પહેલેથી અધર્મી હોય અને મોટી વયે આપમેળે સુધરનાર બને એવા દાખલા તો બહુ ઓછા.

માટે ધર્મના સંસ્કાર છોકરાઓને તો ખાસ આપવા જ જોઈએ. જો એ ન

અપાય તો આજના વાતાવરણમાં છોકરા વડિલનો અવિનય, ઈન્દ્રિયોની ઉચ્છ્રંખલતા, અભિમાન, સ્વાર્થમાયા, વિલાસ વગેરેમાં ફસાવાના ટેવાઈ જવાના; પછી એનામા મોટી વયે એમાં સુધારાની આશા શી ?

એટલે જ પહેલા નંબરમાં એને સમજાવી ફોસલાવીને અને બીજા નંબરે શરમ-બીક-કળ અને બળથી પણ એ વિનયાદિ ધર્મમાં એને જોડવા જોઈએ. શું બચ્ચાને બીજું ઘણુંય પરાણે કરાવાય અને કલ્યાણકારી ધર્મ જ પરાણે ન કરાવાય ?

મૂળમાં ધર્મના ઊંચા મૂલ્ય અને ધર્મથી ઊંચા કલ્યાણ નથી સમજાતા; તેથી એ પરાણે આપવાનું ખૂંચે છે. નહિતર ધંધાની કોઈ લાઈન બહુ કમાઈવાળી દેખાય પછી છોકરો ન ઈચ્છે તો ય કેવો અને એમાં પરાણે પણ જોડવામાં આવે છે ? માટે આજની નવી પ્રજાને કોઈ પણ ઉપાયે ધર્મ દેવો જરૂરી છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૩૨, તા. ૧૯-૪-૧૯૬૯

૪૮ સંતાપ-ઉદ્દેગ ટાળવાનો અદ્ભુત ઉપાય

આજનો માનવસમાજ માનસિક દુઃખોથી બહુ રીબાઈ રહ્યો છે. જાતનું નિરીક્ષણ કરવામાં આવે તો દેખાશે કે દિનભરમાં કેટલીય બાબતોની ચિંતા વિચારણા આવીને મનને સતાવી જાય છે. ભલે એ પાયાદાર હશે, પરંતુ એમ તો નબળી પુણ્યાઈના યોગે તેવી તેવી બાબતો ય બનતી તો રહેવાની જ, અને તેવા તેવા અનિષ્ટ પદાર્થો તથા પ્રસંગો આવ્યા ય કરવાના. તો શું જીવનમાં આ બધાના હૃદયબળાપા સંતાપ અને નિરાશાઓ જ જોયા કરવાની ?

ત્યારે દિલ કેટલીય વાર અરતિ-ઉદ્દેગ અને ચિંતા-સંતાપ અનુભવ્યા કરે એમાં શું વળે છે ?

(૧) પહેલું તો લોહી જ ગરમ થાય, અને એ (i) શરીરના ઘટ્ટ વીર્યને પાતળું પાડી શક્તિને હણે. વળી (ii) લોહી ઊકળવાથી બળી ઓછું થતું જાય. એમ (iii) જ્ઞાનતંતુઓને ઉશ્કેરી ઉશ્કેરી નબળા પાડતું જાય, તામસ ભાવવાળા કરતું જાય. આ તો શારીરિક નુકસાન.

(૨) એનાથી આત્માનું સત્ત્વ હણાતું જાય. બહુ બળતરાવાળા માણસો સારું પરાક્રમ કરવામાં પાછા પડે છે; ઠેઠ સુધી નિશ્ચયપણે એ પાર ઉતારવા માટે એમની પાસે પૂરતું સત્ત્વ જ નથી હોતું.

(૩) વળી મન વાતવાતમાં ઉદ્વેગ-સંતાપ કરવાની ટેવવાળું હોય તો એ ક્ષુદ્ર બને છે પછી એની પાસે ખમવા યોગ્ય ખમી લેવાની ઉદારતા જ નથી રહેતી; તેમજ ભવ્ય દિલના વિચાર કરવા માટે વિશાળતા જ નથી હોતી.

(૪) વળી ઉદ્વેગ-સંતાપની કુટેવથી દષ્ટિ દોષવાળી બને છે. જ્યાં ને ત્યાં ન્યૂનતા જ જુએ છે. એથી સામી વસ્તુમાંથી બીજી દષ્ટિએ સારું લઈ શકાય એવું હોય, પરંતુ એ આના ભાગ્યમાં ક્યાંથી ?

ત્યારે સવાલ છે કે આટલા બધા ખતરનાક નુકસાનો લાવનારી આ ખેદ-સંતાપ-ચિંતા-નિરાશા કરાવનારી આદત સુધારવાનો ઉપાય છે કે નહિ ?

હા, અનેક ઉપાય છે. એમાં એક ઉત્તમ ઉપાય આ છે કે **આપણા આત્માને પરમાત્મામાં શાતા પરમ શાતા અનુભવતો બનાવવો.**

અર્થાત્ પરમાત્માના દર્શન-પૂજન-સ્મરણ-ગુણગાન વગેરે કરતી વખતે અંતરમાં પરમ આલ્હાદ ઊભો કરવો. દિલ ગદ્ગદ કરવું. અને કલેજે જાણે અમૃત યા ચંદનની શીતલતાનો શેરડો પડે. મનને એમ થાય કે ‘અહા ! બસ આ દર્શનમાં આ સ્મરણમાં કેવી મઝા આવે છે ! કેવી ટાઢક લાગે છે ! બીજે ક્યાં આ પરમ શાતા છે ? પરમ શાંતિ છે ?’ આમ ચાહીને જીવને એમાં પરમ શાતાનો અનુભવ કરાવવાનો.

આ અનુભવનો વારંવાર અભ્યાસ થવાથી એના એવા સંસ્કાર ઊભા થાય છે કે પછી મનમાં એની સુરકી ચાલે છે. એટલે પછી મામુલી મામુલી વાતવસ્તુના ખેદ સંતાપ નહિ ઊઠે. દિલમાં પેલી પરમ શાતાનો શેરડો પડતો હોય પછી આ ખેદના કારણો વિસાત વિનાના લાગે છે, તેથી એના કારણે ખેદ શું કામ થાય ?

પરમાત્મામાં પરમ શાતાનો અનુભવ કરતા રહેવાથી દિલ ઉમદા અને ફોરું બનતું જાય છે. ફોરું થવાથી પછી મોટી આફતના પણ ભારથી ભારે નથી બનતું. એ તો વિચારી લે છે કે ‘મારી પાસે પરમાત્માની હુંફ એવી છે કે મારે અંદરમાં પરમ શાંતિ છે. આ જે આફત છે તે તો બહારની કર્મલીલા છે.’

એટલા માટે જ બહારના બહુ માનપાન ને વૈભવ વિષયો મળે તો ય મન ફોરું રહે છે. એ જુએ છે કે ‘આ બહારની ચીજના કશા આનંદ નહિ; કેમકે એ તો ભાડુતી છે, કર્મની ચિઠ્ઠીએ ચાલનારા છે. ખરી શાંતિ શાતા તો મારે અંદરમાં વસેલા પરમાત્માની છે. એમના નામસ્મરણની છે. એમના ગુણસ્મરણની છે.’

વાત આટલી કે અંતરમાં આ શાન્તિનો શાતાનો અનુભવ-સ્વાદ ઊભો કરવો જોઈએ. વર્ષો સુધી ગુપ્ત રહ્યા પછી ધણી એકાએક પ્રગટ થાય તો બાઈને એનામાં કેટલી બધી શાંતિ લાગે છે ! એને એમ થાય છે કે ‘હાશ ! મારે હવે

મનવિશ્રામ મળી ગયા; મારા અંતરના સગા મળી ગયા.’ એવી આપણે અહીં અનંતકાળે પરમાત્મા મળી ગયામાં શાંતિ ઊભી કરવાની છે. પરમાત્માને જ આપણા સાચા મનવિશ્રામ અને અંતરના સગા તરીકે દિલમાં ઠસાવવાના છે, અને શાતા-શાન્તિનો અનુભવ કરતા રહેવાનું છે.

બસ પછી વીતરાગ પ્રભુમાં આપણા મનને ભારે આલ્હાદ શાંતિશાતા ઊભી કરી હોવાથી મન એટલું બધુ મસ્ત રહેશે કે બહારના વાંકાચૂકામાં સંતાપ ઉદ્વેગ કશું કરવાનું નહિ રહે; તેમ બીજા રોષ-રોફ માયા-કપટ, ઈર્ષ્યા-અસૂચા વગેરે કષાયો સેવવાનું પણ નહિ રહે; કેમકે પેલી શાંતિ-શાતા આગળ આની કશી શાંતિ-શાતા જ નહિ દેખાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૩૩, તા. ૨૬-૪-૧૯૬૯

૪૯) દિવ્યભૂમિમાં પ્રવેશ કેમ ?

માનવસામાન્યની સ્થિતિ આજે ચિત્તકલેશ અને ધનેષણા-વિષયેષણા-લોકેષણા વગેરે અધમ એષણાઓ ભરી દેખાય છે. તેથી જ મદ-માયા-મત્સરાદિ દોષો ખદબદતા નજરે ચડે છે. આ દોષોભરી ભૂમિકા પશુસુલભ છે, એટલે એ પાશવી જ કહેવાય; પરંતુ આજના કાળે જ્યારે બહુધા મનુષ્યોમાં ય આ દોષો વિલસતા દેખાય ત્યારે માનવીય ભૂમિકા પણ આજે પાશવીની સમકક્ષ જેવી લાગે છે. આ હિસાબે વિચારવાનું છે કે તો પછી શું આ જીવનમાં એથી ઉચ્ચ દિવ્યભૂમિકામાં દિવ્યભૂમિમાં પ્રવેશ જ નહિ થાય ?

દિવ્યભૂમિ આ હિસાબે મદ-માયા-મત્સરાદિ દોષોથી રહિત હોય ને વૈરાગ્ય-લઘુતા-નિખાલસતા-ગુણાનુરાગ પ્રમોદ મૈત્રી-કરુણા-સેવાભાવ-ગુણોભરી હોય એ માટે ઉપરોક્ત ધનેષણાદિ અને ચિત્તકલેશને દૂર કરાય તો દિવ્યભૂમિમાં પ્રવેશ થયો ગણાય. ત્યારે સવાલ આ છે કે ધનેષણા-વિષયેષણાદિ તથા ચિત્તકલેશ દૂર કેમ થાય ?

અહીં પહેલું આ વિચારવા જેવું છે કે આપણને પાશવી ભૂમિકામાંથી બહાર નીકળી દિવ્યભૂમિમાં જવું વિહરવું ગમે છે ? ગમે છે, તો એમાં જવું છે ખરું ? જો જીવનમાં આનો કોઈ વિચાર જ નથી તો દિવ્યભૂમિમાં જવાના ઉપાયની વાતો ગમે તેટલી મળે, છતાં આપણા માટે નિરુપયોગી થશે.

પરંતુ એટલું સમજી રાખવાનું છે કે દુનિયાના કેટલાય સ્થાન સ્થિતિ-વેપાર-વહેવાર વગેરે સાચવવાનો વિચાર તો અનાર્ય મનુષ્યો પણ કરીને બેસી રહે છે, પરંતુ એથી નથી તો એમના જીવનમાં સુખશાન્તિ, કે નથી કોઈ આત્મિક ઉન્નતિ. એ તો ધનસંપત્તિ સન્માન છતાં અનેક એષણાઓ અને અનેક મદ-મૂર્છાદિ દોષોથી ચિંતા-સંતાપ-આતુરતા-નિરાશા વગેરે માનસિક દુઃખમાં જ સબડ્યા કરે છે. ત્યાં સંપત્તિ-સન્માન અર્કિચિત્કર બને છે.

ત્યારે દિવ્યભૂમિના જીવનની વાત ઓર છે. એમાં એ એષણાઓ અને મદ-મૂર્છાદિની પીડાઓ નથી, તેથી વૈરાગ્ય-નિર્લોભતા-નિરહંકાર વગેરે ઝગમગતા છે, અને તેથી સુખ-શાન્તિનો પાર નથી. સુખશાન્તિ બાહ્ય પદાર્થોની નથી, કે દુઃખ-અશાંતિ ય બાહ્યથી નથી. મન એને કેવા નવાજે છે એ પર સુખ-દુઃખ છે. દિવ્યભૂમિમાં વૈરાગ્યાદિથી મનની ખતવણી જુદી, તેથી મહા સુખશાંતિ. આ દિવ્યભૂમિ કેમ મળે ? એનો એક આવશ્યક ઉપાય આ છે કે ‘મન મોકળું રાખો.’

મન બહારની સારી નરસી વસ્તુના બહુ ભાર ઊંચકે છે, ને એમાં જ ગૂંથાયેલું-રોકાયેલું રહે છે, તેથી એ કલેશ અને ભોગેષણા-ધનેષણાદિમાં લીન રહી પશુસુલભ ભૂમિકામાં પડ્યું રહે એમાં નવાઈ નથી. એમાંથી છૂટ્યા વિના દિવ્ય ભૂમિમાં ક્યાંથી પ્રવેશ કરી શકે ? કે એ ભાર કાઢી નાખ્યા વિના મનમાં દિવ્ય ભૂમિકાની વસ્તુ ક્યાંથી પેસી શકે ? એ ભાર કાઢી નાખવા મનને મોકળું કરવું ઘટે.

પ્ર.- સંસારમાં બેઠા એટલે સંસારની વસ્તુમાં મન તો ગૂંથાયેલું રહે જ ને ?

ઉ.- ના, એવો નિયમ નથી, યા કોઈની બળજબરી નથી કે મન એમાં પકડાયેલું જ રાખવું પડે.

(૧) મોટી કંપનીની દુકાનમાં ચોપડા લખનારો નોકર લે વેચ બધું લખે છે, પરંતુ એનો ને એના નફા-નુકસાનનો કશો ભાર એના મન પર નથી. એને તો પોતાના પગાર સાથે નિસ્બત રહે છે. બાકી દુકાનમાં ચાલતી બધી વસ્તુની નોંધ ભલે કરશે, પણ એનું મન એનાથી મોકળું રહે છે.

એમ અહીં સમજી રાખે કે ‘સંસારમાં મારે તો કર્મકંપનીની નોકરી છે, શેઠપણું નહિ; મને તો મારા પુણ્ય-પાપ પ્રમાણે મળવાનું. બાકીનું મારે પેલા ચોપડા લખનારની જેમ નોંધમાં આવે એટલું જ; પણ મન પર એના ભાર શા માટે રાખું ?’ તો મન મોકળું રહી શકે.

(૨) ન્યાયાધીશ આગળ અનેક ફરિયાદોની વસ્તુ આવે છે; એ બધું સાંભળી તોલી ફેંસલો આપે એટલું જ, પરંતુ એનો કશો ભાર મન પર નહિ રાખે. તેથી જે કેસ ચાલુ, એનું જ સાંભળે-વિચારે છે. પણ બીજા ચાલેલા કે ચાલવાના કેસોનું નહિ. યાવત્ ઘરે ગયા પછી એકેય કેસોની વસ્તુઓ મન પર ભાર નહિ. એમ અહીં પણ સમજી રખાય કે સંસારમાં કાળ સ્વભાવ વગેરે પાંચ કારણોના હિસાબે તંત્ર ચાલવાનું. મારે માત્ર નિરીક્ષણ કરવાનું, પણ મનથી એના ભાર શા સારું ઊંચકવા ?

(૩) દુશ્મનના ઘરે રહેવું પડ્યું હોય, અને એનું બજાવવું ય પડતું હોય, પરંતુ વેઠ સમજીને; તેથી મન પર એનો ભાર કશો નહિ. એમ અહીં સંસારને કર્મદુશ્મનનું ઘર સમજી રહેવાય ને એનું બજાવવાય, પરંતુ મન પર એના ભાર નહિ રાખવાના.

સારાંશ, સંસારમાં નોકરી, ન્યાયાધીશપણું કે શત્રુધરવાસ સમજી રહેવાય, તો મન પર સંસારની વસ્તુના ભાર નહિ રહે, મન મોકળું રહેશે. મનને એમ મોકળું રખાય, તો આપત્તિમાં કશી વ્યાકુળતા નહિ, એષણાઓના ભાર નહિ, લાભમાં હરખ નહિ. પછી મદ-માન-મૂર્છા કશું નહિ એટલે વૈરાગ્ય, મૈત્રી આદિ ભાવ, દેવ-ગુરુ-ધર્મસેવાના રંગ વગેરેની દિવ્યભૂમિમાં પ્રવેશ અને નિવાસ સુલભ બનશે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૩૪, તા.૩-૫-૧૯૬૯

પ૦ જિનવાણી-શ્રવણનું મહત્વ : આજનું મહાન કર્તવ્ય

આજે દેવદર્શન-દયા-દાનાદિ ધર્મ હજી પ્રવર્તતા દેખાય છે. પરંતુ રોજ જિનવાણી શ્રવણની ઘણી ઉપેક્ષા જોવામાં આવે છે. ત્યારે શ્રી ‘પંચસૂત્ર’ શાસ્ત્રમાં શ્રાવકના અહિંસાદિ અશુભ્રતો સ્વીકાર્યા પછી પણ જિનાજ્ઞા-જિનવચનનું સદા શ્રવણ-ગ્રહણ-ભાવન કરવાનું અને એનું પારંતત્ત્વ સ્વીકારવાનું કહ્યું છે. આ એટલા માટે જરૂરી છે કે જો હંમેશા જિનવાણી સાંભળતો રહે, સમજતો રહે, હૃદયને એનાથી ભાવિત રંગાયેલું કરતો રહે, પરિણત કરતો રહે અને એનો સ્વીકાર કરી હંમેશા એનું પારંતત્ત્વ માથે ધરતો રહે. તો અહિંસાદિ વ્રતોના વધુ ને વધુ રહસ્ય વિશેષ વિશેષ પ્રભાવ, અને અધિકાધિક ગુણવત્તા હૈયે ઠસતી જાય. એથી અહિંસાદિના ભાવ સવિશેષ નિર્મળ, વિકસ્વર સહજ અને આત્મસાત્ બનતા જાય.

બીજું એ પણ લાભ થતા જાય કે જિનવાણીના નિરંતર ‘શ્રવણ-ગ્રહણ ભાવનથી અંતરાત્મામાં ભરાઈ પડેલા કેઈ દોષ-દુર્ગુણોની પિછાણ થાય, કેટલાય ખોટી રીતે ગુણરૂપ માની લીધેલાને ખરેખર દોષરૂપ ઓળખવાનું બને. એથી જીવનમાં ઘણો ઘણો સુધારો થતો આવે. વળી જિનવચનમાં નિરંતર શ્રવણાદિથી નવનવા સુકૃત નવી નવી સાધનાઓ અને ઊંચા ઊંચા ગુણોની જાણકારી અને પ્રેરણા-પ્રોત્સાહન મળવા પર એનો પુરુષાર્થ વિકસતો જાય; તેથી જીવન ઉન્નતિના માર્ગે પ્રયાણ કરતું રહે.

આ તો અહિંસાદિ અણુવ્રતો લીધા બાદની વાત થઈ, પરંતુ વ્રતોને પણ લીધા હોય તો ય જિનવચનના નિરંતર-શ્રવણ-ગ્રહણભાવનથી ઉપરોક્ત મહાન લાભો થતા આવે છે, ઘણી ઘણી ભ્રમણાઓ દૂર થાય છે, અજ્ઞાન મટતું જાય છે. નિત્ય નવો તત્ત્વપ્રકાશ, દોષ-નિરાકરણ અને ગુણવિકાસના માર્ગદર્શન પ્રેરણા-ઉત્સાહ મળ્યા કરે છે. નિત્ય જિનવાણી-પરિચયથી મૂળભૂત વિષયવિરાગ, ધનવૈરાગ્ય, કષાયોપશમ દઢ અને વૃદ્ધિગત થતા રહે છે.

ત્યારે, જો જિનવાણીનાં નિત્ય શ્રવણ-ગ્રહણ-ભાવન નથી તો કદાચ અણુવ્રત પણ લીધા હશે છતાં દા.ત. બીજા અણુવ્રતથી વેપારમાં જુદું તો નહિ બોલે પણ સાચું બોલીને મળેલા લાભમાં મહાલતા અચકાશે નહિ, અથવા ક્યારેક દયા છોડીને સાચું પકડી રાખશે. હંમેશા જિનવચન પરિચય રાખ્યા કરતો હશે તો ધનને અસાર સમજી એમાં મહાલશે નહિ, અતત્ત્વને ટાળી તત્ત્વને પકડશે. દયા-મૈત્રીભાવને આગળ કરશે.

એમ પાંચમાં વ્રતથી ભલે પરિગ્રહનું પરિમાણ નહિ ઓળંધે પરંતુ જિનવાણીના એ પરિચયે મર્યાદાની અંદરના પરિગ્રહને કિંમતી સમજી હર્ષ અને મદ સારી રીતે કરશે. ત્યારે જો પરિગ્રહને સારું મહત્ત્વ આપવાનું ઊભું છે, તો વિરતિનો શો અર્થ રહેવાનો ?

એમ પહેલા વ્રતથી ત્રસજીવની તો હિંસા નહિ કરે. પણ જો સ્થાવર જીવોની હિંસામાં નિર્ભયતા નિષ્કરતા છે, તો હૈયામાં કોમળતા ક્યાં ? જિનવાણીનો રોજ પરિચય નહિ એટલે આજે દેખાય છે કે ઘરકામ અને બીજા કેટલાય સ્થાવર જીવસંહારક આરંભસમારંભોમાં નિર્ભય અને નિર્દય હૃદયે પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે !

એવું જ પોતાના પુણ્યયોગે ન્યાયનીતિથી ય મળતી સગવડ-સામગ્રીમાં કોઈ આડે આવતો હશે તો એના પર દ્વેષ-ગુસ્સો નિર્ભયપણે થવાનો. કેમકે રોજના જિનવાણીના સ્નાન નથી તેથી ‘પરલોકમાં કષાયોથી મારું શું થશે ?’ એવો ભય ચાલું નથી રહેતો.

જિનવચન એ તો અનાદિના ખંધા આત્મરોગોનું ચિકિત્સાશાસ્ત્ર છે. એના નિત્ય પ્રયોગથી મિથ્યાત્વ, મોહ, અવિરતિ, વિષયાસક્તિ, આહારાદિ સંજ્ઞાઓ, કામ-ક્રોધ-લોભ મદ-માન-ઈર્ષ્યા વગેરે રોગો મિટાવી શકાય છે. એ મિટાવવા માટે જીવ-અજીવ-કર્મ આદિ તત્ત્વો, સમ્યક્ આચારો, હેય-ઉપાદેય...વગેરેનો વિવેક આપે છે, દાન, ત્યાગ, વ્રત-નિયમ, તપસ્યા વગેરે ઔષધો બતાવી એનો નિત્ય નવો ઉત્સાહ જગાડે છે.

આવી તારક જિનવાણી નિત્ય સાંભળવી નથી, હૈયામાં પજળાવ્યાં કરવી નથી. પછી મન એવું બને છે કે દેવ-ગુરુને પોતાના તરીકે સારી રીતે નહિ સેવે. એવું કાયા-કુટુંબને પોતાના તરીકે સારી રીતે સેવશે ! ઘરદુકાન પૂર્ણ સંભાળશે અને મંદિર-ઉપાશ્રયનું સંઘના માથે રાખશે ! છતાં સંયોગે ય ધર્મ ખાતર કાંઈ નહિ કરે, સંસાર ખાતર સંયોગ બનાવીને બધું કરી છૂટશે ! વહાલા-વાલેસરી ખાતર ઘણું ઘસાશે, પણ અનંત ઉપકારી માનવજન્મ આદિ પુણ્ય દેનાર પરમાત્મા અને એમના શાસ્ત્ર ખાતર કશું ઘસાવાનું નહિ રાખે. પરમાર્થ માટે નયો પૈસો ય નહિ, વ્યવહાર પાછળ અઢળક ધનનો ધુમાડો કરશે ! જડની વાતમાં વગર કહ્યે તૈયાર; પોતાના આત્માની વાતમાં અખાડા ! આજ આવું ઘણું દેખાય છે.

આના બીજા કારણો હશે, પણ જિનવચન સાંભળવા-સમજવા-ચિંતવવા પ્રત્યે સરિયામ બેદરકારી એ એક મોટું કારણ છે. દેવદર્શન-પૂજા વરસોથી કરવા છતાં ઉપર કહેલી જાલિમ ખામીઓ ઊભી રહે છે. એ નિત્ય જિનવાણીશ્રવણ-મનન નથી એના લીધે છે. માટે સાધુસંયોગ હોય ત્યાં એમના શ્રીમુખે જિનવાણી રોજ સાંભળવાનું અને એ સંયોગ ન હોય ત્યાં જિનવાણીને રોજ વાંચન કરવાનું રાખવું જરૂરી છે.

૫૧) અકલ્યાણમિત્રથી દૂર રહો

જીવન પર સહયોગની મોટી અસર છે. સહયોગ-સંગ-સમાગમ હોય તો સારી અસર અને નરસો હોય તો નરસી અસર પડે છે. નવા જન્મેલા બે પોપટના બચ્ચામાંથી એકને પંડિતને ત્યાં અને બીજાને વાઘરીને ત્યાં મૂક્યાની અસરનું દૃષ્ટાન્ત પ્રસિદ્ધ છે.

એટલા જ માટે શ્રી ‘પંચસૂત્ર’ શાસ્ત્રમાં પ્રગતિના અભિલાષી ગૃહસ્થને અહિંસાદિ ધર્મ સ્વીકાર્યા પછી અકલ્યાણમિત્રનો યોગ ટાળી કલ્યાણમિત્રનો યોગ સાધવાનું કર્તવ્ય બતાવ્યું છે. તો શું અહિંસાદિ પામ્યા પહેલા આ જરૂરી નથી ? છે, પરંતુ અહીં પછી જરૂરી કહીને એ સૂચવ્યું કે ગુણ યા ધર્મ પામ્યા પછી ય નિરાંતે નથી બેસવાનું કિન્તુ આ અસત્ મિત્રયોગ ટાળી સત્ મિત્રયોગ સેવવાનો છે. નહિતર નવા પ્રાપ્ત કરેલા ગુણ કે ધર્મને ખરાબ સંગતે ધક્કો લાગતા વાર નહિ લાગે.

યાદ રહે કે અહિંસાદિ ધર્મ શું કે ક્ષમાદિ ગુણો શું, યા દાન-શીલ-તપ આદિની સાધના શું, એ બધું નવું પ્રાપ્ત છે, પણ અનાદિ કાળથી સાથે નથી આવ્યું; એમ જો હોત તો એના પર સારું મમત્વ હોત, અને એ ધર્મ-ગુણ-સાધના ભૂલાય છે તે ન ભૂલાત, ઊલટું હિંસાદિ અધર્મ, ક્રોધાદિ દુર્ગુણ, અને આહાર-વિષયાદિના દુષ્કૃત્ય અનાદિથી ચાલતા આવતા હોઈ એના પર મમત્વ ગાઢ છે. એટલે જ એ ભૂલ્યા ભૂલાતા નથી. માટે જ નવા ઊભા કરેલા અહિંસાદિ ધર્મને દબાવી દેવા એ તૈયાર જેવા જ રહે છે. માત્ર જીવની અહિંસાદિને સાચવવાની સાવધાની ચૂકાય એટલી જ વાર હિંસાદિ પાપ જાણે ટપકી જ પડ્યા છે; કાયાથી નહિ, તો મનમાં એ સ્ફુરી ઊઠે છે.

અહિંસાદિની આ સાવધાની-જાગૃતિને ભુલાવનારી એક ચીજ અધર્મ મિત્રનો યોગ છે. અકલ્યાણમિત્રનો યોગ છે. એવા અધર્મ-મિત્ર ખુદ સગાં ય બને, પાડોશી ય બને, અને સ્નેહીઓ, મિત્રો, યા બીજાઓ પણ બને, એમાં મોટા અધર્મમિત્રો તો ખૂન-લૂંટ-ચોરી, દુરાચાર વગેરેની પ્રેરણા કરનારા હોય છે. ત્યારે એથી ઊતરતી કોટિના અધર્મમિત્ર જુદા ડકાણ-નિંદા-કુથલી-દ્રોહ-આરંભસમારંભ-રસમિજબાની વગેરેમાં પ્રેરનારા હોય છે. એમ ક્રોધાદિ કષાય અભક્ષ્યભક્ષણ અનુચિત ભાષણ વ્યસનો વગેરેમાં પ્રેરનારા અધર્મ મિત્ર પણ હોય છે.

ટૂંકમાં પરલોક બગડે એવા દોષ-દુષ્કૃત્યોમાં જડના રંગરાગમાં અને આહાર-વિષય-પરિગ્રહાદિની સંજ્ઞાઓની ગુલામીમાં જે ફસાવનારા છે એ અધર્મમિત્ર છે; પછી યાદ્ય તે મવાલી મિત્રના રૂપમાં હોય, યા સગા-સ્નેહી-પાડોશી કે યાવત્ ઉપદેશક ગુરુના લેખાશમાં હોય; અરે ! માબાપ, પતિપત્ની કે પુત્રના રૂપમાં હોય, પરંતુ જો એ નીતરતી મોહ પરિણતિ જ વધારતા હોય, બાહ્યભાવનો નશો જ ખીલવતા હોય, અને સંસારરસિકતા જ પોષતા હોય; તેમજ વૈભવવિલાસમાં અંધ બનાવતા હોય, તો એ અધર્મમિત્રો છે.

સારાંશ, મન-વચન-કાયાના કોઈપણ અશુભ વ્યાપારમાં જોડનાર એ અધર્મમિત્ર છે. આનો સમાગમ અને આની સલાહ-ઉપદેશનું શ્રવણ આપણને અનાદિના પરિચિત હિંસા-જુદા આદિ પાપો દુર્ગુણો અને દુષ્કૃત્યોમાં આકર્ષે છે. તેથી અહિંસા સત્ય વગેરે ધર્મ-ગુણ-સુકૃતો ભૂલાય છે. આવા અધર્મમિત્રનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

અહીં એક પ્રશ્ન થાય કે ‘તો પછી બીજા તો ઠીક પણ માતા-પિતા પતિ-પત્ની પુત્ર વગેરે જો અધર્મમિત્રનું કામ કરતા હોય તો શું એમનો ત્યાગ કરવો ? એનો ઉત્તર એ છે કે ઉત્તમ માર્ગ તો એ છે કે જે કોઈ અકલ્યાણમિત્રની ગરજ સારતા હોય, એમનો ત્યાગ કરવો. પરંતુ એક માર્ગ આ છે કે એવા માતાપિતા વગેરેને કલ્યામિત્ર બનાવવા. એ માટે એમને સમજાવવું કે ‘જુઓ, મોહભર્યા જીવનમાં અંતે રોવાનું થાય છે. બાહ્યભાવમાં જ રમતા રહેવામાં ભગવાન હૈયામાં ઊતરતા નથી; સંસારનો રસ રાખવામાં જન્મ-મરણ-દુઃખ-વિટંબણામય સંસાર જ વધે છે. કષાયો-ભોગતૃષ્ણા-વૈભવાંધતાં વગેરેથી સાચી સુખશાન્તિનો લોપ થઈ જાય છે.’ અંતર્મુખતા-જ્ઞાનદષ્ટિ ઉપશમ-સમાધિ ત્યાગ-વૈરાગ્ય-દયા-દાન-શીલ-તપ અહિંસા-સત્ય વગેરેના મૂલ્ય અગણ્ય છે. ત્યારે આપણા આત્માના સાચા ઉપકારી એ છે. એથી જ ભાવી અનંતો કાળ ઉજ્જવળ બને છે....’ આમ સમજાવે. સાથે પોતાનો વર્તાવ પણ એવો રખાય અને એમને એ ઠસાવાય તો એ લોકો પણ ધર્મમિત્ર બને.

આજે ચારે કોર જોતા દેખાય છે કે લગભગ સૌ કોઈ અકલ્યાણમિત્ર તરીકેની જ વાત કરનારા મળે છે. કાં પૈસાની, વેપારની, યા વહેવારની, કે બાહ્યભાવની જ વાતચીત કરનારા મળે છે. બીજાબાજુ છાપા-રેડિયો-સિનેમા વગેરે પણ એનું જ સમર્થન કરનારા હોય છે. એટલે મન પર ચોવીસે કલાક એ પાપચીજોનો કેફ રહે છે. પછી ત્યાં થોડી ધર્મસાધના કે ધર્મશ્રવણ પણ હોય, તો ય એની દિલ પર અસર નથી પડતી.

માટે આ ઊંચા ભવમાં ઊંચી ધર્મ-અસર લેવી હોય તો અકલ્યાણમિત્રના યોગથી દૂર રહેવું જોઈએ.

૧૨ મંત્રી તેતલીપુત્ર દુઃખી કેમ ?

(લેખાંક-૧)

શ્રી ‘જ્ઞાતાધ્યયન’ નામના આગમમાં મંત્રી તેતલીપુત્રનો અધિકાર આવે છે. એમાં એણે પોતાની પત્ની પોટ્ટિલાને એ શરતે ચારિત્રમાર્ગે જવાની રજા આપી છે કે ‘પોટ્ટિલા ચારિત્રપાળીને દેવ થઈને મંત્રીને પ્રતિબોધ કરવો.’ પોટ્ટિલા દેવ થઈને મંત્રીને પ્રતિબોધ કરવા ઉપાય કરે છે.’

એમાં એક ઉપાય એ એવો કરે છે કે એકવાર મંત્રી તેતલીપુત્ર રાજસભામાં આવે છે, ત્યારે રાજા એકાએક એના તરફથી મોંઢું ફેરવી નાખે છે ! આ રાજા તે છે કે જેને મંત્રીએ પોતે ગુપ્તપણે જન્મથી ઊછેરેલ અને પછી રાજ્યગાદીએ બેસાડેલ; તથા રાજા એને પિતાવત્ માનનાર હતો. એ રાજા હવે મોંઢું ફેરવી નાખે છે; મંત્રી ચોંકી ઊઠે છે કે ‘અરે ! રાજા મારા પર નાખુશ ?’ એ ત્યાંથી ઊઠીને ચાલી જતાં સભાસદોને તથા દરવાનને પણ પરાડમુખ જુએ છે; અને પોતાના ઘરે નોકરો વગેરેને પણ પરાડમુખ દેખે છે ! એના મનને ભારે ખેદ થાય છે કે ‘અરે ! મારું કોઈ નહિ ? બધા જ મારા પર અભાવવાળા ?’

મંત્રીને દુઃખ ભારે થયું, પરંતુ દુઃખનું સાચું કારણ ન સમજ્યો. તેથી વિચારે છે કે ‘હવે જીવવું નકામું છે, કેમકે જીવનમાં બીજાનો સદ્ભાવ ન હોય, પ્રેમ ન હોય તો દુઃખનો પાર નહિ, માટે આપઘાત કરું જેથી પછી અપ્રીતિવાળા મોંઢા જોવાનું દુઃખ નહિ.’

સામાન્ય રીતે જોતા મંત્રી-જેવાની સામે રાજા અને આખી સભા મોં વાંકું કરી દે, સિપાઈઓ અને ઘરના કુટુંબીઓ નોકરો પણ એમ કરે, એ મંત્રી કેમ સહી શકે ? અલબત્ત આના પર મંત્રીને વૈરાગ્ય થવો જોઈતો હતો કે ‘હૈં શું ત્યારે સંસાર અંતે આવો જ છે ?’ ‘વહાલા વૈરી થાય ? તો પછી કોનો ભરોસો ? એમાં તો આત્માને ઠગાવાનું થાય. માટે સંસાર ખોટો. એ જોઈએ નહિ, -આમ વૈરાગ્ય થવો જોઈતો હતો, પરંતુ એ ન થતાં મનને દુઃખ થયું કે, ‘અરેરે ! મારું કોઈ નહિ ? મને કોઈ બોલાવે આવકારે નહિ ? બસ તો તો જીવવું નકામું. આપઘાત કરું.’

આના પર વિચારવાનું છે કે શું આપણા પર કોઈનો સ્નેહ સદ્ભાવ ન હોય અગર કોઈ આપણને માન ન આપે, આવકારે નહિ, એ દુઃખ છે ? ના ‘કેમકે

એને દુઃખ માનવાથી તો જીવન અકારું લાગશે. કદાચ આપઘાત કરવાનું થશે; પરંતુ શું મરી ગયા પછી દુઃખનો અંત આવ્યો ? ના ઊલટું પછીની દુર્ગતિના ધોર દુઃખ વહેલા નોતરવાનું થાય.’

ખરી રીતે, દુઃખનું કારણ આ છે કે મનને બીજાના સ્નેહ અને માનની અપેક્ષા રહે, આકાંક્ષા રહે. મારા પર બીજાઓ પ્રેમ રાખે સદ્ભાવ રાખે, મને આવકારે, આવી આશંસા-સ્પૃહા-અપેક્ષા રહેવાથી, પછી જ્યાં કોઈનો પોતાના પર દ્વેષ અણગમો અવજ્ઞા જુએ છે એટલે દુઃખ લાગે છે, મન દુઃખી થાય છે.

જો પોતાને આ અપેક્ષા જ ન હોય, ‘મારા તરફ બીજાઓ સ્નેહ આવકાર બતાવો યા ન બતાવો તેથી મારે શું ? મારે તો સન્માર્ગ પર ચાલ્યા જવાનું હાં, બીજાઓ મારા વાંકે દ્વેષમાં ન પડે, અને સ્વાત્માનું ન બગાડે, એટલા માટે મારે ગુનામાં નહિ આવવાનું. મારે નિમિત્ત નહિ આપવાનું; જેથી એ બિચારા પાપમાં ન પડે. બાકી બીજાઓ આપમેળે દ્વેષ અવગણના કરતા હોય અને મારા પર સ્નેહ આવકાર ન દાખવે તો તેથી મારે શું ? તો કોઈ દુઃખ ન લાગે. તેતલીપુત્ર મંત્રીએ જો આ હિસાબ રાખ્યો હોત તો એને દુઃખી થવાની જરૂર રહેત નહિ.’

જેટલા અધિક જણ તરફથી સ્નેહ-આવકારની અપેક્ષા રહે, એટલી વધારે દુઃખની સગવડ-સુલભતા રહેવાની. પછી મુશીબત આ કે સોમાંથી ૯૯ નો સ્નેહ આવકાર હોય, પરંતુ માત્ર એક જણ સ્નેહ આવકાર ન બતાવે તો ય દુઃખ લાગવાનું. બીજાના સ્નેહ-આવકારની અપેક્ષા છે માટે છે, ઉપેક્ષા બેપરવાઈ કરો કે દુઃખ ‘ભલે ને કોઈ મને ન આવકારે સ્નેહ ન રાખે મારે શું ?’ તો દુઃખ નહિ લાગે.

આજે ઘણા માણસ આ અપેક્ષા રાખી રાખી દુઃખી થાય છે. કુટુંબીઓને છોડી શકાતા નથી, જીવનભર સાથે રહેવું તો પડે જ છે. અને એમનો સ્નેહ-આવકાર ન હોય એ સહી શકાતું નથી. દુઃખ કરીને ય પાછો સ્નેહ ઊભો તો કરી શકતો નથી, છતાં હૈયું બાળ્યા કરે છે. જીવની આ કેટલી બધી મૂર્ખાઈ છે ? એમાં વળી આર્તધ્યાન પ્રબળ ચાલે છે ને તેથી ભવિષ્ય માટે અશુભ કર્મ અને અશુભ સંસ્કાર ઊભા થાય છે.

આનાથી બચવા માટે આ વિચાર જોઈએ કે ‘બીજા મારા પર સ્નેહ રાખે, મને માન આપે, તેથી મારા આત્માનું શું ભલું થવાનું ? એના કરતાં હું મારા સન્માર્ગના પ્રયત્ન અને સદ્નિષ્ઠાનો વિશ્વાસ રાખું એથી જ મારું ભલું થશે. અને એ સદ્નિષ્ઠા તથા સત્ પ્રયત્નથી હું અનંત જ્ઞાનીની દૃષ્ટિમાં સારો લેખાઈશ. આપણા ભલાનું સારું પ્રમાણપત્ર એ કે જ્ઞાનીની નજરમાં આપણે સારા હોઈએ.’

(૫૩) (લેખાંક-૨)

મંત્રી તેતલીપુત્રને પ્રતિબોધ કરવા માટે પત્ની પોટ્ટિલાદેવ આવેલ છે. એણે રાજાથી માંડી દરવાન સુધીના બધાને મંત્રીથી પરાક્રમુખ કરી દીધા છે; કોઈ જ મંત્રીને આવકારે નહિ, મંત્રીને દુઃખ લાગ્યું; પરંતુ એથી વૈરાગ્ય ન જાગતા કંટાળીને આપઘાત કરવાનું કરે છે. દેવતાએ એમાં ફાવટ આવવા દીધી નહિ, ત્યારે જંગલમાં જઈ ચિતા સળગાવી બળી મરવાનું કરે છે, એ પણ દેવે નિષ્ફળ કર્યું, હવે પર્વત પર ચડી મંત્રી શૂનમૂન ઊભો છે.

ત્યાં પોટ્ટિલાદેવ જુએ છે કે હજી ય મંત્રીનું મન વૈરાગ્ય તરફ નથી. તેથી દેવ ત્યાં એક મુસાફર અને હાથીનું રૂપ દેખાડે છે.

પછી એ પ્રવાસી ત્યાં દૂર ઊભેલા શૂનમૂન મંત્રીને પૂછે છે, -‘હે તેતલીપુત્ર ! મારે એક બાજુ મદોન્મત્ત હાથીના આક્રમણનો ભય છે. બીજી બાજુ પર્વતના કિનારેથી ખીણમાં પડવાનો ભય છે. હું ક્યાં જાઉં ?’

દેવનો આ સવાલ મંત્રીની અંદરની વિવેક-બુદ્ધિ માપવા માટે છે કે ભલે પોતાના દુઃખ પર નહિ સહી, કિન્તુ બીજાના દુઃખ અંગે બીજાને સાચી સલાહ મંત્રીને સૂઝે છે ખરી ?

મંત્રી કહે છે. ‘ચારિત્રવાળાને ક્યાંયથી ય ભય નથી, દુઃખ નથી.’

આ જવાબ સાંભળીને પોટ્ટિલાદેવ જુએ છે કે મંત્રીના અંતરમાં પ્રકાશ તો છે જ, હવે એ પ્રકાશની પોતાના પર અસર થાય એ માટે ફરીથી બે વાર એ જ પ્રશ્ન પૂછે છે અને એ જ ઉત્તર મેળવે છે કે ‘ચારિત્રીને ભય નથી.’ ત્યાં એનો એ જ ઉત્તર ત્રણ વાર કહેતાં મંત્રીને હવે એની અસર થતાં આપઘાત કે દુઃખનો વિચાર માંડી વાળી ચારિત્ર લે છે.

અહીં આ સવાલ છે કે, ‘ચારિત્રવાળાને કેમ કોઈ ભય નહિ ? કોઈ દુઃખ નહિ ? શું ચારિત્ર સ્વીકાર્યું તો હાથીનું આક્રમણ ટળી ગયું ?’

ઉત્તર આ છે કે, સંયમ લેતાં આત્મમહત્ત્વ આવે, જડશરીરનું મમત્વ જાય; પછી શરીર પર આક્રમણ એ દુઃખ જ નહિ. દુઃખનું કારણ અસંયમ છે, અચારિત્ર છે અવિરતિ છે. દા.ત. બીજાને ત્યાં જમવા બેઠા અગર ઘરમાં જ તહેવારના દહાડે જમવા બેઠા અને રોટલી જ પીરસાઈ, તો મનને દુઃખ થાય છે કે ‘અરે ! મિઠાઈ જમાડવા નથી મળતી ? તે આ રોટલી પીરસી ?’ પણ આ દુઃખ કોને ?

જેને મિઠાઈનો ત્યાગ નથી, વિરતિ નથી, સંયમ નથી એને. બાકી જેને ત્યાગ છે એને કશું દુઃખ નહિ લાગે.

આજે સિનેમા વગેરે મનોરંજનના સાધન પર ટેક્ષ વધે તો, દુઃખ થાય છે પણ એ કોને દુઃખ થવાનું ? જેને એવાં સાધનના ઉપયોગ પર સંયમ નથી, અસંયમ છે એને.

દુઃખનું કારણ અસંયમ છે. કોઈ અપમાન કરે તો દુઃખ લાગે છે, શાથી ? પોતાની જાતનું અહંત્વ છે, જાતનું મહત્ત્વ લાગે છે. તેથી એ ટકરાતા, દુઃખ થાય છે. પરંતુ જો અહંત્વ-મહત્ત્વબુદ્ધિનો નિગ્રહ હોય, એ ન કરવા મન પર સંયમ હોય તો પછી જાતના અહંત્વ-મહત્ત્વ અટકતા પેલા અપમાન પર દુઃખ ન થાય.

એમ બજારમાં ભારે ઉથલપાથલ થઈ ભાવ ઊંચા ચડ્યા કે નીચા ગગડ્યા, ત્યાં દુઃખ કોને થવાનું ? જેને વેચાણ કે ખરીદીનો વેપાર માથે છે એને. પરંતુ જેને વેપાર નથી, એનો સંયમ છે. એવાને શું દુઃખ ? શો ભય ?

બસ, સંયમ છે, ચારિત્ર છે, એને ભય નથી દુઃખ નથી. પેલા પ્રવાસીને તેતલીપુત્ર જે કહે છે કે ‘ચારિત્રીને કોઈ ભય કોઈ દુઃખ નહિ.’ તે એ સમજીને જ કહે છે કે ‘ચારિત્ર લીધું એટલે સંયમ કર્યો, એ સંયમમાં પોતાના શરીર પ્રત્યેની મૂર્છા પર પણ સંયમન આવી જાય. મનને એમ નક્કી થઈ ગયું કે મારે ચેતનને ને આ જડ શરીરને શું લાગેવળગે ? શરીર મારું છે જ નહિ, મારું તો જ્ઞાન છે, દર્શન છે, ચારિત્ર છે એને વાંધો આવે તો મારે વાંધો. બાકી જો શરીર મારું નથી તો પછી શરીરને વાંધો આવે એમાં મારું શું જાય ?’ એટલે જ પારકા એવા આ શરીરનું ખીણમાં પતન થાઓ કે હાથીથી કચરામણ થાઓ, એમા મારે ‘કશું દુઃખ નથી’ આમ સંયમવાળાને નહિ દુઃખ નહિ ભય.

દુઃખનું કારણ અસંયમ છે. જીવન જીવવામાં જેટલી વધુ સગવડો જરૂરી માની અને વધાવી, એટલો અસંયમ વધ્યો કહેવાય, અને એથી જ પછી એ સગવડોમાં આધુપાદ્યું થતાં દુઃખ થાય છે. એ દુઃખ બાહ્ય વસ્તુ બગડવાને લીધે નથી. પરંતુ મૂળમાં અસંયમ રાખ્યો છે, એના લીધે છે; માટે અસંયમને અટકાવી અધિક અધિક સંયમ કેળવવો.

ઈન્દ્રિયોના વિષયો, ક્રોધાદિ કષાયો, હિંસાદિ દુષ્કૃત્યો અને આહારાદિસંજ્ઞાઓ, - એ બધું કરવાની જેટલી છૂટ, એટલો અસંયમ કહેવાય; અને એજ દુઃખનું કારણ છે.

૫૪) ધર્મવૃદ્ધાની ભૂમિ : ત્રિવિધ યોગ્ય પ્રવર્તન

જીવનમાં ધર્મસાધના-કરનાર ભવ્યાત્માએ મન-વચન કાયાને યોગ્ય રીતે પ્રવર્તાવવા જોઈએ. - એમ શ્રી પંચસૂત્ર શાસ્ત્ર ફરમાવે છે.

અનાદિ અનંત કાળથી તામસભાવના ગતિમાં પડેલા પોતાના આત્માનું ઉત્થાન કરવું હોય તો તે ધર્મથી થાય, આવું સમજીને જીવ ધર્મમાર્ગે પુરુષાર્થ આદરે છે; ને એ પુરુષાર્થમાં દયા-દાન-દેવદર્શનાદિ-પૂજન-સાધુસેવા-વ્રત-નિયમ-તપસ્યા વગેરેનું આસેવન કરે છે. આમ છતાં કેટલાયની ફરિયાદ છે કે ‘હજી અમારું ચિત્ત કેમ તામસ-ભાવમાં તણાય છે ? જેને અંતરની આ સૂઝ ન પડતી હોય એવા કદાચ આ ફરિયાદ ન કરે, છતાં એમના ય જીવનમાં કેમ તામસભાવના તાંડવ ખેલાતા દેખાય છે ? ધર્મમાર્ગનું શરણું લીધા પછી તો હૃદય સાત્ત્વિક ભાવથી મધમધતું જોઈએ’ ને જીવન સાત્ત્વિક રાહે ચાલવું જોઈએ. એના બદલે હૃદયમાં તામસભાવ અને જીવનમાં તામસી વર્તાવ શા માટે રહેવો જોઈએ ?

આ પ્રશ્નનું સમાધાન એ છે કે ધર્મને જીવનનો એક અંશ તો બનાવ્યો પણ બાકીના અંશનો ધર્મથી તદ્દન જુદો ન પડાય. અર્થાત્ અમુક ધર્મ પ્રવૃત્તિ કરી લીધી અને બાકીના જીવન-ભાગ પર ધર્મની કોઈ અસર નહિ, એ ન ચાલે. જીવન સમગ્ર પર ધર્મની અસર જોઈએ. બીજા શબ્દમાં કહીએ તો ધર્મ મહેલ યોગ્ય મન-વચન-કાયપ્રવૃત્તિના પાયા પર ઊભેલો જોઈએ. જો આ પાયો સલામત ન હોય, અર્થાત્ એ ત્રિવિધ વર્તાવ અયોગ્ય હોય તો ધર્મમહેલ જમીન દોસ્ત અને કકડભૂસ થઈ જતાં વાર નહિ લાગે.

ધર્મ તો જીવનરૂપી ભૂમિ પર અમૃતવૃક્ષ છે, પરંતુ જો ભૂમિ વિષમય હોય તો ધર્મવૃક્ષ અમૃતમય ક્યાંથી બની શકે ? મન-વચન-કાયાના વર્તાવ જો અયોગ્ય હોય તો એવું જીવન વિષભૂમિ છે. એમાં ઊગેલું ધર્મવૃક્ષ પણ વિષમય બનવાનું; એ તો મન-વચન-કાયાના યોગ્ય વર્તાવથી જ જીવનભૂમિ અમૃતમય બને, અને એના પર ઊગેલ ધર્મવૃક્ષ અમૃતવૃક્ષ બની મીઠાં અમૃતફળ નીપજાવી શકે ને આત્માનું તમોભાવમાંથી ઉત્થાન થાય.

આ ત્રિવિધ યોગ્ય વર્તાવમાં પણ પહેલા નંબરે મનનો યોગ્ય વર્તાવ જોઈએ, યોગ્ય મન પ્રવર્તન જોઈએ; કેમકે મનની વાણી અને કાયિક વર્તાવ પર મોટી અસર

પડે છે. અલબત્ત વાણી વર્તાવની ય મન પર અસર પડે છે. વાણી જો અનુચિત બોલાયા કરતી હોય કે કાયવર્તાવ કરતી જો અયોગ્ય થયા કરે, તો માનસિક વિચાર-લાગણી-મનોભાવ અયોગ્ય બને છે; એ હિસાબે પહેલા નંબરે વાણી અને કાયાનું પ્રવર્તન યોગ્ય જોઈએ; કિન્તુ એ પણ વચન-કાયાના પ્રવર્તનમાં મૂળમાં મન કામ કરતું હોય છે. પછી ભલે એ અલ્પાંશે યોગ્ય યા અયોગ્ય હોય અને તેવી તેવી વાણી યા વર્તાવથી એમાં વધારો થાય, છતાં મૂળ પાયામાં મનનું થોડું પણ યોગ્ય યા અયોગ્ય પ્રવર્તન રહેવા પર યોગ્ય યા અયોગ્ય વાણી યા વર્તાવ ઊભા થાય છે. માટે પહેલા નંબરે મન:પ્રવર્તન યોગ્ય જોઈએ. અયોગ્ય ન ચાલે સાથે જ વાણી-વર્તાવ પણ અનુચિત ન રાખતા ઉચિત રાખવા જોઈએ.

એટલે દરેક ધર્મી જીવની આ ફરજ છે કે ધર્મ તો અવશ્ય કરવો, ધર્મપ્રવૃત્તિ જરૂર કરવી કિન્તુ સાથે તપાસતા રહેવું જોઈએ કે મારા જીવન આખાયમાં ક્યાંય અનુચિત મન:પ્રવૃત્તિ યા અનુચિત વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ તો નથી પેસી જતી ને ?

૫૫) મનનું યોગ્ય પ્રવર્તન

ગયા લેખમાં એ જોયું કે ધર્મસાધનાની જેટલી જ જરૂરી મન-વચન-કાયાની યોગ્ય પ્રવૃત્તિ છે, જેથી આત્મામાં એવા પાપબંધ અને વિપરીત સંસ્કરણ ન થાય. ભગવાન મુનિસુવ્રત સ્વામીએ જે ઘોડાને પ્રતિબોધ કર્યો એને પૂર્વ ભવમાં એવું થયેલું કે એણે ભાવપૂર્વક વિધિસહિત જિનેશ્વર ભગવાનની મૂર્તિ ભરાવી પ્રતિષ્ઠિત કરાવેલી; તેથી આગળ પર બોધિ યાને જૈન ધર્મપ્રાપ્તિ થવાનું નક્કી ય થયેલું. પરંતુ એ વેપાર ધંધામાં ખૂબ રંગાઈ ગયેલો, મન આર્તધ્યાનમાં ભારે લાગેલું. તેથી એણે તિર્યગતિનું આયુષ્ય ઉપાર્જેલું તેથી અહીં એ ઘોડો થયો.

માટે જીવનમાં મનનું યોગ્ય પ્રવર્તન બહુ જરૂરી છે. મનને જો બહુ આર્તધ્યાનમાં પ્રવર્તાવાય, ‘ઈષ્ટ પૈસા કેમ મળે, વેપાર મોટો કેમ થાય, થયો છે તો કેમ ચાલ્યા કરે, ને પૈસા બહુ મળ્યા કરે,’ એમ ચિંતવ્યા કરવું એ મનનું અયોગ્ય પ્રવર્તન છે. વેપાર ચાલવા-કરવાનું કે પૈસા મળવા કરવાનું તો ભાગ્યને આધીન છે, મનના દુધ્યાનને આધીન નહિ. દુધ્યાન બહુ કરવાથી મોટા સોદા ને બહુ કમાણી થાય એવું નથી હોતું. મનને એમ બહુ રગડયા વિના ફોરા મનથી વેપાર કરનારને મોટા

સોદા ને મોટી કમાઈ થતી જોવામાં આવે છે. ત્યારે મનને એમાં બહુ રગડનારા બહુ ધન નથી પામતા એવા પણ દાખલા જોવા મળે છે. એ ભાગ્યની જ બળવત્તા સૂચવે છે, તો પછી મનને એવું ફોગટ આર્તધ્યાનમાં રગડવાની શી જરૂર છે કે ‘કેમ બહુ વેપાર થાય ? ક્યાં જાઉં ? શું શું કરું ? પૈસા કેમ બહુ મળે ? શો ઇલમ લડાવું ? શા શા ઉપાય કરું ?...’ આ બધું મનનું અયોગ્ય પ્રવર્તન છે.

જેવું વેપાર અને કમાણી અંગે, એવું બીજી પણ સાંસારિક મનગમતી વાતો બની આવવા કે ટકવા અંગેના ચિંતન, અને અણગમતી વાત-વસ્તુ ટળવા તથા ન બની આવવા અંગેના બહુ ચિંતન મનનું એમાં ને એમાં રમ્યા કરવું, એ પણ અયોગ્ય પ્રવર્તન છે. વળવાનું તો ભાગ્યાનુસાર; પણ આ આર્તધ્યાન માથે પડવાનું એ તિર્યચગતિના પાપો બંધાવે.

પ્રશ્ન થાય કે ‘આ ચિંતન તો સહજ છે, આ કેમ છૂટે ? પરંતુ મનને ચિંતવવાના અનેક સારા પ્રકારો છે એ આગળ જોઈશું.’

મનના બીજા અયોગ્ય પ્રવર્તનમાં, -પરને પીડા આપવાનું, પરપીડામાં ખુશી થવાનું, આરંભ-સમારંભનું, દીનતા કે હરખનું અથવા ખોટા દુરાગ્રહનું...વગેરે વગેરે ચિંતન આવે. એ પણ ખતરનાક છે. દા.ત.

તંદુલિયો મચ્છ તંદુળ જેવડી કાયાનો સંજી પંચેન્દ્રિય જીવ, મસ્ત પડેલા મોટા મગરમચ્છના મોંમાથી ઢગલો માછલાં ખેમકુશળ બહાર નીકળી જતા જોઈ, ‘આ મૂર્ખ છે. આની જગાએ હું હોઉં તો હું આ બધા ગળી જાઉં. આમાંથી એક પણ ન છોડું.’ આ પરપીડાના ચિંતનમાં મરીને નરકમાં જાય છે. જીભ અને પેટની લાલસા આ કરાવે છે. આ અયોગ્ય મન:પ્રવર્તન છે.

આ ન હોય તો ય દુશ્મનાવટને લઈને ય પરને કનડવાનું ફટકારવાનું ચિંતન અથવા એ સ્વંય કે બીજાથી પીડાતો હોય એમાં ખુશી થવાનું ચિંતન થયા કરે એ પણ અયોગ્ય પ્રવર્તન છે. અગ્નિશર્માનો જીવ ભવે ભવે સમરાદિત્યના જીવને એવા પીડવાના ચિંતનમાં મરીને નરકે જતો ગયો અને પરિણામે અનંત સંસારી થયો. કેટલીક વાર કુટુંબના વડેરાપણાના ખોટા ઘમંડમાં પણ, આશ્રિતો માનતા-કરતા ન હોય તો, -એને ફટકારવાના ખોટા ચિંતન થયા કરે છે.

દીનતાનું ચિંતન પણ અયોગ્ય મન:પ્રવર્તન છે. વાતવાતમાં મનને ઓછું આવ્યા કરે. ભાગ્ય દુબળું હોય એટલું બધું ટીપ-ટોપ પૂરું રુડું-રૂપાળું મળે નહિ, તેથી મનને થયા કરે કે ‘આ તો મળ્યું, પણ પેલું ક્યાં મળ્યું ? મળ્યું પણ બહુ સારું ક્યાં છે ?...’ આ દીનતા છે. એમ માગણશીલતા, કંઈ ને કંઈ બીજા પાસેથી માગી લેવાનું ચિંતન પણ દીનતા છે. એમાં મન નિ:સત્ત્વ બને છે એ મોટું નુકસાન છે.

બહુ હરખમાં આવી જવું એ પણ મનનું અયોગ્ય પ્રવર્તન છે; કેમકે એમાં જે દુન્યવી બાબત બની આવવા પર ચિત્ત બહુ મલક્યું, એને બહુ માનવાનું થાય છે. અને એથી એને બહુ મહત્ત્વ આપવા જતાં આત્મહિતની વસ્તુ દા.ત. ત્યાગ વગેરે પર મમતા જામતી નથી. તેમજ પછી પેલાના વિયોગમાં કે સડી-બગડી જવામાં ભારે ખેદ-અસમાધિ થાય છે.

ત્યારે દુન્યવી બાબત અંગે, સ્વમાન અંગે ને અતત્ત્વ અંગે ખોટી પકડ દુરાગ્રહ રાખવો એ પણ અયોગ્ય મન:પ્રવર્તન છે. એની પાછળ સંસારના પાયાભૂત અહંકારનું ભારે પોષણ થાય છે. કલેશ-ઝઘડા-દુર્ધ્યાન વગેરે સુલભ બને છે; સામા પાસેથી બીજું સારું પામવાનું ચૂકાય છે.

માટે મન આવી આવી રીતે અયોગ્ય ન પ્રવર્તે એ સારું કિંમતી ગણાતા પણ સંસારવૈભવ-માનપાનાદિની અંતે અસારતા; કર્મવિપાકની બળવત્તા, ત્યાં આત્માનું કાંઈ ચલણ નહિ, એમ જીવોની કરુણાપાત્રતા, હિંસાદિના દારુણ વિપાક, જીવનનો ખરો આધાર બાહ્ય પર નહિ...વગેરે વગેરે ચિંતવ્યા કરવું. શ્રીપાળ વગેરે મહાપુરુષોના ઉત્તમ દિલ ઉત્તમ વિચારસણી અને ઊંચા જીવપરાક્રમ વિચારવા.

૫૬ અદ્ભુત ધ્યાન યોગભર્યું પ્રભુદર્શન

(લેખાંક-૧)

અનેકાનેક ઈન્દ્રિયવિષયોમાં અને ક્રોધાદિકષાયોમાં રખડતું મન ઊકળતું ને ઊછળતું રહે છે, અને તત્ત્વમાં સહેજ પણ સ્થિર અને શાંત-સ્વસ્થ બનતું નથી, ત્યાં સુધી એ મન અંતિમ આત્મ-સ્થૈર્યના માર્ગે ક્યાંથી ચાલી શકે ?

ત્યારે ગૃહસ્થના ભોગી અને જંજાળી જીવનમાં એવી સચોટ ધ્યાનક્રિયા ક્યાંથી લાવવી કે જે મનને સહેજ પણ શાંતતા અને કષાય-ઉકળાટની સ્થિરતાનો અભ્યાસ આપી પેલી વિષયવ્યાકુળતા અને દશાને અંશે પણ શાંત કરતી આવે ? આ એક મનોવ્યથા રહે છે.

અલબત્ત નમસ્કાર મહામંત્રનો જાપ આ દિશામાં ઉપયોગી બની શકે; પરંતુ જાપની આરાધના કરનારા કહે છે કે કેટલાય વરસથી જાપ કરીએ છીએ છતાં એમાં ય મન ક્યાંનું ક્યાં ય ભાગે છે, તેમજ જીવનમાં ધનાર્જનપ્રીતિ, આરંભસમારંભ-રસ, અહંત્વ, વિષયોના આકર્ષણ વગેરે એમ જ ચાલ્યા કરે છે.

તો પછી પ્રશ્ન થાય કે બીજો કોઈ ઉપાય છે ? હા.

શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનના દર્શનનો યોગ એવો અદ્ભુત છે કે એમાં અંશે અંશે મનને સ્થિર-શાંત-સ્વસ્થ થવાનો અભ્યાસ મળી શકે. માત્ર એ દર્શન ઢંગસર થવા જોઈએ. જો એ શાસ્ત્રીય વિધિસર થાય તો એમાં અનેક તત્ત્વ એવાં છે કે જે જીવના અનાદિના વિષયાકર્ષણ, વિષયોન્માદ, કષાય-ઉકળાટ અને માનસિક ચંચળતાને ઓછી કરતા આવે. વિધિસરની જિનદર્શનની પ્રક્રિયામાં એવો અદ્ભુત ધ્યાનયોગ સધાય છે કે જેમાં એવા મસાલા ભરેલા છે કે જે મનની સ્થિરતા શાંતતા સ્વસ્થતાને પ્રેરનારા બને.

અહીં એટલું સમજી રાખવાનું છે કે આ ‘ધ્યાન’ એટલે મોટા યોગીઓ જ કરી શકે એવી કોઈ ગહન વસ્તુ નથી. કિન્તુ કોઈ શુભ વિષયમાં મન વિશુદ્ધ ભાવોલ્લાસ સાથે સ્થિર વહેતું રહે એ ધ્યાન છે. એનો સારો અભ્યાસ થતાં વિશિષ્ટ ધ્યાનમાં જઈ શકાય છે. તો હવે આ દર્શનની પ્રક્રિયા શી છે તે જોઈએ. શાસ્ત્રો કહે છે, ‘દહેરે, જાવા મન કરે, ચઉત્થતણું ફળ હોય.’ ‘ચઉત્થ’ એટલે કે ચતુર્થઅભક્ત (અભોજન) અર્થાત્ ઉપવાસ. ઘરમાંથી દેરાસરે જવાનું મન કર્યું ત્યાં ઉપવાસથી જે પાપક્ષય અને પુણ્યાર્જનનો લાભ થાય, એ લાભ મળે. ત્યારે બીજી બાજુ શાસ્ત્રે કહ્યું છે કે, એક નારકીનો જીવ ૧૦૦૦ કરોડ વરસ સુધી નરકની કારમી વેદનાઓ વેઠીને જેટલા કર્મ ખપાવે, એટલા કર્મનો નાશ એક ઉપવાસથી થાય.

ત્યારે એ જોવાનું છે કે આવા જંગી કર્મક્ષયનો લાભ આપનાર ઉપવાસ કેવા ભાવથી થવો જોઈએ ? અને એટલો બધો મહાલાભ કરાવનારું દહેરે જવાનું મન પણ કેટલા બધા ઊછળતા અને વિશુદ્ધ ભાવોલ્લાસથી થવું જોઈએ ? તો પ્રશ્ન થાય,-

પ્ર.- ઉપવાસ અને દર્શનેચ્છામાં શો ભાવોલ્લાસ લાવવાનો ?

ઉ.- ઉપવાસમાં એ ભાવોલ્લાસ લાવી શકાય કે (૧) અહો ! ખાઉં-ખાઉંની સંજ્ઞાએ મારો એવો કેડો પકડ્યો છે કે રોજ બીજું બધું પડતું મૂકાવીને એક વાર બે વાર ચારવાર એ સંજ્ઞા આવીને ઊભી જ રહે છે. વળી થોડું પણ ચાટવા-ચગરવાનું આઠ વાર મળે તો ય જીવને એ ખપે છે, માટે તો આઠ વાર નહિ મળે તો નહિ ખાય, પરંતુ દિવસમાં ૪ કે ૫ ટંકથી અધિક ટંક ન ખાવું એવો નિયમ કરવા મન તૈયાર નથી; કેમકે અંદરમાં અનાદિની આહારસંજ્ઞા પીડે છે. ત્યારે આજે મને આ ઉપવાસનો લાભ સરસ મળ્યો કે જેથી પચ્ચક્રખાણના લીધે પેલી આહારસંજ્ઞાને દબાવાનું થશે. આમ ભાવોલ્લાસ વધે. ઉપવાસમાં જ્યાં ખાવાનું

યાદ આવે કે તરત મનને થાય કે ‘વાહ ઠીક થયું, આજે ઉપવાસનું પચ્ચક્રખાણ હોવાથી ખાવાનું પાપ ટળ્યું છે ! આહારસંજ્ઞા ઉપર વિજય મળ્યો છે !’

આમ બીજી બીજી રીતે પણ ભાવોલ્લાસ એમ વધારી શકાય કે (૨) ઉપવાસના હિસાબે ખાવાકરવાનો સમય બચવાથી શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય આદિમાં વિશેષ પ્રવૃત્તિ થાય. વળી (૩) ‘જિનની તપની આજ્ઞાનું સુંદર પાલન કરવાનો મહાન લાભ મળ્યો’ એ ભાવના કરાય. એમ, (૪) ‘સ્વેચ્છાએ સહન કરવાનું અપૂર્વ કર્મનિર્જરા થવા સાથે સત્ત્વવિકાસનો મહાન લાભ મળે છે; એ સહવાનું આ ઉપવાસમાં સહેજે મળી જાય છે.’ વળી, (૫) ‘ઉપ=સમીપ,’ અને ‘વાસ’=વસવું. ‘ઉપવાસ’ એટલે આત્માની સમીપમાં વસવું; કંઈક આત્મભાવમાં આવવું. એ આવવાનું તો જ બને કે જીવ પરભાવમાંથી બહાર નીકળે. ઉપવાસમાં પરવસ્તુ જે આહાર તેનાથી દૂર રહેવાય છે. તેથી આત્મભાવમાં કંઈક વસવાનું બને છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭,અંક-૪૩,તા.૧૯-૭-૧૯૬૯

૫૭ (લેખાંક-૨)

આમ, જે એક ઉપવાસના ફળમાં ૧૦૦૦ કરોડ વરસની નરકની વેદનાનાં પાપ તૂટે છે, અને બીજા અઢળક પુણ્યનું ઉપાર્જન થાય છે. દા.ત. સ્થૂલમદ્રજીનો ભાઈ શ્રીયક એક ઉપવાસ કરી દેવલોકમાં જન્મ પામ્યો. એ ઉપવાસનું ફળ જિનેન્દ્ર ભગવાનનાં દર્શન કરવા જવાનું મન થતાં મળે છે. તો પછી એ મન કેટલા બધા વિશુદ્ધ ભાવોલ્લાસવાળું થવું જોઈએ ? એ બનાવવા (૧) એમાં અત્યંત કર્તવ્યબુદ્ધિ થાય, (૨) આહારાદિ તથા ક્રોધ લોભાદિ પાપસંજ્ઞાઓની અટકાયત થાય, અને (૩) દુન્યવી કોઈ ફળની એમાં આશંસા ન હોય, એ રીતે જિનદર્શનમાં ચિત્ત લાગી જાય એ અદ્ભુત ધ્યાનયોગ બને.

એટલે જ અહીં ખ્યાલમાં રહે કે જો એમ વિચારવામાં આવે કે ‘લાવ પ્રભુદર્શન કરી આવું એટલે દાતણ કરાય,’ તો એમાં તો આહારસંજ્ઞા જોરમાં આવી. તેમજ અત્યંત કર્તવ્ય તેણું કરવાનું લાગ્યું અને દર્શન તો માત્ર એમાં એક સાધન તરીકે જરૂરી લાગ્યું. ત્યાં મહાન ધ્યાનયોગ ક્યાંથી લાધે ?

“તો મનને એમ થાય કે” અહો ! દિવસ-રાત મોહમૂર્તિઓ અને મોહસાધનોના દર્શનમાં વેડફી નાખ્યા ! હવે વીતરાગ પ્રભુના દર્શને જઈ જીવનસમય સફળ કરું. મોહદર્શનોથી લાગેલા પાપભારને ઉતારું. ‘દર્શન પાપનાશનમ્’ એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે. સંસારનું મૂળ કારણ રાગ પાપ, તે જિનદર્શનથી હઠે વીતરાગના

દર્શનથી કંઈક મંદ પડે, માટે દર્શન કરવા જાઉં.’

આવી હૃદયવેધી ભાવનાથી દર્શન કરવા જવાનું મન કરે ત્યાં ઉપવાસનું ફળ મળે એ તો સામાન્ય વાત છે. પછી દર્શનાર્થે ઉઠે, ચાલે, મંદિર પાસે આવી બહારથી જ પ્રભુના દર્શન થતાં અંજલિ લલાટે લગાડી ‘નમો જિજ્ઞાસાં’ કહે ત્યાં ક્રમશઃ ફળનો આંક વધતા માસખમણના ફળ સુધી પહોંચે છે; કેમકે ભાવોલ્લાસ પ્રભુની જેમ નજીક આવે તેમ વધતો જાય છે. આમાં ચિત્તની તન્મયતા યાને ધ્યાનયોગ ખરેખરો જામે છે.

હવે મંદિરમાં નિસીદ્ધિ કહીને પેસે ત્યાં પણ એથી સંસારના વ્યાપારો બંધ કરવામાં આવે છે. એથી ચિત્ત શુદ્ધ દર્શનનું અભિલાષી બને છે.

પછી પ્રભુને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દે, એ વખતે મનમાં લાવે કે ‘ભવભ્રમણને મિટાવનારી આ પ્રદક્ષિણા છે. એમાં અનંત જ્ઞાનદર્શન-ચારિત્ર સંપન્ન પ્રભુની આસપાસ ભ્રમવાનું થાય છે એથી ઈલિકા-ભ્રમર ન્યાયે મનમાં જ્ઞાનાદિ ત્રણનો ગુંજારવ જાગે છે,’ ફરક એટલો કે ત્યાં ઈયળની આસપાસ ભ્રમરી ગુંજારવ કરતી ભ્રમે છે. અહીં અનંત જ્ઞાનાદિમય પ્રભુની આસપાસ આપણે ગુંજારવ કરતાં ભ્રમીએ છીએ. આ ગુંજારવથી હૃદયમાં જ્ઞાનાદિત્રયનું બીજ પડે છે. જે ઊગીને કાળાન્તરે રત્નત્રયીનો પાક આપે છે. ત્યારે દર્શનની આ પૂર્વ ભૂમિકામાં ય મનની કેવી સુંદર તન્મયતા થાય છે, એ અદ્ભુત ધ્યાનયોગ છે.

પછી પ્રભુની સામે આવી કેડમાંથી નમીને હાથ જોડી ‘નમો જિજ્ઞાસાં’ કહેવું; અને પછી દર્શન કરતાં સ્તુતિઓ બોલવી. આ સ્તુતિઓના આલંબને ચિત્ત પ્રભુની આગળ પ્રાર્થનામાં તન્મય બને છે. એટલું ધ્યાનમાં રહે કે સ્તુતિ બોલતાં આપણે પ્રભુને આપણાં દિલની વાત કહી રહ્યા હોઈએ એ સ્થિતિ બનવી જોઈએ. દા.ત. ‘દર્શનં દેવદેવસ્ય, દર્શનં પાપનાશનં...’ બોલીએ ત્યાં દિલ પ્રભુને કહે ‘દેવાધિદેવ ! આપનું દર્શન એ પાપનું નાશક સમ્યગ્દર્શન છે. વાહ કેવું અદ્ભુત દર્શન ! એ સ્વર્ગનું સોપાન અને મોક્ષનું સાધન છે. આપનો આ કેવો અચિત્ય પ્રભાવ કે આપના દર્શને આ મળે !’

બસ, આ રીતે પ્રભુને સંબોધન કરવા જતા એક તો મન તન્મય થાય. અને બીજી બાજુ એટલી સ્તુતિ પર નવી સ્ફુરણા થાય, જેના વડે આપણે પ્રભુને સંબોધી શકીએ.

એમ દર્શન વખતે બીજા પણ વ્યવસ્થિત સંબોધન છે. એ અવસરે વિચારીશું. બાકી એટલું ચોક્કસ છે કે આમ દર્શનમાં અદ્ભુત ધ્યાનયોગ સધાય છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૪૪, તા. ૨૬-૭-૧૯૬૯

૫૮ આત્મરોગ હટાવવા બે જડીબુટ્ટી

વિવેકી માણસને બાહ્ય શારીરિક રોગો કરતાં આંતરિક આત્મરોગો વધુ ખરાબ દેખાય છે, વધુ ડંખે છે. એ ચાહે છે કે આ આંતરિક રોગો કેમ ટળે.

આંતરિક રોગોમાં પહેલા નંબરે જડ વિષયોનો તીવ્ર રાગ છે, પછી એના પર અહંત્વ માયા વેરઝેર દ્વેષ ઈર્ષ્યા વગેરે અનેકાનેક આંતરિક રોગો પગભર રહે છે. એ બધા વિકારો છે. એના સળવળાટમાં જીવને ચિંતા, સંતાપ, અશાંતિ, સંકલ્પ-વિકલ્પો વગેરેની પીડા-વિટંબણા રહ્યા કરે છે. અનતાનંત કાળથી આનો જ અભ્યાસ હોઈ આ જીવનમાં ય જનમથી માંડીને આ બધા સહજભાવે મહાલ્યા કરે છે.

ત્યારે જેને વિવેક પ્રગટ્યો છે એને સહેજે આનું દિલદર્દ રહ્યા કરે કે, ‘અરે ! આવા ઊંચા માનવભવમાંય આ વિટંબણા ભોગવવાની ? આમાં જ જીવન પૂરું ? ને અહીં જો આ નહિ દબાવાય, તો પછી બીજા કેવા જનમમાં દબાવાશે ? નજર સામે બીજા જીવોનાં જીવન દેખાય છે એમાં તો એ રાગ વગેરે રોગોમાં વિકારોમાં સડ્યા કરવાનું જ દેખાય છે. ત્યાં એ રોગોની ઓળખ સરખી નથી. પછી એના નિવારણની તો વાતે ય શી ? એ તો અહીં જ એનું વૈદું કરવું પડે.’ પણ એ કેમ કરવું એ જ મોટો પ્રશ્ન છે.

આવા મોટા કાર્યનો એક સરળ ઉપાય આ છે કે આપણા આત્માના અરૂપિપણાનું અને અવિકારીપણાનું મમત્વ આકર્ષણ કેળવવું, એને મહત્ત્વ આપવું, અને એ પ્રાપ્ત કરવાની તીવ્ર કામના તથા સતત જાગૃતિ રાખવી.

આની વારંવાર ભાવના કરવી જોઈએ,- હું અરૂપી છું; ત્યારે કાયા અને બહારના પદાર્થો રૂપી છે. તે ય પાછા નાશવંત છે; જ્યારે હું અરૂપી અને શાશ્વત છું તો પછી મારે રૂપી પદાર્થોનો મોહ શા માટે ? રૂપીમાં તો ફેરફારી થયા કરે છે. તેથી રૂપી પદાર્થોના મોહમાં એમાં ફેરફાર થયે ચિંતા સંતાપ વગેરે કેટલીય આપદા આવ્યા કરે છે. અરૂપી એવા મારે શા સારું આ આપદાઓ વહોરવી ? જો હું એનો મોહ જ ન કરું. એ રૂપી પદાર્થોને હિતકારી સુખકારી જ ન લેખું, ને એમજ સમજું કે “મારા અરૂપી આત્માને રૂપીના ગમનાગમનથી શો વિશેષ ? તો પછી રૂપી જાય કે આવે, યા એમાં બગાડો-સુધારો થાય, એને ગણતરીમાં જ લેવાનું કામ નથી. એમ કરી ક્યારે રૂપીથી તદ્દન અલિપ્ત બની મારું અરૂપીપણું પ્રગટ કરું !”

બસ ! આ ભાવના કરતા રહેવાથી મન જાગતું રહેવાનું, અને ઈન્દ્રિય વિષયો અનુકૂળ પ્રતિકૂળ આવે ત્યાં એ રૂપી હોઈ એની ગણતરી નહિ, તેથી એમાં રાગ-દ્વેષ હરખ-શોક કરતાં સંકોચ રહેવાનો, તથા એની પાછળ હિંસા જૂઠ યોરી વગેરે કરવાનું મન જ નહિ હોય. આમ અરૂપીપણું પ્રગટ કરવાની દિશામાં પ્રયાણ રહેશે. આ આત્માના અરૂપીપણાનું મમત્વ કેળવવાથી થતા લાભની વાત થઈ.

એમ આત્માના નિર્વિકાર સ્વરૂપની મમતા થવાથી હૈયે જાગૃતિ રહેવાની કે, ‘અહો ! મારું સ્વરૂપ તો સ્વચ્છ સ્ફટિક જેવું નિર્મળ જ્યોતિસ્વરૂપ અને કોઈ પણ જાતના વિકાર વિનાનું છે તો પછી મારે કામ-ક્રોધ-લોભ મદ-ઈર્ષ્યા વગેરે વિકારોને પોષવાનું શું કામ છે ? જ્યાં હું એ મલિન લાગણી ઊભી કરું ત્યાં એનો નવો કુસંસ્કાર વધે છે તેમજ મૂળભૂત નિર્વિકાર સ્વરૂપથી આઘા પડાય છે. માટે ગમે તે પદાર્થ, પ્રસંગ કે સંયોગ આવો, મારે એથી આત્મધરે રાગ દ્વેષાદિ વિકાર ધાલવાના નહિ, પણ માત્ર તટસ્થ દર્શન કરવાનું. વિકાર સેવવાનું કોઈ મારા પર દબાણ કરતું નથી. તેમ વિકાર સેવવાથી બાહ્ય કોઈ લાભ પણ મળતો નથી. તો શી જરૂર મફતિયા વિકાર સેવવાની ?’

આ ભાવનાનો વારંવાર અભ્યાસ કરતાં કરતાં મન સ્વચ્છ બનતું જાય છે, મલિન લાગણીઓ ઊઠવા જાય એને દબાવતું ચાલે છે. એમ નિર્વિકાર દશા તરફ પ્રયાણ ચાલે છે.

ત્યારે, સંસાર શું છે ? વિષયો અને કષાયો. આત્માના અરૂપીપણાનું મમત્વ રૂપી વિષયોને અકિંચિત્કર કરે છે, અવિકારીપણાનું મમત્વ કષાય વિકારોને દબાવતું આવે છે.

આ બે મમત્વ ચમત્કારી છે, આત્માના રોગોને દબાવવા જડીબુટ્ટી સમાન છે. દા.ત. ક્યાંય સાંભળ્યું કે, ‘અમુક ધંધામાં નફો બહુ મળે છે,’ ત્યાં લાલચ નહિ લાગે મનને થશે કે ‘હું અરૂપીપણાને પ્રગટાવવા ઝંખનારો, મારે વળી રૂપીના શા મહત્ત્વ આંકવા ?’ એમ, કોઈએ આપણું કાંઈક બગાડ્યું, ત્યાં દ્વેષ નહિ થાય; ઝટ વિચાર આવશે કે ‘કર્મસંજોગે એક તો બગાડ્યું, પણ હવે નવો દ્વેષવિકાર ધાલીને વળી બીજું ક્યાં બગાડું ? ઈર્ષ્યા થવા જાય ત્યાં વિચાર આવશે કે (૧) સામો જો જ્ઞાન ધર્મ કે ગુણમાં વધી રહ્યો છે તો એ અરૂપીપણાની દિશામાં છે; એટલે અરૂપી અવસ્થાના પ્રેમી મારે એના તરફ દ્વેષ કેમ જ કરાય ? ત્યારે (૨) જો બાહ્ય સંપત્તિ-સન્માનમાં વધતો છે, તો એ સંપત્તિ કાંઈ અરૂપીપણામાં ઉપકારી નથી, તુચ્છ છે, એ અંગે ઈર્ષ્યા શી ?’ આમ બીજા પણ અહંત્વાદિ દોષો દબાતા આવે.

૫૯ ‘પ્રેરક અવસર જિનવરુ’

માનવ-જીવનમાં મળેલા મનનાં અલૌકિક મૂલ્ય છે. જો શરીર-સંઘયણ બળ અનુકૂળ હોય તો એ મનને શુકલધ્યાન-ક્ષપકક્ષેણી પર ચડાવી શકાય છે. જેથી પછી આત્મા વીતરાગ સર્વજ્ઞ બને છે. આજના દુબળા સંઘયણમાં પણ મનને સાતમાં અપ્રમત્ત સર્વવિરતિ ગુણસ્થાનક સુધી ચડાવી શકાય છે. આ વસ્તુ સ્વર્ગના મોટા ઈન્દ્રના મનથી પણ થઈ શકતી નથી.

ત્યારે માન્યતાથી એવી ઊંચી સિદ્ધિ થઈ શકવાનું પણ તો જ બને કે મન જો નિર્મળ અને સત્ વીર્યોલ્લાસવાળું હોય. મનની નિર્મળતા યાને ચિત્તની વિશુદ્ધિ કરવા માટે ઉત્તમ સાધન શ્રી જિનેશ્વરદેવ છે. શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ શ્રી ચંદ્રપ્રમસ્વામીના સ્તવનમાં લખે છે.

‘પ્રેરક અવસર જિનવરુ, મોહનીયક્ષય જાય’

અર્થાત્ આપણે શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની પ્રાપ્તિ એ પ્રેરક અવસર છે અને એથી મોહનીય કર્મ ક્ષય પામે છે.

હવે અહીં એ જોવું છે કે શ્રી જિનેન્દ્રપ્રભુ પ્રેરક અવસર કેવી રીતે ?

જેવી રીતે માણસને ક્યાંકથી મૂડી પ્રાપ્ત થઈ જાય તો પછી એનો વેપારમાં વિનિયોગ કરવાનો યાને વેપારમાં લગાવી દેવાનો એને પ્રેરક અવસર બને છે. એવી રીતે અનંતાનંત કાળથી જન્મ-મરણની કેદમાં પકડી રાખનારું જે મોહનીય કર્મ છે. એના ક્ષયનો ધંધો કરવામાં જિનેન્દ્ર પ્રભુની પ્રાપ્તિ પ્રેરક અવસર બને છે.

મોહક્ષયનો ધંધો દાન-શીલ-તપ-ભાવના બને છે; કેમકે દાનથી પરિગ્રહનો મોહ તૂટે, શીલથી વિષયોનો મોહ તૂટે; તપથી ખાઉં-ખાઉંનો મોહ અને ભાવ-ભાવનાથી કષાયો તૂટે.

હવે આમાં જો જિનેશ્વર ભગવાનને આદર્શ તરીકે બરાબર નજર સામે રાખ્યા કરાય અને એ દાનાદિના વિચાર-વાણી-વર્તાવ રખાય, તો એ દાનાદિ ધર્મનો પાવર યાને જોમ-જોસ વધી જાય છે. એનું કારણ, ભગવાને પોતે સાધેલ દાનાદિ ઉત્કૃષ્ટ કોટિના છે. તેમજ એ સેવતા પ્રભુના ચિત્તનો આશય અત્યંત નિર્મળ અને નિરાશંસ રહે છે. એટલે આ રીતે વિચારવું કે,-

પ્રભુનો દાનધર્મ કેવો ! ભગવાને જે રોજ સવારે ૧ કરોડ ૮ લાખ સોનેયાનું

દાન સળંગ એક વરસ સુધી દીધું, અને ચારિત્ર લઈને અનંતાનંત જીવોને અભયદાન દીધું. ને ગરમીમાં એક અનુકૂળ પવનની જગા પણ નહિ ઈચ્છવાની એટલે સુધીનું એકેન્દ્રિય વાયુકાય જેવા જીવોને ય અભયદાન દીધું, એવું કોણ દઈ શકે ? તો હું કેવા દાન પર અભિમાન કરું ? અર્થાત્ પ્રભુએ આટલું મોટું દાન દીધું તો હું થોડું તો દઉં ?

એમ ભગવાને સાધેલો શીલ ધર્મ પણ ઉત્કૃષ્ટ; કેમકે એમાં મોટી ઈન્દ્રાણીઓ ય વદનાર્થે આવે, છતાં એની સામે જોવાની લેશમાત્ર પણ વૃત્તિ નહિ. વળી શીલમાં મહાવ્રતો, અભિગ્રહો, સમિતિ ગુપ્તિ વગેરેનાં પાલન અતિ અદ્ભુત !

ત્યારે તપ ધર્મ પ્રભુનો કેવો ! કે ઋષભદેવ ભગવાને દીક્ષા લેતા પહેલા લોકોને નિર્દોષ આહારના દાનની વિધિ ન સમજાવી અને દીક્ષા પછી પોતાને ગોચરી ફરવામાં લોક તરફથી અજાણપણાને કારણે એક વરસથી વધુ એવું આહારદાન ન મળ્યું; તો કાંઈ નહિ; એક વરસથી વધુ યાને લગભગ ૪૦૦ દિવસ સુધી તપ ચલાવ્યે રાખ્યો. ત્યારે મહાવીર પ્રભુએ એકવાર સંગમ દેવતાના દોષવાહી અને પછી બિભત્સ ઉપસર્ગમાં છ માસ સુધી તથા બીજીવાર ચંદનબાળાએ પૂરેલ અભિગ્રહના પાલનમાં પાંચ દિન ન્યૂન છ મહિના સુધી તપ કર્યે ગયા ! ઉપરાંત જઘન્ય તપ છક્ર (બે ઉપવાસ) નો અને ઉપરના તપમાં અઠ્ઠમ માસખમણ, દોઢમાસી, દો માસી અઢી માસી તથા ચઉમાસી તપ કરતા ૧૨૧ વર્ષમાં ૧૧૧ વર્ષથી પણ અધિક ઉપવાસ કર્યા. આવાં તપ પણ ચાલુ વિહાર, રાતદિવસ કાયોત્સર્ગ ધ્યાન અને ઘોર ઉપસર્ગ-પરીસહોના સહન સાથે ! એટલે પ્રભુનો તપધર્મ પણ ઉત્કૃષ્ટ.

ત્યારે પ્રભુનો ભાવ-ભાવના ધર્મ પણ કેવો ! કે જગતના જીવમાત્રનો ઉદ્ધાર કરવાની કરુણા; ઘોર ઉપદ્રવ કરનારા પ્રત્યે પણ ઊંચો મૈત્રીભાવ, ક્ષમાભાવ; અવધિ-મન:પર્યાય જ્ઞાનથી લોકોના ગુપ્ત દોષો છિદ્રો ઘણું જાણી શકે. પરંતુ ના, એની પ્રત્યે ઉપેક્ષાભાવ; સુખ-દુઃખના પ્રસંગોમાં મધ્યસ્થભાવ ‘અનંતબલી અરિહંતજી’ છતાં પોતાને કચડનાર હાલી-મવાલી સામેય નિરભિમાનતા; એવો નિષ્કપટ ભાવ, નિર્લોભતા વગેરે પ્રશસ્ત પવિત્ર ભાવો અને રાત દિવસ તત્ત્વચિંતન-તત્ત્વભાવના...આ બધું સર્વોત્કૃષ્ટ.

બસ, આ બધું આપણને દાનાદિ ધર્મની સાધના માટે પ્રેરક છે. મહાન પ્રેરણાદાયી છે. જો આપણને એનો પ્રમાદ થતો હોય તો ભગવાન જાણે કહે છે મૂર્ખ ! પુણ્યોદયે મળેલા વૈભવ-વિલાસમાં તું રાચે છે. પરંતુ અમારી સામે જો, કે અમને તારા કરતાં કેટલા ગણા ઊંચા અને નિર્ભેજ વૈભવ વિલાસ મળેલા, છતાં

અમે એ છોડી દાનાદિ ધર્મમાં લાગ્યા, તે પણ ઉત્કૃષ્ટ દાનાદિ ધર્મમાં, તો પછી તું એ તારા તુચ્છ વૈભવવિલાસ છોડી દાનાદિ ધર્મ સાધવામાં કેમ પાછો પડે ?

ત્યારે જો આપણને દાનાદિ સેવીને તુચ્છ આકાંક્ષાઓ થતી હોય અથવા અભિમાન થતું હોય કે ધર્મનો સંતોષ વાળી લેવાનું કરાતું હોય, તો તો પ્રભુને સિદ્ધ આકાંક્ષા રહિતતા, નિરભિમાન, અને ધર્મની ઉત્તરોત્તર ઉત્કટ ભૂખ, એ બધું નિત્ય નજર સામે રાખવાથી નિર્મળ જોસીલી ધર્મસાધનાની પ્રેરણા મળે. આમ જિનવર પ્રેરક અવસર બને.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૪૬, તા.૯-૮-૧૯૬૯

૬૦ પરના ખેલ ઉપર લહેવાઈ ન જવાય

એ તો નિશ્ચિત વાત છે કે આ જગતમાં જે જીવન મળ્યું છે એમાં સુખ-દુઃખ સગવડ-અગવડ પોતાના પૂર્વકૃત કર્મના આધારે જ મળવાના. અલબત્ત એ મળવામાં પોતાનો સવળો-અવળો પુરુષાર્થ યાને ઉદ્યમ કંઈક કામ કરતો દેખાશે, પરંતુ એનું મહત્ત્વ દહીં વલોવી કાઢવા માખણ કાઢવા માટે એમાં ઉમેરાતા પાણી જેટલું છે.

ગોળીમાં જામી પડેલું શિયાળાનું દહીં બરફી જેવું કઠણ હોય છે. એમાં વટલોઈ ગરમ પાણી નાખી પછી એને વલોવામાં આવે છે, એટલે એમાંથી માખણ ઉપર તરી આવે છે. શું આ માખણ પાણીના ઘરનું ? કે દહીંના ઘરનું ? કહેવું જ પડે કે દહીંના ઘરનું. કેમકે દહીં જેટલું સત્ત્વવાળું, એટલું માખણ વધારે નીકળે છે, ને દહીં જો મલાઈ કાઢી લીધેલા દૂધનું, તો એમાંથી એવું માખણ ન નીકળે. આ સૂચવે છે કે માખણ દહીંના ઘરનું છે; ને એમાં ઉમેરાતું પાણી નિમિત્તરૂપ છે.

બસ, એ પ્રમાણે અહીં જીવનમાં મળતી સગવડ-અગવડ સુખ-દુઃખ પૂર્વકૃત ઘરના છે, અને ઉદ્યમ માત્ર નિમિત્તરૂપ છે. શાસ્ત્રો કહે છે,-

સચ્ચં પુલ્લકયાણં કમ્માણં પાવણં ફલવિવાગં

જીવ અહીં જે કાંઈ સારું નરસું મેળવે છે એ પોતાના પૂર્વે કરેલ કર્મોનો ફળવિપાક છે, મૂળમાં જો કર્મ દુબળાં તો ધંધામાં ઘણો ય ઉદ્યમ કરે છતાં મળવામાં શિંગોડા, હોશિયારીથી ધંધો કર્યો ને સારા પૈસા મળ્યા, એટલે લાગે કે ‘આ હોશિયારીભર્યા ઉદ્યમથી મળ્યા’ પરંતુ મળવામાં એ ખરું કારણ નથી; નહિતર તો

પોતાના સેલ્સમેનમાં ય એ હોશિયારી-ઉદ્યમ છે, તો એ જ કાં લાખોપતિ ન થઈ જાય ? પરંતુ ત્યાં મૂડી, લાગવગ, યશ વગેરે કામ કરે છે, અને એ પૂર્વકૃત ઉચ્ચ ગોત્ર કર્મ, યશનામકર્મ, લાભાંતરાય ક્ષયોપશમ વગેરેનો પ્રભાવ છે. ઉદ્યમ તો પેલું પાણી ઉમેરવા જેવું નિમિત્તમાત્ર છે.

હવે જ્યારે આ હકીકત છે કે કર્મવશ જગતની વચમાં રહેતાં કંઈ ને કંઈ અગવડ-પ્રતિકૂળતા-આપત્તિ વગેરે તો આવ્યા કરવાની; તો શું જીવે દુઃખ માન્યાં જ કરવાનું ? ખેદ-સંતાપ કર્યાં જ કરવાના ? બીજાનો વાંક કાઢી એના પર ગુસ્સે થવાનું ? એમ સુખ-સગવડ મળવા પર જાતવડાઈ અતિ હર્ષ અભિમાન વગેરે કર્યાં જ કરવાના ? અને જિંદગી જો આમ જ પૂરી થાય તો આત્મ-ઘડતરની દૃષ્ટિએ સારું શું કમાયા ?

ખરી રીતે માનવ મનની આ કમજોરી છે કે દુનિયાનું સારું નરસું મળવા પર ‘આ ઠીક થયું’ ‘આ ઠીક ન થયું’ વગેરે રાગ-દ્વેષ અને હર્ષ-ખેદની તુચ્છ લાગણીઓ ઊભી કરે છે. મૂળ પાયાની આ કમજોરી પર પછી પૂર્વના શુભાશુભ કર્મ તરફ તો દૃષ્ટિ જ જતી નથી, ને ઊલટું દુનિયાનું મનગમતું મળી કે બની આવવા પર એ ગમે તેવા અધમ ઉપાયે મળ્યું કે બન્યું હોય છતાં એ ઉપાયમાં કશું ખોટું નહિ લાગે, ને ઉપરથી વ્યાજબીપણું લાગે, એવી બીજી કમજોરી ઊભી થાય છે, પછી એના વધુ લોભની ત્રીજી કમજોરી જાગે છે.

એમ અણગમતું બનવા પર ખેદ થયા પછી એમાં બાહ્ય નિમિત્તભૂત જીવો પર ગુસ્સો-દ્વેષ-ઈર્ષ્યા વગેરે બીજી માનસિક કમજોરી ઊભી થાય છે. આગળ વધીને એક યા બીજા પ્રકારે વેર વાળવાની, કે એની નિંદા કરવાની, યા છેવટે એનું બગડવા પર રાજી થવાની ત્રીજી કમજોરી ઊભી થાય છે, ઉપરાંત એ અણગમતું સુધારવા માટે ભારે ધમપછાડા દોડધામ અને ગમે તેવા અધમ ઉપાય પણ કરવાની ચોથી કમજોરી ઊભી થાય છે.

ગમતું-અણગમતું થવા પર જો ઝટ પૂર્વના શુભાશુભ કર્મને ભળાવ્યું હોત, તો મન વાળત કે આ તો કર્મના ખેલ છે. કોઈના ખેલ પર આપણે લહેવાઈ જવાનું હોય નહિ, તેમ કર્મ સિવાય બહાર કોઈને ગુણ-દોષ દેવાની જરૂર નહિ. વળી ગમતું બન્યું એ તો પુણ્યે બન્યું કિન્તુ આપણે પાપ ઉપાય સેવ્યા એ માથે પડ્યા. અણગમતું ય પોતાના જ અશુભોદયથી બને છે એમાં બીજા પર ગુસ્સો દ્વેષ શા માટે ? એથી તો ઊલટું નવા અશુભ કર્મ ઊભા થાય છે....ઈત્યાદિ સાવધાની રહેવાથી મનની કેટલીય કમજોરીથી બચી જવાત.

આત્મ-નિરીક્ષણ કરીએ તો માલુમ પડે કે દિવસ અને રાતમાં એવી તુચ્છ લાગણીઓ, નિષ્ફળ સંકલ્પ-વિકલ્પો આર્તધ્યાન અને અસત્ ચિંતા-સંતાપ-મનોરથો વગેરે કેટલીય મનની કમજોરીઓ ઊભી કરીએ છીએ; પણ ખરી રીતે તો કર્મના નીતરતા ખેલ સમજીને એને અટકાવી શકીએ; અને એ અટકે તો મન સુદૃઢ સશક્ત અને શુભસર્જક બની શકે.

મનની કમજોરી પર પ્રેરક ભવ્ય વિચાર હવે પછી.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૪૭, તા. ૨૩-૮-૧૯૬૯

૬૧ મનની કમજોરી

માણસને શારીરિક કમજોરી થાય તો ઝટ દિલને ખૂંચે છે, કાં તો વૈદ ડાક્ટર પાસે દોડે છે, નિદાન કરાવે છે. જરૂર પડ્યે સ્કીનિંગ, બલ્ડટેસ્ટ કફટેસ્ટ, યુરીનટેસ્ટ વગેરે કેટલીય જાતની તપાસ કરાવે છે, અથવા જાતે સમજીને દવાઓ ખાય છે. રસાયણ-વસાણા અને પૌષ્ટિક પદાર્થ વાપરે છે. કમજોરી હટતાં પારાવાર આનંદ અનુભવે છે.

પરંતુ મનની કમજોરી માટે કોઈ ખ્યાલ ખરો ? આવા ઊંચા માનવભવમાં શરીર કમજોર રહે એવું નુકસાન નથી જેવું મન કમજોર બની રહેવામાં છે. શરીરે સશક્ત પણ મન કમજોર હોઈ રાગ-દ્વેષ-કલહ-મદ વગેરે સેવતાં સ્નેહી સાથે જીવનવૈર પણ ઊભા થાય છે. તેમ સદ્ગુણ-સદાચારો મોંઘા બને છે. ત્યારે આજે દુબળા દેખાતા પણ મનોબળિયા કેટલાય ભાઈઓ અને બહેનો સદ્ગુણ સદ્વર્તન અને સુકૃત-સદાચારોની આરાધના કરી શકે છે. એમાં એ શરીરની કમજોરી એમને અટકાવતી નથી.

ત્યારે મનના જે કમજોર છે એમને સદ્ગુણોનો અભ્યાસ અને સદ્વર્તન, સુકૃત-સદાચારોનું પાલન મુશ્કેલ બની જાય છે.

આનું કારણ એ બને છે કે મનની પહેલી કમજોરી એ કે જીવમાં સત્ત્વ નથી, Resisting power નથી. એટલે સામે આવતા પ્રલોભનમાં લલચાઈ જવાય છે, અથવા સહેજ સહેજ આપત્તિમાં પણ ઊકળતા, વ્યાકુળતા, ને ભયભીત થઈ જવાય છે; અથવા જરા રસ-ઋદ્ધિ-શાતા સારા મળ્યા કે મદ આસક્તિ થઈ આવે છે, ત્યારે બીજાને એ વિશેષ મળ્યાનું જોઈ ઈર્ષ્યા-અસૂયા (અસહિષ્ણુતા) થઈ

આવે છે. આ બધું સત્ત્વહીનતા, લુબ્ધપણું, વ્યાકુળતા, ભય, મદ, આસક્તિ, ઈર્ષ્યા વગેરે શું છે ? એ બધી ય મનની કમજોરી છે. બીજો કોઈ જરાક આપણું અણગમતું કરે, આપત્તિ આપે, પ્રતિકૂળ બોલે-કરે, કે તરત ગુસ્સો આવે છે, દ્વેષ થાય છે. એ પણ મનની કમજોરી છે.

દા.ત. મોટી કંપનીનો માલિક જો કોઈ એક મજૂર જરા વાંકો ઊભો, ઝાડુવાળીએ ઝાડું આડું પકડ્યું, વગેરે વગેરે બાબતો પર ત્રાટકી પડે, ઊકળી પડે, તો એ સત્ત્વહીન ગણાય, પોતાના જ માણસોમાં ઈજજત ગુમાવે લોકપ્રિયતા ગુમાવે એવી રીતે પૂર્વ કર્મને અનુસારે બનતી આ જગતની બાબતો પર વ્યાકુળતા કરવી સંતાપ કરવા, ગુસ્સો-ઉકળાટ દ્વેષ જગાવવા એ ય નિઃસત્ત્વતા છે. કમજોર મનના જ એ ભાવો છે.

એવી રીતે જેમ કોઈ બે પૈસા કમાયો પછી એના પરના રાગથી બહાર બહુ એને ગાયા કરે અથવા અભિમાન બતાવે તો લોકમાં ભૂંડો દેખાય છે, અથવા જેમ કોઈને ત્યાં મેમાન બનેલો માણસ સારા પકવાન્નને જમતાં જો બહુ હરખ હરખ દેખાડે, જલદી જલદી અને અકરાંતિયાની જેમ ખાય, માગી માગીને ભાણામાં ચીજ મુકાવે, ઈત્યાદિ કરે તો અવિવેકીમાં ખપે છે. આબરુ ગુમાવે છે, એનું મન નિર્માલ્ય ગણાય છે, તેમ જગતનાં ઈષ્ટ વિષયોમાં રાગ કરે, હરખાઈ જાય, માગણિયો બને, ઘેલો થઈને ભોગવે, તો એનું મન પણ નિર્માલ્ય જ ગણાય. કમજોર ગણાય.

બસ મનની આ બધી કમજોરી છે કે મનમાં રાગ ઊઠે, દ્વેષ ઊઠે, હર્ષ થાય, ખેદ થાય, ઈર્ષ્યા અસૂયા થાય, જડના આકર્ષણ-મૂલ્યાંકન થાય, ઈત્યાદિ. - અગર મનને સાત્ત્વિક બનાવાય તો આ બધી કમજોરીને ઓછી ઓછી કરી શકાય.

સત્ત્વ ખીલવવા માટે આ વિચાર કરવો જોઈએ કે ‘આમ વ્યવહારમાં પણ જે રાગ હરખ મદ વગેરે કરવાનું ભુંડું દેખાય છે, એ તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ જોતા તો મનની બુરાઈઓ જ છે, કમજોરી છે, શું હું મનનો એવો કમજોર છું કે એ મન પર આ તુચ્છ રાગ હર્ષ મદ વગેરે લાગણીઓ ચડી બેસે ? અગર અહીં એને હટાવવા યત્ન નહિ કરું, તો તો એ કમજોરી વધતી ચાલવાની; અને એનો પહેલો પ્રત્યાઘાત એ પડે છે કે કમજોર મન રાગવશ જેવું પત્ની વગેરેમાં ગદ્ગદ થઈ ભળે છે, એવું પરમાત્મામાં ભળી શકતું નથી, સ્થિર રહી શકતું નથી. ત્યારે આવા રુડા મનુષ્યભવમાં આવ્યા અને ભગવાનમાં દિલ ન ભળે એ કેટલી મોટી ખોટ ? કેવી કમનસીબી ? એવું જ આહાર, રૂપરસાદિ વિષયો, અને ધનમાલ વગેરેના પરિબ્રહ્માં કમજોર મન રાગ-મમતા-તુષ્ટાવશ ભળે અને તપ-શીલ-દાનમાં ન ભળે, મન તપ આદિને પોતાના ન કરી શકે, પોતે એમાં આનંદ અને આહારદિમાં કંટાળો ન અનુભવી શકે, એ પણ ભવ માનવનો છતાં આત્માની કઈ ઉન્નતિ ?’

આ જ વાત છે કે મનની કમજોરી દૂર કરી એને એવું સશક્ત બનાવવું જોઈએ કે ખાનપાન પહેરવેશ મોજશોખ વગેરેની પ્રલોભક વસ્તુ સામે આવીને ઊભી રહે કે દિલ એમ બોલે કે ‘આમાં છે શું ? હું કાંઈ નબળો દૂબળો નથી કે આ બધામાં ઘેલો-મેલો થઈ જાઉં, મદાન્ધ બની જાઉં, આ બધા નાશવંત, હું અવિનાશી આ વિકારક, ને હું અવિકારી. આ તો જડ, ને હું અનંતશક્તિ-ચૈતન્યનો માલિક. હું શાનો તુચ્છ રાગ-દ્વેષ કામ-ક્રોધ હર્ષ-ખેદ મદ-ઈર્ષ્યા વગેરે નબળાઈ સેવું ?’ એમ કરી મનની એ કમજોરી અટકાવવાની છે, એનો દીર્ઘકાળ અભ્યાસ ચાલુ રાખવાનો છે, જેથી મનોબળ વધતાં ઉચ્ચ ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૭, અંક-૪૮, તા.૩૦-૮-૧૯૬૯

૬૨ કામ-ક્રોધાદિ રોકવા એક નક્કર ઉપાય

જીવ સંસારમાં અનંતા કાળથી દુઃખમાં ભટકે છે, ને આ જીવનમાં પણ દુઃખી થાય છે, તે પોતાના કામ-ક્રોધ-લોભ મદ-માયા-હર્ષ વગેરે કષાયોના કારણે. શુદ્ધ બનેલા આત્માને ક્યાં-સંસારભ્રમણ રહે છે ? તેમ બાહ્ય કાયા પણ સળગી ઊઠે છતાં જો એના પર રાગ નથી, મમત્વ નથી તો દુઃખ શાનું લાગે ? ગજસુકુમાળ મુનિના માથે સગડી સળગી છતાં એમણે ‘જે સળગે છે તે મારું નહિ ને મારું છે તે સળગે નહિ,’ એમ કાયાની મમતા મૂકી દીધી તો જરાય દુઃખ લગાડ્યું નહિ, ને એથી જ ઉચ્ચ ધ્યાનમાં ચઢીને કર્મ ખપાવી મોક્ષે સિધાવી ગયા, બસ દુઃખ અને ભવભ્રમણ આ કષાયોના કારણે છે.

એ કષાયોને અટકાવવા માટે અનેક ઉપાયો છે. એમાં એક નક્કર ઉપાય આ છે કે જગતના બાહ્ય પદાર્થોમાં અને આત્માની અંદરના મલિન ભાવોમાં અત્યંત અસારતાની બુદ્ધિ ઊભી કરવી અને ટકાવવી. મન વારંવાર કહ્યા કરે કે આ ધન-માલ-મહેલાત, કુટુંબ-પરિવાર કે સન્માન-પ્રતિષ્ઠામાં કશો સાર નથી. અંતે એમાંનું કશું હાથમાં નહિ, એમ અંતરના કામ-ક્રોધ-લોભ મદ-ઈર્ષ્યા વગેરે મલિન ભાવોમાં ય કશો દમ નહિ આત્માને કશો લાભ ન કરે, ઊલટું નિઃસત્ત્વ અને ચિંતાતપ્ત બનાવે એ બધા ય મલિન ભાવો અસાર નિસ્સાર છે.

આ અસારતાની બુદ્ધિ દઢ કરવા માટે દેવાધિદેવ શ્રી મહાવીર ભગવાનનું અનુપમ દષ્ટાન્ત છે.

પ્રશ્ન છે કે એમણે જ્યારે ઘર છોડી ચારિત્ર લીધું ત્યારે એમાં એટલું બધું જોમ ને જોશ ક્યાંથી આવ્યું કે તરત ત્યાં મન:પર્યાય જ્ઞાન પ્રગટ થયું અને ઠેઠ કેવળજ્ઞાન પ્રગટવા સુધી ઘોર તપ, ભયંકર ઉપસર્ગ-પરિસહ-સહન તથા રાતદિવસના ખડા ખડા કાયોત્સર્ગ-ધ્યાન કરી શક્યા ?

આનો જવાબ એ જ, કે પ્રભુએ ચારિત્ર લેતી વખતે બાહ્ય પદાર્થો યાવત્ પોતાની કાયા તથા અંતરના મલિન ભાવોમાં અતિ ઉત્કૃષ્ટ અસારતાની બુદ્ધિ ઊભી કરી;- ‘બધું જ અત્યંત અસાર, મારી કાયા પણ અસાર, ને અંતરના કામ-કોષાદિ ય અસાર, મારો શુદ્ધ આત્મા જ સારભૂત-’ આ બુદ્ધિનો એવો પડઘો પડ્યો કે એ મહાન અપ્રમત્તભાવ, જાગરિકા ને અલિપ્તભાવ પર ચડ્યા ને એથી જ ત્યાં મન:પર્યાય-જ્ઞાન પામ્યા; તેમજ પછીથી અતિ ઉચ્ચ કઠોર સાધના કરી.

એમણે ઘોર તપ કર્યા, પરિસહ-ઉપસર્ગ સહ્યા ! કેમ ન કરે ! કેમ ન સહે ! નજર સામે કાયા અત્યંત અસાર તરીકે તરવરતી હોય, પછી એના ભૂખે મરવા કે કૂટાવામાં પોતે શું કામ લહેવાઈ જાય ? મુસાફરીમાં કોઈ મહા મવાલી ધારો કે સાથે લાગી ગયો હોય તો એ એવો અસાર લાગે છે કે પછી જો એ રસ્તામાં ભૂખે મરતો હોય કે બીજાથી એ કૂટાતો હોય તો એથી કાંઈ લહેવાઈ જવાનું નથી. ઊલટું સંતોષ રહે છે કે આમ જ એ એકવાર આપણાથી છૂટી જશે બસ એ મહામવાલી એટલે શરીર, પ્રભુએ એને અસાર માન્યું.

પ્રભુને મોટી રાજરાણીઓ અને ઈન્દ્રાણીઓ નમવા આવી પ્રભુ કેમ ન આકર્ષાય ? કારણ એ જ કે પ્રભુ એમને અસાર દેખે છે; એમ મોટા ચમરબંધી રાજાઓ દેવો અને ઈન્દ્રો આવી આવી પ્રભુને નમે છે; પ્રભુ કેમ પોતાનું આત્મધ્યાન મૂકી એમના તરફ ન ખેંચાય ? આટલા જ માટે કે પોતાના આત્માની દૃષ્ટિએ આવા મોટા ભક્તોની ભક્તિ-સન્માનને પણ અસાર માને છે.

ત્યારે ભારેમાં ભારે પરીસહ ઉપસર્ગોમાં ય પ્રભુએ લેશ પણ ઉદ્વેગ અરતિ ન કરી એ પણ એ બધાને અસાર શરીરની તકલીફો લેખી હતી માટે. આપણું જ બહુ જીર્ણ અને મેલું દાટ થઈ ગયેલું કપડું અસાર ફેંકી દેવાનું માની લીધા પછી એ કપડા પર ગંદવાડ કે ઉઝરડા આવે તો આપણા મનને કાંઈ દુ:ખ લાગતું નથી. તો પ્રભુએ સંયમ લેતા શરીર પર પણ એવી અસારતાબુદ્ધિ ઊભી કર્યા પછી હવે એના પર પરીસહ ઉપસર્ગ આવે તો તેથી શું કામ મનને દુ:ખ લગાડે ? ઊલટું એ અસાર શરીરની તકલીફોથી સારભૂત પોતાના આત્મા પરના કર્મકચરા નીકળી જતા જુએ છે. તેથી શરીરની તકલીફો વધાવી લે છે.

વાત આ છે કે જડમાત્રમાં ભારોભાર અસારતાની બુદ્ધિ જવલંત જાગતી જોઈએ પછી એ મોટા દુશ્મનના શરીર હો તો ય એને અસાર લેખ્યા પછી એના પર ક્રોધ નહિ થાય, તેમ મોટી અપ્સરાના શરીર હો તો ય એના પ્રત્યે કામ રાગ નહિ જાગે, એવી રીતે અંતરના કામકોષાદિ મેલા ભાવોને અત્યંત અસાર લેખ્યા પછી એને પાળવા-પોષવાનું મન નહિ થાય. મનને થશે કે ‘શા હું આવા તુચ્છ અસાર ભાવોને ઊભા રાખું ?’ એમાં વારંવાર જોરદાર અસારતાની બુદ્ધિ કેળવવી એ એને હટાવવાનો મહાન ઉપાય છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૨, તા. ૧૩-૯-૧૯૬૯

૬૩ નિષ્ફળ-નકામા વિચારોનો અતિ ભયંકર રોગ : એનું ઔષધ

જીવનમાં તપાસ કરો કે એક દિનભર શું પણ એક કલાકભરમાં નિષ્ફળ અને નકામા વિચારો કેટલા આવે છે ?

વિચાર નિષ્ફળ એટલે જે વિચારનું કાંઈ સારું ફળ આવવાનું નથી, યા આપણે વિચારમાંથી કશું સારું નિપજાવી શકવાના નથી. વિચાર ‘નકામો’ એટલે જેનું કોઈ પ્રયોજન નથી.

દા.ત. ઘરમાં પેઠા, એના એક ભાગમાં કચરો દીઠો, જો જાતે દૂર કર્યો, યા માણસ પાસે દૂર કરાવ્યો, તો તો ઠીક, પરંતુ મનમાં બબડ્યા કે ‘આ ઘરના માણસ કેવા કે અહીં હજી કચરા પડ્યા છે ? કશું ભાન નથી. એટીપણું છે, બેપરવાઈ છે...’ ચાલી વિચારમાળા. શું વળવાનું એથી ? કચરો ઉપડી જવાનો ? માણસ સુધરી જવાના ? ના કશું સારું નહિ. કદાચ આમ વ્યાકુળ થઈને કહેવા જશે તો સામાને કચરાના ખ્યાલ સાથે પોતાની ઉગ્રતા કોષિતાનો પણ ખ્યાલ આવશે, માટે આ વિચાર નિષ્ફળ વિચાર છે.

એમ ચીજવસ્તુ ખોવાઈ ગઈ બગડી ગઈ એના પર પણ શોક-ઉદ્વેગભર્યા વિચાર એ બધા નિષ્ફળ વિચાર છે.

એમ ‘હું આમ કરીશ તેમ કરીશ; આવું આવું બને તો કેવું સારું ? પેલો આમ કેમ કરે છે ?...’ ઈત્યાદિ વિચારો પણ જો પુણ્યના અભાવે કે સ્થિતિ-સંયોગ-સામગ્રીના અભાવે અમલમાં આવી શકવાના નથી તો એ નિષ્ફળ વિચારો છે.

એમ જ્યાં પોતાને કાંઈ લાગતું વળગતું નથી એના વિચારો, દા.ત. ‘પેરિસમાં સૌંદર્ય ઘણું ! અમેરિકામાં જાહોજલાલી ઘણી ! ભાકરાબંધ અવ્વલ બાંધ્યો, ફલાણાનો બંગલો આલીશાન !...’ આવા વિચારોનું કોઈ પ્રયોજન નથી, એટલે એ નકામા વિચારો છે.

દિવસ-રાતમાં આવા આવા નકામા અને નિષ્ફળ વિચારો કેટલા આવતા હશે ? લોટબંધ ! આજના માનસશાસ્ત્રીઓ પણ કહે છે કે એવા વિચારોથી મનની શક્તિ ઘટતી આવે છે. અને કમજોર બનેલું મન સુંદર ભવ્ય વિચાર કરવા માટે, અવસરે ધીરતા અને સ્થિરતા રાખવા માટે, તથા મહાન સદ્ગુણો કેળવવા માટે નિઃસત્વ મુડદાલ અયોગ્ય બની જાય છે.

(૧) ત્યારે જૈન શાસ્ત્રો બતાવે છે કે એવા વિચારોમાંથી સહેજે આર્તધ્યાન થયા કરે છે અને મનની ઉગ્રતા વધતાં રૌદ્રધ્યાન પણ લાગી જવા મોટો સંભવ છે. આર્તધ્યાન તિર્યચગતિનાં અને રૌદ્રધ્યાન નરકગતિનાં પાપકર્મ ભેગાં કરી આપે છે.

(૨) આટલું જ નહિ પણ નિષ્ફળ કે નકામા વિચારમાં રાગ-દ્વેષ હરખ-ખેદ, ઈર્ષ્યા-મદ વગેરે મિશ્રિત રહેવાથી એના કુસંસ્કારોનો થોક આત્મા પર વધતો જાય છે. ‘પેરિસ સુંદર...’ વગેરે વિચારવા ગયા ત્યાં રાગ, ‘અહીં એવું નહિ’ એનો ખેદ, ચીજ ખોવાવા પરના હાયવોયના વિચારમાં શોક-ઉદ્વેગ; ‘હું આમ કરીશ તેમ કરીશ...’ વગેરે વિચારોમાં મદ લાલસા; ‘ફલાણો માળો બહુ ફાવ્યો, અભિમાની થયો છે,’ એમાં ઈર્ષ્યા... ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ દુર્ગુણોના કુસંસ્કાર જામતા જ જાય છે. એની આગળના ભવોમાં કેટલી બધી ખરાબ અસરો નીપજવાની ?

(૩) એટલું જ નહિ પણ એવા નિષ્ફળ-નકામા વિચારોમાં મન ડૂબ્યું રહેવાથી સુંદર ભાવનાઓ, તત્ત્વચિંતન, સ્વાત્મચિંતા કે પરમાત્મ ધ્યાન કરવા માટે જગા જ નથી રહેતી. કદાચ એ લઈ બેસે તો પણ પેલા બહુ અભ્યાસી વિચારો એમાં તરત ઘુસી જઈ એને હટાવી મૂકવાના. ખલાસ ! માનવજીવન એમ જ કૂચામાં પૂરું.

આમ, નિષ્ફળ-નકામા વિચારો એ અનન્ય અને અતિભયંકર રોગ છે.

આ તો હકીકત થઈ, ત્યારે એને નિવારવાનો કોઈ ઉપાય છે ? હા, પહેલા નંબરનો ઉપાય એ, કે શાસ્ત્રોનાં ખૂબ ખૂબ અધ્યયન વાંચન-મનન-પરાવર્તનમાં ચિત્તને લગાડી દેવું. બધું મોંઢે થઈ એનું મનમાં વારંવાર પરાવર્તન શક્ય ન હોય, તો ય વાંચનમાંથી ડાયરીમાં ટૂંકી ટૂંકી નોંધ કરી લેવી, અને એને વારંવાર વાંચીને મોંઢે કરવા પ્રયત્ન કરવો, ને પછી એનું પરાવર્તન કરવું. બસ ચિત્ત એમાં રોકાઈ રહેવાથી નિષ્ફળ અને નકામા વિચારો ઘણા ઓછા થઈ જશે.

બીજો એક ઉપાય આ છે કે એ વિચારવું કે શું જગતના મોટા મોટા પદાર્થ

કે નાની નાની ચીજો, એમાંનું કોઈ એક પણ દુનિયાનું કે આસપાસનું જોવાનું કે વિચારવાનું કરે છે ? ના, તો આપણે શા માટે એ જોવા-વિચારવાનું લઈ બેસી નાહકના દુઃખી થઈએ છીએ ? અહીં પ્રશ્ન થાય,-

પ્ર.- તો આપણે શું કશું જોવું વિચારવું નહિ એટલે જડ સંમૂર્છિમ થઈ બેસવું ? ઈન્દ્રિયો છે મન છે એટલે જોવા વિચારવાનું તો સહેજે થાય. એમ તો કેવળજ્ઞાની સર્વજ્ઞ ક્યાં આખા જગતને નથી જોતા ?

ઉ.- સર્વજ્ઞ જે બધું જુએ છે એ રાગદ્વેષ અને હર્ષ-ખેદ વિના, તેથી એમને કોઈ દુઃખ નથી.

આપણને હજી એવું રાગાદિના લપ વિનાનું દર્શન કે વિચારણા આવડતી નથી; તેથી ડહાપણ આ છે કે જેમ જડ એ બહારનું વિચારતું નથી તો દુઃખી થતું નથી, તેમ મારે બહારનું વિચારી વિચારી શા માટે દુઃખી થવું ? શા માટે સુકાવું ? અલબત્ત જડ કરતાં એ વિશેષતા રાખવી કે પોતાના આત્માનો પૂરો વિચાર, ને તે પણ સફળ વિચાર કરતા રહેવું.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૩, તા. ૨૦-૮-૧૯૬૮

૬૪ ગૃહસ્થ બહારથી સુખી, અંદરથી દુઃખી સાધુ બહારથી દુઃખી, અંદરથી સુખી.

‘માનવ-જીવન કેવા ઉદ્દેશથી તથા કેવા આદર્શોથી અને કેવા ભાવ સાથે જીવવું,’ એ વિચારવાની બહુ મહત્ત્વની વસ્તુ છે, કેમ કે ઊંચા ઉદ્દેશ-આદર્શ અને ભાવ વિનાનું જીવન તો પશુજીવન છે. એ ઊંચા ઉદ્દેશ-આદર્શ-ભાવ કેવા હોય એનો વિચાર આ એક પંક્તિ પરથી કરી શકાય,-

‘સાધુ સદા સુખિયા કલાં, દુખિયા નહિ લવલેશ.’

-અર્થાત્ સાધુ મહારાજ સહેજ પણ દુઃખી નહિ, કિન્તુ હંમેશના સુખી તરીકે શાસ્ત્રે ઓળખાવ્યા છે. કહ્યું છે કે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગૃહસ્થ શ્રાવક બહારથી સુખી, પણ અંદરથી દુઃખી હોય છે, ત્યારે સાધુમહર્ષિ બહારથી દુઃખી, છતાં અંદરથી સુખી હોય છે. તે એ રીતે, કે

શ્રાવક બહારથી સુખી અંદરથી દુઃખી :-

ગૃહસ્થને બહારના વૈભવ પરિવાર આદિ અનુકૂળ સંયોગો હોય એટલે દુનિયાની

દષ્ટિમાં સુખી દેખાય, પરંતુ અંદરથી એનું દિલ દાઝતું હોય છે કે ‘આ રોજના ષટ્કાય જીવ-સમારંભ અને સત્તર પાપસ્થાનક ભર્યા સાંસારિક જીવનમાં કેટલાં બધાં કર્મ બાંધવાના. કેવા બિચારા નિર્દોષ સ્થાવરકાય અસંખ્ય જીવોનાં સાક્ષાત્ સંહાર ? અને કેટલાય ત્રસ જીવોના અજાણ્યે સંહાર ! પાપસ્થાનકોનાં સેવનમાં કેવું અનાદિના કુસંસ્કારોનું પોષણ-દેહીકરણ ? અને કેવું માનવજીવનમાં જ લભ્ય સંયમજીવનથી વંચિત રહેવાનું ?’... આમ અંદરથી કકળાટ હોય એટલે સમકિતી ગૃહસ્થ બહારથી સુખી અનુકૂળ સંયોગોવાળો દેખાતો છતાં અંદરખાને દુઃખી હોય છે.

તેથી જ સમ્યક્ત્વનાં લક્ષણમાં ‘સુરનર-સુખ જે દુઃખ કરી લેખવે...નારક-ચારક-સમ ભવ ઉભગ્યો...’ વગેરે કહ્યું છે. એટલે જ એને બહારના મોટા દેવતાઈ જેવા સુખની પણ કિંમત નથી. તેથી જ કર્મસંયોગે ગરીબી મળી હોય તો ય એમાં સંતોષ રાખી એને બહુ માને છે, એટલે જ પુણિયા શ્રાવકની જેમ પોતાને બહારથી દુઃખી નહિ પણ સુખી સમજે છે. ત્યારે અંદરથી અવિરતિનું, પાપસ્થાનકોના ભારનું, કર્મબંધનવૃદ્ધિનું અને સંયમની તક વેડફાઈ જવાનું એને ભારે દુઃખ હોય છે.

આત્માની ત્રણ અવસ્થા ૧. બહિરાત્મ, ૨. અંતરાત્મ, અને ૩. પરમાત્મ-અવસ્થા. એમાંથી કાયાને જ આત્મા માની નાસ્તિક જીવન જીવવાની બહિરાત્મદશાનો સમકિતી જીવે ત્યાગ કરેલ હોય છે, અને કાયામાં કેદ પૂરાયેલ અંદરના આત્માને પોતાની જાત માની આસ્તિક જીવન જીવવાની અંતરાત્મદશા ઊભી કરી છે. એટલે એ સહેજે કાયાને બદલે અંદરના પોતાના આત્માને મહત્ત્વ આપે એમાં નવાઈ નથી.

એથી જ એ ગૃહસ્થજીવનમાં (૧) ષટ્કાયજીવસંહાર, ૧૮ પાપસ્થાનક, અવિરતિ રાગાદિ કષાયો, આહારાદિ સંજ્ઞાઓ, કર્મરોગવૃદ્ધિ વગેરેમાં આત્માની એટલે કે જાતની બરબાદી જુએ છે; ને (૨) સંયમ-જીવન, આગમસ્વાધ્યાય, જિનાજ્ઞાનું સંપૂર્ણ પાલન, પાપસંજ્ઞાઓ અને અનાદિ કુસંસ્કારોનો અત્યંત ઉચ્છેદ, અપૂર્વ કર્મ-નિર્જરા, ઇત્યાદિની માનવજીવનમાં જ લભ્ય સોનેરી તક વેડફાઈ જતી નિહાળે છે, પોતાની કાયા લક્ષ્મી કુટુંબ વગેરેને નહિ પણ પોતાના આત્માને મહત્ત્વ આપ્યાથી આ બરબાદી અને તકનાશ જોઈ સમ્યગ્દષ્ટિ ગૃહસ્થનું દિલ કકળ્યા કરે એમાં નવાઈ નથી. એટલે જ ભરત ચક્રવર્તી જેવા બહારથી છ ખંડ-સામ્રાજ્યના સુખ છતાં અંદરથી એ દુઃખી હોય છે. ‘મનમેં હી વૈરાગી ભરતજી.’ ‘વૈરાગી’ એટલે બાહ્ય વૈભવવિલાસ પર વિરક્તતા અર્થાત્ એમાં હુંફ નહિ પણ અકળામણ. આ અકળામણ એ જ અંદરનું દુઃખ.

ત્યારે સાધુમહર્ષિએ ચારિત્રજીવન લીધું એમ ધન નહિ, માલ નહિ, ઘર નહિ, કુટુંબ નહિ, પગે ચાલવાનું, માગીને ખાવાનું, માગીને પહેરવાનું, માગીને રહેવાનું, માથાના કેશ પણ ખેંચી નાખવાના,... વગેરે જે પરિસ્થિતિ છે એ લોકદષ્ટિએ કષ્ટમય હોવાથી સાધુ બહારથી દુઃખી દેખાય છે. પરંતુ સાધુ અંદરખાને પોતે આને દુઃખરૂપ માનતા નથી.

એ તો આવા કષ્ટમય જીવનમાં (૧) વિશ્વના અનંત જીવોને અભયદાન. (૨) ૧૮ પાપસ્થાનકના ત્યાગથી નિષ્પાપતા, (૩) કૃત્રિમ અને દુઃખદાયી સાંસારિક સંબંધોના અને અર્થ-કામના ત્યાગથી પરમાત્મા સાથે સીધો સંબંધ. (૪) ‘મારી ચીજ કંચન-કુટુંબ નહિ, પણ જિન જિનની આજ્ઞા’ એવા મમત્વનું સક્રિય સ્થાપન, એથી જ (૫) અમૃતરસ ભર્યા આગમશાસ્ત્રમાં એકાન્તે સુખ મગ્નતા,... વગેરેનો મહાલાભ મળતો જોઈ મહાપ્રસન્ન રહે છે.

એ અંદરખાને જુએ છે કે બાહ્ય કષ્ટ એ તો કર્મરોગ કાઢવાની Treatment છે, ચિકિત્સા-ઔષધસેવન છે. ગુમડું કપાવતાં કષ્ટ છતાં એને આનંદથી વધાવાય છે ને ? એમ સાધુ બહારથી કષ્ટ છતાં અંદરથી સુખી છે.

આ પરથી જીવનના ઊંચા ઉદ્દેશ-આદર્શ અને ભાવનો ખ્યાલ આવે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૪, તા. ૨૭-૯-૧૯૬૯

૬૫) નિત્ય પ્રસન્નતાનો એક ઉપાય

શાસ્ત્રોમાં ‘મુનિ શબ્દની વ્યાખ્યા કરતાં કહ્યું કે ‘મન્યતે જગતસ્ત્રિ-કાલાવસ્થામિતિ મુનિઃ.’ અર્થાત્ જગતની ત્રણે કાળની અવસ્થાનું મનન કરે છે એટલા માટે મુનિ કહેવાય છે. આ વ્યાખ્યાથી મુનિપણાની એક વિશેષતા આ બતાવી કે એ ગમે તેવા અનુકૂળ પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં જગતની વસ્તુ ત્રણે કાળની અવસ્થા તરફ દષ્ટિવાળા હોય. આનું ફળ આ કે જે ગત લેખમાં જોયું કે ‘સાધુ અંદરખાને મહાસુખી હોય.’ તો એના પર પ્રશ્ન થાય કે ‘શું સાધુને કોઈ એવા અપમાન તિરસ્કાર-રોગ વગેરેના પરીસહ યા મોટા ઉપદ્રવ આવે ત્યારે મનમાં દુઃખ ન લાગે ?’ તો આ પ્રશ્નનો ખુલાસો એ, કે મુનિ જગતની ત્રિકાળ-અવસ્થાને વિચારતા હોય છે, તેથી એના બળે મનને દુઃખ ન લગાડતાં સ્વસ્થ અને પ્રસન્ન રાખી શકે છે. તો શું ગૃહસ્થ એ રીતે ન રાખી શકે ? રાખી શકે. એટલા માટે

અહીં જગતની ત્રિકાલઅવસ્થાનાં ચિંતનથી સદા સ્વસ્થતા અને નિત્ય પ્રસન્નતા કેમ રહી શકે એની વિચારણા પ્રસ્તુત છે.

દા.ત. ઠંડી વધારે પડી, યા ઉનાળામાં ગરમી વધી ગઈ. તો મુનિ એમ વિચારશે કે ‘મારા જીવે ભૂતકાળમાં નરકની ભયંકર ઠંડી-ગરમી યા તિર્યચના અવતારે પરવશપણે જે ઠંડી-ગરમી સહન કરી છે, એની આગળ અથવા ભાવી છઠ્ઠા આરામાં આવવાની છે એની આગળ આ કોઈ વિસાતમાં નથી. ઊલટા અહીં, “આ ઠંડી-ગરમીને ‘ઠંડી ! તું ઠાર ઠાર, તું ઠારે એમ મારાં કર્મ ઠરે,’ ‘ગરમી ! બાળ બાળ, તું બાળે એમ મારા કર્મ બળે,’ એ રીતે શાંતિથી વધાવી લેવામાં તો કર્મ કટવાથી, ને સત્ત્વ વધવાથી ભાવિ આત્મદશા ઉજ્જવળ બને છે.” આમ જીવની ભૂત-ભાવિ અવસ્થા વિચારતાં મન સ્વસ્થ અને પ્રસન્ન રહે છે.

એમ, દા.ત. શરીર પર કોઈ રોગ-ઉપદ્રવ આવ્યો તો વિચારશે કે ‘આ કાંઈ અકસ્માત બનતી નિષ્કારણ ઘટના નથી. આ સૂચવે છે કે જીવે પૂર્વભવે કોઈ દુષ્કૃત કરેલ, તેથી કર્મરોગ લાગુ થઈ ગયો. એ કર્મગુમડું પાક્યાની આ પીડા છે. પરંતુ ગૂમડું પાકીને હવે જવાનું છે એ નિરાંત છે.’ એમ વિચારવાથી પ્રસન્નતા રહેશે.

એમ કોઈ બહુ ભયંકર ઉપદ્રવ આવ્યો તો વિચારશે કે ‘આવું ગમે તે આવો, તો પણ મારા જીવના મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપમાંથી કશું ઓછું થતું નથી. જીવનો એક પ્રદેશ ખેરવાતો નથી, કે જીવના સત્તાગત અનંત જ્ઞાન-દર્શન-સુખ-વીર્યમાંથી લેશ પણ ઘટતું નથી. ઊલટું આવા ઉપદ્રવે એના પરનાં આવરણ ખૂબ હટવાથી જીવની ભાવિ પ્રગટ શુદ્ધજ્ઞાનાદિ મય અવસ્થા નજીક આવે છે;’-આ વિચારથી મન સ્વસ્થ અને પ્રસન્ન રહે છે.

એવી રીતે દા.ત. બાહ્ય ચીજ-વસ્તુની પ્રતિકૂળતા યા અનુકૂળતા આવવા પર વિચારશે કે, -‘બહારનાં જડ પુદ્ગલ તો પૂરણ-ગલન-પરિવર્તન સ્વભાવવાળા જ છે. એના પર ખેદ શા ? કે હરખ શા ? આજે દેખાતો બરફીનો ટૂકડો કાલે વિષ્કારૂપ થવાનો છે, યા પહેલાં એ ભેંસના પેટમાં ગંદા આહારલાળપિત્તાદિના મિશ્રણરૂપ હતો. તો એના પર શા બહુ પ્રેમ અને કોઈ બેસ્વાદ પદાર્થ પર શા અભાવ કરવા ? એમ, આજના ઉકરડાના અણુ એક વાર હીરાના અણુ હતા, ને હીરાના અણુ કચરાના અણુ હતા; તો એમાં શા ખેદ-હરખ કરવા ?’ એમ પુદ્ગલની ત્રિકાળની અવસ્થા ચિંતવવા પર સ્વસ્થતા પ્રસન્નતા રહેશે.

એવી રીતે દા.ત. અપમાન અનાદર-તિરસ્કાર જોવાના આવ્યા, તો વિચારશે કે, ‘જગતના અનાદિ કાળથી પલટાતા રહેતા ભાવોમાં આજે બહુમાન કાલે

અપમાન, આજ ખત્તા કાલે ખુરશી, આજ શેઠાઈ કાલે ગુલામી,... એની કોઈ નવાઈ નથી. પરંતુ મને જે જિનેન્દ્ર પ્રભુ અને પ્રભુનું શાસન મળ્યા છે, સંયમ મળ્યું છે, એ અલૌકિક નિધાનપ્રાપ્તિ તુલ્ય છે, તો કોહિનૂર હીરા મળ્યા પછી કાચના બે ટુકડા ખરાબ મળવા પર ખેદ શાના જ કરવાના હોય ?’ ચરમાવર્ત કાળમાં આવીને મોક્ષદૃષ્ટિ ખુલ્યા પછી તો મારા આત્માના વિશુદ્ધિકરણ-ઉર્ધ્વીકરણની પ્રક્રિયા ચાલુ થઈ ગઈ છે, એ અહીં પણ ચાલુ છે, ને તે મારા મનને સ્વાધીન છે. એમાં કોઈ બહારનાં અપમાનાદિનું ચાલી શકે એમ નથી. એ તો ભાવિ ઉન્નત વિશુદ્ધ અવસ્થા તરફ આરાધનાની ગાડી ચાલી છે તે ચાલતી જ છે. પછી ઓછું શું માનવું ?’ એમ ચિંતવી ચિંતને સ્વસ્થ પ્રસન્ન રાખશે.

આમ, જીવનના ઊંચા-નીચા અને અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પ્રસંગોમાં જગતની એટલે કે જડ પદાર્થો, જીવો અને પોતાના આત્માની ત્રિકાળ અવસ્થાની વારંવાર વિચારણા એ મનને નિત્ય પ્રસન્ન રાખવામાં બહુ ઉપયોગી બને છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૫, તા. ૪-૧૦-૧૯૬૯

૬૬ મનુષ્ય જેવો હીનભાગી કોણ ?

જ્ઞાનીઓ જેને રત્નચિંતામણિ કરતાં ય બહુ કિંમતી કહે છે એવો માનવભવ જેને મળ્યો એવો મનુષ્ય તો મહા ભાગ્યવાન ગણાય. છતાં પણ એ જગતના સમસ્ત જીવો કરતાં વધુ હીનભાગી કેવી રીતે બને છે એની વિચારણા અહીં પ્રસ્તુત છે.

જ્યાં મચ્છરોનો બહુ ત્રાસ રહે છે, ત્યાં માણસ ઓઢીને બેસે છે, મચ્છરદાનીમાં સુએ છે. છતાં ય શરીરના જરા ખુલ્લા ભાગમાં જો એકાદ પણ ડાંસ મચ્છર કરડે છે, તો ત્રાસ ઊઠે છે. રૂપિયા ગણી લેવાનું ય કરતો હોય છતાં અટકીને પહેલાં મચ્છર ઉરાડવાનું કરાય છે. વળી પાછો મચ્છર કરડવા માંડે ત્યારે વિશેષ ત્રાસ છૂટે છે.

આના પરથી વિચારવા જેવું છે કે રાતભર ઘોડાશાળામાં ઘોડા કે ગમાણમાં ગાય-ભેંસને ડાંસ મચ્છરો કરડ્યા કરતા હોય ત્યાં એ જીવોને કેટલો ત્રાસ ? ભલે રાજાના માનીતા ઘોડા હોય, તો ય એને પગથી માથા સુધી થોડું જ ઓઢવાનું મળે છે ? એટલે એને ય ડાંસ મચ્છર જીવાત રાતભર કરડ્યા કરે છે. એનો એ ભારે ત્રાસ અનુભવે એમાં નવાઈ નથી. મૂંગું પ્રાણી આ દુઃખ કોને કહે ? અને કોણ

એને આ દુઃખ અટકાવવાની દયા ખાય ? ત્યારે માણસ તો પગથી માથા સુધી ઓઢીને બેઠો એટલે પત્યું; મચ્છર વા ખાય.

આ તો એક સામાન્ય દાખલો થયો. બાકી પશુ બિચારા ગરમીના, ઠંડીના, ભૂખ-તરસના, પરાધીનતાના, તથા ચાબૂકો ખાતાં માઈલોભર ભાર ઉપાડીને ચાલવાના, વગેરે અનેકાનેક ત્રાસ ભોગવે છે. દિવસે ત્રાસ, રાતે ત્રાસ, વર્ષભર ત્રાસ, જીવનભર ત્રાસ, આવા ત્રાસમાં હવે એને કહો કે ‘તું ધર્મની આરાધના કર, દાન કર, શીલ વ્રતો લે, તપસ્યા કર, ક્ષમા રાખ, પરમાત્મચિંતન ભક્તિ કર, મૈત્રી આદિ શુભ ભાવ કેળવ; ‘તો એ શું કરી શકે ?’ આપણને માત્ર એક જ મચ્છર વારેવારે આવીને કરડતો હોય તો ય જપ ધ્યાન વાંચન વગેરેમાં ચિત્ત બરાબર લાગતું નથી. તો પેલાને બિચારાને તો ઢગલો મછરાના અને બીજા અનેક ત્રાસ ! એની પીડામાં એનું મન ધર્મમાં શે લાગે ?

બસ, આ પરથી સાર લેવાનો એ છે કે આપણને જ્યાં સુધી શરીર, આરોગ્ય, પૈસા, પરિવાર પ્રતિષ્ઠા આદિની સારાસારી છે ત્યાં સુધી વિવિધ ધર્મસાધના પૂરબહારમાં કરી લેવી જોઈએ, તે પણ બરાબર મન લગાવીને અને ઊછળતા ભાવોલ્લાસ સાથે કરવાની. આ રીતે ઉત્તમ ધર્મસાધના ઉત્તમ ભાવથી કરવા માટે આ વિચાર એક આલંબન છે કે જીવ સારાસારીમાં સાધ, સાધ, તારાં આત્મહિત સારામાં સારા અને સારી રીતે સાધી લે, કેમ કે હમણાં ચિત્તને ઘણી વાતની શાંતિ છે. બાકી તો તેવી પ્રતિકૂળતાઓ ઊભી થઈને ચિત્ત અસ્વસ્થ રહ્યા કરશે ત્યારે ક્યાં આ સાધી શકવાનો હતો ?

આ વિચાર જાગતો રાખવાથી મનને પ્રોત્સાહન મળે છે. પછી તો દાનધર્મ માટે એ જોશે કે જ્યારે આવકમાં ધક્કો પહોંચશે, યા બીજી ત્રીજી રીતના કોઈ એવા જરૂરી ખર્ચા ઊભા થઈ જશે, એ વખતે પરમાત્મભક્તિ-ધર્મક્ષેત્રો-સાધર્મિક ઉદ્ધાર વગેરેમાં પૈસા દેવાના ઉલ્લાસ ક્યાં બનવાના હતા ? માટે અત્યારે જાતના ને કુટુંબના મોજવિલાસમાં ઓછું કરીને ધર્મ ખાતે ભરપૂર સદ્વ્યય કરી લઉં.’

એમ વ્રતનિયમ તપસ્યા માટે જોશે કે ‘જ્યારે શરીર જ રોગોભર્યું થયું, યા તદ્દન નખાઈ ગયા જેવું અશક્ત પડી ગયું, ત્યારે સારાં વ્રતો સારી તપસ્યા સારા ત્યાગ ક્યાંથી કરી શકવાનો ? એમ જીવનમાં બીજી કોઈ હાડમારી ઊભી થઈ ત્યારે એ શી રીતે કરી શકવાનો ? ત્યારે એવા વિલક્ષણ સંયોગ થાય ત્યારે ય શું કરી શકશે ? ન તો વ્રત-નિયમ કરી શકાશે કે ન મનમાન્યું ભોગવી શકાશે માટે અત્યારે સારાસારીમાં સાધી લઉં.’

ખાસ કરીને મનની ચંચળતા અને મલિનતા ટાળવા માટે આ આલંબન સુંદર છે, કે દા.ત. પ્રભુના નામનો જાપ કરવા બેઠા ને મન બીજા વિચારમાં જતું હોય ત્યાં જીવને આ સમજ કરાય કે ‘મૂરખ ! જ્યાં ભયંકર પાપોદયે અનેક રોગ ઘેરી વળ્યા, યા સમાજ કુટુંબમાં હડધૂત જેવો થવા માંડ્યો કે બીજી ભારે આપત્તિઓ માથે વરસી, ત્યારે આવી કલ્યાણસાધનામાં મન ક્યાંથી દઢ ચોંટાડી શકવાનો ? જરા માખી-મચ્છરનો ઉપદ્રવ હોય ત્યાં ય મન સાધનામાંથી ડગમગ થાય છે, પછી વિશેષ આપત્તિ-ઉપદ્રવમાં શું પૂછવાનું ? માટે અત્યારે સારાસારીમાં તો મનને સાધનામાં સ્થિર કરી દે.’

એમ મન મલિન ભાવમાં ચડતું અટકાવવા પણ આ વિચારાય કે કોઈ નરકગતિ જેવા અતિ ભયંકર ત્રાસ યા તિર્યચગતિની ભારે પીડાઓ વરસતી હશે ત્યાં ક્ષમા સમતા મૈત્રીભાવ કરુણાભાવ વગેરે શે રાખી શકવાનો ? એમ સ્વર્ગનાં સુખમાં પડ્યો વૈરાગ્ય ક્યાં કેળવી શકવાનો ? માટે અત્યારે મધ્યમ સંયોગોમાં ક્ષમા-સમતા, મૈત્રી-કરુણા, વૈરાગ્ય, ગુણાનુરાગ વગેરેની સુંદર તક સમજી એનો જ ખપ કર, અને ક્રોધાદિથી મનના ભાવ ન બગાડ.

મનુષ્યને જ આ રીતે ઉત્તમ સાધનાઓ કરવાના ઉત્તમ ભાવો કેળવવાના અવસર છે, બીજાને નહિ. તેથી એ જો આ ન કરી લે, તો એના જેવો હીનભાગી બીજો કોણ ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૬, તા. ૪-૧૦-૧૯૬૯

૬૭ શું પૈસા ખર્ચ્યા વિના પ્રભુભક્તિ ન થાય ?

ઉપરોક્ત પ્રશ્ન આ કળિકાળમાં બહુ જણ ઉઠાવે છે. એ લોક કહે છે; “પ્રભુ તો વીતરાગ છે. એમને વળી પૈસા ખર્ચીને કરાતી આંગી આભૂષણ ને આસપાસ શોભા-શણગાર શા માટે ? (૧) એક તો એમને પોતાને એની જરૂર નથી કેમ કે એ તો કૃતકૃત્ય થઈ ગયા છે. વળી (૨) એ વીતરાગ હોવાથી એમને એથી કાંઈ રીઝવું નથી. તેમજ (૩) ત્રીજું એ કે આંગી વગેરે મોહક શોભા વીતરાગતા સાથે બંધ બેસતી નથી. પછી પૈસા ખર્ચી એમની આગળ ઠકારો કરવાની શી જરૂર ? એ પ્રભુની ભક્તિ તો દર્શન ધ્યાન અને ગુણસ્તુતિ-સ્મરણથી જ કરવી જોઈએ.”

આ પ્રશ્ન અને દલીલો ‘ભક્તિ કેમ થાય’ અને ‘ભક્તિ-વસ્તુ શું,’ એ

સમજ્યા વિનાની છે. ભોગ આપ્યા વિના ભક્તિ નથી થતી. અપરિણિત યુવક કોઈ કન્યા સાથે યા પરિણિત યુવાન નવી પત્ની સાથે પ્રેમ બાંધવા વધારવા એને પોતાની શક્તિ અનુસાર કિંમતી કિંમતી વસ્તુ કે ખાનપાન આપે છે. તો પછી શું પ્રભુ સાથે પ્રીત બાંધવા કશો ખર્ચ ન કરવો પડે ?

પ્ર.- પણ ત્યાં તો કન્યા કે નવોઢા સરાગી છે, એને ખુશ થવાનું છે, તેથી એની ખુશી માટે યુવાનને પૈસા ખરચાય એ લેખે લાગે છે. ત્યારે અહીં તો પ્રભુ વીતરાગ છે. એમને ક્યાં ખુશ થવું છે તે એ માટે ખર્ચ કરાય ? ખર્ચ કર્યો લેખે લાગે ?

ઉ.- જો વીતરાગને ખુશ થવાનું નથી, પ્રેમ પાથરવાનો નથી, તો પછી વિના ખર્ચે ય એમની ભક્તિ કરવાનું શું કામ છે ? પ્રભુની ભક્તિ કરતાં પ્રભુ સાથે પ્રેમ ક્યાં બંધાવાનો ? ત્યારે અહીં કહેવું પડે કે ‘પ્રભુ વીતરાગ ભલે આપણા પર ખુશ ન થાય, રાગ પ્રેમ ન કરે, કિન્તુ આપણે એમના પર એવો રાગ કરવો છે કે જેથી આપણને વીતરાગની અને વીતરાગતાની માયા લાગી જાય; ને એ લાગ્યાથી એમણે કહેલ મોક્ષમાર્ગની સાધનામાં સારો ઝુકાવ થાય, એ માટે પ્રભુભક્તિ કરવાની છે.’

હવે જો આ જ ઉદ્દેશ છે, તો આમાં સ્પષ્ટ છે કે આ ભક્તિથી વીતરાગને કોઈ લાભ નથી, પરંતુ આપણને લાભ છે. જ્યારે વીતરાગને લાભ કરવાનો કોઈ ઉદ્દેશ જ નથી, તો પછી ‘આંગી-આભૂષણની એમને શી જરૂર છે ? કેમ કે એ તો કૃતકૃત્ય છે. વર્ણી એમને કાંઈ રીઝવું નથી,’ એ સવાલ નકામો છે. કેમ કે ભક્તિથી આપણે એમને કશું પમાડવું નથી કે એમને રીઝવવા નથી. આપણે તો આપણો પ્રભુ પર પ્રેમ વધારવો છે.

હવે સવાલ રહ્યો,- ‘આંગી આભૂષણ વીતરાગતાની સાથે સંગત નથી,’ એ. પરંતુ એ સવાલ પણ બરાબર નથી, કેમ કે આંગી-આભૂષણની ભક્તિને વીતરાગની સાથે નહિ, કિન્તુ આપણા લાભની સાથે સંબંધ છે. તો સવાલ એ થઈ શકે કે એવી ઠાઠ-ઠઠારાની ભક્તિ આપણા લાભની સાથે સંગત છે ?

આનો ઉત્તર છે,- ‘હા.’ કેમ કે ઉપર જોયું તેમ આપણે વીતરાગની ભક્તિના લાભમાં વીતરાગ સાથે આપણી માયા જામે, પછી વીતરાગતાની માયા લાગે, એ ઈચ્છીએ છીએ. હવે વિચારવાનું આ છે કે જો પૈસાની બહુ માયા હોય તો ભગવાનની માયા જામે ? ના, ભગવાન જે પૈસા વગેરેનો રાગ સદંતર છોડીને તો વીતરાગ બન્યા છે, ને માટે જ એ આપણે પૂજ્ય, માન્ય છે, એ પૈસા પર ભગવાન

કરતાં વધુ રાગ રાખીએ તો ભગવાની માયા ન લાગે. ‘ભગવાન ! તમે મને વહાલા, પણ તમારા કરતાં મારા પૈસા મને વધુ વહાલા. એટલે તમારી પાછળ પૈસા ન તોડી નાખું. પૈસા સાચવવા ખાતર તમને જતા કરું, પરંતુ તમને સાચવવા ખાતર પૈસા જતા ન કરું; આવી મનોવૃત્તિ હોય ત્યાં ભગવાન પર શી માયા જામે ? દિલમાં ચોરી છે કે પૈસા ન ખરચવા પડે તો સારું. તેથી બોલાય છે કે વીતરાગને આંગીની શી જરૂર ?

એ તો મનને એમ લાગી જાય કે ‘પૈસા ખોટા છે, ભગવાન ખરા છે માટે ભગવાન પર તો એટલો બધો પ્રેમ ઊછાળું કે એમની આગળ પૈસા કૂચા લાગે. એ પૈસાને કુપાત્રોમાં હોમવાને બદલે સામાન્ય પાત્ર કે સુપાત્ર કરતાં ય વિશેષ આ પરમ પાત્રની ભક્તિમાં જેમ બને તેમ વધુ યોજી દઉં.’ એવી મનોવૃત્તિથી જેમ જેમ વધુ પૈસા પ્રભુની ભક્તિમાં લગાવતા જવાય, તેમ તેમ દિલમાં પ્રભુની માયા વધતી આવે. શ્રેણિક મહાવીરપ્રભુની સુખશાતાના સમાચાર લાવનારને હીરા-માણેકથી વધાવતા ને પ્રભુભક્તિમાં રોજ સોનાના જવલાનો સાથિયો કરતા, તેથી પ્રભુ પ્રત્યેનો રાગ વધતો જતો હતો; ને એમ પૈસા ખોટા કર્યા તેથી વીતરાગતા જલદી પામવાના. વીતરાગની ભક્તિમાં બહુ ખરચાય એ વીતરાગતા સાથે સંગત છે.

ગુરુ તો ત્યાગી છે, એટલે એ આપણી બે રોટલી બે ચીથરા કે બે પાત્રાથી વધુ લે એમ નથી, તો પછી લાખોનો ય સદ્વ્યય કરવાનું ઉચ્ચ સ્થાન ક્યું ? કહો, વીતરાગ પરમાત્મા એ જ ઉત્તમ સ્થાન. એમનાં દેવવિમાન શા મંદિર, રત્નની મૂર્તિ, આંગી આભૂષણ, મહાપૂજા, વગેરેમાં લખલૂટ પૈસા રેલાવી શકાય. એથી વીતરાગની માયા વધે. આબૂ પરના મંદિરમાં ઝીણી કોરણીમાં કરોડો રૂપિયા કેમ ઘાલ્યા ? આટલા માટે કે પૈસા કાંકરા લાગે, ભગવાન હીરા જેવા લાગે, વીતરાગની માયા થાય, એમની શોભા વધે ને બીજાઓ પણ એ જોઈ વીતરાગની પ્રત્યે આકર્ષાય.

સારાંશ, છતી શક્તિએ પૈસા ખરચ્યા વિના પ્રભુભક્તિ ન થાય. ભોગ આપ્યા વિના ભક્તિ-પ્રેમ-રાગ નહિ.

૬૮ બીજાની પુણ્યાઈનાં અંજમણાં શા માટે મરવું ? પુણ્યાઈનાં અંજમણ ઘેરાં હોય છે.

(લેખાંક-૧)

કળિકાળના ઘણા મનુષ્યો અને તેમાં ય આજના યુગના મોટા ભાગના મનુષ્યો બીજાની લક્ષ્મીની પુણ્યાઈ, સત્તા યુક્ત હોદ્દાની પુણ્યાઈ, સન્માનની પુણ્યાઈ, તથા શરીર સૌંદર્ય, કિંમતી વેશ, ઊંચા જ્ઞાનપાન-મોટર-બંગલો વગેરેની પુણ્યાઈ, દેખી દેખીને અંજાઈ જાય છે; એ પુણ્યાઈ પામેલાને મહાન ભાગ્યશાળી સમજે છે; અને પોતાને ન મળ્યાથી કમનસીબ સમજી એ પામવાની આછી-ઘેરી ઝંખના સેવે છે. જાતને કમભાગ્યવાળી સમજવાથી પેલાની આગળ ઊભવાનો કે વાત કરવાનો પ્રસંગ આવે તો જાણે ગરીબડાની જેમ ઊભો રહે છે, પોતે લઘુતા ગ્રંથિથી પીડાઈ નીચી પાયરીવાળા તરીકે વાત કરે છે. આ બધું પુણ્યાઈનું ઘેરું અંજમણ છે.

ત્યારે શું આવું અંજમણ ધર્યાથી પોતાને કાંઈ મળે છે ? કશો લાભ છે ? ના, મૂળ વાત તો એ છે કે પોતાને પોતાના ભાગ્ય જેટલું જ મળવાનું છે એટલે અભરખા કરે એ ખોટા છે, ને એમાં ભારે આર્તધ્યાનના પ્રવાહ મનમાં વહેતા રહે છે, જેનું ફળ, તિર્થયાગ-યોગ્ય અશુભ કર્મોના આત્મામાં ખડકલા થતા જાય છે. ત્યારે પોતાની જાતને કમભાગ્યવાળી સમજવાથી પોતાની પાસે બીજાં એનાથી સારા અઢળક પુણ્ય હોવા છતાં એની હુંફ ગુમાવે છે અને અશાંતિ કલેશમાં પરે છે. દા.ત. સ્ત્રી સુશીલ સેવાકારી હોય, છતાં કદાચ એમ સમજશે કે ‘આના આવવાથી ભાગ્ય બંધ થઈ ગયું તે પૈસા નથી મળતા.’ એમ સમજીને અથવા પૈસાની પુણ્યાઈ તરફ જ લક્ષ હોવાથી કલેશ કંકાશ કરશે.

વળી લઘુતા ગ્રંથિથી પીડાતો હોઈ, માનેલી પુણ્યાઈવાળાની ખોટી ચસમખોશી કરશે. તેમજ પોતાની પાસેની દેવ-ગુરુ-ધર્મપ્રાપ્તિની આરોગ્યની સાધનાની અનુકૂળતાની વગેરે બીજી સત્પુણ્યાઈની કદર અનુમોદના જ ભૂલી જશે, પ્રાપ્ત દેવ-ગુરુ-ધર્મનું ગૌરવ લેવાનું જ વિસરી જશે. પછી એવો માણસ એમની જોરદાર આરાધના ક્યાંથી કરી શકે. જેની જોરદાર સહૃદય આરાધના કરવી હોય એના તરફ ઊછળતું ગૌરવ ને અત્યંત પ્રેમ-બહુમાન તો પહેલું જોઈએ. પણ પેલી બીજાઓની લક્ષ્મી-સત્તાદિની પુણ્યાઈના અંજમણમાં આ દેવ-ગુરુ-ધર્મ ઉપર અતિશય પ્રીતિ-બહુમાન-ગૌરવ ક્યાંથી લાવી શકે ?

સારાંશ એ આર્તધ્યાન તથા કલેશ લાવનાર, ને અન્ય પુણ્યાઈની હુંફ તથા દેવ-ગુરુ-ધર્મનું ગૌરવ-સાધનાને ખોવરાવનાર બીજાઓની પુણ્યાઈનાં અંજમણ ભૂંડા છે.

પ્ર.- છતાં એ અંજમણ આવી જાય છે ત્યાં શું કરવું ?

ઉ.- પોતાને મળેલી બીજી પુણ્યાઈનું સારું મૂલ્યાંકન કરવું, સારું મહત્ત્વ આંકવું, અને એનો સદુપયોગ કરતા રહી એમાં જીવનની ધન્યતા માનવી તથા એ અપેક્ષાએ સામાની દરિદ્રતા વિચારવી. એથી પેલા અંજમણ ઊતરી જશે.

દા.ત. પોતાની પાસે પૈસા નથી, પણ સારા આરોગ્યની પુણ્યાઈ છે, તો સમજવું કે ‘આ મહાન ચીજ છે, કેમ કે પૈસાના અભાવે જે દુર્ધ્યાન થાય છે એના કરતાં આરોગ્યના અભાવે બિમારીમાં દુર્ધ્યાન વધુ થાય છે. એનાથી બચવાનું મળ્યું. વળી આરોગ્ય છતે જો ધર્મ પુણ્યાઈ મળી છે તો સેવા-પરોપકાર, ધર્મક્રિયાઓ વ્રતનિયમ, ત્યાગ, તપસ્યા જ્ઞાનધ્યાન સારાં થઈ શકે છે. માટે ધર્મપ્રાપ્તિ અને આરોગ્ય બહુ મહત્ત્વનાં મળ્યાં છે,’ એમ એનું મૂલ્યાંકન કરી મહત્ત્વ આંકી, એ સેવા-પરોપકાર-ધર્મક્રિયાઓ વગેરે સાધવામાં સારો ઉદ્યમ રાખવો અને એ સાધવા મળ્યાનો અતિશય આનંદ માનવો; જે સાધવાનું પેલી પુણ્યાઈવાળાને નથી તેથી એનાં અંજમણ સહેજે ઊતરી જવાના.

એમ પોતાને સારા સ્વભાવનું કુટુંબ મળ્યું છે, સારા સ્વભાવવાળી માતા, પિતા, ભાઈ, પત્ની, પુત્ર વગેરે મળ્યા છે, તો એની કદરમાં એ સમજવું કે ‘આનાથી વારંવારના કલેશ, કે જે ખરાબ સ્વભાવવાળું કુટુંબ મળેલાને થયા કરે છે એ, પોતાને નથી. એથી શાંતિનો લાભ છે તથા ઘણા કષાય અને કર્મબંધથી બચવાનું મળે છે,’ આમ એ સારા સ્વભાવવાળું કુટુંબ મળ્યાનું મહત્ત્વ સમજી એનો સદુપયોગ દિલમાં સારા સારા મૈત્રીભાવ કરુણા-પ્રમોદ-માધ્યસ્થ ભાવ તથા દેવ-ગુરુ-ધર્મ-સંઘ-શાસ્ત્ર-તીર્થ વગેરે પ્રત્યે ઊંચા બહુમાન ભાવ વિકસાવવામાં કરવો, તેમજ મહાન તત્ત્વચિંતન બારભાવનાઓ વગેરેમાં સારી રીતે મનને લગાડવા કરવું, એ બધું પણ પેલી પુણ્યાઈવાળાને નહિ હોવાથી એનાં અંજમણ નહિ લાગે.

એમ બીજી પુણ્યાઈમાં પોતાની પાસે બુદ્ધિબળ, જ્ઞાનશક્તિ, લેખનશક્તિ, લોકમાં આદેય વચનશક્તિ મળી હોય, અરિહંતદેવની પ્રાપ્તિ, શુદ્ધ સંયમી ગુરુની પ્રાપ્તિ વગેરે થઈ હોય. એનાં ઊંચાં મહત્ત્વ આંકી એનો એનો સ્વ-પરના કલ્યાણ સાધવામાં સદુપયોગ કરવો અને એથી મન મસ્ત રાખવું. એટલે પણ બીજાઓની પુણ્યાઈનાં અંજમણ નહિ લાગે.

(૬૯) (લેખાંક-૨)

ગત લેખમાં એ જોયું કે બીજાની લક્ષ્મી-સત્તાવૈભવ વગેરેની પુણ્યાઈથી અંજાવામાં સોસાવાનું દુર્ધાનમાં પડવાનું તથા હાથવેંતમાં રહેલા શક્ય સુકૃત ગુમાવવાનું થાય છે. તો એ અંજામણ મિટાવવા પોતાની પાસેની બીજી પુણ્યાઈનું મહત્ત્વ આંકી એનો સદુપયોગ કરવો; અને એમ અંજામણને ઉતારી નાખવું.

હવે એ એક મહાન વિચાર કરવો છે કે ખરેખર તો શું એકબીજાની લક્ષ્મી વગેરેની પુણ્યાઈઓ આકર્ષાવા-વખાણવા જેવી છે ? જો એમ લાગી જાય કે ‘ના એ ખરેખર તો દૂરથી હાથ જોડવા જેવી છે, આપણને એ ન મળી તે સારું થયું,’ તો પછી એનાં અંજામણ નહિ લાગે; મનને થશે કે ‘હું શા માટે એનાં અંજામણમાં મરું ?’

ત્યારે વર્તમાન પુણ્યાઈવાળાની મોટા ભાગની દશા એ દેખાય છે કે એ પુણ્યાઈ ઉપર જ એ લોકો કોઈ મદ-અહંકારમાં, કોઈ ગુસ્સામાં, કોઈ માયા-પ્રપંચમાં, યા મહાલોભ મહા આરંભસમારંભમાં, ધર્મની બેપરવાઈમાં દેવાધિદેવ અને ગુરુ સામે પણ શેઠાઈમાં, તથા આગળ વધીને અસદ્ આચારોમાં વગેરે વગેરે કેટલાય કષાયોનાં વિષયોનાં અને હિંસાદિ દુષ્કૃત્યોનાં પાપોમાં રક્ત રહે છે, કે જેનાથી એ અઢળક પાપ બાંધે છે. આ બધું એ પુણ્યાઈની અનુકૂળતા થવા ઉપર થાય છે, એટલે એ પુણ્યાઈ પાપાનુબંધી કહેવાય.

પાપાનુબંધી પુણ્યાઈ એટલે ઝેરનો લાડુ. એ ખાવામાં મીઠો લાગે એટલું જ, પણ પછી પ્રાણનો નાશ કરે. એમ પુણ્યાઈ ભોગવવામાં મીઠી લાગે, પરંતુ એમાં એકત્રિત થયેલ પાપના બંધ જન્મોજન્મ મારે.

આજની મોટા ભાગની પુણ્યાઈની આ દુર્દશા દેખાય છે. પૈસા બહુ મળ્યા છે, એટલે જ પંચેન્દ્રિય જીવોની હત્યાવાળી વસ્તુના ઉપયોગ સુધીનાં મીલ-કારખાનાં ચલાવાય છે, યા બીજાં પણ મહા કર્મદાનના ધંધા કરાય છે. વળી પૈસા-બંગલો-મોટર વગેરે મળવા પર અભિમાન અને પ્રપંચનો પાર નથી ! અભિમાનમાં સાધર્મિકને જોતાં તો જાણે ઝેર વરસે છે, સાધુ નવરા લાગે છે, યાવત્ મોટા આચાર્ય મહારાજને પણ ખીસામાં રાખે છે ! એ પૈસા વૈભવ મળવા પરના અભિમાનમાં જ પોતાની આપમતિએ ધર્મના ધર્મખાતાઓનાં કાનૂન તથા વ્યવસ્થા-વહીવટ કરે છે, જે શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ હોય.

એમ પૈસા-વૈભવના અભિમાનમાં આર્ય-જૈન-સંસ્કૃતિથી વિરુદ્ધ વેશ ‘રીતભાત

રહેણીકરણી વગેરેમાં દોડી બીજા કમ પૈસાવાળાને ય ખોટાં દૃષ્ટાંત પૂરા પાડે છે. એમ અભિમાનમાં નોકરો વગેરે પર ધમધમાટ, ગાલીપ્રદાન, યાવત્ મારઝૂડ પણ કરે છે.

ત્યારે પૈસા-વૈભવની પુણ્યાઈ મળી છે તેથી માયા-પ્રપંચ દાવપેચ વિશ્વાસઘાત વચનભંગ વગેરે કેટલાંય પાપો આચરે છે. સરકારમાં ચોપડા તો સાચા શાના બતાવવાના હોય જ ? પણ મોકો મળ્યે ભાગીદારથી ય ખાનગી કમાઈ લેવાનું, કે દલાલ-આડતિયા-ઘરાકને ઠગવાનું સુલભ હોય છે. દા.ત. બે વાગે ઘરાકનો ફોન આવ્યો કે ૧૦૦ ગાંસડી વેચો, એ વખતે રૂ. ૨૫૦)ના ભાવથી વેચી પણ કલાક પછી ભાવ ઊતરીને ૨૪૦) થયો, તો એ ભાવે સો ગાંસડી વેચી પેલાના નામ પર કરશે, ને પૂર્વનું વેચાણ પોતાનું કરી હવે ઊતરતા ભાવમાં ખરીદી કરીને નફો ખાઈ જશે. આવાં આવાં તો કેઈ કબાડા પૈસાની પુણ્યાઈ મળવા પર થાય છે.

એટલું જ નહિ પૈસા-વૈભવ મળવા પર ઈન્દ્રિય-વિષયસુખોમાં ચકચૂર રહેવાય છે, ત્યાં એક બાજુ તો મહારંભનાં અને ચીકણી વિષયાસક્તિનાં પાપ, અને બીજી બાજુ ધર્મની પરવા નહિ. એક રેડિયો મળ્યો હોય છે તો ય એમાં લટ્ટુ અને જિનવાણીશ્રવણનું નામ નહિ.

એથી પણ આગળ વધીને પૈસાની અનુકૂળતા પર કેટલીય જાતના અસદ્ આચારો, જેવાં કે રાત્રિ ભોજન, અભક્ષ્યભક્ષણ, સિનેમા, કલબો વગેરેમાં જુગાર, મદિરાપાન, અને કદાચ વેશ્યાગમન, પરસ્ત્રીગમન સુધીનાં ઘોર પાપે પણ ચડી જાય છે.

એવું સત્તાની પુણ્યાઈમાં પણ પાપોનો પાર નથી. આજે સત્તાધારીઓના લાંચરૂશવત લેવા વગેરેનાં દૃષ્ટાંત મોજુદ છે. ત્યારે મોટા ઓફિસરો જે ઓફિસમાં રૂપવાન સ્ત્રીઓને જ નોકરીમાં રાખે છે, તેનું શું કારણ ? કયા હાથ નીચેના કલાર્કને સારી સગવડ આપે છે ?

ટૂંકમાં આજની પુણ્યાઈ ભયંકર પાપાનુબંધી હોઈ એને દૂરથી હાથ જોડી એ આપણને ન મળ્યા પર આનંદ માનવા જેવો છે. એથી પણ એનું અંજામણ નહિ લાગે.

૭૦ વિચાર-વાણી-વર્તાવ પર અંકુશ કેમ આવે ?

જીવન તો જીવીએ છીએ. પરંતુ શા માટે જીવવું ? જીવન જીવવાનો ઉદ્દેશ શો ? એનો વિચાર કરીએ છીએ ખરા ? જો એ વિચાર કરતા હોઈએ તો તો વિચાર, વાણી અને વર્તાવ ઉપર અંકુશ આવી જાય. પછી ગમે તે ગમે તે વિચારવાનું, ગમે તે બોલવાનું, ને મફતિયું કે નુકસાનકારી ખાવા-પીવાનું, હરવા-ફરવાનું, જોવા-સાંભળવાનું ને બીજું બધું આચરવાનું ન કરાય.

જીવન જીવવાનો ઉદ્દેશ જો નક્કી કર્યો હોય અને પછી તે નજર સામે રહેતો હોય તો તો કાંઈ પણ વિચારતાં-બોલતાં કે વર્તતાં ઝટ આ ખ્યાલ આવે કે ‘ભાઈ ! જોવા દે, આ વિચારવામાં, આ બોલવામાં કે આ આચરવામાં ધારેલો ઉદ્દેશ બર આવે એમ છે ? ઉદ્દેશની સિદ્ધિની દિશામાં પગરણ થાય એવું છે ? કે વિરુદ્ધ દિશામાં ? આ તપાસ પછી જો એમ લાગે કે ના, આ વિચાર કે બોલચાલમાં ઉદ્દેશ સરે એમ નથી, તો તરત એના પર અંકુશ મૂકાય.

પરંતુ અફસોસ કે કોઈ સારા ઉદ્દેશનો વિચાર જ નથી. બહુ બહુ તો કદાચ ઉદ્દેશ હોય તો એટલો જ કે મનને બને તેટલી મોજ કરાવવી. પછી એ માટે વાતોચીતોમાં હસા-મશ્કરી-જૂઠ-ડફાણ વગેરે ચાલે છે. માનવજીભની આ કેવી બરબાદી ? એવું હરતા-ફરતાં ખાવાનું, વાતવાતમાં ચા પીવાનું, અમથા અમથા ય બજારમાં ટહેલવાનું, જે તે જે તે જોવાનું સાંભળવાનું વગેરે વગેરે કરાય છે, યાવત્ અભક્ષ્ય ભક્ષણ, અસદાચારની પ્રવૃત્તિઓ ઉચ્છૃંખલ વિલાસ વગેરે કરાય છે તે તુચ્છ મનની મોજના ઉદ્દેશથી.

ત્યારે કોઈને વળી ઉદ્દેશ માન મેળવવાનો સારા દેખાવાનો ને બીજાને સારું મનાવવાનો ઉદ્દેશ હોય છે. તો એમની પણ શી દશા છે ? માનવભવમાં મળેલા મહાકિંમતી તન-મન-વચન અને ઈન્દ્રિયોને એ જ લક્ષથી ગમે તે રીતે પ્રવર્તવે છે. બોલશે એવું મીઠું મીઠું, અંતરમાં સ્નેહનો છાંટો નહિ હોય પરંતુ શબ્દો પીરસશે સાકર જેવા મધુર. શા માટે ? હું બીજાને સારો મનાવું. ગામમાં ધર્મ-શિક્ષણ-સંસ્કારની એક નાની પાઠશાળાનાં ઠેકાણાં નથી હોતા, પણ સારા દેખાવા માટે હાઈસ્કૂલ-કોલેજમાં હજારો લાખો રૂપિયા દઈ દે છે. કન્યાના લગ્નમાં હજારોના ખર્ચે મંડપ વગેરે કરશે. કેમ ? સારા દેખાવા. પરમાર્થ-પરોપકારમાં પાંચ રૂપિયા ય નહિ

દે. એમ બીજાને સારું લગાડવા ખોટા સવાસલાં કરશે, નિંદા-યુગલી કરશે, પાપસલાહ આપશે. આવા તુચ્છ ઉદ્દેશમાં નિરંકુશ વાણી-વિચાર-વર્તાવ ચાલે છે.

ત્યારે પૈસા જ ભેગા કરવાના ઉદ્દેશવાળાને તો તામસી વિચાર-વાણી-વર્તાવમાં હદ જ નથી રહેતી. ભાન નથી કે એ બધાં કાળાં કરીને પૈસા મનમાન્યા ભેગા કર્યા, પણ પછી એ પૈસાથી શું કરીશ ? ક્યાં સુધી પૈસા ભેગા કરી સાચવીશ ? જીવન પૂરું થતાં શું ?

ત્યારે નિરંકુશ અને હલકા વિચાર-વાણી વર્તાવથી જીવન જીવ્યા, પછી અંતકાળ કેવો, અને આગળ ક્યાં પટકાવાનું ? કીડા-મંકોડા પશુ-પંખી વગેરેનાં જીવન કરતાં માનવજીવન જીવીએ એમાં કશું સારું કમાવાનું નહિ ? અનંત અનંત કાળથી ચાલી આવતી આહાર-વિષય-પરિગ્રહ-આરામી, અહંત્વ-માનાકાંક્ષા, પરપંચાત વગેરેની સંજ્ઞાઓનાં જ પોષણ કરવાનાં ? જીવન એમ જ પૂરું કર્યું ગયા પછી આત્મોત્થાનની તક ક્યાં ?

માટે, જીવને માનવજીવનનો આ ઉદ્દેશ લાગી જવો જોઈએ કે ‘હું મારા આત્મામાં સુધારો કરતો ચાલુ. એના રાગ-દ્વેષ, વૈર-ઈર્ષ્યા, એનું અહંત્વ-દીનત્વ, એની માનાકાંક્ષા-પરપંચાત, તથા આહાર વિષય-પરિગ્રહ-આરામીની સંજ્ઞાઓ પર જબરદસ્ત કાપ પડે, કાયા-કંચન કુટુંબને મહત્ત્વ દેવાને બદલે જિન-જિનમત-જિનસંઘને મહત્ત્વ દેવાનું વધે, પરપંચાતને બદલે આત્મચિંતા જ સદા જાગ્રત રહે.’

આ આત્મ-સુધારનો ઉદ્દેશ પળે પળે નજર સામે રહ્યા કરે તો તો પછી વિચાર-વાણી-વર્તાવ પર ઘણો અંકુશ આવી જાય; અને એ જે પ્રવર્તે એમાંથી લક્ષ એક યા બીજા આત્મ-સુધારને નીપજાવી લેવાનું રહે. કશું બોલતાં કે વિચારતાં, હાલતાં કે ચાલતાં યા કાંઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરતાં આ વિચારવાનું કે, ‘પરિણામે આ આત્મ-સુધારમાં ઊતરશે ને ? ના, આત્મબિગાડ થાય એવું છે, તો બંધ કરો આ બોલચાલને કે વિચારને.’ આત્મબિગાડમાં ઉપરોક્ત રાગાદિ દોષો ન પોષાય, અને આત્મસુધારમાં વૈરાગ્ય-ઉપશમ, મૈત્રી આદિભાવ, ક્ષમાદિ ધર્મ, આત્મચિંતા, ત્યાગ-તપની વૃત્તિ આદિ પોષાય એ જોતા રહેવાનું. આમ જીવન જીવતાં એ ધ્યાન રહ્યા કરે કે મારો આ આત્મસુધારનો ઉદ્દેશ સરે છે ને ? સારા જીવન-ઉદ્દેશનાં જાગતા લક્ષથી આત્મબિગાડના વિચાર-વાણી-વર્તાવ પર અંકુશ આવે અને જરૂરી વિચાર-વાણી-વર્તાવમાં ઝોક આત્મસુધાર તરફ લઈ જવાય.

૭૧ શુક્લધ્યાનની પ્રક્રિયા પરથી એક દિશાસૂચન

આત્માને કેવળજ્ઞાન પામવા માટે શુક્લધ્યાનના પહેલા બે પ્રકાર ધ્યાવવા પડે છે અને એ શુક્લધ્યાન માટે મનને ત્રિભુવનના વિષયો પરથી સંકોચાતાં પરમાણું પર કેન્દ્રિત સ્થિર સુનિશ્ચલ કરવું પડે છે. એમ કરતાં શુક્લધ્યાનનો પહેલો પ્રકાર લાગે, અને એમાં ય અનેક પર્યાયો પરથી મનને એક પર્યાય પર સંકોચી સ્થિર કરતાં બીજો પ્રકાર લાગે. પછી કેવળજ્ઞાન થાય છે.

આ કેવી રીતે બને છે એનું એક દૃષ્ટાંત શાસ્ત્ર એ બતાવે છે કે જેવી રીતે કોઈને ઝેર ચડ્યું હોય તો માંત્રિક મંત્રબળે એ ઝેરને ઉતારવા માટે પહેલાં તો આખા શરીરમાં વ્યાપી ગયેલા ઝેરને ક્રમશઃ સંકોચતાં સંકોચતાં ઠેઠ ડંખના ભાગમાં જ રહ્યું કરી મૂકે છે; એવી રીતે શુક્લધ્યાનરૂપી મંત્ર મનરૂપી ઝેરને સંકોચી અણુ પર સ્થિર કરે છે.

શું મન એ ઝેર છે ? હા, ઝેર તો ખરું, પણ ચાલુ ઝેર કરતાં ય ભયંકર; કેમ કે ચાલુ ઝેરથી એક મરણ થાય; પરંતુ મનરૂપી ઝેરથી અનેક જન્મ-મરણ થાય છે. ‘મનને પાપે રે મત્સ્ય તંદુળિયો, જુઓ મરી સાતમી જાય...’ વાણી અને કાયાના બગડવા કરતાં મનના બગડવા પર એ ભયંકર નુકસાનો ખડા કરે છે, ભવોમાં ભટકાવે છે, અનેકાનેક જનમ અનેકાનેક મૃત્યુ પકડાવે છે. માટે એ વિશિષ્ટ ઝેર છે.

આનો અર્થ એ કે જો આપણે આપણું મન બગાડીએ છીએ, મનને કોધાદિ કષાયમાં ચડાવીએ, આર્ત-રૌદ્ર ધ્યાનમાં પાડીએ, કે ઈન્દ્રિયના વિષયોમાં રગદોળીએ છીએ તો આપણે જ મનરૂપી ઝેરને ઊભું કરી ઉગ્ર બનાવીએ છીએ; હાથે કરીને એ ઝેરને ખાઈએ છીએ.

ત્યારે સવાલ થાય કે એને કેવી રીતે રોકવું ?

આનો જવાબ શુક્લધ્યાનની પ્રક્રિયામાંથી મળી રહે છે. આત્મા શુક્લધ્યાનની ધારામાં ચડવા માટે એ મનરૂપી વિષ જે ત્રિભુવનમાં વ્યાપ્ત છે, અર્થાત્ ત્રણે ભુવનમાં મન રખડતું છે, એને હવે એ સંકોચતાં આવે છે, અર્થાત્ બીજા-ત્રીજા વિષયોનો વિચાર નિશ્ચિતપણે બંધ કરતા આવે છે, અને એમ કરતાં કરતાં એક અમુક ચોક્કસ નાના વિષય પર મનને લઈ જતાં, એમાં ય સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ ભાગ પર

મનને ઉતારે છે. આમ કરતાં કરતાં અંતે પરમાણુ યાને પરમ સૂક્ષ્મ અંશ પર મનને સ્થાપિત કરી દે છે; તો જેવી રીતે માંત્રિક પુરુષ કોઈનું ઝેર ઉતારતાં અને આખા શરીર પરથી સંકોચતાં સંકોચતાં છેવટે જ્યાં ડંખ લાગ્યો હતો તે ભાગમાં લાવી મૂકે છે, અને પછી એમાંથી ય નાબૂદ કરે છે. એ રીતે શુક્લધ્યાન મનને ત્રિભુવન પરથી ખેંચી લઈ ક્રમશઃ અંતે પરમાણુ યાને પરમ સૂક્ષ્મ અંશ પર લાવી સ્થિર કરે છે. પછી એને ત્યાંથી ય ખસેડી લઈ એના એક પર્યાય પર સ્થિર કરતાં અંતે ત્યાંથી ય હટાવી દે છે, એમ તદ્દન નિર્વિકલ્પ દશા પ્રાપ્ત થતાં સર્વથા મનવિષ નાબૂદ થવાથી કેવળજ્ઞાન ઝળહળી ઊઠે છે.

આમાંથી એ દિશાસૂચન મળે છે કે મનને બહારમાં બહુ રખડાવવાથી એ ઝેરનું કામ કરે છે. માટે મનનો એ રખડપાટ ઓછો કરવો જોઈએ. ત્યારે પ્રશ્ન થાય કે,

પ્ર.- એમ તો ધર્માસ્તિકાયાદિ ષડ્દ્રવ્યનું ચિંતન કરવામાં તો આખા વિશ્વનું ચિંતન આવે, તો શું મનનો એ રખડપાટ છે ? શું એ ઝેરનું કામ કરે છે ? તો તો પછી એ ચિંતન કરનારા અનુત્તર વિમાનવાસી દેવતાઓ ઝેર પોષે છે ?

ઉ.- મનના રખડપાટ અને ચિંતનમાં ફરક છે, ‘રખડપાટ’ એટલે તો રાગ-દ્વેષને આધીન બની ગમે તે ગમે તે વિષયમાં મનને રખડાવવું. ત્યારે ચિંતનમાં તો કોઈ જાતના રાગદ્વેષ વિના પદ્ધતિસર તત્ત્વનો વિચાર કરતા ચાલવાનું છે.

દા.ત. લોકસંસ્થાન-તત્ત્વ પર ચિંતન કરતાં મન એ જુએ છે કે લોકમાં ઊર્ધ્વ-અધો-મધ્ય એમ ત્રણ લોક છે. એમાં ઊર્ધ્વ લોકમાં લગભગ શુભ પુદ્ગલો હોઈ ત્યાં જન્મ પામનારા દેવતાઓ એમાં આસક્ત બની રાગથી એવા ગણિયા બને છે કે એમને બિચારાને એક ઘડીની પણ વિરતિ (વ્રત-નિયમ) લેવાની હામ નથી જાગતી. આ વિચારમાં રાગદ્વેષ નથી. તેથી એ નુકસાનકારી નહિ.

ત્યારે દા.ત. જો એમ વિચારે કે ‘અહીં આપણે બહુ દુઃખી. આપણા કરતાં દેવો ભાગ્યશાળી કે એમને ભારે અનુકૂળતાઓ. કેવાં એ ત્યાં ગીતગાન કીડા-મોજમાં લીન રહે છે !’ તો આ વિચાર અહીંની પરિસ્થિતિ પ્રત્યે દ્વેષભર્યો તથા દેવતાઈ સુખના રાગભર્યો થયો. એ મનનો રખડપાટ છે, અને ભારી નુકસાન કરનારો છે.

સારાંશ, રાગદ્વેષભર્યા મનના ઈધર-ઉધરના વિચાર એ ઝેરી રખડપાટ છે. એવા વિચારો કરતું મન એ ઝેર છે. એને જેટલું અટકાવવામાં આવે એટલું ઝેર ઓછું પ્રસરે, ઝેર ચડવાનું ઓછું થાય. એ માટે, પહેલાં તો જ્યાં મન એમ

બહારમાં કૂદવા જાય, રાગ યા દ્વેષથી તણાઈ વિચારવા જાય, ત્યાં ચોકામણ થવી જોઈએ, કે ‘અરે હું આ ક્યાં ગબડ્યો ? મનવિષને ક્યાં ફેલાવવા માંડ્યું ? લાવ મનને કોઈ તત્ત્વમાં દાખલ કરવા દે.’ એમ કરીને કોઈ મહાપુરુષના ચરિત્રમાં, યા કોઈ દેખેલા-અનુભવેલા શુભ પ્રસંગ પર, અથવા કોઈ અભ્યાસ કરેલા નવતત્ત્વ-કર્મસિદ્ધાંત-તત્ત્વાર્થ-યોગદષ્ટિ-ઉપ ગુણ-સમ્યક્ત્વ દ્વય વ્યવહાર-ભાવશ્રાવકનાં લક્ષણ વગેરે તત્ત્વના ક્રમસર પદાર્થો પર મનને ઉતારી દેવું જોઈએ. છેવટે ગણતરીબંધ નવકાર પર. આ રીતે મનના રખડપાટને વારેવારે રોકવાનું એક જીવન-કર્તવ્ય બનાવી દેવું અતિ જરૂરી છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૧૧, તા. ૬-૧૨-૧૯૬૮

૭૨ અનંતા દેહ ખાતર આત્માને ચૂસ્યો

કવિએ ગાયું ‘મારે તો સુષમાથી દૂષમો અવસર પુણ્ય નિધાન.’ અર્થાત્ આ દુઃષમ પંચમ કાળ પાંચમો આરો, એ મારે તો સુષમ કાળ પહેલા-બીજા આરાથી વધુ પુણ્યનિધિનો અવસર મળ્યો છે. આ શાના ઉપર કહ્યું ?

અહીં માત્ર એટલું જ કહીએ કે ‘આ કળિયુગમાં પણ જિનાગમ જિનબિંબ મળ્યા, જિનાગમના વક્તા અને શ્રોતા સ્યાદ્વાદથી અંકિત પવિત્ર બોધવાળા મળ્યા, જે સુષમકાળમાં નહિ મળેલા, તેથી આ યુગનો અવસર એક પુણ્ય નિધાન સ્વરૂપ છે;’ તો સવાલ એ થાય કે શ્રી મહાવીર પ્રભુએ પાંચમા આરાના ભાવ બતાવતાં જે ભાષ્યું છે કે હજારો લાખો આચાર્ય-ઉપાધ્યાય સાધુ નરકે જવાના છે તેનું કેમ ? એમને ય જિનાગમ-જિનબિંબ-ચારિત્રનો આ પુણ્યનિધાન અવસર તો મળ્યો કહેવાય; પછી એથી તો એ સ્વર્ગે જાય કે નરકે ? જો નરકે જાય છે કે જશે તો સુષમા કરતાં દૂષમ કાળ એમને ભલો ક્યાં રહ્યો ?

આના ઉત્તરમાં કહેવું પડે કે જિનાગમ જૈનશાસ્ત્ર અને જિનબિંબ દેખાડનારો કલિયુગ ભલો તો છે જ, પુણ્યનિધાન અવસર છે, કિંતુ એને પુણ્યનું નિધાન બનાવાય તો જ. એ બનાવવા માટે જિનાગમ અને જિનબિંબની શુદ્ધ ઉપાસના જીવનકર્તવ્ય બની જવી જોઈએ. તો શું નરકે જનાર આચાર્ય આદિ સંસાર છોડી સાધુજીવન અંગીકાર કરે એમાં એ જિનાગમ-જિનબિંબની ઉપાસના નહીં કરે ? અહીં કહેવું પડે કે કરે તો ખરા, પરંતુ એવી મલિન ભાવવાળી અને દેખાવમાત્રની

ઉપાસના, તે ય દેહ હિતના જ ઉદ્દેશથી કરવાના કે જેથી બચાવ ન મળે. શુદ્ધ આંતરિક ઉપાસના જ તારણહાર બની શકે.

શુદ્ધ ઉપાસના સંપન્ન કરવા માટે સૌથી મુખ્ય જરૂરી તત્ત્વ આ છે, કે એ આત્મહિતના ઉદ્દેશથી થવી જોઈએ. જિનાગમ સાંભળીને, ભણીને, ચિંતન-મનન કરીને, એ બધું શ્રવણ આદિ આત્માના હિતમાં ઉતારવું જોઈએ, એમ જિનબિંબના આલંબને જિનની બાહ્ય ભક્તિ ઉત્સવાદિને ય આત્મહિતાર્થ બનાવવા જોઈએ. આત્મહિત આ;-ક્ષમાદિ-સ્વભાવ, અહિંસાદિધર્મ, સંયમ સહિષ્ણુતા-સમાધિ આદિ. એના બદલે કેવળ દેહના હિતમાં, દેહ સાથે સંબંધિત માનપાન-સુખસગવડમાં ઉતારાય, તો ત્યાં તો ધર્મ સમજવા છતાં ય એમ કરાય છે તે હૃદય ધિદ્ધું બનાવીને કરવામાં આવે છે. પછી એ નરકનાં ભાતાં બાંધે એમાં શી નવાઈ ? હૃદયની ધિદ્ધાઈ અનંતાનુબંધી કષાયને પોષે છે, અને એ કષાય નરકગમનનું કારણ છે.

શા સારુ આત્મહિતને અવગણી દેહનાં હિત જ સાધવાની આટલી બધી લત ? જીવની મૂઢતા કેવી કે એ સવારથી જાગ્યો તે રાતે સુવા સુધી જે કાંઈ કરે, તે અને રાતના ઊંઘવાનું કરે તે પણ બધું જ દેહના લાભમાં જ ઉતારે છે ! એ જ જોયા કરે છે કે ‘મને સારું સારું ખાવા-જોવા-સાંભળવા વગેરે કેમ મળે ? મને શરીરે શાતા સગવડ રહે છે ? મને માન મળે છે ? મારો મોભો સચવાય છે ? હું બીજાને સારો કેમ લાગું ? મારું બધા કેમ માને ?...’ આ શું જોયું ? બધું જ દેહનું ભલું જોયું. વેપાર કરે, વહેવાર કરે, ઘરમાં બેસે, બહાર જાય, કોઈ કામ કરે, આરામ કરે કે રાતના ઊંઘી જાય, એ બધું ય દેહની જ સુખ-સરભરા માટે જ. એવી મૂઢતામાં બિચારા આત્માનું બધું પુણ્ય ખત્મ કરે છે.

રાંક જીવને ખબર નથી કે આવું તો અનંતા દેહની ખાતર આત્માને ચૂસ્યે રાખ્યો શોષ્યે ગયો, પણ આજે પરિણામમાં શું ? એ જ પાછી દેહ માટેની વેઠ ઊભી ને ઊભી જ છે. અને અહીં પણ પૂર્વની જેમ જ દેહની ખાતર આત્માને ચૂસ્યે જ રાખવાનું જ કરવું છે, એનું પુણ્ય ધન એની સંસ્કાર મૂડી, અને એની મહા કિંમતી જ્ઞાન-વીર્યશક્તિઓને દેહની જ ખાતર ચૂસ્યે જવી છે, તો પરિણામ સ્પષ્ટ છે કે જેમ પૂર્વની એ મૂર્ખતા પર પરિભ્રમણ અને આજે વેઠ છે, એમ અહીંની એવી જ મૂર્ખતા ઉપર ભવિષ્યમાં પરિભ્રમણ અને વેઠ પોષાવાના.

માટે હવે રાહ પલટવાની જરૂર છે. જીવને સમજાવી દેવું જોઈએ કે ‘અનંતા દેહ ખાતર આત્માને ને આત્મધનને ચૂસ્યે રાખ્યા, હવે થોભ, હવે તો આત્માની ખાતર દેહને ને દેહની શક્તિઓને ચૂસ્યે રાખ.

આ માટે બે સાવધાની રાખવી પડે,

(૧) દેહ અને દેહની સાથે સંબંધ રાખનારી વસ્તુઓને આત્મા માટે ઉપયોગી બને એવી રીતે શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતોએ કહેલ પવિત્ર દાન-શીલ તપ-ભાવના તથા અરિહંતદેવ સુસાધુ તથા સામાયિક-પ્રતિક્રમણ-શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાયની ઉપાસનામાં એને બને તેટલી વધુમાં વધુ યોજતા રહેવું.

(૨) વળી એ સિવાય પણ જે ઘર-દુકાન-પરિવાર ખાનપાન-વહેવારની પ્રવૃત્તિઓ થાય એ બધી દેહાર્થ દેહહિતાર્થ નહિ, પણ આત્માર્થ આત્મહિતાર્થ થવી જોઈએ; એમાં ઉદ્દેશ આત્મહિત ઉપજાવનાનો રહે, ને એ જ ઉપજાવાય. આ આત્મહિત એટલે (૧) આત્માના ક્ષમા-મૂઢુતા-સરળતા-નિર્લોભતા સ્વભાવ ખીલતા આવે, (૨) અહિંસા-સત્ય-નીતિ-બ્રહ્મચર્ય-અપરિગ્રહ વિકસતા આવે; (૩) દેહનફરત-ઈન્દ્રિયસંયમ-સહિષ્ણુતા-ચિત્તસમાધિ વગેરે આત્મગુણો ખીલતા જાય.

આ રીતે દાનાદિ ધર્મના તે તે ખાસ ઉદ્દેશ બરાબર લક્ષમાં રહેવા જોઈએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૧૮, અંક-૧૨, તા. ૧૩-૧૨-૧૯૬૯

⑥૩ ધર્મ શું મોક્ષની જ ઈચ્છાથી કરવાનો ?

જૈન શાસ્ત્રો કહે છે ‘જીવે અનંતી વાર ચારિત્ર લીધા’ છતાં એ ભવમાં ભટકે છે એ સૂચવે છે કે એ ચારિત્ર નિષ્ફળ ગયાં. જો ચારિત્ર અનંતી વાર લીધાં, તો શું દાન-શીલ-તપ વગેરે સાધનાઓ અનંતી વાર નહિ આચરી હોય ? આચરી જ હશે. તો તે પણ નિષ્ફળ ગઈ, એમ જીવમાં હજી પણ ઊભેલી કર્મગુલામી અને મોહગુલામી સૂચવી રહી છે - એ ચારિત્રાદિ બધું નિષ્ફળ જવાનું કારણ કે શદ્ધ ભાવની ખામી હતી. દાન શીલ-તપ-ભાવના એ બધા ય તારક છે, ધર્મ છે, પરંતુ ભાવ વિના એ બધા નિષ્ફળ જાય છે,

ત્યારે અહીં સવાલ એ થાય છે કે દાનાદિ સાથે ભાવ જોઈએ તે કેવા પ્રકારનો ? એમ તો પૂર્વેય દાન આદિ ધર્મ કર્યા તે ગતાનુગતિક સિવાયના તો કોઈને કોઈ ભાવથી તો કરેલા, પરંતુ એ ભાવ મલિન હતા, પૌદ્ગલિક આશંસા યા ઈર્ષ્યા દ્વેષ વગેરે મેલા ભાવથી એ દાનાદિ કરેલા; ને કરતાં માન્યું ‘મને સ્વર્ગાદિ સુખ મળે,’ ‘હું લોકમાં સારો દેખાઉં,’ ‘મારી કીર્તિ ફેલાય, નામ પ્રસિદ્ધ બની જાય,’ અથવા ‘અમુકે દાનાદિ કર્યા પણ હું બતાવી આપું કે દાનાદિ આમ થાય.’ અથવા રીસમાં તપ કર્યો,’ વ્રત લીધું, વગેરે. આ બધા મલિન ભાવ છે. ત્યારે આવશ્યક છે શુદ્ધભાવ, નિર્મળભાવ, એ કેવો હોય ?

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૧૪૭

અહીં કહીએ છીએ કે ‘દાનાદિ માત્ર મોક્ષની ઈચ્છાથી કરાય. માત્ર કર્મ-નિર્જરા અર્થે કરાય, તો એ શુદ્ધભાવથી દાનાદિ થયા.’ હકીકતે આ સાચું છે, છતાં એવું કેમ દેખાય છે કે થોડા દાનમાં-શીલમાં-તપમાં તો હજી મન રહે છે, પરંતુ પછી એ જરા વધુ કરવાની વાત આવે તો કંટાળો આવે છે ? એક માળા ગણી, કે સામાયિક એક કર્યું, પછી જીવ કેમ ધરાઈ જાય છે ? અને જો બીજી માળા કે સામાયિક કરવાની વાત આવે તો કંટાળો ખેદ ઉદાસતા કેમ આવે છે ? એક બે ટીપમાં પૈસા આપ્યા, પછી ત્રીજી-ચોથી ટીપમાં આપવાની વાત આવે તો કેમ કંટાળો ? કદાચ ગુસ્સો ય આવી જાય છે ! શાથી ? મોક્ષ યા કર્મક્ષયની ઈચ્છા જ છે, તો એ જલદી થવાનો સંયોગ મળે છે; પછી કંટાળો કેમ ? થોડો ધર્મ કરીને પછી ધર્મનો રસ ખૂટી કેમ જાય છે ?

બીજું એક એ દેખાય છે કે દાનાદિમાં કર્મક્ષય યા મોક્ષની ઈચ્છાનો ભાવ રાખવાનો દાવો કરે, છતાં બીજી બાજુ વેપાર રંગરાગ-ખાનપાન વગેરેમાં દાનાદિ કરતાંય કેટલા ગુણા વધુ રસ રાખે છે, એનું શું કારણ ? સામાયિક કે માળા પૂરી થતાં હાશનો અનુભવ કરે છે. રૂા. ૧૦૦ને બદલે ૮૧ દેવાથી પત્યું તો હાશ માને છે. શેમાં હાશ ? સામાયિકમાંથી અવિરતિમાં જવાનું થયું, માળા પૂરી કરી કાયાને પાપખાતામાં મોકળી કરી, દાનમાંથી રૂપિયા ૧૯ બચાવ્યા,... વગેરેમાં હાશ ! એટલે હવે જ્યારે ફરીથી એક સામાયિકાદિ કરવાનું આવશે ત્યારે માથે જાણે એક ભાર હતો તે ઉતારવાનું સમજશે. તો પછી ધર્મ કરતાં હોંશ ને રસ ક્યાં રહ્યા ? શું મોક્ષ યા કર્મક્ષયની ઈચ્છા નથી ? ત્યાં ના કહેવાતી નથી. છતાં દાનાદિ કરતાં વેપારાદિમાં રસ વધુ છે કેમ વારું ?

આ (૧) ધર્મરસ જલદી ખૂટી જવો, અને (૨) વેપારાદિનો રસ ભારે રહેવો, - એમ બે જાતના દરદ છે. એ મિટાવવા માટે કોઈ એવા નિર્મળ અને નક્કર તથા પ્રત્યક્ષ અનુભવાય એવા શુભ ભાવની શુભ આશયની જરૂર છે. મોક્ષની નિકટતા અને કર્મક્ષય તો અતીન્દ્રિય છે, પ્રત્યક્ષ નથી અનુભવાતા. માટે એકલા એ ઉદ્દેશથી નહિ ચાલે, પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવે એવા નિર્મળ અને નક્કરભાવ રાખવા જોઈએ કે જે એ બે દરદ મિટાવે. એ ભાવ આ રાખી શકાય કે,-

દાન દેતાં મૂર્છા કાપવાનો ભાવ, શીલ-વ્રત-નિયમ આચરતાં સંયમની મમતા તથા વૈરાગ્ય વધારવાનો ભાવ, તપ કરતાં કાયા અને આહારાદિની મમતા કાપવાનો ભાવ, તથા ભાવના ભાવતા કષાયનો ઉપશમ તથા આત્મ-મમત્વ વધારવાનો ભાવ જોઈએ... ઈત્યાદિ.

દાન દેતાં એમ થાય કે ‘હાશ ! આટલી ધનની મૂર્છા કપાય છે એ ઠીક

૧૪૮

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

છે.’ વ્રતનિયમ પાળતાં થાય કે ‘હાશ ! આટલું સંયમમાં અવાયું.’ તપ કરતાં થાય કે હાશ આટલો કાયા કસવાનો અને આહારની ગુલામી આટલી દબાવવાનો લાભ મળ્યો !’ અનિત્ય-અશરણ-સંસાર આદિ ભાવના ભાવતાં મનને એમ રહે કે ‘જો જગતના સંયોગો અનિત્ય છે, જગતથી જીવને શરણ નથી, સગા-સ્નેહીનો સંસાર વિચિત્ર છે;...વગેરે, તો એનો અર્થ એક જ છે કે પોતાનો ગુલામીરહિત આત્મા જ સારરૂપ છે.’ માટે ભાવના ભાવતાં આ ઉદ્દેશ રહે કે ‘હાશ ! બાહ્ય સંયોગ અને આંતર કષાયોની ગુલામી ઓછી થઈ આત્મમમતા વધશે...’

આમ દાનાદિ ધર્મ કરતાં આ પ્રત્યક્ષ અનુભવાય એવા ધનમૂર્છાત્યાગ, વૈરાગ્ય, સંયમ, કાયમમત્વ પર કાપ, આહારસંજ્ઞા દબાવાનો આનંદ, કષાયોપશમ, આત્મમમત્વ, વગેરેનો પાકો ઉદ્દેશ રખાય, તો ધર્મમાં રસ ખૂટે નહિ, અને વ્યાપાર વગેરે સાંસારિક બાબતોમાં રસ કપાતો આવે; એમાં મોક્ષની સાચી ઈચ્છા પોષાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૧૩, તા. ૨૦-૧૨-૧૯૬૯

૭૪) દુઃખ શાથી ? પૈસા દાબી રાખીને ધર્મમમતા ન વધે

‘દુઃખ દુષ્ટ યા નાલાયક માણસોના લીધે આવે છે’ એમ નાસ્તિક કહે છે. ત્યારે આસ્તિક માને છે કે ‘દુઃખ દુર્ભાગ્યના લીધે આવે છે’ પરંતુ જૈન કહે છે કે ‘દુઃખ અહંત્વ-મમત્વના લીધે છે.’

આથી બને છે એવું કે જીવને મરતાં સુધી કોઈ ને કોઈ પુણ્યની કયાશના લીધે અનુકૂળતામાં કાંઈ ને કાંઈ ખામી રહેવાની. હવે નાસ્તિકને એમાં દુઃખ લાગશે તે પર કોઈ ને કોઈને દોષ દેશે કે આ આની નાલાયકીએ મારે દુઃખ આવ્યું. દા.ત. પોતે ધારેલું દીકરાએ ન કર્યું તો માનશે કે ‘આ દીકરો બરાબર નહિ, એટલે મારું ધાર્યું ન થયું.’ આમ માનીને દુઃખી થશે. ત્યારે આસ્તિક માણસ ત્યાં પોતાના કમ ભાગ્યને દોષ દેશે કે શું કરું ? આ મારાં કર્મ જ એવા છે કે દીકરો મારું ધાર્યું ન કરે.’ બંનેને મરતાં સુધી દુઃખ માનવાનું રહેશે. છેવટે ઘણા પૈસા ખાવા છતાં ડોક્ટર રોગ મટાડી નહિ શકે, મોત રોકી નહિ શકે, ત્યાં નાસ્તિકને એ ડોક્ટર અયોગ્ય લાગી દુઃખ થશે, અને આસ્તિકને પોતાના વાંકા કર્મ જોઈ દુઃખ થશે; દીનતા કરશે, ‘શું કરીએ ? આ મારાં કર્મ જ એવાં !’ બીજાને દોષ નહિ દે બીજા પર દ્વેષ નહિ કરે એટલા પ્રમાણમાં આસ્તિક જો કે નાસ્તિક કરતાં સારો; પરંતુ કર્મ તો રોકી શકાતાં નથી તેથી દીનતા અનુભવ્યા કરશે.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૧૪૯

ત્યારે જૈન તત્ત્વ સમજનારો તો જુએ છે કે દુઃખ બહારની કોઈ વ્યક્તિથી ય નથી આવતું યા કર્મના લીધે પણ નહિ. દુઃખ તો જાતના અહંત્વ-મમત્વને લીધે લાગે છે. મહાત્માઓ પર જીવલેણ ઉપસર્ગ આવ્યા, ખંધક મુનિની જીવતાં ચામડી ઊતરી, છતાં ‘મુનિવર મનમાંહી આણંદા, પરીસહ આવ્યો જાણી રે.’ ગજસુકુમાળના માથે સોમિલ સસરે સગડી સળગાવી, છતાં એમણે જરાય દુઃખ ન માન્યું. એમણે તો માન્યું કે ‘જે બળે છે તે મારું નથી, ને મારું છે તે બળતું નથી. શરીર બળતું છે પણ તે મારું નથી, ને મારાં તો જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર છે. એ કાંઈ બળતા નથી.’ આમાં ક્યાં દુઃખ માનવાનું રહે ? ‘હું ? હું એક નિર્દોષ નિરપરાધી સાધુ, ને મને આવું કરે ?’ એવું અહંત્વ જ ન રાખ્યું, તેમજ શરીર પર મમત્વ પણ ન રાખ્યું, એને પારકું જ લેખ્યું, એટલે અહંત્વ-મમત્વ બંને મૂકાઈ ગયા પછી દુઃખ માનવાનો વિષય જ ન રહ્યો.

સામાન્ય માણસને આટલી ઊંચી કક્ષા ન હોય તેથી અહંત્વ-મમત્વવશ દુઃખ લાગ્યા કરતું હોય, પરંતુ જો એ સાવધાન હોય તો દુઃખમાં બીજા પર દ્વેષ નહિ કરે, તેમ ‘મારાં કર્મ એવાં ! શું કરું ?’ એમ દીન નહિ બને; પરંતુ સમજી રાખશે કે ‘આ અહંત્વ અને કાયા વગેરે પર મમત્વ રાખ્યું છે એનાં જ કારણે આ પ્રસંગે દુઃખ લાગે છે. તેથી બને તેમ એ અહંત્વ-મમત્વને કાપતો ચાલુ.’

અહંત્વ-મમત્વને ઘસારો પડે, એ કપાતા આવે એટલા જ માટે જ્ઞાનીઓએ દાનાદિ ધર્મ સેવવાનાં કહ્યાં છે. એમાંય દાનધર્મથી, માણસને પ્રાણભૂત લાગતા જ પૈસા, એનું મમત્વ કપાતું આવે છે. અહીં એક પ્રશ્ન થાય,

પ્ર.- એમ તો જેમ દાનમાં એટલા પૈસા ખરચાવાથી એટલાની મૂર્છા કપાઈ, તેમ જાત કે કુટુંબના ભોગમાં ખરચાયા એટલાની ય મૂર્છા કપાઈ ગણાય ને ?

ઉ.- નાં, એમાં તો માત્ર મૂર્છા ધન પરથી ભોગસુખ પર ઉતારી એટલું થયું; તેથી ભોગ પર મૂર્છા વધી. હવે એનાં સાધન તરીકે પાછું ધન મેળવવા દોડશે ! તેથી ધનની મૂર્છા અકબંધ રહે છે, ને ભોગની મમતાનું પોષણ થાય છે. આમાં મમતા ઘટવાની વાત ક્યાં રહી ?

ત્યારે દાનમાં તો એવું છે કે દાન એટલે દેવ-ગુરુ-ધર્મની ભક્તિમાં ખરચ કરતાં અલબત્ત મમતા-મૂર્છા ધન પરથી ઊતરીને દેવ-ગુરુ-ધર્મ પર જાય, કિન્તુ એ તો એક સારું તત્ત્વ ઊભું થયું; કેમ કે જેમ જેમ દેવ-ગુરુ-ધર્મની મમતા વધે તેમ તેમ સંસારની ને સંસારના અર્થ-કામની યાને સંસારસુખ અને એનાં સાધનોની મમતા ઘટતી આવે.

પ્ર.- પરંતુ તે પછી ય પેલાની જેમ દાન-ભક્તિ કરવા માટે પાછી ધન

૧૫૦

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

ક્રમાવાની મૂર્છા તો ઊભી થાય ને ?

ઉ.- ના, એને દેવ-ગુરુ-ધર્મની મમતા વધી છે, તેથી દેવ-ગુરુ-ધર્મ એમ જે શીખવે છે કે ‘ધન એ અનર્થનું મૂળ હોઈ ત્યાજ્ય છે,’ એ શિખામણ પર આસ્થા વધતી જાય છે; પછી ધન પર મૂર્છા વધારવાનું ને એ માટે બહુ દોડવાનું એ શાનો કરે ?

આ પરથી એ પણ સૂચિત થાય છે કે દાન કરો એટલે મૂર્છા ધન પરથી ઊતરી પાત્ર પર વધુ જામે. બૈરી પર સારો ખર્ચ કરનારને એના પર મમતા વધે છે. તો પછી, જો દેવ-ગુરુ-ધર્મ ઉપર મમતા વધારવી હોય, ને પાસે પૈસા છે, તો એમની ભક્તિમાં ધનખર્ચ કરતા જ રહેવું જોઈએ. જેટલો જેટલો એ ખર્ચ કરાતો રહે એટલી એટલી દેવ-ગુરુ-ધર્મની મમતા વધતી આવે. ખર્ચવામાં અખાડા કરનારને દેવ-ગુરુ-ધર્મ પર મમતાના વાંધા.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૧૪, તા. ૨૭-૧૨-૧૯૬૯

૭૫) મદ-ઈર્ષ્યા-નિંદા-વિકથા એ ભયંકર પાપ કેમ ?

સામાન્ય રીતે માણસને એમ લાગે છે કે જીવની હિંસા થઈ, જૂઠું બોલાયું, અનીતિ કરી કે દુરાચારમાં ગયા, તો એ બહુ ખોટું થયું.

અલબત્ત આ પણ ધર્મા હૃદયને લાગે. બાકી પાપિષ્ઠ જીવને તો એમાં ય કશું ખોટું લાગતું જ નથી. દા.ત. અનીતિ કરીને એમ માને છે કે ‘આમાં ચોરી શાની ? સરકાર એવા કાયદા કરે, ઈન્કમટેક્સ વગેરેમાં અમને નિયોવવાનું રાખે, તો શું કમાઈ કમાઈને એના ઘરમાં ભરી આવીએ ? એ તો ઊંટે કાઢ્યા ઢેકા, તો માણસે કર્યા કાઠાં. આજના કાળે ડબલ ચોપડા વગેરે કાંઈ અનીતિ-ચોરી ન ગણાય.’ આ પાપમાં નિર્ભય જીવને લાગે છે, પરંતુ ધર્મિષ્ઠ જીવને તો એમ થાય છે કે ‘અરેરે ! આ કેવો પાપયુગ આવ્યો કે મારે આ ડબલ ચોપડા વગેરે ખોટું કરવું ને ખોટું બતાવવું પડે છે ! જૂઠાં બોલવા પડે ! માયા કરવી પડે છે ! એમ, કેવો આ પાપયુગ કે હિંસાજન્ય કપડાં પહેરવા પડે ? હિંસાજન્ય દવાઓ ખાવી પડે છે !...’ તાત્પર્ય, ધર્માત્માને હિંસા-જૂઠ-અનીતિ વગેરે પાપ ભૂંડા લાગે છે, એ કરવા પડે એમાં દિલ દુભાય છે.

છતાં ખૂબી એ છે કે આવા પણ કેટલાય જીવને મનમાં ઈર્ષ્યા આવે. વળી

બહાર અભિમાન આવે, અભિમાનનું કે ઈર્ષ્યાનું બોલાઈ જાય, કોઈનો તિરસ્કાર થઈ જાય,... તો એમ નથી લાગતું કે ‘આ મેં ખોટું કર્યું.’ એમ કોઈની નિંદા કરવી યા સાંભળી અથવા વિકથા-કુથલી કરી યા સાંભળી, તો એમ નથી થતું કે ‘આ મારાથી ખોટું થઈ ગયું.’ એ તો જાણે સહેજ વાત લાગે છે. કેટલીય વાર તો ભાન જ નથી રહેતું કે આ મારા વિચાર યા બોલમાં અભિમાન-અહંત્વનું ઝેર મિશ્રિત છે, કે ઈર્ષ્યાની આગ છે. અથવા નિંદા કે કુથલીરૂપતા છે.’ પછી જો એ ભાન જ નહિ, તો એ ખોટું કર્યું માનવાનું તો આવે જ ક્યાં ?

નિંદા-કુથલી-મદ-ઈર્ષ્યાદિ પાપો ખોટાં નહિ લાગવાને લીધે જ એનો સંતાપ નથી, તેમ એ વારંવાર અને હોંશે હોંશે થતા રહે છે. સાધુ પણ જો જાગ્રત ન હોય, સાવધાન ન રહે, તો આમાં ભૂલા પડી જાય. એક વાર બેવાર સહેજ પણ વિકથા-કુથલી થઈ, કોઈ રાજકથા, સ્ત્રીકથા, ભોજનકથા કે દેશકથા, યા કોઈ ફજુલ વાતો થઈ, ને જો લાગે કે આ ખોટું થયું, ‘અરરર ! આ મેં ધર્માત્મા થઈને આ શું કર્યું ?’-એમ સંતાપ થયો. તો તો પછી મન પર બરાબર અંકુશ રાખીને ફરી એવાં પાપની આવૃત્તિ ન થાય એની કાળજી રખાય. પરંતુ મૂળમાં આ અહંત્વ-ઈર્ષ્યા-કુથલી કે નિંદા કર્યાનું ખોટું લાગે, ને એનો દિલને બાળતો સંતાપ થાય તો ફરીથી એ પાપથી દૂર રહે ને ? ખોટું કર્યું લાગવાનું ન હોય, ને સંતાપ થવાનો ન હોય, તો એ પાપથી પાછા હટવાનું શું ? પાપ બંધ કરવાનું શાનું હોય ? એટલે પછી કેમ ? તો કે જ્યાં જ્યાં મોકો મળ્યો કે જીવ ઝટ હોંશે હોંશે એ પાપમાં જોડાવાનો. બસ, આટલા માટે હિંસાદિ પાપ કરતાં આ મદ-ઈર્ષ્યાદિ પાપ ભયંકર છે કે એ હોંશે હોંશે ને વારંવાર થાય છે, તથા એમાં કોઈ ખેદ-સંતાપ નથી.

ત્યારે મોહ રાજાની આ ખૂબી છે કે એ જાણે જીવને કહે છે કે ‘ભલે, તું હિંસાદિ પાપોને ખોટાં માનજે, એ ઓછાં પણ કરતો રહેજે, કિંતુ આ મદ-ઈર્ષ્યા નિંદા-વિકથાને ખોટાં માનતો નહિ; ને એમાં હોંશે હોંશે તથા વારંવાર પ્રવર્તતો રહેજે.’ અહંત્વ ઈર્ષ્યાદિ પાપ ખોટાં ન લાગે, એનો સંતાપ ન હોય, ત્યાં મિથ્યાત્વ મોહનીયને વિક્સવાનું બને છે. ‘ભવભાવના’ શાસ્ત્રમાંનું ભુવનભાનુ કેવલીનું ચરિત્ર આ બતાવે છે કે ચૌદ પૂર્વપર મહર્ષિ પણ આ નિંદા-વિકથાદિ પાપના લીધે મરીને નિગોદમાં ચાલી ગયા, ને અનંત કાળ સંસારમાં ભટક્યા. ચૌદપૂર્વી જેવાને પણ આવાં પાપ નીચે પટકે અને ભવમાં ભટકાવે એ મદ-ઈર્ષ્યા-નિંદા-કુથલીનાં પાપ કેટલા બધાં ભયંકર ?

મદ-ઈર્ષ્યાદિ પાપો ભયંકર હોવાનું એક કારણ એ પણ છે કે એ પાપોને સેવતાં હૃદયને કોઈ ક્ષોભ-સંકોચ-સંતાપ નથી, તો એનાથી જે કર્મ બંધાય છે તે સાનુબંધ અશુભ કર્મો બંધાય છે. ‘સાનુબંધ’ એટલે બીજશક્તિવાળાં, અર્થાત્ એ બંધાયેલાં કર્મ જ્યારે ઉદયમાં આવે ત્યારે એનાં કટુ ફળ તો ભોગવવાં પડે, પરંતુ સાથે એવી ચીકણી મદ આદિની દુર્બુદ્ધિ પણ થાય કે જેથી એ પાપોની આગળ પરંપરા ચાલે. એનો અર્થ એ કે અધમ ભવોની પરંપરા ચાલે.

બાકી મદ તો અવસરે દેવ-ગુરુ-ગુણિયલ કરતાં પણ જાતને ઊંચી મનાવે છે. ઈર્ષ્યા પ્રભુએ કહેલા સુકૃત અને ગુણવાનના ગુણ પ્રત્યે દ્વેષ ઊભો કરે છે. નિંદા ભદ્રક જીવોના દિલમાં સારા માણસો પ્રત્યે દુર્ભાવ ઊભો કરે છે. વિકથા મહાન ઊંચી સાધનાઓને બદલે તુચ્છ જડ વસ્તુનાં મહત્ત્વ મનાવે છે, રાગ વધારે છે.

વળી મદ-ઈર્ષ્યા-નિંદાથી નીચગોત્ર બંધાય છે. વિકથા-કુથલીથી અશુભ નામકર્મો દા.ત. અપશય-દુર્ભાગ્ય-અનાદેય વગેરે બંધાય છે.

આવાં બધાં કારણે મદ-અહંત્વ-ઈર્ષ્યા, તથા નિંદા-વિકથા કુથલી એ ભયંકર પાપો છે. ધર્મી જીવે એનાથી સદંતર દૂર રહેવું ઘટે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૧૫, તા. ૩-૧-૧૯૭૦

૭૬ વિકાસ શો ? ધર્મ કરાય, પણ વિકાસ ક્યારે ?

(લેખાંક-૧)

વિકાસ કોણ નથી ઈચ્છતું ? પ્રાણીમાત્ર ઈચ્છે છે કે હું આગળ વધુ પણ શામાં ? ભૌતિક સુખમાં, સુખના સાધનોમાં. ધન-માલ-પરિવાર-પ્રતિષ્ઠા કેમ બહુ મળે, સારા મળતા જાય, માન-સન્માન-સત્કાર અધિકાધિક મળતા જાય, શરીર તગડું લાલબુંબ સશક્ત બનતું જાય, વગેરે વગેરે ભૌતિક વિકાસની ઝંખના તો સૌ કોઈને હોય છે.

પરંતુ આ વિકાસ મહત્ત્વનો નથી; કેમ કે મોટા ભાગે આ ભૌતિક વિકાસ વધતાં આત્મિક વિકાસ રુંધાય છે, આત્મામાં અહંત્વ-આસક્તિ વગેરેની ઝેરી લાગણીઓ વધતી જાય છે. તેથી વાસ્તવમાં ચિત્ત પ્રશાન્ત-પ્રસન્ન-સ્વચ્છ, સ્વસ્થ બનવાને બદલે અશાન્ત અસ્વસ્થ અને રતિ-અરતિ આદિના મેલથી મલિન બનતું રહે છે. ભૌતિક વિકાસથી જો જીવને આ જ કચરાખાતું મળતું હોય તો એ વિકાસનું શું મૂલ્ય ?

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૧૫૩

બીજું એ પણ છે કે ગમે તેટલો એ વિકાસ સધાતો આવે છતાં સરવાળે મૃત્યુ વખતે જીવને એ શું આશ્વાસન આપી શકે ? કશું જ નહિ. અને મૃત્યુ બાદ એમાંની રજ પણ શી જીવની સાથે જઈ શકે ? લેશ નહિ. નાશવંતના ભરોસા ભગ્ન જ થવાના. તો જ્યાં અંતે શૂન્યતાના હાઉ સામે ડોકિયાં કરતાં હોય એવા આવા ભૌતિક વિકાસની કેટલી કિંમત ?

નિર્બળ જીવ ભૌતિક વિકાસ વિના ચલાવી શકતો ન હોય એ એક વસ્તુ છે, અને એનાં બહુ મૂલ્ય આંકી એમાં સર્વસ્વ તથા સર્વે સર્વા કલ્યાણ અને જાતને ભાગ્યશાળી માની બેસવું એ બીજી વસ્તુ છે. જીવનભરના વિકાસ કેમ નહિ ? ધર્મ કરાય છે તે અંતરમાં ધર્મ પરિણમાવવા નહિ. ધર્મથી કશા શુભ ભાવ વધારવા નહિ. અશુભ ટાળવાં નહિ. રોગીને દવા વિના ચાલતું ન હોય, છતાં એ રોજ દવા જે ખાવી પડે એને આનંદથી વધાવી લેતો નથી, એના પર જાતને ભાગ્યશાળી માનતો નથી. એના હૃદયને ડંખે છે કે ‘હાય ! આ કેવા પાપના ઉદય કે રોજ દવાની ગુલામી કરવી પડે છે ! કેવી કડવી બેસ્વાદ દવા ! ખાવાપીવા પર કેવા અંકુશ ! શરીર કેવું અશક્ત !! ઈત્યાદિ બળતરા ચાલુ રહે છે.

બસ, એ રીતે ભૌતિક વિકાસ આત્માર્થી જીવને બળતરા કરાવનારો હોય, એ મળવામાં જાત ભાગ્યશાળી ન લાગે, પણ આત્માના રોગ તરીકે એમાં કમનસીબી દેખાય, મનને એમ થયા કરે કે ‘કેવો હું કમનસીબ કે મારે આના વિના ચાલતું નથી. ધન્ય છે તે મહાત્મા મુનિઓને કે જેમણે આ ભૌતિક વિકાસની બલા વિના જ જીવવાનું રાખ્યું છે ! હું આનો ગુલામ, રોજ મારે આના કડવા અનુભવ કરવા પડે ? આમાં મારા આત્માની અશક્તિ કેવી ચાલ્યા કરે છે કે એ સ્થિર દેવદર્શનાદિ કર્મક્રિયાઓ અને બીજી તપ વગેરે સાધનાઓ માટે હું મુડદાલ અને અશક્ત ! ત્યારે શું જીવનભર આ વેઠ કરવી પડશે ? ક્યારે આ ભૌતિક વિકાસની ગુલામીના કારમા બંધનમાંથી છૂટીશ ?’

માનવ જીવનની કિંમત દૃષ્ટિની નિર્મળતા પર મપાય. દૃષ્ટિ જેટલી સ્વચ્છ બનતી જાય એટલું જીવન ઊંચું, અને દૃષ્ટિ જેટલી મલિન એટલું જીવન નીચા દરજ્જાનું. દૃષ્ટિ મલિન ક્યાં ? (i) ભૌતિક વિકાસનાં બહુમૂલ્ય આંકવા જતાં, (ii) એમાં જાત ભાગ્યશાળી લાગવા જતાં, અને (iii) એમાં સર્વસ્વ માનવા જતાં દૃષ્ટિ મલિન અતિ મલિન બને છે; કેમ કે એમાં આત્મા સરાસર વીસરાય છે; આત્માનાં હિતનો વિચાર નથી રહેતો, આત્માની પુણ્યમૂડી સફાઈ થતી ચાલ્યાનો કશો ખ્યાલ જ નહિ, પછી ખેદ થવાની તો વાતેય શી ? ત્યારે ઉપરથી આત્મામાં અહંત્વ-આસક્તિ, માયા-ઈર્ષ્યા, લોભ-તૃષ્ણા વગેરેનો ઉકરડો વધતો જાય છે !

૧૫૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

જાલિમ પાપમૂડી ભરાતી જાય છે ! એકેન્દ્રિયપણામાંથી માંડ છૂટીને અનંતાકાળે ઠેઠ ઊંચા માનવભવના થાળે આવ્યાની મહેનત ધૂળધાણી કરાય છે. એટલું જ નહિ પણ મળેલા ઊંચામાં ઊંચા અને કિંમતીમાં કિંમતી અરિહંતદેવ-ત્યાગી સાધુ-શાસ્ત્ર-તીર્થ-સંઘ વગેરે આલંબનો, કે જેના આધારે ટૂંક સમયમાં ભવ પાર કરી શકાય, એને આ ભૌતિક વિકાસ પરની અંધ આસક્તિની મોંકાણ તદ્દન નિષ્ફળ બનાવી દે છે, જાત માટે અત્યંત નિરુપયોગી કરી દે છે; કદાચ એ આલંબનોની ય સામે અરુચિ અહંકાર ઊભા કરે છે.

માટે ભૌતિક વિકાસની લાલસા અને અંધ આસ્થાને પગે લાગવા જેવું છે. જનમના રોગીને રોગ પર બળતરાની જેમ એની હૃદયવેધી બળતરા ઊભી કરી આત્મિક વિકાસની માયા લગાડી દેવા જેવી છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૧૮, અંક-૧૬, તા. ૧૦-૧-૧૯૭૦

૭૭ (લેખાંક-૨)

ગત લેખમાં જોયું કે ભૌતિક વિકાસ મહત્વનો નથી, મહત્વનો છે આત્મવિકાસ, કેમ કે એથી જ સાચી શાંતિ, સાચી પ્રસન્નતા અને પવિત્રતા મળે છે. માટે પ્રયત્ન આત્મવિકાસ માટે જોરદાર થવો જોઈએ.

ત્યારે સવાલ થાય કે આત્માનો વિકાસ શો ?

જવાબ સરળ છે. જેમ ભૌતિક વિકાસમાં, ‘કાયા સુંદર સુખી ઉજળી બને, એનાં સાધનો સારાં વધે, દા.ત. માલ-મિલકત, પ્રતિષ્ઠા-પરિવાર, સન્માન-સત્કાર વગેરે વધતા જાય અને સારા બનતા જાય,’-એ બધું આવે, એવી રીતે આત્મવિકાસમાં, ‘આત્મા સુંદર, સુખી અને પવિત્ર બનતો જાય, તેમ એનાં સાધનભૂત દેવ-ગુરુ ઊંચા મળે, ધર્મ-માર્ગ ઊંચો મળે, એથી આત્મામાં જ્ઞાન-વૈરાગ્ય-શ્રદ્ધા, ક્ષમા-તૃપ્તિ-સમાધિ ત્યાગ-અગ્લાનિ-અનાસક્તિ, વગેરે ભાવો વિકસતા ચાલે,’- એ બધું આવે એથી જ આત્માનું સૌંદર્ય-સ્વસ્થતા-સ્વચ્છતા-પ્રસન્નતા વધતી જાય. આપણે વિકાસ પામી રહ્યા છીએ કે નહિ, એ આના આધારે મપાય, પણ નહિ કે ભૌતિક વિકાસના આધારે.

આજે વિકાસની વાતો ચાલે છે, પરંતુ એમાં નર્ચા જડવિકાસનો કોલાહલ ચાલી પડ્યો છે. “જડવાદી બનાવનાર કેળવણી વધારો, એની શાળા-મહાશાળાઓ વિકસાવો; બહુ હિંસા-આરંભસમારંભમય દવા-ઉપચારો ભરી તથા ગર્ભમાં આવેલા માનવ જીવનો નાશ કરે એવા સંતતિનિયમનને કરી આપનારી હોસ્પિટલો વધારો;

સિનેમાદિ મનોરંજનો વધારો,”-વગેરે કોલાહલ કેટલો બધો ચાલ્યો છે ? ભારોભાર રાગદ્વેષ અને આર્તધ્યાનની પરંપરા યાવત્ રૌદ્રધ્યાનને પણ જગાવી આપે એવાં છાપા-રેડિયો-પિક્ચર-ટેલીવિઝન વગેરે ધૂમ વધી ગયા, આંતર રાષ્ટ્રીય ખબરો ક્ષણમાં સુલભ થઈ ગઈ, વગેરે વગેરેને વિકાસ મનાવી એમાં ખુશી થવાય છે.

આ કોલાહલમાં આત્મવિકાસની યાદ કોણ કરે ? વાત કોણ સાંભળે ? જ્યાં આત્મામાં (૧) જડવાદ-વિલાસપ્રિયતા વધે, (૨) માનવહત્યા થાય, (૩) હિંસા સસ્તી બને, (૪) રાગદ્વેષ અને આર્ત-રૌદ્રધ્યાન વધે, એમાં વિકાસ મનાય ? નવી તૈયાર થયેલી અને થતી પ્રજ્ઞા દેદાર પરથી માપી શકાય છે કે જડવિકાસે એમના આત્મવિકાસને કેવો ગુંગળાવી ખત્મ કરી નાખ્યો છે !

માનવજીવન આત્મવિકાસ માટે છે. એનું સાધન છે ધર્મ. ધર્મની આરાધના કરતા ચાલો એટલે આત્માનો વિકાસ થતો આવે, એની સુંદરતા-સ્વસ્થતા-સ્વચ્છતા વધતી આવે.

ત્યારે અહીં સવાલ આ થાય છે કે ધર્મની આરાધના તો વર્ષોથી કરાતી દેખાય છે, પણ આત્મવિકાસ કેમ નથી દેખાતો ?

આનો જવાબ એટલો જ કે ધર્મ તો કરાય, પણ એથી આત્મવિકાસ ત્યારે થાય કે વિકાસ માટે ધર્મ કરવામાં આવે, અને ધર્મ કરતાં કરતાં વિકાસનું પાકું લક્ષ રાખી વિકાસ સાધતા જવાય. નહિતર તો વિકાસની સાધના વિના વિકાસ ક્યાંથી સિદ્ધ થાય ? સાધના વિના સિદ્ધિ નહિ.

એટલે હવે જાતમાં એ તપાસતા રહેવા જેવું છે, કે ‘આ હું ધર્મ કરું છું તે વિકાસ માટે ને ? વિકાસ આમાંથી સિદ્ધ થતો આવે છે ને ?

દા.ત. વીતરાગ પ્રભુનાં દર્શન કર્યાં, પૂજા કરી, સ્તુતિ સ્તવન ગાયાં, તે વીતરાગતાની મમતા વધારવા માટે ને ? એ દર્શનાદિ કરતી વખતે એ મમતા વધી રહી છે ને ? તેથી પોતાની રાગ-દ્વેષ-કામ-ક્રોધ-લોભાદિભરી દશાની ઘૂણા થાય છે ને ? જાત પર નફરત થાય છે ને કે ‘ક્યાં આ ઉત્તમ વીતરાગ ભગવાન, ને ક્યાં મારી રાગદ્વેષાદિ કચરાભરી દશા ? આવા ભગવાન મળ્યા પછી શા સારુ પૈસા-પરિવાર પર મમતા કરું ?’

એમ સામાયિકાદિ કરતી વખતે નિષ્પાપ અવસ્થાની મમતા વધારાય, પાપ ખુલ્લાવાળી દશા પર ઘૂણા વધારાય. એમ શીલ-વ્રત-નિયમ આચરતાં અબ્રહ્મ-અવ્રત-અનિયમ પર ઘૂણા વધારાય.

એવી રીતે તપસ્યા કરતાં તપની મમતા અને ખાનપાનની ઘૂણા વધારતા જવાય.

સમસ્ત પ્રકારની ધર્મસાધનાને સેવતાં સેવતાં ધર્મનું વહાલ-મમત્વ-મહત્વાંકન વધતું ચાલે, ને સાથે પાપો-દોષો-દુર્ગુણો અને જડાસક્તિ-વિષયાસક્તિ પર ઘૂણા-ગ્લાનિ ભય વધતા જાય. જો આ ચાલુ હોય, તો પછી ધર્મ કરતી વખતે કોઈની સાથે લડી પડાય ? ગુસ્સો અભિમાન કરાય ? આત્માના લાભને બાજુએ મૂકી જડ લક્ષ્મી-માન-કીર્તિ વગેરેની લાલસા કરાય ?

અફસોસી આ છે, કે ધર્મ કરાય છે, પણ સાથે આત્મ-વિકાસનું આત્માને સ્વસ્થ-સ્વચ્છ-સુંદર બનાવવાનું લક્ષ જાગ્રત રહેતું નથી, ને તેથી જ ધર્મ કરતી વખતે ઉપરોક્ત શુભ ભાવો જગાવાતા નથી એટલે વિકાસ થતો નથી.

ધર્મથી આત્મવિકાસ કરવો હોય તો પહેલું લક્ષ આ જાગતું રહેવું જોઈએ કે ‘મારે આ ધર્મ કરતાં કરતાં મુખ્ય તો મારા અંતરાત્માના મલિન ભાવો કષાયો વગેરેની ઘૂણા ઊભી કરી એને હટાવવાના છે અને વીતરાગભક્તિ આદિ શુભ ભાવો જગાવવાના છે.’ આ લક્ષ આ જાગૃતિ અને પુરુષાર્થ હોય તો ધર્મથી સુંદર આત્મવિકાસ થાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૧૭, તા. ૧૭-૧-૧૯૭૦

૭૮ આપણે આત્માર્થી છીએ ?

જીવ બે જાતના, આત્માર્થી અને દેહાર્થી. દેહાર્થી જીવો અપરંપાર અને આત્માર્થી જીવો થોડા. દેહના અર્થાને લગન દેહનાં સુખ-સગવડ-સન્માનની, આત્માના અર્થાને લગન આત્માનાં હિતની. જેની લગન હોય એની ચિંતા થાય એ સહજ છે. તેથી દેહાર્થી રાતદિવસ દેહને અને ઈન્દ્રિયોને કેમ સુખ મળે, અનુકૂળતા મળે, માન મળે, આદર-સત્કાર મળે, એ જ જોતો હોય છે, એની જ ચિંતા કર્યા કરે છે; ત્યારે આત્માર્થી જીવને આ જ ચિંતા રહ્યા કરે છે કે ‘પોતાના આત્માનું કેમ ન બગડે, આત્માનું હિત કેમ સધાય, કેમ પરલોક બગડી ન જાય.’

આત્માનું અસ્તિત્વ જ નહિ માનનારા નાસ્તિકને તો આત્માની આત્મહિતની કે પરલોકની શી પડી હોય ? એને તો દેહને અેશઆરામી અને સ્વાગત-સન્માન કેમ મળે એનાં સાધન કેમ મળે, ઈન્દ્રિયોને મનગમતું કેમ મળે; એની જ લગન એની જ ચિંતા અને કાળજી હોય છે. એને માત્ર આ જીવનની ચિંતા. હવે જાતને આસ્તિક માનનાર પણ જો આ સ્થિતિમાં જ હોય, જો દેહ ઈન્દ્રિયોનાં જ તર્પણ

કેમ થાય, એની સાધન-સામગ્રી-સગવડ કેમ મળે, એની જ ચિંતા કર્યા કરતો હોય, પરલોકનો વિચાર જ ન હોય તો એ આસ્તિક શાનો ? એનામાં આસ્તિકતા શી ?

અરે ! સંસારના વિષયસુખો અને માન-મર્તબા કેમ મળે એની ચિંતાવાળા અભવી દુર્ભવી જીવો પણ ક્યારેક કોઈ દેવતા, કોઈનાં પૂર્વજન્મનાં સ્મરણ વગેરે જોઈને પોતાના આત્માની એ ચિંતાવાળો બને છે કે ‘હું, કેમ પરલોકમાં દેવ-દેવેન્દ્ર-ચક્રવર્તીની પદવી પામું,’ અને એ ચિંતામાં અહીંના સુખ છોડી તપસ્યા ચારિત્ર વગેરેની એ કડક સાધના કરે છે, એટલા અર્થમાં એ આસ્તિક યાને આત્માનું અસ્તિત્વ માનનારો છતાં આત્માર્થી નથી, કેમ કે એને આત્માના હિતની પડી નથી, એને તો પરલોકમાં ય દેહના સુખસન્માન જોઈએ છે. તો પછી માત્ર આ જીવનને સંસારનો સુખસન્માનાદિથી ભરવાની ચિંતાવાળો અને કહેવાતો આસ્તિક જીવ પણ શાનો આત્માર્થી ગણાય ?

જાત માટે આ જ વિચારવાનું છે કે, ‘હું આત્માર્થી છું ? જો આત્માર્થી છું, તો આત્માના ક્યા હિતને ચાહું છું ? ક્યા હિતની ચિંતા કાળજી કરું છું ? એ માટે શી સાધના, શો પ્રયત્ન કરું છું ?’

સમજવાનું છે કે આત્માનું પહેલા નંબરનું હિત આત્માને આ ભવભ્રમણની ચુંગાલમાંથી છોડાવવાનું છે; અને બીજા નંબરનું હિત એ ભવમુક્તિને સાધી આપનારી વિષયકષાયથી મુક્તિ છે. જ્યાં સુધી વિષયકષાયનાં બંધન છે ત્યાં સુધી જીવનો મોક્ષ નથી, કિન્તુ સંસારમાં જકડામણ છે. એટલે તો અનંતાનંત જીવો વિષય-કષાયની જકડામણમાં ભવમાં કેદ પૂરાયા રહે છે, ભવમાં પારાવાર જન્મ-મરણ કર્યા કરે છે. વિષય-કષાયના બંધન ન હોય તો જીવને ભવમાં ભ્રમણ શાનાં ?

માટે આત્માનું પાયાનું હિત અહીંથી શરૂ થાય છે કે એને આ વિષય-કષાયનાં બંધન પ્રત્યે નફરત ઊભી થાય, વૈરાગ્ય-વૈમનસ્ય-વિરોધ રહ્યા કરે. વિષય-કષાયના એકદમ ત્યાગ કરવાની શક્તિ-સામર્થ્ય-વીર્યોલ્લાસ ન હોય એનું એને ભારે દુઃખ હોય. એથી જ ઈન્દ્રિયોના વિષયો શબ્દ રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ તથા એના આધારભૂત કે સાધનભૂત પૈસાટકા-માલમિલકત કુટુંબ-પરિવાર વગેરે બધું જ અકારું લાગે, ઝેરરૂપ આગરૂપ બેડીરૂપ લાગ્યા કરે. એવું જ કષાયો અંગે થાય, ક્રોધ-માન-માયા-લોભ ઈર્ષ્યા-મદ-માયાકાંક્ષા અને અનેક જાતની દુન્યવી એષણાઓ, તથા રતિ-અરતિ (હર્ષ-ઉદ્વેગ) ભય શોક કામ કંદર્પ વગેરે બધું ય અકારું આગ-વિષ-બેડીરૂપ લાગ્યા કરે; આ વિષયો અને કષાયોમાં આત્માની વિટંબણા, વેઠ, મશ્કરી

અને નાલેશી લાગે એથી એ એનાથી વિરક્ત રહે.

આત્મહિત મોક્ષમાં અને મોક્ષના હેતુભૂત ધર્મમાં છે. એ ધર્મના પાયામાં આ વિષયવૈરાગ્ય અને કષાયવૈરાગ્યની જરૂર છે. આત્માર્થીપણું પહેલા નંબરમાં આ માગે છે. એ વિના શી રીતે માની શકીએ કે આપણે આત્માર્થી છીએ ? પાયામાં મૂળમાં જો આ વિષય-કષાયનો વૈરાગ્ય જ નથી, એનાં પ્રત્યે નફરત-વૈમનસ્ય-વિરોધ જ નથી, પછી દાનાદિ ધર્મ પણ એને તારણહાર ક્યાંથી બની શકે ? અને જો એ મૂળમાં છે તો પછી દાનાદિ ધર્મરૂપ આત્મહિતને જ કેમ ન ઝંખે ? કેમ એને વહાલા ને મુખ્ય ન કરે ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૧૮, તા. ૨૪-૧-૧૯૭૦

૭૯ સંયમનાં સૌંદર્ય : બ્રહ્મચર્યની ટાટક

ગયા લેખમાં એ જોયું કે આત્માર્થી જીવને આત્મહિતની તમન્ના હોય, અને પાયારૂપ આત્મહિતમાં વિષય-કષાયનાં કારમાં બંધન પ્રત્યે વૈરાગ્ય-વૈમનસ્ય-વિરોધ હોય. હવે એ જોવું છે કે આમાંથી આત્મામાં સંયમનાં સૌંદર્ય અને બ્રહ્મચર્યની ટાટક કેવી રીતે જન્મે ?

આત્માને જો વિષયોનાં આકર્ષણ અને કામ-ક્રોધાદિ કષાયના વિકારો વેઠ-વિટંબણા-નાલેશી અને બેડીરૂપ લાગે છે, તો એ વિષય-કષાયની ખણજો ભારે રોગરૂપ લાગીને અકળાવતી હોય. મનને એમ થાય કે,-

‘અરે ! આ સારું જોઉં, આ સંગીત કે સન્માન-પ્રશંસાના શબ્દ સાંભળું, આ રસ સારો લાગે છે,’ વગેરે વગેરે તો ખરજવાની ખણજોની જેમ ઈન્દ્રિયોની ખણજો છે. હું એને ક્યાં સુધી પોષીશ ? એમ કામ-ક્રોધ-લોભ, મદ-માયા-માનાકાંક્ષા તથા અનેકાનેક પ્રકારની દુન્યવી એષણાઓ જાગે એ કષાયની માનસિક ખણજો છે. ખરજવાની ખણજની જેમ એને હું ક્યાં સુધી પોષ્યા કરીશ. શું એ ખણજોની ચળ ઉતારવા માટે એ વિષય-કષાયનાં સેવન કરી લઈ સુખ-ગર્વ-તોષ માની લીધાં, શું પછી એ ખણજો શાંત પડી ગઈ ? એની વિટંબણામાંથી છૂટકારો મળી ગયો ? ના, રોજ નવી પ્રભાતે નવી ખણજો ઊભી થઈ જ જાય છે, અને મૂર્ખ જીવ એને તોષવા પોષવા દોડધામ કર્યા જ કરે છે, આકુળ વ્યાકુળ બન્યો રહે છે, ફાંફા મારે છે, અને એ બધી લપમાં આત્માનું હિત સાધવાનું બાજુએ મૂકે છે. આત્માનાં

સૌંદર્ય અને બ્રહ્મચર્યાદિની ઠંડક અનુભવવા તરફ દૃષ્ટિ જ નથી જતી. તો લાવ, હવે તો આ ખણજો-વિકારો-રોગોથી બચવા દે, આ વિષયોનાં આકર્ષણ ને કષાયોના વિકારોને પડતા મૂકવા દે.’

આત્મા આ આકર્ષણની ખણજો, અને વિષયોના વિકારો પોષવામાં અસુંદર બને છે ? ગરમ ઊકળતો બને છે ? હા, અવશ્ય, કોઈનો કે પોતાનો બંગલો સ્ત્રી વગેરે જોવાની ઉત્કંઠા કરી એને પોષવા આંખ લગાવી ત્યાં જીવ એ પહેલાં જે સારા સદ્વિચાર કરતો હશે, મંદિરમાં વીતરાગ પરમાત્માને જોતો હશે, તે વખતે સારો ડાહ્યો સુંદર હતો, તે હવે આ ખણજ ઊઠાડવા-પોષવામાં અસ્વસ્થ પાગલ અસુંદર જ બન્યો કહેવાય. એમ સાદું ભોજન જમતાં સ્વસ્થ હતો તે હવે મિઠાઈ લેતાં-ખાતાં અંદરમાં મન કૂદાકૂદ અસ્વસ્થ પાગલ-શું બને છે, એ જીવની અસુંદરતા જ છે. એવી રીતે દિલમાં ક્ષમા હતી, નમ્રતાલઘુતા હતી, રાગ-લોભ-તૃષ્ણા ભભુકતી નહોતી, ત્યાં સુધી જીવ શાણો-સ્વસ્થ-સુંદર હતો. પરંતુ જ્યાં કામ-ક્રોધ-અભિમાન-લોભ-રાગાદિના વિકાર જાગ્યા, ત્યાં જીવની સુંદરતા ગઈ, સ્વસ્થતા ગઈ.

ત્યારે, કામના વિકારમાં જીવમાં ઠંડક શાની ? ઠંડક શાંતિ તો જ્યાં સુધી મનમાં એનો વિચાર જ નથી ત્યાં સુધી જ રહે છે. બાકી, રાગથી કામનો વિચાર જાગતાં તપારો ઊભો થાય છે, ઉકળાટ જાગે છે, પછી વિકાર જાગતાં તો પૂછવાનું જ શું ?

અહીં ‘કામનો રાગથી વિચાર’ એટલે કામની વસ્તુ પર મન લઈ જવું તે. દા.ત. સ્ત્રીનાં રૂપ ઉપર એના અંગોપાંગ પર કે એના કોમળ શબ્દ યા મોહક વર્તાવ કે સ્વભાવ ઉપર રાગથી મન લઈ જવાય એ મન લઈ જતાં દિલમાં ઝીણી પણ ઝણઝણાટી ઊભી થાય વિહ્વળતા ઊભી થાય એ કામનો વિકાર છે.

ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે કામનો વસ્તુનો વિચાર કેટલીક વાર રાગ વિના સહેજે થતો દેખાય, પરંતુ જીવને એનું અનંત અનંત કાળનું આકર્ષણ એવું છે કે એમાંથી રાગ જાગતાં વાર નથી લાગતી, અને એ રાગમાંથી વિકાર પ્રગટતાં ય વિલંબ થતો નથી. માટે મૂળમાં એનો વિચાર જ ખોટો;

કામની વસ્તુના રૂપ જોવાની, શબ્દ સાંભળવાની કે એના સ્વભાવ વર્તાવ પર મન લઈ જવાની જિજ્ઞાસાને જ દબાવી દેવી જોઈએ. કદાચ આંખ-કાન-મન સામે એ આવી ગયા, તો તરત મનને ખેંચી લઈ બીજા નવકાર વગેરે શુભ વિષયમાં લગાવી દેવું જોઈએ. ઈન્દ્રિયોના બીજા વિષયો પર મન જતાં આ જ પ્રયોગ કે મનને શુભમાં જોડી દેવું. પછી આગળ વિકારમાં પડવાની વાત નહિ.

એવી જિજ્ઞાસા વિચાર અને વિકારને રોકવા માટે ડગલે ને પગલે આ સાવધાની જોઈએ કે ‘મારે આ ઈન્દ્રિયવિષયની જિજ્ઞાસા આકર્ષણ જેટલી પણ ખણજ શા માટે પોષવી-કરવી ? એમ અંદરમાં એની ઝણઝણાટી વિહ્વળતાના વિકાર પણ શા સારુ પોષવા-કરવા ? જીવે અનંતાકાળ આ ખણજો અને વિકારો જગાવી કરીને આત્મ-બિમારી જ ઊભી કરી છે, દુઃખ જ નોતર્યા છે; આત્મ-હિત અટકાવ્યા છે. હવે બસ થયું, મારે આ મૂળમાં વિષયાકર્ષણની ખણજ જ ન જોઈએ, તેમ વિષયો પ્રત્યેની મનની વિહ્વળતા ઝણઝણાટીના વિકાર પણ ન જોઈએ.’

આમ એને અટકાવાય તો ઈન્દ્રિય-મન પર સંયમનું સૌંદર્ય અને બ્રહ્મચર્યની ટાઢક ઠંડક સુલભ બને. મૂળ મંત્ર આ, કે ‘મારે આ ખણજ વિકાર શા માટે જોઈએ ? ક્યાં સુધી હવે ખણજ જગાવ્યા-પોષ્યા કરવાની ?’

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૧૮, તા. ૭-૨-૧૯૭૦

૮૦) નિર્મળ દિલ માટે એક સુંદર ચાવી

માનવ જીવનની સફળતા દિલ નિર્મળ વિશુદ્ધ પવિત્ર બનાવવામાં છે. આ જીવન જીવતાં જીવતાં જો એ બનાવતા રહીએ તો જીવન જીવ્યાનું સુંદર ફળ પામ્યા ગણાય. એના બદલે બીજું ગમે તેટલું કરીએ, દા.ત. લાખો રૂપિયા ભેગા કર્યે જઈએ, મોટી સત્તા-હકુમત-અધિકાર અજમાવ્યે જઈએ, ખૂબ સારાં ખાનપાન-વેશ-મોજમજાહ ભોગવ્યે રાખીએ, યા મોટી તપસ્યા મોટી વિદ્વતા કે લોકો પર મોટો પ્રભાવ પાડ્યે જઈએ, પરંતુ જો દિલ મેલું-અશુદ્ધ-કાળું રાખ્યે જવાય, તો ભવની સરાસર નિષ્ફળતા છે.

દિલ મલિન રાખવામાં જીવનની નિષ્ફળતા એટલા માટે છે કે, -(૧) જીવનનું ફળ તો અહીંથી કંઈ સારું સાથે આવે એ. અહીં જે મૂકીને જ મરવાનું, એ મળે એ ફળ શાનું ? અથવા પાપકર્મો અને પાપસંસ્કારો લઈ જવા પડે એને સારું ફળ શી રીતે કહેવાય ? શાસ્ત્ર કહે છે ‘સારા ભાવથી શુભ કર્મ અને ખરાબ ભાવથી અશુભ કર્મ બંધાય છે’ દિલ મેલું એટલે અશુભભાવવાળું; એમાં તો પાપકર્મોના જ ભાર લઈ જવા પડે. સાથે એ અશુભ ભાવના પડેલા કુસંસ્કારોનો બોજ ઊંચકી જવો પડે. આમાં તો અપીલ નહિ, સારી ક્રિયા બાજુએ રહી જાય, અને આ મેલા ભાવના કુસંસ્કાર લમણે લખાઈ સાથે આવે. મેલા દિલને સારી ક્રિયાના પુણ્યસંચયની ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૧૬૧

કોઈ શરમ ન પડે. ભવાંતરે એ પુણ્યના ઉદયે લક્ષ્મી આદિનો એક લોચો મળે ખરો, પરંતુ સાથે મેલા ભાવ કામ કરતા રહેવાના. એટલે પછી લક્ષ્મી આદિ સાથે મદ, માયા કૂરતા, લંપટતા, વગેરે પાપો ચાલુ. આ નિપજાવનારા અહીંના મલિન ભાવ એ ઉત્તમ માનવભવની નિષ્ફળતા છે.

(૨) વળી જીવનની સફળતા અહીં ચિત્ત શાંતિ, સ્વસ્થતા, નિર્દોષ અમર પ્રસન્નતા રહે એમાં છે. એના બદલે અશાંતિ-અજંપો-સંતાપ-આકુળતા-વ્યાકુળતા વગેરે હોય ત્યાં જીવન સફળ શાનું ? ત્યારે મનની મદ-ઈર્ષ્યા-તૃષ્ણાદિ મલિનતાઓ એ ચિત્તશાન્તિ વગેરેને જનમવા દેતી નથી. તેથી પણ મલિન દિલમાં જીવન સફળ નથી બનતું.

(૩) વળી એ પણ હકીકત છે કે માનવભવ એ કીડા-પશુ-પંખી વગેરેના ભવ કરતાં ઘણો ઊંચો ભવ છે; તો એની વિશેષતા કીડા-પશુ-પંખીથી કરાતા મલિન ભાવો કરવામાં ન હોય. એમાં તો માનવ તરીકેના જીવનની નિષ્ફળતા જ ગણાય.

માટે માનવભવને સફળ બનાવવા નિર્મળ ભાવ નિર્મળ દિલ જ રાખવું જોઈએ; ત્યારે ઘણાની આ ફરિયાદ છે કે ધર્મ કરીએ છીએ છતાં અમારાં દિલમાં કેમ મલિન ભાવો ઊઠે છે ? દિલને નિર્મળ પવિત્ર શુદ્ધ રાખવાનો શો ઉપાય ?

એક ચાવીરૂપ ઉપાય આ છે કે વારંવાર આ વિચાર રાખવો કે ‘મારે અંતે શું થવું છે ? ભવથી મુક્ત કે ભવમાં ભટકતા ? જો ભવથી મુક્ત થવું હોય તો તે વીતરાગ બન્યા વિના નહિ થવાય; અને વીતરાગ દશા એટલે તો રાગાદિ મલિનતાઓથી રહિત સંપૂર્ણ નિર્મળ આત્મદશા. ત્યાં સહેજ પણ મલિન દિલ નહિ, લેશ પણ મલિન ભાવ નહિ. હવે જો એવી સર્વથા શુદ્ધ દશા લાવવી હોય તો એની તૈયારી અત્યારથી જ કરું. એ તૈયારી એ, કે ધીરે ધીરે દિલને નિર્મળ બનાવતો જાઉં. દીર્ઘ કાળ એવી નિર્મળતા રખાતી જશે ત્યારે એનો સરવાળો સંપૂર્ણ નિર્મળ દશારૂપ બનશે; ને જો દિલ મલિન કર્યું તો એ લક્ષ્યથી આઘું પડાશે.’

બસ આ વિચાર જાગતો રહે એટલે જ્યાં ક્યાંય દિલ મદ-માયા, ઈર્ષ્યા-દીનતા, લોભ-મમતા, રોષ-રીસ વગેરેથી બગડવા જાય કે તરત મનને થશે કે ‘મારે તો સમસ્ત મલિનતાઓનો અંત લાવવો છે, તો તે અત્યારથી જ મલિનતાઓ રોક્યા વિના કેમ સિદ્ધ થશે ? મદ-માયાદિ કરતા રહેવામાં તો ઊલટું મલિનતાનો ઢગ વધતો જાય છે. મારે હવે એ ન ખપે.’

મારે અત્યંત નિર્મળ વીતરાગ દશાએ પહોંચવું છે, માટે દિલની મલિનતા હવે જરાય નથી વધારવી; અને આ કામ-ક્રોધ, મદ-માયા-તૃષ્ણાદિની ખણજો પોષતા

૧૬૨

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

રહેવાથી ક્યાં મટવાની છે ? તો હવે ક્યાં સુધી એ પોષવી ?' આ ચાવી પાસે જ રાખવાથી ઘણા ઘણા પ્રસંગોમાં નિર્મળ ભાવનાં તાળાં ખોલી શકાય છે.

દા.ત. કામવાસના ઊઠવા જાય છે ત્યાં આ ચાવી લગાડતાં 'અરે ? હવે પાછી આ મલિનતા વધારું ? આ ખણજ ક્યાં પોષું ?' આ વિચારથી વાસના મોળી પડે છે. એમ કોઈએ આપણું કશું પ્રતિકૂળ કર્યું કે બોલ્યો, ત્યાં ગુસ્સો આવતો રોકાશે. એમ અહંત્વ-પ્રપંચ-લાલસા-લંપટતા વગેરે પણ ઊઠતા દબાશે. એમ કોઈની પ્રત્યે ઈર્ષ્યા, ખાર, વિરોધ જાગતાં અટકશે. બસ, એક જ લક્ષ કે 'આ મલિનતા આ ખણજ હવે ક્યાં પોષું ?'

એ મલિનતાની અટકાયત સ્થિર ટકાવવા માટે સામે પ્રતિ-સ્પર્ધા ક્ષમા-નિરહંકાર-બ્રહ્મચર્ય સરળતા-નિર્લોભતા, મૈત્રી-કરુણા-પ્રમોદ વગેરે શુભ ભાવોનો મધમઘાટ દિલમાં પ્રસરાવી દેવો અને સ્થાયી વહેતો કરી દેવો જરૂરી છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૧૮, અંક-૨૦, તા. ૧૪-૨-૧૯૭૦

૮૧) 'સેવાધર્મ : પરમગહન :' કેમ ?

(લેખાંક-૧)

આત્માર્થી જીવને ધર્મ ગમે છે, એટલે જ એ દેવદર્શન પ્રભુપૂજા, સાધુવંદના, સુપાત્રદાન, જીવદયા, વ્રત નિયમ વગેરે વગેરે ધર્મ આચરે છે. એ સમજે છે કે દુઃખદ જન્મ-મરણાદિ વિટંબણાભર્યા સંસારમાં આ જ સારભૂત છે, અને આનાથી જ તરવાનું છે. માટે તો 'ધર્મ કરો' એવો ઉપદેશ સાંભળતાં એના મનમાં આ ખ્યાલ આવે છે કે દેવદર્શનાદિ ધર્મ કરો. બીજાને સલાહ આપશે તો ય તે આ ધર્મો કરવાની સલાહ આપશે.

અફસોસી એટલી જ છે કે એવા પણ કેટલાય જીવને સેવાધર્મનો ખ્યાલ નથી આવતો; 'સેવા એક મહાન ધર્મ છે,' એ વસ્તુ પર નજર જ નથી જતી. કોઈ ધ્યાન ખેંચે તો ય ત્યાં એટલું જ સમજે છે કે 'જેની સેવા કરવાની હોય તેનાં બે-ચાર કામ કરી દેવાનાં એ જ સેવા.'

પરંતુ જો સેવા આટલી જ હોય, તો આનંદધનજી મહારાજ જે કહે છે, 'ધાર પર નાયતા દેખ બાજીગરા, સેવના ધાર પર રહે ન દેવા,' એ શું ? તલવારની ધાર પર ચાલવું સહેલું; એ તો જાદુગરો ય ચાલી બતાવે કિન્તુ જિનતણી ચરણસેવા દોહિલી, કે જેની ધાર પર મોટા દેવ જેવા ય ન ટકી શકે. તો સવાલ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૧૬૩

એ છે કે સેવાધર્મ આટલો કઠણ કેમ ? ને કેમ એ આત્માર્થી જીવનાં પણ ખ્યાલમાં નથી આવતો ?

આનું સમાધાન એ છે કે પ્રભુ અને ગુરુની સેવામાં પહેલું તો એવું આત્મ-સમર્પણ કરવું પડે છે કે જેમાં એ દિલ બન્યું રહે કે આ મારે જીવનભર સેવ્ય. એમની આગળ હું અને મારો સ્વાર્થ કુદ્ર નહિ, મારા દેવ અને મારા ગુરુ એ જ હું; અને એમની સુખ-સગવડ-શોભા એ જ મારો સ્વાર્થ.' પછી આમાં તો પોતાનો મત-ધોરણ-માન્યતાઓ ય મૂકી દેવી પડે, અને પોતાની શોભા તથા સુખ-સગવડ-અનુકૂળતાઓ દેખવાનું ય મૂકી દેવું પડે.

એક પતિભક્તા સુશીલ નારી પતિની કેવી સેવા બજાવે છે ? પતિમાં કેવું આત્મ-વિલોપન આત્મ-સમર્પણ કરે છે ? એને પતિનો મત એ જ પોતાનો મત, પતિની ગણતરી ધોરણ એ જ પોતાની ગણતરી-ધોરણ. એમ, રાત ને દિવસ એ પતિની સુખ-સગવડ-અનુકૂળતા તરફ ધ્યાન રાખે છે, પોતાની સગવડ-અનુકૂળતા તરફ નહિ. એ તો જુએ છે કે 'એ શું માને છે ? એમને શું ફાવે ? શું ભાવે ? હાલ એમને શી જરૂર છે ?' એ ખાય ખરી, પીએ ખરી, પતિ જરિયાન સાડી અને હીરાનો હાર લાવી આપે તો પહેરે ય ખરી, પરંતુ બધું જ પતિની સુખ-સગવડ-સન્માન સાચવવાના પેટામાં, રાખીને કરે છે. મુખ્ય તો એને એક જ પતિભક્તિ પતિની સર્વાંગીણ આરાધના હોય છે, હરતી ને ફરતી એ જ વિચાર્યા કરે છે. એમની સુખ સગવડ શોભામાં જ પોતાનો સ્વાર્થ જુએ છે.

બસ, દેવ-ગુરુની સેવા એટલે આ કરવાનું છે; ત્યાં બધી જ આપમતિ 'ગુરુ આમ કહે છે, પરંતુ મને આમ લાગે છે,' વગેરે સ્વકલ્પના હેઠી મૂકાઈ જાય. એમ જાતની સગવડ અનુકૂળતાને આગળ કરવાનું પડતું મૂકાય. દેવગુરુનો મત અને એમની સુખ-સગવડ-શોભા જ આગળ કરે, મુખ્ય કરે, રાત દિવસ એનું જ ધ્યાન રાખ્યા કરે. પોતે ખાય-પીએ વગેરેમાં ય ધ્યાન તો દેવ-ગુરુની સુખ-સગવડનું જ રાખે. ગુરુની જ શોભા-કીર્તિ વધારવાનું લક્ષ રાખે.

આવા સેવાધર્મ કઠણ છે. કેમ કે (૧) એમાં અનાદિસિદ્ધ, અહંત્વ અને જાતની સુખતૃષ્ણા છોડવી પડે છે, ને એ જ મહાકઠિન છે; વળી (૨) આત્માર્થી જીવને ય એમ લાગે છે કે 'હું તપ કરું તો પાપ તૂટે પુણ્ય મળે; શાસ્ત્રભણું તો વિદ્વતા મળે; દેવદર્શનાદિ કરું તો પુણ્ય વધે, દાનથી ય પુણ્ય મળે, શીલ-વ્રત-નિયમથી પણ કર્મનિર્જરા થાય. પરંતુ સેવામાં લાગ્યા રહેવાથી આપણું શું સધે ?' આમ લાગવાથી ય સેવાધર્મ આવવો કઠિન બને છે. પછી 'સેવાધર્મ: પરમગહન: યોગિનામધ્યગમ્ય:' સાધુને પણ ખ્યાલમાં ક્યાંથી આવે ?

૧૬૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

(૮૨) (લેખાંક-૨)

ગયા લેખમાં એ જોયું કે આત્માર્થી જીવને દેવદર્શન-પૂજન દાન-શીલ-તપ વગેરે ધર્મ ગમે છે ને એ આચરે છે, પરંતુ સેવાધર્મ પર એનું આકર્ષણ થતું નથી; કેમ કે એમાં તો જેમ એક સુશીલ પતિવ્રતા નારી પોતાના પતિની સેવા ઉઠાવવામાં પોતાની જાત અને સ્વાર્થ સુખ-સગવડ ભૂલી પતિમાં પોતાનું આત્મવિલોપન કરે, એમ જાતનું અહંત્વ જાતની માન્યતા અને જાતનાં સ્વાર્થ-સુખ-સગવડ ભૂલી સેવ્ય દેવ-ગુરુ આદિમાં આત્મવિલોપન-આત્મસમર્પણ કરવા પડે છે; અને તે પોતાને પોષાતું નથી. ‘સેવ્ય તો ગમે તે માને અને કહે પરંતુ મને જે લાગે છે તે બરાબર છે,’-એવું અહંત્વ છોડી શકાતું નથી; તેમજ દેવદર્શનાદિ ગુરુવંદનાદિ તથા દાન-શીલ-તપથી પુણ્ય મળે, જ્ઞાનાર્જનથી વિદ્વત્તા વધે, પરંતુ સેવામાં લાગ્યા રહેવાથી શું સધે ?’ એમ એને લાગે છે.

એટલે ખરી વાત આ છે કે ‘જીવનમાં કોઈ સેવ્ય છે, અને સેવ્યની ઉપાસના સેવ્યમાં એકાકાર થઈને તથા સાંગોપાંગ બજાવવી જોઈએ,’ એ વસ્તુ દિલમાં જયતી નથી. પછી સેવાધર્મ પરમ ગહન પરમ કઠણ કેમ ન બને ?

તો શું જીવનમાં કોઈ એવા સેવ્ય રાખવાની જરૂર છે ? હા, દુનિયામાં જોઈએ તો દેખાય છે કે જો બાળક માતાને સેવ્ય માને છે, પત્ની પતિને અને પતિ શેઠને સેવ્ય માને છે તો એ બધાનાં જીવન વ્યવસ્થિત નિશ્ચિન્ત અને સેવ્યની સાથે સલાહ સંપીભર્યા ચાલે છે. ત્યારે આત્મહિતની સાધનામાં જો એવી સેવ્યની આરાધના-ઉપાસના ન હોય તો ધર્મજીવન ક્યાંથી વ્યવસ્થિત નિશ્ચિન્ત, અને સેવ્યની સાથે સલાહ-સંપીભર્યું ચાલે ?

સેવ્યને ભૂલવામાં, સેવ્યમાં સ્વાત્માને એકાકાર કરીને સેવ્યની સાંગોપાંગ સેવા ચૂકવામાં અહંત્વ અને સ્વાર્થવૃત્તિ તથા હરામહાડકાના મહાદોષ જે અનાદિથી ચાલ્યા આવે છે એ એમ જ ઊભા રહે છે. પછી એ ભગવાનની અને ગુરુની અમુક આજ્ઞાઓ પાળી આવશે તો ય અહંત્વ ઊભું રહેશે; એમની સેવાનાં બે-ચાર કામ કરી આવશે તો ય ‘એમાં પોતાને કશું મળે છે ? એવો સ્વાર્થનો જ ખ્યાલ રાખીને કરી આવશે એટલે ભગવાન અને ગુરુ મારું કંઈક કરે,’ એ જ લેશ્યા રહે છે, પણ ‘હું નિઃસ્વાર્થભાવે ભગવાનનું કાંઈક કરું ગુરુનું કાંઈક કરું’ એવો ખ્યાલ નથી આવતો. એને કોણ કહે કે ‘અલ્યા ! ભગવાને અને ગુરુએ તો તારું ઘણું કર્યું છે.

ઠેઠ એકેન્દ્રિયપણામાંથી ઊંચકાઈ આટલો ઊંચો માનવ અવતાર અને બીજી અનેક જાતની પુણ્યાઈ પામ્યો તેમજ ધર્મની સમજથી માંડીને આટઆટલી સાધના પામ્યો, એ બધું દેવ-ગુરુના પ્રભાવે છે. એટલે એમણે આ બધું તારું ક્યાં ઓછું કર્યું છે ? તે હજી પણ ભિખારી ! મને આપો, મને આપો, મારું કરો ? મારું કરો.’ એમ રહ્યા કરે છે ? ‘એમણે તો મારું ઘણું કર્યું, હવે એમનું હું કરું. સુશીલ નારી પતિમાં મળી જાય એમ હું દેવ-ગુરુમાં મળી જાઉં અને એમને જ સેવ્ય બનાવી એમની સેવા સાંગોપાંગ કરું,’ આવું મનમાં કેમ નથી આવતું ?

એક ગરીબની પતિવ્રતા પત્નીને પતિ તરફથી માત્ર સાદું ભોજન અને અલ્પ સાદાં જ કપડાં મળે છે; છતાં એ બીજી કોઈ આશા-અપેક્ષા વિના પતિને અનન્ય સેવ્ય માને છે, અને એની સાંગોપાંગ સેવામાં લયલીન રહે છે તો શું એ મનથી દુઃખી છે ? અને એકલા ઊંચાં સુખ-સ્વાર્થ જ દેખનારી પતિથી બેપરવા સ્ત્રી મનથી સુખી છે ?

શું એક ગરીબની સ્ત્રીને પણ પતિ સેવ્ય હોય અને એક ભક્તને દેવ-ગુરુ એવા સેવ્ય ન હોય ? જો નહિ હોય, તો અહંત્વ કેટલું પોષાવાનું ? સ્વાર્થાધતા કેવી રમાયા કરવાની ? હાડકાં કેવા હરામ રહેવાના ? પછી નિરભિમાનતા, પરમાર્થ અને આખાં પરગજુ હાડકાં ક્યારે આવવાનાં ?

અહંત્વ-મમત્વ તો સંસારની જડ છે; એથી સંસાર વધે છે. એ તોડ્યા વિના સંસાર ક્યાંથી હટવાનો ? અને સેવાધર્મ વિના એ જડ શી રીતે ઘટતી આવે ? ‘મારે આ સેવ્ય છે; હવે આમની મતિ, આમનો મત, આમનાં ધોરણ, એ જ મારી મતિ, મારો મત, મારાં ધોરણ,’ એમ સ્વીકારે તો અહંત્વ તૂટતું આવે; તેમજ એમની સાંગોપાંગ નિષ્કામ સેવા ઉઠાવવામાં લાગી પડે તો મમતા-તૃષ્ણા-રાગાદિ તૂટતા આવે. સારાંશ, ‘દેવગુરુની સેવાની મજૂરીમાં મને શું મળે ?’ એ ભાવ ભૂલવાનો છે, અને ‘એ સેવા જ આ ઉચ્ચ જીવનની લ્હાણ છે, ઉપકારીની કૃતજ્ઞતા છે,’ એ ભાવ લાવવાનો છે. સેવાધર્મ પરમ ગહન છે, પણ જેણે નક્કી કર્યું, ‘મારે અનાદિના જટિલ દોષરૂપ આપમતિ, સ્વાર્થાધતા અને હરામ-હાડકાને તોડવા છે, એ તોડીને આ ઉચ્ચ જીવનને સાચું સફળ કરવું છે,’ એને માટે સેવાધર્મ સરળ છે.

૮૩ દિલ ઉમદા રાખવા ચાર પ્રશ્ન : (૧) આપણું અનુકૂળ શું ?

(લેખાંક-૧)

જગતની વચ્ચે રહેતાં બીજાઓ સાથેના વ્યવહારમાં આવવું પડે છે. એમાં આપણી સામે બીજાઓ માયા રમતા, કે મદ કરતા, યા ગુસ્સો વગેરે બતાવતા દેખાય છે. ત્યાં ‘થાય તેવા થઈએ તો ગામ વચ્ચે રહીએ’ એ સૂત્ર અપનાવી આપણે પણ સામે માયા-મદ-ગુસ્સો વગેરે કરવા જઈએ છીએ. પરંતુ એમ કરવામાં દુર્જનની સામે દુર્જનતા કરી સજ્જનતા ગુમાવવાનું થાય છે, દિલ ઉમદાને બદલે ક્ષુદ્ર કરાય છે, એ કેટલું વ્યાજબી છે, એને અંગે આ ચાર પ્રશ્ન વિચારણીય છે,-

(૧) જીવનમાં આપણને બધું અનુકૂળ રહ્યું, ને પ્રતિકૂળ કાંઈ ન આવ્યું, શું એથી ઉચ્ચ માનવભવની સફળતા છે ? કે સજ્જનતા ઉત્તમતા કેળવી જઈએ તો માનવભવની સફળતા છે ?

(૨) શું સામો કે આપણે માયા-મદ-ગુસ્સો કરીએ એથી ફાવટ જ આવી જાય, ને સામો એ કરે એથી એ ફાવી જઈ આપણું બગડી જ જાય એ નક્કી છે ? યા આપણે એ કરીએ એથી આપણે ફાવી જ જઈ એનું બગડી જ જાય ?

(૩) જેવાની સામે તેવા જ થવાનું હોય તો જગતમાં સજ્જનતા ઉત્તમતાનો પ્રવાહ કોણ અખંડ ચાલુ રાખશે ? શું આપણા માથે એ કર્તવ્ય નથી ?

(૪) જગતમાં ચંદન સોનું વગેરે જડ પદાર્થો પણ ભારે આપત્તિમાં ય પોતાનો ઉચ્ચ સ્વભાવ છોડતા નથી, તો ઉત્તમતા અંકાય છે. ત્યારે ચેતન આપણે ઉમદા સ્વભાવ છોડીએ એમાં ઉત્તમતા રહે ? ને એમાં શોભા છે ?

કેમ આ ચાર પ્રશ્ન નજર સામે રાખવાથી દિલ ઉમદા રહી શકે એ જોઈએ.

(૧) કોઈએ આપણા પર ગુસ્સો કર્યો કે આપણી સામે રોફ માર્યો એમાં આપણને આપણું અપમાન થયું લાગે છે, યા સામાની શિરજોરી દબામણી લાગી. આપણી પરવશતા થઈ દેખાય છે. એટલે આપણે એ હટાવવા સામા પ્રત્યે ગુસ્સો અભિમાન બતાવીએ છીએ, યા દિલમાં ડંબ રાખી, કોક બીજો જ દાવ અજમાવીએ છીએ. એમ સામો માયા રમતો આવે તો એની સામે માયા ખેલવાનું યા એને ખુલ્લો પાડી ધમધમાવવાનું કે એની હલકાઈ નિંદા કરવાનું કરીએ છીએ. એમ ઈર્ષ્યા કરનારની સામે ઈર્ષ્યા, મશ્કરી સામે મશ્કરી અથવા ગુસ્સો, અને દિલમાં શત્રુ-સ્થાપન કરવાનું બને છે. પરંતુ આ બધે એ જોવાનું છે કે જીવનની સફળતા-

સાર્થકતા શું આ અધમ ભાવો કરવાથી છે ? કે એના બદલે ક્ષમા-સમતા-સહિષ્ણુતા ને દયા તથા ઉપકાર બુદ્ધિ કેળવવાથી છે ?

ભૂલવા જેવું નથી કે જીવન જીવતાં લક્ષ્ય નીચું બાંધવાથી પછી જીવન માનવનું નહિ પણ પશુનું જીવાય છે. લક્ષ્ય નીચું આ કે ‘બીજાની સામે ફાવે તેટલો ગુસ્સો-રોફ-માયા કરીને કેમ આપણું ઊંચું રાખવું, સામાને દબાવવા, અને આપણો સ્વાર્થ કેમ સાધી લેવો, કેમ આપણે સારામાં ખપવું, ને માન મેળવી લેવું,’-આટલું જ જોયા કરાય.

જીવન જીવીને જો આ જ ખાટી જવાનું હોય, જો આપણી શિરજોરી અને સામાની પરવશતા, તથા આપણને સ્વાર્થ, માન કે યશની સિદ્ધિ જ કમાઈ જવાની હોય, તો એ તો પશુને ય આવડે છે. એક કૂતરું ય બીજા કૂતરા સામે ભસતાં શિરજોરી રાખવા અને સામાને દબાવવા મથે છે. એ ય ટૂંકડો રોટલો અને સારું સ્થાન તથા માન યશ મેળવવા તત્પર હોય છે. માનવ તરીકે જન્મીને ઊંચી બુદ્ધિ મેળવવા પર શું આપણે આ જ કરવાનું હોય ? જો આ જ લક્ષ્ય હોય તો એમાં તો જીવન પશુજીવનની હરોળમાં રહેવાનું. માનવબુદ્ધિ તો વિશિષ્ટ છે; એનાથી કોક વિશિષ્ટ લક્ષ્ય બંધાય, કિન્તુ આવા અધમ નીચા લક્ષ્ય ન બંધાય. એ બાંધવામાં આપણને સરવાળે યા છેવટે જીવનના અંતે એ બધું ખોવાઈ જવાનું રહે છે.

ટૂંકા જીવનને અંતે ખોવાઈ જવાની વસ્તુ જ ટૂંકા-શા વિશિષ્ટ જીવનમાં સાધવા મથાય, એ તો નરી મૂર્ખતા છે. એમ એ સાધવામાં પછી ગુસ્સો રોફ પ્રપંચ ઈર્ષ્યા વગેરે અધમ ભાવો ભરાય એમાં પણ બુદ્ધિહીનતા છે; પશુબુદ્ધિનું કાર્ય છે, માનવબુદ્ધિ તરીકેનું કશું સારું સર્જન નથી. પશુને ય સુલભ એવાં અધમ લક્ષ્ય અને અધમ ભાવ કરવા જતાં માનવજીવન સફળ નથી થતું, સાર્થક નથી બનતું. ઉત્તમ માનવબુદ્ધિ છતાં એ લક્ષ્ય સાધવામાં અને એ અધમભાવો કર્યે જવામાં તો એના ઘેરા સંસ્કાર જોરદાર જામે છે અને પછીના ભવોમાં એનાં ફળ ગુણાકારથી આવે છે. એથી જ દેખાય છે કે એવું જીવન જીવીને અહીંથી મરી પશુ કે કીડા-કીડીના અવતારમાં ગયેલા જીવો રાત દિવસ એવા તુચ્છ સ્વાર્થ સાધવામાં અને એ માટે એવા અધમ ભાવ કેળવતા રહે છે. દા.ત. અહીં તો અમુક જ સમય ખાવા-ભોગવવાની લેશ્યા, અને ત્યાં સમયના માપ વિના જ એવી લેશ્યા !

માટે માનવ-જીવનની સાર્થકતા ઊંચા લક્ષ્ય રાખવામાં અને ઉમદાભાવ કેળવવામાં છે. જેથી આપણે માનેલું તુચ્છ અનુકૂળ જ બની આવવામાં ને પ્રતિકૂળ ન જ બનવામાં મન ન રહ્યા કરે.

(૧) ઊંચા લક્ષ્ય તરીકે શું સાધવું ? સારાં જ્ઞાનપાન અને સારા વિષયો-

માન સન્માન-અહંત્વ સાધવાના નહિ, પરંતુ ત્યાગ-તપસ્યા સંયમ તત્ત્વજ્ઞાન-તત્ત્વભાવના અને દેવગુરુ ભક્તિ તથા પરોપકાર-પરહિતકરણ સાધી જવા જોઈએ.

(૨) એમ ઉમદા ભાવ તરીકે ક્રોધ-માન-માયા-લોભ કર્યે જવાના નહિ, પણ ક્ષમા સમતા-સહિષ્ણુતા, નમ્રતા-નિર્લોભતા, દયા અને કૃતજ્ઞતા-પરોપકાર બુદ્ધિ કેળવ્યે જવી જોઈએ. જીવનની સફળતા જો આ ઊંચા લક્ષ્ય અને ઉમદા ભાવ રાખવામાં મનાય તો સહેજે અધમ ભાવ બંધ કરી દિલ ઉમદા બનાવાય. આપણું અનુકૂળ આ જ, ઊંચા લક્ષ્યની સિદ્ધિ અને ઉમદા ભાવ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૨૩, તા. ૭-૩-૧૯૭૦

(૮૪) (લેખાંક-૨)

ગયા લેખમાં એ જોયું કે જગતની વચ્ચે રહેતાં કેટલાયના પ્રસંગમાં આવવું પડે છે, કે ત્યાં દિલ રોષ-રોફ-પ્રપંચ-ઈર્ષ્યા વગેરેથી અધમ બનતું અટકાવવા ચાર પ્રશ્નમાં પહેલો પ્રશ્ન નજર સામે આ રાખ્યા કરવાનો કે ‘શું અનુકૂળ તરીકે તુચ્છ લક્ષ્ય અને તુચ્છ ભાવો રાખવા એ છે?’ હવે બીજો પ્રશ્ન આ રાખવાનો છે કે ‘શું અધમ ભાવ કરવામાં ફાવટ જ આવી જાય છે?’

ટૂંકી બુદ્ધિએ જોતાં એમ લાગે છે કે જો સામો આપણા પર ગુસ્સો રોફ કે પ્રપંચ કરે તો એને ફાવટ આવી જાય, અને આપણે જો એ ગુસ્સો વગેરે કરીએ તો આપણને ફાવટ આવે.

પરંતુ આ ખોટી ગણતરી છે. દુનિયામાં જોઈએ તો દેખાશે કે ઘણા ય જીવો રોષ-રોફ-પ્રપંચ કરવા છતાં ફાવતા નથી, એમનું અનુકૂળ સિદ્ધિ નથી થતું. આજના જુલ્મ અને લાંચખાઉ તથા તફડંચિયા સરકારી તંત્ર સામે જનતાનો રોષ કેટલો બધો રહે છે? છતાં જનતાને ક્યાં ફાવટ મળે છે? એમ કેટલાય અભિમાની (૧) શેઠિયાનાં અભિમાન ઓફિસરોની સામે કશી ફાવટ લાવતા નથી; (૨) નોકરોનાં અભિમાન શેઠિયાની સામે ફાવટ નથી અપાવતાં. (૩) કેટલાય પતિ કે પત્નીઓનાં અભિમાન નિષ્ફળ નીવડે છે. એમ, દાવ-પેચ માયાપ્રપંચ પણ કરેલા કેટલાયને માથે પડે છે. સારાંશ, રોષ-રોફ-માયાથી ફાવટ આવે એ ગણતરી ખોટી છે.

દુનિયાની વાત-વસ્તુમાં ફાવટ અનુકૂળતા આવવાનો આધાર પોતાના પૂર્વ પુણ્યની સબળતા ઉપર છે. પુણ્ય જો બળવાન, તો ઊંધું કરવા જતાં ય સીધું ઊતરે, ગુસ્સો કરે, અભિમાન કરે, માયા-પ્રપંચ કરે અને એથી ફાવટ આવતી દેખાય. પણ એ ફાવટ ખરી રીતે તો પુણ્ય બળવાન હોય ત્યાં સુધી જ. બાકી તો

પુણ્ય નબળું પડતાં ફાવટ કશી નહિ, અને પેલો ગુસ્સો, અભિમાન, પ્રપંચ પોતાના કપાળે લાગે. રાવણનું પુણ્ય ખૂટતાં અભિમાને એને લક્ષ્મણના હાથે મોત અપાવ્યું. રાવણ ચોથી નરકમાં જઈ પડ્યો. એમ અભિમાન એવું કપાળે લાગ્યું કે મોત અને નરક આવી મળ્યા. એવું લોભમાં ય બને છે. સુભૂમની પાસે ચકવર્તીપણાંની સામગ્રી-સજાવટ હતી, એથી જ આ જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રના છ ખંડ એણે જીત્યા હતા. પરંતુ લોભથી હવે ધાતકીખંડના ભરતના છ ખંડ જીતવા ચાલ્યો, ત્યાં માનેલી અનુકૂળતા સિદ્ધિ ન થઈ અને લોભ કપાળે લાગ્યો, જે વિમાનમાં લ્હાવ-લશ્કર લઈને જતો હતો એ વિમાનને ખભેથી ઊંચકનાર સોળહજાર યક્ષોએ એકી સાથે ખભા ખેંચી લીધા, ને બધું સમદ્રના તળિયે ગયું, સુભૂમ ત્યાં ડૂબી મરીને સાતમી નરકે ગયો.

(૧) બસ, આ જોવાનું છે કે ‘શું દુર્જનની દુર્જનતાની સામે આપણે સજ્જનતા ગુમાવીએ તેથી ફાવટ જ આવે છે? અનુકૂળ જ સિદ્ધિ થાય છે? ના, એથી કાંઈ નહિ; એ તો પુણ્ય પહોંચે તો જ બની આવે. બાકી ગુમાવેલી સજ્જનતા માથે પડે.’

(૨) બીજું પૂર્વે વિચાર્યું એ જોવાનું કે ‘જીવનમાં ફાવટ અને અનુકૂળ કોને કહેવાય? બહારનું બધું મનગમતું બની આવે એ છે? ‘ના, ખરી ફાવટ ખરી અનુકૂળતા તો અંતરાત્માના રાગ-દ્વેષાદિ કષાય મોળા પડી વૈરાગ્ય-ઉપશમ-ક્ષમાદિ ભાવો સિદ્ધિ થતા આવે એ છે; તેમજ અનાદિની ભૂખારવી અને વિષયગૃહ ઈન્દ્રિયો પર સંયમ-અંકુશ સિદ્ધિ થતો આવે, ને એથી ઈન્દ્રિયોની ભૂખ-ગૃહિ ઓછી થતી આવે, એ ખરેખરી ફાવટ છે, સાચી અનુકૂળતા છે, એવું ઉમદા દિલ બનતું આવે એ જ ખરી ફાવટ અને એમાં જ જીવનની સફળતા છે.

(૩) ત્રીજી વાત આ, કે પૂર્વ પુરુષો સજ્જનતાને જીવતા આવ્યા અને આપણા સુધી એ આદર્શ પહોંચાડ્યો એ આપણા ઉપર મહાન ઉપકાર છે. એની કૃતજ્ઞતા બજાવી ઉપકારનો બદલો વાળવાનું પણ આમાં છે કે આપણે સજ્જનતાને જીવી બતાવીએ. એથી જ આગળ નવી પ્રજામાં એ જોઈને સજ્જનતા જીવવાનું થશે, એથી એનો પોતાનો ઉપકાર થશે અને સજ્જનતાનો માર્ગ આગળ ચાલુ રહેશે. આમ કૃતજ્ઞતાપાલન, નવી પ્રજા પર ઉપકાર અને ભવિષ્યમાં સજ્જનતાનો અખંડ પ્રવાહ વહેતો રાખવો, એ આપણું પરમ કર્તવ્ય છે.

(૪) વળી ચોથી વાત આ, કે જડ જેવા વૃક્ષ ચંદન નદી વગેરે પોતાના ઉમદા કાર્ય ઉમદા સ્વભાવ ન છોડે એમાં એની શોભા છે, એમ ચેતન આપણે દુર્જનની દુર્જનતાની સામે પણ આપણો સજ્જન-સ્વભાવ અને સજ્જનતાના ઉમદા

કાર્ય ન છોડીએ એમાં આપણી શોભા છે. એમાં જ જીવનની સફળતા છે.

સારાંશ, (૧) બહારની ફાવટ પુણ્ય પર આધારિત છે; (૨) ખરી ફાવટ અંદરમાં સજ્જનતા અખંડ રહે એ છે; (૩) એ જ જીવનકર્તવ્ય છે અને (૪) ચંદનાદિના દૃષ્ટાન્તે સજ્જનતાનો સ્વભાવ અખંડ જળવાય એમાં જ શોભા છે;- આ ચાર વસ્તુ બરાબર હૈયામાં કોતરાઈ જાય, અને સતત નજર સામે રહ્યા કરે, તો સ્વભાવ દિલ ઉમદા બન્યું રાખવાનું અને ઉમદા જ વિચાર-વાણી-વર્તાવ કેળવ્યે જવાનું સરળ છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૨૫, તા. ૨૧-૩-૧૯૭૦

૮૫) શુદ્ધ અવસ્થા શુભ અવસ્થાની પ્રવૃત્તિથી આવે

જગતમાં વસ્તુના બે પ્રકારનાં સ્વરૂપ હોય છે. દા.ત. પુદ્ગલો અશુચિ પણ હોય છે, શુચિ પણ હોય છે, રત્નાદિ શુચિ-પવિત્ર છે, વિષાદિ અશુચિ-અપવિત્ર હોય છે. આકાશ પણ એ અશુચિનું અવગાહનારું હોય છે, તેમ શુચિ પુદ્ગલોનું પણ અવગાહક છે. પાયખાનાનું સ્થાન અર્થાત્ આકાશભાગ, ભલે એ ઘસી એસિડપાણીથી તદ્દન સાફ યોખ્મું કરી નખાયું, છતાં હજી જ્યાં સુધી પાયખાના માટેનું સ્થાન છે ત્યાં સુધી એ, અશુચિ જ ગણવામાં આવે છે. ત્યાં કાંઈ ભાણું માંડીને જમવા બેસાતું નથી. આ ‘સ્થાન’ એટલે આકાશભાગ એમાં ય બે પ્રકાર.

એવી રીતે સંસારી આત્મા અંગે પણ બે ભેદ પડે છે, કેટલાક ચોર-લૂંટારા-વેશ્યા-ખૂની વગેરેના ધંધા કરનારા એ ખરાબ ગણાય છે, ત્યારે દયાળુ-દાની-સત્યવાદી સંતમહાત્મા વગેરે સારા ગણાય છે. એમ એનો એ જ આત્મા ક્રોધમાં-મદમાં ધમધમતો હોય કે માયા-દ્રોહમાં રમતો હોય ત્યારે પિશાય-વરુ જેવો ભયાનક લાગે છે, અને એ જ જ્યારે એવો મટી દયાળુ-ક્ષમાશીલ-સહિષ્ણુ-ભદ્રક-દાનશીલ-સંયમી-તપસ્વી વગેરે હોય ત્યારે સુંદર દેખાય છે.

જીવની આ બે જાતની અવસ્થા છદ્મસ્થ સંસારીપણામાં હોય છે. પછી જ્યારે એ વીતરાગ બને છે, ત્યારે એ રાગ-દ્વેષ, ક્રોધાદિ કરાવનારાં કર્મથી સર્વથા રહિત હોઈ એમને એ મલિન ભાવો નથી હોતા. તેમ એનાં કર્મને દબાવનારી વૈરાગ્ય-દયા-તપસ્યા-ક્ષમાદિ સાધના પણ એમને ચાહીને કરવાની નથી હોતી; કેમ કે એનાં કર્મને એવી એવી સાધનાથી એમણે હવે સર્વથા નષ્ટ કરી દીધાં છે. હવે

તો એ જગતના પદાર્થ-પ્રસંગો પ્રત્યે સર્વથા અલિપ્ત અનાસક્ત-ઉદાસીન-વીતરાગ બનેલા છે. તો શું એ ક્ષમાદિ સાધના ન કરે તો ક્રોધ વગેરે કરે ? ના, ક્રોધ આદિનાં કર્મ જ એમને નથી તેથી ક્રોધાદિ થાય જ નહિ. તેમ એવાં કર્મ અને એના ઉદય જ નહિ તેથી એને દબાવવા ક્ષમાદિ કરવાના ય ન હોય. એ તો તદ્દન શુદ્ધ સ્ફટિકવત્ વીતરાગ ભાવમાં જ હોય. પછી ભલે ત્યાં લેશમાત્ર પણ ક્રોધાદિ નહિ તેથી એને સહજ સિદ્ધ ક્ષમાદિ કહીએ; બાકી વીતરાગને એ ચાહીને કરવાના ન હોય. ક્ષમાદિ ધર્મ ચાહીને કરવાના તેમને કે જેમને હજી ક્રોધાદિ કર્મ મોજુદ છે, અને એ પોતાનો ઉદય દેખાડી જીવને ક્રોધી વગેરે બનાવવાની શક્યતા છે.

આ સૂચવે છે કે વીતરાગ બનતા પહેલાં જીવમાં જે બે જાતની અવસ્થા, - ક્રોધી-ક્ષમાશીલ, અભિમાની-નમ્ર, ખાવકલી-તપસ્વી, કૃપણ-દાનવીર, રાગાંધ-વિરાગી, ખૂની-અહિંસક વગેરે, -દ્વિવિધ અવસ્થા હોઈ શકે છે, એમાં ક્રોધ-માન આહારલુબ્ધતા કૃપણતા વિષયાંધતા વગેરે અવસ્થા તો ક્રોધાદિ મોહનીયકર્મને છૂટો દોર આપવાથી થાય છે, ત્યારે ક્ષમાદિ અવસ્થા એ કર્મોને તત્ત્વવિચારણાદિ દ્વારા દબાવતા રહેવાથી યાને એના ઉદયને નિષ્ફળ કરતા રહેવાથી બને છે. દા.ત. મિલિટરી પોલિસ લઈને ફરનારો માણસ ડાકૂના દાવને નિષ્ફળ કરે છે. ફલુની હવા વખતે આહાર-વિહારમાં નિયમિત-સંયમી-નિગ્રહી એ હવાને નિષ્ફળ કરે છે. એમ ક્ષમાદિની વિવિધ સાધનાથી ક્રોધાદિ-કર્મ નિષ્ફળ જાય છે. તે જેમ પેલો ડાકૂ કે પેલી હવા નષ્ટ થઈ ગયે પછી માર કે રોગનો સંભવ નહિ, એમ અહીં ક્ષમાદિ સાધનાઓ સાધતાં, પેલાં કર્મ સર્વથા નષ્ટ થઈ ગયે પછી ભય નહિ, ક્રોધાદિનું નામ નહિ. ત્યાં સર્વથા વીતરાગદશા આવીને ઊભી રહી પછી પેલી સાધના કરવાની રહે નહિ.

આ ઉપરથી એ ફલિત થાય છે કે વીતરાગભાવ નથી આવ્યો ત્યાં સુધી ક્રોધાદિની મલિન અવસ્થાને ક્ષમાદિની સાધના દ્વારા દબાવતા જ રહેવું પડે, નામશેષ કરતાં રહેવું પડે. જ્યાં સુધી એનાં કર્મ સર્વથા નષ્ટ નથી થયા ત્યાં સુધી એને પગભર ન થવા દેવા માટે, એના ઉદયને નિષ્ફળ કરવા માટે સાધના અખંડ ચાલુ રાખવી પડે. ભરોસે ન બેસી રહેવાય કે ‘પ્રવૃત્તિ ભલે ગમે તે ચાલુ હોય, કર્મ ભોગવાઈને ખલાસ થઈ ગયે વીતરાગ બની જવાશે.’ કેમ કે ક્રોધાદિની યા રસદાર નિરંકુશ ખાનપાનાદિની કે મનોહર રૂપસ્પર્શ આદિ વિષયોના ભોગવટાની પ્રવૃત્તિથી તો નવા લોટબંધ ક્રોધાદિકર્મ ઊભાં થઈ જાય છે, જેના ભોગવાઈને નિકાલ માટે જન્મો જોઈએ, અને એ વખતે પાછી એવી પ્રવૃત્તિથી વળી નવા પારાવાર કર્મજથા ઊભા થઈ ગયા હોય છે એમ એનો કદી અંત ન આવે.

એ તો ક્રોધાદિ કરાવનારાં કર્મોને ક્ષમાદિની સાધનાપ્રવૃત્તિ દ્વારા નિષ્ફળ જ કરતા ચાલવું પડે. ‘ખાઉ-ખાઉ’ની લત કરાવનાર કર્મને ત્યાગ-તપસ્યાની સાધના દ્વારા દબાવવા જ પડે. વિષયસંજ્ઞા કરાવનારાં કર્મોને જિનભક્તિ-દાન-સાધુસેવા-વ્રતનિયમ-સામાયિક વગેરેની પ્રવૃત્તિ દ્વારા નિષ્ફળ કરતા જ રહેવું પડે. એમ કરતાં કરતાં કર્મની આવક ઘટે, નિકાલ વધે, ને અંતે મોહનીયનાં સર્વકર્મ ક્ષય થઈ વીતરાગ થવાય.

એટલે હવે નિશ્ચયધર્મની બોગસ વાતો કરીને એ ત્યાગ-તપ-જિનભક્તિ-દયા-દાન-વ્રતનિયમાદિના વ્યવહારધર્મને ઉડાવનાર કેટલા ખોટા છે એ સમજી શકાય એવું છે. ‘કાયા, વાણી અને ઈન્દ્રિયોથી પ્રવૃત્તિ ગમે તે ચાલુ હોય, એની કોઈ અસર આત્મા પર કે એ કર્મના ઉદય પર નથી, અસર તો માત્ર અંતરાત્માની ભાવની છે; માટે ભાવ શુદ્ધ રાખો,’ આવો ઉપદેશ, આત્મા અને કર્મનાં વિજ્ઞાનને તદ્દન નહિ સમજવાથી થતો હોઈ, પાપઉપદેશ છે. શુદ્ધ વીતરાગ અવસ્થા આવતા પહેલાં કર્મજન્ય અશુભ અવસ્થાને રોકવા માટે ક્ષમાદિ શુભ અવસ્થાની પ્રવૃત્તિ કરતાં જ રહેવું પડે. શુભથી શુદ્ધ આવે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૧૮, અંક-૨૬, તા. ૨૮-૩-૧૯૭૦

૮૬) અતિજરૂરી દૈષ્ટિની નિર્મળતા અને શાસ્ત્રશ્રવણ

આત્માની શુદ્ધિ કરવા માટે પહેલી જરૂર દૈષ્ટિના સંશોધનની છે. એટલા માટે જ જૈનશાસન મોક્ષમાર્ગનો પ્રારંભ સમ્યગ્દર્શનથી બતાવે છે. ‘સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ’ એ શ્રી તત્ત્વાર્થાધિગમ મહાશાસ્ત્રનું પહેલું સૂત્ર છે; અને એમાં જ સમ્યગ્દર્શનને તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન-સ્વરૂપ કહ્યું છે. તત્ત્વની યથાર્થ શ્રદ્ધા થાય એ સમ્યગ્દર્શન.

જીવન અનેક પ્રસંગો અને ઘટનાઓ પર પસાર થાય છે. વળી એમાં અનેક પદાર્થના સંપર્ક અને અનેક કાયિક-વાચિક-માનસિક પ્રવૃત્તિઓ બનતી રહે છે; આ બધામાં સમ્યગ્દર્શન જાગતું રાખવાનું છે, એટલે યથાર્થ તત્ત્વશ્રદ્ધા તત્ત્વદૈષ્ટિ જીવંત-જાગ્રત રાખવાની છે. માત્ર કોઈ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ વખતે કે મંદિર ઉપાશ્રયાદિ ધાર્મિક સ્થાનમાં જ સમ્યગ્દર્શન જાળવવાનું યાને તત્ત્વદૈષ્ટિ ઊભી રાખવાની અને બાકીના સ્થળે કે સમયે એ નહિ, એવું નથી; સમ્યગ્દર્શન તો આત્મા સાથે ચોવીસે કલાક વણવાનો ગુણ છે.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૧૭૩

સમ્યગ્દર્શનને જીવન સાથે વણી લેવા માટે કહો, કે જીવન જીવતાં દૈષ્ટિ સર્વત્ર સાફ-સ્વચ્છ રાખવા માટે કહો, તત્ત્વપરિણતિ એ અમોઘ ઉપાય કેળવવાની જરૂર છે. સર્વજ્ઞ ભગવાને જીવ અજીવ વગેરે તત્ત્વને જેવાં સ્વરૂપે ઓળખાવ્યા છે, એ સ્વરૂપોનું દૈષ્ટિમાં ઊંડું ઘડતર કર્યું જવાની જરૂર છે. દા.ત. સર્વજ્ઞપ્રભુએ જીવ-અજીવને જ્ઞેય સ્વરૂપવાળા કહ્યાં, તો આપણી દૈષ્ટિમાં એ તત્ત્વો પ્રત્યે એ સ્વરૂપ ઘડાતું યાને ઓતપ્રોત બનતું રહેવું જોઈએ. પછી જ્યાં આપણા સ્વાર્થના પૂરક સ્નેહીઓ પ્રત્યે રાગ અને સ્વાર્થની આડે આવનારા પ્રત્યે દ્વેષ જાગવા જાય ત્યાં અંતરમાં એ દૈષ્ટિ જાગ્રત હોય કે આ બંને ય માત્ર જ્ઞેય છે, પણ રાગ કે દ્વેષનાં પાત્ર નહિ, એમના પર કશો રાગ કે દ્વેષ કરવા જેવો નહિ. હું રાગ-દ્વેષમાં તણાઉં છું એ મારી મૂર્ખતા છે; એમાં અનાર્થ મનુષ્યની જ રીતભાત આચરાય છે. એમાં ભવનાં ફેરા વધે છે, ને માનવજન્મ એળે જાય છે.’ આ આંતરદૈષ્ટિ જાગતી હોય તો બાહ્ય જડ-ચેતન પર રાગ-દ્વેષમાં તીવ્રતા ન આવે. એમ પાપ-આશ્રવ-બંધ તત્ત્વને હેય (ત્યાજ્ય) સ્વરૂપવાળા અને પુણ્ય-સંવર-નિર્જરા-મોક્ષ તત્ત્વને ઉપાદેય (ગ્રાહ્ય) સ્વરૂપવાળાં તરીકે દૈષ્ટિમાં ખૂબ ઓતપ્રોત કર્યાં હોય, તો પછી હેયમાં પ્રવૃત્તિ કંપવાળી ભયવાળી બને; અને ઉપાદેય તરફ ભારે આકર્ષણ-પ્રેમ-અભિલાષા બની રહે.

જીવનમાં ખાન-પાનના, બોલવા-ચાલવાના, ધંધા વેપારના, કમાવા-ખોવાના, બીજાઓ સાથેના વ્યવહારના અને જોવા-સાંભળવા વગેરેના અનેક પ્રસંગ બને છે. આ દરેક પ્રસંગમાં આંતર દૈષ્ટિ તે તે તત્ત્વનાં સ્વરૂપને અનુરૂપ રહેવી જોઈએ; (૧) જીવ કે અજીવની વાત આવી તો એનાં જ્ઞેય સ્વરૂપને અનુસારે ઉદાસીન ભાવના, લક્ષવાળી દૈષ્ટિ જોઈએ. તેથી મનને એમ થાય કે આમાં રાજી-નારાજ થવા જેવું કંઈ નથી.’ એમ સમજી રાગ-દ્વેષને નિરર્થક ગણે. એમ (૨) પૈસા ટકા, ઈન્દ્રિયવિષયો આરંભસમારંભ જૂઠ અનીતિ વગેરે આશ્રવ પ્રત્યે હેયદૈષ્ટિ રહે, તેથી એમાં કંપ ભય અરુચિ અનુભવે એમ, (૩) દાનાદિ ધર્મ જિનભક્તિ, સાધુસેવા શ્રાવકના આચાર-વિચાર, સાધર્મિક પ્રેમ વાત્સલ્ય અને ક્ષમાદિ ગુણો તરફ સદા ઉપાદેયદૈષ્ટિ આકર્ષણ, અભિલાષા જાગતી રહે.

આની વારંવાર ભાવના કરતા રહીને આંતર દૈષ્ટિમાં આ બધું એવું વણી લેવું જોઈએ કે જીવનના પ્રસંગે પ્રસંગ પર એની છાયા પડે; આત્મા જાગતો રહે; એને બરાબર ખ્યાલમાં હોય કે ‘કર્તવ્ય શું છે અને હું શું કરી રહ્યો છું?’ ઊલટ વર્તાવ તરફ નફરત ગ્લાનિ રહે; ને કરણીય વર્તાવમાં ભારે આનંદ હોય, આને નિર્મળ દૈષ્ટિ કહેવાય.

૧૭૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

દષ્ટિની નિર્મળતા એ પાયાનો વિકાસ છે, મૂળભૂત ઉત્થાન છે, અને એ સર્વજ્ઞનાં વચન પરની અથાગ શ્રદ્ધાથી અને સર્વશોકત તત્ત્વના શ્રદ્ધામય બોધથી બની આવે છે. માટે રોજિંદા જીવનમાં સર્વજ્ઞ-વચન યાને જિનવાણીનું શ્રવણ-વાંચન મુખ્યપણે રહેવું જોઈએ જેથી તત્ત્વબોધ તત્ત્વપરિણતિ વધતા રહે, અને એથી દષ્ટિ વધુ ને વધુ નિર્મળ થતી ચાલે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૨૭, તા. ૪-૪-૧૯૭૦

૮૭ જિનવચનની વિશેષતાઓ કઈ ? કયા જ્ઞાન-વીર્ય-સુખથી અનંત જ્ઞાન-વીર્ય-સુખ ?

સંસાર-પરિભ્રમણથી થાકેલા અને જલદી મોક્ષ પામવાની ઈચ્છાવાળા ભવ્યાત્માને એકમાત્ર સહારો છે શ્રી જિનવચનનો. કેમ કે વીતરાગ અને સર્વ પ્રત્યક્ષદ્રષ્ટા સર્વ શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતનાં વચન (૧) યથાર્થ તત્ત્વનિરૂપણ કરે છે, (૨) વાસ્તવિક વિશ્વ-સંચાલનની સ્થિતિ બતાવે છે, તથા (૩) સચોટ મોક્ષમાર્ગનું ઉત્સર્ગ-અપવાદ સાથે પ્રતિપાદન કરે છે. જિનવચન-જિનાજ્ઞા ત્રિકાલ-સત્ય છે; (૪) એકેન્દ્રિય સૂક્ષ્મ જીવો સુધીનો વિસ્તૃત ખ્યાલ એ આપે છે; (૫) જ્ઞાનાવરણીયાદિ ૮ કર્મોનો વિસ્તાર, (૬) એના બંધ-ઉદય-સંક્રમણ વગેરે, તથા (૭) ૧૪ ગુણસ્થાનકનું વિશદ સ્વરૂપ એ બતાવે છે; (૮) નયવાદ-અનેકાંતવાદ-સપ્ત ભંગી-નિક્ષેપ આદિ એની અનન્ય ભેદ છે. (૯) ચૌદ રાજલોકનું વિસ્તૃત યથાર્થ સ્વરૂપ. (૧૦) વિરતિ માર્ગ, (૧૧) બ્રહ્મચર્યની નવ વાડ, વગેરે વગેરેનું નિરૂપણ જિનવચનની અનન્ય વિશેષતાઓ છે. તેથી એના જ આધારે મોક્ષ થાય.

તાત્પર્ય, તાત્ત્વિક, ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક દષ્ટિએ જિનવચનની અનેરી વિશેષતાઓ છે.

આનો મહાન ઉપયોગ આત્માનો મોક્ષ સિદ્ધ કરવામાં છે; અને એ આ રીતે શક્ય છે, કે જીવને મોક્ષમાં જે અનંત જ્ઞાન, અનંત વીર્ય અને અનંત સુખ પ્રગટ રહે છે, એ એનો સહજ સ્વભાવ જ છે, ને તે જીવ પરનાં કર્મઆવરણ દૂર થયેથી પ્રગટ થાય છે. એ પ્રગટ કરાવવાની તાકાત જિનવચનમાં એટલા માટે છે કે

જિનવચનના જ્ઞાનથી અનંતજ્ઞાન પ્રગટે, જિનવચનના પાલનના જ વીર્યથી અનંત વીર્ય પ્રગટે. તથા જિનવચનના પાલનમાં જ સુખ માનવાથી અનંત સુખ પ્રગટ થાય.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૧૭૫

જ્ઞાનથી જ્ઞાન, વીર્યથી વીર્ય, ને સુખથી સુખ-પરંતુ તે જિનવચનના જ્ઞાન-વીર્ય-સુખથી જ. આનું કારણ એ છે કે

(૧) જિનવચનનું જેમ જેમ જ્ઞાન વધારતા જવાય, તેમ તેમ જીવાદિ યથાર્થ તત્ત્વ, સમ્યગ્ મોક્ષમાર્ગ, વાસ્તવિક સિદ્ધાંતો, અને સમ્યગ્ હેય-ઉપાદેયની બુદ્ધિ અધિકાધિક ખૂલતી જાય છે. એથી સમ્યગ્જ્ઞાનના સંસ્કારોની વૃદ્ધિ થતી આવે; તેથી સરવાળે અનંત જ્ઞાન પ્રગટ થાય એ સહજ છે; કેમ કે, એથી મોહનીય કર્મ અને જ્ઞાનાવરણકર્મ તૂટતા આવે એટલે એના સર્વનાશના અંતે અનંત જ્ઞાન પ્રગટ થાય એ સ્વાભાવિક છે.

(૨) ત્યારે, જિનાજ્ઞાના પાલનમાં વીર્ય ફોરવવાથી અનંત વીર્ય પ્રગટ થાય એ પણ સહજ છે; કેમ કે આત્માનું અનંત વીર્ય વીર્યાંતરાય-કર્મથી દબાયું છે, અને એ વીર્યાંતરાય-કર્મ અસદ્ વીર્યપ્રયોગથી ઊભા થયેલા છે. હવે જો સદ્ વીર્ય-પ્રયોગ થાય તો તે કર્મ તૂટે એ સહજ છે. જિનવચન સદ્ વીર્યપ્રયોગના માર્ગ બતાવે છે. અસત્થી નિવૃત્તિ અને સત્માં પ્રવૃત્તિના યથાર્થ પ્રકાર જગતમાં જિનવચન જ બતાવે છે. એવાં જિનવચનના પાલનમાં ફોરવેલું વીર્ય ક્રમશઃ વીર્યાંતરાયને તોડતું આવે એ યુક્તિયુક્ત છે.

વળી શુદ્ધ આશયથી જિનવચનના પાલનમાં પ્રયત્ન કરવા દ્વારા ‘ઉદ્યોગ રસ વધારે’ એ ન્યાયે જિનાજ્ઞાપાલનનો રસ વધે છે; તેથી અધિકાધિક વીર્ય એમાં ફોરવાતું જાય છે, તો એ અંતે અનંત વીર્ય પ્રગટ કરે એમાં નવાઈ નથી. દેખાય છે કે શ્રાવક ત્રસ જીવોની દિલથી દયા અને સ્થાવર-જીવહિંસામાં યતના-જયણા-શક્ય રક્ષણબુદ્ધિ જાળવવામાં પ્રયત્નશીલ રહેવાથી આગળ વધતાં એનામાં સર્વ જીવોની અહિંસાનું વીર્ય પ્રગટ થાય છે. એ સૂચવે છે કે જિનાજ્ઞાપાલનના વીર્ય પ્રયોગથી વિશેષ વીર્ય સ્ફુરે, અને એથી અંતે અનંત વીર્ય પ્રગટ થાય.

(૩) જિનાજ્ઞાપાલનમાં સુખ માનવાથી અનંત સુખ પ્રગટ થાય એનું કારણ એ છે કે સંસારના દુઃખ જિનાજ્ઞાથી વિરુદ્ધ જઈને વિષયસુખ-આહારસુખ-આરામી પ્રમોદસુખ તથા કષાયસુખ માનવાથી ઊભા થયેલા છે. હવે જો જિનાજ્ઞાપાલનમાં સુખ માનવાનું ઊભું કરાય, તો જિનાજ્ઞા તો વિષયત્યાગ આહારસંયમ, કષાયનિગ્રહ, ક્ષમાદિ ધર્મ અને આવશ્યક-પ્રતિલેખના (પડિલેહણા) સ્વાધ્યાયાદિ તથા પરિસહાદિસહનમાં જ પ્રવર્તવાનું કહે છે; એટલે એ જ આનંદ પૂર્વક કરવું જોઈએ. એથી અશાતાવેદનીય કર્મ ભારે તૂટતા આવે, અને શાતાવેદનીય પણ અંતે આયુષ્યસમાપ્તિએ ખત્મ થઈ જાય; તેથી અવ્યાબાધ અનંત સુખ પ્રગટે એ સહજ છે. વળી આ જિનાજ્ઞાઓ પાળવામાં સુખ માનવાથી ભ્રાન્ત સુખોમાં સુખની કલ્પના

૧૭૬

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

નષ્ટ થઈ જતાં અંતે અભ્રાન્ત સાચું આત્મસુખ અનંતુ પ્રગટ થાય એ સહજ છે.

આમ, જિનવચનના જ્ઞાનથી અનંત જ્ઞાન, એનાં પાલનના વીર્યથી અનંતવીર્ય, અને એ પાલનમાં સુખ અનુભવવાથી અનંત સુખ પ્રગટ થાય છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૨૮, તા. ૧૧-૪-૧૯૭૦

૮૮ ધર્મચૈતન્ય કેમ વિકસે ?

આજની ધાંધલિયા જીવન-પદ્ધતિમાં ભૌતિક બાબતો મુખ્ય બની ગઈ છે અને ધર્મને જીવનમાં ગૌણ સ્થાન અપાય છે. ધર્મી આત્મા પણ પોતાના જીવનમાં તપાસે કે ‘મારા જીવનમાં ધર્મ મુખ્ય છે ? કે સાંસારિક બાબતો ?’ તો ઘણે ભાગે ધર્મની ગૌણતા દેખાશે. ત્યારે જેના જીવનમાં ધર્મ નથી એને તો આ તપાસવાનું ય શું હોય ? પરંતુ એથી કાંઈ એ સાચું સુખ કે શાંતિ અનુભવી શકતો નથી. કેમ કે ધર્મની બેપરવાઈએ જીવનમાં ઈષ્ટ-અનિષ્ટ વિષયોની ચિંતા અને કોધાદિ કષાયોનો ઉકળાટ ચાલ્યા જ કરે છે. ત્યાં શાંતિ ક્યાંથી હોય ? એવું ભૌતિક બાબતોને મુખ્ય કરનાર ધર્મી જીવને પણ અનુભવાય છે. એટલે જીવનમાં સાચી શાંતિ અને ઉન્નતિ તો જ આવે કે જીવનમાં ધર્મને મુખ્ય કરાય, ધર્મચૈતન્ય વિકસાવાય, વધારાય.

ધર્મ કેટલા પ્રમાણમાં કરાય છે, એના કરતાં ધર્મચૈતન્ય કેટલું જાગતું રખાય છે અને વિકસ્વર કરાય છે એના પર શાંતિ-ઉન્નતિનો આધાર છે. એ ચૈતન્ય જાગતું-વિકસતું કરવા માટે જીવનમાં નવો નવો સંવેગ જગાવતા રહેવાની જરૂર છે.

‘સંવેગ’ એટલે મોક્ષનો રંગ અને મોક્ષ માટે ધર્મનો રંગ, પરમાત્મ પ્રીતિ, સાધુભક્તિ, સત્સંગ, જીવદયા, વ્રત-નિયમ, દાનાદિ, અહિંસાદિ, સર્વજ્ઞશાસ્ત્રશ્રવણ વગેરે વગેરેનો દિલમાં રંગ ઊછળે એનું નામ સંવેગ. એ વધતો ચાલે તેમ તેમ ધર્મચૈતન્ય વિશેષ વિશેષ વિકસ્વરપણે ધબકતું રહે. પોતાની ચેતનામાં ધર્મનો વધતો મધમઘાટ અનુભવાય.

એ વધતો સંવેગ યાને ધર્મરંગ એક એવી ચીજ છે કે જેવી રીતે એના એ સૂર્યને હજારોવાર જોયો છતાં નવી સવારે એને જોતાં જુદો જ ચમકારો અનુભવાય છે, એમ દેવદર્શનાદિ આરાધના એની એ છતાં પ્રતિદિન ધર્મરંગનો જુદો જ ચમકારો અનુભવમાં આવે.

સંવેગની વૃદ્ધિ માટે આ ઉપાયો છે,

(૧) નવું નવું ક્રિયારહસ્ય જોતા રહેવાનું. (૨) પર પદાર્થ-તરફ દ્રષ્ટિ ને આકર્ષણ ઘટાડતા રહેવું, ને એથી વિમુખતા વધતી રાખવી. (૩) નવું નવું સમ્યગ્જ્ઞાનાદિ પ્રાપ્ત કરતા રહેવું. (૪) ઈષ્ટ-અનિષ્ટ પ્રત્યેના રાગ-દ્વેષ ઘટતા આવે એમ કરવું. (૫) સમ્યગ્દર્શનના આઠ આચાર અધિકાધિક સેવવા. (૬) દેવદર્શનાદિ તથા વ્રત-નિયમ-અનુષ્ઠાન આરાધવાના તે શાસ્ત્ર કહે છે માટે, કે પુણ્ય મળે માટે એમ નહિ, પરંતુ જીવનમાં આ જ કરવા યોગ્ય કરણી છે એમ સહજરૂપે આરાધવા, અને એનું મમત્વ વધારતા જવા પ્રયત્ન કરવો. (૭) સંસાર સમગ્રને પર ધર રૂપે યાને દુશ્મનના ધર તરીકે જોવામાં વેગ વધારવો, યાને સંસારવાસ તરફ નફરત વધારવી.

આ પ્રયત્નોમાં પ્રમાદ ન આવે એ માટે આ વિચારવું કે,-

(૧) ‘અરે ! શાસન મળ્યા પછી ય હજી મારા હૃદયમાં મોહનું ઘેરું અંધારું છે ? (૨) મને કેવી ઉત્તમોત્તમ મોક્ષમાર્ગની સગવડ મળી છે ? (૩) એ મળ્યા પછી મેં એની કદર કેટલી વધારી ? તેમજ (૪) રાગાદિ કષાયો કેટકેટલા ઓછા કર્યા ? તથા (૫) ધર્મ કેટલો વધાર્યો ? શરીરશક્તિ વધારવા, પૈસા વધારવા, માનસન્માન વધારવા, સતત ધગશ અને કાળજી રહે, તો ધર્મ વધારવા નહિ ? શું મારે થોડા ધર્મમાં સંતોષ માની બેસવાનું ? (૬) હું મોક્ષ ક્યારે પામીશ ? (૭) અહીંની એકેક આહારાદિ-સંજ્ઞાપ્રવૃત્તિ તથા રાગાદિલાગણી એના સંસ્કાર વધાર્યે જાય છે; એ પછી કયા ભવમાં ઓછા કરી શકીશ ?... આમ વિચાર્યા કરવાથી પ્રમાદ ઓછો થશે, સંવેગના ઉપાયો સેવતા રહેવાશે, ને તેથી ધર્મમાં નવું નવું જોમ, નવો નવો સંવેગ અનુભવાશે.

આ બંને જાતના મુદ્દાઓ માત્ર નામથી કહ્યા છે; પરંતુ એ દરેક પર વિસ્તારથી વિચારવા જેવું છે; જેથી એના પ્રયત્નમાં દિલ સદા ઉજમાળ રહે. એવા પ્રયત્નથી સંવેગ વધતો આવે છે ધર્મચૈતન્ય ખીલતું રહે છે. રોજિંદા સાંસારિક જીવનમાં શું, કે સાધુજીવનમાં શું, ધર્મક્રિયાઓ તો અમુક જ કરાતી હોય છે, પરંતુ એમાં ને એમાં ધર્મચૈતન્ય વધતું કરી શકાય છે.

એથી જે લોકો એમ કહે છે, કે ‘અમો આટલો ધર્મ તો કરીએ જ છીએ. હવે વિશેષ શું થઈ શકે ?’ એમને ખબર નથી કે વિશેષ તો, ઉપર કહ્યું તેમ, તે તે ઉપાયો આદરી સંવેગ અને ધર્મચૈતન્ય વધારતા જવાનું છે. વીતરાગ ન બનીએ ત્યાં સુધી એ ઉપાયોમાં લાગ્યા રહેવાનું છે; ને એ કાર્ય કાંઈ ઓછું નથી. ધર્મી જીવોએ આ ખાસ ધ્યાનમાં રાખી આગળ વધવાનું છે, જેથી ધર્મચૈતન્ય વધ્યે પાપ ઓછા થતા આવે; જીવન અધિકાધિક નિષ્પાપ પવિત્ર બનતું રહે.

૯૯ પ્રતિકૂળ વેઠવાં એ પણ એક અનિવાર્ય સાધના

તીર્થંકર ભગવાનને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયે તીર્થંકર નામકર્મનું પુણ્ય ઉદયમાં આવે છે, અને સાથે અષ્ટ પ્રાતિહાર્યની શોભાની જેમ પ્રભુને છએ ઋતુની અનુકૂળતા થાય છે. તેથી શું શિયાળાની કડકડતી ઠંડી, કે શું ઉનાળાની ધમધોખ ગરમી, એ એમને પીડવાની નહિ. જગતને એ પ્રતિકૂળ બને, પરંતુ ભગવાનને નહિ. પ્રભુનો એ અતિશય છે.

અહીં સવાલ થાય કે એ અતિશય પ્રભુને કેવળજ્ઞાન પછી કેમ ? દીક્ષા પછી કેમ નહિ ?

આનો ચાલુ જવાબ તો એ દેવાય કે તીર્થંકર નામકર્મની સાથે જ એવા શાતા વેદનીય આદિ કર્મ ઉદયમાં આવતા હોવાથી એ સહેજે તીર્થંકર બન્યા પછી છએ ઋતુ અનુકૂળ વગેરે વિશેષતા બતાવે.

આમ છતાં જોવાની ખૂબી એ છે કે એમ તો તીર્થંકર નામકર્મ ઉદયમાં આવતા પહેલાં જનમથી ઉત્કૃષ્ટ સુંદર રૂપ, સુગંધિત શ્વાસોચ્છ્વાસ, સફેદ લોહી, અદૃશ્ય આહાર-નિહારક્રિયા વગેરે હોય છે, તેમ દીક્ષા બાદ નખ કેશ વધે નહિ એવો અતિશય હોય છે; પણ ત્યાં છ ઋતુ અનુકૂળ નહિ.

કુદરતનો કહો કે કર્મનો, આ કેવો હિસાબ છે કે સાધનાકાળમાં એ નહિ, તેથી ત્યાં પ્રતિકૂળ કડકડતી ઠંડી ય લાગે, ને ધમધોખ ગરમી ય લાગે. ત્યારે સાધનાકાળ પૂર્ણ થયે સિદ્ધ યાને વીતરાગ સર્વજ્ઞ તીર્થંકર બન્યા પછી એ નહિ. ત્યાં પછી ઋતુઓ અનુકૂળ વર્તે.

આ સૂચવે છે કે કુદરત જાણે તીર્થંકર દેવને કહી રહી છે કે “તમારે સાધના કરવી છે ? અને ઘાતીકર્મ ખપાવવા છે ? તો ભારે પ્રતિકૂળ સહો; સારી રીતે સમતા-સમાધિભાવથી નિર્લેપ ચિત્તે સહન કરો, તો જ તમારાં ઘાતી કર્મ નાશ પામી જઈ તમે વીતરાગ સર્વજ્ઞ બની શકશો. અને એ બન્યા પછી તમને પ્રતિકૂળ ઋતુ નહિ નડે, કોઈ ઉપસર્ગ-ઉપદ્રવ પણ નહિ નડે.

વીતરાગ સર્વજ્ઞ તીર્થંકર બન્યા પછી કદાચ પ્રતિકૂળતા નડતી હોય તો ય એમને ક્યાં રાગ-દ્વેષ હર્ષ-ખેદ થવાના છે ? પરંતુ ના, હવે એ તીર્થંકરપણાનો પ્રભાવ પડે છે કે પ્રતિકૂળતા નહિ કિન્તુ એ વીતરાગતાદિ સિદ્ધ કરવા માટે તો

પહેલાં ભારે પણ પ્રતિકૂળતા નડે, અને તે સારી રીતે સહન કરવી જ પડે. કોને ? તીર્થંકરને પણ.

આ ઉપરથી આપણે બોધપાઠ લેવાનો છે કે જેમ પાલિસ-માલિસથી નહિ કિન્તુ અગ્નિમાં ઝીકાઈને સોનું શુદ્ધ થાય છે, એમ આત્મા અનુકૂળ અનુકૂળ ભોગવીને નહિ, કિન્તુ પ્રતિકૂળ સારી રીતે વેઠીને શુદ્ધ થાય છે. ઋતુઓની કુદરત જો તીર્થંકરદેવ જેવા ઉત્કૃષ્ટ માતબર પુણ્યવાળા અને સુરેન્દ્ર-નરેન્દ્ર-પૂજ્ય પુરુષની પ્રત્યે એવા વલણવાળી છે કે બીજી સાધનાઓની સાથે પ્રતિકૂળ વેઠવાની ય સાધના કર્યે જાઓ અને સિદ્ધ થાઓ, વીતરાગ સર્વજ્ઞ બનો, પછી જીવશો ત્યાં સુધી હું સર્વ વાતે અનુકૂળ રહીશ,’ તો પછી આપણા જેવા મુફલીસ પુણ્યવાળા જીવ માટે કુદરતનું જૂદું વલણ હોય ?

બસ, સંસારભ્રમણથી કંટાળો આવ્યો છે ? ‘આ વારે વારે જનમવું-મરવું શું ? કર્મની ભારે પરાધીનતા વેઠ અને વિટંબણા શી ?’ એવો ખેદ કંટાળો ગ્લાનિ થાય છે ? અને એથી છૂટવાની ને મોક્ષ પામવાની તાલાવેલી-તમન્ના-તત્પરતા છે ? તો સમ્યગ્દર્શન દેવ-ગુરુભક્તિ, જ્ઞાનધ્યાન, વ્રતનિયમ-તપસ્યા વગેરેની સાધનાની જેમ ભૂખ-તરસ, ટાઢ-તાપ, આકોશ-અપમાન, જરૂરી વસ્તુની અછત-અવળાઈ વગેરે પ્રતિકૂળ વેઠવાનીય સાધના જોરદાર કરવી જોઈએ. ‘વેઠવાની એટલે સારી રીતે પ્રસન્નતાથી સહન કરવાની’ પણ એક સાધના, એમાં લેશ પણ અરુચિ નહિ, ખેદ નહિ, દ્વેષ ગ્લાનિ નહિ. ‘હાય ! આ કેટલું અને ક્યાં સુધી સહન કરવાનું ?’ એવું લેશમાત્ર મનને લાવવાનું નહિ. ‘અરે ! હવે આ ક્યારે મટે ? જલદી મટે તો સારું’ એવું જરા પણ ઝંખવાનું નહિ બલ્કે આનંદ માનવાનો કે ‘હાશ ! ચાલો આમાં કર્મક્ષય થતો આવે છે, બહુ સરસ ! પરીસહ-ઉપસર્ગની પીડાઓ તો કર્મગૂમડાના નસ્તરની પીડા છે; એ તો વધાવી લેવાની જ હોય; કેમ કે તો જ કર્મગૂમડાં નષ્ટ થઈ જાય.’

આમ ભૂખ-તરસ, ટાઢ-તાપ, અપમાન-અનાદર વગેરે પ્રતિકૂળ બાબત સહર્ષ વેઠવી એ પણ એક મહાન સાધના છે, જેથી કર્મગૂમડાં કપાતા આવવાનો અનન્ય લાભ મળે છે, અને સિદ્ધિ તરફ પ્રયાણ ચાલુ રહે છે. તીર્થંકરદેવો માટે પણ એ જ કાયદો, તો આપણા માટે પણ એ જ હોય. સતત એમને નજર સામે રાખ્યાથી આ સરળ બને.

૯૦ પરચિંતા અધમાધમ કેમ ?

उत्तमा स्वात्मचिन्ता स्यात् कामचिन्ता तु मध्यमा ।

अधमा त्वर्थचिन्ता स्यात् परचिन्ताऽधमाधमा ॥

મહર્ષિએ કહ્યું કે ‘સ્વાત્માની ચિંતા ઉત્તમ કોટિની છે. તો વિષયસુખની ચિંતા મધ્યમ છે. ત્યારે પૈસા ટકાની ચિંતા અધમ છે. (પણ) પરચિંતા અધમાધમ છે.’

આનું કારણ એ છે કે સ્વાત્માની ચિંતા રાખવાથી (૧) પરલોક ન બગડે, (૨) જરૂરી પણ પાપ તીવ્ર ભાવે નિષ્ક્રમણે ન સેવાઈ જાય, અને (૩) આત્મહિતકારી દેવ-ગુરુ-ધર્મ ન ભૂલાય, એની કાળજી રહે છે. એથી જીવ આ લોક પરલોકમાં સુખી થાય છે. એવું બીજી ચિંતાથી નથી બનતું, માટે આત્મચિંતા ઉત્તમ છે.

વિષયચિંતા અને અર્થચિંતા એના કરતાં નીચી કોટિની છે, પરંતુ એ બંનેમાં પરસ્પર તુલના કરતાં દેખાય છે કે અર્થચિંતા એ વિષયચિંતા કરતાં વધારે ખરાબ છે. કારણ, એમાં મનના પરિણામ જે ક્રૂર નિષ્ક્રમ બને છે, કાળી લેશ્યા અને તામસભાવ જે આવે છે, એવા વિષયચિંતામાં નહિ. વિષયચિંતામાં તો સારા સારા વિષયોનાં સુખ ભોગવું એ લાલસા રહે છે. અલબત્ત એમાં આત્માનું ભાન નથી, તેથી એ ઉત્તમ તો નથી; કિન્તુ અર્થચિંતા કરતાં મધ્યમ છે. ત્યારે અર્થચિંતા અધમ છે. એમાં કેઈ દાવપેચ-પ્રપંચના ભાવ, મહા આરંભ સમારંભના ભાવ, મહાતૃષ્ણાના ભાવ વગેરે અધમ ભાવો સ્ફુરે છે. ‘એ બધું કરીને પૈસા લાવું, પૈસા બચાવું, પૈસા સંઘરી સુરક્ષિત રાખું,’ આ વૃત્તિ રહે છે. માટે આ અર્થચિંતા અધમ ચિંતા છે.

પરંતુ પરચિંતા એથી ય નાપાક નપાવટ છે. ‘પરચિંતા’ એટલે (૧) પરની ફજુલ વિચારણા, (૨) પરના દોષ જોવાની દૃષ્ટિ, (૩) પરની ઈર્ષ્યાદિની વિચારણા.

(૧) દા.ત. ‘ઇગનભાઈ કેમ મોડા ઊઠે છે?... છોકરી મોટી થઈ તોય કેમ એને દેતા નથી?... ફલાણો દુકાન ક્યારે ખોલશે ? મોટા રાવસાહેબ છે બાપના પૈસા તાગડધિન્ના કરે છે... મોરારજી, બિચારા ઊતરી ગયા...વગેરે વગેરે ચિંતા ફજુલ છે. પોતાને લેવાદેવા નથી, પોતાને કાંઈ મળવાનું નથી. કેવળ નવરું મન આહટ્ટદોહટ્ટ વિચાર્યા કરે એટલું જ. એ નિષ્ફળ પરચિંતા છે. એ અધમાધમ છે.

(૨) એમ, પરના દોષની દૃષ્ટિ એ પણ પરચિંતા છે. એમાં વળી પરની હલકાઈની ખણખોદ છે. દા.ત. ‘લલ્લુભાઈનો સ્વભાવ તીખો. જરાકમાં ભડભડી ઊઠે...શકરીબેન બહુ બોલકણા, ઘડી બોલ્યા વિના જપે નહિ, ઊઠ્યા ત્યારથી વાજું ચાલુ... ભાઈનો રોફ બહુ... મહારાજ આમ તપસ્વી, પણ કોધી છે...’ બસ, આનો ને તેનો એક યા બીજો દોષ જોયા કરે, ગાયા કરે, એ પણ અધમાધમ પરચિંતા છે.

ત્રણેય જાતની પરચિંતા અધમાધમ; કેમકે (૧) વિષયચિંતા-અર્થચિંતામાં તો કંઈક સ્વાર્થ સરે છે, આમાં કશું સરવાનું નહિ. ઊલટું ચિત્ત ખોટા સંતાપ-અજંપા-ઉકળાટથી પકડાયેલું રહે છે. પરની પીડા મફતની પોતાના ઘેર લાવે એવી ચિંતા અધમાધમ નહિ તો બીજું શું ? ઇગનભાઈએ છોકરી મોટી થઈ છતાં ન પરણાવી, મણિભાઈ ટાઈમ થયો છતાં હજી શાક લેવા નથી નીકળ્યા;... વગેરે વગેરે ચિંતામાં ફોગટ પરપીડા પોતાના શાંત મગજમાં ઘાલવાનું થાય છે; એમ ‘ફલાણો સારું કમાયો... પેલાને કન્યા સારી મળી;... સૌરાષ્ટ્રનો વિદ્યાર્થી પહેલો નંબર લાવ્યો. માળા કાઠિયાવાડી બહુ જબરા...’ આ ચિંતા વિચારણા પણ ફજુલ. બંને પ્રકારની ચિંતામાં વગર જોઈતા રાગ-દ્વેષનાં ઝેર પીવાનું થાય છે.

(૨) ત્યારે પરદોષ દૃષ્ટિની ચિંતામાં પરદોષો મનમાં ઘાલવાથી દિલને દ્વેષ થયા કરે છે. સામાનો ગુણ જોવાતો નથી. આવી દૃષ્ટિની આદત પડી ગયાથી, જેમ ગીધડાં ગંધાતું માંસ કે વિષા ક્યાં પડેલી છે એ જ તાક્યા કરે, એમ બીજામાં નરસું શું છે, એ ક્યાં ભૂલે છે, એવું હલકું જ જોયા કરાય છે, ઉત્તમ માનવમન આ ગંદવાડ-કચરાપટ્ટી ફેંદ્યા કરે એ કેવું અધમાધમ ! જેવા વિચાર તેવું મન; કાળા વિચારથી મન કાળું અને ઊજળા વિચારથી ઊજળવલ.

(૩) એમ, પરની ઈર્ષ્યાથી થતી વિચારણારૂપી પરચિંતામાં વળતું કાંઈ નથી. સામો એના પુણ્યથી સારું પામે છે, કે સ્વપરાક્રમથી ગુણમાં ધર્મમાં આગળ વધે છે. ત્યાં ઈર્ષ્યાથી પ્રમોદભાવના ગુમાવાય છે, ફોગટ બળવાનું થાય છે, અને એની ચિંતા કર્યા કરવામાં દ્વેષ સળગતો રહે છે. પોતાને ખાવાનું-લેવાનું પોતાના ભાગ્ય મુજબ જ, પણ આ પરચિંતાથી નાહક સળગ્યા કરવાનું થાય. પોતાના મનઘરને પોતે જ આગ લગાવે છે.

બધી ય પરચિંતામાં પરોવાયા રહેવાથી સ્વાત્મચિંતા ભૂલાય છે, પરમાત્મચિંતન વિસરાય છે, તત્ત્વચિંતન ગુમાવાય છે. વિષયચિંતા-અર્થચિંતામાં ય એ ગુમાવવાનું ભૂલાવાનું થાય છે, પરંતુ તે કામચલાઉ; જ્યારે અહીં પરચિંતામાં તો આદત જ પડી ગઈ એટલે સતત ચાલ્યા કરે છે. માટે એ અધમાધમ છે.

વળી વિષય-અર્થચિંતામાં તો હજી ય મનને એમ લાગે કે આ ખોટું થઈ રહ્યું છે; ત્યારે આમાં તો એ લાગતું જ નથી, એટલે કદાચ સમ્યક્ત્વ પણ ગુમાવવાનું થાય. માટે પણ પરચિંતા અધમાધમ છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૩૧, તા. ૨-૫-૧૯૭૦

૯૧) ક્ષમા-બ્રહ્મચર્ય આદિની બે સુંદર યાવી

(લેખાંક-૧)

સમરાદિત્ય રાજકુમારને પિતાએ પરાણે પરણાવેલી બે રાજકન્યા પરણીને આ કુમારની પહેલી મુલાકાત પામે છે, ત્યારે ત્યાં એની સખી કુમારને પાનનું બીડું આપતાં કહે છે, ‘લ્યો કુમારસાહેબ ! આ મારી સખીઓએ આપના ઉપરના અથાગ પ્રેમથી તૈયાર કરેલું આ પાનનું બીડું સ્વીકારી એને ધન્ય કરો.’

કુમાર ત્યાં અવસર જોઈ પૂછે છે, ‘શું તમારી સખીઓને મારા પર પ્રેમ છે?’

સખીઓ કહે ‘અરે કુમારસાહેબ ! પ્રેમનું શું પૂછો છો ? જ્યારથી આપના અદ્ભુત ગુણોનું વર્ણન સાંભળ્યું છે ત્યારથી અમારી સખીઓ આપના નામ પાછળ ઝૂરી રહી છે !’

ત્યારે કુમાર એમ કહે છે, ‘તો પછી તમારી સખીઓને એટલું પૂછી જુઓ કે જે વ્યક્તિ પર પ્રેમ હોય, તે વ્યક્તિની પાસે શું એવું કરાવાય કે જેથી એનું નિકંદન નીકળે?’ કહેવાનું તાત્પર્ય આ છે કે નવી પત્નીઓને કુમાર ઉપર પ્રેમ છે, તો કુમારની પાસે એ શું કરાવવા આવી છે ? કુમારને ભવમાં ભટકવું પડે એવું તો નહિ ને?’ કુમારના પ્રશ્નનો આ ભાવ છે. સમરાદિત્યકુમારની નવી પત્નીઓ યતુર શિક્ષિત રાજકુમારીઓ છે; એ કુમારના પ્રશ્નનો ગુદાર્થ સમજી ગઈ. એમના મનને લાગ્યું કે ‘ખરેખર ! અમે તો પતિ કુમાર પાસે સંસારસુખના રંગરાગ ખેલાવવા આવી છીએ, અને એથી કાંઈ એમનું ભવમાં ભટકવાનું અટકે નહિ. તો પછી એમની પાસે એવું કરાવવા આવેલી અમો એમના પર સાચા પ્રેમવાળી શાની ?’

તરત ઊઠીને કુમારના પગમાં પડી પત્નીઓ કહે છે, ‘સ્વામી ! ક્ષમા કરજો, અમો તો ભૂલી પડેલી; અમે તો પ્રેમીનું નામ ધારણ કરી આપની પાસેથી એવી આશાએ આવેલી કે જેથી આપનું કશું ભલું ન થાય. પણ હવે

આપની ઉપર સાચો પ્રેમ ધરવો છે. તો આપ ફરમાવો આપનું ભલું થાય એવું અમારે શું કરવું ?

સમરાદિત્ય રાજકુમારે કહ્યું ‘જીવનભરનું પહેલું તો બ્રહ્મચર્ય નક્કી કરી લો. એમાં મારું તમારું બંનેનું મહાન કલ્યાણ છે.’

કુમારીઓ સમજી ગઈ કે ‘સ્વામીનો પોતાનો જીવનરાહ તો બ્રહ્મચર્યનો પહેલેથી નક્કી થઈ ગયો દેખાય છે, જેથી આપણને પણ એમાં અનુસરવા કહે છે.’ તરત એમણે ખૂબ હર્ષોલ્લાસથી એ સ્વીકારી લેતાં કહ્યું ‘આપે અમારા પર મહાન ઉપકાર કર્યો. આવા આપશ્રી જેવા સોભાગી પતિ, લાગે છે કે, કદાચ પૂર્વે અનંત કાળમાં નહિ મળ્યા હોય. નહિતર આજ સુધી અમારે રખડવાનું શાનું હોય ?’

શું કર્યું કુમારીઓએ ? સ્વામી પરના પ્રેમને સાચો બનાવવા માટે સ્વામીનું જેથી ભલું થાય એવા બ્રહ્મચર્યને સ્વામીના આદેશથી ઝીલી લીધું.

બસ, શું બ્રહ્મચર્ય, કે શું ક્ષમા-મૈત્રી-કરુણા વગેરે, એને જો આપણા જીવનમાં સુલભ બનાવવા હોય તો એ માટે આપણે આ વિચારવાનું છે કે ‘સામાનું ભલું થાય, યા મારા નિમિત્તે કમમાં કમ એનું બૂરું ન થાય, એ ખાસ લક્ષ રાખવા દે.’

વિશિષ્ટ માનવબુદ્ધિ જો આ વિચારે કે ‘મારે એવું ન વર્તવું કે જેથી સામાનું બૂરું થાય,’ તો એ બુદ્ધિ સ્વ-પરને આશીર્વાદરૂપ નીવડે; નહિતર આ વિચાર વિનાની બુદ્ધિ એ પોતાને અને પરને શ્રાપરૂપ નીવડે. જીવનસંચાલન પહેલું તો બુદ્ધિ પર આધારિત છે. જેવી બુદ્ધિ એવું જીવન જીવાશે. બુદ્ધિ જ જો આ, કે ‘મારે તો મારો સ્વાર્થ જોવાનો. સામાનું હું ક્યાં જોતો બેસું ? તો પછી આ બુદ્ધિ પર એનું જીવન એવું જ ચાલવાનું કે એના વિચાર-વાણી-વર્તાવ બીજાના અહિતમાં ઊતરતા હશે તો ય એની એને પરવા નહિ રહેવાની.

એટલે જ દેખાય છે કે ગમે તે કારણે ગુસ્સો કરનારો એથી સામાના દિલ ભાગે, સામાને કષાય થાય, અસમાધિ-દુઝ્યાન થાય, એની પરવા નથી કરતો. ‘સામાનું આ બૂરું આપણા નિમિત્તે ન થાઓ’ એવી જો દિલની નિર્મળતા હોય તો સહેજે ક્રોધ પર કાબૂ કરી ક્ષમા રખાય.

એમ ઈધર-ઉધરની વાતો કે બીજાની નિંદા કરનારને એ જોવાની પરવા રહેતી નથી કે ‘એ સાંભળનારને કેટલા રાગ-દ્વેષાદિ કષાયો થશે.’ ત્યારે જો સામાનું એ બૂરું ન કરવું હોય તો પોતે વાતોડિયા કે નિંદક મટી ગંભીર મૌનધારી બનવું ઘટે, યા ધર્મકથા કરનાર અને ગુણ-પ્રશંસક બનવું જોઈએ.

એમ, પોતાના પતિ કે પત્ની બહુ વિષયલુબ્ધ ન બને અને શક્ય

બ્રહ્મચર્યપાલક બને એ એનું ભલું કરવું હોય તો પોતાના જીવનમાં સારો સંયમ કેળવવો. સાથે મોહ અને કામરાગ વધારનારી વાતો જરાય ન કરતાં સુદર્શન શેઠ, વિજય શેઠ-વિજયા શેઠાણી, સ્થૂલભદ્રસ્વામી વગેરેની વાર્તા તથા સંયમના મહાન પ્રભાવની સુંદર વિચારણા બતાવતા રહેવું જોઈએ.

એમ, સંતાનનું ભલું કરવાની કામના હોય, તો એમની આગળ પોતાનાં જીવન ત્યાગ, ક્ષમા, સહિષ્ણુતા સંયમ ઉદારતા વગેરે ગુણોથી ભર્યાભર્યા અને ધર્મના આચાર-અનુષ્ઠાનથી શોભતા રાખવા જોઈએ, તેમજ સંતાનને રોજ એવાં શિક્ષણ સંસ્કરણ કરવાં જોઈએ.

મૂળમાં, ‘સામાના અહિતમાં નિમિત્ત નથી થવું,’ આ લક્ષ પાકું હોય તો ઉપર કહ્યું તેમ સહેજે ક્ષમા, સંયમ, ગંભીરતા વગેરે અનેક સદ્ગુણો અને સદ્આચારો સુલભ બને. મનને રહે કે ‘આ ઉત્તમ જીવનની સુવાસ આ છે કે યથાશક્તિ સામાના ભલામાં નિમિત્ત બનતા રહેવું, પણ જરાય બૂરામાં નહિ; ને એ જીવન-સુવાસ મારે જોઈએ છે.’

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૩૨, તા. ૧૬-૫-૧૯૭૦

(૯૨) (લેખાંક-૨)

ઉત્તમ માનવ જીવનમાં બ્રહ્મચર્ય ક્ષમા ઉદારતા આદિ ગુણોનો જેટલો અભ્યાસ થાય એટલી આ જીવનની મહાન સફળતા છે; અને એ અભ્યાસ કરવા માટે ગયા લેખમાં સમરાદિત્ય રાજકુમાર અને એની બે નવોઢા પત્નીઓનું દષ્ટાંત જોઈ એમાંથી એક ચાવી રૂપે એ તારવ્યું કે કુમારના કહેવાથી એનું બૂરું ન થાય એ માટે જેમ પ્રેમી પત્નીઓએ બ્રહ્મચર્ય નક્કી કર્યું, એમ આપણે બીજાઓ સાથેના વ્યવહારમાં એનું બૂરું ન થાય, અર્થાત્ એ આપણાથી રાગ-દ્વેષાદિ કષાયમાં ન પડે કે વિષયલોલુપ ન થાય એ હેતુએ ક્ષમા ગંભીરતા સંયમ વગેરેનું પાલન કરવું. સામાનું વિશેષ ભલું ન કરી શકતા હોઈએ તો ય કમમાં કમ આપણે એનું બગડવામાં નિમિત્ત તો ન જ થઈએ, એ વિચારથી આપણે ક્ષમાદિનો અભ્યાસ રાખવો. એ માટે આ વિચાર એ એક ચાવી.

હવે આ માટે બીજો વિચાર યાને બીજી ચાવી આ છે,-

સમરાદિત્યની પત્નીઓએ એ જોયું કે ‘જો આપણને પતિ ઉપર પ્રેમ છે તો આપણે પતિના આદર્શને અનુસરવું જોઈએ. એમનો જે જીવન-આદર્શ તે જ આપણો જીવન-આદર્શ. કુમારને આપણે પ્રેમથી સ્વામી તરીકે માથે ધર્યા પછી એમના આદર્શને આપણો આદર્શ બનાવવો જ જોઈએ, એ પ્રેમી સુશીલ નારીનું કર્તવ્ય છે.’

આર્ય દેશનો ઈતિહાસ આ જ બતાવે છે કે સતીઓએ પતિના આદર્શને કષ્ટ વેઠીને પણ અપનાવ્યા. રામચંદ્રજીએ વનવાસ જવાનું નક્કી કર્યું તો સીતાજીએ પણ એ જ અપનાવ્યું. ત્યાં, ભલે પિતાના ઘેર ઠાઠથી રહેવાનો અભ્યાસ હતો, પણ એ બાજુએ મૂક્યો. દમયંતીને રાજ્યપાટ હારી ગયેલા પતિ નળરાજાએ પિયેર જવા કહ્યું, પરંતુ દમયંતીએ ‘પતિનો એ જ પોતાનો માર્ગ,’ એ સૂત્ર રાખી પતિની સાથે એ વનમાં ચાલી.

‘માથે જેને સ્વામી તરીકે ધર્યા અને એના પર આપણો પ્રેમ હોવાનો દાવો છે, તો પછી એના આદર્શથી વિપરીત આદર્શ કેમ રખાય ?’ આ સતીઓનું જીવનસૂત્ર; એટલે જ સુશીલ પત્નીઓ પતિ જો તપસ્વી તો પોતે પણ તપસ્વી બને છે; પતિ જો સંયમી, તો પોતે ય સંયમી અને પતિ જો ઉદાર દાની, તો પોતે પણ ઉદાર અને દાની બને છે.

બસ, આપણે પણ પરમાત્માને જો સ્વામી તરીકે માથે ધર્યા છે, અને એમના પર પ્રેમ હોવાનો દાવો રાખીએ છીએ, તો પછી આ જીવનસૂત્ર બનાવવા જેવું છે કે ‘પ્રભુનો આદર્શ એ આપણો આદર્શ’ - એમના આદર્શથી વિપરીત આદર્શ જ જો રાખવા હોય તો આપણે એમને સ્વામી શા માન્યા ? અને એમના પર આપણો પ્રેમ શો ? જો આપણે પ્રભુના સેવક, તો શું સેવક એટલે સ્વચ્છંદ વર્તવાનો અધિકારી ? આપણે જો પ્રભુના પ્રેમી, તો શું પ્રેમી એટલે એમનાં દર્શન-પૂજન-જાપ કરવા દ્વારા એમની પાસેથી પુણ્ય આંચકી લેવા પૂરતા જ પ્રેમી ? પ્રભુ આપણું ભલું કરે, આપણને પ્રભુ ભરપૂર સુખ આપે, પણ આપણે પ્રભુનું કશું કરવાનું નહિ ? આપણે પ્રભુનું ધર્મ-શાસન જયવંતુ રહે અને આગળ ધપે એ માટે કશો ભોગ આપવાનો ખરો ?

દુનિયામાં આ ક્યાંય નથી ચાલતું કે ‘પ્રેમી સેવક એટલે સ્વામી એનું બધું કરે, ને એ સ્વામીનું કશું ન કરે.’ રાજાના વફાદાર પ્રેમી સેવક, શેઠના એવા નોકર, માતાનો સુપુત્ર, પતિની વફાદાર પ્રેમી પત્ની, ગુરુનો પ્રેમી સુશિષ્ય, ... વગેરે બધા તો સ્વામીનું કરી છૂટવા ભારે ભોગ આપે છે. સ્વામીના આદર્શને પોતાનો આદર્શ બનાવે છે, તો એ જ રીતે પ્રભુના વફાદાર પ્રેમી સેવક તરીકે આપણે પ્રભુનું કરવા ભારે ભોગ આપવાનો છે, પ્રભુના આદર્શને અપનાવવા જરૂરી છે. આપણને ઉત્તમ માનવભવ અને બીજી અનેક પુણ્યાઈ મળ્યા એ પ્રભુના પ્રતાપે; એટલે પ્રભુએ તો આપણું ઘણું કર્યું. હવે આપણે પ્રભુનું કરવાનું છે, ને એમના આદર્શને એક સાચા પ્રેમી સેવક તરીકે અપનાવવાના છે.

બસ, આ સૂત્ર રાખીએ તો જીવનમાં ક્ષમા બ્રહ્મચર્ય, ગંભીરતા ઉદારતા

વગેરે પાળવા સહેલા થઈ પડે. આપણા શાસનપતિ મહાવીર પ્રભુએ ૨૮ વર્ષની વયથી બ્રહ્મચર્ય અને જીવનમાં ઘોર તપ, મહાસંયમ, મહાક્ષમા, શત્રુ પર અસીમ કરુણા, વગેરે ખૂબ સાધ્યું, તો આપણે પણ જો એમના પ્રેમી સેવક હોઈએ, તો જીવનમાં એ જ બધાને આદર્શ તરીકે રાખવાના હોય. એક અબળા સતી પતિને અનુસરે, તો શું મરદ આપણે, પ્રભુને ન અનુસરીએ ? મારા પ્રભુને ગમ્યું એ મને ગમ્યું- આ વિચારથી જીવનમાં ક્ષમા બ્રહ્મચર્ય આદિનો અભ્યાસ સરળ બને.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૩૩, તા. ૨૩-૫-૧૯૭૦

૯૩ વીતરાગની સાચી ઉપાસના માટે જરૂરી તત્ત્વ

રાગ-દ્વેષના ભયંકર કોલાહલભર્યા આ સંસારમાં જે ભવ્યાત્માને વીતરાગ ભગવાન જોવા મળે, સાંભળવા મળે, જાણવા મળે, એનાં શુભ ભાગ્યની અવધિ નથી. જગતમાં જોઈએ તો ચારે બાજુ દેખાય છે કે જીવો રાગ યા દ્વેષવશ મન-વચન-કાયા અને ઈન્દ્રિયોથી કેટકેટલી દોડધામ કરી રહ્યા છે ! એવા કોઈને શાંતિ નથી, જંપ નથી, સ્વસ્થતા નથી. આ શું છે ? જગતનાં જીવોમાં વિચારોથી, વાણીથી, યા કાયાથી કે ઈન્દ્રિયોથી એક પ્રકારનો કોલાહલ ચાલી રહ્યો છે.

જાતે ય એવો કોલાહલ કરીને રાચનાર જીવને જગતના કોલાહલની વચ્ચે રહેતાં કોઈ બેચેની નથી, મુંઝવણ યા વ્યાકુળતા નથી કે ‘હું આ જંગી કોલાહલની વચ્ચે ક્યા આવી ભરાણો ?’ દેખાય છે કે કોઈ જાહેર મિટિંગમાં જો કોલાહલ થઈ ઊભો, તો એમાં ભેગો કોલાહલ મચાવનારને બીજા કોલાહલની વચ્ચે બેસતાં બેચેની લાગતી નથી. બેચેની તો તેને લાગે કે જેને પોતાને ખુદને કોલાહલ ન ગમતો હોય. એમ રાગ-દ્વેષના કોલાહલભર્યા જગતની વચ્ચે રહેતાં, સ્વયં હોંશથી એવા કોલાહલમાં પડેલા જીવને શાની બેચેની લાગે ? મનને ક્યાંથી એમ થાય કે ‘હું અહીં ક્યાં ફસાઈ પડ્યો છું ?’

એ તો જેમ પેલી મિટિંગમાં શાંતતાપ્રિય માણસને બેચેની લાગે, એમ અહીં પણ શાંતતાપ્રિય ભવી જીવને જગતના રાગદ્વેષભર્યા કોલાહલની વચ્ચે રહેતાં મુંઝવણ-બેચેનીનો અનુભવ થાય. દુનિયામાં કોઈ પૈસાના રાગથી, તો કોઈ ધંધાના રાગથી, કોઈ વળી ખાનપાનના, ત્યારે બીજા વળી વિષયોના રાગથી, તો કોઈ વળી સ્ત્રી-પરિવારના, ને કોઈ સત્તા-સન્માનના, ત્યારે બીજા વળી લોકને સારું મનાવવાના યા લોકમાં સારા દેખાવાના, એમ અનેક પ્રકારના રાગથી ધમાધમ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૧૮૭

પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે. એ બધું કોલાહલ જેવું લાગે. પણ ક્યારે ? જ્યારે પોતાને પણ એ કોલાહલ ન ગમે તેથી મનને એમ થાય કે આ કોલાહલ-ધમાધમ-દોડાદોડમાં મૂળ કારણ રાગ અને દ્વેષ છે. એના જ ઉપર જીવનમાં અનંતકાળથી સંસારભાવ ઊભો છે. તેથી એ રાગ-દ્વેષનો જ દ્વાસ કરતા રહેવાથી એક દિન એનો સર્વનાશ થતાં, સંસારભાવનો પણ અંત આવશે.

આ રાગદ્વેષનો દ્વાસ એ માનવજીવનનું મુખ્ય લક્ષ્ય હોવું જરૂરી છે. ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે ‘ઉપદેશ રહસ્ય’ શાસ્ત્રના અંતે સમસ્ત ઉપદેશનો સાર બતાવતાં કહ્યું કે ‘તહ તહ પર્યટ્ટિયવ્વં જહ જહ રાગદ્વેસા વિલિજ્જંતિ ॥’ અર્થાત્, તેવા તેવા વિચાર-વાણી-વર્તાવ પ્રવર્તાવવા કે જેથી જેથી રાગદ્વેષ વિલય પામતા જાય.

આચાર્ય પુંગવ શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે ‘યોગદૃષ્ટિ-સમુચ્ચય’ નામના શાસ્ત્રમાં કહ્યું, -‘જીવમાં રાગ-દ્વેષની ગાઢ ગાંઠ એ અનાદિ સહજમળ છે, અને એનો નોંધપાત્ર દ્વાસ-મંદતા થયા વિના મોક્ષ પામવાના અંતિમ પુદ્ગલપરાવર્ત-કાળમાં આવી શકાતું નથી.’

આગમશાસ્ત્રો કહે છે કે ‘અનંતાનુબંધી રાગ તૂટ્યા વિના સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થાય નહિ; તેમ એ વિના દાનાદિ ધર્મ પણ નિષ્ફળ નીવડે.’

આ પ્રમાણે સૂચવે છે કે ‘જીવનને અજવાળવા રાગ-દ્વેષનો દ્વાસ કરતા ચાલો, એ કર્યા વિના તો જીવન, આમ ગમે તેટલા વૈભવ વિલાસ મળ્યા છતાં, અંધકારમય રહેશે. રાગ-દ્વેષભરી બધી ય ચેષ્ટાઓ અંધકાર-નૃત્ય જેવી છે. આ રાગ-દ્વેષના અંધારામાં જીવને વીતરાગ પ્રભુની ઓળખ જ નથી થતી, પછી ઉપાસનાની તો વાતે ય શી ? કદાચ દેખાવમાં ઉપાસના જણાય, તો ય તે વસ્તુતઃ જડરાગના ઘરની હોય.

રાજા ઉદાયન પટ્ટરાણી પ્રભાવતીમાં એટલો બધો મુગ્ધ હતો કે પ્રભાવતી જ્યારે વીતરાગ જિનેશ્વર ભગવંતની પૂજામાં નૃત્યપૂજા કરતી, ત્યારે એમાં સંગીતનો મધુરો સૂર મિલાવવા રાજા ઉદાયન વીણા બજાવતો. તો શું ઉદાયનની આ વીતરાગની ઉપાસના નહોતી ? ના, એ તો પ્રભાવતીના મોહને લીધે વીણાવાદન હતું. ખૂબી કેવી કે જ્યારે પ્રભાવતીને ઉદાયન પર એવો આંધળો રાગ નહિ. તેથી વીતરાગની સાચી ઓળખ હતી અને વીતરાગની ઉપાસના માટે એમની આગળ નૃત્યપૂજા કરતી, ત્યારે ઉદાયનને પ્રભાવતી પર અત્યંત રાગ હતો એથી એ પ્રભાવતીની ઉપાસના-પ્રસન્નતા માટે વીણા બજાવતો, એને વીતરાગ પ્રભુની ઓળખ નહોતી. એ તો જ્યારે પ્રભાવતીએ ચારિત્ર લઈ દેવ થઈને એને પ્રતિબોધ કર્યો ત્યારે રાગ

૧૮૮

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

મંદ પડી વીતરાગ પ્રભુની ઓળખ થઈ અને ઉપાસનામાં અવાયું. રાગ ઘટાડ્યા વિના વીતરાગ પ્રભુ નહિ ઓળખાય.

બસ, વાત આ છે કે (૧) વીતરાગ અરિહંત પ્રભુની ઉપાસનામાં અત્યંત જરૂરી તત્ત્વ - રાગ-દ્વેષની મંદતા છે; એટલું જ નહિ પણ (૨) વીતરાગની ઉપાસના રાગ દ્વેષરૂપી સૌથી મોટા આંતર શત્રુનો નાશ કરવા માટે કરવાની છે. એટલે વીતરાગ પ્રભુની પૂજા-આરાધનામાં કારણભૂત પણ રાગાદિની મંદતા, અને એ આરાધનાનું ફળ પણ રાગાદિનો દ્વાસ યાવત્ સર્વનાશ.

આ બે વસ્તુ બરાબર જેના ધ્યાનમાં રહે એ (૧) વીતરાગને ભજવા-સ્મરવા જતાં પહેલાં ય આ જુએ કે જગતમાં કોઈ પણ ચીજ પર આંધળો રાગ રાખીને તો આ કરવા જતો નથી ને ? અને વીતરાગને ભજતાં-સ્મરતાં તેમજ એના અંતે આ જ ઈચ્છે કે મારા રાગાદિ નબળા પડે. મૂળ, રાગાદિનો કોલાહલ મંદ પડે તો ઉપરના બીજા કોલાહલ ધીમા પડે.

આ લક્ષ નથી હોતું એટલે પૂજા વીતરાગની કરીને સાંસારિક ધન-પુત્ર-સત્તા-સન્માન આદિ ઈચ્છે છે, અર્થાત્ એ ધનાદિના રાગને મજબૂત કરે છે. આ કેવું અજ્ઞાન ? જ્યાંથી તરવાનું, ત્યાં જ ડૂબવાનું માગી લેવાય, તો પછી તરવાનું બીજું કોઈ સ્થાન રહ્યું જ ક્યાં ? અનંત કાળે પણ દુર્લભ એવા વીતરાગ પ્રભુ જો મળ્યા છે, તો પછી નાશવંત માનપાન પૈસા-પરિવાર આદિના રાગ ઓછા કરી એ પ્રભુને સાચા ઓળખવા, અને એમની ઉપાસનામાં લાગવું.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૩૪, તા. ૩૦-૫-૧૯૭૦

૯૪ ધર્મશ્રદ્ધાનાં ૩ મહાન સૂત્ર

આપણે ધર્મશ્રદ્ધા ધરાવવાનો દાવો રાખીએ છીએ. પરંતુ ખાસ તપાસવા જેવું છે કે આપણામાં ખરેખર ધર્મશ્રદ્ધા છે ? અને જો ન હોય તો એ ઊભી કરવા શું કરવું એ વિચારવા જેવું છે.

ધર્મશ્રદ્ધાનું માપ કાઢવા આ ત્રણ સૂત્ર છે, (૧) ‘કેવલિપન્નત્તો ધમ્મો મંગલં,’ (૨) ‘કેવલિપન્નત્તો ધમ્મો લોકોત્તમો.’ (૩) ‘કેવલિ-પન્નત્તં ધમ્મં સરણં પવજજ્ઞમિ. કેવલી એટલે કે સર્વજ્ઞ જિનેશ્વર-ભગવંતોએ કહેલો ધર્મ મંગળરૂપ છે, એ જ લોકોત્તમ છે, અને એનું હું શરણ સ્વીકારું છું. સર્વજ્ઞ કથિત ધર્મ પ્રત્યે આ રીતના ભાવ હોય તો ધર્મશ્રદ્ધા ગણાય.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૧૮૯

સવાલ થાય કે સર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવાને કહેલો ધર્મ કયો ? ત્યાં જૈન આગમ કહે છે કે ભગવાને મુખ્યપણે ધર્મ ૧૦ પ્રકારનો કહ્યો છે, -ક્ષમા મૃદુતા, સરળતા, નિર્લોભિતા એ ૪, તપ અને સંયમ એ ૨, તથા સત્ય-શૌચ-અપરિગ્રહ ને બ્રહ્મચર્ય એ ૪, ૪+૨+૪=૧૦ પ્રકારે ધર્મ છે. આમાં અહિંસાનું નામ ન આવ્યું, તો શું અહિંસા એ ધર્મ નહિ ? ખરો, પરંતુ ક્ષમા નિર્લોભિતા અને સંયમ ધર્મ એવા છે કે એ બરાબર પાળનારો હિંસા કરી શકે નહિ; તેથી અહિંસા એમાં સમાવિષ્ટ છે. એમાં સંયમમાં બને છે, -૧. જીવોની હિંસા થાય એવી પ્રવૃત્તિ પર અંકુશ, અને ૨. ઈન્દ્રિયોની રાગાદિપ્રવૃત્તિનો નિગ્રહ. આમ સંયમથી હિંસક આરંભ-સમારંભ અને વિષયાસક્તિ-અનિષ્ટદ્વેષનો ત્યાગ થઈ જાય છે.

તો શું ઉપરોક્ત દશમાં નહિ ગણેલ અસ્તેય-અચૌર્ય એ ધર્મ નહિ ? એ ધર્મ ખરો, પરંતુ શૌચ એટલે મનની પવિત્રતા લીધી એમાં અ-ચૌર્ય સમાઈ જાય છે. પવિત્ર દિલવાળાં ચોરી કરે જ નહિ. ચોરી કરનારનું દિલ મલિન બને છે, પવિત્ર નથી રહેતું. તો શું સત્ય અને બ્રહ્મચર્ય પણ શૌચમાં નહિ સમાય ? એને દશમાં જુદા કેમ ગણ્યા ? એનું કારણ એ છે કે મન પવિત્ર હોય છતાં અજાણ્યે જૂઠ બોલાવા સંભવ છે. તો એનો ય ત્યાગ કરાવવા સત્યધર્મ જુદો લીધો. ત્યારે ચોરી કાંઈ અજાણ્યે નથી થતી, એ તો મન મેલું કરીને જાણીને થાય છે. માટે મનની પવિત્રતામાં અચૌર્ય સમાઈ ગયું. વળી ગૃહસ્થ સદાચારની મર્યાદામાં રહીને અબ્રહ્મસેવી હોય તેથી કાંઈ એ મેલા હૃદયનો નથી ગણાતો. તેથી આ અબ્રહ્મ પાપનો ય ત્યાગ કરાવવા બ્રહ્મચર્યધર્મ જુદો લીધો.

આમ ધર્મમાં કોધાદિ ચાર કષાયોના ત્યાગવાળા ક્ષમાદિ ૪, હિંસાદિ પાંચ પાપોના ત્યાગયુક્ત અહિંસાદિ પાંચ મહાવ્રત, પ્રમાદ તથા વિષયાકર્ષણના ત્યાગવાળો જતના ધર્મ તથા ઈન્દ્રિયસંયમ, મનની પવિત્રતા અને બાર પ્રકારનો બાહ્ય-આભ્યન્તર તપ આવે.

હવે જાતમાં આ તપાસવાનું છે કે આપણે ખરેખર આ ધર્મને મંગળ અને લોકોત્તમ માનીએ છીએ ? ને એનું શરણ સ્વીકારીએ છીએ ? આ માનવાનું એટલે ‘ધમ્મો મંગલ’ બોલતાં નજર સામે એ ક્ષમાદિ ધર્મ આવીને મનને એમ થાય કે ‘વાહ ! સર્વવિઘ્નહર અને સર્વ સુખકર કેવા આ સુંદર ધર્મ !’ ‘લોકોત્તમ’ બોલતાં એ ધર્મ જગતની પ્રાપ્તિઓમાં શ્રેષ્ઠપ્રાપ્તિ હોઈ એના પર ભારે આદર થાય; અને ‘સરણં પવજજ્ઞમિ’ બોલતાં મનને નિર્ધાર થાય કે કોધાદિ કોઈ શરણરૂપ નથી, રક્ષક નથી, પરંતુ આ ક્ષમાદિ જ જ્યારે ને ત્યારે મારા રક્ષક છે, મારા તારણહાર છે; એમ હું હૃદયથી સ્વીકારું છું. રોષ-રોફ-માનથી ક્ષણભર બોલબાલા દેખાય, પરંતુ એથી અંતે

૧૯૦

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

રક્ષણ નથી. એ તો ક્ષમાદિ જ રક્ષણહાર છે.

બસ, ક્ષમાદિ ધર્મ માટે પરમ આલ્હાદ, પરમ આદર-બહુમાન, અને એ જ શરણ્ય તરીકે સ્વીકાર આપણું હૃદય કરતું હોય, તો સાચી ધર્મશ્રદ્ધા હોવાનો દાવો રાખી શકીએ. આ પરથી એ પણ ફલિત થાય છે કે ધર્મશ્રદ્ધા ખરેખર જમાવવા માટે આ ‘કેવલિપન્નતો ધમ્મો મંગલં...’ વગેરે ત્રણ સૂત્ર વારંવાર યાદ કરવા જોઈએ, અને એના ઉપરોક્ત ભાવનું હૃદયમાં સંવેદન કરતા રહેવું જોઈએ.

અર્થાત્ દુન્યવી ધન-માલ-પરિવાર કે ખાનપાન-સન્માન વગેરેમાં આનંદ લાગવા જતાં મનને થાય કે ‘મૂર્ખ ! આમાં શું, મોહે ? મોહવાની ચીજ તો ધમ્મો મંગલ છે. એમ દુનિયાની વાત વસ્તુ પર હૈયું ઓવારી જતું હોય ત્યાં થાય કે ‘મૂઢ ! આમાં શા હૈયા ઓવારવા’તા ? મહાન ચીજ તો ધમ્મો લોગુત્તમો છે.’ એમ દુન્યવી વસ્તુ પર હુંફ રહેતી હોય તો એ ઉઠાઠી મૂકી ક્ષમાદિ ધર્મ પર હુંફ જમાવાય. મનને એમ થાય કે ‘જ્યારે ને ત્યારે ખરું સુખશાન્તિ-રક્ષણ આ ક્ષમાદિથી જ મળશે. માટે બીજી આળપંપાળ-હુંફ-સવાસલાં ખોટા છે.’

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૩૫, તા. ૬-૬-૧૯૭૦

૯૫) વર્તમાન હાડમારીઓ : એમાં હુંફનું સાધન

પંચમ કાળના જીવોનાં પુણ્ય દુબળાં, એટલે સંપદાઓ થોડી, ને વિપદાઓ વધારે; સરખાઈ ઓછી, અને વિષમતાઓ વિશેષ. મોટા ભાગના જીવોની આ દશા હોય છે; એટલે એક વાતની અનુકૂળતા થઈ હોય, પણ બીજી કેટલીય પ્રતિકૂળતા દેખાય.

દા.ત. સંસારસુખ માટે પત્ની તો મળી; પરંતુ પુણ્ય દુબળું એટલે એનો વિચિત્ર સ્વભાવ, એના રૂપ-રંગ, એના ભારે બોલ, એનો ચડતી વયમાં જ અનેક પુત્રપુત્રીઓનો કાફલો,.... વગેરે એવી ઉપાધિઓ મળે કે જે સહવી કઠિન પડે. એમ આજીવિકા માટે નોકરી તો મળી, પરંતુ દુબળા પુણ્યે શેઠની કડકાઈ, નોકરીમાં હાડમારી સમયનો વિશેષ ભોગ, જરૂરી રજા મળવાની મુશ્કેલી, વગેરે અગવડો વેઠવી પડતી હોય. ત્યારે નોકરી તો નહિ, પણ વેપારી બની દુકાનની શેઠાઈ મળી હોય, છતાં ય દુબળાં પુણ્યે નોકરોની કામચોરી ને અવળચંડાઈ, લાગ મળ્યે ચાંઉગીરી, સરકારી લફરાં, ટેક્ષ, ટેક્ષથી બચવા જોખમભરી અનેક ચોરી છૂપકીઓ, વળી

મોભાના મોટા ખરચા, વગેરે વગેરે બાબતો એવી ચિંતા સંતાપ ઊભા કરતા હોય કે મન જાણે. ત્યારે સ્ત્રીઓનાં જીવનમાં ઘણીના તુંડમિજાજ, ક્ષુદ્ર સ્વભાવ, કૃપણતા, એના લાગતાવળગતાની સરભરાની લોથ, એના આડાઅવળા ધંધામાં છાશવારે ને છાશવારે પૈસાની પોક,.... વગેરે વગેરે કષ્ટ અપરંપાર. એમ માતાપિતા બનવાની પુણ્યાઈ તો જાગી, પરંતુ પછી ટૂંકી આવકમાં સંતાનના લંગર અને ખરચા, સંતાનની ઉદ્ધતાઈ, એને વરાવવાની ચિંતા, છોકરાને વરાવ્યા પછી એની વહુના ઝગડા, છોકરીને વરાવ્યા પછી જમાઈ કે સાસરિયા અંગે છોકરીની આવતી ફરિયાદો;... વગેરે વગેરે કેટકેટલી કઠિનાઈઓ ?

પંચમ કાળમાં ક્યાં સુખની સરખાઈ છે ? વિચારવાને હૃદય હોય તો જ્ઞાનીઓ કહે છે તે મુજબ સંસાર અસાર હોવાનું આબેહૂબ દર્શન થાય. પછી જીવ મનને મનાવી લે કે ‘હોય ભાઈ ? કઠણાઈ તો હોય; ગુલાબ લેવા જઈએ તો કાંટા તો વાગે, પણ ગુલાબ તો સારાં મળે ને ? એમ અહીં પત્ની-પરિવાર-ધંધાનું સુખ તો મળે છે ને ?’ આમ મન મનાવાય, પરંતુ એકેકની પાછળ પારાવાર મુશ્કેલીઓ જોતાં અને એમાં જીવનની ઘણી ઘડીઓ સંતાપની જોતાં, એ મન મનાવવું એમાં હૃદયની ધિક્કાઈ છે. સંસારના તુચ્છ અલ્પ સુખ ચાટવાની લાલચમાં હૈયું એવું ધિક્કું બનાવાય છે. ખાવાનો લાલચું ક્યાંક ગોલ્લઈયામાં જમવા ઘુસી જાય અને ત્યાં અપમાન પામે, છતાં સારું ચાટવા મળ્યું એના પર જો મન મનાવી લે તો એની ધિક્કાઈ છે.

એટલે ત્રણ સાંધતાં તેર તૂટે જેવી પંચમ કાળની સ્થિતિ તો વિચારકને વૈરાગ્ય પેદા કરે એવી છે. એવા વૈરાગ્યથી જાગેલ પરાક્રમી ભવ્યાત્માઓ તો દુબળા પુણ્ય ભોગવવાની અજ્ઞાનતાભરી લહેર જતી કરી ચારિત્રમાર્ગ અપનાવે છે.

પરંતુ જેનામાં એ પરાક્રમ શક્તિ નથી, એણે શું કરવું ? શું આજની પારાવાર હાડમારીઓમાં મુશ્કેલીઓમાં સંતાપ કર્યા કરવા ? શું વર્તમાન કાળે પણ ચિત્તને શાંતિ મળવાની નહિ ?

અહીં ‘ચત્તારિ મંગલં’નું સૂત્ર સારું ઉપયોગી થાય એવું છે. ‘અરિહંતા મંગલં સિદ્ધા મંગલં...’ વગેરે સૂત્રનું સ્મરણ મનને બળ આપે છે, કહે છે કે ‘તને અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ, અને સર્વજ્ઞનો ધર્મ એ મહામંગળરૂપ મળ્યા છે, પછી તારે શી ફિકર છે ? શી ઓછાશ છે ? અગર જો તારી શ્રદ્ધા છે કે અરિહંત સિદ્ધ વગેરે ખરેખર સાચા મંગળરૂપ છે, અને એથી મહા વિઘ્નો-અંતરાયો તૂટી અચિંત્ય સિદ્ધિઓ મળે છે, આપદાઓ ભાગી જઈ વાંછિત મળી આવે છે, તો આ મંગળરૂપ અરિહંત

સિદ્ધ વગેરે મળ્યા એ જબરદસ્ત પુણ્યોદય છે; મહાનિધાન મળ્યા રૂપ છે પછી તુચ્છ સગવડ ઓછી મળ્યાનું કોઈ દુઃખ કરવા જેવું નથી.’

આ શ્રદ્ધા સાથે, ‘ચત્તારિ મંગલં અરિહંતા મંગલ...’ વગેરે સૂત્ર વારંવાર યાદ કરાય, મનને ભાવિત કરતા રહેવાય કે ‘અહો ! આ, નિધાન મળ્યા પછી મારે શી કમી છે ?’ એવી ભાવના કર્યા કરાય, વારંવાર આશ્વાસન લેવાય, તો ભારે હુંફ અનુભવાય, તો વર્તમાન કાળની સંકડામણોનો મન પરથી ભાર ઘણો ઓછો થઈ જાય, અને ચિંતા-સંતાપ-આર્તધ્યાનથી ઘણું બચી જવાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૩૬, તા. ૧૩-૬-૧૯૭૦

૯૬ વાસનાઓ મોળી પાડવા એક વિચારણા

આત્માર્થી જીવ ફાંફા મારે છે કે ‘મારે આ વારેવારે ખાઉં-ખાઉં ને ભોગવું-ભોગવુંની વાસના કેમ મિટાવવી ? પૈસાની લગન કેમ ઓછી કરવી ? આરામી-સુખશીલતાનો રસ શી રીતે ઘટાડવો ? એને મુંઝવણ રહે છે કે ‘હું એ બધું ખરાબ હોવાનું સમજું છું, છતાં કેમ એ મારાથી છોડાતા કે ઘટાડાતા નથી ? આ ઊંચા ભવમાં જો એમાં ઘટાડો ન કરું તો પછી મારી કઈ દશા ?...’

આ મુંઝવણ ટાળવા અને એ વાસના-લગની-રસ ઘટાડવા-મિટાવવા જૈનશાસ્ત્રો અનેક ઉપાય બતાવે છે; જેવા કે, - (૧) સત્સંગ બહુ સેવવો, (૨) જિનવાણી નિયમિત સાંભળવી, (૩) મહાપુરુષોનાં ચરિત્ર તથા ઉપમિતિ-ભવપ્રપંચ કથા વગેરે પુસ્તક સારી રીતે વાંચવા-વિચારવા, (૪) મન મારીને પણ શક્ય લાંબા-ટૂંકા ત્યાગ અને તપ કરતા રહેવું, (૫) સ્વદ્રવ્યનો ભોગ આપીને નિત્ય જિનપૂજા કરવી, જેથી પ્રભુની સાચી મમતા કેળવાતી જાય, (૬) કલ્યાણમિત્રોનો સંસર્ગ રાખવો, (૭) તત્ત્વનો અભ્યાસ કરવો, ... વગેરે વગેરે. એ ઉપાય કરવા જેવા છે. એથી એ આહાર-વિષયની વાસના, લક્ષ્મીની લગની, અને આરામીનો રસ ઓછા થતા આવે છે.

અહીં એક મૌલિક દૃષ્ટિનો વિચાર કરવો છે, કે જે દૃષ્ટિ આ વાસનાદિનું જોર નબળું પાડી દે. આ મૌલિક દૃષ્ટિ આ છે કે,-

આત્માને વાસના પોષવામાં જે સુખ લાગે છે તે ઈન્દ્રિયો મન અને કાયાને લઈને છે, પોતાના સહજ આત્મસ્વભાવને લઈને નહિ. કશું જોઈને જો આંખ રાજી, તો જીવને સુખ; આંખ નારાજ, જીભ સુસ્ત, તો જીવને સુખ નહિ લાગે. બહુ વાર ખાઈને જો કાયાને ચેન રહે છે તો જ અંદરમાં સુખનો અનુભવ થવાનો.

એમ આરામી કરીને જો મનને ઠીક લાગે છે, તો જ જીવને સુખનો અનુભવ થાય. જ્યાં આંખ કાન કાયા વગેરેને ચેન નહિ, રાજીપો નહિ, ત્યાં જીવને સુખનો અનુભવ નહિ લાગે, પછી ભલે વિષય સારો હોય કે નરસો. દા.ત. પોતાનું ઝુંપડિયું ઘર આંખને રાજી નથી કરતું તો જીવને એથી સુખ નથી લાગતું. એમ દુશ્મનનો બંગલો જોઈ જો આંખને ઝેર વરસે છે તો ત્યાં પણ જીવને સુખનો અનુભવ નહિ. એમ સંગીત લંબાયે મોડું થવાથી જો કાનને હવે ઝેર વરસે છે તો જીવને સુખ નહિ. આ સૂચવે છે કે વાસનાના પોષણમાં જો ઈન્દ્રિયો-મન-કાયાને ચેન લાગે, તો જ જીવને સુખનો અનુભવ થાય.

બસ, આના પર આટલું જ વિચારવા જેવું છે કે ‘મારે આ ઈન્દ્રિયો વગેરેના રાજીપાની ગુલામી શા સારું ભોગવવી કે જો એ હોય તો જ મને સુખ લાગે ? આ તો અનાડી સ્ત્રીના કામાંધ ધણી જેવું છે કે બૈરી પ્રસન્ન તો જ એને બિચારાને સુખ લાગે, અને જો એ નારાજ થઈ બેઠી તો આને જાણે બધું સુખ લૂંટાઈ ગયું ! ત્યારે પેલી અનાડી બૈરીને નારાજી-રીસ-અપ્રસન્નતા દેખાડતાં કેટલી વાર ? એ વાતવાતમાં એવું કરે એટલે ધણી બિચારો પણ વાતવાતમાં દુઃખી થવાનો. એમ ઈન્દ્રિયો-મન-કાયા પણ અનાડી બૈરી જેવા છે અને જીવ કામાંધ ધણી જેવો છે. આ અનાડીઓને નારાજ થતાં કેટલી વાર ! દિનમાં કેટલી વાર એ અપ્રસન્ન બનતા હશે ? બસ, એટલી એટલી વાર ગુલામ જીવે દુઃખી થવું જ રહ્યું.

માટે, આ ખોટી ગુલામી છે. એમાં જીવના ખરેખર સુખનો તો કોઈ અનુભવ જ નથી. નહિતર ઈન્દ્રિયો-મન-કાયાની નારાજી-બેચેની થવા છતાં જીવના પોતાના સહજ સુખને શો વાંધો આવે ? પરંતુ ઈન્દ્રિયાદિના રાજીપાએ થતો સુખનો અનુભવ એ ખરેખરું જીવનું સુખ જ નથી. તો પછી શા સારું મારે એ ઈન્દ્રિયો-મન-કાયાના રાજીપા અર્થે તણાયા કરવું ? પેટપૂર જમીને ઊઠ્યા પછી ગરમાગરમ ચાર ભજિયાં આવ્યાં ત્યાં આંખ નાચે છે, અને જીભ કાયાને એ મળે તો ચેન લાગે છે. માટે જ એમ કરીને ગુલામ જીવ સુખ લગાડવાનું ને ? ના, એવું એને ચેન લગાડવાની ગુલામી મારે ન જોઈએ. એવા એના રાજીપાએ મારે સુખ નથી અનુભવવું.’ આમ વિચારણા રહે તો એની વાસના મોળી પડે.

એવું કામની વાસનાને પણ દબાવવા આ જ વિચારવાનું કે કામભોગથી ચામડાને ચેન પડવા પર જ મને સુખ લાગવાનું ને ? શા સારું એવી ગુલામી ભોગવું ? એવી ગુલામી તો અનંતા કાળ ભોગવી, પરંતુ એમ એનો અંત ક્યાં છે ? ચામડાને ચળ ઉપડી એને ખણ એટલે એને ચેન; પણ એ તો રોજનું લફરું પેદું. શા સારું મારે એવા એક પણ ઈન્દ્રિયના ચેન પર સુખ લેવા જવું ? એને ચેન પડો કે ન

પડો, મારે અહીં અંજેરી ગંજેરી જેવી આવી પડેલી એની ગુલામી નથી કરવી. એના ચેન સુખનો ખપ નથી. મારે એવી એને ચેન આપવાની જરૂર નથી.

બસ, આ વિચાર વારંવાર મમરાવાય, તો વિષયોની, ખાનપાનના રસની, કામની અને બીજી કેટલીય વાસનાઓ પોષવાનું મન નહિ થાય, અને એમ એ ન પોષાતાં મોળી પડતી જશે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૩૭, તા. ૨૦-૬-૧૯૭૦

૯૭ કુવાદો કુધર્મો કેમ ભયંકર ? : સુકૃત ભાવનાનો નાશ એ મહાપાપ

(લેખાંક-૧)

કોઈની સુકૃતની ભાવનાને ધક્કો પહોંચાડવો એ એક મહા પાપ છે. આપણાથી બીજામાં સુકૃતભાવના જગાવી તો શકાતી ન હોય, પરંતુ ઊલટું એનામાં સ્વતઃ કે બીજી ગમે તે રીતે જાગેલી સુકૃતભાવનાનો નાશ કરવો એ કેટલું બધું રાક્ષસી કૃત્ય ગણાય ?

બીજાના પ્રાણ હરનારો તો એના એક જીવનનો નાશ કરે છે, પરંતુ બીજાની સુકૃતભાવનાનો નાશ કરનારો એનાં ભાવી અનેક સત્ જીવનોનો નાશ કરે છે. કેમ કે,

જો સુકૃત-ભાવના પ્રવર્તતી હોય તો (૧) દિલ કોમળ-ઉમદા-ઉદાર રહે, (૨) શુભ અધ્યવસાય (ભાવ) ચાલુ રહે, અને (૩) સુકૃતના પુરુષાર્થ પ્રવર્તતા રહે; ને એ બધાથી (૪) વિપુલ પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય ઊભાં થાય, જેના પ્રતાપે (૫) ભાવિ ઉત્તમ સદ્ગતિનાં જન્મોની ધારા ચાલે, અને (૬) આત્મા ઉચ્ચ-ઉચ્ચતર સુકૃત-સાધનામાં લાગ્યો રહી મોક્ષની વધુ ને વધુ નિકટ થતો જાય. ત્યારે,

જ્યાં સુકૃતની ભાવના જ નથી એવા જીવને તો (૧) આહાર-વિષય-પરિગ્રહના નીતરતા સ્વાર્થરસ અને (૨) આરંભસમારંભોની જ લગની રહેવાની, તથા (૩) એની ખાતર હિંસાદિ તથા ક્રોધાદિ દુષ્કૃત્યોની જ ભાવના ચાલ્યા કરવાની; (૪) એમાં દિલ કઠોર-ક્ષુદ્ર-સંકુચિત રહ્યા કરવાનું, (૫) અધ્યવસાય (ભાવ) મલિન ચાલ્યા કરવાના, તથા (૬) દુષ્કૃત્યોના જ પુરુષાર્થ પ્રવર્તતા રહેવાના, (૭) આથી આત્મા પર સરિયામ પાપાનુબંધી પાપોના ગંજ ખડકાવાના; (૮) જેના પરિણામે દુર્ગતિના ભવોની પરંપરા અને એમાં પાપાયરણની ધારા ચાલ્યા કરવાની; મોક્ષ ઘણો ઘણો દૂર રહેવાનો.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૧૯૫

આ તો પરલોકદૃષ્ટિએ અનર્થોની વાત થઈ. પરંતુ વર્તમાન જીવનમાં પણ અનેક અનર્થો નીપજે છે, કેમ કે સુકૃતભાવનાનો નાશ થયો, એટલે તો અનેક પ્રકારનાં દાનનાં સુકૃત, તથા શીલ-વ્રત-સદાચારોનાં, ત્યાગ-તપસ્યાનાં, મૈત્રી આદિ ભાવનાઓનાં, દયા-અહિંસા-સત્ય આદિનાં, ક્ષમા-સમતા-નમ્રતાદિનાં સુકૃતની ભાવના જ નષ્ટ થઈ. પછી એનામાં સહેજે અલ્પ પુણ્યોદય પર મોટા સ્વાર્થ સાધવાની જ ચિંતા-સંતાપ-નિરાશા સળગતી રહેવાની; કષાયોના ઉકળાટ ચાલ્યા કરવાના; અનેકવિધ ભયની લાગણીઓ પ્રવર્તતી રહેવાની. આ તો એને પોતાને વિટંબણા; ઉપરાંત સમાજને પણ એ સુકૃતભાવનાના અભાવે આશીર્વાદરૂપ નહિ કિન્તુ શ્રાપરૂપ બનવાનો.

આજે આનું દર્શન થાય છે. ભારતમાં સુકૃતભાવના અને સુકૃતોનો ધુમ પ્રવાહ વહેતો હતો ત્યારે વ્યક્તિગત જીવનમાં કેટલી બધી શાંતિ પ્રસન્નતા-નિશ્ચિન્તતા-તૃપ્તિ ચાલ્યા કરતી; તેમજ સમાજને પણ એવા માણસો કેવા આશીર્વાદ રૂપ બન્યા રહેતા. આજે મોટા ભાગમાં સુકૃતભાવના જ નષ્ટ જેવી થઈ ગઈ અને સુકૃતો સુકાઈ ગયાં, તેથી સ્વકીય જીવનમાં ઉકળાટ-ઉન્માદ અતૃપ્તિ અને મૂચ્છા વ્યાપક થઈ ગઈ, તથા સમાજમાં એવાઓથી ભય-રોફ-શોષણ-વિટંબણ ફાલ્યા ફૂલ્યા. ત્યારે મોટા ભાગના લોકોનાં એવાં વ્યક્તિગત સુકૃતહીન જીવનથી એમના પરલોકની ખરાબી તો કેવી ય ઊભી થવાની ?

લાંચરિશ્વત-દગોપ્રપંચ-હલકોમાલ-ભેળસેળ-ખોટા લેખ વગેરે આજે કેટલું ? સત્તા-પુરશી-હોદ્દાની ભૂખ, સન્માન લાલસા, ધનલોભ, ને એ બધા પાછળ કેટલા ય ભયાનક કૃત્ય કેવાં ? દુરાચારના સોદા, દુરાચારની સગવડો, અને દુરાચાર કેટલા ? બેઈમાની ચોરી અનીતિ કેટલી ? ડી.ડી.ટી. વગેરે ઘરગત્યુ ચીજો અને યાંત્રિક કત્લખાના, તેમજ ચામડાનાં ભયંકર ઉત્પાદન, તથા મત્સ્ય ઉદ્યોગ-મરઘા ઉદ્યોગ વગેરેમાં બેસુમાર નિઘૃણ હિંસાઓ કેટલી ? છાપા-પિક્ચરો-નોવેલ-નવલિકાઓ વગેરેથી રૌદ્રધ્યાનના વિચારો કેટલા ? અભક્ષ્ય-અપેયનાં ખાનપાન કેટલાં ? નિરંકુશ ભોગવૃત્તિ, બિભત્સ વેશ, જુગાર વગેરે પાપો કેટલાં ?...

સારાંશ, દુષ્કૃતો ધુમ વધી ગયાં; એટલા જ એની સામે સુકૃતોનો અભાવ થઈ ગયો; જેમ કે ન્યાયસંપન્નતા, સત્ય-સરળતા-પ્રામાણિકતા, મૈત્રી બંધુભાવ-સહાનુભૂતિ, નિર્લોભતા તૃપ્તિ, સદાચારો, વિશ્વાસપાલન, દયા-અહિંસા, અલ્પારંભ-અલ્પપરિગ્રહ, અભક્ષ્યત્યાગ, જુગારાદિ વ્યસન ત્યાગ, રસત્યાગ, બ્રહ્મચર્ય, વિષયસંકોચ, ઈન્દ્રિયનિગ્રહ, લજજા-મર્યાદાપાલન, ક્ષમા-સમતા-નમ્રતા, ધર્મશાસ્ત્રવાંચન-મનન, તત્ત્વચિંતન, પરમાત્મભક્તિ, વ્રતનિયમ... ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ

૧૯૬

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

સુકૃતો અદૃશ્ય જેવા થઈ ગયા.

આવી પરિસ્થિતિ છેલ્લા ૩૦-૪૦ વરસમાં ખૂબ વધતી ચાલી. આનું શું કારણ ? આ જ, કે જડવાદ-વિલાસવાદ-સામ્યવાદ વગેરે વાદો ફાલ્યા ફૂલ્યા. આમ તો છેલ્લા કેટલાક સૈકાથી કુધર્મોના ફાલવા-ફૂલવાએ પણ સુકૃતોના નાશમાં અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે. મૂર્તિપૂજા વિરોધ, દયા-દાન વિરોધ, ધર્મક્રિયા વિરોધ, વગેરેએ પણ સુકૃતોના નાશમાં અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે. મૂર્તિપૂજા વિરોધ, દયા-દાન વિરોધ, ધર્મક્રિયા વિરોધ, વગેરેએ પણ સુકૃતોને ધક્કો પહોંચાડ્યો છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૩૮, તા. ૨૭-૬-૧૯૭૦

(૮૮) (લેખાંક-૨)

ભારત ભૂમિમાં માણસ પરલોક ભાવના અને પાપભયના લીધે સત્સંગ સાધતો, અને પ્રેરણા મેળવી પરલોક હિતકારી દયા, દાન, તપ, ભગવત્પૂજા વગેરે સુકૃતોમાં લાગ્યો રહેતો, જૂઠ અનીતિ વગેરે આચરતાં ખચકાતો. એથી એનું પોતાનું ય જીવન સુંદર શાંતિ, ઉન્નતિ અને પ્રસન્નતાભર્યું રહેતું, અને સમાજને પણ એ આશીર્વાદરૂપ બનતો. પરંતુ પાશ્ચાત્ય લોકો અહીં ઘુસ્યા, એમની પદ્ધતિની શિક્ષા ચાલુ થઈ, એમનું રાજ્ય થયું, લોકોને શિક્ષાની ડીગ્રીઓનો મોહ જાગ્યો, એના પરિણામે ભૌતિકતા ફેલાઈ, લોક જડવાદથી મોહિત થતા ગયા. તે આજે જડવાદ વિલાસવાદ વગેરે એટલા બધા વધી ગયા કે મોટા ભાગે પરલોક દૃષ્ટિ ઊડી ગઈ, સુકૃતબુદ્ધિ અને સુકૃતો નષ્ટ પ્રાય થઈ ગયા.

આમ આ વાદોએ શું નિપજાવ્યું ? સુકૃતબુદ્ધિનો ક્ષય અને સુકૃતોનો અભાવ. આ એક ભયંકર પરિણામ છે; કેમ કે સુકૃત ઊડતાં દુષ્ટત્યો ફાલ્યા-ફૂલ્યાં; પૈસા અને વિષયો દુષ્ટત સર્જન કરી નરકાદિનાં દુઃખ ઊભા કરે છે માટે એ અસાર છે, - એવો એના તરફ વૈરાગ્ય ભાવ એ પણ એક સુકૃત છે. પણ પરલોક દૃષ્ટિ જ નહિ, તેથી એ ક્યાં રહે ? વૈરાગ્ય નહિ એટલે ગાઢ રાગ ખીલે એ સહજ છે. લક્ષ્મી અને વિષયો સારભૂત મનાય, પછી એની ખાતર હિંસા જૂઠ અનીતિ આદિ ક્યાં ક્યાં પાપ ન ચાલે ? મદ પ્રપંચ લોભ વગેરે કેવા કષાય ન આવે ?

આજ કોર્ટોમાં ઝગડાના કેસ વધી ગયા. કત્લાખાના-મત્સ્યઉદ્યોગ-મરઘાપાલન વગેરે દ્વારા હિંસા ખૂબ વધી, હિંસાથી બનતી ચીજોનો વપરાશ ભારે વધ્યો. માલમાં ભેળસેળ આદિ અનીતિ ધૂમ વધી. નવી પ્રજામાં દુરાચાર વધી ગયા. ચોરીઓની રીતો વધી ગઈ. રેડિયો-પિકચર-છાપાં વધવાથી સત્સંગ-ધર્મ શ્રવણ-

વાંચન-પરમાત્મભજન વગેરે ખૂબ ઘટી ગયા, આમ સુકૃત ભૂલવાનું આ બધું જડવાદ-વિલાસવાદ-નાસ્તિકવાદ ફેલાવાના લીધે થયું.

એમ સમાજવાદ-સામ્યવાદ વગેરેએ વાત તો લોકના ભલાની રાખી, પણ ભલું છે ક્યાં ? એ વાદોના વિકસવા પછી દેખાય છે કે લાંચરિશ્વત જુલ્મ ત્રાસ વગેરે બેફામ વધી ગયા છે. મર્યાદિત લૂંટ ચલાવનાર અમુક રાજાઓના બદલે અમર્યાદિત લૂંટ ચલાવનાર પ્રધાનો ઓફિસરો કારકૂનો અને પટાવાળા સુધી વધી ગયા. આજના વાદોએ આમ સુકૃતક્ષય કરાવી ભયાનકતા સરજી છે.

કુધર્મો પણ એ જ કરી રહ્યા છે. મૂર્તિપૂજા ઉડાવનારે શું કર્યું ? માણસ મૂર્તિના આલંબને પરમાત્માની શ્રદ્ધા-ભક્તિ-સ્તવના, દાન વગેરે જે આદરતો, તે મૂર્તિ ઊડાવાથી બંધ પડ્યું. પછી માનસ વિજ્ઞાનના નિયમ મુજબ, જો એ સમયની સાર્થકતા નહિ, એ શુભ ભાવ અને એ આચરણ નહિ તો નવરો પડેલો સમય અને નવરી આંખ-વાણી-દિલ-પૈસા ક્યાં જાય ? રૂપાદિ વિષયોમાં, દુષ્ટત્યોના તાંડવમાં.

વળી મૂર્તિ ઉડાવવા જતાં એને લગતા શાસ્ત્રો ઉડાવ્યા તો એમાં રહેલી કલ્યાણકર ભક્ષ્યાભક્ષ્ય વ્યવસ્થા, કૃત્ય-અકૃત્ય વ્યવહાર તથા અનેક સદ્ વિધાનો પણ ઊડ્યા. તેથી અભક્ષ્યભક્ષણ અકૃત્યસેવન વધી ગયા.

એમ, દયા-દાન ઉડાવનાર કુધર્મે કેવાં કેવાં મહાન સુકૃત ઉડાવી અને દુષ્ટત્યોને જગા કરી આપી, એ પણ સમજાય એવું છે.

ત્યારે બનાવટી અધ્યાત્મવાદ અને બનાવટી નિશ્ચય પંથે તો પવિત્ર ધર્મક્રિયા અને સદ્ આચાર-વિચારોનાં સુકૃતો લોપી મહા અનર્થ ઊભા કર્યા, બસ, ‘આત્માને ઓળખો, નિશ્ચયથી વસ્તુ સ્વરૂપ વિચારો, જડક્રિયામાં ન લોભાઓ,’ આટલો જ ધર્મ માન્યો એટલે પછી યથેચ્છ વર્તાવ ધંધા ધાપા અને વિષય ગુલામીને છૂટો દોર મળી ગયો;

ત્યારે ‘અંતરનો અવાજ એ ધર્મ’ એવા કુધર્મે વળી છડેચોક અનાચારને જ અબાધિત બનાવ્યા, પછી શું બાકી રહે ?

એમ ‘માનવતા માનવબંધુ-પ્રેમ એ જ ધર્મ’ કહેનાર કુધર્મે માનવેતર બીજા જીવોની દયા જ ભૂલાવી; તેમજ વિષયાસક્તિને પાપ જ ન લેખવાથી એને બેફામ વધારી દીધી, જેના પરિણામે આજે કેટલાય અનર્થો ફાલ્યા ફૂલ્યા દેખાય છે.

સારાંશ, કુવાદો-કુધર્મો પ્રજામાંથી સુકૃતની ભાવના, સુકૃતબુદ્ધિ અને એક યા બીજા સુકૃતાચરણનો લોપ કરે છે, અને દુષ્ટત્યોને બેફામ વધવાનો માર્ગ કરી આપે છે, માટે એ ભયંકર છે.

૯૯ જીવનમાં પરલોક માટે કાંઈ જોગવાઈ કરો છો ?

જગતમાં મનુષ્યો બે જાતના, ધર્મ કરનારા, અને ધર્મ નહિ કરનારા. ધર્મમાં નહિ માનનારને તો પરલોક સાથે નિસ્ખત નથી હોતી. એને વિચાર નથી કે ધર્મ નહિ કરું તો મારું પરલોકમાં શું થશે એટલે એ ધર્મ કરે જ શાના ? ત્યારે પરલોકમાં માનનારા પણ અર્થ-કામની ગાઢ લગન, મોજમજાલ, સુખશીલતા, એશઆરામી વગેરે કારણે ધર્મ કરવામાં સુસ્ત રહે છે, ને એ ય ધર્મનું આચરણ નથી કરતા.

પરંતુ પરલોકમાં જે માને છે, અને ધર્મનું આચરણ કરે છે એમણે આ વિચારવા જેવું છે કે ‘હું ધર્મ પરલોક સુધારવા માટે કરું છું ખરો ? ધર્મ કરીને એના ફળરૂપે મારે અહીં કશી નામના કે સારાપણાની ખ્યાતિ અથવા ધર્મી તરીકેનો ઈલ્કાબ, યા અહીં પૈસાટકા-સુખસગવડ નથી જોઈતી, પરંતુ મારે તો પરલોક માટે સુકૃત અનામત રાખવું છે, મારે સદ્ગતિ જોઈએ છે, પુણ્ય વધીને પરલોકમાં વિશેષ ધર્મસામગ્રી ધર્મબળ અને વિશેષ ધર્મસાધના જોઈએ છે.’ ધર્મ કરતાં આ જ ભાવના રહે છે ખરી ? કે ના, ધર્મનાં ફળરૂપે અહીં જ કીર્તિ-જશ-માન-પૈસા-સુખ સગવડ જોઈએ છે ? પરલોક માટે કશી જોગવાઈ રાખવાની ચોક્કસાઈ ખરી ?

ધર્મ કરનારે આ જાત-તપાસ કરવા જેવી છે, આત્મ-નિરીક્ષણ કરવા જેવું છે. નહિતર ગાય દોહીને કૂતરીને પાઈ દેવા જેવું થાય. કરેલા ધર્મસુકૃતનો અહીં જ બદલો માગી લેવાથી પરલોક ખાતે કશું પુણ્ય ક્યાંથી ઊભું રહે ? અથવા કહો અહીંના સુખ-સન્માન-યશની વિશેષ તાલાવેલી અને પરલોક સુધારની સામાન્ય ઈચ્છા છે, તો પણ આચરેલ એ ધર્મસુકૃત જોરદાર પુણ્ય અને શુદ્ધ ધર્મસંસ્કાર દેવાને બદલે માત્ર મામુલી પુણ્યાઈ આપે. અહીંના માગેલા વિષયસુખો, લક્ષ્મી કે નામનાને સારભૂત સમજવાથી ધર્મસુકૃતમાંથી શુદ્ધ ધર્મસંસ્કાર ન જન્મે. એટલા જ માટે પરલોક ખાતે પણ એ જ વિષયસુખાદિ ઈચ્છીને નિયાણું કરનારા જીવો ધર્મસુકૃતના પુણ્યના બળે એ સુખ-સમૃદ્ધિ તો પામે છે, પણ ધર્મસંસ્કાર નહિ, તેથી ત્યાં જીવન પાપભર્યું જીવી નરકાદિમાં રવાના થાય છે.

ઊઘાડો હિસાબ છે કે વિષયસુખો-પૈસા-બળ-ખ્યાતિ વગેરે પર મન જોરદાર રહ્યું તો મનને એ જ સારભૂત લાગ્યા, તેથી ધર્મ સારભૂત નહિ લાગે, તો પછી

ધર્મ કરે છે શા માટે ? એનો ખુલાસો એ, કે ધર્મને એક સાધન (medium) ગણી ધર્મ કરે છે. વેપારને પૈસાનું સાધન માનનારો ધાર્યા પૈસા મળ્યેથી વેપાર છોડી દે છે, યા બીજેથી પૈસા સારા મળવાનું દેખી આ વેપારને ત્યજી દે છે, પણ આ વેપારને પકડી નથી રાખતો. એમ, પત્નીને માત્ર વિષયસુખનું સાધન સમજનારો, બીજેથી એ સુખ મળતું દેખી પત્ની પર આદરવાળો નથી રહેતો. એમ ધર્મને માત્ર વિષયસુખો આદિનું સાધન ગણનારો એ ધાર્યા સુખાદિ મળી જતા ધર્મને છોડી દે છે, ધર્મને વળગી નથી રહેતો પછી પરલોકમાં ધર્મ શી રીતે પામે ?

દેવદર્શનાદિ કે દાનાદિ ધર્મ પૈસા માટે યા લોકમાં સારા ધર્મી દેખાવા સારું નહિ, કિન્તુ પરભવે દેવાધિદેવ અને એમનો ધર્મ પમાડે એવી સદ્ગતિ મળે અને ત્યાં વિશેષ ધર્મ સધાય એ માટે કરવાની બુદ્ધિ હોય તો તો એ પરલોક સુધારે, એ ધર્મને સારભૂત લેખ્યો ગણાય, ને તેથી પરભવે એ સૂઝે. પરંતુ ધર્મને માત્ર સાધન બનાવી સુખ-સમૃદ્ધિ સન્માન જ જોઈતા હોય, ત્યાં ધર્મ એ જ સારભૂત એવું ન રહ્યું તેથી પરલોકે એ ન મળે.

એટલે જ ધર્મ કરનારે આ વિચારવાનું છે કે ધર્મ તો હું કરું છું. પરંતુ પરલોક માટે એથી કશી જોગવાઈ કરું છું ખરો ? ધર્મખાતામાં પૈસા દઈને નામની તકતી ચોડાવી, તો પરલોક માટે શું રાખ્યું ? દાનને તો કીર્તિ માટે વેચી દીધું. એમ દર્શન પૂજા કરી સારા ધર્મી તરીકે જશ લઈ ખુશી થયા, તો પરલોક માટે શું રાખ્યું ? તપ કરીને વ્રત કરીને જશ ઈચ્છ્યો, તો પરલોક ખાતે કશી જોગવાઈ રહી ?

સાજનમંત્રીએ સિદ્ધરાજ જયસિંહનાં ખંડણીનાં નાણાં ગીરનાર મંદિરોમાં ખરચી દીધા, પછી સિદ્ધરાજને કહે ‘તમારે આ મંદિરોનું સુકૃત જોઈએ તો તે લો, યા પૈસા જોઈએ તો એની મેં સગવડ કરી રાખી છે તે લઈ લો.’ ત્યાં સિદ્ધરાજ કહે ‘મારે સુકૃત ખપે. પૈસા તો માટીના, મૂકીને મરવું પડશે.’ આનું નામ પરલોક માટે જોગવાઈ કરી.

જીવનમાં શુદ્ધ ધર્મ માટે તથા દાન-શીલ-તપ, દયા-અહિંસા-સત્ય, ક્ષમા-નિર્લોભતા-બ્રહ્મચર્ય, દર્શન-જ્ઞાન ચારિત્ર, વગેરે ધર્મ વધારવા માટે આ સૂત્ર વારંવાર રટવા જેવું છે કે ‘હું પરલોક માટે શી જોગવાઈ કરી રહ્યો છું ? એ જ કરતો રહેવા દે. ખાધું પીધું, ભેળું કર્યું વગેરે તો ખોવાઈ જવાનું.’

૧૦૦ આચાર પહેલો ? કે વિચાર ?

આજે એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે કે ‘વિચારશુદ્ધિ જાળવો, આચાર ઓછોવતો ચાલે.’ આમ દલીલ એ આપવામાં આવે છે કે ‘અભવી જેવા જીવો પણ ચારિત્ર લઈને આચાર શુદ્ધ પાળનારા છતાં વિચારની શુદ્ધિ નહિ હોવાના કારણે સંસારમાં ભટકે છે. ત્યારે શ્રેણિક કૃષ્ણ મહારાજ જેવા આચારમાં એવા યુસ્ત નહિ છતાં વિચારની શુદ્ધિથી તીર્થંકર નામકર્મ કમાઈ ગયા. વળી આચારમાં ઢીલા પણ સાધુ જો મહાવ્રત અખંડ હતા તો સંઘમાં રહ્યા; અને જમાલિ જેવા આચાર શુદ્ધ સાધુ વિચારમાં બગડતા સંઘની બહાર મૂકાઈ ગયા. માટે વિચાર શુદ્ધિ મુખ્ય છે, આચાર શુદ્ધિ નહિ.’

આ પ્રતિપાદન એક પક્ષીય અને ઊંધે રસ્તે લઈ જનારું છે, અને એથી જ એને બચાવમાં આગળ ધરીને આચારમાં અણછાજતી શિથિલતાઓ સેવવામાં આવે છે. એનું પરિણામ એ આવે છે કે ત્યાં માની લીધેલી વિચારશુદ્ધિ પણ ખરેખર વિચારશુદ્ધિ હોતી નથી. જરૂરી આચારનું દેવાળું કાઢીને વિચાર શુદ્ધિ શી રીતે રહી શકે ? દા.ત. મંદિરમાં પ્રભુના વિનય બહુમાનના બાહ્ય આચારની પરવા ન રાખે અને કહે કે ‘મને અરિહંત માટે માન છે, એમના પર પ્રેમ છે, શ્રદ્ધા છે, મારામાં સમકિત છે’ એ ક્યાંથી સાચું હોય ? ત્યાં વિચાર શુદ્ધિ શી રીતે હોઈ શકે ?

જે જૈન શાસ્ત્રો સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને મોક્ષમાર્ગ કહે છે, એ જ શાસ્ત્રો જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચાર પર ખૂબ ભાર મૂકી અને ખાસ આચરવાનાં બતાવે છે. એમાં વીર્યાચારમાં તો કોઈ અલગ આચારો નથી, કિન્તુ જ્ઞાનાચારાદિ ચારના જ પ્રકારો ગણાવ્યા છે; છતાં એને ફરીથી વીર્યાચાર તરીકે લેવાનો હેતુ એ આચારોમાં વિશેષ વીર્ય-પરાક્રમ-ઉત્સાહ ફોરવવાનો છે. આ સૂચવે છે કે આચાર એ પાયો છે, આચાર પહેલો છે.

‘ઉપદેશમાળા’ વગેરે શાસ્ત્ર કહે છે ‘જેમ ગધેડો ચંદનના બોજનો ભાગી, પણ ચંદનનો નહિ; એમ ચારિત્ર વિનાનો જ્ઞાની માત્ર જ્ઞાનબોજનો ભાગી, કિન્તુ જ્ઞાનનો નહિ’ અર્થાત્ ચારિત્રાચારના પાલનનો બેપરવા સાધુ જ્ઞાન યાને વિચારશુદ્ધિ ન જાળવી શકે.

‘ઉપદેશમાળા’માં એમ પણ કહ્યું કે ‘જો ચયઈ ઉત્તરગુણે, મૂળગુણે વિ

અચિરેણ સો ચયઈ;’ અર્થાત્ જે ઉત્તરગુણનો ત્યાગ કરે છે, એ થોડા વખતમાં મૂળ ગુણોનો પણ ત્યાગ કરે છે. ઉત્તરગુણો એટલે અવાન્તર આચારો, પેટા આચારો; એની પરવા મૂકી દેનારો એ મૂળગુણરૂપ મહાવ્રત-અણુવ્રતાદિને સાચવી ન શકે. એ ન સાચવનારાના દિલમાં વ્રત ભાવ ઊડે એટલે વિચારશુદ્ધિ ગઈ.

‘ઉપમિતિ’ ‘અષ્ટકજી’ ટીકા શાસ્ત્રમાં તો ત્યાં સુધી કહ્યું કે સાધુ અને શ્રાવકને ધ્યાનની આરાધના કરવાની તે પોતાના કર્તવ્ય આચારો બજાવ્યા પછી. આ સૂચવે છે કે આચારનું કેટલું બધું મહત્ત્વ છે.

અલબત્ત અનાદિના ચાલી આવતા અશુદ્ધ ભાવમાં સુધારો થઈ સહેજ શુદ્ધ વિચાર આવે ત્યારે જીવને સદ્ આચાર સૂઝે. એ હિસાબે વિચાર શુદ્ધિ પહેલી ગણાય. પરંતુ એ તો પ્રાથમિક અવસ્થા. બાકી ત્યાં જો આચાર થોડા ય શુદ્ધ ન કરે તો વિચાર શુદ્ધિ ઠેકાણે પડે, શ્રેણિક રાજા વ્રતાદિના આચાર ન પાળી શક્યા, કિન્તુ સોનાથી રોજ જિનભક્તિ, જિનવાણીશ્રવણ, પ્રભુની સુખશાતાના સમાચાર લાવનારને મોટાં બક્ષીસદાન વગેરે આચાર સુંદર પાળતા. ત્યારે જ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વાદિની ઊંચી વિચાર શુદ્ધિ પામ્યા.

શુદ્ધ આચારથી પોતાની વિચાર શુદ્ધિ વધતી આવે છે, અને બીજાઓને સદ્ આચારની પ્રેરણા મળે છે. બીજાઓને અંદરના વિચાર દેખાતા નથી, આચાર દેખાય છે. ઈતરોને સારા આચાર જોવા મળવા પર જ સારી છાયા પડે છે. આજે પણ જૈન સાધુની સારી છાયા એમના કડક સદ્આચારોને લીધે પડે છે. એમ શ્રાવકોના સારા જૈન-આચાર જોઈ એમના સંતાનો સંસ્કારી સદ્આચારી બને છે. સારા આર્થ આચાર પર ભારતીય સંસ્કૃતિ વિશ્વશ્રેષ્ઠ મનાતી હતી. ધર્મનો ટકાવ સંઘમાં સારા આચાર પળાતા આવ્યા પર થયેલો છે.

માટે, જીવનમાં આચાર પર ભારે મહત્ત્વ દેવા જેવું છે. સારા ભાષણની અસર તો જ પડે કે જો એની પાછળ ભાષણ કર્તાના જીવનમા સારા આચાર જોવા મળે. તેથી તો અકબર બાદશાહને આચાર્યદેવ શ્રી વિજય હીરસૂરીશ્વરજી મહારાજને મળવા-સાંભળવાની ઘણી ઝંખના હતી; અને એણે એઓશ્રીને દિલ્હી જલદી પધારવા મ્યાના-પાલખી-ઘોડા વગેરેની સગવડ કરી હતી, છતાં આચાર્ય મહારાજે એનો લેશ પણ ઉપયોગ ન કરતાં પાદવિહારથી જ સાધ્વાચારમાં રહી દિલ્હી જવાનું કરેલું, અને ત્યાં ગયા પછી ય એમના કેટલીય બાબતમાં કડક સાધ્વાચાર બાદશાહને જોવા મળેલા, તેથી એ કૂર-ઘાતકી-હિંસક મટી કોમળ અને દયાળુ બન્યો. આની સામે આજે સાધ્વાચાર ભાંગી વિમાનમાં પરદેશ જનાર કોઈને શું પમાડી શકે ? ઊલટું જૈન ધર્મનું અવમૂલ્યાંકન કરાવે.

વ્યવહારના ઉચ્છેદમાં શાસન-તીર્થનો ઉચ્છેદ થાય. શ્રી મહાવીર પરમાત્માએ સ્થાપેલ શાસન સંઘમાં આજ સુધી સતત ચાલ્યું આવ્યું છે તે સંઘ વ્યવહાર-આચાર-અનુષ્ઠાનોને વળગી રહેતો આવ્યો છે એના આધારે જ. ત્યારે જે ધર્મમાં આચારબદ્ધતા નથી રહી એના માનનારની માત્ર સંખ્યા જ ગણાય છે; એમના જીવનને ધર્મપાલન સાથે કશો સંબંધ નથી. જૈન ધર્મને સ્વ-પરમાં ટકાવવો હોય તો આચાર યુસ્તતા રાખવા-રખાવવાની અતિ આવશ્યકતા છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૪૧, તા. ૧૮-૭-૧૯૭૦

૧૦૧. ‘દિલ અટકો તોરા ચરણ કમળમે’

(લેખાંક-૧)

કવિએ પાર્શ્વનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં ગાયું કે ‘ઉદયરતન કી યેહી અરજ હૈ દિલ અટકો તોરા ચરણ કમળ મેં... પાસ શામલિયા વસો મેરે દિલમેં.’

આમાં વિરોધાભાસ દેખાય છે. કેમ કે પહેલાં માગ્યું કે ‘મારું દિલ પ્રભુના ચરણમાં અટકી જાઓ યાને સ્થિર થઈ જાઓ.’ એમાં તો દિલ પ્રભુચરણે સ્થિર થવાનો અર્થ એ કે દિલ ત્યાં જઈ સ્થિર થવામાં આત્મામાંથી નીકળી ગયું. તો હવે, પછી કહેવું કે ‘પ્રભુ ! વસો મેરે દિલમેં’ એ કેમ બને ? દિલ તો પ્રભુ ચરણે સ્થિર થયું છે, એ દિલમાં પ્રભુ કેમ વસાવી શકાય ? આ વિરોધાભાસ દેખાય છે. અથવા પ્રભુચરણે દિલ અટક્યું એટલે બીજા પદાર્થોમાં જતું રોકાયું, અને પ્રભુના ચરણમાં સ્થિર થયું તો હવે દિલમાં પ્રભુને શી રીતે વસાવવા ?

કિન્તુ અહીં વિરોધનો આભાસમાત્ર છે, ખરેખર વિરોધ નથી. કેમ કે ‘દિલ’ શબ્દના બે અર્થ લેવાના, -(૧) મનનો ઝોક વલણ, (Trend of mind), અને (૨) મનથી થતું ચિંતન. હવે ‘દિલ અટકો તોરા ચરણકમળમે’ એટલે કે ‘મારા મનનું ચિંતન પ્રભુના ચરણ અંગે થાઓ;’ અને તે માટે ‘પ્રભુ ! વસો મેરે દિલમેં’ અર્થાત્ મારા મનના વલણમાં પ્રભુ વસી જાઓ; વલણમાં જે અહંત્વ વસે છે. તેથી આપમતિનું વલણ ધોરણ રહે છે, એના બદલે પ્રભુ વસો, જેથી પ્રભુનાં ધોરણ-સિદ્ધાંતના હિસાબે મનનું વલણ રહે, મતિ ચાલે. પછી ચિંતન જે ચાલો, તે પ્રભુચરણ અંગે ચાલો. આ બે માગણીમાં કોઈ વિરોધ નથી. એકમાં ચિંતનની પદ્ધતિ માગી, બીજામાં ચિંતનનો વિષય માગ્યો.

દિલમાંથી અહંત્વ નીકળી જાય અને પ્રભુ વસે એટલે આપમતિની પદ્ધતિનું ચિંતન બંધ થઈ પ્રભુનાં ધોરણ સિદ્ધાંતની પદ્ધતિએ ચિંતન થાય. અહંત્વ-આપમતિમાં ‘મને આમ લાગે છે, હું આમ ધારું છું,’ એવા ભાવ રહે છે; ત્યારે અહંત્વ નીકળી જઈ દિલમાં પ્રભુ વસવાથી દિલનો કબજો હવે પ્રભુએ લીધો. તેથી જાણે પ્રભુ વિચારતા હોય એ પદ્ધતિએ આપણું દિલ વિચારે; જાણે પ્રભુ જ આપણા દિલને ચલાવે.

દિલ આપમતિથી આશ્રવ થાય એ રીતે વસ્તુને વિચારે છે. દા.ત. હીરો સામે આવ્યો તો ‘આ બહુ સરસ, ભારે કિંમતી, શોભા આપે એવો...’ ઈત્યાદિ રીતે વિચારે છે, અને એમાં રાગ વગેરે પોષાવાથી પાપકર્મનો આશ્રવ થાય છે, બંધ થાય છે. પરંતુ જો દિલ પ્રભુના સિદ્ધાંતથી વિચારે, ‘અરે ! આ હીરો તો એના એક જીવનકાળમાં માણસની કેટલીય પેઢીઓના સભ્યોને મહા રાગ દુધ્યાન કરાવી કરાવી તિર્યચ-નરકગતિનાં ભાતાં બંધાવનારો ! સોનું ચાંદી જે રાગ-દુધ્યાન કરાવે એના કરતાં હીરો જાલિમ રાગ અને ભયંકર દુધ્યાન કરાવે છે. હીરો આઘો પાછો થતાં ચિત્તને ભારે કલેશ-આર્તધ્યાન અને વધીને કદાચ રૌદ્રધ્યાન થાય છે. વળી હીરો પ્રભુને ય ભુલાવે છે કેવો ભયંકર એ હીરો ? ગિરિરાજ પર આદીશ્વર દાદા જોવા-પૂજવા મળ્યા હોય, પરંતુ જો ત્યાં પોતાના ગળામાંનો હીરાનો નેકલેસ ભીડમાં જરા ખેંચાતો હોય એમ લાગ્યું તો તરત આદીશ્વર દાદાને પડતા મૂકી એની સંભાળ કરાય છે. અને જો ખેંચાઈ ગયો એમ દેખાયું તો તો મહા ધાંધલ શરૂ થઈ જાય છે, ‘કોણ હરામખોર હાર ખેંચી ગયો ? હાથમાં આવે તો એને પીટી નાખું’ એવા રૌદ્રધ્યાનના વિચારમાં પણ ચિત્ત ચડી જવા સંભવ. ત્યારે હીરો કેવો ગોઝારો ?’ આમ ‘મહાલક્ષ્મી મહા અનર્થનું મૂળ’ એવા પ્રભુના સિદ્ધાંતને અનુસારે જો દિલ વિચાર પદ્ધતિ રાખે તો એ આશ્રવના બદલે સંવરમાં ઊતરે, કેમ કે એમાં રાગ દુધ્યાન વગેરેની અટકાયત થાય, વૈરાગ્ય અને શુભ વિચારણા ચાલે.

આ તો એક દાખલો જોયો. જીવનમાં તો અનેકાનેક જડ ચેતન પદાર્થોના સંપર્ક આવે છે એ બધામાં આશ્રવને બદલે સંવર પદ્ધતિથી વિચારણા થાય, લેખા મંડાય, મહત્ત્વ-બિનમહત્ત્વ અપાય, તો દિલમાં પ્રભુને વસાવ્યા ગણાય.

‘દિલમાં પ્રભુ વસો’ એટલે પ્રભુએ ઈન્દ્રિય-ધન-વિષયો-રાગી પરિવાર, હિંસાદિ પ્રવૃત્તિ, કોષાદિ કષાયો વગેરે આશ્રવને હેચ-ત્યાજ્ય કહ્યા તો દિલ એના પ્રત્યે ગ્લાનિ-ભડક-અનાસ્થાવાળું બનો. અને ત્યાગ-તપ-સંયમ-જિનભક્તિ-સાધુસેવા-દયાદિ સંવરને પ્રભુએ ઉપાદેય-આદરણીય કહ્યા, તો દિલ એના પ્રત્યે રુચિ-આસ્થા-નિરાંત-પ્રફુલ્લિતતાવાળું બનો.

ગયા લેખમાં એ જોયું કે ‘પ્રભુ ! વસો મેરે દિલમે’ એટલે કે મારું દિલ, મારી વિચારસરણી મારી મતિ સ્વેચ્છાએ નહિ પણ પ્રભુ ! આપનાથી પ્રેરિત હો, જાણે આપ પ્રવર્તાવો છો એ રીતની અર્થાત્ આપનાં તત્ત્વ-સિદ્ધાંતના અનુસારે પ્રવર્તનારી હો.

હવે સવાલ થાય કે ‘જિનોક્ત તત્ત્વ-સિદ્ધાંતના અનુસારે પણ કેવું દિલ કયા વિષયની વિચારસરણી પ્રવર્તાવવી ઉત્તમ છે ?’ તો કહ્યું કે ‘દિલ અટકો તોરા ચરણ કમળમે.’ અર્થાત્ મારું દિલ મારી વિચારસરણી પ્રભુ ! તારા ચરણમાં જ પ્રવર્તો, બીજા વિષયો પરથી ખસીને આમાં જ સ્થિર થાઓ.’

‘પ્રભુચરણમાં દિલ લાગવું, દિલની વિચારસરણી પ્રવર્ત્યા કરવી,’ એનો અર્થ એ, કે વીતરાગ પરમાત્માનાં ચરણે દૃષ્ટિ સ્થાપી એમનાં સ્વરૂપ, જીવનસાધના, ગુણો અને ઉપકારો અંગેની વિચારસરણી ચાલ્યા કરવી.

પ્ર.- અહીં પ્રભુના મુખ ઉપર કે પ્રભુની ચક્ષુ વગેરેમાં દૃષ્ટિ સ્થાપવાનું, દિલ અટકવાનું ન કહેતાં પ્રભુનાં ચરણે અટકવાનું કેમ કહ્યું ?

ઉ.- પ્રભુચરણ એવી ચીજ છે કે એમાં દિલ અટકાવવાથી યાને દૃષ્ટિ સ્થાપવાથી આપણા આત્મામાં વિનય, સેવકભાવ અને શરણ સ્વીકારભાવ ઊભો થાય છે. એ ભાવથી પછી જે ચિંતન થવાનું તે ખૂબ જ ગદ્ગદ અને સંવેગ રંગભર્યું થવાનું. એવા સંવેગ-ઊછળતા ગદ્ગદ ચિંતનનો મહિમા અનેરો છે. એમાં ય ચરણમાં મનથી બે હાથ જોડી માથું નમાવીને ચિંતન-પ્રાર્થના-સ્તુતિ થાય એનો દિલ પર મોટો પ્રભાવ પડે છે, ભાવ બહુ ભીના બને છે.

દા.ત. પ્રભુને પ્રાર્થના કરવી છે કે ‘હે પ્રભુ ! મારે તમારું શરણ છે; હું મોહ અને કર્મને પરાધીન બની મારે આ ઘોર સંસારમાં ભટકતું રહેવાનું થયું છે; હવે તમારા પ્રભાવે મને આ સંસાર પર ગ્લાનિ વરસો. સંસારી વસ્તુ પાછળ થતા મોહના વિકારો રાગ-દ્વેષ, કામ-ક્રોધ-લોભ વગેરે પર ઘૃણા થાઓ, ફિટકાર વરસો. પ્રભુ ! આપના પ્રભાવથી મારામાં સદ્બુદ્ધિ આવો.’ આવી પ્રાર્થના કરવી હોય, એ પ્રભુના મુખ સામે કે પ્રભુની ચક્ષુ સામે જોઈને ય થઈ શકે; તેમ પ્રભુના ચરણની પર દૃષ્ટિ રાખીને, અથવા મનથી પ્રભુના ચરણમાં બે હાથની અંજલિ અને માથું અડાડીને ય થઈ શકે. એમાં અનુભવાય છે કે મુખ કરતાં ચક્ષુ ઉપર દૃષ્ટિ, અને એના કરતાં ચરણ પર દૃષ્ટિ રખાય ત્યાં દિલ અધિક ભાવભર્યું બને છે;

અને એ કરતાં ચરણમાં અંજલિ માથું ઢાળીને પ્રાર્થના કરવામાં આવે એમાં તો વળી દિલ વધુ ગદ્ગદ અને શરણભાવ સ્વીકારતું બને છે.

સ્તુતિમાં ય એવું છે. પ્રભુના ચરણમાં મનથી અંજલિ દૃષ્ટિ અને માથું અડાડીને જો સ્તુતિ થાય, દા.ત. બોલાય કે ‘પ્રભુ ! તમે અરિહંત છો, ભગવંત છો,... ધર્મના દાતા છો, ધર્મના ઉપદેશક છો, ધર્મના નાયક-સારથિ-ચક્રવર્તી છો...’ તો એ બોલતાં દિલ ખૂબ ગદ્ગદતા અનુભવે છે, હૈયું પ્રભુનું શરણ સ્વીકારે છે; અને એથી પ્રભુની વિશેષતાઓ જેવી કે અરિહંતપણું, ભગવંતપણું, ધર્મદાતાપણું, ધર્મદેશકપણું... વગેરેનું ઊંચું મૂલ્યાંકન કરે છે.

‘દિલ અટકો તોરા ચરણ-કમળમે’નો ભાવ આ છે કે પ્રભુના ચરણકમળમાં મનથી અંજલિ, દૃષ્ટિ, અને માથું સ્થાપીને કહીએ છીએ કે પ્રભુ ! તારા ચરણમાં મારું દિલ, મારી વિચારધારા, મારી સ્તુતિ-પ્રાર્થના ચાલો.

પ્રભુચરણમાં દિલ-ચિંતન-વિચારધારાનો અર્થ એ કે પરમાત્મસ્વરૂપ, પરમાત્માની જીવનસાધના, પરમાત્માના ગુણો, અને પરમાત્માના ઉપકાર સંબંધી ચિંતન. (૧) પરમાત્મસ્વરૂપ એ ચિંતવવાનું કે ‘પ્રભુ ! તું વીતરાગ સર્વજ્ઞ, ચોત્રીસ અતિશયયુક્ત, સુરાસુરેન્દ્ર પૂજ્ય અને પરમ આપ્ત પુરુષ યાને ત્રિકાલાબાધ્ય ત્રિલોકતત્ત્વનો યથાર્થ વક્તા છે.’ (૨) જીવનસાધનામાં ચિંતવવાનું કે ‘પ્રભુ ! તારી કઠોર અપ્રમત્ત તપ-સંયમસાધના, પરીસહ-ઉપસર્ગ-સહન, સતત કાયોત્સર્ગધ્યાન અને આંતર ઉપશમ, શત્રુ પર પણ કરુણા, અને અનાસક્ત જાગૃતિ અદ્ભુત છે.’ (૩) ગુણોમાં એ ચિંતવવાનું કે ‘પ્રભુ ! તમે બાળપણે પણ કેવા અદ્ભુત જ્ઞાની, વૈરાગી, ગંભીર અને ઉદાર ! મોટા થયે કેવા ભોગો પ્રત્યે નિસ્પૃહ ને વૈભવ પ્રત્યે અનાસક્ત ! ચારિત્રજીવનમાં મહા ઉપસર્ગો વખતે પણ કેવા ધીર, વીર, સહિષ્ણુ, સમતાધારી ! કેવા મહા અહિંસક, દયાળુ, નિર્માય !...’

(૪) ઉપકારમાં પ્રભુનો ત્રિવિધ ઉપકાર, માર્ગદાન, તત્ત્વજ્ઞાનદાન, અને અનન્ય આલંબનદાનનો,- વિચારવાનો. (i) માર્ગમાં મોક્ષમાર્ગ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાર્ગ પ્રભુ કેવો આપે છે ! (ii) તત્ત્વજ્ઞાનમાં જીવ-અજીવ આદિ તત્ત્વો ને સ્યાદ્વાદ આદિ સિદ્ધાંત કેવા આપે છે ! તેમજ (iii) આલંબનમાં દર્શન-સ્તુતિ-પ્રાર્થના-જાપ-ધ્યાન-સ્મરણ-ગુણગાનમાં પ્રભુ કેવું અનન્ય આલંબન બને છે. એમનાં જ એ દર્શનાદિ ફળે છે, પ્રભુને આદર્શરૂપે નજર સામે રાખવાથી કેવી આરાધના સ્ફુરે છે, આરાધનામાં કેવું જોમ ચડે છે, અને ઠેઠ વીતરાગ બનવા સુધી આરાધનામાં કેવી સ્થિર અને ચડતા વેગવાળા બનાય છે, એ વિચારવાનું. આમ, ત્રણે રીતે પ્રભુ કેવા અનુપમ ઉપકારી છે એ ચિંતવવાનું. એમાં માર્ગ અને તત્ત્વનો ઘણો ઘણો

વિસ્તાર વિચારી શકાય. ‘દિલ અટકો તોરા ચરણ કમળમે’થી પ્રભુ પાસે આ ચિંતન માગીએ છીએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૪૩, તા. ૧-૮-૧૯૭૦

૧૦૩ ભવસ્થિતિ-પરિપાક :

ચાર શરણનો ચમત્કાર કેમ સર્જાય ?

‘શ્રી પંચસૂત્ર’ શાસ્ત્ર કહે છે કે,-

(૧) અનાદિથી ચાલી આવતા પણ સંસાર અને કર્મસંયોગ-પરંપરાનો ઉચ્છેદ શુદ્ધ ધર્મથી થાય;

(૨) શુદ્ધ ધર્મ પાપકર્મ (સાનુબંધ મિથ્યાત્વકર્મ)ના નાશથી પ્રાપ્ત થાય;

(૩) એ પાપનાશ તથાભવ્યત્વાદિ ભાવોથી થાય યાને ભવસ્થિતિના પરિપાકથી થાય, કાચી ભવસ્થિતિ પાકી જવાથી થાય; અને

(૪) એ પકવવાનાં સાધન ત્રણ-૧. ચાર શરણનો સ્વીકાર, ૨. દુષ્ટતગર્હા, અને ૩. સુકૃતાનુમોદન.

‘ભવસ્થિતિ’ એટલે અમર્યાદિત સંસારકેદ; અર્થાત્ સાનુબંધ ભવ-સંસાર; ભવમાંથી ભવ, ભવમાંથી ભવ, ભવમાંથી ભવ,... એમ ભવપરંપરા ચાલ્યા જ કરે એવી માત્ર બંધન વધારનારી આત્મદશા. આ ભવસ્થિતિનો ‘પરિપાક થાય’ એટલે એ ભવપરંપરા મર્યાદિત બની જાય. તાત્પર્ય ભવ ભવોને વધારનાર ન બને એવી આત્મદશા એ ભવસ્થિતિનો પરિપાક થયો, ભવસ્થિતિ પાકી ગણાય; ત્યારે ભવમાંથી ભવોની વૃદ્ધિ થાય એવી આત્મદશા એ અપકવ ભવસ્થિતિ ગણાય.

અપકવ એટલે કે અકબંધ ભવસ્થિતિની આત્મદશા ભવાભિનંદીપણા ઉપર નભે છે; ભવાભિનંદીપણું એટલે એવી મનોદશા કે જેથી સંસાર નિર્ભયપણે આનંદ મંગળરૂપ લાગ્યા કરે. સંસારમાં અનુકૂળ લાડી-વાડી-ગાડી, મેવામિષ્ટાન્ન, માનસન્માન-દકુરાઈ, મોજમજાહ-એશઆરામ વગેરેમાં મહાસુખ અને નિશ્ચિન્તતા લાગે, એ ભવાભિનંદિતા. એના પર ભવવૃદ્ધિ સરજાય. ત્યાં અપકવ ભવસ્થિતિ ગણાય. એમાં મહામિથ્યાત્વ પાપ પોષાયા કરે.

એ તો ભવસ્થિતિ પાકે અને ભવાભિનંદિતા ટળે, તો એ પાપનું પોષણ મટી શોષણ થાય. પછી ત્યાં એ પાપ નષ્ટ થતાં જીવને શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય; ને એથી જ સંસારનો ઉચ્છેદ થઈ મુક્તિ થાય. આ ભવસ્થિતિ-પરિપાક અને

ભવાભિનંદિતા-નાશના અહીં ચતુઃશરણાદિ ત્રણ સાધન બતાવ્યાં.

તો સવાલ એ છે કે એ સાધન પૈકી ચતુઃશરણ-સ્વીકાર આદિનો એવો તે શો પ્રભાવ છે કે એનાથી ભવસ્થિતિ પાકી જાય, ભવાભિનંદિતા ટળે, ને ભવપરંપરા વધતી અટકી જાય ?

આનું સમાધાન એ છે કે આ ત્રણ સાધન સાધવામાં આત્માની દશા ભવથી ઊભગેલી બને છે, ને એ સહેજે ભવાભિનંદીપણાને તોડી નાખે. એમાં પહેલું સાધન ચાર શરણ સ્વીકાર કેવા રૂપે થાય તો એ અનાદિની ચાલી આવતી પણ ભવસ્થિતિને પકવી નાખવાનો ચમત્કાર સરજે, એ વિચારવાનું છે. ચાર શરણ એટલે અરિહંત સિદ્ધ સાધુ અને સર્વજ્ઞકથિત ધર્મનું શરણ. એ શરણ આપણે વારંવાર સ્વીકારવાનાં છે; ‘(૧) હે અરિહંત ! મારે તમારું શરણ છે. (૨) હે સિદ્ધ ભગવાન ! હું તમારે શરણે છું. (૩) હે સાધુ મહારાજ ! મારે તમારું શરણ છે. (૪) હે સર્વજ્ઞ કહેલ ક્ષમાદિ ધર્મ ! મારે તારું શરણ છે.’ દિલના કેવા ભાવ સાથે આ શરણાં સ્વીકારાય તો એ ભવસ્થિતિને ભવકેદની મુદતને પકવી નાખે એ વિચારવા જેવું છે.

અહીં દૃષ્ટાંતથી આના ખ્યાલ આવી શકે છે. દા.ત. માણસ જંગલમાંથી ૫૦ લાખ રૂપિયાના ઝવેરાત સાથે પસાર થતો હોય, એમાં અચાનક દૂર લૂંટારાઓ ‘પકડો, મારો, પડાઓ’ના અવાજ સાથે દોડતા આવતા દેખાય, તો એ વખતે એ પ્રવાસીને ગભરામણનો પાર ન રહે. હવે જો ત્યાં કોઈ મીલીટરી પોલિસ ટૂકડી પસાર થતી દેખાય, તો આ પ્રવાસી એનું કેવું શરણ સ્વીકારી રક્ષણ માગે ? એ કહે ‘અરે ભાઈ ! આ પેલા લૂંટારા મને લૂંટી મારી નાખશે. તો ભાઈસાહેબ ! મને બચાવો મને રક્ષણ આપો. મારે બીજો કોઈ આધાર નથી. મારે તમારો જ આધાર છે...’ આ બોલતી કરગરતી વખતે દિલ પેલા ભયથી ફફડતું હોય અને રક્ષણનો આધાર એકમાત્ર આ પોલિસ જ લાગે.

એમ, પોતાનું દસ માણસનું કુટુંબ ગરીબીમાં દિવસોથી ભૂખે મરતું હોય, પોતાને ક્યાંયથી રેશનના પૈસાની ય પ્રાપ્તિ ન થતી હોય, એમાં કોઈ દાતાર શ્રીમંત જડી જાય, તો એની પાસે જઈ કેવા ભાવથી રક્ષણ માગે ? એના પર કેટલો વિશ્વાસ ધરીને એને સહાય માટે કરગરે ?

એવી રીતે, અસાધ્ય જેવા કોઈ દરદમાં અનેક ઉપચાર નિષ્ફળ ગયા હોય, હવે અકાળે મરવાનું આવવાનો ભય હોય, એમાં બહારથી કોઈ નામી વૈદ આવી ચડે, એ કેવો કીમિયાગર અને વળી મંત્રાદિનો જાણકાર તથા એવા કેટલાય દરદવાળાને સુધાર્યાના પ્રમાણપત્રોવાળો હોય, તો એની પાસે જઈને આ દરદી કેવા ભાવથી અને કેવો એને આધાર માની એનું શરણું લે ?

બસ, આ રીતે (૧) રાગાદિ અને કર્મ મહા લૂંટારાનો ભય પામી, (૨) જ્ઞાન-ચારિત્રાદિ મહાધન વિનાની અજ્ઞાનાદિ મહાગરીબીથી ત્રાસી, તથા (૩) દુર્ગતિઓની પરંપરાના મહાદુઃખ અને મહાપાપાયરણરૂપી અસાધ્ય જેવા ભયંકર રોગથી ઊભગી જઈ, અરિહંતાદિ ચારને મીલીટરી, શ્રીમંત અને મહાવૈદ જેવા એકમાત્ર આધારભૂત રક્ષક તારક સમજે ને એમને કરગરવા સાથે એમનું શરણ યાચે, શરણ સ્વીકારે. એવો શરણ-સ્વીકાર વારંવાર કરાય, તો એમાં સંસારસુખો-વિષયો વગેરેનો ભય દટ થાય, ને એથી સંસારરસ ભવાભિનંદિતા તૂટે, ભવસ્થિતિનો પાક થવા માંડે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૪૪, તા. ૮-૮-૧૯૭૦

૧૦૪ જીવન પર મનોદશાની અસર

જીવન પર મનોદશા બહુ મોટી અસર કરે છે. જીવન સુખમય કે દુઃખમય, ગુણોથી મધમધતું કે દોષોએ ખદબદતું, સુકૃત અને પરહિત સાધતું યા દુષ્ટત્યો અને સ્વાર્થની રમત રમતું વગેરે બનવાનો આધાર મનોદશા પર છે. જેવી મનોદશા તેવું જીવન. સારી મનોદશા પર જીવન સુખ-સદ્ગુણ-સુકૃત ભર્યું બને છે. અને અધમ મનોદશા પર એ દુઃખ-દોષ-દુષ્ટત્યો ભર્યું બને છે. તેથી જ મનોદશા પર ખાસ લક્ષ રાખી એને ઉદાર ઉત્તમ પવિત્ર રાખવાનો ચાલુ પ્રયત્ન જરૂરી છે.

સહેજ ઊંડાણથી ન જોવાના હિસાબે મનને એમ થાય છે કે ‘સુખ તો સારા વિષયો તથા પૈસા-પરિવાર-પ્રતિષ્ઠાદિથી મળે, એમ મનોદશાથી શી રીતે મળે?’ પરંતુ આ તો ઉપલકિયા દષ્ટિનો નિયમ બાંધ્યો, પણ તે ખોટો છે. કેમ કે આજે દુનિયામાં દેખાય છે કે વિષયો-પૈસા વગેરે પામેલા ઘણા માણસ દુઃખની પોક મૂકે છે; તેમ જ પોતાના જીવનમાં પણ અનુભવાય છે કે વિષયો પૈસા બધું છતાં કઈ વાર ચિંતા-દુઃખ-સંતાપની આગ સળગે છે. તેથી વિષયો-પૈસા વગેરેથી સુખ મળે એવો નિયમ ખોટો ઠરે છે.

સંયોગ-પરિસ્થિતિ ફરતાં સુખ ઊડે છે. રસ્તે ચાલ્યા જતાં કોઈની પાસેથી બહુ સસ્તામાં હીરાનો હાર ખરીદી સુખ લાગ્યું; પરંતુ પછીથી આગળ વધતાં એ ચોરીનો માલ હોવાનું અને ત્યાંથી આગળ જતાં ઝડતી લેવાઈ પકડાતાં સાત વરસની જેલ ઠોકાવાનું જો સાંભળ્યું, તો એ જ હાર દુઃખરૂપ લાગે છે. પક્વાન્ન ખાતા સુખ લાગ્યું પરંતુ પછીથી પેટ પૂરું ભરાઈ ગયે સામેથી અતિ આગ્રહ થતાં

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૨૦૮

એ જ પક્વાન્ન ખાવામાં દુઃખ લાગે છે. અથવા ખાવા બેઠા ત્યાં જ મોકાણના સમાચાર આવતાં એ જ પક્વાન્ન દુઃખરૂપ લાગે છે. રૂપાળી અને હજારો રૂપિયા લઈ આવેલી કન્યા પરણી સુખ લાગ્યું, પરંતુ પછીથી એ અભિમાની અને ચારની વચ્ચે વારંવાર અપમાન કરનારી દેખાતાં દુઃખરૂપ લાગે છે. આમ જો સંયોગ-પરિસ્થિતિ ફરતાં એની એ જ પૈસાદિ વસ્તુમાંથી સુખ ઊડ્યું, તો પૈસા-પરિવાર-પક્વાન્નથી સુખ જ થાય એવો નિયમ ક્યાં રહ્યો ?

સુખ-દુઃખનો નિયમ મનોદશા ઉપર છે. મનોદશા સારી હોય તો સુખ, નરસી હોય તો દુઃખ. હીરાનો હાર બહુ સસ્તામાં મળતો હોય ત્યાં અનીતિનું નહિ લેવાની મનોદશા હોય તો ઝટ વિચાર આવે કે ‘સામો આટલો સસ્તો કેમ આપે છે ? સંભવ છે અનીતિનો હોય, યા ભોગસ બનાવટી હોય. માટે એની સામે ય નહિ જોવાનું.’ આમ કરી એ ન લે, તો પછી બનાવટી સુખ પણ નહિ અને પાછળનો ભારે સંતાપ પણ નહિ. એમ સારી મનોદશાથી પક્વાન્નને અંતે માટી થનારું, અને એ મહારાગથી ખાતાં ઘોર કર્મબંધ તથા ભારે કુસંસ્કાર કરાવનારું સમજે તો એમાં સુખ જ નહિ લાગવાથી પછીથી દુઃખ થવાને જગા નહિ રહે. એવું, વૈરાગ્યની મનોદશા પર, હજારો રૂપિયા લઈને આવનારી રૂપાળી કન્યામાં ય જો સુખનો આભાસ નહિ, તો એના અપમાન પર દુઃખ પણ નહિ.

પ્ર.- તો પછી સારી મનોદશામાં દુઃખ નહિ, એમ સુખ પણ ન રહ્યું ને ?

ઉ.- ના, સારી મનોદશા પર ચિત્તને મહા સ્વસ્થતા હોય છે, અને એ જ ખરેખરું સુખ છે. કોઈ માણસ પાસે પૈસા બહુ હોય, પરિવાર હોય, સત્તા-હોદ્દો હોય, પરંતુ જો મનોદશા એવી હોય કે ‘આપણે તો બધે જ માન મેળવવું, સારાપણું લેવું, જશ લેવો,’ તો એમાં ચિત્ત અસ્વસ્થ રહેવાનું; કેમ કે ચિત્ત બિચારું એ જ શોધ્યા કરવાનું; એ માન-જશ ઊભો કરવાની વિટંબણામાં પડવાનું. એમાં બધે સફળતા ન મળવાથી હતાશા થવાની. આમાં ચિત્ત ક્યાં સ્વસ્થ શાંત ખુશનુમા રહ્યું ?

મનોદશા ક્ષુદ્ર અધમ અપવિત્ર રહેવાથી ચિત્ત ગુણને બદલે દોષમાં અને સુકૃતને બદલે સ્વાર્થમાયાની રમતમાં રાયે છે, રચ્યુંપચ્યું રહે છે. દા.ત. ‘દુનિયામાં ઠગ ઘણા, તેથી શંક પ્રતિ શાઠ્યમ્, થાય તેવાં થઈએ તો ગામ વચ્ચે રહીએ,’-આવી જો મનોદશા હશે, તો પછી એ સરળતા, સત્ય, શાંતતા વગેરે ગુણોનો ખપ શા સારું કરે ? ‘પસીનો ઉતારી પૈસા કમાયા છીએ, એ પૈસા કાંઈ મફતિયા ફેંકી ન દેવાય’-આવી મનોદશા પર શી રીતે એ દાનાદિ સુકૃત કરે ?

મનોદશા એટલે મનનાં ગણિત-ધોરણ-લેખાં એ ઊંધા હોય તો સુખ-સુકૃત-ગુણો વા ખાય. ‘ખાધું એટલું બાપનું,’ ‘દુનિયા દંડાની ઘરાક,’ ‘મળે એટલું છોડવું

૨૧૦

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

નહિ,' 'પૈસાને સૌ નમે,' 'શરીર છે તો બધું છે,'... આવા આવા હિસાબ-ધોરણ-લેખાં માંડી રાખ્યા હોય એ ત્યાગ, નમ્રતા, સંયમ, સંતોષ, આત્મચિંતા ક્યાંથી કરી શકે ? એ તો તો જ બને કે જો હિસાબ એવા માંડી રાખ્યા હોય કે, 'ત્યજ્યું એટલા પાપથી બચ્યા,' 'નમે એ સૌને ગમે,' 'લોભ એ પાપનો બાપ,' 'પૈસો પ્રભુને ભુલાવે,' 'શરીર સાધના માટે છે,'

ટૂંકમાં, જડ માયાના વિકાસમાં આબાદી માનવાની મનોદશા પડતી મૂકી, એમાં બરબાદી દેખવાની અને પ્રભુએ કહેલા માર્ગમાં આબાદી જોયા કરવાની તથા એને જ મહત્વ આપવાની મનોદશા ખૂબ કેળવવા જેવી છે. સુખ-સુકૃત-ગુણોની એ ખાણ છે. એવી મનોદશા પર જીવન સુખ-સુકૃત-ગુણોભર્યું સરજાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૪૫, તા. ૧૫-૮-૧૯૭૦

૧૦૫ 'શીલ'ની વિરુદ્ધમાં વર્તમાન દલીલોના રદિયા

આર્યસંસ્કૃતિના શીલ અંગેના સર્વોચ્ચ સિદ્ધાંતની સામે આજે પરદેશી બર્ટ્રાન્ડ રસેલ, ફોઈડ વગેરેએ ફેલાવેલાં ઝેરથી, તથા સિનેમાઓ, સ્ત્રીચિત્રો અને સ્ત્રીઓની આધુનિક વેષભૂષાએ સળગાવેલી આગોથી આર્ય નવી પ્રજામાં પવિત્ર દિલ ડગમગી ગયા છે. આજના જમાનાવાદમાં તણાઈને એવી દલીલો કરાય છે કે

(૧) શીલ એ તો પૂર્વના અવિકસિત સંકુચિત યુગની વાતો.

(૨) આજના વિકસિત યુગમાં તો એ સંશોધન થયેલું છે કે વિષયની હાજત એ કુદરતી હાજત છે.

(૩) વળી જેમ બીજી ઈન્દ્રિયો ગમે ત્યાં આનંદ માણી શકે, એમ ગુપ્તેન્દ્રિય પણ માણી શકે.

(૪) ન દોષ: ચર્મધર્ષણ; કેમ કે એમાં ક્યાં જીવહિંસા છે ?

પરંતુ આજના જમાના સામે સમજી રાખવું જોઈએ કે

(૧) યુગ વિકાસની માન્યતા એ ભૂત છે, મહા મોહિની છે, અંધાપો છે. કેમ કે પહેલું તો પૂર્વનો યુગ જ ખરેખરો વિકસિત હતો અને દીર્ઘ વિચારણાવાળો હતો. તેથી જ એમાં જ મહાન મહર્ષિઓ અને મહાન સતા-સતીઓ થઈ ગયા. વળી આજે પણ ભારતની સંસ્કૃતિ પરદેશમાં પંકાતી હોય તો એ પૂર્વના યુગની વાતો પર. આજના યુગની વાતો ઉપર તો આજે ભારત અમેરિકા-રશિયાથી પછાત મનાય છે, અને ભારત પોતાનો અસલી માલ ભૂલીને પરદેશનો

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૨૧૧

ભંગાર આયાત કરે છે, એમાં વિકાસ ક્યાં આવ્યો ? દીર્ઘ દ્રષ્ટિ ક્યાં રહી ? આજના યુગે તો આત્મતત્ત્વને અને પરલોકને સાવ ભૂલાવ્યા. એને અંધાપો કહેવાય કે દેખવાપણું ?

વિષયની હાજત કુદરતી કેમ નહિ ? :-

(૨) વિષયની હાજત કુદરતી કહે છે એ ખોટું છે; (i) ભૂખની હાજત કુદરતી ખરી, કેમ કે એ અશાતા વેદનીયના લીધે પ્રગટે છે. પરંતુ વિષયની હાજત કુદરતી નહિ, કેમ કે એ વિચારસરણી બગાડવાથી મોહને ચકાવીને જનમે છે. જો કામનો વિચાર જ ન કરાય, તો હાજત ન ઊઠે. વળી (ii) ભૂખને ભોજનથી શમાવ્યા વિના જીવન ન ચાલે; પરંતુ એવું વિષયની હાજતમાં નથી કે એને વિષયસેવનથી શમાવ્યા વિના જીવન અટકી પડે. શુભ વિચારોથી એને શમાવી શકાય છે. વળી (iii) ભૂખ તો ગમે ત્યાં ફરવા જાઓ તો ય નિયમિત જાગે જ છે. ત્યારે વિષયની હાજતમાં એવું નથી, કેમ કે માણસ એકલો ૪-૮ દિન માટે પરગામ કે યાત્રાએ ગયો તો ત્યાં એ હાજત નથી જાગતી. માટે એ કુદરતી નથી.

(૩) ત્યારે 'બીજી ઈન્દ્રિયો ગમે તે વિષયમાં જઈ શકે તો ગુપ્તેન્દ્રિય કેમ નહિ ?' એ જે વાત કરી તે પણ ખોટી છે. અહીં પવિત્ર અને સુશિક્ષિત ભારત દેશમાં તો આંખ પરસ્ત્રી તરફ જાય તો એ ગુનો છે, કાન રંડીના ગીતમાં લલચાય તો તો એમાં બરબાદી છે, જીભ માંસ-મદિરાના સ્વાદ લે તો એ અનાચાર છે; તાત્પર્ય, ભારતમાં ઈન્દ્રિયોને ગમે તે વિષયમાં આનંદ માણવાની છૂટ નથી. તો પછી ગુપ્તેન્દ્રિયને શાની એવી છૂટ હોય ? નહિતર તો કૂતરા વગેરે જનાવર કરતાં માણસ તરીકેની વિશેષતા જ શી રહે ? આજે બધી છૂટ માનનારા પણ કેમ સ્વસ્ત્રીને પરપુરુષનો સંબંધ સહન નથી કરતા ? કેમ ઊંચા કુળની સ્ત્રીઓના ખુલ્લા બજાર નથી ખોલતા ? માટે એ છૂટની માન્યતા જ ખોટી છે.

(૪) એમ, 'ચામડાની રમતમાં જીવહિંસા નથી માટે દોષ નથી.' એ કહેવું પણ ખોટું છે; કેમ કે જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે કે એક વખતના સ્ત્રીસંયોગમાં બેથી નવ લાખ સુધી ગર્ભ જ મનુષ્ય જીવોનો નાશ થાય છે, અને બીજા અસંખ્ય જીવો મરે છે. તો આ ઓછી હિંસા થઈ ? એથી વિશેષ હિંસા પોતાના જીવની ભાવમૃત્યુરૂપ થાય છે. જીવમાં રહેલી શુદ્ધ જ્ઞાનાદિમય ચેતનાનો એવો નાશ થાય છે કે ત્યાં ચેતનામાં ચિકણો રાગ અને મોહમૂઢતા છવાઈ જતાં કશી શુદ્ધિ નથી રહેતી. આ રાગ અને મૂઢતા એક એવા નશા છે કે એમાં, મૂર્છિત ચેતના પરમાત્મા સાથે ભળી શકતી નથી. ત્યારે જે લોકો સ્ત્રીસંયોગમાં જીવોની હિંસા જોઈ એને બદલે બીજી ખોટી ચેષ્ટા યા સજાતીય સાથેના દુર્વ્યવહારમાં પડી એમ સંતોષ લે છે કે 'ચાલો

૨૧૨

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

આમાં તો હિંસા નથી, એટલે વાંધો નહિ,' એ વળી વિશેષ ભૂલા પડ્યા છે, કેમ કે આમાં તો સ્વહિંસા ભયંકર થાય છે, કારણ કે અનુચિત વિષયમાં તીવ્ર રાગ અને મૂઢતા થવાથી ત્યાં એને તૃપ્તિ જ નહિ, તેમજ ચેતના તદ્દન મૂર્ચ્છિત બને છે. આ તીવ્ર રાગ, મૂઢતા, મૂર્ચ્છા, એ ભયંકર ભાવમૃત્યુ છે.

સારાંશ, જમાનાવાદની દલીલો પોકળ છે, એમાં જરાય ન લોભાતાં શીલ-સદાચાર-બ્રહ્મચર્યના ભારે ખપી બનવા જેવું છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૮, અંક-૪૬, તા. ૨૨-૮-૧૯૭૦

૧૦૬ પ્રભુનાં દર્શને રોમાંચ ખડા કેમ થાય ?

જિનેશ્વર ભગવાનનાં દર્શન-વંદને રોમાંચ ખડા થવાનું શાસ્ત્રવિધાન બહુ ધ્યાન પર લેવા જેવું છે. પરદેશ ગયેલો સગો ૫-૧૦ વરસે આવી અચાનક મળે તો એને જોતાં રુંવાડા ખડા થઈ આંખમાં આંસુ આવી જાય છે, તો પછી શું અનંતકાળે મળેલા આ મહાન સ્નેહી અરિહંત ભગવાનને જોતાં રોમાંચ વિકસ્વર ન થાય ? આંખમાં હરખના આંસુ ન આવે ? પણ એ માટે લાગવું જોઈએ, કે

પ્રભુને જોતાં શું લાગે ? :-

(૧) ‘અહો ! આ જગતમાં વીતરાગ પ્રભુ જેવા કોઈ સ્નેહી નથી. અને એ અનંત કાળ જોવા-ઓળખવા મળ્યા નથી, તે હું ? શું અહીં મળ્યા ? અહોહોહો ! મારા ભાગ્યની અવધિ નથી. આવા સ્નેહી ક્યાં મળે ? શે મળે ? મારા જેવા અધમાધમને આવા ઉત્તમોત્તમ પ્રભુએ દર્શન આપ્યું ? વાહ મારા નાથ ! કેટલી તમારી કરુણા ?’

જો આવું મનને લાગે તો પ્રભુદર્શને રુંવાડા ખડા થાય. પરંતુ એ માટે પ્રભુની આગળ જાત અધમાધમ લાગવી જોઈએ, પ્રભુની આજ્ઞાની બેપરવા છે, પ્રભુના પરાયા છીએ એવું દેખાય. ભડકશો નહિ કે ‘હું આપણે જિનાજ્ઞાના બેપરવા ? આપણે પ્રભુના પરાયા ?’ હા, પ્રભુના પરાયા આ રીતે,-

આપણે જૈન કુળમાં જન્મ્યા તે પ્રભુનું શાસન આગળ ચાલુ રહે એવું જીવન જીવવા બંધાયેલા છીએ.

હવે વિચારો આપણે એવું જીવન જીવીએ છીએ ખરા ? કે એથી ઊલટું ? મૂળ પાયામાં પહેલી તો જિનાજ્ઞાનુસાર આપણી જીવનદૃષ્ટિ શું એવી રહે છે ખરી કે ‘સુખવૈભવભર્યો પણ સંસાર મૂકી દેવા જેવો ભયંકર છે ? ઈન્દ્રિયના મનોરમ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૨૧૩

વિષયોનું સ્મરણ પણ ઝેર છે ? કોધાદિ કષાય એ કાતિલ ખંજરો છે ?’ ‘જીવનદૃષ્ટિ’ એટલે જીવનભર માટે હૃદયમાં ઘડાઈ ગયેલું ધોરણ. એ ધોરણ આ પ્રકારનું ઘડાઈ ગયું છે ખરું ? કે એથી ઊલટું ધોરણ છે કે ‘વૈભવી સંસાર તો સુખે ભોગવવા લાયક છે ? રૂપાળી પ્રેમાળ પત્ની, પૈસા, મીઠાં ખાનપાનાદિ વિષયો વગેરે બહુ મજેના ? કષાય યાને જરૂર પડે ત્યાં રોષ રોફ વગેરે તો કરવા જ જોઈએ. ઝેર વિનાના સાપે પણ ફણાનો ફટાટોપ તો રાખવો જ પડે; નહિતર લોક પીંખી નાખે. ઉંમર થઈ ગઈ હોય, યા પૈસા સારા મળી ગયા હોય, તો ય બજાર તો કરવો જ જોઈએ, નહિતર નવરાની કશી કિંમત નહિ,...’ આવાં આવાં ધોરણ દિલમાં જીવનભર માટે ‘સજજડ બેસાડેલા હોય, તો આપણે પ્રભુના પરાયા નહિ ? આજ્ઞાનાં બેપરવા નહિ ? નહિતર દીકરા-દીકરીને જનમથી શું શીખવ્યા કરત ? એ શીખવાય છે ખરું ? જાતને માટે એ ભયાનક સંસારવાસ, વિષયવિષભક્ષણ અને કષાયપરવશતા કરવાનું થતાં કેવા લોહીના આંસુ પડત ? પણ મૂળમાં આ જીવનધોરણ જીવનદૃષ્ટિ હોય તો ને ? ઊલટી જ દૃષ્ટિ હોય ત્યાં આંસુ શાના ? સુખ-વૈભવ અને મનોરમ વિષયો મળતાં તો હરખના ઊભરા આવે છે; કેમ કે ત્યાં દૃષ્ટિ આદરની બાંધી દીધી. એવી ઊલટી દૃષ્ટિ પર વિચાર-વાણી-વર્તાવ કેવા ઊલટા ચાલે ? એવા ઊલટા વાણી-વર્તાવ ઉપર પ્રભુનું શાસન આગળ ચાલે ? કે શાસન આપણા બાપાજીએ છેલ્લું પાપ્યું અને આપણામાં એ ખત્મ થયું ? જૈન કુળમાં જનમવા છતાં આ દશા હોય એ આપણે પ્રભુના પરાયા નહિ ?

વિચારજો, મનને લાગે છે ખરું કે ‘જૈન કુળમાં જનમીને પ્રભુનું મીશન પ્રભુનું શાસન આગળ ચાલે એવું જીવવા આપણે બંધાયા છીએ ?’ અને એવું જીવવું છે તો પાયામાં પહેલી તો આ જીવનદૃષ્ટિ છે ખરી કે ‘સંસાર ભયંકર માટે જ ત્યાજ્ય; વિષયોનું સ્મરણ પણ વિષ; કષાયો એ કાતિલ ખંજર.’ ‘ના, અમે કાંઈ એવું જીવવા બંધાયેલા નથી, ને સંસારમાં રહે આવી દૃષ્ટિ કાંઈ રખાય નહિ,’-જો દિલમાં આવું બેહું હોય તો પછી પ્રભુના સેવકનું કામ ચાલે ? કે પ્રભુના પરાયાનું ?

આપણાં જીવનના ઢંગ જોતાં એમ થાય કે ‘હું તો પ્રભુનો પરાયો છું, અધમાધમ છું, ને આવા પણ મને પ્રભુએ દર્શન આપ્યું ? અહો ! પ્રભુની કેવી કરુણા ! એમ પ્રભુદર્શને દિલ ભરાઈ આવતાં રોમાંચ ખડા થાય, આંખમાં આંસુ ઉભરાય.

(૨) પ્રભુને જોતાં બીજું એ લાગે કે ‘અહો ! પ્રભુ તમારો કેટલો અવર્ણનીય ઉપકાર ! હું આ ઊંચા પંચેન્દ્રિય આર્ય માનવ જનમમાં આવ્યો એ કાંઈ મારી

૨૧૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

હોશિયારી મરજી અને મહેનતથી ચાલીને નથી આવ્યો. અહીં તો તમારા અચિંત્ય પ્રભાવે આવ્યો છું. આવ્યો એટલું જ નહિ કિંતુ તમારા અચિંત્ય પ્રભાવે જ દીર્ઘ આયુષ્ય આરોગ્ય, રુડાં ખાનપાન-સગવડ-સ્નેહી વગેરે પુણ્યાઈ પણ પામ્યો છું. એક ભિખારીમાંથી કરોડપતિ. અહાહા ! કેટલા ભરચક આપ ઉપકારી ?' આવું મનને લાગે તો પ્રભુનાં દર્શને રોમાંચ ખડા થાય, આંખ ભીની થાય.

(૩) વળી જેમ ભયંકર સત્તર જાતના રોગવાળો 'ત્રાહિ ત્રાહિ' પોકારતો હોય ને એને ધન્વંતરી વૈદ મળી જાય અને એની દવા રોજ ફાયદો બતાવતી હોય, તો રોજ એ વૈદને મળતાં રોમાંચ અનુભવે, એને આંખમાં આંસુ આવે, એમ આપણને વિડંબી રહેલા રાગ-દ્વેષ કામ-ક્રોધ-લોભ ઈર્ષ્યા-અહંત્વ વગેરે, એ જો દિલને કોચતા હોય, એ રાગાદિનું અતિ ભારે દિલદર્દ હોય, તો વીતરાગ પ્રભુનાં દર્શને એ ધન્વંતરી મળ્યા લાગે, ને રોમાંચ ખડા થાય, આંખમાં આંસુ ઉભરાય.

(૪) વળી અરિહંતપ્રભુ અનંતકાળમાં નહિ મળેલો અનંત કલ્યાણકર તત્ત્વપ્રકાશ અને મોક્ષમાર્ગ આપે છે માટે એવા પ્રભુનાં દર્શન-વંદન એ સંસારનાં સર્વ કાર્યો, સર્વ સંપત્તિઓ, ને સર્વ સગાઓના મિલન કરતાં અતિ ઊંચાં લાગે, તો પણ દર્શન-વંદને રોમાંચ અનુભવાય.

ગૃહસ્થજીવનમાં પ્રથમ અને સરળ ધર્મસાધના દેવદર્શન; એ જો આમ રોમાંચ અને આંસુ સાથે થાય, તો એ પાયા પર સહેલાઈથી બીજી સુંદર ધર્મસાધનાઓની ઈમારત મંડાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૧૮, અંક-૪૭/૪૮, તા. ૨૯-૮-૧૯૭૦

૧૦૭ આજના કાળને શ્રાપ : વાસનાથી રક્ષાનો ઉપાય

આજના વધી ગયેલા વિકારસાધનોમાં જીવોની કેવી ભયાનક ખરાબી સરજાઈ રહી છે એનો વિચાર કરવામાં આવે તો આજના કાળને શ્રાપ દેવાનું મન થાય.

હાલતાં ને ચાલતાં ઉદ્ભટ વેશવાળી સ્ત્રીઓ-બાળાઓનાં અંગોનાં થતાં દર્શન, સિનેમાચિત્રો, છાપાઓમાંના આકર્ષક સ્ત્રીચિત્રો, તથા જાહેરાતમાંનાં સ્ત્રીચિત્રોનાં થતાં દર્શન, તેમજ શ્રૃંગારી નોવેલ-નવલિકાના વાંચન, વળી ચા-નાસ્તા-પીણાં વગેરેના વધી ગયેલા ખાનપાનટંક, તેમજ ભૂતની જેમ ઊભરાઈ પડેલી મોહ-વિલાસની વાતો, સ્ત્રીપરિચયો, માદક ખોરાક અને વિટામીનભરપૂર

દવાઓ ઈત્યાદિ મહાવિકારસાધનો છે, વિકારનાં ઉત્તેજક છે. એથી જીવોની કામવાસના ભભૂકતી રહે છે. પછી ઉત્તમ કુળ, સમાજ વ્યવહાર વગેરેનાં બંધન માથે ધર્યા હોય તો કાયિક દુરાચારના માર્ગે જવાનું કદાચ ન થાય, કિન્તુ દષ્ટિના અને વિચારના દુરાચાર ચાલી પડે છે, તેમજ સ્વસ્ત્રીમાં અનહદ અસંયમ પ્રવર્ત્યા કરે છે. ત્યારે જો પેલાં બંધનની પરવા ન હોય તો ગુપ્ત વ્યભિચાર પણ ચાલ્યા કરે છે. એમાં વળી આજના સંતતિ-નિયમનનાં સાધનોએ દાટ વાળ્યો છે.

આ સ્વસ્ત્રીમાં અનહદ-અસંયમ, પરસ્ત્રીદર્શન, સ્ત્રીચિત્રદર્શનની લત કે આગળ વધીને દુરાચારથી બચવા માટે અલભત દષ્ટિ પર કાબૂ સિનેમા ત્યાગ, ખાનપાન પર સંયમ, મોહની વાતોનો ત્યાગ, સ્ત્રીચિત્રો જોવાનો ત્યાગ, શ્રૃંગારી વાંચનનો ત્યાગ, સ્ત્રીપરિચય અને વીર્યોત્તેજક દવાઓનો ત્યાગ વગેરે જરૂરી છે; ઉપરાંત આ એક વિચારવા જેવું છે કે

મનમાં ઊઠેલી કામવાસનાને તૃપ્ત કર્યે જવાનું કેટલું બધું જોખમી અને વચગાળે ખંડિત થનારું છે ? જોખમમાં આબરુ જાય, તિરસ્કાર મળે, અંતર સળગતું રહે, આયુષ્ય કપાય, છેવટે મૃત્યુ તો આવવાનું જ. મૃત્યુ થતાં જીવને પડકાર થાય છે કે 'લે, કર હવે વાસનાની તૃપ્તિ, જોઈએ છીએ કેવી તૃપ્તિ તું કરી શકે છે ?' આ પડકાર ઝીલવાની અને ડારવાની શક્તિ મૃત્યુ પામતા જીવમાં રહેતી નથી; કેમ કે વધ થતાં જીવને એ શરીર તથા એના અંગોનો સંબંધ જ છૂટી ગયો, પછી એના દ્વારા શી રીતે વાસના તૃપ્તિનું કાર્ય કરી શકે ? ત્યારે જો કે નવા શરીર અને એના અંગોથી પાછું વાસનાતર્પણનું કામ ચાલી શકે ખરું, પણ ત્યાં ય પુણ્ય વિના એની સામગ્રી ક્યાં મળે ? તેમજ અહીંના વાસના પોષણથી ઊભા કરેલાં જલિમ પાપો ત્યાં કેવી દુઃખ પીડાઓ અને મોત લાવવાના ?

વાસનાની તૃપ્તિ કરવાનાં સાધન પણ પુણ્ય ઉદયમાં હોય તો જ મળે; પાપના ઉદયથી ન મળે. અહીં અયોગ્ય માર્ગે વાસના તર્પણમાં તો જલિમ પાપો ઊભા કર્યા, ને એ જ કરવા પર પુણ્ય ક્યાંથી ઉપાર્જય ? અને એ નહિ, તો પરભવે સાધન-સામગ્રી ક્યાંથી મળે ? તો એના વિના વાસનાની તૃપ્તિ શે કરી શકે ? એટલે અહીં અયોગ્ય માર્ગે દુરાચારના માર્ગે વાસનાની તૃપ્તિ કર્યે જવામાં વચમાં જ મોત આવતાં અહીં તો હવે એ તૃપ્તિ કરવાનું અટક્યું, પણ પછીથી ય સાધનના અભાવે એ તર્પણ થઈ શકવાનું નહિ; ને વધારામાં અહીં પુષ્ટ કરેલી વાસનાની આગ ત્યાં જોરદાર સળગતી રહેવાની.

પાછું એવા દુર્ગતિના ભવમાં વળી સમજ તો હોય નહિ, ઉપદેશ પણ મળે

નહિ, એટલે વાસનાને શુભ ભાવનાથી શમાવવાનું ય થઈ શકે નહિ. એટલે નિરંતર જલતી રહેતી વાસનાની આગ જીવને કેવી અને કેટલી પીડ્યા કરે ? કેવી બેચેની અને ભાનભૂલાપણું રાખે ! વળી પરભવે વાસનાની આગ પીડતી હોય, અને એની તૃપ્તિ કરવાનું મળતું ન હોય, તેથી કેવાં દુઃખદ દુઃખ્યાન ચાલે ? તેથી કેવાં કારમા પાપકર્મ સરજાતા રહે ! એનું પરિણામ, આગળ પણ અધિક દુઃખદ દુર્ગતિના ભવ સિવાય બીજું શું આવે ?

તાત્પર્ય, વાસનાને મહેકાવવામાં અને સંયમબહાર પોષ્યે જવામાં અંતે હાથ ઘસતા થવું પડે છે, ને પરભવે દુઃખ-દુઃખ્યાનના પાર નથી રહેતા. તેમજ અહીં પણ દિલથી દેવદર્શન, સાધુપ્રેમ, અન્ય ધર્મસાધના તથા શુભ ચિંતન-વિચારણા ગુમાવવી પડે છે; વિકારી વિચારો ચાલ્યા કરે છે, એના ગુરુ આગળ આલોચન પ્રાયશ્ચિત્ત ન થવાથી દિલમાં શલ્ય પડે છે, કુસંસ્કાર જામે છે, તેથી અનેક ભવોમાં બેફામ વાસનાનાં તોફાન ચાલે છે. ઊંચા આર્ય માનવભવમાં તો પાપ ઘણાં ખાલી કરીને આવવાનું થયું, પણ હવે અહીંથી પાપના ભંડાર ભરીને જવાનું થાય છે. સારા કુળમાં સંસ્કારી જીવન મળ્યું એની પાછળ પૂર્વના કેટલાય ભવોમાં વાસના-વિકારનાં નિયંત્રણની તપસ્યા કામ કરતી હતી; તે તપસ્યા ઉપર અહીંના યથેચ્છ વાસના-તર્પણથી ધૂળ વળી જાય છે, તપસ્યાને આગળ વધારવાનું થતું નથી...ઈત્યાદિ જાલિમ નુકસાનો વિચારી વાસના-વિકારોને પ્રતિપળ દબાવતા જવું જોઈએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૯, અંક-૧, તા. ૧૨-૯-૧૯૭૦

૧૦૮ મુનિશ્રી વિશ્વધનવિજયજીની સમાધિ

સિદ્ધાન્તમહોદધિ સ્વ.પૂ. આચાર્ય ભગવંત શ્રી વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબનાં શિષ્યરત્ન મુનિરાજ શ્રી મતિધનવિજયજી મ. એટલે સંસારીપણે ભાઈ શ્રી છોટાભાઈ મુંબઈમાં ૧૫ રુપૈડી પગારે નોકરીએ જઈ કમશ: ભાણજી લવજી ઘી કંપનીના સોલ એજન્ટ બનીને ઠરીઠામ બેસવાના અવસરે સાધુ બનેલ. એમના ત્રીજા પુત્ર કુમારપાળ મેટ્રિક પાસ થઈ સંસારનું ઘોર સ્વરૂપ જોઈ વિરક્ત બનીને ચારિત્ર માટે તૈયાર થયા, ત્યારે મોટાભાઈ બાબુભાઈ, તે જથ્થાબંધ ઘીના વેપારી, એમને કહે તું ઉતાવળ શું કામ કરે ? હું તને અમેરિકા મોકલું. ભલે હજારો રૂપિયા ખર્ચ થાય. ત્યાં તું સારી ડીગ્રી મેળવી આવ;’ પરંતુ પૂ. આચાર્ય દેવશ્રીના સંયમાદિથી લલચાયેલા આ વિરાગી ભવ્યાત્મા શાને-લોભાય ? ત્યારે એમની માતા સમરથબેન ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૨૧૭

અને બાબુભાઈએ રૂ. ૪૦,૦૦૦) ખર્ચા વિ.સં. ૨૦૧૮માં એમને તથા બેન મંજુલાને દીક્ષા અપાવી. કુમારી મંજુલા સાધ્વીજીશ્રી હંસકિર્તિશ્રીજીના શિષ્યા શ્રી મૃગાવતીશ્રીજી બન્યા; અને શ્રી કુમારપાળ પિતામુનિશ્રીના શિષ્ય મુનિ શ્રી વિશ્વધનવિજયજી બની, આવશ્યક-સૂત્રો, સંસ્કૃતભાષા-કાવ્યો તથા જૈનશાસ્ત્રો ભણ્યા, ભણવા સાથે જેને સાધુજીવન કહેવાય એ જીવવા રોજ એકાશન, ત્યાગવૃત્તિ, જીવરક્ષાર્થે પૂંજવા પ્રમાર્જવાનો ખ્યાલ, ભાષાસમિતિ, ગોચરીમાં ક્યાંય દોષ ન લાગે એની ચીવટ, મંદિરમાં અવસર મળતાં કલાક પ્રભુભક્તિ, અને કેટલીક વાર તો પ્રભુને રુદનભરી પ્રાર્થના, પાપનો જાગતો ભય, વગેરે ચાલુ રહેતું. એમની પિતાગુરુની સેવા અદ્ભુત હતી; સાથે વર્ધમાન આંબેલ તપની ૧૫-૧૭ ઓળીઓ પણ કરી.

ભવિષ્યમાં શ્રી સંઘ માટે એક પ્રભાવક રત્ન બને એવા આ ખખડખખ યુવાન પૂ. મુનિરાજ શ્રી વિશ્વધનવિજયજી મ.ને મોં પર હમણાં જરાક ખીલ નીકળે, જોતજોતામાં એ વકરી ચેપી બને, અને હમણાં શ્રા.વદ ૩ ના ૨૬ વર્ષની ઉંમરે એ સમાધિપૂર્વક જીવનબાજી સંકેલી લે, એની કલ્પના કોને આવે ? જાણે એક મજબૂત પાટડો અચાનક તુટી પડ્યો ! આ દુઃખદ પ્રસંગ એક એવો બની ગયો કે જે જીવનની ક્ષણભંગુરતા બતાવી, આપણને જાગતા કરી દે છે કે ‘ભરોસે શા બેઠા છો કે હજી મારે ઘણું જીવવાનું છે ?’ આ ભરોસામાં પ્રમાદે જીવ પર સારી રીતે ઘેરો ઘાલ્યો છે, અને ધર્મઆરાધના ચૂકાઈ રહી છે.

વિશેષ નોંધપાત્ર એ બન્યું કે આવા ગુણિયલ પુત્રમુનિની ખોટ હાર્ટના દરદી વૃદ્ધ અશક્ત પિતામુનિને કેટલી બધી લાગે ? છતાં જુઓ એ પૂ. પંન્યાસજી મહારાજ શ્રી ભાનુવિજયજી મ. ઉપરના પત્રમાં શું લખે છે ? એ લખે છે કે,- સેવક મતિધનની કોટીસહ વંદના સ્વીકારશોજી. પંન્યાસજી મહારાજ સાહેબને માલુમ થાય કે મુનિ વિશ્વધનવિજયજી તો એક અઠવાડીયાની માંદગી ભોગવી કાલધર્મ પામ્યાનું દુઃખ તો થાય છે, પણ એ આઠ વરસનો દીક્ષા પર્યાય પાળીને સાહેબજી ! ઘણી ઘણી સારી એવી આરાધના કરી ગયાનો પણ બહુ જ આનંદ થાય છે તે માટે તો સાહેબ ! મારે આપને શું લખવું ? એને પણ પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંત શ્રી પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબની કૃપાથી શું એનું સમિતિ પાલન ? શું એનું જ્ઞાન-ધ્યાન ? વિનય-વૈયાવચ્ચ આદિ દરેક કામો પૂરતી કાળજી અને ખંતથી કરવાની શી એની ભાવના ? દહેરાસરમાં દર્શન કરવા જાય તો પણ એને સમય મલે તો કલાક સહેજે થઈ જાય, અને આવીને વાત કરે કે વાહ વાહ ! આજે તો બહુ જ આનંદ આવી ગયો !’ આપની માફક જ એ મને પણ એવું એવું સમજાવે કે મને પણ આનંદ થાય.

૨૧૮

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

એ થોડા જ વરસમાં ઘણું ઘણું સારું પામી ગયાનો સંતોષ માની મારા મનને સમજાવું છું કે આનું જ નામ ભવિતવ્યતા, નહીં તો આજે તેને ૨૮મા વરસે મરવાનું જ ક્યાંથી હોય ?’ મને- ડોકરને મૂકીને પણ એ તો એનું સાધી ગયાનો આનંદ માનુ છું. બાકી તો એ કાળધર્મ પામી ગયાનું દુઃખ તો થાય, પણ અહો ! ૮ વરસના પર્યાયમાં આપના સહવાસથી અને આપની કૃપાથી એ ઘણું ઘણું પામી ગયાનો આનંદ માની એમના આત્માને ઉત્તરોત્તર આરાધના કરવાની સારી સામગ્રી મળે, અને એ પરમસુખના ભોક્તા બને એ જ એક અભિલાષા રાખું છું.

મને મારા જોગ પ્રેરણા કરતા રહેવા કૃપા કરશો. મારા માટે શું એની કાળજી ? હમણા છેલ્લા બે વરસમાં તો એણે મારી ખૂબખૂબ ભક્તિ કરી છે. હું કહું વિશ્વધન ! મારાથી બનતું તો હું બધું કરી શકું, તું શા માટે તારો ભણવા ગણવાનો ટાઈમ બગાડે છે ?’ તો કહે ‘આમા તે મારે ટાઈમ બગાડે છે એમ કહેવાય ?’ હું ક્યાંય ભૂલ કરી જાઉં તો મને પણ સમજાવીને બધું કહે- ‘આપણે તો આરાધના કરવા આવ્યા છીએ. તમારે પણ કાળજી રાખવી જોઈએ...’

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૯, અંક-૨, તા. ૧૯-૯-૧૯૭૦

૧૦૯ કાયાને સુખ એ વિટંબણા છે ?

આજે વિજ્ઞાનની નવનવી શોધોથી કાયા-ઈન્દ્રિયોને જ્યારે સુખ મોજ વધી ગઈ છે, ત્યારે મહર્ષિઓના ત્યાગ-સંયમ-નિયમના ઉપદેશ પર દિલ લાગતું નથી અને સગવડ-સાધનોમાં કાયાને બોલબાલા લાગે છે, પરંતુ એના બદલે એમાં જો કાયાની વિટંબણા લાગે તો દિલ ત્યાંથી ઊભગી મહર્ષિઓના વચનમાં ઠરે. આ માટે વિચારવા જેવું છે કે-

જીવન એટલે શું માત્ર શરીર સંભાળવાનું અને એના લાલનપાલન કરી લેવા તથા માન સન્માન મેળવી લેવાના ? જો એટલી જ દૃષ્ટિ હોય અને આત્માની સંભાળની કોઈ દૃષ્ટિ ન હોય, જો આત્માનો કોઈ વિચાર જ નહિ, તો આમાં પછી એ વિચારવાનું ક્યાં રહે કે ‘દેહનાં જ સુખ-સન્માન જોવાનું અને વાસનાવશ કામથી દેહને વિટંબવાનું તો પશુય કરે છે, એનાથી ઊંચી કોટિના માનવદેહે પણ એ જ જોવા-વિટંબવાનું હોય તો મનુષ્ય બનીને શી વિશેષતા થઈ ?’

ખરી રીતે દેહનાં બદલે આત્મા પર ખાસ દૃષ્ટિ રાખવાની છે. એના હિસાબે

જોવા જેવું છે કે (૧) પોતાના આત્માએ કાયાઓ તો ક્યાં મેળવી નથી ? (૨) એ કાયાઓને વાસનાઓ-ખણજો-વિષયસંપર્કોથી ક્યાં વિટંબી નથી ? (૩) છતાં આજે જીવ એનો એજ ભૂખારવો કેમ ? (૪) જીવને એ વિષય-ભૂખ સંતોષવા ખાતર કેટકેટલું કરવું પડે છે ? (૫) એ કરીને ય સરવાળે પાછી નવી ભૂખ ને નવી લોથ; આ વિટંબણા શા સારું ?

વિષયોમાં કાયાની વિટંબણા શી ?

(૧) પહેલું તો આ લાગવું જોઈએ કે સારા મનગમતા રૂપ, રસ, વગેરેની ઝંખના જાગે એ કાયાની વિટંબણા ઝંખના છે. એમ એ શોધતા જવાય, એ આવી મળવા પર આંખ જીભ વગેરેમાં ટાઢક લાગે, એ કાયાની વિટંબણા છે. મનને થશે કે એમાં વિટંબણા શી ? પણ જુઓ,

(i) દારૂડિયાને દારૂની ઝંખના થાય, એ શોધતો ફરે, એ મળવા પર આંખ જીભ વગેરેમાં ટાઢક લાગે એ બધું શું કહેવાય ? વિટંબણા કે સ્વસ્થતા ?

(૨) જાતનું ભાન ભૂલાવે માટે વિટંબણા જ.

બસ, રૂપ-રસાદિની ભૂખ અને સંપર્ક તથા મસ્તી લાગવી એ દારૂની જેમ વિટંબણા જ છે. એમા જીવ પોતાના અસલી ઉત્તમ નિર્વિકારસ્વરૂપને ભૂલે છે.

(i) કુવલયમાળા કથામાં આવે છે કે કુવલયાનંદના પિતા રાજા દંભવર્મા પાસે દુશ્મનનો પાંચ વરસનો બાળક લાવવામાં આવે છે, અને પોતાના દીકરા તુલ્ય ગણવાનું આશ્વાસન આપે છે; છતાં એ બાળકને એ વહાલ વગેરે વિટંબણારૂપ લાગે છે; અને એ રુએ છે, રાજા પૂછે છે, - કેમ રુએ ?’ એ કહે છે કે ‘ મારે પરાક્રમી પિતાનો પુત્ર થઈ શત્રુને ત્યાં દયાપાત્ર બનવું પડે છે. આ કેવી વિટંબણા ?’ રાજાને ત્યાં રુડુંરૂપાણું મળવાનું છે, છતાં એ દુશ્મનની દયાનું માટે વિટંબણા લાગે છે. બસ ત્યારે, કાયાને મનગમતા વિષયો ભલે મળ્યા અને એમા ટાઢક લાગી, કિંતુ એ વિષયો દુશ્મન કર્મના ઘરના છે, માટે વિટંબણારૂપ લાગે.

(ii) અરિહંત પરમાત્માના સેવકને દુશ્મન કર્મના દયાપાત્ર બનવું પડે છે; માટે કર્મના ઘરના ગમે તેવા સારા વિષયો મળે છતાં એ વિષયો વિટંબણારૂપ જ લાગે.

(iii) વળી ભયંકર દરદમાં કુપથ્ય ખાય તો આનંદ તો આવે, પરંતુ પરિણામમાં દરદનું જાલિમ જોર વધી જાય, તેથી ડાહ્યા દરદીને એ કુપથ્યનું આનંદદાયી પણ સેવન વિટંબણારૂપ લાગે છે. એવું કાયાને આનંદદાયી વિષયના સંપર્કમા છે; એથી વાસના-વિકારો અને કર્મનો રોગ જાલિમ વધી જાય છે;

(૩) ડાહ્યા માણસને આવા રોગવર્ધક વિષયસંપર્કો વિટંબણારૂપ ન લાગે ?

બસ આ ત્રણ વાત જો બરાબર લક્ષમાં લેવાય કે ‘મનગમતા રૂપ-રસ-શબ્દ-ગંધ સ્પર્શની લહેજતમાં (૧) જીવ ભાનભૂલો બને છે, (૨) દુશ્મનભૂત કર્મનો દયાપાત્ર બને છે, અને (૩) પરિણામે વાસના-વિકાર-કર્મરોગ જાલિમ વધે છે,’ તો એની ખણજ, ખોજ, સંપર્ક, અને લહેજત બધું વિટંબણારૂપ જ લાગશે. મન કહેશે કે આ બધું તો કાયાને મોજમજાહ નહિ પણ વિટંબણા છે.

ત્યારે હવે જાતમાં તપાસીએ કે સારાં ખાનપાન મળ્યાં ને જીભ ખુશ થઈ, સારાં ગીતશ્રવણ મળ્યાં ને કાનને આનંદ થયો, સ્ત્રીસંપર્ક મળ્યાં ને કાયાને મસ્તી લાગી, વગેરે વગેરે વખતે શું મનને એમ થાય છે ખરું કે ‘અરે ! આ મારી કાયાની વિટંબણા છે ? ભગવાનના સેવક છીએ ને ? તો દુશ્મનના દયામણા બની એના ઘરનો માલ ભોગવવામાં વિટંબણા ન લાગે ? વિટંબણાને બદલે મોજમજાહ લાગે તો આપણે અરિહંતના અનુયાયી છીએ ? આપણને સમ્યક્ત્વનો હક ખરો ? સમકિત લેવા લાંબે જવું પડે એવું નથી. ઘરમાંથી મળે એમ છે; પણ એ માટે વિષયોની બોલબાલામાં વિટંબણા દૃષ્ટિ જોઈએ, કાયાની એ વિટંબણારૂપ લાગવી જોઈએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૯, અંક-૩, તા. ૨૬-૯-૧૯૭૦

૧૧૦) કર્મની ભ્રમણામાં પુરુષાર્થનો નાશ ન કરો

ઉત્તમ માનવ-જીવનમાં મહાકિંમતી પુરુષાર્થશક્તિ મળેલી છે. પરંતુ અજ્ઞાન જીવ એ શક્તિથી સારા કામ કરવાને બદલે ખોટા કામ કરે છે, અને પાછો માને છે કે આ ખોટા કામ તો મારા કર્મ કરાવે છે. ત્યાં હું શું કરું ?

પ્ર.- તો શું મોહનીય કર્મના લીધે ખોટાં કામ નથી થતાં ?

ઉ.- સવાલ મજેનો અને સમજવા જેવો છે. બધું કર્મ કરાવે છે એ હિસાબ માંડતા પહેલાં ચેતન તત્ત્વની વિશેષતા વિચારવા જેવી છે. મડદું કાંઈ કરતું નથી, ચેતનયુક્ત શરીર, બોલવા-ચાલવાની પ્રવૃત્તિ કરે, એ સૂચવે છે કે પ્રવૃત્તિ-પુરુષાર્થ ચેતનનો ધર્મ છે; કરવાનું ચેતનને છે. એ જો માત્ર પૂર્વ-પૂર્વના કર્મનો પ્રેર્યો જ કરતો હોય, અને નવાં નવાં કર્મ ઊભા કર્યે જતો હોય, તો તો પછી કર્મથી પ્રવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિથી કર્મ, એમ ચાલ્યા કરવાનું. ત્યાં જીવના પોતાના ચૈતન્યની શી વિશેષતા રહી ? જો ચૈતન્યની વિશેષતા ન હોય, તો પછી કર્મજૂથ શરીર વગેરે જડ પાસે ય અવળી પ્રવૃત્તિ કરાવે એવું કાં ન બને ? ત્યાં અગર કહો કે ‘જડમાં

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૨૨૧

ચેતના નથી એટલે એ કર્મપ્રેરી કશું ન કરી શકે;’ તો ‘કરવાનું’ એટલે શું એ બોલો, પ્રવૃત્તિ-હીલચાલ જ ને ? એ તો જડમાં થાય છે. કાયા જડ છે, ને એમાં હીલચાલ થાય જ છે. તો પછી કર્મ મરેલા શરીરમાં પ્રવૃત્તિ કેમ ન નીપજાવે ?

ત્યારે એ જ કહેવું પડે કે માત્ર બાહ્ય ક્રિયા એ પ્રવૃત્તિ નથી. પ્રવૃત્તિ તો પ્રયત્ન દ્વારા ક્રિયા છે, ને એ પ્રયત્ન તો ચેતનનો ધર્મ છે, ચેતનની વિશેષતા છે. હવે જુઓ કે મોહનીય કર્મ શું કરે છે ? એ ચેતન આત્મામાં મિથ્યાત્વનો ભાવ, રાગાદિનો ભાવ પેદા કરે છે. શું સમજ્યા ? મોહનીય કર્મ માત્ર ભાવ પેદા કરે; પરંતુ ‘પ્રયત્ન’ યાને વીર્યસ્ફુરણ જે થાય છે, તે તો ચેતનનો ધર્મ, ચેતનની વિશેષતા છે; પછી એ પ્રયત્ન ચાલ્ય વિચારણાનો હોય, વાણીનો હોય કે વર્તાવનો હોય, પરંતુ એનો પ્રયત્ન થાય, એનું વીર્યસ્ફૂરણ થાય, એ ધર્મ ચેતનનો છે.

ચેતનનું ચૈતન્ય એટલે શું ? જ્ઞાન અને વીર્ય. એ જડમાં ન હોય; તેમ કર્મ આ ન કરાવી શકે. કર્મ તો ઊલટું એને રોકે. જ્ઞાનાવરણ કર્મ વીર્યાન્તરાય કર્મ જ્ઞાન અને વીર્યને રોકે છે; પ્રગટ નહિ થવા દે. એટલે જેટલા પ્રમાણમાં જ્ઞાન અને વીર્ય પ્રગટ થાય, એટલા પ્રમાણમાં એ કર્મ તૂટ્યા માનવું પડે. આમ, સમજાશે કે વીર્યસ્ફૂરણ યાને પ્રયત્ન કર્મ નથી કરાવતું. એ તો આત્મા પોતે કરે છે. હવે સમજવું સહેલું છે કે પૂર્વના મોહનીય કર્મ ઉદયમાં આવે એ તો અંદરમાં રાગાદિનો ભાવ પેદા કરે એટલું જ, પરંતુ એના પર જે રાગાદિભરી વિચારણા ચાલે, એની વાણી બોલાય, કે એવો રાગાદિ ભર્યો કાચિક વર્તાવ થાય, એ તો આત્માની પોતાની વિશેષતા છે.

અલબત્ત એવી પ્રવૃત્તિમાં રાગાદિ સહાયક ખરા, પરંતુ પ્રવૃત્તિ તો જીવની પોતાની દા.ત. પરસ્ત્રી પર દૃષ્ટિ પડતા રાગ મોહનીય કર્મ ઉદયમાં આવ્યું તો ત્યાં અંતરમાં રાગનો ભાવ જાગ્યો. હવે જો જીવ એવી વિચારણા કરે કે ‘આ કેવી સુંદર સ્ત્રી !’ અગર બીજાને કહે કે આ કેટલી મનોહર સ્ત્રી છે !’ યા પોતે એ સ્ત્રીના ઉપર આંખ ચોંટાડી રાખે કે આંખથી કટાક્ષ કરે, ઈસારો કરે, તો એ બધી માનસિક-વાચિક-કાચિક પ્રવૃત્તિ રાગભરી થઈ; એટલો કર્મ જગાવેલો રાગ એમાં સહાયક થયો ખરો; પરંતુ રાગ જ પ્રવૃત્તિનું કારણ નહિ. પ્રવૃત્તિ તો ચેતનની વિશેષતા. એટલે એવી રાગભરી પ્રવૃત્તિ કરવી કે ન કરવી યા ઓછી-વધુ કે તીવ્ર-મન્દ કરવી, એમાં ચેતન આત્માનું સ્વાતંત્ર્ય છે.

માટે તો દેખાય છે કે કેટલાય સારા માણસો પરસ્ત્રી પર અચાનક દૃષ્ટિ પડી ગયા પછી તરત દૃષ્ટિ ખસેડી લે છે, એની સુંદરતાનો રાગભર્યો વિચાર પણ કરતા નથી, કે એવો બોલ બોલતા નથી. શું એમને અંતરમાં રાગ નહિ જ ઊઠતો

૨૨૨

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

હોય ? શું એ વીતરાગ છે ? ના, રાગ ઊઠવા સંભવ છે, પરંતુ એના પર એવા વિચાર વાણી કે વર્તાવની પ્રવૃત્તિ કરવા એ તૈયાર નથી. કદાચ વિચાર આવવા જતો હોય, તો તે તરત જ મનને કોઈ મહાપુરુષનાં ચરિત્રમાં, યા તત્ત્વો કે મોટી સિદ્ધગિરિ યાત્રા વિચારવામાં લગાડી દે છે, અથવા ગણતરીબંધ અને દરેક પદના લક્ષ સાથે નવકાર મંત્ર ગણવામાં ચિત્તને લગાડી દે છે. એટલે પેલો રાગ નિષ્ફળ જાય છે, કેમકે માનસિક પ્રવૃત્તિ પેલા રાગથી ભરી નહિ, પણ બીજી જ પ્રભુ ભક્તિ આદિથી ભરેલી એણે કરી. જો પ્રવૃત્તિ રાગભરી કરી તો ત્યાં રાગ સફળ થયો ગણાય.

આ સૂચવે છે કે પ્રવૃત્તિ માટે આત્મા સ્વતંત્ર છે. ખોટાં કામ યાને ખોટી વાણી-વિચારણા કે ખોટી પ્રવૃત્તિને કર્મ નથી કરાવતું; એ તો આત્મા કરે છે. આત્માએ મૂર્ખ ગુલામ બની રાગાદિ કોધાદિ ભાવને પોતાની એવી પ્રવૃત્તિ દ્વારા સફળ કરવા કે પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય સમજી એવી પ્રવૃત્તિ ન કરી એ રાગાદિને નિષ્ફળ કરવા, એ પોતાની મરજીની વાત છે, એમાં પોતે સ્વતંત્ર છે.

આ પરથી, ‘ખોટા કામ ખોટા વિચાર-ભાષણ કર્મ નથી કરાવતું, પણ પોતે કરવા હોય તો થાય છે’ એ સમજી, પોતાના સ્વાતંત્ર્યનો ઉપયોગ સારા વિચાર-વાણી વર્તનના પ્રયત્નમાં કરવા જેવો છે. એથી પેલા કર્મે જગાવેલાં રાગ-દ્વેષ-કોધાદિ-માનાદિ ભાવ નિષ્ફળ જાય છે, ને તેથી એવો જોરદાર નવો કર્મ બંધ નથી ઊભો થતો. એમ વારે વારે અને નિષ્ફળ કરતાં કરતાં મોહનીય કર્મનું જોર ઘટતું જાય, ને અંતે વીતરાગતા આવે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૯, અંક-૪, તા. ૩-૧૦-૧૯૭૦

૧૧૧) ગુપ્ત ભંડાર અને એની યાવી

પ્રવાસે નીકળેલા માણસને કોઈ યોગી ખૂશ થવાથી યોગી એને કહે છે ‘જા રાયણની પૂર્વ દિશાની છાયામાં નિધાન મળશે, ક્યા ગામમાં કઈ જગાએ એ ન કહ્યું. એટલે પેલો માણસ વિચારે છે કે ફિકર નહિ, ગામે ગામ ફરું ને એ પ્રમાણે ખોદું મહેનત તો પડશે, પણ આ ગરીબીથી ત્રાસી ગયો છું, એમાં સંભવ છે યોગીના કહેવા મુજબ ખોદવાથી લાખોનો ભંડાર મળી જશે.’

ભાઈ હવે ઉપડ્યા ગામે ગામ, જ્યાં રાયણનું વૃક્ષ જુએ છે ત્યાં પૂર્વ દિશાની

છાયામાં ખોદે છે; પરંતુ નિધાન મળતું નથી. એ ખૂબ ફર્યો, ખૂબ ફર્યો, અંતે થાકીને નિરાશ થઈ ઘેર આવ્યો. ઘરના માણસને વાત કરે છે ‘યોગી મળેલા, એમની મેં સેવા કરેલી એમણે આ પ્રમાણે કહેલું, મેં એ રીતે કર્યું, પણ કાંઈ મળ્યું નહિ.’ બધી વાત કરી. ત્યારે એ બાઈ કહે, ‘બધે ખોદ્યું, પરંતુ આ આપણા ઘરની પાછળ રાયણનું ઝાડ છે ત્યાં ખોદ્યું ?’

ભાઈ કહે ‘ના, એ તો હું ભૂલી જ ગયો. લાવ એ તો હમણા જ ખોદું’ એમ કહીને ત્યાં ખોદી નાખ્યું, અને નિધાન મળી ગયું.

એ મળવા પર મનને થયું કે ‘અરે ! હું કેવો મૂર્ખ કે નિધાન તો ઘર આંગણે પડ્યું હતું તે હું એ માટે બહાર ભટકી મર્યો ?’

બસ, માણસો કોઈ ધનની ખોટ, કોઈ પુત્રની ખોટ, તંદુરસ્તીની ખોટ, માનપાનની ખોટ, વગેરે ખોટથી પીડાતા એને દૂર કરવા બહાર ફાંફાં મારે છે, જિંદગી પૂરી કરે છે ! પરંતુ ખરેખર અંદર પડેલા ગુપ્ત ભંડાર સામે તો જોતા જ નથી. એ ગુપ્ત ભંડાર એવા, કે પ્રગટ થયે પેલી બધીય ખોટને ભૂલાવી દે.

એ ગુપ્ત ભંડાર છે ચિત્ત શાન્તિનો સુકૃત-ઉલ્લાસનો, અને અર્હતશ્રદ્ધાનો.

(૧) ચિત્ત જો શાંત-દંડુ સ્વસ્થ હોય તો એ બહારની કોઈ ખોટમાં ઊંચુ-નીચું ન થાય, અરે ! એને ખોટરૂપ ગણે જ નહિ. એ તો જીવ સમજે કે ‘ખોટ ખરી તો માનવ-જીવનમાં નિષ્પાપતાની છે; સુકૃતસંચયની અને પ્રભુશ્રદ્ધાની ખોટ છે. આ ખોટને રોવાને બદલે પેલી ભળતી પોકળ ખોટોને શું રોઉં ? બહારની ઓછાશમાં ચિત્ત શું કામ અશાંત કરું ? શાંત ચિત્તે નિષ્પાપતા અને સુકૃતોપાર્જન કર્યે જાઉં.’

(૨) એમ, જો સુકૃતના ઉલ્લાસ અંદરમાંથી પ્રગટ કર્યા હોય, તો જીવ તન-મન-ધન-ઈન્દ્રિયોના એટલા બધા સુકૃતોમાં લીન બની જાય, કે પેલી બહારની ખોટને યાદ કરવા કુરસદ જ ન મળે. સુકૃતના વિચારો-ઉદ્ગારો તથા એક યા બીજા પ્રકારની સુકૃત-પ્રવૃત્તિઓ અને સારાં દર્શન-શ્રવણના ઉલ્લાસ બહારની ઓછાશમાં મનને જવા જ ન દે. ઉલ્લાસ ચીજ જ એવી છે.

(૩) એમ, અરિહંત દેવ પર અથાગ શ્રદ્ધા હોય, સીતાને મન એક રામ, એમ આપણે મન એક અરિહંત હોય, ને તેથી અરિહંત પ્રભુની આગળ દુન્યવી બધી સંપત્તિ-સમૃદ્ધિ-સન્માન, તુચ્છ નગણ્ય લાગતા હોય, તો બહારની કોઈ પણ ઓછાશ પર રોવાનું શું ?

ત્યારે સવાલ એ થાય કે ‘ખાટલે મોટી ખોડ, પાયો જ નથી’ એમ પહેલાં તો આ ત્રણ ગુપ્ત ભંડાર ખોલવા જ કેવી રીતે ?

૧૧૨ દરેક સાધનામાં જરૂરી તત્વ

ગુપ્ત ભંડાર ખોલવાની બે ચાવી છે, -(૧) એક તો એ સચોટ વિવેકી ખ્યાલ કે ‘સુખ-સન્માનાદિ મારા શુભોદયને બંધાયેલા છે, મને કે મારી હોશિયારીને નહિ.’ આ ચાવી અર્થાત્ વિવેક જાગતો હોય પછી સુખ-સન્માન મળતાં મન છકી ન જતા શાન્ત રહે, સમજે કે ‘આ સુખસન્માન કાંઈ મારી હોશિયારીના ય નથી, તેમ મારી ઈચ્છા મુજબ રહેનારા ય નહિ; તો એમાં શું છકી જવું તું ? ત્યારે એ જતાં આપત્તિ-અપમાન આવે તો પણ મનને એમ થાય કે ‘શુભોદયને બંધાયેલા એ શુભોદયના ખૂટવાથી જાય એમાં મારે શું રોવાનું ? દીકરો કોઈ શ્રીમંતનો જમાઈ હોય તેથી એ શ્રીમંત તરફથી વેપાર મળતો હોય, પરંતુ દિકરો મરી જતાં એ વેપાર મળવાનું બંધ થાય, ત્યાં રોવાનું શું ? રોવું આવે તો દિકરાના જવા પર આવે; વેપારના જવા પર શું વેવાઈ સાથે લડવા જવાય ? એમ અહીં શુભોદય માંદો પડ્યો એના પર ખેદ થાય, પણ બાહ્ય સુખ-સન્માન જવા ઉપર ખેદ શો ? એમ ચિત્ત શાન્ત રહે.

ગુપ્ત ભંડારની બીજી ચાવી એ કે આપત્તિ-અગવડ એ તો થર્મામિટર છે. થર્મામિટર ૧૦૫ ડીગ્રી દેખાડે એથી શરીરમાં એટલો તાવ સૂચિત થાય છે; એમ આપત્તિ-અગવડથી અંદરમાં શુભોદયની કમી સૂચિત થાય છે. ત્યારે જેમ તાવમાં થર્મામિટર પર રોષ કે ખેદ નથી કરાતો, પરંતુ તાવ પર એ થાય છે, અને તાવને જ હટાવવાની દવા હોંશે હોંશે લેવાય છે, એમ અહીં પણ આપત્તિ પર ખેદ ન કરતાં શુભોદયની કમી હટાવવા સુકૃતસેવન જ હોંશે કરાય.’ આ વિવેક હોય, તો શું સંપત્તિમાં કે શું વિપત્તિમાં, શુભસંચય પુષ્ટ કરવા માટે સુકૃતના ઉલ્લાસ જાગતા રહે, શુભ વિચાર-વાણી-વર્તાવ અને શુભ દર્શન-શ્રવણની જાગતી અભિલાષા રહે.

(૩) એમ, અરિહંતદેવ પર અનન્ય શ્રદ્ધા પ્રગટ કરવામાં આવે તો એના ઉપર મનને એમ થાય કે મને જે આ પરમમંગળરૂપ પરમાત્મા મળ્યા છે એ જ અનન્ય નિધાન છે. એની એટલી બધી હુંફ કેળવું કે બાહ્ય એની આગળ ‘કૂછ નહિ’ લાગે. પછી બાહ્યની ખોટમાં કશી દુભામણ નહિ.

ગુપ્ત ભંડારની આ ત્રણ ચાવીને સક્રિય બનાવવી જોઈએ.

દરેક તીર્થંકર ભગવાનની ચારિત્ર-સાધના ઉત્કૃષ્ટ કોટિની હોય છે. બીજા જીવોનું ચારિત્ર લઈને તરત એવી સાધનાનું ગજું નહિ. ભગવાન તો છેલ્લાની પૂર્વ ભવથી મહા વિરાગી હોય છે; અને છેલ્લા ભવમાં આવ્યા પછી તો પૂછવાનું જ શું ? જનમતાં દિક્કુમારીઓ અને ઈંદ્રો જન્મોત્સવના મહાસન્માન કરે છે છતાં પ્રભુનો વૈરાગ્ય જવલંત ત્યાં લેશ પણ અભિમાન નહિ કે આસક્તિ નહિ. એમ રાજ્યપાટ પામતાં પણ એવો જ જવલંત વૈરાગ્ય, અનાસક્તિ; નિરહંકાર. ત્યારે ચારિત્ર લીધા પછી તો લગભગ ખડાખડા ધ્યાન, અને મહા અનાસક્તિ એવી કે કોઈ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવના મમત્ત્વ નહિ; યાદ્ય મોટા વેતાલ ઉપદ્રવ કરવા આવે યા અનાર્યના ક્ષેત્ર હોય, યા ધોર ગ્રીષ્મ કે કડક ઠંડીનો કાળ આવે, યા સામે દુષ્ટોના ભયાનક ભાવ યાને બીવરાવવાનો, કે ફજેત કરવાનો, અથવા પ્રહારનો યા કોઈ વેદના જગાવવાનો ભાવ આવે, તોય પ્રભુને એની પરવા નહિ; સારા દ્રવ્યાદિ પર રાગ નહિ, અને નરસા પર દ્વેષ નહિ.

બધા જ તીર્થંકર ભગવાનોની એવી એકસરખી ઉત્કૃષ્ટ આરાધના છતાં કેવળજ્ઞાન વહેલુ-મોડું કેમ ? એવું કેમ કે કેવળજ્ઞાન કોઈને દીક્ષાના જ દિવસે, તો કોઈને ૫૪ દિવસે, ને કોઈને ૮૪ દિવસે, ત્યારે ઋષભદેવ પ્રભુને વળી ૧૦૦૦ વર્ષે કેવળજ્ઞાન ?

આનો સામાન્ય ખુલાસો એ છે કે તે તે ભગવાનના સિલિકે રહેલાં બાધક કર્મમાં તફાવત, તેથી એનો નાશ થવાના સમયમાં ભિન્ન-ભિન્નતા. પરંતુ સવાલ એ થાય કે એમને અતિ ઉચ્ચ કોટિના ધ્યાનની પ્રબળતા થઈ શુકલધ્યાન આવીને એ બધા બાધક કર્મોનો ક્ષણમાં ધ્વંસ કેમ ન થાય ? જ્યારે અનેક મહાપાપી જીવોએ એ રીતે ક્ષણવારમાં કર્મધ્વંસ કર્યાં છે, તો તીર્થંકર ભગવાનને શી વાર લાગે ? છતાં કેમ એમ નથી બનતું ?

આનું કારણ એ છે કે એવી સ્થિતિ ઊભી થવા માટે અપૂર્વકરણનો સામર્થ્યયોગ આવવો જોઈએ; અને એ લાવવા માટે તેવી ઉચ્ચ અનાસંગ અનુષ્ઠાન-સાધના જોઈએ.

‘અનાસંગ સાધના’ એટલે જગતના પદાર્થ યાવત્ કાયા પ્રત્યે તો અનાસક્ત

ભાવ ખરો, ઉપરાંત પોતાની સાધના પ્રત્યે પણ ઉચ્ચ અનાસંગ દશા જોઈએ; અર્થાત્ લેશમાત્ર આસક્તિ, ઊર્મિ, આતુરતા નહિ. સાધના, ચંદનમાં ગંધની જેમ, આત્મામાં સહજ સ્વાભાવિક બની ગઈ હોય. ચંદનને કાંઈ એ ગંધ મધમધાવવાના ઉમળકા-હોશ-ઉત્સાહ નથી સેવવા પડતા; ગંધ સહજ મધમધતી બની ગઈ હોય છે. એમ ઉત્કૃષ્ટ અનાસંગ દશામાં સાધનાનો ઉમળકો નહિ; સાધના સહજ થઈ ગઈ હોય છે.

તીર્થંકર ભગવાનને પણ આ ઉચ્ચકોટિનો અનાસક્ત ભાવ આવવામાં જેટલી વાર લાગે એટલો વીતરાગ કેવળજ્ઞાની બનવામાં વિલંબ થાય. આ સુચવે છે કે-

(૧) અનાસંગ દશા કેટલી બધી સૂક્ષ્મ કોટિની લાવવાની હોય છે કે એમાં તીર્થંકર ભગવાન જેવાને પણ વિલંબ થાય છે. ત્યાં આપણી કઈ સાધના પર ગુમાન રાખી શકીએ કે હું પામી ગયો, મારા જેવી સાધના કોણ કરે છે ? હું કેવો સારો બની ગયો છું ?

(૨) અનાસંગદશા કેટલી બધી ઉચ્ચકોટિની છે કે એ લાવ્યા વિના બીજી કોઈ પણ સાધના-સુકૃતથી જંપ વાળીને બેસાય નહિ. તેમજ એમાંય ઉચ્ચ ઉચ્ચ કક્ષા હોય છે તેથી નીચેની કક્ષાની એ દશા આવીનેય સંતોષ વળાય નહિ.

(૩) બીજી બધીય સાધના કરવા છતાં આ અનાસક્ત દશા લાવ્યા વિના ચાલે નહિ. અર્થાત્ દરેક સાધના કરતાં આ દશાનું લક્ષ રાખવું પડે કે એની ભૂમિકા પણ સર્જઈ રહી છે ને ?

(૪) અનાસંગ સાધનામાં સાધના પર પણ આસંગ-આસક્તિ નથી, તો પછી એ સ્થિતિએ પહોંચવા માટે પહેલાં જગતનાં ભાવો-પદાર્થો અને પોતાની કાયા-ઇન્દ્રિયો-અહંત્વ ઉપરથી કેટલું આસક્તિ કાપતા ચાલવું જોઈએ.

આમ આત્મહિતના વિકાસ માટે ધર્મસાધના-સુકૃત-સદ્ગુણોનું (૧) અહંત્વ નહિ, (૨) સંતોષ નહિ, સાધના સાથે (૩) અનાસક્ત ભાવની ભૂમિકાનું નિર્માણ અવશ્ય કરાય, અને એ માટે (૪) કાયા-માયાની આસક્તિ તોડતા ચાલવું જોઈએ.

આ ચોથી વાત પર ખૂબ લક્ષ રાખવાની જરૂર છે. નાની દેવદર્શનની પણ સાધના કરતા હોઈએ તોય એની સાથે આ અવશ્ય કરવાનું કે કાયા-માયા પ્રત્યેના આકર્ષણ કંઈક તો મોળા પડે જ; દુનિયાના પદાર્થ ઉપરના રાગ-દ્વેષને ધક્કો લાગે જ. દરેક સાધનામાં આ જરૂરી તત્ત્વ છે.

૧૧૩ પ્રભુના નામની શીતલતા

ઉપા. શ્રી. યશોવિજયજી મહારાજ પ્રભુને સ્તવનાં કરતા કહે છે,

‘શીતલતાગુણે હોડ કરત તુમ, ચંદન કહાં બિચારા;
નામે હિ તુમ પાપ હરત હો, વાંકુ ઘસત ઘસારા,’

અર્થાત્ પ્રભુ ! શીતલતાગુણમાં ચંદન તમારી સાથે શી હોડ કરી શકતું ? કેમ કે તમે તો તમારા નામમાત્રથી પણ તાપ હરી શીતલતા કરો છો ત્યારે એ ચંદન ઘસાયા પછી શીતલતા કરે છે.

કવિનું આ કથન એક સૂચન એ કરે છે કે પ્રભુનું નામ એ રીતે સંભારો કે જેથી અંતરમાં શીતલતાનો ઠંડકનો શેરડો પડે, કષાયના ને રાગ-દ્વેષના તાપ શાંત થાય.

એટલું ધ્યાનમાં રહે કે જીવને તાપ અકળામણ જે થાય છે એ કોઈ બાહ્ય પ્રતિકૂળતાના ઘરની નથી, કિન્તુ એના પ્રત્યેના દ્વેષના અને અનુકૂળ પ્રત્યેના રાગના ઘરની છે. જો અનુકૂળ ચીજ પર રાગ નથી, પ્રતિકૂળ પર દ્વેષ નથી, તો અનુકૂળ બગડવા પર કોઈ અકળામણ નહિ થાય. પતિને પત્ની રીસાય તો અકળામણ ન થાય ? ના, કેટલીક વાર પતિ પત્નીની રીસ પર એને મનાવવામાં મોજ માણે છે એટલે અકળામણનો સંબંધ બાહ્ય પ્રતિકૂળ સાથે ન રહ્યો.

બસ, આટલું સમજાઈ જાય કે ‘તાપ અકળામણ મુખ્ય તો અંતરના કોઈ રાગ દ્વેષ વગેરેને લીધે છે,’ તો પછી એ રાગાદિના તાપ પ્રભુના નામથી મિટવા પર શ્રદ્ધા કેમ ન થાય ? પૈસા ગુમાવ્યા, સંતાપ થયો, તો પ્રભુનું નામ લેતા પૈસા આવી જઈને સંતાપ મટી જાય એમ નહિ, (કેમકે એમાં તો ફરીથી પાછા પૈસા જઈ સંતાપ થવાનો ભય ઊભો રહે,) કિન્તુ એ પૈસાના રાગનો તાપ પ્રભુના નામથી મટે; પછી પૈસા ગુમાવ્યા પર સંતાપ ન થાય.

તો સવાલ એ થાય કે પ્રભુનું નામ લેવા માત્રથી રાગનો તાપ શી રીતે મટે ?

આનો જવાબ ૨-૩ દષ્ટાન્તથી સ્પષ્ટ થશે. ચંડકૌશિક સાપને વીર પ્રભુએ ડાહ્યો કર્યા પછી કીડીઓએ વીંધવા માંડ્યો, આનો કેટલો બધો તાપ-ત્રાસ ? છતાં ચંડકૌશિકે પ્રભુનામની રટણા રાખી તો એને એવી ઠંડક આવી કે મનને એમ થયું કે મારે શરીર સાથે શો સંબંધ છે ? મારે તો પ્રભુની સાથે સંબંધ છે. પ્રભુના શરીરને મેં ઝેરી બટકા ભર્યા, તો મારા પ્રભુએ શરીરની પરવા નહોતી કરી, તો

પછી પ્રભુના સેવક મારે પણ દેહની શી પરવા ? આમ કીડીઓ પર દ્વેષનો તાપ ઊઠવા જ ન દીધો. પ્રભુનામની આ શીતલતા.

ચંદનબાળાના પિતા રાજા લડાઈમાં મર્યા, રાજ્ય ગયું, માતા સાથે એને સિપાઈ ઉપાડી જાય છે. સિપાઈના ‘તને હું પત્ની બનાવીશ,’ એમ કહેવા પર માતા જીભ કચડીને મરી. સિપાઈએ પછી ચંદનાને બજારમાં ધનાશેઠને વેચી; એમાં વળી ધનાશેઠની ઈર્ષ્યાળુ પત્ની મૂળાએ ચંદનાનું માથું મુંડાવી પગમાં બેડી નાખી ભોયરામાં પૂરી; જ્યાં ત્રણ દિવસ ભૂખી તરસી રહેવું પડ્યું. આમ ચંદના પર કેટલા દુઃખ ? ત્યાં શું મનને એમ ન થાય કે હાય ! બાપ ગયા, મા ગઈ, રાજ્ય ગયું, પછીય અહીં ધનાશેઠને ત્યાં શાંતિ ન મળી ? આ મજેનો કેશકલાપ કપાઈ જઈ ભોંયરે બેડીએ જકડાવાનું આવ્યું ? મારે ઘરનું કોઈ નહિ એટલે આ ? આવા કોઈ ઓશિયાળા નહિ, રુદન નહિ, સંતાપ નહિ, પણ ત્રણ દિવસ-રાત મહાવીર પ્રભુનું નામ જપવા પર મહા શીતલતા, શાંતિ. તેથી તો ત્રણ દિવસે પત્તો મળતાં ધનાશેઠ ત્યાં આવી ‘હાય ! દિકરી ! તારી આ દશા ?’ બોલતાં ધ્રુસકે રડી પડ્યા, તો ચંદના એમને આશ્વાસન આપે છે, “રુવો શું કામ ? મારે તો મારા પ્રભુનું નામ અખંડ રટવાની, ભારે અનુકૂળતા અને મજા થઈ, એમાં દુઃખ શું ? પ્રભુનામની કેવી શીતલતા ?

પાલક પાપીએ મુનિસુવ્રત ભગવાનના શિષ્ય બંધકસૂરિના ઝલ્લ શિષ્યોને ઘાણીમાં પીલી નાખ્યા પછી બાળમુનિનો વારો આવ્યો. એ ગભરાયા નહિ. પૂર્વ મુનિઓનાં, પરાક્રમ જોઈ એમને શૂરાતન ચડ્યું, તે ઘાણીમાં જાતે કૂદી પડ્યા. પીલાતાં શરીર ભયડભય છૂંદા થઈ રહ્યું છે, કેટલો અતિ ભયંકર ત્રાસ ? પરંતુ એમણે ઝાઝુ ભણેલા નહિ છતાં, મુનિસુવ્રત પ્રભુનું નામ રટ્યા કર્યું. એ નામે એવી શીતલતા આપી અંતરના દ્વેષનો તાપ ખત્મ કર્યો કે પાલક પર એમને દ્વેષ ન જાગ્યો, હાયવોયનો તાપ ન અડ્યો. ભગવાનના નામની કેવી લગન લગાડી કે બસ જાણે મન બોલે છે, ‘અહાહાહા ! કેવું પ્યારું પ્રભુનું નામ ! મુનિસુવ્રતનાથ ! મુનિસુવ્રતનાથ !..... મારે પ્રભુ સાથે સંબંધ; શરીર સાથે શો સંબંધ ? પ્રભુનામ સાથે સંબંધ, શરીર પીડા સાથે શો સંબંધ ?’ આમ પ્રભુના નામથી, દિલમાં એવી ઠંડક થઈ ગઈ કે કારમી વેદનાના તાપ ઊઠ્યા જ નહિ, ખેદ ન થયો, ધ્યાનમાં ચડી મોક્ષે ગયા.

બસ, જબ્બર શ્રદ્ધા સાથે પ્રભુનું નામ રટાય તો અંતરના તાપ મિટાવી અલૌકિક શીતલતા મળે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૯, અંક-૮, તા. ૧૪-૧૧-૧૯૭૦

૧૧૪

સમ્યક્ત્વના પ લક્ષણાં ઉત્પતિક્રમના રહસ્ય

(લેખાંક-૧)

શ્રી તત્ત્વાર્થ મહાશાસ્ત્રે સમ્યગ્દર્શનનાં પાંચ લક્ષણ શમ-સંવેગ-નિર્વેદ-અનુકમ્પા-આસ્તિક્ય બતાવી, એમની ઉત્પત્તિનો ક્રમ ઊલટો યાને પશ્ચાત્તુર્વિધી કહ્યો. અર્થાત્ પહેલાં આસ્તિક્ય પ્રગટે, પછી અનુકમ્પા પછી નિર્વેદ, પછી સંવેગ, અને પછી શમ-પ્રશમ ઉત્પન્ન થાય, એમ કહ્યું.

ત્યારે અહીં વિચારણીય બને છે કે શું આસ્તિક્ય વિના અનુકમ્પા ન આવે ? અનુકંપા વિના નિર્વેદ ?...આ ઉત્પતિક્રમનાં રહસ્ય શાં છે ?

અલબત આસ્તિક્યના અર્થમાં, ‘આત્માનું આત્માના બંધ-મોક્ષનું અસ્તિત્વ માને તે આસ્તિક, એ હિસાબે આત્માદિના અસ્તિત્વની માન્યતા એવો અર્થ લેતાં તો સ્વાભાવિક છે કે આવાં આસ્તિક્ય વિના જ્યાં જીવતત્ત્વ માનવું જ નથી તો પછી જીવની અનુકંપા યાને દયાની વાત જ શી હોય ? માટે આસ્તિક્ય પછી અનુકંપા આવે એ બરાબર છે, એમ લાગે.

પરંતુ આ પાંચ લક્ષણમાંના ‘આસ્તિક્ય’ નો માત્ર, આટલો જ અર્થ નથી, કિન્તુ એ અર્થ કર્યો, કે- ‘જે જિન ભાખ્યું તે નવિ અન્યથા, એહવો જે દઢ રંગ, એ આસ્તિક્ય લક્ષણ પાંચમું...’ ‘તમેવ સચ્ચં ગિસ્સંકં, જં જિણેહિં પવેદ્ધયં’ આ શ્રદ્ધા એ આસ્તિક્ય. ‘વીતરાગ સર્વજ્ઞ શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતે ભાખ્યું તે જ સાચું; તે સાચું જ, જરાય શંકાસ્પદ નહિ.’ આ શ્રદ્ધારૂપી, આ દઢ, રંગરૂપી આસ્તિક્ય આવ્યા વિના શું અનુકંપા ન આવે ? તો પછી મેઘકુમારના જીવ હાથીને કાંઈ એવું આસ્તિક્ય તો હતું નહિ, તો એને સસલાની અનુકંપા શી રીતે આવી ? અનુકંપા આવી છે એવા શાસ્ત્ર અક્ષર છે.

શ્રી જ્ઞાતાધ્યયન નામના ‘શ્રી ભગવતીજી’ પાંચમા અંગસૂત્ર પછીના અંગસૂત્રમાં શ્રી મહાવીર પરમાત્મા, મેઘકુમાર મુનિને દીક્ષાની પહેલી રાતે પોતાના સંથારામાં મુનિઓના ચરણની રજ ભરાવા પર કંટાળીને ઘરે જવાનો વિચાર આવતાં, મુનિને કહે છે ‘તું પૂર્વ ભવ યાદ કર તું હાથી; તેં સસલાની દયા કરેલી એ દયા કેવી તારણહાર ?

તાણ પાણાણુકંપાણ, ‘પરિત્તી કઓ સંસારો’
તે જીવદયાથી તેં સંસારભ્રમણ મર્યાદિત કરી દીધું.

આ ટંકશાળી ગણધરવચનથી હાથીને, જિનવચનની શ્રદ્ધા નહિ મળેલી છતાં જીવની દયા આવી હતી એ હકીકત છે; તો પછી અહીં તત્વાર્થ સૂત્ર-કથિત શમ-સંવેગ...આસ્તિક્યમાં ઉત્પત્તિકમ ઊલટો લઈ, ‘આસ્તિક્ય’ (જિનવચન-શ્રદ્ધા) પછી જ અનુકંપા આવે’ એમ કેમ કહ્યું ?

આનું સમાધાન, એ હોઈ શકે કે,-

(૧) આ પાંચ લક્ષણમાં ‘અનુકંપા’ એકલી દ્રવ્યદયારૂપ નહિ, કિન્તુ દ્રવ્યદયા-ભાવદયા બંને સ્વરૂપ લેવી છે. ‘દ્રવ્યદયા’ એટલે ભૂખ-તરસ-અપમાન-મારપીટ પ્રાણનાશ વગેરે દ્રવ્યદુઃખો દૂર કરવાની ઈચ્છા. પ્રસ્તુતમાં સસલાના પ્રાણ બચાવ્યા એ દ્રવ્યદયા. ભાવદયા એટલે જિનેશ્વર ભગવાને કહેલ પાપ-અધર્મ-કષાય-દુર્બુદ્ધિ-ભૂલ-અસમાધિ-દુર્ધ્યાન વગેરેથી બચાવવાની ઈચ્છા. આ પરથી સ્પષ્ટ છે કે પહેલી જિનવચનશ્રદ્ધા આવે તો એના પર જિને કહેલા પાપો દુઃખરૂપ લાગે ને એ પાપોથી બચાવવાની ઈચ્છા આવે. એ વિના દયાની વાતેય શી ? માટે પહેલાં જિનવચનશ્રદ્ધારૂપ આસ્તિક્ય આવે, પછી દ્રવ્ય-ભાવ અનુકંપા જન્મે, એ કમ કહ્યો.

(૨) આ કમનું બીજું સમાધાન એ હોય કે અનુકંપા લક્ષણ એવું લેવું છે કે જે વળી આગળ નિર્વેદ, સંવેગ પ્રશમ ઉત્પન્ન કરે. ત્યારે, હાથીના જીવને સસલા પર દયા તો થઈ, પરંતુ એ દયા પર ત્યાં એને નિર્વેદ ક્યાં જાગ્યો છે ! ‘નારક ચારક સમભવ ઊભગ્યો,- ચાહે નીકળવું નિર્વેદ તે,’ અર્થાત્ ભવને સંસારને નરકાગાર કારાગર સમાન સમજી એના પર ઊભગે, ઉદ્દેગ થાય. અને એમાંથી નીકળવા ચાહે એનું નામ નિર્વેદ, વૈરાગ્ય. એવો સંસારવૈરાગ્ય હાથીને નથી જાગ્યો. તેથી એ અનુકંપા સમ્યક્ત્વનાં લક્ષણરૂપ અનુકંપામાં સમાવેશ પામતી ન ગણી શકાય.

આ બે સમાધાન પરથી સૂચિત થાય છે કે (૧) સમ્યક્ત્વના ઘરની દ્રવ્યદયા ભાવદયાથી મિશ્રિત જોઈએ. દા.ત. ભૂખ્યા ભિખારીને ખાવા અન્ન વગેરે આપવાની ત્યાં દયા કરીએ ત્યાં મનને થાય કે આ ભિયારો ભૂખથી વિહ્વળ છે, અસમાધિમાં છે. તો લાવ એને ખાવા આપું, તેથી એના ચિત્તને શાંતિ થાય, એની વિહ્વળતા-અસમાધિ-દુર્ધ્યાન મટે, ઓછું થાય. આમ અસમાધિનું ભાવદુઃખ મિટાવવાની ઈચ્છા આવી એ ભાવદયા થઈ. અહીં એ પણ ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે કે છતી શક્તિએ આવા પ્રસંગમાં દ્રવ્યદયા ન કરાય, તો એમાં ભાવદયાની પણ ઉપેક્ષા થઈ ગણાય, ને એના બદલે એને અસમાધિ રહે એમાં મારે શું ?’ એવી કઠોરતા આવે; તેરાપંથી માન્યતા દ્રવ્યદયાને અધર્મ-મનાવી જાણ્યે-અજાણ્યે આ ભયંકર દોષને વહોરે છે.

(૨) સીદાતા સાધર્મિકને ટેકો કર્યો, એથી એ વેપારમાં આગળ વધ્યો, ને ભાગ્ય ખૂલતાં લાખો રૂપિયા કમાયો; ત્યાં જો આપણને દ્રવ્યભક્તિ સાથે ભાવદયા

જાગત હોય, તો એ લૌકિક સમૃદ્ધિની કમાણીની અનુમોદના ન કરાય કે ‘આ સારું કમાયો;’ કેમકે એમાં તેના રાગાદિ ભાવદુઃખ વધી રહ્યા છે. અલબત્ત ત્યાં ઈર્ષ્યા કે દુઃખ ન કરાય કે ‘આ ક્યાં કમાયો ?’ કિન્તુ એ કમાઈ પર દૃષ્ટિ ન લઈ જતાં વિચાર આવે તો એટલો આવવો જોઈએ કે ‘આને તે વખતે અસમાધિ ટળી એ સારું થયું. હવે એ બહુ રાગ-લોભ-મૂર્છા-આરંભ-વિષયોનાં પાપમાં યાને ભાવદુઃખમાં ન પડે અને સારાં સુકૃત કરે, ષટ્કાય જીવ-વિરાધનામય ધંધા બંધ કરે, રાગાદિ પાપ ઘટાડી દેવ-ગુરુ-ધર્મની સુંદર આરાધના પ્રભાવના જમાવે અને એ રીતે પોતાનું આત્મહિત સાથે તો સારું.’

જિનવચન-સર્વજ્ઞવચનની શ્રદ્ધા વિના આ ભાવદયા આવવી મુશ્કેલ છે. સર્વજ્ઞવચન જ આ શિખવાડે છે; બાકી અસર્વજ્ઞના શાસ્ત્ર બીજાની લૌકિક સમૃદ્ધિ પર ખુશીને પાપરૂપ નહિ સમજાવે. તેથી જ ‘એના રાગાદિ પાપરૂપ ભાવદુઃખ ટળો,’-એવી ક્રુણા ક્યાંથી શીખવે ?

(૩) અનુકંપા જાગવા પર નિર્વેદ જાગે. ‘એનું કારણ એ છે કે અનુકંપા સામાનાં દ્રવ્ય ભાવદુઃખ યાને ભૂખ-રોગાદિ તથા પાપ-અધર્મ’ આદિ સહન ન થવાથી થાય છે, અને એ દુઃખ મૂળમાં સંસારનાં કારણે છે, તેથી સંસાર ખરાબ લાગે, એના પર ગ્લાનિ-ઉદ્દેગ-અરુચિ થાય એનું નામ નિર્વેદ. આમ અનુકંપા થવા સાથે નિર્વેદ સહેજે થાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૯, અંક-૯, તા. ૨૧-૧૧-૧૯૭૦

૧૧૫ (લેખાંક-૨)

સમ્યક્ત્વના ૫ લક્ષણમાં પહેલાં આસ્તિક્ય (જિનવચનશ્રદ્ધા) ઉત્પન્ન થયા પછી દ્રવ્ય-ભાવ-અનુકંપા જન્મે. એમાં (૧) દ્રવ્યદયા, ભાવદયાથી મિશ્રિત જોઈએ, તેથી જ દ્રવ્યદયાની ઉપેક્ષા કે અપલાપ ન કરાય, તેમજ (૨) દ્રવ્યદયા થવા ઉપર સામાને લૌકિક સમૃદ્ધિ વધે એની અનુમોદના ન કરતાં ભાવદયાનો વિચાર જોઈએ, વળી (૩) અનુકંપા પર નિર્વેદ વૈરાગ્ય જાગવો જોઈએ; કેમકે અનુકંપા દુઃખ પર ને દુઃખ સંસારના કારણે માટે સંસાર ખરાબ, આમ ત્રણ રહસ્ય જોયાં. હવે યોથું રહસ્ય,-

(૪) જ્યાં દ્રવ્યદયા કરવાનો પ્રસંગ ન હોય પરંતુ ભાવદયાને અવકાશ હોય, દા.ત. કોઈ પાપ, દુર્બુદ્ધિ કે કષાયમાં ચડ્યો હોય, ત્યાં એના પર દ્વેષ નહિ, કિન્તુ ભાવદયા કરવી જોઈએ, ‘એ ભિયારા જીવને સદ્બુદ્ધિ મળો, એનો કષાય નષ્ટ થઈ એને ઉપશમ મળો’ એવી કોઈ ક્રુણામય ભાવના થવી જોઈએ.

આનું એક કારણ એ છે કે ભાવ-અનુકંપા માત્ર બીજા જીવની કરવાની છે એવું નથી પરંતુ પોતાના આત્માની ય કરવાની છે. એથી, જો પોતે બીજાના પાપ દુર્બુદ્ધિ કે કષાય જોઈ એ જીવ પર દ્વેષ કરવા જાય તો પોતાને સ્વેચ્છાથી એ દ્વેષરૂપી ભાવદુઃખમાં ઘસડવાનું થાય, ત્યાં પોતાની દયા ઊડી જાય. કદાચ દ્વેષ થઈ આવવા જાય તો ખરી રીતે પોતાની ઉપર દયા લાવવી જોઈએ કે અરેરે ! હું ક્યાં ભૂલ્યો ? સામાના દોષે ક્યાં હું જાતે દ્વેષાદિ દોષમાં પડ્યો ? મારા દિલમાં ઉપશમભાવ રહ્યો. જેથી-હવેથી બીજાનાં પાપ આદિ દોષ પર હું જાતે દ્વેષાદિ દોષમાં ન પડું, 'આ સ્વાનુકમ્પા પ્રગટે. અને જિનવચનની શ્રદ્ધા કરાવે,

આમ જિનવચનની શ્રદ્ધા અર્થાત્ આસ્તિક્ય પછી અનુકંપાલક્ષણનો જે ઉત્પત્તિક્રમ બતાવ્યો એ આપણને પ્રેરે છે કે સાચી શ્રદ્ધા થઈ હોય તો આ સ્વ-પરની ભાવ-અનુકંપા લાવો; તેમજ એ માટે જરૂરી અને શક્ય-દ્રવ્યદયા ન ચૂકો. ભૂખે મરતાને શક્તિ છતાં અન્ન ન દેવાથી એની અસમાધિ પર ભાવદયા કરવાનું ગુમાવાય છે, કઠોરતા આવે છે.

પ્ર.- તો પછી સાધુ કેમ ભૂખ્યા ભિખારીને અન્ન આપતા નથી ?

ઉ.- સાધુ અને ગૃહસ્થની કક્ષામાં ફરક છે, તેથી ગૃહસ્થના આત્મરોગ પરની દવા સાધુને ન ચાલે. ગૃહસ્થ પરિગ્રહ લઈને બેઠો છે, તેથી એ જો ઉચિત દ્રવ્યદયા ચૂકે તો એટલી એની પરિગ્રહમૂર્ચ્છાનો રોગ ન કપાય. પરિગ્રહમાંથી દે તો મૂર્ચ્છા કપાય ને ? અવસર આવ્યે છતી શક્તિએ ન દે તો પોતાનો મૂર્ચ્છા રોગ એમજ ઊભો રહેવાથી પોતાની ભાવદયા ગઈ, તેમજ સામાની અસમાધિ ન ટાળવાથી સામાની ભાવદયા ગઈ, ને એની ઉપેક્ષામાં પોતાને કઠોરતા થઈ એમાં પણ પોતાની ભાવદયા ગઈ. આમ દ્રવ્યદયા ઉડાડવામાં સામાની એક અને પોતાની બે ભાવદયા ગુમાવી.

ત્યારે સાધુની સ્થિતિ જુદી છે સાધુ અપરિગ્રહી છે એટલે પોતાનો પરિગ્રહરોગ કાપવાનો સવાલ ઊભો નથી થતો. પરિગ્રહ નથી એટલે ક્યાંથી દે ?

પ્ર.- પણ અન્ન વસ્ત્ર વહોરી લાવીને તો ભૂખ્યાને ટાઢે થથરતાને આપી શકે ને ?

ઉ.- કિન્તુ પહેલાં તો એ લાવે એટલે પરિગ્રહ ઊભો થાય. ધ્યાનમાં રહે કે પોતાના માટે અતિ જરૂરી અન્ન વસ્ત્ર વહોરી લાવે એ તો સંયમસાધનામાં ઉપયોગી દેહની અનિવાર્ય જરૂરીયાત છે; નહિતર અન્ન વિના દેહ ટકે નહિ, તો સંયમ શી રીતે પાળે ? એમ વસ્ત્ર વિના ઠંડીમાં ચિત્તસ્વસ્થતા સમાધિ ન રહે, તેમ શીલ લજ્જા ન રહે ત્યાં સંયમ-સ્વાધ્યાયાદિમાં ચિત્ત શી રીતે સ્થિર રહે ? એટલે પોતાના

માટે અત્યન્ત જરૂરી અન્ન વસ્ત્ર લાવે એ સંયમપોષક હોઈ પરિગ્રહરૂપ નથી. પણ એ સિવાયના જિનપૂજાર્થે કે શ્રાવક સહાય અને દુઃખિતદયા અર્થે લાવે ત્યાં લાવવામાં પરિગ્રહ થાય. પરિગ્રહનો સર્વથા ત્યાગ હોઈ એવું લાવવાનું નહિ પછી દ્રવ્યદાનનો સવાલ જ નથી ઊભો થતો.

પ્ર.- પણ ભૂખ્યાની અસમાધિ તરફ ઉપેક્ષા કરવાથી સાધુને કઠોરતા આવે ને ?

ઉ.- ના સાધુની દૃષ્ટિ બહુ વિકસિત છે, એ તો ભૂખ્યાની અસમાધિની જેમ પેટ ભરીને ભોજનની મોજ કરનારના રાગનીય અસમાધિ જુએ છે એટલે એમને તો શું ભૂખ્યા કે શું ભરેલા, શું નિર્ધન કે શું ધનવાન, બધાની અસમાધિની દયા ખાય છે, અને ચિંતવે છે કે આ બિચારા જીવો આ રાગ-દ્વેષ અને એના કારણોથી છૂટે તો સારું ? આ એક યા બીજા પ્રકારનાં કર્મોથી પીડાતા જીવોના મૂળપાયાના કર્મરોગ હટે તો સારું ! આમ, સાધુની ભાવદયા મોટી છે.

સારાંશ, દ્રવ્યદયાની શક્તિવાળાએ શક્તિ અનુસાર દ્રવ્યદયા ન ચૂકાય નહિતર ભાવદયા ચૂકવાનું થાય. તેમ દ્રવ્યદયા ભાવદયાથી યુક્ત જોઈએ. પાંચ લક્ષણના ક્રમનું આ એક સમાધાન.

બીજા સમાધાનમાં અનુકંપા જાગ્યા પર નિર્વેદ જાગે. નિર્વેદ એટલે ભવવૈરાગ્ય. હાથીને સસલાની દયા વખતે એ નહોતો થયો.

પ્ર.- ભર્તૃહરી જેવાને તો આસ્તિક્ય યાને જિનવચન શ્રદ્ધા વિના વૈરાગ્ય નિર્વેદ હતો તો કમ ક્યાં રહ્યો કે પહેલા આસ્તિક્ય આવે પછી જ નિર્વેદની ઉત્પત્તિ થાય ?

ઉ.- ભર્તૃહરી વગેરેનો નિર્વેદ સમ્યક્ત્વનાં લક્ષણ રૂપ નથી. સમકિતનું નિર્વેદ-લક્ષણ આ 'ભવને કારાગાર કે નરકાગાર સમજી એથી ઊભગીને એથી છૂટવા ચાહે તે નિર્વેદ. અહીં ભવ એટલે માત્ર આરંભ-પરિગ્રહ, બંગલા-બગીચા કે ધન-પરિવાર જ નહિ, કિન્તુ એ બધાનો પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક સર્વત્યાગ નહિ, સર્વવિરતિ નહિ, એ અવિરતિ પણ ભવ. એનાથી છૂટવા ચાહે તે નિર્વેદ, ભર્તૃહરી જેવાને સર્વજ્ઞશાસન નહિ મળેલું, તેથી આ 'અવિરતિ' સમજેલાજ નહિ, તેથી એનાથી છૂટવાની ઈચ્છારૂપ નિર્વેદ ક્યાં આવે ?

સારાંશ આસ્તિક્ય પછી અનુકંપા જનમે, એના પર નિર્વેદ જાગે. જીવોના અસમાધિ-રાગદ્વેષ-કષાયાદિ ભાવદુઃખો અંગે ભાવદયા આવે એટલે સહેજે મનને થાય કે સંસાર આ દુઃખદ ભાવ દુઃખોથી ભરેલો છે,

તોબા એનાથી; તો ક્યારે હું એથી છૂટું, આમ અનુકંપા પર નિર્વેદ પ્રગટે.

૧૧૬ સહિષ્ણુતા-સહનવૃત્તિના અદ્ભુત લાભ

મનુષ્ય માત્ર સુખને ચાહે છે. પરંતુ સુખ ચિત્તની સ્વસ્થતા વિના યાને કલેશપીડિત ચિત્તદશામાં અનુભવાતું નથી, ચિત્તમાં કલેશ-અસ્વસ્થતા પ્રગટવાનું કારણ અસહિષ્ણુતા છે, અ-સહનવૃત્તિ છે. મનને જરાક અણગમતું અ-માફક અ-ઠીક આવ્યું, એ શાંતિથી (૧) સહી લેવાનું (૨) બરદાસ્ત કરી લેવાનું, કે (૩) કોઈ દષ્ટિએ સારા રૂપનું માની લેવાનું, પોષાતું નથી, એટલે મન અ-સહિષ્ણુ બને છે તેથી મનમાં કલેશ થાય છે.

ત્યારે જો આવી પડેલ પ્રતિકૂળ સંયોગ શાંતિથી સહી લેવાની વાત ન હોય. તો પછી હાથે કરીને કષ્ટ પ્રતિકૂળ ઊભું કરીને સહન કરવાની વૃત્તિની તો વાતેય શી ? કેમ આમ ? ચિત્તમાં એવું સત્ત્વ નથી કે જે આપત્તિ-કષ્ટ અગવડ વખતે ચિત્તને સ્થિર અ-વિકૃત અ-વિકારી રાખી શકે; આનું કારણ ચિત્ત સુંવાળાશ અને સુખશીલતાનું લંપટ છે. બીજી બાજુ પુણ્ય એટલું પ્રબળ નથી કે કોઈ વાતની પ્રતિકૂળતા-અગવડ અપ્રિયસંયોગ ન જ ઊભા થાય. એ થતા સુંવાળું સુખશીલ મન કલેશમાં પડવાનું. કલેશ એટલે સુખ-શાન્તિનો લોપ; પછી ભલેને મોટી રાજ્યસંપત્તિ કે લાખો-કરોડો રૂપિયાની સંપત્તિ મળી હોય.

આ સ્થિતિ અટકાવવાનો ઉત્તમ ઉપાય સહિષ્ણુતા-સહનવૃત્તિની કેળવણી છે. આમાં કેટલા બધા લાભ છે એ જોઈએ. જેથી સહિષ્ણુતા-સહનવૃત્તિને જીવનસૂત્ર બનાવી દેવાય.

(૧) સહર્ષ સહન કરવામાં આત્મામાં સત્ત્વ અને સ્થિરતા-સ્થિતપ્રજ્ઞતા ગુણનું ઘડતર થાય છે, જેના પર ઉપર-ઉપરના ગુણસ્થાનક અને પરાકાષ્ટાએ વીતરાગ બનાવનાર ક્ષપકશ્રેણિ લાધે છે. સુંવાળા રહેવામાં પ્રસંગે પ્રસંગે ચંચળતા, સત્ત્વનાશ અને કષાયોથી ઝાંખા મલિન થવાનું બને છે.

(૨) સહનવૃત્તિમાં ક્ષમા ધર્મની અને સમાધિ (સ્વસ્થતા) સુખની આરાધના થાય છે, ઉકળાટમાં અસમાધિ આવે છે.

(૩) સામનો કરવામાં સામાનું આપણા પર જે હેતુ સદ્ભાવ ધવાય તે સહન કરવામાં અટકે છે, ઊલટું પ્રેમ વધે છે.

(૪) આપણી સહનવૃત્તિથી સામાને અંતે પસ્તાવો થઈ સુધરવા તક મળે છે.

(૫) સહન કરી લેવામાં પાપકર્મોની નિર્જરા થાય છે.

(૬) સહિષ્ણુતા લોકમાં યશ ફેલાવે છે.

(૭) ઉકળાટના લીધે શરીર અને પાચન પર બૂરી અસર, મનમાં તામસભાવ અને આર્તધ્યાન, તથા આત્માની ઉપર તિર્યચગતિનાં કર્મોનો બંધ થાય; એ બધું સહનવૃત્તિમાં અટકે છે.

(૮) ખમી ખાવામાં રગડા અટકી, સલાહસંપીને રહેવામાં અનેક લાભ અને અવસરે સહાય-સહાનુભુતિ મળે છે. ઉકળાટમાં કદાચ સામા પર અસદ્ આરોપ ચડાવવાનું મહાપાપ થાય છે.

(૯) સહન કરી લેવાના ગુણથી આપત્તિ અને અંતકાળ વખતે સારી સમાધિ સુલભ બને છે, આ બહુ મોટો લાભ છે.

સહનવૃત્તિ એ તો જીવનદીપક છે, ત્યારે અસહિષ્ણુતા એ અંધારું છે.

મનને પૂછવું કે જીવનમાં અજવાળું કરવું છે ? કે અંધારામાં અથડાવું છે ? અજવાસ કરવો હોય તો સહન કરવાની વૃત્તિ રાખ, આ ‘વૃત્તિ’ સમજો એટલે માત્ર આવી પડેલું સહી લેવું એટલું જ નહિ, કિન્તુ કષ્ટ ઊભું કરીને સહન કરવાની લાલસા રહે, દા.ત. પૈસાની તંગી છે, છતાં થોડામાંથી થોડું આપીને પણ સાધર્મિકભક્તિ, પાઠશાળાના બાળકોની ભક્તિ, દેવભક્તિ ગુરુભક્તિ, પરોપકાર વગેરે કરવાનું કષ્ટ ઊભું કરીને સહી લેવાય. એમ, વ્રત-નિયમ-તપસ્યા થાય એ અને સમયની તંગીમાં પણ સમય કાઢીને શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય કરાય. એ શું સમજીને ? હાથે કરીને કષ્ટ ઊભું કરીને સહન કરવાની વૃત્તિથી ‘ચાલો જુગજુના સુખશીલતા-પ્રમાદની વૃત્તિ સામે સહન કરવાનું મળશે,’ એ સમજીને.

આ સહનવૃત્તિ ન કેળવતાં સુંવાળા થવામાં સંતાપ-દુઝ્યાન કોટે વળગવાના.

પુણ્ય કાર્યું છે એટલે એક યા બીજી રીતે કાંઈ ને કાંઈ પ્રતિકૂળ બનવાનું, એક યા બીજી આપત્તિ આવવાની; એ વખતે સુંવાળા સ્વભાવમાં દુઝ્યાન-સંકલ્પવિકલ્પ અને સંતાપ કોટે વળગે એ સહજ છે. અસહિષ્ણુતામાં કેટલીક વાર બીજા પર ખોટા આરોપ, રોષ, રગડો થશે. એમાં સામાના સદ્ભાવ ગુમાવવાનું થાય

સામાનો સદ્ભાવ ગુમાવવામાં અશાન્તિ અને અવસરે નિઃસહાયતા :-

ત્યારે દુનિયામાં પ્રેમ-સદ્ભાવ મેળવવા, ટકાવી રાખવા, એ જરૂરી છે. એથી (૧) પહેલાં તો આપણા દિલમાં જ ભારે શાન્તિ રહે છે, તેમજ (૨) એ પ્રેમપાત્ર-સદ્ભાવપાત્ર અવસરે કામ લાગે છે. માબાપથી ભાઈઓથી જુદાઈ કરનાર આ સમજતા નથી એટલે અવસરે સીદાય છે, લોહીના આંસુ સારે છે.

તાત્પર્ય, જીવનમાં જેમ બીજા બીજા સૂત્ર ઘડી રાખ્યા હોય છે, એમ, સહિષ્ણુતા-સહનવૃત્તિને જીવન-સૂત્ર બનાવી દેવું જોઈએ, બીજા સૂત્રોમાં કેટલાક તો અહિતકારી બને છે, ત્યારે આ સૂત્ર મંગળમય હિત સાધી આપે છે.

૧૧૭ મા-બાપનો ઉપકાર: સાસુ-વહુ કેમ ન ઝગડે ?

જૈન શાસ્ત્રો કહે છે, -માતા પિતાનો ઉપકાર એટલો બધો છે કે એનો બદલો કશાથી વળી શકે નહિ, સિવાય કે પુત્ર એમને સમ્યક્ત્વાદિ ધર્મ પમાડે. મા બાપે પુત્ર ગર્ભમાં આવ્યો ત્યારથી, પછી ભલે ગરીબ સાધનોથી, કિન્તુ પુત્રની એવી કટોકટીમાં એને ઉછેર્યો છે કે પુત્ર પછીથી લાખોની સંપત્તિ અને તનતોડ સેવા આપે તો ય તે વિસાતમાં નથી. અલબત્ત એમને ધર્મ પમાડે એ પેલા ઉપકાર કરતાં અધિક કિંમતી છે.

પુત્રની કટોકટી વખતે માબાપ તરફથી કરાયેલ એટલાં ઊંચા ઉપકારોની સામે પુત્રની ફરજ છે કે પોતે તો એમની ઊંચી સેવા-ભક્તિ-બહુ આદર કરે જ કિન્તુ પોતાની પત્ની પણ એ જ કરે. એની જગાએ પત્ની, અગર પોતે, અથવા બંને જણા માબાપ સાથે જો રગડો કરે, તો એમને ભાનભાન ખરું કે ‘આ માબાપનો મારા પર કેટલો બધો ઉપકાર છે ? કેટલા અરમાનથી એમણે મને ઊછેર્યો હશે ?’ એક આજકાલ લાવેલી સ્ત્રીની ખાતર એમના હૈયાના તાર તોડી નાખું એમાં એમના જીવને કેટલું દુઃખ થાય ? કેટલો વિશ્વાસઘાત લાગે ? આમાં માણસાઈ છે ? કુદરત એનો બદલો આપ્યા વિના રહેશે ?

પ્ર.- પરંતુ મા-બાપ વહુ સાથે ક્યક્ય કરે તો એ બિચારી કેટલું સહન કરી શકે ? બાપનું ઘર મૂકીને અહીં આવેલી એ જો ક્યકચિયા માબાપ સાથે દિકરો ય ભળી જાય તો એનો બિચારીનો બેલી કોણ ?

ઉ.- આનો ઉત્તર જરાક તાત્વિક લાગશે, પણ બહુ વ્યવહારુ ઉત્તર છે. એક હાથે તાલી ન પડે. ક્યકચની સામે ક્યકચ વિના એ ક્યકચ લાંબી ન ચાલે. નવી આવેલી વહુની શું ફરજ નથી કે ‘જો મને પતિ તરફથી ભરચક સંસારસુખ મળવાનાં છે, તો એના કમીશન, તરીકે સાસુ-સસરાની આટલી ક્યકચ બરદાસ્ત કરી લેવી જોઈએ ? સાસુ-સસરાએ જન્મ આપી વર્ષો સુધી કષ્ટ વેઠીને અને કેટલાય હેતના વરસાદ વરસાવી તૈયાર કરેલો દીકરો, મને મનમાન્યા પતિ તરીકે આઈતો માલ મળ્યો; તો એ તૈયાર કરનાર સાસુ-સસરાના તો કેટલાય ગુણ ગાવા જોઈએ, કેટલો બધો ઉપકાર માનવો જોઈએ અને ઉપકારના બદલામાં સેવા માગવી જોઈએ’ એવું કાંઈ આજની-વહુઓ કરે છે ખરી ? સાસરે આવી ત્યારથી જો એ કરે, તો તો

સાસુ-સસરા પોતાની દીકરીને ભૂલી જાય-દીકરીથી વધુ પ્રેમાળ વહુ લાગે. દીકરી માબાપના એટલા ગુણ ન ગાતી હોય, એટલો ઉપકાર ન માનતી હોય, ઉપકારના બદલામાં સેવાનું ન માગતી હોય, જે આ સમજદાર વહુ કરતી હોય, એવું બને.

પરંતુ દીકરો પત્ની આવ્યાં બરાબર એને આવું શીખવે તો ને ? એ જો એને શીખવે કે જો, આ રૂડા પ્રતાપ તારા માબાપના કે એમણે કેટલાંય કષ્ટ વેઠીને તને ઊછેરી તૈયાર કરી મને આપી એમ રૂડાં પ્રતાપ મારા માતા પિતાના કે એમણે મને તૈયાર કરી તારા એક મનગમતા પતિ તરીકે બનાવ્યો. મારી બધી હોશિયારી, આવડત, અને કાયા સુદ્ધા જે તને સુખ આપવાની છે, એ બધું મૂળ માતાપિતાનું સર્જન છે. એ બધું મારા બા બાપુજીનું દાન છે. માટે એમ ન વિચારીશ કે તને તો તારા માતાપિતાએ ઊછેરી મોટી કરી એટલે એમનો ઉપકાર છે; પણ મારા બા-બાપુજીએ તારું શું કર્યું છે તે આમનો ઉપકાર ગણાય ? આવું ન વિચારીશ. એમ તો મેં ય તારા પર શો ઉપકાર કર્યો છે ? છતાં કેમ મને તું બહુ માને છે ? એટલા જ માટે ને કે હું તને જીવનભર સંભાળવાનો છું, ને તને સુખ આપવાનો છું. તો એ હું તો બા-બાપુજીના ઉપકારે તૈયાર થઈ તને મળ્યો ત્યારે ને ? માટે મારા કરતાં ય બા-બાપુજીના ઉપર તારું વધુ-બહુમાન જોઈએ. વળી જીવનમાં જો બીજાનાં માન-હેત લેવાની ઈચ્છા છે, તો સહન કરવાની પણ ઈચ્છા જોઈએ. સહન કરવું એ પણ મહાન કર્તવ્ય છે. એ અદા કરીશું તો સારા સુખી થઈશું...”

આ શિક્ષણ...પહેલેથી હોય, અને પત્ની કદાચ એ કાન પર નથી ધરતી એમ દેખાય, તો નોટિસ હોય કે ‘જો મારા જન્મથી ઉપકારી માતા-પિતા પર તને માન નહિ, તો મને તારા ઉપર માન નહિ રહે,’ જો આવી ધમકી હોય તો એથી ડરીને ય પેલી સમજ જાય. એ ય સમજે તો ખરીને કે અહીંથી રીસાઈ મા-બાપને ઘરે (પિયેર) ચાલી જઈશ તો ત્યાં કેટલો વખત ખંટાવાની ? છેવટે તો પતિ જ શરણ કર્યા વિના ચાલવાનું છે ?

બીજી વાત એ છે કે જીવનમાં સ્વેચ્છાએ સહન કરવું એ બહુ લાભદાયી છે, એથી સારું ઘડતર થાય છે. સત્ત્વ વધે છે, એ સમજી સહન કરવાનું સૂત્ર નથી પકડાતું, એટલે વિનય-પ્રેમ બહુમાનને યોગ્ય સ્થાન સામે પણ સામનો કરી કલેશના આંધણ મૂકાય છે, ચિત્ત સદા ઉદ્વેગમાં રહે છે. સહન કરવાનું સૂત્ર પકડી રખાય તો ય સાસુ-વહુના ઝગડાં ન થાય. તેમ ઉપર કહ્યું તેમ વહુ મનમાન્યા પતિને તૈયાર કરવાનો સાસુ-સસરાનો અનહદ ઉપકાર માની સેવા તત્પર ને બહુમાન તત્પર રહે તો પણ ઝગડાને સ્થાને મહાન સુખ અને યશ પામે.

૧૧૮ આપણને ભગવાનની કઈ દયા ખપે ?

ભગવાનને માનનારા ધર્મો ભગવાનની કૃપા માને છે. (૧) લૌકિક ધર્મોમાં (ii) ભારતીય જૈનેતર ધર્મો ભગવાનને જગત્કર્તા માની ભગવાન જીવોને હવા પાણી, પ્રકાશ અન્ન ફળફૂલ વગેરે આપવાની કૃપા કરી એમ માને છે. લૌકિક ધર્મોમાં (iii) પાશ્ચાત્ય ધર્મ કહે છે કે જગત ઉપર ભગવાનનું સામ્રાજ્ય ચાલે છે, ત્યારે અને તે ન્યાયપુરસ્સર ચાલતું હોવાથી જીવોને ન્યાય મળે છે એ ભગવાનની કૃપા છે ! ત્યારે (૨) લોકોત્તર જૈનધર્મ કહે છે કે જીવને ભગવાનનાં આલંબને એક શુભ ભાવ પણ આવે એમાં ય ભગવાનની કૃપા છે. એટલે શુભભાવમૂલક સુગતિ વગેરે પુણ્યાઈ મળે; યાવત્ મોક્ષ મળે એમાં તો સુતરાં ભગવાનની કૃપા છે, અર્થાત્ ભગવાનનો અચિંત્ય પ્રભાવ છે.

અહીં સવાલ આટલો છે કે ‘આપણને ભગવાનની કઈ કૃપા કઈ દયા ખપે ? કયી દયાની આપણને ઝંખના છે ? (૧) ભગવાનની દયાથી પુણ્યાઈ અને તેના દ્વારા ધન-માલ-પરિવાર-પ્રતિષ્ઠાદિ મળે એવી દયાનો ખપ છે ? કે (૨) ભગવાનની દયાથી શુભ ભાવ, અને ઉદારતા-ગંભીરતા-સહિષ્ણુતા-સંયમદિ મળે, એવી દયાનો ? ભગવાનને ભજીને શું માગીએ છીએ શું ઈચ્છીએ છીએ ?

‘મારે જરા પૈસાની તંગી છે, તે પૈસા ઠીક મળો. શરીર બિમાર છે, તે સારું થાઓ. પરિવાર વાંકો છે તે અનુકૂળ વર્તો. શ્રીમંત હું, ભણ્યો હું, તો લોકમાં જશ ફેલાઓ...આવી આવી પ્રભુની દયા જોઈએ છે ? કે

દરિદ્રતામાં, બિમારીમાં, સ્નેહીની વાંકાશમાં મારા મનને સમાધિ રહો, સદ્બુદ્ધિ બની રહો, સહિષ્ણુતા સારી રહો. શ્રીમંતાઈમાં વિદ્વતામાં ય ઉચ્ચ ધર્મશ્રદ્ધા બની રહો, નમ્રતા રહો, પરોપકાર કરવાનું મળો, બધીય અવસ્થામાં પ્રભુ ! તારી જોરદાર ભક્તિ બની રહો, સાધુસેવા બની રહો, શાસ્ત્રપરિચય ખૂબ રહો, ત્યાગ-તપ-સંયમ ખૂબ મળો...’ આવી દયા જોઈએ છે ?

આમ તો મોક્ષે જઈ બેઠેલા વીતરાગ પરમાત્મા હાથોહાથ કશું આપતા નથી કે ત્યાં બેઠા આપણા માટે કંઈ કરતા-કરાવતા નથી; કિન્તુ એમનું આલંબન ધરવાથી અચિંત્ય સિદ્ધિઓ થાય છે. કમઠના કાજમાંથી નીકળેલા સાપ નવકારના ધ્યાનમાં ચડ્યો અર્થાત્ એણે અરિહંતપ્રભુનું આલંબન ધર્યું તો એ મરીને નાગકુમાર-દેવલોકનો ઈન્દ્ર ધરણેન્દ્ર બન્યો ! નાગકેતુને પુષ્પપૂજા કરતાં સાપ ડસેલો, છતાં અરિહંત

પ્રભુનાં આલંબને પ્રભુનું ધ્યાન ધરતા નાગકેતુ કેવળજ્ઞાન પામ્યા ! એ જ પ્રભુનો પ્રભાવ, પ્રભુની દયા, પ્રભુની કૃપા કહેવાય, કે પ્રભુનાં આલંબનના પ્રભાવે ઉન્નતિ પ્રાપ્ત થાય.

તો પ્રભુની કઈ દયા ખપે છે ? ઈન્દ્રપણા સુધીની સમૃદ્ધિ-સત્તા-સન્માન મળે એવી દયા ? કે સહિષ્ણુતાદિ સદ્ગુણો અને સમ્યક્ત્વ-સંયમ-કેવળજ્ઞાન મળે એવી ?

જેવી દયાની ધગશ-ઝંખના-રુચિ હોય, એવી આત્માની બહિરાત્મદશા કે અંતરાત્મદશા નક્કી થાય છે. બહિરાત્મદશા એ કે જેમાં જીવ બાહ્ય કાયાની અને કાયા ઈન્દ્રિયોને અનુકૂળ પદાર્થો ધન માલ-કુટુંબાદિની જાહોજલાલીનો જ ખપી હોય. અંતરાત્મદશા એ, કે જેમાં જીવને અંદરના આત્માની અને આત્માને હિતકર દયા-દાન-શીલ, અહિંસા-સંયમ-તપ, દેવગુરુ ભક્તિ-વૈરાગ્ય-ઉપશમ વગેરે વસ્તુની રુચિ અભિલાષા હોય. બહિરાત્માને માત્ર આ જનમનો જ વિચાર હોય છે, પરલોકનો કોઈ વિચાર જ નહિ. અંતરાત્મદશાવાળાને નજર સામે પરલોક જ મુખ્ય હોય છે, આ જનમનાં સુખ ઓછાં મળ્યાં, ઓછાં ભોગવાયા કે કષ્ટ વેઠવા પડ્યા એની પરવા નહિ.

બસ, જેવી આત્મદશા, તેવી પ્રભુની દયા માગવાનું મન થાય છે, તેવી દયાની અપેક્ષા રહે છે. દા.ત. બાહ્યદશાવાળાને પૈસા ઓછા મળ્યા તો મનને લાગે છે કે પ્રભુની દયા ઓછી છે; ‘એ દયા કેમ વધુ વરસે’ એવી ઈચ્છા રહે છે. પૈસા સારા મળ્યા તો ખુશી થાય છે, અને માને છે કે ‘પ્રભુની સારી મહેરબાની છે.’ એને દયા-દાનાદિ સુકૃતો ને ઉદારતા-સમતા-સહિષ્ણુતાદિ સદ્ગુણો ઓછા વધુ મળ્યા એના પર મદાર નથી રહેતો, એની પરવા હોતી નથી.

ખરી રીતે પ્રભુની આવી જ બાહ્યની દયાની અપેક્ષા દિલને અધમ બનેલુ રાખે છે, મોહમૂઢ સ્વાર્થરસિયું અને રાગાદિ દોષોભર્યું રાખે છે. એથી ભવના ફેરા ઓછા કરવાને બદલે વધારવાનું થાય છે.

જો આપણે આસ્તિક હોઈએ, અંતરાત્મા બનવું હોય, તો (૧) પ્રભુની એ દયા માગવી જોઈએ કે જેમાં આપણામાં ઉત્તમ સુકૃતો સદ્ગુણો અને ધર્મસાધનાઓ ખીલે. વળી (૨) એ ખીલવા ઉપર જ એમ લાગે કે ચાલો પ્રભુની મારા પર સારી મહેર વરસી, પછી ભલે પૈસા ઓછા મળ્યા, પરિવાર-ખાનપાન વગેરે સારા ન મળ્યા. પ્રભુની આ દયાની દૃષ્ટિ પ્રભુના સાચા ભક્ત બનાવે છે. અને જીવનને દોષ દુષ્ટત્યોના તથા મોહ-સ્વાર્થમાયા વગેરેના નરકાગારમાંથી ઊંચા ઊંચકે છે.

૧૧૯ સંતોષનું સ્વરૂપ : સંપત્તિ પચાવવાની આવડત

કહેવત છે કે ‘સંતોષી નર સદા સુખી, સંતોષ વિના સુખ નહિ. સંતોષ જેવું કોઈ સુખ નહિ. છતાં જીવની પાગલતા જગતના પદાર્થો અને જગતની વાહવાહમાં સુખ જુએ છે, એ જોવા પર એની પાછળ ધખે છે. મળ્યું છે એ જોવું નથી. નથી મળ્યું એ જોતા રહેવું છે. એની ખાતર દિલ બગાડવું છે, ને રકમબંધ પાપ કરવા છે. જીવન આમ જ પુરું થઈ જાય છે. અને અંતકાળે બધું ખોવાઈ જતું દેખાવા પર દુઃખનો પાર નથી રહેતો. નજર સામે જીવનભરના પાપાચરણ ભૂતની જેમ ખડાં થાય છે. જીવનમાં માણેલાં સુખ વરાળની જેમ ઊડી ગયાનું દેખાય છે, અને અંતકાળનું આવી પડેલું દુઃખ મોટી શિલા જેવું માથે પડતું ગભરાવી મૂકે છે મરીને કેવા અવતારે જઈ કેવા કીડા-મકોડા કે કસાઈના બકરાના જાલિમ દુઃખમાં ઊતરી જવું પડશે, એનો હાઉ ખડો થાય છે. આ બધું ય શાના પર ? મૂળમા સુખ દુનિયાના પદાર્થ અને દુનિયાની વાહવાહમાં દેખ્યું પણ સંતોષમા નહિ, એના પર સરવાળે દુઃખના ડુંગરા જોવાના રહે છે.

ત્યારે સંતોષીની આત્મદશા વિચારવા જેવી છે. ‘સંતોષી’ એટલે મળ્યા સામે જુએ, ન મળ્યા સામે નહિ; મળેલું ઘણું મળ્યું માને, પોતાની લાયકાતથી વધુ મળેલું છે એમ માને. કેટલાક કહે છે ‘આપણે તો બહુ ધાંધલ કરતા નથી, મળે એ લઈએ છીએ. ભાણામાં આવે એ ખાઈએ છીએ બસ એમાં જ સંતોષ.’ અલ્યા પણ ન મળેલું કોણ લઈ શકે છે ? ભાણામાં ન આવેલું કોણ ખાય છે ? ‘મળે એ લઈએ’ એમાં માપ ખરું કે કેટલા સુધી મળેલું લેવાનું ? મળે એ ખાવામાં નિયમન ખરું કે આટલી જ ચીજો ખાવાની ? ના, જેટલું મળે એટલું ખપે, જેટલું મળે એટલું ખાવાનું. આ સંતોષ કહેવાય ? તો પછી અ-સંતોષ શાને કહેવાનો ? માનેલા આ સંતોષમાં તો જીવની તૃષ્ણાને ને ભૂખને કોઈ મર્યાદા જ નથી રહેતી, ક્યારે ય એમાં કાપ મૂકવાનું ને એનો અંત લાવવાનું જ રહેતું નથી.

સંતોષ તો એનું નામ કે જ્યાં તૃષ્ણા પર લાલસા પર ને ભૂખ પર અંકુશ રખાય, કાપ મુકાય કે મારે આટલાથી વધુ ન ખપે અને એટલાની અંદરમાં ય જે મળે એ ઘણું લાગે, પોતાની લાયકાતથી વધુ લાગે.

લાયકાત એટલે પચાવવાની લાયકાત. દુન્યવી પદાર્થો અને સન્માન વાહવાહ એ કાચા પારા જેવા છે; એ પચાવતાં ન આવડે તો ફૂટી નીકળે. મોટા માંધાતા સુભુમ-બ્રહ્મદત્ત જેવા ચક્રવર્તીઓ જે એને ન પચાવી શક્યા એ મરી મરીને નરકમાં સિધાવ્યા. રાવણને બળ મળ્યું, સત્તા મળી, પણ એને પચાવી ન શક્યો તો અંતે પોતાના જ ચક્રથી ગલચ્છેદ પામી ચોથી નરકમાં પટકાયો.

‘પચાવવું’ એટલે (૧) દુન્યવી માલ અને માન મળવા ઉપર છકી ન જવું, (૨) એનાથી જીવનની વડાઈ ન માનવી, (૩) એના પર રોષ-રોફ પ્રપંચ ન કરવા, (૪) મળ્યું ઓછું માની અસંતોષ કરી ધોડાધોડ ન કરવી. પચાવવું એટલે મળેલું ઘણું મળ્યું માનવું, એને કાચો પારો સમજવો, એને ને એના ભોગને તુચ્છ માની એમાં જીવનની બરબાદી દેખવી, એનાથી જે કાંઈ પરમાર્થ યાને દયા-દાન-શીલ-તપ-ભગવદ્ભક્તિ-સત્સંગ થાય, જે કાંઈ કૃતજ્ઞતા અને પરોપકાર થાય, એટલું જ લેખે લાગ્યું માનવું, એમાં જ જીવનની વડાઈ માનવી, સફળતા ગણવી. માટે જ મળ્યા પર રોષ-રોફ પ્રપંચ અને એના જ વિકલ્પો વિચારો અને આર્તધ્યાનને તિલાંજલિ આપવી.

મનને એમ લાગ્યા કરે કે ‘આ બધું હું ન કરું ત્યાં સુધી મળેલા માલ અને માન મેં પચાવ્યા ક્યાં ગણાય ? એ પચાવવાની પૂરી લાયકાત નથી ને મળ્યા છે, એનો અર્થ જ એ કે મને મળેલું મારી લાયકાત કરતાં વધારે મળ્યું છે, ઘણું મળ્યું છે, એથી અધિકનો કોઈ અભખરો મારે રાખવો નથી, જે છે તે બરાબર છે’ આવું લાગ્યા કરે તો એ સંતોષ આવ્યો ગણાય.

સુખ આવા સંતોષમાં જ છે, હીરામાણેક કે સોનાના ઢેરમાં નહિ, કરન્સીના ભરેલા કબાટમાં નહિ. મમ્મણ શેઠ પાસે એવું ઘણું હતું પણ સુખી નહોતો. પુણિયા શ્રાવક પાસે લગભગ કશું નહોતું છતાં મહાસુખી હતો. કારણ ? આ જ કે મમ્મણને સંતોષ નહોતો, પુણિયાને સંતોષ હતો.

કોઈ આપણને પૂછે ‘શું પસંદ છે ? મમ્મણના સોના-હીરાના ઢેર ? કે પુણિયાનો સંતોષ ? બેમાંથી શું ઈચ્છો ? શું મળે તો તમે સુખી ? તો શું કહીએ ? જે કહીએ એના પર આપણી બુદ્ધિનો વિકાસ કે વિકાર સાબિત થાય છે. સુખ કે દુઃખનું સ્વામિત્વ પૂરવાર થાય છે.

૧૨૦ ધારિણીમાતાએ ચંદનાની ચિંતા કેમ ન કરી ?

ચંદનબાળાનું મૂળ નામ વસુમતી. એની માતા ધારિણી રાજરાણી છતાં રાજ્ય પર શત્રુનું આક્રમણ આવ્યું, પતિ હાર્યો, એક સિપાઈ ધારિણી અને વસુમતીને પકડીને ચાલ્યો. જંગલ વચ્ચે સિપાઈ ધારિણીને કહે ‘ચિંતા ન કરીશ. હું તને મારી પત્ની બનાવી બરાબર સાચવીશ.’ ધારિણીને પોતાના શીલ પર ભયની વાત પણ અસહ્ય લાગી, તરત ત્યાં જ એણે જીભ કચડીને આપઘાત કર્યો.

અહીં સવાલ થાય કે ધારિણીને પોતાના શીલનો વિચાર રહ્યો તો પુત્રી વસુમતીના શીલની ચિંતા કેમ ન થઈ કે ‘હું કદાચ મરું તો પછી આ બિચારીનું શીલ કેમ સચવાશે ? અથવા આ હલકા માણસના પનારે પડશે તો ?’ આવો કોઈ વિચાર કરવા એ કેમ ન થોભી, ને એકદમ જ કેમ આપઘાત કર્યો ? શું પોતાના સ્વાર્થમા સંતાનના હિતનો વિચાર નહિ કરવાનો ?

(૧) આનું સમાધાન એ છે કે સંતાનના હિતનો વિચાર જરૂર કરવાનો, પણ પોતાનું ગુમાવીને નહિ. પોતાની ઉપર એવી આપત્તિ આવી હોય કે જેમાં પોતાના આત્મહિતનું સત્યાનાશ નીકળે એમ હોય તો પહેલું એ અટકાવવું જોઈએ.

માટે તો ભગવાન શ્રી મુનિસપ્રતસ્વામીએ ૫૦૦ શિષ્યોને લઈને એમના બેનના દેશમાં જવામાં સંમતિ ન દર્શાવી. અલબત્ત ભલે એમાં શિષ્યો બધા જ આરાધક થાય એમ હતા એટલે સીધા મોક્ષે જાય એવું હતું, કિન્તુ ખંધકસૂરિ પોતે વિરાધક થાય એમ હતા, પાપી પાલકના અન્યાય પર એમને ગુસ્સો ચડે એવું હતું એટલે પ્રભુ એમાં શા માટે સંમતિ દર્શાવે ? તાત્પર્ય, પોતાનું ખોઈને બીજાની ચિંતા નહિ કરવાની.

એમ અહીં માતાને લાગ્યું કે આ સિપાઈના બોલવા પર હવે હું વિલંબ કરું તો મારા શીલ પર ભય છે, તેથી દીકરીની ચિંતામાં મારે મારું શીલ નહિ ગુમાવવાનું.

(૨) બીજું સમાધાન એ છે કે ‘એણે પુત્રી વસુમતીને એવી કેળવી છે કે એને ખાતરી છે કે આ દીકરી શીલ ગુમાવે એવી નથી; તેમ હલકા માણસના પનારે પડે તો ય ધર્મ છોડે એમ નથી.’ પછી એની ચિંતા કરતી બેસી શું કામ પોતાના શીલ પર ભયને નોતરે ?

(૩) વળી ધારિણી એવી મહાસતી હતી કે એને કુશીલની આગાહી પણ સાંભળવી અસહ્ય હતી, માટે એણે તરત જ જીભ કચડી આપઘાત કર્યો. જેમ ધનનો બહુ પ્રેમી કૃપણ ધન જવાની આગાહી દેખતા મરવા જેવો થઈ જાય છે અગર મરે છે, એમ શીલના અત્યંત પ્રેમીને એવું કેમ ન થાય ?

આમાં પહેલા સમાધાનમાંથી આ શીખવા મળે છે કે પરોપકારની એવી ઘેલછા ન જોઈએ કે જેમાં આપણું પોતાનું હિત વટાઈ જાય. ‘ઘર બાળીને તીરથ ન થાય. એનો અર્થ આ છે કે પોતાના આત્મ-હિતને સળગાવી મૂકીને પરોપકાર ન થાય દા.ત. આજે નકસલવાદીઓ ભારે તોફાન કરે છે, એમને આપણે સુધારી શક્તા હોઈએ તો તો બરાબર છે. પરંતુ સુધારી શક્તા ન હોઈએ અને એમ વિચારીએ કે ‘આવાઓને સાળાઓને તો કરપીણ મોતે મારવા જોઈએ જેથી લોક સુખી રહે’ તો તે પરોપકારનો વિચાર ખોટો છે; કેમકે એમાં આપણને તીવ્ર કષાય અને રૌદ્રધ્યાન લાગવાથી આપણું હિત બહુ બગડે છે.

બીજા સમાધાનમાંથી એ શીખવા મળે છે કે આપણે આપણા સંતાનોને દેવ-ગુરુ-ધર્મની મુખ્યપણે સેવા, શીલ-સંયમ-સદાચાર, દયા-સત્ય-નીતિ, વૈરાગ્ય-કૃતજ્ઞતા પરોપકાર, સહિષ્ણુતા-ઉદારતા-ગંભીરતા વગેરે વગેરેની એવી હિતશિક્ષા વારંવાર દેવી જોઈએ ને એવો ધરખમ અભ્યાસ પડાવવો જોઈએ કે એ મોટા થયે એવા પાકા ગુણવાળા બન્યા રહે.

શ્રાવક-શ્રાવિકા આ નહિ શીખવે તો બીજું કોણ શીખવવાનું છે ? ઘણું ઘણું સહન કરનાર ભગવાન મહાવીર સ્વામીના સેવક થઈને જો આપણે આ ન શીખવીએ તો આપણો પછી આ જગતમાં ધડો કેટલો થવાનો ? શ્રાવકને ત્યાં અવતરેલા જીવો તો સમજો કે પૂર્વની સાધનાથી એ વિશ્વાસે અહીં અવતર્યા છે કે ‘એમને સાધનામાં-આગળ વેગ મળશે’ હવે જો એમને એ રીતે વેગ ન અપાય તો કેવો વિશ્વાસઘાત થાય ? બાલપણથી જ આ સદ્ગુણોની અને ધર્મની કેળવણી જોઈએ. નહિતર મોટા થયે દુનિયાની હવા લાગ્યા પછી અને વાસનાઓ જાગી ગયા પછી સારો અભ્યાસ પડાવવો ઘણો ઘણો કઠિન છે.

૧૨૧ ભક્તિ એ મુક્તિની દૂતી કેવી રીતે ?

પરમાત્મભક્તિ એ મુક્તિની દૂતી છે. અનાદિ અનંત અનંત કાળથી જીવ કર્મ અને મોહવશ પોતાની ભવ્ય મુક્ત અવસ્થા જોવા પામ્યો નથી. કર્મની શૃંખલાઓથી જકડાયો રહેલો કર્મથી મુક્ત દશાનો અનુભવ ક્યાંથી કરી શકે ? મુક્તિ પોતાની જ સુંદર અવસ્થા છે. સુંદરી છે, પણ એ રીસાઈ બેઠી જીવના સામુંય જોતી નથી અરે ! પોતાની સખીને દૂતીને ય એ મોકલી કોઈ સંદેશો ય પાઠવતી નથી. એની દૂતી ય જો જીવ પાસે આવે તો જીવને સહેજ આશ્વાસન મળે કે ચાલો હવે કાંક રસ્તો ખૂલ્યો, મારી મુક્તિ સુંદરીએ દૂતી મોકલી છે, તો એ મારા તરફ કાંઈક સન્મુખ થઈ કાંક વળવાળી બની છે. હવે જો હું આ દૂતીને બરાબર ખીલાવી દઉં, વિશ્વાસ પૂરેપૂરો પમાડી દઉં તો દૂતી તરફથી એને સંદેશો પહોંચતા એ પણ પ્રસન્ન થઈ મને આવી ભેટશે, યા મને પોતાની તરફ આકર્ષા લેશે.

મોટી રાજકુમારીઓને આવું બનતું. પોતે એવી ખૂબ જ વિશ્વાસપાત્ર દૂતી રાખતી કે એ કોઈ રાજકુમારને બરાબર ચકાસી યોગ્ય જોઈને એના સંદેશા-સમાચાર લઈ આવતી, તો રાજકુમારી એ રાજકુમારને વરતી, રાજકુમાર પણ દૂતીને પોતાની યોગ્યતા દેખાડવા સારી રીતે આવર્જી લેતા.

બસ અહીં મુક્તિ-રાજકુમારીને એવી વિશ્વાસપાત્ર દૂતી પરમાત્મભક્તિ છે, એને આપણે બરાબર આવર્જી એટલે સમજો કે એના સંદેશા સમાચાર મુક્તિસુંદરી પાસે પહોંચ્યા અને અનાદિ અનંતકાળથી રીસાઈ બેઠેલી મુક્તિકુમારી આપણી સન્મુખ થઈ. દૂતી-પરમાત્મભક્તિને આપણે આવર્જીએ એટલે કે એને ખૂબ ખીલવીએ, ખીલવતાં ખીલવતાં એ આપણામાં આત્મસાત્ થઈ જાય. એ બનતા તો મુક્તિકુમારી આપણને તરત વરી લે.

આનું કારણ સ્પષ્ટ છે. પરમાત્મભક્તિને ખૂબ ખૂબ ખીલવીએ એનો અર્થ એ છે કે દ્રવ્યભક્તિપૂજા અને ભાવભક્તિ-ગુણગાન ખૂબ વધારતા જઈએ, દ્રવ્યભક્તિમાં આપણાં કિંમતી કિંમતી દ્રવ્યો જેવાં કે કેશર - ચંદન-બરાસ-વરખ-બાદલું-ટીકી-રેશમ-ધૂપ-દીપ-ધી-મુલાયમ અંગલુંછણા વગેરે વગેરે હોંશે હોંશે વાપરીએ, એ વાપરી વાપરીને ઊંચા લેખે લાગ્યા માનીએ, કેમકે એ દ્રવ્યો કોઈ કુપાત્ર કે સામાન્ય પાત્રમાં નહિ, સામાન્ય વિશેષ સુપાત્રમાં ય નહિ કિન્તુ પરમપાત્રમાં અપાઈ રહ્યા છે. એથી એ દ્રવ્યોનો ઉત્તમોત્તમ વિનિયોગ થયો ગણાય. એથી મનને હોશ-હરખ-ઉલ્લાસનો પાર ન હોય.

આ તો જ બને કે પરમાત્માથી વધીને કશું કિમતી કશું પ્યારું ન લાગે. વાત પણ સાચી કે હલકી યોનિઓમાં રખડતા ભિખારી જેવો આપણે જે પરમાત્માના પ્રભાવે આ ઉચ્ચ ભવ અને સઘળી વાતની પુણ્યાઈ પામ્યા, એ પ્રભુની ઉપર તો સહજ છે કે ઓવારી જવાય. અપાર પ્રેમ થાય, એમની સેવા-ભક્તિમાં ખૂબ વરસાવી દેવાય. ભિખારીને કોઈ કરોડપતિ કરી દે તો એના પર ભિખારી કેવો ઓવારી જાય ? કેટલો પ્રેમ અને કેવી સેવા કરે ? આમ દ્રવ્યભક્તિને ખૂબ ખીલવાય એ ભક્તિ મુક્તિની દૂતીને જ ખીલવી કહેવાય ને એ મુક્તિને અવશ્ય આકર્ષે. એવી ભક્તિ કરવામાં ધનની મૂર્ચ્છા ઊતરે, ધન કરતાં પ્રભુને વિશેષ વહાલા કરવાનું થાય. એમ, જેમ જેમ વધુ ને વધુ ધનભોગ આપી પ્રભુભક્તિ થાય તેમ તેમ દિલ ધનથી ખસી પ્રભુમાં વધુ-વધુ જોડાતું જાય, દિલમાં ધન કરતા પ્રભુ વધારે ને વધારે આત્મસાત્ થતા જાય. એક દિવસ એવો આવે કે પરમાત્મા સર્વેસર્વા આત્મસાત્ થતા આત્મા પરમાત્મા બની જાય, મુક્તિ એને વરી લે.

જેવું દ્રવ્યભક્તિથી એવું ભાવભક્તિથી પણ વીતરાગ પ્રભુની સાથે આત્મસાત્ થવાનું છે, પ્રભુને દિલમાં આત્મસાત્ કરવાના છે. પ્રભુના ભક્તિ-ગુણગાન અનેરી ચીજ છે. એમાંય સંગીતમય ભક્તિ વળી એક વિશેષ વસ્તુ છે, અને તે પ્રાચીન ભાવભર્યા સ્તવનો-સ્તુતિઓથી સુંદર ઉલ્લસે છે. મંદિરમાં સાદા ભાવે ગયા હોઈએ, પરંતુ ઢબસર અને અર્થનું લક્ષ રાખીને પ્રાચીન સ્તવન ગાવા યા સાંભળવા માંડીએ છીએ એટલે પ્રભુભક્તિના ભાવ ઊછળતા થાય છે, એ અનુભવસિદ્ધ છે. એમાં સંવેગ-વૈરાગ્ય ને વીતરાગ પર પ્રેમની રંગત જામે છે, મુક્તિની સન્મુખતા થાય છે. આમ ભાવભક્તિ એ મુક્તિની દૂતીનું અદ્ભુત કામ કરે છે.

પ્રાર્થના-ગીતો-ભક્તિગીતો દુનિયાના બીજા ધર્મોમાં ય ઢગલો જોવા મળે છે, પરંતુ નમુત્યણું શકસ્તવ, કલ્યાણમંદિર વગેરે તથા ગુજરાતી પ્રાચીન સ્તવનોમાં પ્રભુના જે ગુણગાન ભક્તિ-પ્રાર્થના ભરેલ છે તે લોકોત્તર છે. આ દરેકની ગાથાઓના ભાવોની કડીબદ્ધ સંકલના યાદ કરીએ તો એથી પરમાત્મા પર ચિંતન ભાષણ અને ધ્યાનની શક્તિ સુંદર ખીલે છે. એ માટે એકેક સ્તવનના ભાવ કડીબદ્ધ તૈયાર કરી લખી લઈને કંઠસ્થ કરી રાખવા જોઈએ. બસ, પછી એનું વારંવાર સ્મરણ મનને અનેક પાપવિકલ્પોથી બચાવી લઈ એ ભાવોમાં અને પ્રભુભક્તિમાં જ રોક્યું રાખે છે. એથી મન-પવિત્ર અને પ્રસન્ન બને છે,

‘મનઃ પ્રસન્નતામેતિ પૂજ્યમાને જિનેશ્વરે !’

એટલે એ સ્તવના-ભક્તિથી પ્રભુની વધુ ને વધુ નિકટ થવાય છે. ત્યારે શ્રેષ્ઠ ભક્તિ જિનાજ્ઞાપાલન; એથી તો ઠેઠ વીતરાગતા સુધી પહોંચાય એ સહજ છે. એમ ભક્તિ એ મુક્તિની દૂતી બને છે.

૧૨૨ પરોપકાર કરો છતાં સ્વોપકાર કદી ન ભૂલો

હલ્લ-વિહલ્લને પિતા શ્રેણિકે અવધિજ્ઞાની સેચનક હાથી ભેટ આપેલ. કોણિકને બળાત્કારે પડાવી લેવો હતો તેથી હલ્લ વિહલ્લ હાથી લઈને ચેટકરાજ (ચેડા મહારાજ)ના શરણે ગયેલા. કોણિક લડવા આવ્યો. હલ્લ, વિહલ્લ અંધારી રાતનો લાભ લે છે. હાથી અવધિજ્ઞાનથી અંધારે બધું દેખી શકે છે, તેથી એના પર બેસીને રાતના દુશ્મનની છાવણીમાં જઈ ઉપદ્રવ કરી આવે છે. કોણિકને તપાસ કરાવતા લાગ્યું કે ‘કોઈ હાથી પર બેસીને આવે છે,’ તેથી એણે નગરકિલ્લાની બહાર ખાઈ ખોદાવી એમાં ધગધગતા અંગારા ભરાવ્યા, અને એના ઉપર રેતી નખાવી દીધી.

હવે રાતે હાથી કિલ્લાની બહાર નીકળતાં અવધિજ્ઞાનથી પેલી રેતીની નીચે અંગારા જુએ છે. તેથી ખાઈના કાંઠેથી પાછો વળી ગયો. હાથીની ઉપર બેઠેલા હલ્લ-વિહલ્લને અંગારાની ખબર નથી એટલે હાથીને વારંવાર હઠ કરીને આગળ જવા પ્રેરે છે, પણ હાથી જઈ જઈને પાછો વળે છે. અંતે હાથીએ આગ્રહ જોઈ સૂંઢથી બંનેને નીચે ઉતારી પોતે ચાલ્યો રેતી પર, પડ્યો અંદર. ભડકા ઉઠ્યા. મરીને નરકે ગયો. હલ્લ-વિહલ્લને ભારે પસ્તાવો થયો વિચારે છે ‘જો પ્રભુ મહાવીરદેવ મળે તો દીક્ષા લઈએ. દેવતાએ ઉઠાવી પ્રભુ પાસે મૂક્યા; એમણે દીક્ષા લીધી, કલ્યાણ સાધ્યું.

અહીં સવાલ એ છે કે સેચનક હાથીએ માલિક દૂરાગ્રહી થવા છતાં એમની પ્રત્યે વફાદારી જાળવી અને એમના અજ્ઞાન પર એમની દયા કરી એમને બચાવી લીધા, પરોપકાર કર્યો, તો પછી એ નરકે કેમ ગયો ? અને હલ્લ વિહલ્લની સદ્ગતિ કેમ થઈ ?

આનો ઉત્તર એ છે કે (૧) પરોપકાર માત્રથી બચાવ નથી મળતો; તેમ (૨) આશ્રિત જીવના નાશમાં અજ્ઞાનતાથી નિમિત્ત બનવાનું પાપ કરવા માત્ર પર દુર્ગતિ નથી નક્કી થતી. કિન્તુ (૧) પરોપકાર કરવા છતાં જો પોતે કોઈ દુર્ધ્યાન-હાયવોય-કષાયના પાપમાં પડી જાય તો દુર્ગતિ સરજાય છે. ત્યારે, (૨) આશ્રિતનો ઘાત નીપજવામાં અજાણ્યે નિમિત્ત બનવા છતાં ભારે પશ્ચાત્તાપ અને સંયમસાધના સાથે ઉચ્ચ ભાવના અને ઉત્તમ શુભધ્યાનમાં ચડી જાય તો સદ્ગતિ મળે છે.

આ ઉપરથી એ શીખવા મળે છે કે પરોપકાર તારક છે જરૂર, કિન્તુ એથી

હવે દુર્ધ્યાન અને કષાય કરવાનો હક નથી મળતો. એમ કરવામાં તો સ્વોપકાર હણાય છે. સ્વોપકારમાં પરોપકાર સમાય; કિન્તુ પરોપકારમાં સ્વોપકાર સમાવાનો નિયમ નહિ. એનો અર્થ એ, કે પરોપકાર કરનારે સ્વોપકાર તો સાચવવો જ પડે.

૫૦૦ મુનિ ઘાણીમાં પીલાતાં, એમને નિર્ચમણ કરાવી મોક્ષે મોકલવાનો ભારે પરોપકાર કરનાર ખંધક્સૂરિ પોતે પીલાતા પાલકપાપી પર દ્વેષમાં ચડ્યા તો સંસારમાં અટકી ગયા, ત્યારે ઝાંઝરિયા મુનિનો ઘાતક રાજા ધોર પશ્ચાત્તાપ અને દુષ્કૃત ગર્હ સાથે પ્રચંડ વૈરાગ્ય ભાવનામાં ચડ્યો ત્યાં જ કેવળજ્ઞાન પામ્યો. કદાચ ઝાંઝરિયા મુનિ કપાતા કષાયમાં ચડ્યા હોત તો એ સંસારમાં અટકી જાત, પણ ઘાતક રાજા કષાય વોસિરાવી કેવળજ્ઞાન પામ્યા તે સંસારમાં ન અટકત.

રાગ-દ્વેષ-કામ-ક્રોધ-લોભ, મદ-માયા વગેરેને તિલાંજલિ આપવી, દુર્ધ્યાનને બંધ કરવું, હિંસાદિ પાપોને વોસિરાવવા, અરિહંત-સાધુ, જિનધર્મની ઊંચી ઉપાસના કરવી, એ સ્વોપકાર છે. એને ભૂલીને પરોપકાર કરાય તે જાતને તારી શકે નહિ. અલબત્ત છતી શક્તિએ પરોપકારની ઉપેક્ષા નહિ કરવાની; પણ શક્તિ ન હોય અને ન કરાય, છતાં જો સ્વોપકાર બરાબર કરાય, તો તે તારણહાર છે.

આ જૈનધર્મનાં રહસ્યને સમજવામાં આવે તો સેચનક હાથી પરોપકાર કરવા છતાં કેમ નરકે ગયો એનો ભેદ ઊકલી જાય. એણે પરોપકાર કર્યો ખરો, કિન્તુ ખાઈમાં બળી મરવાનું આવ્યું ત્યાં તીવ્ર ક્રોધ અને રૌદ્રધ્યાનમાં ચડી ગયો, ‘આ મારા મૂઢમાલિકે હઠાગ્રહથી મને ખાઈ પર ચલાવ્યો ? તે પાપી દુશ્મને ખાઈમાં ગુપ્ત અંગારા રાખવાનો આ પ્રપંચ કર્યો ? હરામી ! તું જો મારા હાથમાં આવે તો...’ આવાં કોઈક દુર્ધ્યાનમાં ચડવાથી એ પટકાયો નરકમાં.

ખૂબી કેવી છે કે સ્વોપકાર એટલે ઉપશમભાવ. જગત પ્રત્યે ઉદાસીનભાવ, એ ભૂલાય છે ત્યારે પોતે પૂર્વે સારા ભાવે કરેલા પરોપકારની હવે અનુમોદના ભૂલાય છે, અને સારું કર્યું-કરાવ્યું ધૂળધાણી થાય છે. ‘હું જો કષાય-દુર્ધ્યાન કરીશ, તો એ કષાયાદિ મને મારશે જ. સામો ભલે ગુનેગાર હોય અને હું માત્ર નિર્દોષ ન્યાયી જ નહિ, કિન્તુ ગુણિયલ પરોપકારી પણ હોઉં, છતાં મને કષાય-દુર્ધ્યાન કરવાનો હક નથી મળતો’ આ બરાબર લક્ષમાં રહે. આપણા કષાય આપણને દેડે જ છે. સામાના ગુના પર પણ આપણું દુર્ધ્યાન આપણને અશુભ કર્મ બંધાવે જ છે, આ સ્વનો અપકાર થાય છે. માટે સ્વોપકાર કદી ભૂલવા જેવો નથી, પરોપકાર કરીને પણ એ ન ભૂલાય.

૧૨૩ જીવનમાં શાન્તિ કેમ મળે ?

આજે ચારે કોર અશાન્તિના ભડકા સળગે છે. કોઈને કોઈ, તો બીજાને બીજા પ્રકારની અશાન્તિ સળગાવી રહી છે. પોતાને જ હમણા એક પ્રકારની અશાન્તિ તો ઘડી પછી વળી બીજા પ્રકારની અશાન્તિ સંતાપી રહી છે.

દિલમાં અશાન્તિ છે શી રીતે ખબર પડે ? એ ક્યવાટ ફરિયાદ દીનતા ધમધમાટ વગેરેથી જણાઈ આવે છે. ચિત્ત શાન્ત પ્રશાન્ત હોય તો ક્યવાટ શા માટે થાય ? બીજાની આગળ રોદણું કે ધમધમાટ શા સારું કરાય ? દિલમાં ગરબડ છે, ભય છે, ઉકળાટ છે માટે તો એ બધું કરાય છે.

શ્રીમંતને ભય છે કે આજના સમાજવાદનાં નારામાં ધન-ધંધા પર ક્યાંક ભારે ચોંટ આવશે તો ? ગરીબને કકળાટ છે નવી નવી કાનુની જાળમાં મોંઘવારી વધી રહી છે, રાજનેતાઓને ભય છે કે જો ચાલુ પ્રવાહમાં વહેતા ન રહીએ, ભેળી પીપુડી ન વગાડીએ તો રખે નવી ચૂટણીમાં પદભ્રષ્ટ થવાય !

આ તો મોટી વાતો. લોકના જીવનમાં પણ પતિને પત્ની તરફથી, પત્નીને પતિ તરફથી, બાપને દીકરા તરફથી, દીકરાને બાપ તરફથી, એમ વેપારી-દલાલ-ઘરાક અને શેઠ નોકર વગેરેને એક બીજા તરફથી કાંઈ ને કાંઈ અગવડ કલેશ કષ્ટ લાગ્યા કરે છે. જરા જરામાં ચિત્ત અશાન્ત બને છે એટલું જ નહિ, પણ ખાન-પાન ચીજ-વસ્તુ માન-મોભો વગેરે અંગે પણ ચિત્તમાં અશાન્તિ ઊઠતાં વાર નથી લાગતી.

આ તો હકીકતની વાત થઈ. સવાલ એ છે કે શું જિંદગી આખી આમ અશાન્તિમાં જ પસાર કરવાની ? શું અશાન્તિ એ જીવન સાથે પ્રાણની જેમ નિર્ધારિત થઈ ગયેલી વસ્તુ છે ? જીવતા છીએ ત્યાં સુધી પ્રાણ ચાલ્યા જ કરે એ જેમ સહજ સ્વાભાવિક, એમ જીવતા છીએ ત્યાં સુધી શું અશાન્તિ ચાલે જ એ સહજ સ્વાભાવિક છે ?

ના, અશાન્તિ જો સહજ-સ્વાભાવિક હોત તો, એવા વિરલ (ઓછા) પણ મહાન આત્માઓ છે કે જે સદા શાન્તિ અનુભવે છે એ કેમ બને ? પોતાના ય જીવનમાં ક્યારેક થોડી પણ શાન્તિનો અનુભવ થાય છે. એ શી રીતે બને ? તાત્પર્ય અશાન્તિ જીવન સાથે પ્રાણની જેમ જકડાયેલી સહજ વસ્તુ નથી.

અશાન્તિ આપણે જ ઊભી કરીએ છીએ. સંયોગો તો નિમિત્તમાત્ર છે. એ સંયોગોને આપણે જેવો રંગ જેવો ભાવ આપીએ છીએ, જેવી દૃષ્ટિથી જોઈએ છીએ, એવો શાન્તિ કે અશાન્તિનો ભાવ ઊભો થાય છે. દા.ત. પકવાન્ન જમવા મળ્યા, એને જો એ રીતે જોયું કે ‘વાહ ક્યારેક મળે એવું આ સરસ જમણ મફતમાં મળ્યું’ તો ત્યાં એના પર અનહદ રાગ, ખાવાની વિહ્વળતા ‘દબાય એટલું દાબો’ એવી લાલસા; વગેરેની અશાન્તિ ઊભી થવાની. એના બદલે જો એ પકવાન્ન વધુ રાગ કરાવી મારનારા છે’ એ દૃષ્ટિએ જોઈ એનાથી સાવધ રહેવાનો ભાવ ઊભો કર્યો તો પેલી રાગાદિની અશાન્તિ નહિ ઊભી થાય.

એમ દા.ત. ભાઈએ ભાગ માટે ઝગડો ઊભો કર્યો, ત્યાં એને જો એ દૃષ્ટિએ જોયું કે ‘આ અન્યાય કરે છે, ઘરનો બહાર ફેંજતો કરે છે.’ તો ચિત્તમાં અશાન્તિ ઊભી થવાની. એના બદલે જો એ દૃષ્ટિથી જોયું કે ‘આ આપણાં કર્મની બળવત્તા સૂચવે છે, પુણ્યની દુર્બળતા દેખાડે છે,’ તો મનને થશે કે કર્મના નિર્ધારિત લેખ સામે ઝડમવું ખોટું. પુણ્યનાં નાણાં પ્રમાણે જ માલ મળે, પુણ્ય દુબળું પડ્યું છે તો હવે પુણ્યાઈ વધારવા દે. ભાઈ વધુ લઈ જાય અને હું ઉદારતા રાખું ઝગડો ન કરું, એમાં પણ મારી પુણ્યાઈ વધે છે.’ થયું, આમાં-ચિત્તને શાન્તિ રહેશે.

આજના રાજકીય વાતાવરણ અને સરકારી કાયદામાં પણ જો આપણાં કર્મની બળવત્તાની દૃષ્ટિ રખાય તો એ વિચારાય કે ‘કર્મ તો એમનું ધાર્યું કરવાના, પરંતુ હું એ ગડમથલમાં મારા આત્માની ચિંતા જ ભૂલી જઉં છું. માટે કર્મની ચાલને ચાલવા દે, હું મારું આત્મહિત વધુ સંભાળું’ આમ અશાન્તિ ટાળી શાન્તિ સર કરી શકાય. આત્મહિત સાધવા માટે આ વધુ અનુકૂળ છે એમ સમજીને પણ શાન્તિ રાખી શકાય.

સારાંશ જીવનમાં શાન્તિ અનુભવવા સંયોગોને તત્ત્વની દૃષ્ટિથી જોવાની ટેવ રાખવી અને આત્મહિતને જીવનમાં મુખ્ય બનાવવું એ અતિ આવશ્યક છે.

૧૨૪ શું ભગવાન આપણા પનારે પડ્યા છે ?

કોઈના પનારે પડવું પડે એ માણસને કેટલું બધું દુઃખ અને અપમાનજનક લાગે છે ? પોતે મોટો શ્રીમંત હોય, છતાં જો લકવો-પક્ષાઘાત કે એવો કોઈ રોગ યા અકસ્માતથી હાથ કે પગનો છેદ યા આંખનો અંધાપો આવી ગયો, તો પછી પત્નીના કે છોકરાના પનારે પડવાનો અવસર આવી લાગે છે. એમાં એને જે વેઠવું પડે છે, જે ખમી ખાવું પડે છે, એના દુઃખનો એને પાર નથી રહેતો, ત્યારે એને લાગે છે કે આ જેના પનારે પડવું પડે છે અને જે ત્રાસ આપી રહ્યા છે એ કેવા પાપિષ્ઠ ! આ પનારે પડવું ખોટું આના કરતાં જીવન પૂરું થઈ જાય તો સારું.

માત્ર આમાં જ નહિ પણ દુનિયાના બીજા ક્ષેત્રોમાં ય પનારે પડવું અકારું લાગે છે. નોકરને શેઠ એવો તોરી મિજાજ ને ગાળો બોલનારો મળ્યો હોય, બીજે નોકરી મળે એમ લાગતું ન હોય તો એને શેઠને પનારે પડ્યા જેવું લાગે છે, અને એ મિજાજ ગાળ વગેરે એને જરાય ગમતું નથી મનને એમ થાય છે કે આ કેવો પાપિયો ! આના કરતાં ઘરે બેસવું સારું.’ એક માર્કેટમાં એક ગુમાસ્તો દુકાને મોડો ગયો, શેઠે તડકાવ્યો ‘નોકરો કરવો છે કે મફત પાડાની જેમ પગાર ખાવો છે ? કેમ મોડા આવ્યા ?’ ગુમાસ્તો કહે ‘સાહેબ ઘરે બેરી બિમાર પડી હતી, તે દવા લાવવામાં દવાખાને ભીડ હતી તેથી મોડું થયું’, શેઠ તરત કહે છે ‘પગાર ખાવા છે ને બેરી બિમારનાં બહાના કાઢવા છે ? બેરી મરી કેમ ન ગઈ ? ગુમાસ્તો સમસમી રહ્યો, શું બોલે ? બોલવા જાય કે ‘શેઠ જરા ધ્યાન રાખીને બોલો તો સારું બેરી મરવાનું સંભળાવો છો ?’ તો તો શેઠ નોકરીથી નીચે જ ઉતારી મૂકે. કહી દે ‘સારું જાવ ઘરે બેસો બેરીનું સાચવી રાખજો નોકરીએ આવતા નહિ.’ આમ નોકરી તૂટે તો ઝટ બીજે નોકરી મળે એમ ન હોય, તેથી રોટલાં ખર્ચ પણ ક્યાંથી કાઢે ? એટલે ચુપ રહી શેઠને પનારે પડ્યાનું વેઠી લેવું પડે પણ એની ભારે ઘૃણા હોય; ને શેઠ પાપી લાગે.

આવું પનારે પડવાનું તો કેટલે ય ઠેકાણે બને છે. છોકરો-ઉદ્ધત પાકે; કાઢી મૂકાય એમ હોય નહિ ત્યારે મા-બાપને લાગે છે કે આ ક્યા આવા, પાપિયાના પનારે પડ્યા ? એમ છોકરાના હાથમાં દુકાન આવી ગઈ હોય બાપ અપંગ જેવો બન્યો હોય અને છોકરો એને કાંઈ દાદ દેતો ન હોય, વ્યવહારના ઘણા પ્રસંગે બાપે

પહેલાં જે ઔચિત્ય અને આવશ્યક જાળવ્યું હોય તે હવે છોકરો પોતાના રાજ્યમાં જાળવવા દેતો ન હોય ત્યારે બાપને એમ થાય કે ક્યાં આ પાપીના પનારે પડ્યો ? આનાં કરતાં વાંઝીયો રહ્યો હોત તો સારું.’ એવું માતાને મિજાજ વઢકણી પુત્રવધુના પનારે પડતા ભારે દુઃખ થાય છે. એમ પતિને પત્નીના કે પત્નીને પતિના પનારે પડ્યાનું ભારે દુઃખ રહે છે, અને ત્રાસ વર્તાવનારા સામા પાપી લાગે છે.

એમ ભાઈ જો ભાઈના પનારે પડ્યો હોય, ભાગીદાર બીજા ભાગીદારના પનારે પડ્યો હોય, શેઠ ગુમાસ્તાધારાને લીધે કાઢી ન શકાય એવા કોઈ મિજાજ મેનેજર વગેરેના પનારે પડ્યો હોય, ગુરુ શિષ્યના પનારે પડ્યા હોય, સંસ્થાનો પ્રમુખ તોરી સેક્રેટરીના પનારે અને શિક્ષક કોઈ નાલાયક વિદ્યાર્થીના પનારે પડ્યો હોય... આમ જ્યાં જ્યાં પનારે પડવાનું થાય છે ત્યાં ત્યાં ‘આના કરતાં આમાંથી છૂટીએ તો સારું; આ કેવા પાપિષ્ઠ છે કે આપણે સીધા અને સેવાકારી છતાં દબડાવે હેરાન કરે છે’...એમ થાય છે તો સંસાર એટલે ક્યાંક ને ક્યાંક પનારે પડવાનું ક્યાં નથી બનતું ?

છતાં ખૂબી એવી છે કે આમ છતાં પોતાને મૂળભૂત એવા સંસાર પર વૈરાગ્ય નથી થતો, કે સંતાનને કોઈકના પનારે પડવું પડે એવી સ્થિતિથી જ દૂર રાખવાનો વિચાર નથી રહેતો ! અસ્તુ.

અહીં વિચાર આ કરવો છે કે શું ભગવાન આપણા પનારે પડ્યા હોય એવું આપણું વર્તન નથી ? આપણે મંદિરના ટ્રસ્ટી કે કારભારી હોઈએ તો મંદિરની વ્યવસ્થા આપણને અનુકૂળ પડે એ રીતે કરીએ છીએ ? કે આપણે પૈસાનો ભોગ આપી, કષ્ટ વેઠી, સમય કાઢીને પણ ભગવાનનું ભારે બહુમાન થાય, ભારે શોભા થાય, ભારે પૂજાભક્તિ વધે, સહેજ પણ પ્રભુની આશાતના ન થાય, પ્રભુના ભક્તોની અવગણના ન થાય, એ રીતે વ્યવસ્થા કરીએ છીએ ? વહીવટદાર બનીને આપણો લેશ પણ સ્વાર્થ ન સંધાય, ઊલટું કદાચ આપણે વેઠવું પડે એ રીતે પણ મંદિરની વસ્તુ અને દ્રવ્યની રક્ષા-વૃદ્ધિ શોભા કરીએ ? દેવદ્રવ્યની ઉઘરાણી ન પતતી હોય, તો શરમ મૂકીને સામા પાસેથી તકાદો કરીએ ખરા ? કાયદેસર કરવું પડે તો તે ય પગલા લઈએ ખરા ? જો ના, તો એ ખોટ કોને ? એ ગેરવ્યવસ્થા કોની ? ભગવાનની ને ? એનો અર્થ ભગવાન આપણા પનારે જ પડ્યા ગણાય ને ?

એમ આપણે દર્શન-પૂજા કરવા જઈએ છીએ દર્શનમાં આડા ઊભા રહી

બીજાને ભગવાનનાં દર્શન અટકાવતા હોઈએ, પૂજનમાં જલદી પતાવવા ભગવાનનું વાશી કેશર મુલાયમ મોટા લયબચ ભીના કપડાથી ન ઉતારતાં વાળાકૂચીથી કૂચડાની જેમ ઘસઘસ કરી ઉતારતા હોઈએ, દૂધમાં પાણી ઠોક ઠોક કરીને પ્રક્ષાલ કરતા હોઈએ, તિલકમાં પતલા રેલા ઊતરે એવા કેશર-સુખડથી પૂજા, તે પણ ‘આ મારી માશીના ૯ તિલક, આ મારા મામાના ૯ તિલક...’ એમ ક્યાંય સુધી તિલકો કરતાં રહી બીજાને પૂજાનો અંતરાય કરતાં હોઈએ, ચૈત્યવંદનમાં મોટા ઘાટાં પાડીને બોલતા બીજાની સ્તવનભક્તિ દબાવવાનું કરતા હોઈએ, મંદિરની થાળી-વાટકી-ધૂપિયું ચામર વગેરે ગમે તેમ રેઢિયાળની જેમ ફેકતાં-મૂકતાં હોઈએ, તો આ બધું ભગવાનનું જ છે ને ? એમાં ભગવાન આપણા પનારે પડ્યા એટલે જ આપણે આમ ચલાવીએ છીએ ને ? પૂર્વે કહ્યું તેમ આપણે કોઈના પનારે પડ્યા હોઈએ તો કેવું લાગે સામે કેવો પાપિષ્ઠ લાગે છે ? તો ભગવાનને આપણા પનારે પાડતા દિલને કાંઈ લાગે ખરું ? આપણે ઘોર પાપિષ્ઠ થઈએ છીએ એવું લાગે ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૯, અંક-૨૦, તા. ૬-૨-૧૯૭૧

૧૨૫) ક્ષપકશ્રેણિ અને વીતરાગભાવ કેમ આવે ?

ભવવાસમાં અપાર જન્મ-મરણથી ભટકતા આપણે હવે એનો કંટાળો આવે છે ? શરમ આવે છે ? ભય લાગે છે ? જો કંટાળો શરમ ભય લાગતા હોય તો આપણે સાચા આસ્તિક છીએ. પરંતુ એવા આસ્તિક બન્યા પછી પણ હવે શું કરવું છે ? પાછો એ જ જન્મ-મરણમય ભવવાસને ઊભો રાખવો છે કે બંધ કરવો છે ? આ પ્રશ્ન આસ્તિકના સામે વારંવાર આવે.

ભવવાસ મૂળ રાગના કારણે છે. અર્થ-કામ, રસ-ઋદ્ધિ-શાતા, આહાર-વિષય-પરિગ્રહ વગેરે પરના રાગનાં જ કારણે કોધાદિ અનેક કષાયો અને હિંસાદિ પાપો ચાલે છે; ને તેથી જ ભવવાસ અકબંધ ઊભો રહે છે. એ તો વીતરાગ બની રાગનો સદંતર નાશ કરાય તો જ ભવવાસમાંથી કાયમી છૂટકારો મળે. આ વીતરાગભાવની પ્રાપ્તિ ક્ષપકશ્રેણિથી મળે છે. ‘ક્ષપકશ્રેણિ’ એટલે કર્મોની ક્ષપણા યાને ક્ષય કરતા આવવાની કમબદ્ધ પ્રક્રિયા. આ ક્ષપણાની પ્રક્રિયા શરૂ કરી એટલે આત્મા ક્ષપક બન્યો કહેવાય.

આ ક્ષપકશ્રેણિ વખતે આત્મામાં શુભ અધ્યવસાય યાને સંયમના અધ્યવસાય

ચડતા વેગે હોય છે એ ત્રીજા ‘સામર્થ્યયોગ’ નામના યોગથી પ્રાપ્ત થયેલા અપૂર્વ સામર્થ્ય પર પ્રગટે છે.

આ સૂચવે છે કે વીતરાગભાવને પમાડનારી ક્ષપકશ્રેણિએ પહોંચવા માટે શુભ ભાવોને ખૂબ ઉલ્લસિત કરવાના હોય છે. જો એ એવા ને એવા સ્થિર ઊભા હોય તો કાંઈ ઊંચા સામર્થ્યયોગ અને ક્ષપકશ્રેણિ પર પહોંચાય નહિ, એ તો એ શુભ ભાવોને ઉલ્લસિત કરવા પડે, ઊછળતા કરવા પડે, એમાં ઉછાળો-વેગ-વૃદ્ધિ લાવવી પડે તે પણ માત્ર એકવાર ઉછાળો લાવ્યાથી ન ચાલે, કિન્તુ એના પર ભાવ અધિક અધિક ઊછળતા કરવા પડે. ત્યારે ગુણસ્થાનકમાં ઊંચે ઊંચે ચડતાં એવું સામર્થ્ય પ્રગટી આવે કે જેના બળ પર સામર્થ્યયોગ પ્રાપ્ત થઈ એના દ્વારા વળી ભાવવૃદ્ધિ કરતાં કરતાં કર્મોની ક્ષપણા થવા માંડે, તે ઠેઠ મોહનીયકર્મ સર્વથા નષ્ટ થયે વીતરાગભાવે પહોંચી જવાય.

આ પરથી સમજાય એવું છે કે ત્યારે પ્રાથમિક અવસ્થાની નાની મોટી કોઈ પણ ધર્મસાધના કરતી વેળા ક્યું લક્ષ રાખવું પડે ? આ જ કે એમાં શુભ ભાવને ઊછળતા રાખવા જોઈએ. તો જ આ ભાવને ઊછળતા રાખવાનો દીર્ઘ કાળનો અભ્યાસ એક દિવસ એક ઘડી એવી લાવી મૂકે કે જ્યાં ઊંચી કોટિના ભાવના ઊછળતા વેગ પર સામર્થ્યયોગ ક્ષપકશ્રેણિ અને વીતરાગભાવ પ્રાપ્ત થાય.

૨-૫ મિનિટના દેવદર્શન કરો કે કલાકભરની પ્રભુપૂજા કરો. બે પૈસાનું દાન કરો કે હજારો રૂપિયાનો ખર્ચ કરી મોટું ધર્મકાર્ય કરો નાનો બિયાસણનો તપ કરો, યા ઉપવાસ-છઠ્ઠ-અહમ વગેરે તપ કરો, બધે જ ભાવ ઊછળતા રાખવા પડે. સામાયિક પ્રતિક્રમણ, પોષધ ઉપધાન, શ્રાવકના બાર વ્રત કે સાધુના પાંચ મહાવ્રત ભગવાનની એક પૂજા, યા મોટો અઢાઈ મહોત્સવ, બે સાધર્મિકને યાત્રા કે મોટી સંઘયાત્રા, ...વગેરે જે કોઈ સાધના કરાય એમાં ભાવ ઊછળતાં રાખવા જોઈએ. તો જ શુભ ભાવના ઉછાળાનો અભ્યાસ પડે; જે અભ્યાસ કોઈક વાર વીતરાગભાવને પમાડનારા ઉચ્ચ શુભભાવના ઉછાળાને સુલભ કરી આપે.

નાગકેતુને પુષ્પપૂજા કરતાં સર્પદંશ થયો એમાં શી રીતે વીતરાગ સર્વજ્ઞ બન્યા ? કહો, શુભ ભાવ ઊછળતા ચાલ્યા એમાં ઉચ્ચ શુભ ભાવે ચડ્યા, ને એય ઊછળતા ચાલ્યા, એમાં સામર્થ્યયોગ વગેરે પ્રાપ્ત થતાં એમ બની આવ્યું-પરંતુ આ ભાવના ઊછાળા ય એની પૂર્વે જીવનભર જે ધર્મસાધનાઓ પ્રાપ્ત થતાં એમ બની આવ્યું પરંતુ આ ભાવના ઉછાળા ય એની પૂર્વે જીવનભર જે ધર્મસાધનાઓ કરાતી હતી તે ઊછળતા ભાવ સાથે કરાતી હશે એના અભ્યાસની અહીં આવાં સર્પદંશ જેવા પ્રસંગે ઉચ્ચ શુભ ભાવ અને એમાંય ઉછાળો સરળ બની ગયો.

આ શુભ ભાવની ખૂબી એ છે કે માત્ર ધર્મપ્રવૃત્તિ જ નહિ, કિન્તુ સાંસારિક પ્રવૃત્તિ યા આરામ, અવકાશ, ફુરસદના વખતે પણ કેળવી શકાય. દા.ત. ખાતાંય કોઈ બિચારો ઊડતો જીવ ભોજન પર ન બેસી ચોંટી જાય' એવી દયા અને સાવધાનીનો ભાવ, યા ભોજનની વસ્તુનો રાગ મારી ન જાય એ માટે વિષયઘૃષ્ણા-વિષયવૈરાગ્યનો ભાવ, ત્યાગી તપસ્વી ધન્ના અણગારની અનુમોદનનો ભાવ,...વગેરેને ઊછળતા રાખી શકાય.

વાત આ છે કે ભાવ માત્ર શુભ નહિ, કિન્તુ એ ઊછળતા હોવા જોઈએ, શુભભાવનો ઉછાળો ચાલતો રાખવો પડે. સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં પણ આવા ભાવના ઉછાળા ભરત ચક્રવર્તીએ રાખ્યાં હશે, એટલે તો એના બહુ બહુ અભ્યાસે આરિસાભવનમાં ઉત્કૃષ્ટ શુભ ભાવ ઉછળતા ચાલ્યા અને વીતરાગભાવે પહોંચી ક્ષણમાં કેવળજ્ઞાન પામ્યા ને ? પછી એ ઉછાળા વૈરાગ્યભાવના હો, પિતા પ્રભુ પ્રત્યેની ભક્તિના હો, યા સંપૂર્ણ અહિંસા માટેના હો, ગમે તે પણ શુભ ભાવના ઉછાળા રહેતા હશે તેથી અવસરે એ ઊછળી વીતરાગભાવે પહોંચ્યો.

બસ, જૈનશાસન સાથે મળેલા આ ઉચ્ચ ભવમાં જીવન આવું બનાવવાનું છે કે શું સંસારકારભાર કે શું ધર્મ-પ્રવૃત્તિ બધે જ શુભ ભાવ ઊછળતા રાખીએ. ટૂંકા પ્રભુદર્શન કે છૂટી ૧૨ નવકારની નવકારવાળીમાં પણ ભાવ-ઊછળતા રાખવાના. મનને એમ થાય કે વાહ ! શ્રેણિક સુલસા વગેરેએ અરિહંતપ્રભુને અને પંચ પરમેષ્ઠીને પોતાના હૈયે કેટલું ઊંચુ સ્થાન આપેલું કે એ હૃદયમાં પ્રભુની પ્રત્યે ભક્તિના ભવ્ય ઉછાળા આવતા હતા ! ત્યારે પ્રભુ અને પરમેષ્ઠી પણ કેવા ઊંચા પરાક્રમવાળા ! કેટકેટલા ઉચ્ચ અનેક ગુણવાળા ! આમને હું પામ્યો ! મારો ય આથી ધન્ય અવતાર ! ...આવા આવા વિચારથી ભાવ ઊછળતા કરી શકાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૯, અંક-૨૧, તા. ૧૩-૨-૧૯૭૧

૧૨૬) પુણ્ય વટાવી કષાયો ખરીદવાનો મૂર્ખ દંધો

સંસારની લીલા અજબ છે. સારું મનગમતું મળે છે પુણ્યની હુંડી પર; પરંતુ જીવ એના દ્વારા એક યા બીજા કષાયની ખરીદી કરે છે, જેથી સંસાર પાછો અખંડ ધારાએ જોરમાં વહે છે; કેમકે સંસારનું મૂળ કષાયો છે.

ગંગા સિંધુના મૂળ હંમેશા ભરેલા પદ્મ સરોવરમાં છે; તો એમાંથી એ

શાશ્વત વહ્યા કરે છે. એમ સંસારના મૂળ કષાયમાં, અને અનાદિ અનંત કાળથી એ કષાયો અખંડ ઊભા છે તેથી એમાંથી સંસાર પણ અનાદિ કાળથી વહ્યો આવે છે. એમ, સંસારને વૃક્ષની ઉપમાં આપી, એનું મૂળ કષાયો કહ્યા છે. કષાયો જ્યાં સુધી લીલા સિંચાયેલા ત્યાં સુધી સંસાર લીલોછમ.

સંસાર એટલે કર્મયોગ-કર્મસંયોગનું કારણ કષાય અને યોગ છે. એમાં પણ ‘યોગ’ યાને મન વચનકાયાની પ્રવૃત્તિ એટલે વિચાર-વાણી-વર્તાવ એ કષાયના આધારે ચાલતા હોય તો જ ભવવર્ધક યાને સંસાર-પોષક કર્મસંયોગનું કારણ બને છે. એટલે સંસારવર્ધક કર્મસંયોગનું મૂળ કારણ કષાયો છે. અહીં કષાયોમાં નોકષાય ભય-શોક-હર્ષ કામ વગેરે અંતર્ગત ગણી લેવાના છે. તેથી-કષાયો તરીકે કામ-ક્રોધ-લોભ, માન-મદ-માયા, હર્ષ-શોક-ઉદ્વેગ, હાસ્ય-ભય-દુર્ગંધા, રાગ-દ્વેષ-વૈર-ઈર્ષ્યા, દીનતા-સંતાપ, આસક્તિ-મમતા-અભિનિવેશ વગેરે વગેરે આવે એ સંસારનું મૂળ છે.

હવે જીવનમાં એ તપાસવા જેવું છે કે પુણ્યે અનેક જાતની સુખ-સગવડ-સમૃદ્ધિ-માન-પાન વિષયો પ્રતિષ્ઠાપરિવાર વગેરે જે મળ્યું ને મળે છે એના પર આ કષાયોમાંના એક યા બીજાનું પોષણ કેવું થાય છે.

દા.ત. પૈસા કમાયો પુણ્ય વટાવ્યું, હવે શું કરશે ? સારા કમાયો તો અભિમાન અને ઓછા મળ્યાં તો ઉદ્વેગ-દીનતા કરે છે. એમ કમાણી પર જો સંઘરી રાખવાની વૃત્તિ છે તો મમતા અને ભોગવવાની લેશ્યા છે તો ભોગના રાગ આસક્તિ કરે છે. આ બધાય માન-ઉદ્વેગ-મમતા-આસક્તિ એ કષાયના પ્રકાર છે. પુણ્ય વટાવીને શું કર્યું ? કષાયોની જ ખરીદી ને ?

એમ પુણ્યે સારા ખાન-પાન મળ્યા કરે છે તો એના પર રાગ આસક્તિ અભિમાન થાય છે ‘આપણે તો આવું જ ખાઈએ, ગટરકલાસ નહિ.’ આ રસગારવ છે અભિમાન છે.

એવી રીતે પુણ્યે રૂપાળી પત્ની મળી તો એમ થોડું જ થાય છે કે રૂપાળા છે પરંતુ ધર્મની લેશ્યા વિનાની છે. તેથી મને મોહમાં રૂબાડશે; માટે મોહને અત્યારથી રોકું ? યા પત્ની ધર્મિષ્ઠ મળી છે તો એવું થોડું જ થાય છે ચાલો હવે આની પ્રેરણા અને સહકારથી ધર્મ સારી રીતે કરશું. બ્રહ્મચર્ય સંયમ સારા પાળવાનું મળશે ? કદાચ ઉપર ઉપરથી દેખાય કે એ ધર્મી છે માટે આનંદ છે, કિન્તુ અંદરમાં ઉતરી જુએ તો જણાય કે એ એક સારા સાધર્મિકના રાગ કરતાં સ્નેહરાગને પોષે છે; અને પત્ની પરનો સ્નેહરાગ કામરાગને પોષે છે. એટલે અહીં શું કર્યું ? પુણ્ય વટાવી સારી પત્ની મેળવીને કષાય (સ્નેહરાગ-કામરાગ) ખરીદ્યા.

એમ, સારી ચીજવસ્તુ ફ્લેટ-ફરનીયર આદિ કે સારી સુખ શાતા દા.ત. ઉનાળામાં એરકન્ડીશન રૂમ યા આબુની હવાની શાતા મળવા પર મનને જો એમ થાય કે ‘આપણને તો ભાઈ ! આવું જ ખપે, મુફલીસથી ન ચાલે, તો આ શું કર્યું ? ઋદ્ધિગારવ-શાતાગારવ; અને એ અભિમાન છે, ત્યાં એવા ઋદ્ધિ શાતાની આસક્તિ છે. એટલે આ પુણ્ય વટાવી ઋદ્ધિ-શાતા મેળવીને શું કર્યું ? માન અને લોભ કષાયની ખરીદી. ગરમ સ્વાદિષ્ટ ચહા પુણ્યથી રોજ મળે છે. પણ ત્યાંય પુણ્ય વટાવી એ ચહા મેળવવા પર ખરીદી શાની ? દરેક દરેક ગરમાગરમ ચહાના કપ પર ‘વાહ ! સારી ટેસ્ટકુલ અને સરસ ગરમાગરમ !’ એવો ગૃદ્ધિ-આસક્તિનો ભાવ જાગે છે, અર્થાત્ કષાયની જ ખરીદી થાય છે. ત્યાં ક્યાંય વૈરાગ્ય છે ?

પાસે પૈસા છે. ગરજુ નોકર અને લાલચુ પત્ની પુત્રાદિ મળ્યા છે, તેથી વાતવાતમાં સત્તા અજમાવવાનું અને ધમધમાટ કરવાનું, દબાવવાનું, ઉતારી પાડવાનું કરાય છે, પુણ્ય છે ત્યાંસુધી સામેથી સવાશેરી ધમધમાટ વગેરે નથી આવતા, ત્યાં શું કર્યું ? પુણ્ય વટાવી પૈસા-સત્તા-દબામણી મેળવીને અભિમાન-ગુસ્સો અને ગાઢ ધનમૂઝ્છર્ણરૂપી કષાય ખરીદ્યા. પુણ્ય વટાવીને આજ ખરીદવાનું ?

બે અક્ષર લખતા કે બોલતાં આવડે છે, ત્યાં મારા જેવો કોણ છે ? ફલાણાને શું રાખ આવડે છે ? ફલાણાનું ભલે ને લોક બહુ વાંચે, લોક બહુ સાંભળે, પણ લોકો ગમાર છે, ‘...વગેરે વગેરે ભાવો જાગે, એ શું કર્યું ? પુણ્ય વટાવી લેખન-ભાષણની શક્તિ મેળવીને કષાયો ખરીદવાનો ધંધો ! અથવા એ જ શક્તિથી સાધુને ધર્મકાર્યકર્તાઓને કે ધર્મના આચાર-અનુષ્ઠાનોને નિંદવાનું ઉતારી પાડવાનું અને લોકમાં એમના પ્રત્યે બેદિલી કરાવવાનું કરાય, તો એ પણ શાનો ધંધો ? પુણ્ય વટાવી વટાવીને અભિમાન ખરીદવાનો ‘હું જ બધુ સમજું છું. આ બધા મૂર્ખ છે.’ એવો ઠેકો લોક અધર્મ પામે એવી ધિક્કાઈ, વગેરે કષાયો ખરીદવાનો જ ધંધો ને ?

બસ, સાવધાન થવા જેવું છે. નાની કે મોટી સગવડ-સાધન-અનુકૂળતા મળવામાં એટલું એટલું પુણ્ય તો વટાવાય જ છે. પરંતુ પાછું એના પર કષાય ખરીદવાનો જો ધંધો કરાય, તો એ એ સગવડાદિ પુણ્યાઈ નહિ પામેલા કરતાં મહા કમનસીબી છે. એથી કુસંસ્કારપોષણ, કર્મબંધ અને ભવવૃદ્ધિ થાય છે. એવા કષાયના કુસંસ્કાર પુષ્ટ થવા પર આગળ એ જ કરવા માટેના હલકા ભવ મળે છે’ ત્યાં એ કરીને વધુ ખરાબ દુર્ગતિમાં ધકેલવાનું થાય છે. કેવી દુઃખદ પરંપરા !

તેથી એ કષાયોના બદલે કર્મતત્ત્વના જિનવચનની શ્રદ્ધા, નમ્રતા, ક્ષમા, વૈરાગ્ય, સુકૃતમનોરથ સુકૃતપ્રયત્ન...કરવા જેવા છે. પુણ્ય વટાવીને મળેલા માલ

પર કષાય રોકી સુકૃતસદ્ગુણો વધારીને પુણ્યની ભરતી ન કરીએ ? પુણ્યાનુબંધી પુણ્યની ભરતી કરે તે જ સાચો પુણ્યશાળી અને તે કષાયની ખરીદી બંધ કરવા પર જ થાય. બાકી કષાયો ભર્યે જઈ પુણ્યને સફાચટ કરતો હોય તે પુણ્યશાળી શાનો ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૯, અંક-૨૨, તા. ૨૭-૨-૧૯૭૧

૧૨૭ જીવનની પાંચ ખરાબી અને દુશ્મનનો માલ (લેખાંક-૧)

આજના જીવનમાં સ્વાર્થાધિતા અહંત્વ, વિલાસ, ઈર્ષ્યા અને લોકસંજ્ઞા એ પાંચે પાકો કબજો જમાવ્યો છે. એથી માનવજાતિને વરદાનરૂપ પરાર્થવૃત્તિ, નમ્રતા, સંયમ, ગુણાનુરાગ અને સર્વજ્ઞવચન-શ્રદ્ધાને હૃદય-પ્રવેશ મળતો નથી. આ પરાર્થવૃત્તિ વગેરે આ માનવને વરદાન છે. પુણ્યનો ઉદય જાણે કહે છે કે ‘લે લે આ તને એવા મધ્યમ સંયોગ અને બુદ્ધિશક્તિ આપું છું કે એમાં તને નરકાગાર જેવા ઘોર ત્રાસ નહિ દેવલોક જેવા માદક ભોગસાધન નહિ, કે કીડા-પશુ જેવી અજ્ઞાનતા નહિ જેથી તું સ્વાર્થાધિતા વગેરેમાં ભૂલો પડી જાય.’ અહીં તો તને એવા સુંદર સંયોગો છે જેના યોગે તું પરાર્થવૃત્તિ પરનું ભલું કરવાની મનોદશા રાખી શકે, નિરહંકાર-નમ્રતા રાખી શકે, સંયમ કેળવી શકે, બીજાના ગુણ બીજાનું સારું જોઈ પ્રસન્ન રહી શકે, અને વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાનનાં વચન પર અટલ શ્રદ્ધા કેળવી શકે; ને આ કરે તો તારો આ અમૂલ્ય દુર્લભ માનવ અવતાર મળ્યો લેખે લાગી જાય મહાન સફળતા પ્રાપ્ત કરી જાય.

સ્વાર્થાધિતાદિના કારણ

માણસ આ વરદાનરૂપ પરાર્થવૃત્તિ પરોપકાર વગેરે કેમ ભૂલે છે ? કેમ સ્વાર્થાધિતાદિમાં ડૂબ્યો રહે છે ? (૧) સ્વાર્થાધિતાનું કારણ એ છે એને એમ લાગે છે કે આ બધુ મેં મહેનત કરીને પરસેવા ઉતારીને યા ભાગ્યજોગે મળી ગયું છે તે શું બહાર બીજાને હુંટાવી દેવા માટે ? સારું શરીર મળ્યું છે તે શું બીજાઓ માટે મફતનું ઘસી નાખવા માટે ? આમ સ્વાર્થમૂઢતા જ ખડી રહે છે.

(૨) એમ, સ્વાભિમાન-મદ-અહંકાર પણ એવા જ જીવંત રહેવાનું કારણ એ છે કે પોતે ગમે તેવો નપાવટ નિર્ગુણી હોય છતાં માને છે કે મારું ઊંચું મહત્ત્વ છે આ સામાઓ તો રડડસ છે.

(૩) ત્યારે વિલાસી વૃત્તિ સજાગ રહ્યા કરે એમાં નવાઈ નથી; કેમકે અનાદિ મૂઢતાવશ કેવળ કાયા ઈન્દ્રિયોની ઉપલક્ષિયા આનંદની કારમી ભૂખ છે, અને ગમે તેવા તકલાદી પુણ્યથી પણ ભલે ઠીકરા ને એઠવાડ જેવા વિષયો હોય, પણ એ મળી જાય છે. પછી ઉપલક્ષિયા આનંદનો ભૂખારવો વરૂની માફક એના પર તૂટી પડે એ સહજ છે.

(૪) તેમ, ઈર્ષ્યા પાવરધી રહેવાનું કારણ બીજાના દુઃખ ને બીજાની ક્યરામણની તુલનામાં જ પોતાને ઊંચા સુખ અને ઉન્નતિ-જોઈએ છે. તેથી બીજાને ઊંચું હોય એ સહન નથી થતું.

(૫) ત્યારે લોકસંજ્ઞાની પરવશતા એટલા માટે ચાલ્યા કરે છે કે એને એમ લાગે છે કે (૧) જે લોકની વચ્ચે રહીએ છીએ એમાં સારાં ન દેખાઈએ વાહવાહ ન મળે તો જીવતા શું આવડ્યું ? આ એક લોકસંજ્ઞા (૨) તેમ નજરે દેખાતા આટલા બધા લોકો કાંઈ મૂર્ખ છે તે ખોટા રસ્તે જતા હોય ? એ બધા સમજીને જ બધું કરે છે ને સુખી પણ થાય છે. માટે આપણે પણ લોકની સાથે ચાલો, ને જશ લો. આ બીજી લોકસંજ્ઞા.

આમ, પોતાની ચીજ પોતાના માટે તો લેખે લાગી, અને બીજામાં એ જતાં વેડફાઈ ગઈ એવી ગણતરી પર સ્વાર્થમૂઢતા, જાતનાં જ મૂલ્યાંકન પર મદ, ઈન્દ્રિયોના વિષયોની કારમી ભૂખ અને એના, ઉપલક્ષિયા આનંદના જ રસ પર વિલાસ, પરની અધોદશા સાથે પોતાને ઉન્નતિ મળે તો જ મજા, એવી વૃત્તિ પર ઈર્ષ્યા અને લોકની આરાધનાની વૃત્તિ પર લોકસંજ્ઞા જીવનમાં ઝગમગતા રહે છે.

પરંતુ જીવને ત્યાં ભાન નથી કે,

‘આ પાંચે દુર્ગુણ છે. ને એ સડેલા પાયા પર ઊભા છે.

(૧) જે ધન-શરીરાદિ મળ્યા પર સ્વાર્થ ઘેલો બને છે એ નાશવંત છે, કર્મવશ જોતજોતામાં એ ઊડી જવાનો છે. અનંતા પૂર્વજોના એ સાફ થઈ ગયા. તું શી વિસાતમાં છે ? તું ય કર્મ-પરાધીન જીવડો છે એ કર્મ અહીં તારા જીવતાં ય ધન શરીરાદિને બગાડી નાખવા સમર્થ છે. એવી નાશવંત અને કર્મધીન વસ્તુ પર શું એ બુદ્ધિ કરવી કે ‘આ મારું મારા માટે જ છે ? ને બીજામાં જાય તો વેડફાઈ જાય ? અરે ! ખરી રીતે તો તારા ઉપભોગમાં ગયું એ વેડફાયું ને બીજાના કામમાં આવ્યું એ લેખે લાગ્યું કહેવાય. કેમકે બીજાઓ ઠરતાં કુદરતના બદલાના ન્યાયે તને ઠરવાનું મળશે. સ્વભોગથી પુણ્યોપાર્જન નહિ પણ પરોપકારથી જ પુણ્ય ઉપાર્જન થાય, નાશવંતમાંથી એમ અવિનાશી લાભ ઊભો થાય. પણ સ્વાર્થમૂઢને આની ગમ નથી. તેથી શી રીતે એ સ્વાર્થ ગૌણ કરી પરોપકારમાં લાગે ?

(૨) ત્યારે સ્વાભિમાન-મદ-અહંકાર રાખનારને એ ભાન નથી કે ‘તારું શું મહત્ત્વ છે ? તું તો એક કર્મનો અદનો ગુલામ છે. વિકરાળ કાળનો શિકાર છે. દોષ-દુર્ગુણોનો ભંડાર છે. એક નોકર કે ભિખારી પણ તારા કરતાં માનકષાય અને બીજા દાવપેચ વગેરે લાવનારાં કર્મનો એવો ગુલામ નથી; એવો કર્મ ગુલામ તું શાનો મદ કરે ? ગુલામને મદ અહંકાર કરવાનો અધિકાર નથી; કરે તો લાજે.’ મદાંધને અભિમાનીને આ ભાન નથી, તેથી શી રીતે એ નમ્ર નિરભિમાની બની શકે ?

(૩) તેમ વિલાસી એ જોતો નથી કે “આ વિષયોના આનંદ તો ઉપલક્ષિયા છે, માટે તો એમાં પડેલી દુનિયાને રોદણાં ને પોક ચાલુ છે. એ આનંદ સંયોગ-પરિસ્થિતિ-સમય-ભાગ્ય વગેરેની અપેક્ષા પર આધાર રાખનારા છે ને સંયોગાદિને ફરતાં વાર શી ? ત્યાં પછી એને આધીન આનંદ ક્યાં રહેવાનો ? સ્થિર આનંદ તો સંયમમાં છે.” વિલાસીને આ ભાન નહિ તેથી શું કામ વિલાસને મૂકી સંયમમાં આવે ?

(૪) તો, ઈર્ષ્યાથી બળનારાને એ જોવું નથી કે “બીજા દુઃખી નીચા અને ક્યડાયેલા હોય તો જ તારું સુખ એ સુખ, ઉન્નતિ એ ઉન્નતિ, એવું માનવામાં ભીંત ભૂલે છે. એથી તો તને છતાં સુખે ને છતી ઉન્નતિએ શાંતિ નહિ, સંતાપ રહે છે. રાંડ્યો તો રુએ પણ માંડ્યો ય રુએ ? તને મળ્યું છતાંય તારે બળવાનું ? ઠરવાનું નહિ ? ઊલટું બીજાનું સારું બીજાનું ઊંચું જોઈને તું ઠરીશ તો તારો આનંદ શાંતિ વધી જશે માટે માપવું રહેવા દે કે મને બીજા કરતાં વધુ સારું મળ્યું છે ને ? બીજાને નીચું છે ને ? આ અપેક્ષા ખોટી છે. નિર્ભેળ સ્વચ્છ આનંદ નિરપેક્ષતામાં છે” આ ન જુએ એ ઈર્ષ્યા મૂકી ગુણાનુરાગ શી રીતે લાવે ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૯, અંક-૨૩, તા. ૬-૩-૧૯૭૧

(૧૨૮) (લેખાંક-૨)

ત્યારે સર્વજ્ઞ ભગવાનના વચનની આરાધના મૂકી લોકની આરાધનામાં જીવ તણાય છે. ત્યાં એને જોવું નથી કે આ લોક તો અજ્ઞાન છે, એ જે કરે છે જે રસ્તે ચાલ્યા જાય છે એમાં એ ક્યાં સુખી થાય છે ? ક્યાં-શાંતિ અનુભવે છે ? જો એમ હોત તો વાતવાતમાં સંતાપ શાના કરે ? રોદણાં શું કામ રોવત ? કોઈની ચાપલુસી દીનતા ખૂશામત શું કામ કરત ? એ બધું કરે છે એ જ સૂચવે છે કે એમના માર્ગે સુખ-શાંતિ નથી. તેથી ‘ઘણાએ કર્યું તે આપણે કરવું, એ ન્યાય જ ખોટો છે

અનંતજ્ઞાનીએ કહ્યું, તે કરવું એ જ ન્યાય સાચો.

વળી આવાં મૂઢ અજ્ઞાન ૫-૫૦ લોકોનો યશ લઈ લોકોની શાબાશી લઈ તારું ક્યું દાળદર ફિટવાનું છે ? એ શાબાશી આપનાર ક્યાં તને કામમાં આવે છે ? દુઃખમાં તને ક્યા લોક મદદ કરવા આવે છે ? કોણ પડખે ઊભા રહે છે ? ત્યારે એવાની શાબાશી અને જશ લઈ લીધાથી ક્યું પુણ બંધાઈ પરલોકે ઓથ મળે એવી છે ?

આવી પોકળ શાબાશીનો મોહ ન કરતાં અનંતજ્ઞાની સર્વજ્ઞ ભગવાનના વચનની શ્રદ્ધા અને વચન પર મદાર રાખી આગળ વધાય તો અનંતા સિદ્ધ ભગવાનની શાબાશી મળે છે. સિદ્ધ ભગવાનની શાબાશી એટલે એમના કેવળજ્ઞાનમાં આપણું સારું ચિત્ર પડે એ, એ જુએ કે ‘આ આત્મા હવે સુધારો પામતો જાય છે. સારો બનતો જાય છે.’ તો આવી અનંતા સિદ્ધ ભગવાનની શાબાશી શી ખોટી ? એ લાવનાર કોણ ? લોકના રાહે ચાલવાનું નહિ પણ સર્વજ્ઞવચન-મુજબના રાહે ચાલવાનું એ લાવે એ શું ખોટું ?

લોકસંજ્ઞાના રાહે ચાલવામાં તો અનંતાનંત કાળથી લોકમાં જ ભમ્યો, ભટકતો રહ્યો. એમાંથી બહાર નીકળે તો જ લોકોત્તર લોકોત્તમ સિદ્ધ ભગવંતોમાં મળવાનું અને સ્થિર થવાનું આવે. લોકસંજ્ઞાની બહાર નીકળી જવાનું સર્વજ્ઞ ભગવાનના વચનને જ પકડીને વચનનું જ આલંબન રાખીને જીવવાથી થાય.

લોકસંજ્ઞામાં તજાનારને આ કાંઈ જોવું વિચારવું નથી. મોટા ભેજાબાજ ઈન્દ્રભૂતિ-હરિભદ્ર-સ્થૂલભદ્ર વગેરેએ, મોટા વૈભવી કૃષ્ણ વાસુદેવ-સનત્કુમાર ચક્રવર્તી-શાલિભદ્ર વગેરેએ, તથા મહાસતીઓ સુલસા-ચંદનબાળા-મદનરેખા વગેરેએ આ જ કર્યું એ પણ જોવું નથી એને લોકસંજ્ઞા પડતી મૂકી સર્વજ્ઞવચનની પૂઠે લાગી જવાનું ક્યાથી બને ?

આ પાંચે ખરાબી, સ્વાર્થાધતા, અહંત્વ, વિલાસ ઈર્ષ્યા અને લોકસંજ્ઞા-પુણ્યયોગે મળેલા દુન્યવી માલ અને મગજ ઉપર ચાલ્યા કરે છે. દુન્યવી ધન માલની પૂઠે સ્વાર્થમૂઢ બનાય છે, અને અહંત્વ કરાય છે, અનુકૂળ વિષયો પર વિલાસ સુઝે છે, મગજ મન મળવા ઉપર ઈર્ષ્યા અને લોકસંજ્ઞા રખાય છે. પરંતુ અહીં સમજવા જેવું છે કે આ માલ વિષયો-મનમગજ એ બધું જ કર્મનો માલ છે, પુણ્યકર્મની લીલા છે ત્યારે કર્મ એ આત્માના દુશ્મન છે. એટલે સ્વાર્થ-મૂઢતા વગેરે ખરાબીઓ જેના પર પોષાય છે એ બધો કર્મનો યાને દુશ્મનનો માલ કહેવાય; અને દુશ્મનનો માલ તો ઝેર ભર્યો હોય.

સત્યાગ્રહની ચળવળમાં કે આઝાદી મળ્યા પછી એવા કોક આગેવાન દુશ્મનના છૂપા ઝેરના ભોજન ખાઈ ઘસાઈ મર્યા. દુશ્મનના માલ ઝેર મિશ્રિત હોય; તેથી ડાહ્યો માણસ એ દેખાવામાં સારાં પણ જોઈને રાજી ન થાય, અને રાજી થાય તો મરે, કહે છે, લાલબહાદુરશાસ્ત્રીજી આર્યસંસ્કૃતિના હિમાયતી તે તાર્કિક ગયા ત્યારે સામ્યવાદી રસાલો એમની સેવામાં રહેતો; પાછા વળી શક્યા એ ?

દુન્યવી ધન-માલ-વિષયો યાવત્ કાયા અને મન એ બધું દુશ્મન કર્મનો માલ છે. ઝેરમિશ્રિત લાડુ જેવો એ ઝેરભર્યો માલ છે. આ જો લક્ષમાં રહે તો શું એવા ઝેરી માલ પાછળ સ્વાર્થમૂઢ બનાય ? કે પરાર્થરસિક પરોપકારી બનાય ? અહંત્વ કરાય કે નમ્ર અને નિરભિમાની બનાય ? શું વિલાસી બનવાનું ? કે બને તેટલો સંયમ કેળવવાનો ? ઈર્ષ્યાથી સળગતા રહેવાનું ? કે ગુણાનુરાગી અને પ્રમોદ ભાવનાવાળા બન્યા રહેવાનું ? લોકસંજ્ઞામાં તજાવાનું કે સર્વજ્ઞવચનના રાહે ચાલવાનું ? દુશ્મનના ઝેરી માલ મળવા પર શું કરવું ઉચિત છે ?

એટલું વિચારવા જેવું છે કે અહીં આપણે એ ઝેરી માલ પર સ્વાર્થમૂઢ અહંકારી વગેરે બનીએ એમાં કોઈ રોકવા આવનાર નથી, પરંતુ પછી આત્માની અંદરમાં ઝેર પજળ્યા પર દશા કઈ ? કુદરત એ સ્વાર્થમૂઢતાદિનો બદલો કેવો વાળે ? જગતના બનાવો સ્વાર્થાધતા વગેરેના કેવાં ફળ બતાવે છે ?

પુણ્યના માલ એ કર્મ દુશ્મનના માલ ઝેર ભર્યા છે, ઝેર છે એવું જો આબેહુબ થયા કરે, તો ‘એના પર સ્વાર્થમૂઢ વગેરે શું થવું ?’ એમ મનને થાય. અને માનવજીવનમાં વરદાનભૂત પરાર્થવૃત્તિ પરોપકારરસ, નિરભિમાનતા, સંયમ, પરસુખતોષ, અને સર્વજ્ઞવચનશ્રદ્ધા બને તેટલા વધુ ને વધુ પ્રમાણમાં કેળવતા જવાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૯, અંક-૨૪, તા. ૨૭-૩-૧૯૭૧

૧૨૯ દર્શનની બલિહારી સામગ્રીમાં સમ્યગ્દર્શન

(લેખાંક-૧)

સામગ્રીમાં સમ્યગ્ દર્શન એટલે કે સાચું યથાર્થ દર્શન કરતાં આવડે તો માણસના ઘણા દુઃખ ઓછા થઈ જાય, ઘણી સમસ્યાઓ ઊકલી જાય. દર્શનની જ બલિહારી છે. વસ્તુ બનાવને કેવા સ્વરૂપે જોવાય છે એના પર ચિત્તને શાંતિ યા

અશાંતિ સ્ફુર્તિ કે સુસ્તી, ધીરતાં કે અધીરાઈ, સંતોષ યા સંકોચ, ટાઢક કે બળતરા થાય છે.

દા.ત. કોઈ દિલદુઃખનાં સમયે બહારથી મે'માન આવ્યો ત્યાં જો એ જોવાય કે 'લ્યો આ દુઃખ વધારનાર આવ્યા; અહીં તો ચિંતા સંતાપમાં અમે શેકાઈ રહ્યા છીએ, હવે પાછા આમના ખાનપાન-સરભરા સાચવવાની ચિંતા કરો, તો ત્યાં ચિત્તને અશાન્તિ થાય છે. પરંતુ જો એમ જોવાય કે 'વાહ આ ઠીક આવી ગયા આમની સાથે વાતચીત અને આમની સલાહ-સૂચનામાં મારું દિલદુઃખ ઓછું થશે' તો મનને શાંતિ મળે છે.

એમ કોઈ ધર્મનું કાર્ય આવ્યું ત્યાં જો એમ જોવાય કે, 'લ્યો પાછો આ ખર્ચ કરવાનો આવ્યો તો ચિત્તને સુસ્તી ચડે છે; પણ જો એમ જોવાય કે આ પાપખાતામાં મારા પુણ્ય વટાવી મળેલી લક્ષ્મી ઘણી તણાઈ જાય છે, એમાં પુણ્યખાતે જમાં કરાવવાનો પ્રસંગ મળ્યો તો ચિત્તને સ્ફુર્તિનો અનુભવ થાય.

એમ ખબર પડી કે આપણું કોઈ વાંકું બોલે છે, એના પર જો એમ જોવાય કે હું ? આ વાંકું બોલે છે ? તો તો જો એને ન રોકું અગર સાંભળનારાને મારું સારું ને એનું ખરાબ ન સમજાવું તો તો આ મારી વિરુદ્ધ કેટલું ય પ્રચારે, તો ચિત્તને અધીરાઈ વધવાની પણ જો એમ જોવાય કે 'મારું વાંકું બોલે છે, તો એ મારા અશુભ કર્મને ઉદય ભોગવી ક્ષય પામવાનો અવસર મળ્યો, આવો આવો હે અશુભ કર્મો ! અહીં જ ઉદયમાં આવો એટલો મારે કચરો અહીં જ ઓછા થઈ જાય. વળી આવા અશુભની સામે મારે દેવ-ગુરુ-સાધર્મિક વગેરેનું સીધું પ્રશંસાત્મક બોલવાની સૂઝ પડી જેથી પૂર્વ ભવનાં મારા વાંકાં બોલના પરિમાર્જન થાય' આવું જો જોવાય તો ચિત્તને ધીરતા રહે.

એમ, દા.ત. શેઠ તરફથી બીજા કરતાં આપણને માન ઓછું મળ્યું, ત્યાં જો એમ જોવાય કે શેઠનો આ કેવો પક્ષપાત છે ? 'તો મનને ઓછું આવી મન સંકુચિત બનશે. પરંતુ જો એ રીતે જોવાય કે આટલોય આપણો પુણ્યોદય છે કે શેઠ સામું જુએ છે માન આપે છે,' અગર માન નથી આપતા આપણને નથી બોલાવતા, તો સારું થયું કે એમણે મને દેવ-ગુરુ-સાધર્મિકને માન આપવાનું હૈયે બહુમાન વધારવાનું અને ધર્મસ્નેહના બોલ બોલવાનું સૂઝાડ્યું,' તો ચિત્તને સંતોષ થાય. અથવા એમ જોવાય કે મને માન નથી મળતું એ એક રીતે સારું છે કે હું અભિમાનમાં ન તણાઉં, માનના દુન્યવી સુખમાં અંધ બેઝિકર ના બની જાઉં, નહિતર આ માનપાન તો ભગવાનને ભૂલાવી દે'

એમ, રોગ આવ્યો ત્યાં જો એમ જોવાય કે 'આ હવે મારાં કેટલાંય કામ અટકશે,' તો ચિત્તને બળતરા થવાની, રોગના દુઃખ ઉપરાંત દુઃખ વધવાનું. પણ જો એમ જોવાય કે ચાલો આશ્રવ (પાપ વેપાર) ખાતામાંથી આટલી છૂટી મળી. જીવ આમ નહોતો જપતો, તો આમાં ઠરવાનું મળ્યું. 'તો ચિત્તને ટાઢક વળશે. એમ રોગ ઓછો થતાં જોવાય કે 'ચાલો શુભોદયના ચિહ્ન દેખાય છે,' તો ચિત્તને ટાઢક ત્યારે જો 'હજીય રોગ ઊભો છે' એમ જોવાય તો મનને ઓછું આવશે. બળતરા થશે.

બસ, વસ્તુને કે બનાવને કેવી રીતે જુઓ છો એનું કેવું દર્શન કરો છો, એના પર શાંતિ અશાંતિ વગેરે ઊભા થાય છે, દર્શનની બલિહારી છે.

એમ આ માનવભવે જે સગવડ-સામગ્રી મળી છે, એના પણ દર્શનની રીત ઉપર ઉન્નતિ કે અવનતિનો આધાર છે. જો એને સુખની સામગ્રી તરીકે જોઈ તો અવનતિને આમંત્રણ મળે છે. એના બદલે જો એને ધર્મસામગ્રી તરીકે જોવાય તો ઉન્નતિને અવકાશ મળે છે.

દા.ત. મનમાન્યા પૈસા મળ્યાં, ત્યાં જો જોવાય કે 'ચાલો-સારું સુખસાધન મળ્યું, સારા પૈસા મળ્યા,' તો એના પર આર્તધ્યાન અને ષટ્કાય જીવોના આરંભ-સંમારંભમય કાર્યો કરવાના મનોરથ અભિમાન, કૃપણતા, ધર્મમાં ન ખરચાઈ જાય એની તકેદારી વગેરે વગેરે કેટલુંય ઊભુ થશે. એ બધું આત્માની અવનતિરૂપ છે, અવનતિ કરનારું છે.

પણ જો એમ જોવાય કે 'ચાલો આ પૈસા એ ધર્મસામગ્રી સારી મળી, હવે પેટની-કુટુંબની ચિંતા મટી, એટલે દેવદર્શન-પૂજા-સામાયિક, જિનવાણી શ્રવણ વગેરે ધર્મસાધના નિરાંતે થશે, 'તો એ જોવાથી શુભધ્યાન, આરંભથી બચવાના વિચાર દેવ-ગુરુને ભજતાં અભિમાનાદિ કષાયોની મંદતા દાનાદિમાં ઉદારતા, ધર્મમાં સારું ખર્ચવાની ભાવના વગેરે ખીલશે, કેમકે પુણ્યે મળેલાને ધર્મસામગ્રી માની છે.

સારાંશ, અનુકૂળ વસ્તુ કે બનાવને સુખરૂપ યા સુખસામગ્રીરૂપ જોવામાં પતન છે. એ મિથ્યા દર્શન છે; ત્યારે ધર્મસામગ્રી તરીકે જોવામાં ઉત્થાન છે. એ સામગ્રીમાં સમ્યગ્દર્શન છે.

૧૩૦ (લેખાંક-૨)

ગત લેખમાં એ જોયું કે મળેલી અહીં સામગ્રીને જો સુખસાધન તરીકે જોઈએ છીએ તો પછી એના પર અનેક દોષો દુષ્કૃત્યો ઊભા થાય છે; ત્યારે જો એને ધર્મસાધન તરીકે જોઈએ તો એ જ સામગ્રી પર આત્મહિત સાધવાનું બને છે. આ હકિકતને જુદા જુદા દૃષ્ટાન્તથી જોઈએ, જેથી ક્યાં શું કર્તવ્ય છે એ સમજાય.

પહેલા નંબરમાં, વિશ્વમાં દેખાતા નાના મોટા અનેકાનેક પ્રાણીઓની વચ્ચે આપણને શ્રેષ્ઠ કોટિનો માનવ-અવતાર મળ્યો છે, એને જો સુખનું સાધન મળ્યું સમજવામાં આવે, તો એ જ રુંડા અવતાર પર કેટેકટલા કુડાં કામ થાય છે, કૂડી બુદ્ધિ ધરાય છે, કૂડો દોષકચરો સંઘર્ષે જવાય છે. આજે દેખાય છે કે મનુષ્યો બીજા પ્રાણીઓ કરતાં વિશિષ્ટ સ્વાધીનતા-બુદ્ધિ-સામર્થ્ય-આવડત પર જીવોની બેફામ હિંસા કરી રહ્યા છે, અનીતિ-અત્યાચાર આચરી રહ્યા છે, દુરાચારની નવનવી રીતરસમો ફેલાવી રહ્યા છે, એમ, માણસના મનને થાય છે કે હું મનુષ્ય છું તે શું જનાવરની જેમ અનાજ કે શાકભાજી સીધી ખાઈ જાઉં? હું તો એની સુંદર વાનીઓ કરીને ખાઉં, તાત્પર્ય, વિષયો કેળવીને સંસ્કારીને રૂડા બનાવીને ભોગવવામાં મનુષ્યપણાની વડાઈ દેખાય છે.

ખરી રીતે મનુષ્યપણું-માનવભવ આવા સુખોનું સાધન નહિ, પણ એક યા બીજી ધર્મ-આરાધનાનું જ સાધન દેખાયા કરવું જોઈએ જેથી અયોગ્ય કોટિના કે વધુ પડતા સુખોને બદલે સુંદર સદાચારો અને સંયમન-નિયમનોની લગની વિચારણા ઉદ્દમ બની રહે.

એમ પાંચે ઈન્દ્રિયો સારી મળી તે સુખસાધન તરીકે નહિ પણ સુકૃત અને સંયમના સાધન તરીકે દેખાયા કરે દા.ત. આંખ મળી એ પરસ્ત્રી જોવા કે સ્વસ્ત્રીના ય અંગોપાંગ જોવા માટે નહિ, કિન્તુ ધરાર એ નજર સામે આવે છતાં ય એને ન જોવાનો સંયમ કેળવવા માટે હોવાનું લાગ્યા કરે. અંધમાણસને આ સંયમ શો રાખવાનો? આંખ છે તો જ સંયમન કેળવી શકાય. એમ છાપાં, રેડિયો, ફેન્સી પ્લાસ્ટિક બનાવટો, મોટર, પિક્ચરો વગેરે ઘણું સામે આવે પણ ઈન્દ્રિયોને એમાં ન જોડવાના સંયમનની આરાધના કરવા મળી છે એમ લાગ્યા કરે; સુકૃતો આરાધવા મળી હોવાનું લાગ્યા કરે.

આંખ સારી મળી તો તે પરમાત્માના તીર્થો અને સદ્ગુરુઓના દર્શન,

શાસ્ત્રવાંચન, ચાલતાં ફરતાં જીવ ન મરે એની જતના તથા ભક્ષ્યાભક્ષ્ય આદિના વિવેક કરવાનું સારું સાધન મળી એમ લાગ્યા કરે; એટલે એવાં સુકૃત સાધવાનું મુખ્ય બની રહે.

જીભ સારી મળી તો તે અભક્ષ્ય યા સુંદર રસો આરોગવાનું સાધન નહિ, તેમ નિંદા અસત્ય ઈર્ષ્યાળું કે પરને દુઃખદાયી યા પાપવચન બોલવા માટે નહિ, પરંતુ રસ-આહારના સંયમનનું સાધન મળી, તથા સારાં સ્તોત્ર સ્તવન સજ્જાય બોલવાનું સત્ય, ગુણાનુવાદકારી અને અનેકવિધ ધર્મવચન બોલવાનું સાધન મળી.

આવું બીજી ઈન્દ્રિયોમાં પણ લાગ્યા કરે. એમ પૈસાટકા-માલમિલકત સુખનાં નહિ પણ સુકૃતનાં સાધન તરીકે દેખાયા કરે. દા.ત. મોટર મળી તો પાપ-આશ્રવો સેવવા નહિ, પણ મંદિરો તીર્થોની ફરસના માટે મળી, સંઘસેવાના કાર્ય કરવા માટે મળી, મોટર વિનાના સાધર્મિકોની કોઈ અગવડ ટાળવા સારું મળી, એમ દેખાયા કરે.

એમ, મન સારું મળ્યું, બુદ્ધિ શક્તિ સારી મળી તો તે કચરાપટ્ટી વિચારો કરવા માટે નહિ, કોધાદિ કષાયો અને કાળી લેશ્યામાં ચડવા માટે નહિ, કે આરંભસમારંભ-જુઠ-અનીતિના યા આહાર-વિષય-પરિગ્રહ પાપોના વિચાર કરવા માટે નહિ, કિન્તુ નક્કર તત્ત્વવિચારણા, દયા-સત્ય-મૈત્રી આદિ ગુણોના મનોરથ, ક્ષમા-મૃદુતા-લઘુતા વગેરે ધર્મના ચિંતન કરવા માટે મળ્યાનું ડગલે પગલે લાગ્યા કરે.

એમ, કોઈ પ્રતિકૂલ વસ્તુ આવી ગઈ, કે પ્રતિકૂળ કાંઈ બન્યું, તો દેખાય કે આ મારી ધીરજ માપવાનું સમતા કેળવવાનું સાધન આવ્યું. દુઃખ રોગ-આપત્તિ આવી તો એ દુઃખસાધન નહિ પણ કર્મક્ષયનું સાધન લાગે. મનને એમ લાગે કે આમ તો કાંઈ કર્મ ખપાવવા માટે હું દુઃખ કષ્ટ વહોરવા જતો નથી, પણ જો આ આવી જ પડ્યું છે, તો તે એટલાં પાપ કર્મ ખપાવવા માટેનું સાધન છે, સત્ત્વ કેળવવા-ખીલવવાનું સુંદર સાધન છે; એટલા આશ્રવસેવનની દોડધામ અને રાગ-આસક્તિ વગેરેની અસ્ખલિત ધારા અટકાવવાનું સાધન મળ્યું.

સારાંશ, અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ સંયોગ સામગ્રી સંયમન-સુકૃત-સત્પ્રવૃત્તિનાં સાધન તરીકે દેખાયા કરવી જોઈએ.

૧૩૧ ક્રોધાદિ ૪ કષાયના ત્યાગ માટે વિચારણા

(૧) ક્રોધના ઉદયનો નિરોધ અને ઉદીર્ણ ક્રોધનું નિષ્ફળ કરણ એ વિચારણા ભાવના કરવાથી થાય, કે (૧) જીવ ! ધ્યાન રાખજે. આ બહારનું બગડ્યું છે કે બગડશે, તે તો તારા પોતાનાં અશુભ કર્મના લીધે; પરંતુ હવે તું ક્રોધ કરીને તારા આત્માના પરલોકનું ન બગાડીશ. પેલું તારા હાથમાં નથી, આ તારા હાથની વાત છે. (૨) ક્રોધ કરવાથી સામાનો ક્રોધ વધી આગ સળગે છે; એમાં નુકશાન વધે છે. (૩) ‘સવ્યે જીવા કમ્મવસ’ એ હિસાબે સામો જીવ બિચારો કર્મને પરાધીન છે. એના પર ગુસ્સો શો કરવો ? એ તો દયાપાત્ર છે, માટે એની કડ્ડણા ચિંતવવા જેવી છે, એના પર ગુસ્સો કરવા જેવો નહિ; કેમકે આમેય અજુગતું આચરવાથી કર્મનો માર ખાવાનો છે, તો એના પર વળી વધુ જુલમ શો કરવો ? (૪) મારે બહારનું બગડ્યું એ તો પરનું બગડ્યું, મારા આત્માનું કશું બગડ્યું નથી. એની પુણ્યાઈ, એનો ધર્મ અને એની સત્તાગત અનંત જ્ઞાનાદિ-સમૃદ્ધિ તો જે છે તે જ છે, એમાં સામો કાંઈ બગાડી શકતો નથી. પછી ક્રોધ શા સારું કરવો ? (૫) ક્રોધ કરવાથી મહાવીર પ્રભુના સંતાનપણાને કલંક લાગે છે, (૬) અણમોલ જિન શાસન પામેલું એણે જાય છે, (૭) આજ સુધી સેવેલા-ધર્મની સમજ ઘવાય છે. (૮) મારા કરતાં સો-હજાર લાખગુણી આપદામાં મહાપુરુષોએ ક્રોધ નથી કર્યો, મહાવીર પ્રભુના કાનમાં ખીલા ઠોકાયા; સુકોશલ મુનિને વાઘણે ફાડી ખાધા; ગજસુકુમાળના માથે સગડી મૂકાઈ છતાં એમણે લેશ માત્ર ગુસ્સો નથી કર્યો. (૯) અનંતકાળથી અનેક બીજા ભવમાં ક્રોધને ક્રોધની સંજ્ઞાને પુષ્ટ કરવાનું કર્યું છે, પણ હવે આ ઊંચા માનવભવમાં ય ફરી એને પુષ્ટ કરવાનું કરીશ તો પછી એનું શોષણ કરવાનું, એનામાં દ્વાસ કરવાનું, ઘસારો કરવાનું ક્યાં ભવમાં અને ક્યારે કરીશ ? (૧૦) ક્રોધથી ચંડકોશિયા જીવ સાધુની જેમ ભવોની પરંપરા ચાલશે એ કેમ પોષાય ? (૧૧) ક્રોધથી મન તામસી બને છે, સત્વ ગુમાવી નિઃસત્ત્વ બને છે, અને તામસભાવની બીજા શુભ ભાવો પર ખરાબ અસર પડે છે. તેમજ અહીં સત્ત્વ હણાયથી મહા સુકૃતના-ગુણસ્થાનક વૃદ્ધિના, તથા ક્ષપકશ્રેણિદાયી પરમસત્ત્વથી જનિત અપૂર્વ-કરણ-મહાસમાધિના પાયાભૂત સત્ત્વ પર ઘા પડે છે. (૧૨) ક્રોધ કરવાં જતાં ઔદયિકભાવ યાને મોહની આજ્ઞા પાળવા-પોષવાનું થાય, ત્યારે ક્રોધને

અટકાવવાથી સુંદર ક્ષાયોપશમિક ભાવ યાને જિનની આજ્ઞા પાળવાનો લાભ મળે છે...’વગેરે વિચારવાથી અને દિલમાં ભાવિત કરવાથી, ક્રોધના ઉદયને રોકી શકાય. વળી (૧૩) સામાએ કઠોર શબ્દ જ કહ્યો ને ? ગાળ તો નથી દીધી ને ? ગાળ દીધી, તો બીજું તો કાંઈ બગાડ્યું નથી ને ? બગાડ્યું છે, પણ પ્રહાર તો નથી કર્યો ને ? પ્રહાર કર્યો, પરંતુ મને મારી તો નથી નાખ્યો ને ? મારી નાખે છે, પણ મારી અંતરની ધર્મ પરિણતિનો નાશ તો નથી જ કરી શકતો. એ તો હું જાતે જ નાશ કરું તો જ થાય, બાકી કોઈની એનો નાશ કરવાની તાકાત નથી, અને એ સલામત છે પછી મારું વાસ્તવિક કશું બગડતું નથી. તો મારે શા સારું સામા પર ગુસ્સો કરવો ? એમ કહી અંતરમાં ભભૂકેલા ક્રોધને નિષ્ફળ કરાય.

(૨) એમ, માન કષાયને રોકવા ઉપરોક્તમાંથી કેટલીય વિચારણા કામ લાગે. ઉપરાંત એ વિચારાય કે (૧) અનંતજ્ઞાન, મહાન અવધિજ્ઞાન કે ૧૪ પૂર્વશ્રુત-જ્ઞાન, તથા મહાપુણ્યાઈ મહાશક્તિ ધરનારાઓએ કે મહાસુકૃત કરનારાઓએ પણ અભિમાન નથી કર્યો તો હું શાના પર માન કરું ? (૨) અનંતા કર્મોથી દબાયેલા ગુલામ એવા મારે ક્યાં મોઢે અભિમાન કરવા ? (૩) મેં ક્યા એવા મહા સુકૃત મહા પરોપકાર કર્યો છે ? ક્યા એવા મહાન ગુણો મેળવ્યા છે ? કંઈ મહાતપ-સંયમની સાધના કરી છે ? મેં મનોવૃત્તિ પર ક્યો વિજય મેળવ્યો છે કે હું અભિમાન કરું ? (૪) અભિમાન જો બાહ્ય વૈભવ સત્તા-સન્માન આદિ પર થાય છે, તો વિચારવું કે ચક્રવર્તીની આગળ એ શી વિસાતમાં છે ?’ અને જો આંતરિકજ્ઞાન-તપ-વગેરે ઉપર થવા જાય છે, તો વિચારાય એ પૂર્વે પુરુષોની જ્ઞાન સમૃદ્ધિ-તપ સમૃદ્ધિ આગળ શી વિસાતમાં છે કે હું અભિમાન કરું. (૫) રાજા રાવણની જેમ અભિમાનથી અંતે પછડાવવાનું થાય છે. એના કરતા માન ન કરવામાં શોભા અને શાંતિ રહે છે... વગેરે વિચારી માન-મદ-અહકારને રોકવા. મનમાં માન ઊઠ્યું હોય તો ય એને સફળ ન થવા દેવું એના પર ભવા યદે, અભિમાનના શબ્દ બોલાય, સામાનો તિરસ્કાર નિંદા થાય, જાત વડાઈ થાય, મુખ મુદ્રા અને ચાલ વગેરે માનભરી બને, ઈત્યાદિ ફળ ન બેસવા દેવું. એમ ઉદય પામેલા માનને નિષ્ફળ કરાય.

(૩) માયાના ઉદયને રોકવા ઉપરોક્તમાંની કેટલીક વિચારણા ઉપરાંત એ વિચારવું કે, (૧) માયા તો સંસારની ભવોની માતા છે તેથી માતાની જેમ મારા ભવોને જન્મ આપશે તેમ મારા દોષોને પોષશે, (૨) માયા સેવવામાં પાછળ પસ્તાવો થવાનું ઓછું બને છે. તેથી એમાં સમ્યકત્વનો નાશ થાય છે. (૩)

૧૩૨ ‘ધ્યાનશતક’ શાસ્ત્રપરિચય અને ધ્યાનનું મહત્વ

માયાથી સંગા-સ્નેહી વગેરે પોતાના જ માણસોનો વિશ્વાસ પ્રેમ ગુમાવવાનું થાય છે. તેમ લોક-વિશ્વાસ પણ ગુમાવાય છે. (૪) માયાને લીધે સ્ત્રીવેદ કે તિર્યચ ગતિ ઉપાર્જઈ નીચે ગબડવું પડે છે. (૫) મહાશક્તિ સંપન્નોએ પણ માયાથી આપદા નથી રોકી બચાવ નથી કર્યા તો હું શા માટે માયા કરું ? એથી મને શો બહુ મોટો બચાવ મળવાનો લાભ મળવાનો હતો ? (૬) માયા એ દારૂ જેવું વ્યસન છે, કરતાં કરતાં વધે છે... વગેરે વિચારી માયાને અને માયાના ફળરૂપ બાહ્ય તેવા માયાવી બોલચાલને અટકાવી શકાય.

(૪) લોભ કષાયના ત્યાગ માટે ઉપરોક્તમાંની કેટલીક વિચારણા કરવાં ઉપરાંત વિચારાય કે (૧) લોભ એ રાગ-મમતા-તૃષ્ણા-લાલસા-આકર્ષણ-આસક્તિ લંપટતા વગેરેમાંનાં કોઈ પણ રૂપે જાગે છે, રહે છે, ને એ આત્માનો શુદ્ધ ગુણ નહિ પણ વિકાર છે, રોગ છે, ઉપાધિ છે, વળગાડ છે, એ શા માટે વહોરું ? (૨) અનંતા કાળથી મૂળપાયામાં આ લોભના રૂપક પર જ અનેકાનેક દોષો પોષાતા આ સંસાર લાંબો લયક ચાલ્યો છે. એવાને ઓળખ્યા પછી આવકાર શા ? (૩) ‘ઈચ્છા હું આગાસ સમ અણંતા’ લોભનો પાર નથી લોભનો ખાડો પૂરવા જાય તેમ વધે છે. ઊંડો થતો જાય છે. (૪) બાહ્યના કરવા જતાં એનું મૂલ્યાંકન થઈ પોતાના આત્માનું મૂલ્ય ઓછું આંકવાનું થાય છે. મનને આત્મા કરતાં જડનું મહત્ત્વ વધુ લાગે છે. આત્માનું મહત્ત્વ ઓછું અંકાયાથી એના હિતનો વિચાર ગૌણ બની જાય છે. (૫) ‘સર્વ ગુણ વિનાશક લોભ:’, લોભ એ સર્વ ગુણોનો નાશક બને છે (૬) ‘પાપનો બાપ લોભ’ના લીધે આરંભ સમારંભ જુઠ યોરી વગેરે કેટલાય પાપ આચરવા પડે છે...ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ વિચારવા ભાવવાથી લોભના ઉદયને રોકી શકાય તેમ અંતરમાં ઉદય પામેલ લોભને નિષ્ફળ કરવા માટે એની લાંબી વિચારણા ન કરાય, તેમ વાણી અને કાયા તથા ઈન્દ્રિયોની લોભ-રાગ વશ થતી પ્રવૃત્તિ અટકાવાય.

આ રીતે ક્રોધ-માન-માયા-લોભનો ઉદય નિરોધ અને નિષ્ફળીકરણરૂપે ત્યાગ કરવામાં આવે એ જ ક્ષમા મુદ્દતા ઋજુતા-મુક્તિ. (આમાં ઈર્ષ્યા-ભય-અસહિષ્ણુતા-દ્વેષ-હર્ષ ખેદ વગેરે દોષોનો ત્યાગ કરવાનું પણ સમજી લેવાનું) એમ ક્ષમાદિના અભ્યાસમાં આગળ વધતાં એ સિદ્ધ થાય ત્યારે એ શુકલધ્યાન માટે આલંબનરૂપ બને છે. ક્ષમાદિમાં સ્થિર રહેવાથી એના આલંબને શુકલધ્યાનમાં ચઢી શકાય છે, કેમકે આ ધ્યાન સૂક્ષ્મ પદાર્થના બહુ સ્થિર ચિહ્ન રૂપ છે. એ જો ક્ષમાદિની સ્થિરતા ન હોય અર્થાત્ ક્રોધાદિના સયોટ દંઢ ત્યાગ ન હોય, તો ક્રોધાદિના ઊઠવાથી ટકી શકે નહિ. માટે એના સંપૂર્ણ ત્યાગના પ્રયત્ન જરૂરી છે.

જીવનમાં મન ઘણું કામ કરે છે. અનાદિ સંસ્કારોમાં વૃદ્ધિ કે હાસ અને ભવાતંરો માટે સારા નરસા સંસ્કારોનો વારસો મન તૈયાર કરે છે. સુખદુઃખ મોટાભાગે મનની કલ્પના પર જીવે છે, શુભ-અશુભ કર્મબંધ કે કર્મક્ષય મનના આધારે થાય છે. મોક્ષમાર્ગનો પ્રારંભ મનની સ્વચ્છ દૃષ્ટિથી શરૂ થાય છે. ધર્મનો આધાર મનના ઉપયોગ પર છે. બીજાઓ સાથેના વ્યવહારમાં આપણું મન જો ભારે, તો મુશ્કેલી લાગે, ને મન જો ફોરું તો ભલું ભલું લાગે છે. મન અનુકૂળને પ્રતિકૂળ લગાડે ને પ્રતિકૂળને અનુકૂળ લગાડે છે...આમ મનનું કાર્યક્ષેત્ર મોટું છે.

આ મન કેવા વલણ વિકલ્પો અને ધ્યાનમાં ચડે તો કુસંસ્કારોની વૃદ્ધિ અને વારસાની તૈયારી થાય દુઃખ જ દુઃખ લાગે, પાપ કર્મબંધ ને પુણ્યનાશ થાય, ભારે ધર્મકષ્ટ વેઠવા છતાં મોક્ષમાર્ગમાં સ્થાન નહિ, ધર્મક્રિયામાં છતાં ધર્મ નહિ, બીજાઓ સાથેના વ્યવહારમાં મુશ્કેલીનો અનુભવ થાય, અને વાતે વાતે પ્રતિકૂળતાનો અનુભવ થયા કરે; વાતે વાતે મનને ઓછું આવ્યા કરે, એથી ઊલટું મન કેવા વલણ-વિકલ્પો-ધ્યાનમાં ચડવાથી કુસંસ્કારનાશ-સુસંસ્કારવડતર થાય, પાપનાશ-પુણ્યવૃદ્ધિ નીપજે, મોક્ષમાર્ગમાં સ્થાન મળે, આંતર ધર્મપરિણતિ નક્કી થાય, બીજાઓ સાથેના વ્યવહારમાં સૌ સારાનો અનુભવ અને પ્રતિકૂળતામાં પણ અનુકૂળતાનો અનુભવ થાય, ‘વાતે વાતે સ્ફુર્તિ તૃપ્તિ રહ્યા કરે...આ જાણવાની બહુ જરૂર છે.

માણસ તો આનો ઝીણવટથી જાણકાર બની જાય અને એ પ્રમાણે મનને સારા વલણ-વિકલ્પ ધ્યાનમાં જ રાખે તો કર્મયોગે મળેલા નરકાગાર જેવા પણ સંયોગોમાં સ્વર્ગીય આનંદ-મસ્તી અનુભવી શકે; નહિતર સારા સંયોગો છતાં રોદણાં-શોક-સંતાપમાં સળગવાનું થાય. આ જાણકારી માટે ‘ધ્યાનશતક’ શાસ્ત્ર એક અતિ ઉત્તમ સાધન છે. એ પૂર્વધર મહર્ષિ વિશેષાવશ્યકભાષ્યાદિ રચયિતા આચાર્ય ભગવંત શ્રી જિનભદ્રગણી ક્ષમાશ્રમણ મહારાજની કૃતિ છે.

૧૦૫ ગાથાના ‘ધ્યાનશતક’ શાસ્ત્રમાં મનની અવસ્થાઓ સ્વરૂપ અને પ્રકારો, શુભ-અશુભ ધ્યાનનાં લક્ષણ, લિંગ, લેશ્યા, ફળ, અશુભ ધ્યાનની ભયંકરતા, શુભ ધ્યાનની ભૂમિકા સર્જવાની ઉપાયભૂત સાધનાઓ, શુભ ધ્યાનને યોગ્ય દેશ-કાળ-મુદ્રા, ધ્યાન લાગવાને અનુકૂળ આલંબનો, શુભ ધ્યાનના વિષયો (ધ્યેય) નો વિસ્તાર

અને અધિકારી, શુભ ધ્યાન અટકતાં જરૂરી ચિંતન (અનુપ્રેક્ષા)...ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ ભરચક વિષયો ભરેલા છે.

આ પ્રાકૃત શાસ્ત્રના સંક્ષિપ્ત, નિર્દેશોને સંસ્કૃત ટીકામાં સમર્થ શાસ્ત્રકાર આચાર્ય પુરંદર શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે સારાં સ્પષ્ટ કર્યા છે, કહેવાય કે ગ્રન્થરૂપી ફિલ્મનું એમણે ટીકારૂપી એન્લાઈમન્ટ કર્યું છે. એ વિના તો મૂળના શબ્દસંક્ષેપમાંથી અર્થવિસ્તાર સમજવો કઠિન હતો. આ ટીકાનો સહારો લઈ ગુજરાતી ભાષામાં અનભિજ્ઞ જીવોને સમજાય એ રીતે આ વિવેચન આલેખવામાં આવ્યું છે. એમાં ઉપર્યુક્ત વિષયોને સમજાવતાં જીવન-ઉપયોગી અનેક પદાર્થનું નિરૂપણ કરાયું છે. જેવું કે,-

આર્તધ્યાનના વિવેચનમાં, જીવના ઉપયોગમાં આવતી ૮ પુદ્ગલવર્ગણા, આર્તધ્યાનના દાખલા, ભૂત-ભવિષ્યનું પણ આર્તધ્યાન, દિનભરના આર્તધ્યાનના પ્રસંગો, સુખ એ સુખાભાસ, વેદના વખતે આર્તધ્યાન રોકવાના ઉપાય, જીવન જીવતાં ૪ સાવધાની. ઔષધ કરતાં રાખવા યોગ્ય શુભ ઉદ્દેશો, તપ-સંયમથી સાંસારિક દુઃખનો નાશ કેવી રીતે? મોક્ષની ઈચ્છાથી ચિત્તવિશુદ્ધિ કેમ? આર્તધ્યાનનાં બાહ્ય લક્ષણોનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ, એથી વર્તમાન જીવન કેટલું પામર કંગાળ છે એનું ચિત્રામણ; એકંદરે આ બધું જાણીને ખ્યાલ આવે છે કે જીવન ક્યાં ક્યાં કેવા કેવા જ્ઞાત-અજ્ઞાત ભરચક આર્તધ્યાન પર ચાલે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૯, અંક-૨૮, તા. ૨૪-૪-૧૯૭૧

૧૩૩ સંયમ-બ્રહ્મચર્ય માટે ખાતા વહેંચી લો

સ્વતંત્ર આત્મતત્ત્વને માનનાર સમજે છે કે આત્માનું સ્વરૂપ જડ પૌદ્ગલિક પદાર્થના સ્વરૂપ કરતાં તદ્દન જુદી જાતનું છે. આત્માના સ્વરૂપમાં શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શન યાને જ્ઞેય વસ્તુને માત્ર જોવી જાણવી એટલું જ છે. દર્પણની માફક જ્ઞાનમાં વસ્તુનું પ્રતિબિંબ પડે એટલું માત્ર; બાકી રાગ-દ્વેષ હિંસા પરિગ્રહાદિ નહિ. દર્પણમાં એના પર ફૂલહાર ચડાવનાર સામે આવે, કે એને તોડનાર ધોકો લઈ સામે આવે તો દર્પણ એનું પ્રતિબિંબ દેખાડે છે. પરંતુ ક્યાં રાગ દ્વેષ કે નાર્યંકુદ યા હિંસાદિ તોફાન કરે છે ?

જો આપણે આત્માનું આ સ્વતંત્ર શુદ્ધ જ્ઞાન સ્વરૂપ નિશ્ચિતપણે માનનારા ઈએ તો જડના સ્વતંત્ર સારા શબ્દ-રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ સ્વરૂપ પર આકર્ષવાની કે

નરસા પ્રત્યે નાક મચકોડવાની શી જરૂર ? જડ ઈન્દ્રિયોને એ શાતા-અશાતા આપે એમાં આત્માએ લહેવાઈ જવાનું શું કામ ? શી ખુશી-નાખુશી માનવી ? આપણે તો ઈન્દ્રિયોને કહી શકીએ કે “તું જડ; તને જડ શબ્દ-રૂપ-રસ વગેરેથી શાતા-અશાતા ઠંડક-ઉકળાટ લાગે એમાં રાગ-દ્વેષ કરી મારું શું ભલુ થયું ? મારે ને તમો જડને ક્યાં મેળ છે ? મારું ખાતું સ્વતંત્ર છે, તમારું સ્વતંત્ર છે તેથી મારે તમને એવા સારા વિષયો મેળવી આપવાની કે નરસા આવેલાથી ગભરાવાની વેઠ કરવાની શી જરૂર ?”

આ ભાવના ખૂબ અને ઊંડા વારંવારના ચિંતનથી આત્મસાત્ કરવાનું કરીએ, તો જડ પદાર્થ પ્રત્યે અને ઈન્દ્રિયો પ્રત્યે એક પ્રકારની નફરત, ઉદાસીનભાવ અલિપ્તભાવ ઊભો થાય છે. પછી દા.ત. મોટી રૂપસુંદરી કે ખાવાની ચીજ સામે આવે છતાં અંતરમાં ચોખ્ખો હિસાબ તરવરે કે મારાથી તદ્દન જુદા સ્વરૂપની ઈન્દ્રિયોના તર્પણ કરવાની જરૂર નથી હું તો શુદ્ધ જ્ઞાનાદિમય સ્વરૂપવાળો; માટે એ જડ રૂપ-રસમાં માથું મારવાનું હોય નહિ.” આ હાર્દિક ભાવનાથી એ રૂપસુંદરી આદિથી અલિપ્ત રહેવાય; કામના વિકાર દબાવાય. મનને ઝટ થાય કે “સ્પર્શનિન્દ્રિયના ગિલગિલિયામાં હું શું કામ પડું ? મારું સ્વરૂપ શુદ્ધ જ્ઞાનાદિ કરવાનું એટલે કે નિર્વિકાર રહી માત્ર વસ્તુ જાણવાનું. શું કામ ઈન્દ્રિયોની ખણજ માથે વહોરી મારે દુબળા પડવું ? મારે વિહ્વળ વિકારી થવું ? શા માટે મારે વિષયસંગ્રહ-વિષયસંપર્કની ચેષ્ટા કરવી ?

બ્રહ્મચર્યના પાલન માટે અને પરસ્ત્રી કે સ્વસ્ત્રીનાં રાગભર્યા દર્શનથી દૂર રહેવા સારું આ વિચારણાને દિલમાં ખૂબ ભાવિત કરવી જોઈએ, એથી ગમતા રસ ગીત વગેરે વિષયોથી પણ અલિપ્ત રહેવા બળ મળે છે.

આટલું ધ્યાનમાં રહે કે આત્માને જડથી તદ્દન જુદા સ્વરૂપવાળો અને જડને આત્માથી બિલકુલ જુદા સ્વરૂપવાળું વારંવાર ચિંતવ્યા કરવું પડે; અને જ્યારે ઈન્દ્રિયોની સામે કે વિચારણામાં જડ વિષયોનું આક્રમણ થાય પ્રવેશ થાય, ત્યારે ત્યારે વિશેષે કરીને ઉપરોક્ત ભાવના દિલમાં સ્ફુર્યા કરવી જોઈએ. એનું કારણ એ છે કે અનંતાનંત કાળથી ભૂલા પડેલા અને મોહ-અજ્ઞાનના અંધારામાં આથડતા તથા જડ-વિષયોથી અનંત વાર લહેવાઈ રહેનારા આત્માને એના એટલા બધા ગાઢ સંસ્કાર છે, કે અહીં ચેતન-જડના સ્વતંત્ર જુદા જ ખાતા-હિસાબની જરા જેવી ભાવના વિસારે પડી કે તરત આ અનાદિરૂઢ સંસ્કારો પાવરધા બનવા અને તોફાન જમાવવા તૈયાર જ છે, આત્માને ભૂલો પાડી વિષયમૂઢ બનાવતાં વાર નહિ. એટલે જ ઉપરોક્ત ભાવના સતત જાગતી રાખવાની જરૂર છે. એ જો રહે તો જડ વિષયો મુઆ પડ્યા છે. આત્મા ઘણા ઘણા ઈષ્ટવિષયના સંપર્કથી બચી શકે.

કેટલાક અજ્ઞાનતાથી એવું સમજે છે કે 'યુવાની પછી કામભોગ ન કરવામાં આવે તો તેથી નુકસાન થાય છે, શરીર બગડે છે, મન બગડે છે. વિષયભોગની તો સહજ લાગણી છે' પરંતુ આ સમજ ખોટી છે; એ આત્મા અને જડ ઈદ્રિયવિષયોના તદ્દન જુદાં સ્વરૂપ નહિ વિચારવાના લીધે છે. બંનેના સ્વરૂપનું મિશ્રણ શંભુમેળો કર્યા કરવાના હિસાબે ખોટી સમજમાં તણાવાનું થાય છે. નહિતર આત્માના સ્વરૂપની તદ્દન જુદાઈ વિચાર્યા કરવાથી અને એને દિલ પર લેવાથી આ ભ્રમણા ન ઊભી રહે. જેવી રીતે દા.ત. કોઈ આલીશાન બંગલો કે મોટર નજર સામે આવે તો એને ધારી ધારીને ન જોવામાં કે ન ખુશી થવામાં આત્માને યા દેહને કશું નુકસાન નથી. એમ મીઠો ખાદ્ય પદાર્થ નજર સામે આવ્યો છતાં એ ન ખાવાથી આત્માને કાંઈ નુકસાન કે કરમાવાનું હોતું નથી. શરીરના પોષણ ટકાવ માટે જેમ ભોજન જરૂરી છે, એમ એ રૂપાળા દર્શન-સ્પર્શન જરૂરી નથી. નહિતર આઠ દિવસ ભૂખ્યા રહેતાં શરીર દુબળું પડે એમ પત્ની સુવાવડમાં ગઈ ને દિવસો સુધી એમ જ સ્પર્શન ન મળ્યાં તો કાયા કેમ દુબળી નથી પડતી ? ઊલટું રૂપાળો તગડો બાબો જોઈ જોઈ લોહી વધે છે તે કેમ બને ?

તાત્પર્ય, સંયમ-બ્રહ્મચર્ય એ તો માનવ જીવનમાં અલંકાર છે સ્વાસ્થ્ય છે નીરોગિતા છે, સત્ત્વ વિકાસ છે. આ ઉત્તમ જીવનમાં આનો ઉત્તમ લાભ ન ગુમાવવા માટે બળ કેળવવા આત્મા અને જડનાં ખાતા વહેંચી લેવા જોઈએ.

(૧) આત્માના ખાતામાં શુદ્ધ-જ્ઞાન-દર્શન, નિર્વિકારપણે માત્ર જોવા-જાણવાનું; અને (૨) જડના ખાતામાં શબ્દ-રૂપ-રસાદિ. પછી આત્માએ જડના ખાતાં ને કારભાર પોતાના માથે લેવાની, ને એમાં સંડોવાવાની જરૂર નહિ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૯, અંક-૨૮, તા. ૧-૫-૧૯૭૧

૧૩૪ દુઃખનાં રોદણાં કેમ અટકે ?

આજના દેશકાળમાં ઊભી થયેલી પરિસ્થિતિમાં અજ્ઞાનતાએ મોટા ભાગના માનવોને રોતા બનાવ્યા છે. એક મનુષ્ય બીજાને મળે છે ત્યારે બંનેને કાંઈ ને કાંઈ રોદણું ગાવાનું હોય છે, અરસપરસ કોઈ ને કોઈ ફરિયાદ નોંધાવવાની, આ અમુક બગડી ગયું ને અમુક ખરાબ થઈ રહ્યું છે, એવી પોક મૂકવાની હોય છે... કાં તો પોતાના શરીરની યા કુટુંબની કે મકાન વગેરેની માંડશે, અથવા સમાજમાં ફલાણા ને ઢીંકણાના રોફની રોષની કૃપણતા વગેરે માંડશે; યા તો એ રોશે કે વખત કેટલો ખરાબ આવ્યો ? કેટલી સજજડ મોંઘવારી ? અમલદારો કેટલા લાંચખાઉ ? કેવા

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૨૭૩

હજારો-લાખો રૂા. ચાંઉ કરનારા ? ટેક્ષોનો કેવો ભયંકર માર ? રાજનૈતિક પાર્ટીઓમાં કેવું લાલચૂડાપણું કે અજ્ઞાન હિસાબ-લેખા ?...

તાત્પર્ય, રાડ્યો રોવે છે, માંડ્યો રોવે છે; ગરીબ રોવે છે, તવંગર રોવે છે; ભણેલો રોવે છે, અભણ રોવે છે; નાસ્તિક રોવે છે, ને આસ્તિક પણ રોવે છે.

ત્યારે સવાલ થાય કે સંયોગ-પરિસ્થિતિ ખરાબ હોય તેથી શું દુઃખ ન લાગે ? બીજાની આગળ દુઃખનું હૈયું ઠાલવવાનું મન ન થાય ?

પણ અહીં એ જોવાનું છે કે જીવન કયું જીવવાની મજા ગણાય ? કેવું જીવવાને સારું ગણાય ? દુઃખ લગાડ્યા કરવાનું જીવન ? કે પ્રસન્નતા-પ્રશાંતતા માણવાનું જીવન ? દુઃખ ઊભાં રહે અને શું ખાલી શબ્દમાત્રથી એને બીજા આગળ ઠાલવવાનું જીવન જીવવાની મજા ? કે હૈયેથી દુઃખ જ કાઢી નાખી બીજા આગળ એના અને આપણા દિલને કોઈ પ્રસન્નતા પ્રકૃત્વિતતા-પ્રશાંતતા વધે એવી વાત કરવાનું જીવન જીવવાની મજા ? કેવું જીવન જીવવાની મજા ? જીવન જીવવાના તો છીએ જ, દુઃખડા બહુ લાગે છે, તેથી કોઈ મરી જવાના નથી. પણ વિચારવાનું આ છે કે જીવન કેવી પદ્ધતિનું જીવવાને સારું ગણાય ? રોદણાનું જીવન સારું ? કે પ્રસન્નતા અને પ્રશાંતતા માણવાનું જીવન આવકારદાયક ?

સંયોગ બગડી ગયા, પરિસ્થિતિ બગડી ગઈ એનું દુઃખ જ દુઃખ લગાડ્યા કર્યા એથી શું વળ્યું ? બીજાની આગળ એ રોયા એથી શું વળ્યું ? પોતાના મનમાં દુઃખ લગાડ્યા કરવાથી અને બીજાની આગળ દુઃખ રોયા કરવાથી કેટલા નુકસાન ?

(૧) પહેલું તો જીવને રોદણાની કુટેવ પડી જાય છે. તેથી પછી (૨) જીવનભર એ જ ચાલ્યા કરે છે, અને (૩) જીવનના અંતે પણ એ જ ઊભું હોય છે. એથી (૪) અહીં છતે બીજા અનેક વાતના સારા સંયોગે, એના બિચારાના ભાગે પ્રસન્નતા-પ્રશાંતતા જાતે જોવાની નહિ. અને (૫) બીજા આગળ ગાવાની વાત જ મળે નહિ, એટલે (૬) છતે સુખે સુખ ગયું. વધારામાં (૭) આ દુઃખડાની પાછળ રકમબંધ નીતરતા આર્તધ્યાન, એથી (૮) એના અઢળક પાપસંસ્કારોનો સંઘરો, તથા (૯) તિર્થચગતિના પાપકર્મોનો ખડકલો થયા જ કરવાનો. પછી (૧૧) એને પરલોક કેવો મળે ? પરલોકમાં એ પાપસંસ્કારો જીવન કેવાં કેવાં પાપથી ભર્યું આવે ? ને (૧૧) અહીંના આત્મા પર ખડકેલા પાપકર્મો ઉદયમાં આવતાં કેવા કેવા દુઃખ-ત્રાસ-રિભામણ ? આમ, દુઃખ લગાડ્યા કરવાથી અહીંનું ને પરલોકનું બંનેનું કેટકેટલું બગડે છે ! કેટલા નુકસાન અનર્થ ?

૨૭૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

ત્યારે જો દુઃખ જરાય ન લગાડતાં હંમેશા પ્રસન્નતા-પ્રફુલ્લિતતા-પ્રશાંતતા રાખે તો એ અનર્થો વહોરવા ન પડે ઉપરથી લાભ થાય છે વધારામાં. જીવન ફોરું પ્રકાશમય જીવવા જેવું લાગે, પેલામાં તો જીવન ભારે, અંધકારમય અને કંટાળાજનક લાગે.

સવાલ આ થાય કે ખરાબ સંયોગ બનાવ પરિસ્થિતિમાં પ્રસન્નતા-પ્રશાંતતા રહે કેવી રીતે ?

આનો જવાબ આ છે કે (૧) આ સંયોગાદિમાં સારું તત્ત્વ શું શું છે ? તેમજ આપણને આ ખરાબ સંયોગાદિ સિવાય બીજું સારું શું શું મળેલું છે ? એ જોવાનું; તો અઢળક સારું દેખાશે અને એથી પ્રસન્નતા ખીલી ઊઠશે, મન શાંત પ્રશાંત બની જશે.

ખરાબ સંયોગમાં સારાં તત્ત્વ એ, કે (૧) જીવને સારી સ્થિતિનું અભિમાન ચડતું રહેતે તે અટકશે; (૨) ખરાબને શાંતિથી સહી લેતાં આત્માનો મહાકિંમતી સત્ત્વગુણ વિકસતો જશે; (૩) ખરાબ ભોગવી લેવામાં એટલા પાપકર્મના કચરા સાફ થશે; (૪) ભગવાન અને ધર્મ સહેલાઈથી યાદ આવશે અને ધર્મને વધારવાનું મન થશે; (૫) ખરાબને દેખીને ‘સંસાર આવો જ છે’ એ સમજ પર વૈરાગ્ય વધશે...ખરાબ સંયોગમાં આ સારાં તત્ત્વ છે.

આપણને ખરાબ સંયોગ-પરિસ્થિતિ સિવાય મળેલનું બીજું સારું એ જોઈ શકાય, કે (૧) રૂડો મનુષ્યભવ મહાકિંમતી મળ્યો છે, એ અનેક ગુણ-સુકૃત ધર્મનું ઉચ્ચ પાત્ર છે; એ ગુણાદિ કમાવવા માટે અનુપમ સાધન હાથમાં છે; (૨) મહામોંઘેરો નવકારમંત્ર રટવાનું હજી હાથમાં છે; (૩) દેવાધિદેવ, સુગુરુ, સમ્યક્ શાસ્ત્ર, તીર્થ, સંઘ વગેરે એવું મળ્યું છે કે જેનો જગતમાં જોતો નથી. (૪) ક્ષમાદિ, મૈત્રી આદિ, અહિંસા આદિની મહાનતાની સમજ, ને એ પાળી શકાય એવી સુંદર ચિત્તશક્તિ મળી છે. અજ્ઞાન પશુ હોત તો આ સમજવાની વાતેય શી ? (૫) તત્ત્વોનું જ્ઞાન સારું મળ્યું ને હજી મળી શકે છે. (૬) એકેક શુભ કર્મને લઈને બીજું બીજું સારું ઘણું આપણી પાસે છે.

ત્યારે શું આ બંને પ્રકારનું અનેરું સારું જોવાનું કશું છે જ નહિ, તે ખરાબ સંયોગ-બનાવ-પરિસ્થિતિનાં દુઃખ જ લગાડવા કરવા ? સારું ગાવાનું કશું છે જ નહિ તે રોદણાં જ રોયા કરવા ? જીવન આવકારદાયક તો એ કે જે ઉપરોક્ત સારાં તત્ત્વ અને બીજી અનેક સારી પ્રાપ્તિ જ જોઈ જોઈ પ્રસન્નતા-પ્રશાંતભર્યું જીવાતું હોય. જીવન આવું જીવવાની મજા કહેવાય.

૧૩૫ ઘોડો દોડે રે સાહિબ વાજમાં

મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે ભગવાન શ્રી પદ્મપ્રભસ્વામીના સ્તવનમાં ગાયું કે

‘વીતરાગશું રે નેહ તે એક પખો, કીજે કવણ પ્રકારજી;
ઘોડો દોડે રે સાહિબ વાજમાં, મન નાણે અસવારજી
-સુગુણ સનેહા રે કદિય ન વીસરે.

આની પહેલાની ગાથાઓમાં કહ્યું ભગવાન મોક્ષમાં જઈ દૂર વસ્યા ત્યાંથી કોઈ પત્ર આવતો નથી, કે ટપાલ-વ્યવહારનો માર્ગ ત્યાં જતો નથી; તેમ અહીંથી મોઢે સંદેશો લઈ કોઈ ત્યાં જાય અને પાછો આવે એવું બનતું નથી. તો પ્રભુ સાથે સંબંધ કેવી રીતે રાખવો ? ત્યારે એમને પડતાંય મૂકાય એમ નથી; કેમકે એ એવા સુગુણ સનેહી છે કે કદીય વિસર્યા ન વિસરાય.

છતાં એક રસ્તો છે કે ભલે પત્રવ્યવહાર સંદેશ-વ્યવહાર ન રહે, તો પણ પરસ્પર સનેહ સંબંધ રહે તો ય ઘણું કામ થાય એવું છે. કિન્તુ મુશ્કેલી એ છે કે પ્રભુ વીતરાગ હોઈ રાગ સનેહ કરતા નથી, તો પછી મારે એકલાએ એમના પર સનેહ કરવો રહ્યો તે એક પાક્ષિક સનેહ શી રીતે બને ? બાપનો સનેહ દેખાય તો દીકરાને બાપ પર સનેહ રહે, પતિનો પત્ની પર પ્રેમ હોય તો પત્નીને પતિ પર સનેહ રહે, પણ તે વિના પુત્ર કે પત્નીને સનેહ કેવી રીતે કરવો ફાવે ? એમાં તો સમય-શક્તિનો અપવ્યય થાય. એમ વીતરાગ સાથે સનેહ કરવાનો એટલે એમની ભક્તિમાં તેમજ બીજા દાનમાં ધન વ્યય કરવાનો, વ્રત-તપમાં સુખ-શરીરનો ખર્ચ કરવાનો, અને વીતરાગ તો કોઈ એથી સનેહ કરે નહિ, રીઝે નહિ, તો પછી એ બધો પુણ્યનો માલ એમની પાછળ ખરચી નાખવાનો શો અર્થ ?

કવિ આના જવાબમાં કહે છે ‘ઘોડો દોડે રે સાહિબ વાજમાં, મન નાણે અસવારો જી’

કોઈ મોટા રાજા-મહારાજા-શેઠ શાહુકારનો સારો જાતિવાન ઘોડો હોય અને એને શરત-હરિફાઈ-યાત્રામાં કાઢ્યો હોય ત્યારે એ સ્વામિની ભક્તિમાં વાજિત્રના તાનથી હણહણી ઊઠેલો દોડે છે. ત્યાં એને સવારની કાંઈ પડી નથી, સવારના પ્રેમને ય એ જોવા નથી રહેતો, એનું કામ તો સ્વામિની ભક્તિમાં સૌથી આગળ દોડવાનું, એજ એક લક્ષ્ય અને એમાં એને યશ મળે છે, સ્વામિને ત્યાં ઊંચું સ્થાન

મળે છે. ઘોડો દોડે છે ત્યાં એ જોવા નથી રહેતો કે ‘મારો સવાર કે સ્વામી મારા પર પ્રેમ કરે છે કે નહિ ? મને ઈનામ આપશે કે નહિ ? છતાં યશ ઈનામ મળે જ છે.

બસ એ રીતે વીતરાગ-પ્રભુ આપણા પર સ્નેહ કરે છે કે નહિ, એ આપણે નથી જોવાનું. આપણું કામ તો શાસ્ત્ર વચનરૂપી વાજિંત્રના નાદથી પ્રેરણા પામી સ્વામી વીતરાગની ભક્તિના કાર્યમાં દોડવાનું. ત્યાં એ જોવાનું નહિ કે ‘સ્વામિ સ્નેહ રાખે છે કે નહિ, પ્રેમ કરે છે કે નહિ ?’ અને જો આ ભક્તિકાર્યમાં દોડ્યા જઈએ તો અંતે અમર યશ-ઈનામ મળવાનાં જ છે. કારણ કે આ સ્વામિનો ચિંતામણિરત્નની જેમ પ્રભાવ જ એવો છે કે એમની ઉપાસનામાં દોડનારને ચમત્કારિક લાભ થાય છે.

અથવા જેમ રાજા સાહેબની સવારી નીકળે એમાં આગળ એના ઘોડેસવાર હોય ત્યાં એ રાજાના ઘોડા દોડતી વખતે જોવા નથી રહેતા કે ‘હું દોડું ને આ મારો સવાર પડી જશે તો ?’ ના, એ તો સવારે જ ધ્યાન રાખીને બેસવાનું કે જેથી પડાય નહિ; એમ ઘોડારૂપી આપણી પ્રભુભક્તિએ દોડવાનું, ભક્તિએ એ નહિ જોવાનું કે ‘આ ભક્તિ પર ચડેલો જીવ કાંક વિષયસુખ મળતાં એના મોહમાં પડશે તો ?’

ના, એ તો જીવે જ ધ્યાન રાખવાનું કે વિષયસુખના મોહમાં પડાય નહિ. બાકી તો ભક્તિએ દોડ્યા જવાનું. પછી કદાચ ભક્તિના ફળમાં સુખ-સમૃદ્ધિ મળશે તો પણ વીતરાગની ચોક્કસ શુદ્ધ ભક્તિના સંસ્કાર એનો મોહ નહિ થવા દે, કિન્તુ એ જ શુદ્ધ ભક્તિને આગળ વધારશે.

તાત્પર્ય ‘વીતરાગ પ્રભુ અમારા પર સ્નેહ કરે છે કે નહિ, અમને દર્શન આપે છે કે નહિ. અમને બોલાવે છે કે નહિ, અમારું સાંભળશે કે નહિ,’ આવો આવો કશો વિચાર કરવાનો નહિ; માત્ર એ જ આ વિશ્વમાં સર્વોત્કૃષ્ટ પુરુષ છે, પુરુષોત્તમ છે, લોકોત્તર ગુણગણના ભંડાર છે, સર્વોત્તમ જીવનથી એ શ્રેષ્ઠ આલંબન છે, અનન્ય અને યથાર્થ તત્ત્વદાતા-માર્ગદાતા છે, ઈત્યાદિ વિચાર કરી ‘એ જ પરમોપાસ્ય છે, એ જ રાગ-ભક્તિ-આસ્થા-બહુમાનનું અનન્ય પાત્ર છે.’ એવા નિર્ધાર સાથે એમની ભક્તિ કર્યે જવાની; એમનાથી જ હુંક માનવાની, એમનાથી જ આશ્વાસન લેવાનું, એમનામાં જ લીન બનવાનું. માટે જ કવિએ કહ્યું, ‘સાચી ભક્તિ રે ભાવનરસ કલ્પો.’ અર્થાત્ વીતરાગ પરમાત્મા ઉપરની સાચી ભક્તિ એ કે આપણો આત્મા એમનાથી ભાવિત થઈ જાય, એ પ્રભુના વચન, પ્રભુના આદર્શ, પ્રભુના તત્ત્વથી રંગાઈ જાય. મનનું વલણ, અભિપ્રાય, ઈચ્છાઓ મનોરથો વિચારો-વિકલ્પો એનાથી ભાવિત હોય, વાસિત હોય, શુદ્ધ નિઃસ્વાર્થ પ્રભુભક્તિ આ ભાવિતતા ઊભી કરી આપે છે, માટે એ ભાવનરસ છે.

૧૩૬ જીવનના હિસાબ પર સુખ-દુઃખ અને સંત-શેતાનપણું

જીવનમાં જોઈશું તો દેખાશે કે મોટા ભાગના સુખના કે દુઃખના અનુભવ, જીવનમાં જેવા હિસાબ માંડી મુક્યા હોય છે, એને અનુસાર થયા કરે છે. ખરેખરું અશુભ કર્મના ઉદયનું દુઃખ તો થોડુંય હોય, પણ માનસિક ગણતરી જો એવી કે ‘જીવન તો પૂર્ણ સુખ ભર્યું જોઈએ ત્યાં ક્યાં આ લોથ આવી ?’ તો એ થોડું પણ દુઃખ દિલને બહુ ડંખ્યા કરવાનું બાળ્યા કરવાનું. એમ, ખરેખર બાલ્ય સુખસાધન સામાન્ય મળ્યું હોય, છતાં જો મનનો હિસાબ એવો કે ‘મારે તો મહાપાપો મહાકષાયો અને મહાદુર્ગુણોથી બચવાનું જોઈએ; તે આ બાલ્યના ઓછા જમેલામાં સારું સચવાય છે, એવું મોટા સરંજામમાં ન બનત,’ તો આ હિસાબ પર ખૂબ સુખ-શાન્તિનો અનુભવ થાય.

હિસાબ કેવો માંડી મૂકીએ છીએ, એના પર સુખના કે દુઃખના ગુણાકાર પણ થાય છે, યા સુખમાં દુઃખ, દુઃખમાં સુખ અનુભવાય છે. દા.ત. ખીસામાંથી રૂ. ૧૦) ની નોટ પડી ગઈ, ત્યાં જો હિસાબ એ જ માંડી રાખ્યો હતો કે ‘મારો એક પૈસો પણ ફોગટ પડી જવો ન જોઈએ,’ તો મનને ઘણું ઘણું દુઃખ થશે. પરંતુ જો હિસાબ એમ માંડી રાખ્યો હોય કે ‘આ મળવાનું કે ભેગું કરેલું ટકવાનું યા કામમાં જ આવવાનું ભાગ્યને આધીન છે, મારી ઈચ્છા કે હોશિયારીને આધીન નહિ,’ તો લાગશે કે ‘આ પડી ગયેલા ૧૦ રૂ. મારા ભાગ્યના નહિ હોય તેથી ગયા; એટલે દુઃખ નહિ લાગે પણ એ જવા સાથે એટલું મારું કમભાગ્ય પણ લેતા ગયા, એટલો પાપકર્મનો કચરો ઓછો થયો,’ આવા હિસાબ પર દુઃખમાં સુખ લાગશે. અથવા ‘સારું થયું ખીસામાં રૂ. ૧૦૦)ની નોટ નહોતી, નહિતર એ ય પડી જાત. એ હિસાબે તો મારે રૂ. ૮૦) બચ્યાં.’ એ ગણતરી પર સુખનો અનુભવ થશે.

‘મને બિમારી જરાય ન ફાવે,-’એ હિસાબ પર રોગ જશે તો નહિ, પણ ઊલટું રોગ પર રોદણાં થયા કરશે. ‘આ તો તકલેદી પુણ્યના જીવન છે, તેથી બધી વાતે સરખાઈ ન ચાલે, બિમારી વગેરે પણ હોય,’ આ હિસાબ માંડી રાખ્યા હોય એના ચિત્તને શાન્તિ રહેવાની.

સગાં-સ્નેહી વાંકા મળ્યા છે, ત્યાં જો પહેલેથી હિસાબ એવો માંડી રાખ્યો હોય કે ‘બધાએ મને અનુકૂળ જ વર્તવું જોઈએ, મારા પર સ્નેહ-સદ્ભાવ જ રાખવો જોઈએ,’ તો ચિત્તને પેલાની વાંકાશ પર વાતે વાતે કલેશ રહે પણ જો

હિસાબ એવો મંડાય કે ‘આ જીવનમાં જે પૈસા-માન-પ્રતિષ્ઠાની કમાઈ કરવાની છે, તેના કરતાં વિશેષ તો ક્ષમા-સમતા-પ્રભુસ્મરણની કમાઈ કરવાની છે.’ તો અહીં સગાં-સ્નેહીની વાંકાશ ઉપર આનંદ થશે કે ‘ચાલો, આમ કાંઈ સારાસારીમાં ક્ષમા-સમતા કેળવવાનો અવસર નહોતો, તે આ સગાની વાંકાશમાં કેળવવાનો અવસર મળ્યો. વળી આ વાંકાશ જોઈને તો પ્રભુને યાદ કરું કે ‘પ્રભુ ! તને પૂર્વે ભજવામાં ખામી રાખેલ તેથી આ વાંકાશ મળી. માટે હવે એ ખામી દૂર કરું,’ તને વિશેષ ભજું, સારું થયું સ્નેહીએ તને યાદ કરાવ્યો. વળી પ્રભુ ! તું મારે બહુ સીધો અને ઉત્તમોત્તમ મળ્યો છે એની જો હુંફ રાખું, તો આ વાંકાશ પર મારે શું રોવાનું ?

હિસાબ કેવા માંડી મૂક્યા છે કે માંડીએ છીએ એના પર માત્ર સુખી-દુઃખી શું પણ સંત કે શેતાન બનાય છે.

દા.ત. ખાનપાન સારું ન મળ્યું કે કપડાં ફેન્સી ન મળ્યાં, પત્ની ખુબસુરત અને અત્યંત પ્રેમવાળી ન મળી, હવે જો ત્યાં હિસાબ માત્ર ઈન્દ્રિય-તર્પણના ને ઈન્દ્રિયોની ઉજાણીના જ માંડી મૂક્યા હશે, તો મનમા કેઈ ખોટા વિચાર ચાલશે, જ્યાં લાગ મળશે ત્યાં ધાડ પાડવાનું કરાશે, ગુસ્સો-ઉદ્દેગ-દુષ્ટતા આચરાશે. આ બધું શું છે ? સંતપણું ? ના, શેતાનિયત છે. ઈન્દ્રિયોના પોષણના જ હિસાબવાળાને તો પત્ની પિયેર જાય એ ગમતું નથી, અરે ! આજે તો અંતરાય પાળે એ પાલવતું નથી. પછી એ શી શી શેતાનિયત નહિ કરે ?

ઈન્દ્રિયોના જ તર્પણના હિસાબ માંડી મૂક્યા હોય એને વાસનાઓના જાગરણ પણ જલદી થાય છે, અને એ વાસના યોગ્ય વિષય ન મળતા કાળી વિચારધારા ચાલે છે, અયોગ્ય રીતે વાસના મિટાવવા મથે છે. ભક્ષ્ય-અભક્ષ્ય, ગમ્યાગમ્ય, સુચેષ્ટા-કુચેષ્ટા કશું જોતો નથી...આ બધું શું છે ? શેતાનપણું.

પરંતુ જો હિસાબ એવા માંડીને દિલમાં સતત રમતા રાખ્યા હોય કે ‘મારો આ ઉચ્ચ અવતાર ચક્ષુ વગેરે ઈન્દ્રિયોને તો ભૂખે મારવા માટે છે, ઈન્દ્રિયોના ખૂબ દમન-સંયમન માટે છે, અને આત્માના તૃપ્તિ-બ્રહ્મચર્ય તથા જ્ઞાન-ઉપશમ આદિ ગુણોના અભ્યાસ માટે છે.’ જો આ હિસાબ માંડી રાખ્યો હોય તો વાસનાની કે કષાયોની ખણજ ઊઠે જ નહિ, એવું વાતાવરણ જમાવાય, ખણજ ઊઠતાં જ વિચારાય કે ‘જીવ ! જો જે આ અનાદિની આગને બળતણ ન આપ્યા કરીશ. શું મારે આવા રૂડાં ધર્મસહિત અવતારે ઈન્દ્રિયોને પોષ્યા જ કરવી ? ખરજ ખણ્યા જ કરવી ? મન કષાયોથી બગાડ્યા જ કરવું ? ના, હવે તો મારે આંતરિક તૃપ્તિ અને વિષયવિરામ જ ખપે.’

સારાંશ, આત્મસમૃદ્ધિ વધારવાની હિસાબ પર સંતપણું આવે ને ઈન્દ્રિયો-મનનાં તર્પણના હિસાબ પર શેતાન બનાય.

૧૩૦ કર્મ ખટકે છે, પણ કલાહું ખટકે છે ?

(લેખાંક-૧)

ધર્મસ્ય ફલમિચ્છન્તિ ધર્મ નેચ્છન્તિ માનવાઃ ।

ફલં પાપસ્ય નેચ્છન્તિ પાપં કુર્વન્તિ સાદરાઃ ॥

માણસ સુખ ઈચ્છે છે, સુખ એ ધર્મનું ફળ છે તો ‘સુખને ચાહનારે ધર્મને ચાહવો જોઈએ, પરંતુ સંસારની ઉંધાઈ કે માણસ ધર્મને નથી ચાહતો. બીજાબાજુ કોઈ દુઃખ પસંદ નથી કરતું, દુઃખ એ પાપનું ફળ છે, તો પાપ પણ પસંદ ન કરાય, પરંતુ હકીકતમાં પાપ હોંશે હોંશે કરે છે. સંસારની આ કેવી વિચિત્રતા ? સુખ જોઈએ, ધર્મ ન જોઈએ. દુઃખ ન જોઈએ, પાપ હોંશે જોઈએ.’

દુકાન પરથી માલ જોઈતો હોય, પરંતુ પૈસા આપવાની ઈચ્છા જ ન હોય, તો એની માલની માગણી અન્યાયી ઉઠાવગીરીની માગણી ગણાય. રોગ ન જોઈતો હોય, પણ રોગના કારણ છોડવા ન હોય તો એની આરોગ્યની માગણી અન્યાયી માગણી કહેવાય. નોકરી પૂરી ભરવી નથી અને ૩૧ મી તારીખે પગાર બરાબર જોઈતો હોય, જૂના દેવામાંથી કશું પાછું આપવું નથી. અને નવી સારી રકમ ઉછીની જોઈએ છે, તો એ ગેર-વ્યાજબી છે. એવી રીતે સુખ જોઈએ છે, પણ સુખ લાવનાર ધર્મ નથી જોઈતો, તેમ દુઃખ નથી જોઈતું, કિન્તુ દુઃખ લાવનાર પાપ સારી રીતે કરવા છે, તો એ સુખ અને દુઃખભાવની માગણી અન્યાયી માગણી છે, ગેરવ્યાજબી ઈચ્છા છે.

આપણા જીવનમાં તપાસવા જેવું છે કે જેટલી સુખની લોલુપતા છે, સુખ પસંદ છે, સુખ માટે દોડધામ છે એટલી ધર્મની ઝંખના-તાલાવેલી છે ? ધર્મ પસંદ છે ? ધર્મ ખાતર દોડધામ છે ? એમ દુઃખથી ગભરામણ છે, દુઃખ જરાય પસંદ નથી, દુઃખ હટાવવા કાળી મહેનત છે, એવી હિંસાદિ અને ક્રોધાદિ પાપથી ગભરાવાનું છે ? એ પાપ લેશ પણ પસંદ નથી ? જીવનમાંથી પાપ હટાવવા કાળી મહેનત ખરી ?

સંસારની આ ભુલભુલામણી છે, મોહમૂઢતા-અજ્ઞાનતાનો આ કેફ-નશો છે કે સુખ-દુઃખની ચિંતા ચોવીસે કલાક, પણ ધર્મ કેમ આવે, પાપ કેમ ઓછા થાય એની ચિંતા એક કલાક પણ નહિ. પાછી આ મૂઢતાને મૂઢતા ય સમજવી નથી, કોરા સુખદુઃખની ચિંતાને હોશિયારી માનવી છે, આમાં માણસ પશુના ધોરણથી

ઊંચો શી રીતે આવે ? પશુનું ય ધોરણ આ છે કે ‘સુખ માટે દોઝ દુઃખથી ભાગ’ એ લેશ્યા ખરી, પરંતુ ‘લાવ ધર્મ કરું, ને પાપ છોડું,’ એવી લેશ પણ વિચારણા જ નહિ. અગર માણસ પણ જો આ જ લેશ્યા-લગન રાખતો હોય તો એ પશુની કક્ષાએ જ ઊભો ? કે એના કરતાં ઊંચી કક્ષાએ ચડ્યો ?

જીવનમાં જોવા જેવું છે કે પૈસા પરિવાર પ્રતિષ્ઠા ખાનપાન રંગરાગ વગેરે સુખોની ચિંતા લગની પ્રવૃત્તિ જેટલી રહે છે એના કરતાં વધુ પ્રમાણમાં સુખના હેતુભૂત જિનભક્તિ સાધુસેવા શાસ્ત્રશ્રદ્ધા તથા દાન, શીલ, વ્રત, તપસ્યા, મૈત્રી આદિ શુભ ભાવો વગેરે ધર્મની ધગશ-લગન અને પ્રવૃત્તિ રહે. સાથે સુખ-સગવડ મળ્યે જવા પર વારંવાર ધર્મનો દેવ-ગુરુનો ઉપકાર યાદ આવે. યાદ આવ્યા કરે કે ‘રૂડાં પ્રતાપ મારા દેવ-ગુરુ-ધર્મના કે આ સુખ મળ્યું, આ સગવડ થઈ, પ્રભુ ! તમારો હું આભાર માનું છું કે આ તમારા પ્રભાવે જ મનગમતું થઈ આવ્યું.’ આ જો વારંવાર આભાર-લાગણી થયા કરે તો નવા ધર્મસેવન માટે તત્પરતા રહે. માત્ર ‘મારે પુણ્યનો ઉદય છે કે આ મળ્યું.’ એટલું યાદ કર્યું ન ચાલે. એકલું પુણ્ય યાદ કરવામાં પુણ્ય વધારનાર ધર્મ વધારવાનો ખ્યાલ નહિ આવે.

એમ જ્યાં દુઃખ-અગવડ-આપત્તિ આવી કે તરત યાદ આવે કે ‘આ મારા જ પૂર્વ પાપાયરણનું ફળ છે.’ તેથી દુઃખ-અગવડ-આપત્તિ હટાવવાની ચિંતા અને પ્રયત્ન કરતાં વધુ પ્રમાણમાં જીવનમાંથી પાપ કાઢવાની કાળજી અને પ્રવૃત્તિ રહે.

ધર્મી જીવને દુઃખ આવે છે ત્યારે હજી એના મનને એમ થાય છે કે ‘આમાં બીજા કોઈને દોષ નથી, મારા કર્મનો દોષ છે, પરંતુ સાથે એવું ઓછું થાય છે કે ‘આ મારાં પૂર્વ પાપસેવનને લીધે છે, માટે જીવનમાંથી પાપ ઓછા કરું.’ આવી ચટપટી ન થવાને લીધે ‘મારે કર્મનો દોષ, મારા કર્મનો દોષ,’ એમ રોદણાં અને ગરીબડાપણું આવે છે, કર્મ પર ધિક્કાર છૂટે છે. પરંતુ પાપાયરણ પર ધિક્કાર તથા પોતાના એવા પાપી આત્મા ઉપર ધિક્કાર અને ‘લાવ ત્યારે હવે પાપ તોડી નાખું, પાપને ફગાવી દઉં,’ એવું સત્ત્વ ને એવી અદમ્ય ઈચ્છા નથી ઝળકી ઊઠતી.

આના પર આ દષ્ટાન્ત વિચારાય, કે કુમારી છોકરી માતાને આવીને કહે ‘મા ! આ મારું પેટ કેમ ઊંચુ થયું ?’ તો માતા શું કહે ? શું એમ કહે કે ‘હશે બેન ! તારા કર્મ એવા ?’ ના, એ તો તરત કહે ‘લુચ્ચી ! તો ક્યાંય કબાડું કરી આવી હશે.’ છોકરી પણ જો ખાનદાન હોય અને આવેશ શરમ-આંધળિયાવશ આવું પાપ થઈ ગયું હોય તો પછી એ શું કરે ? ‘મારા કર્મ એવા, એમાં બીજાનો શો દોષ ?’ આવા રોદણાં અને ગરીબડાપણું કરે ? કે સત્ત્વ વિકસાવે કે ‘મરી જાઉં પણ હવે જિંદગીમાં કદી કબાડું ન કરું.’

એમ આપણે કર્મને દોષ દઈને રાંકની પેઠે દુઃખ સહન કરીએ, પણ એ ન જોઈએ કે ‘આ પૂર્વ જીવનમાં પાપના કબાડાં કરેલા, તેથી આ પેટ ઊંચું થવા જેવી પીડા આવી, પણ હવે પાપના કબાડાં વોસિરાવું, તોડી નાખું પાપની વૃત્તિ,’ મનને જો આવું ન થાય તો પેલી છોકરીના જેવી મૂઢતા જ ગણાય ? કે બીજું કાંઈ ? જેમ છોકરી એટલી સારી કે સામાનો દોષ ન કાઢતાં પોતાના કર્મનો દોષ કાઢ્યો, એમ આપણે એટલા સારા કે બીજાનો નહિ પણ આપણા કર્મનો દોષ જોઈએ, પરંતુ તેથી વળ્યું શું ? ખરેખર કર્મ ખટકે એના કરતા પૂર્વના પાપાયરણનું કબાડું વધારે ખટકવું જોઈએ. છોકરીને જો એકલાં કર્મ ખટકે, તો પરણ્યા પછી નવું કબાડું અટકે ? ના, કેમકે હવે તો એ ઢંકાઈ જવાનું છે; એમ કર્મ ખટકે પણ પાપકબાડું ન ખટકે તો પુણ્યના ઉદય પાવરધા થયા પછી નવાં પાપકબાડાં અટકે ? ના, કેમ કે હવે આ પુણ્યોદયમાં એના પાસા પોબાર થવાના છે.

બસ, ખરું ધર્મિપણું લાવવું હોય તો દુઃખમાં કર્મ ખટકે એના કરતાં પાપકબાડાં ખૂબ જોરદાર ખટકવાનું કરવું જોઈએ. એ માટે શું કરવું તે હવે પછી.-

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૯, અંક-૩૩, તા. ૨૯-૫-૧૯૭૧

૧૩૮ (લેખાંક-૨)

દુઃખમાં બીજાને દોષ ન દઈએ. આપણા કર્મનો દોષ જોઈએ એ ઉત્તમ છે; કિન્તુ સાથે એ કર્મને ઊભા કરનાર પૂર્વનાં પાપ કબાડાં પર ફિટ્કાર છૂટવો જોઈએ; જેમ, ખાનદાન કુમારીને એકવાર ગમે તે રીતે ભૂલ થઈ ગયે પેટ ઊંચુ થતાં માત્ર કર્મ નહિ પણ પોતે કરેલ કબાડાં ઉપર ફિટ્કાર છૂટે; અને પછી પોતે શીલ-સદાચારનાં ઊંચા કર્તવ્યમાં લાગે.

જો કર્મ કરતાં વિશેષ પૂર્વના પાપાયરણ પર ફિટ્કાર છૂટે, તો પછી હવે અહીં નવા પાપકબાડાં બંધ કરી સુકૃત-સદાચરણ-સદ્ગુણ માટે વિશેષ રૂપે થવા જોઈએ. તો હવે આ નક્કી કરી લેવા જેવું છે કે કેવા કેવા દુઃખમાં વિશેષ કરીને કેવાં કેવાં સુકૃત-સદાચરણ-સદ્ગુણ આદરવાનું લક્ષ અને પ્રયત્ન રાખવા ? અહીં થોડા દષ્ટાન્તથી આ જોઈએ,-

દા.ત. આપણું કોઈએ અપમાન કર્યું, ત્યાં એ તો જરૂર વિચાર આવે કે આમાં સામાનો દોષ નથી, પરંતુ મારા કર્મનો જ દોષ છે; પરંતુ એથી વિશેષ લક્ષમાં એ આવે કે ‘પૂર્વે મેં બીજાઓને આદર-માન આપવાને બદલે અપમાન તિરસ્કાર-અનાદર કર્યા હશે તેથી આજે મારે આ તિરસ્કાર-અનાદર જોવાનો વખત

આવ્યો, તો હું હવે બીજાઓને માન-આદર-આવકાર આપતો ચાલું. એમ વિચારી જાતે જીવનમાં બીજાના અપમાન-અનાદર કરવાનું બંધ કરી દઈ, એમને માન-આદર-આવકાર આપવાનાં.

એવી રીતે આ પણ વિચાર છે કે ‘પૂર્વજન્મમાં મેં અરિહંત પરમાત્માની ભક્તિ નથી કરી, યા ઓછી કરી છે, તેથી આ અપમાન પરાભવ જોવા પડે છે માટે હવે એ ખામી પૂરી કરું, દેવ-ગુરુની ખૂબ ભક્તિ કરું. સારું થયું આ અપમાને મને જાગતો કર્યો મને અરિહંત ભગવાન અને સુસાધુઓની ભક્તિમાં પૂર્વે રાખેલ ખામી તરફ દૃષ્ટિ કરાવી’ આમ વિચારીને દેવ-ગુરુની ભક્તિ આદર ને એમનાં ગુણગાન-સ્મરણ વગેરેમાં ખૂબ ઉત્સાહથી પ્રવર્તે. જો એકલું એટલું જ મન વાળ્યું હોય કે ‘આ અપમાનમાં સામાનો દોષ નથી, દોષ મારાં કર્મનો છે. મારાં કર્મ એવા એટલે આવું બને,’ જો આટલું જ મન વાળ્યું હોય તો ત્યાં જીવનમાં બીજાને માન આદર આપવાનું સદ્-આચરણ કે જિનભક્તિ-સાધુસેવા કરવાનાં સુકૃત યા બીજા ધર્મસુકૃતો વધારવાનું ક્યાં બને ?

એવી રીતે દા.ત. આજે ભારે મોંઘવારી, ટેક્ષ ને બીજી હાડમારીઓ ખૂબ આવી, ત્યાં જો આટલું જ વિચારે કે ‘આમાં કોઈનો દોષ નથી, દોષ મારા કર્મનો છે, તો અલભત્ત એમાં અવિવેકી સરકાર, સરકારી લાંચિયા ઓફિસરો, લુચ્ચા લોભી વેપારીઓ વગેરેને ગાળ દેવાનું કે એના પર દ્વેષ કરવાનું મન નહિ થાય, કિન્તુ બીજું સારું સક્રિય કાંઈ કરવાનું નહિ સ્ફુરે. ત્યારે જો ત્યાં એમ વિચારાય કે આ મોંઘવારી વગેરે હાડમારીઓ મેં પૂર્વ ભવોમાં બીજાને દાન-સહાયતા-સત્કાર આપવાને બદલે અનીતિથી બીજાનું પડાવી લેવાનું દ્રોહ કરવાનું કે એકલી સ્વાર્થમાયા અને કૃપણતા રમવાનું કરેલું હશે, દેવ-ગુરુ સંઘ-તીર્થ વગેરેની એવી ભક્તિ અવગણવાનું રાખેલું હશે. તેથી આવી ઊભી છે, મારા પાપકબાડાનું આ ફળ છે. માટે હવે પાપકબાડાં તો સદંતર બંધ કરી દઉં, અને ઉત્તમ સુકૃત સદાચરણોમાં દાન-પરોપકાર-પ્રામાણિકતા-પરગજુતા તથા દેવ-ગુરુ-સંઘ-શાસ્ત્ર વગેરેની ભક્તિ કરતો ચાલું.

એવી રીતે દા.ત. શરીર સારું રહેતું નથી ખાધું પચતું નથી, ભૂખ લાગતી નથી, કોઈ રોગ પીડ્યા કરે છે, ધંધામાં ફાવટ નથી, ત્યાં પણ માત્ર કર્મને દોષ દઈ બેસી રહેવાનું નહિ, કિન્તુ ત્યાં મનને એમ થાય કે આમાંય કારણભૂત મારાં પૂર્વભવના પાપકબાડાં છે, જીવોની દયા કરી નથી, અભયદાન દીધા નથી, હિંસાની ચિંતા જ નહિ રાખીને આંખ મીચીને કામો કર્યાં છે, અનાચાર સેવ્યાં છે, અભક્ષ્ય ખાધા છે, રાતના ચગર્યાં છે, વ્રત નિયમ આદર્યાં નથી, યથેચ્છ પાપ ખુલ્લાં રાખ્યાં

છે, આચર્યાં છે, એનું પરિણામ છે; માટે હવે ચેતું. આ રોગ વગેરેએ ઠીક મારું ધ્યાન ખેચ્યું, તેથી હવે જીવોની ખૂબ દયા કરતો રહું, અભયદાન દેતો રહું, કામકાજમાં જયણા અહિંસાનો યત્ન રાખતો રહું, અભક્ષ્ય ત્યાગ જ રાખું, ભક્ષ્યમાં પણ નિયમન સંકોચ કરું, શક્યતાએ રાત્રિભોજન બંધ જ રાખું, શીલ-સદાચાર કડક પાળું, અનેક પ્રકારનાં વ્રત નિયમ આદરું...’ આ દૃષ્ટિ રહેવાથી જીવનમાં સક્રિય ધર્મ-સાધના ઝગમગવા લાગે.

એમ પરિવારકલેશ, નોકરની ઉદ્વેગતાઈ, પુત્ર પત્ની-કુટુંબીના રોફ, બહાર નિંદા-અપશય વગેરે કોઈ જાતનાં દુઃખની સામે કારણ તરીકે પૂર્વ ભવના પાપકબાડાં દેખાય, બીજા પર દ્વેષ ધમધમાટ, રોફ ઈર્ષ્યા, પરદોષપ્રેક્ષણ વિલાસ, માયા લોભ એકલી સાંસારિક ગડમથલ વગેરે વગેરે કેટલુંય ધ્યાનમાં આવે, મનને એમ થાય કે આવું જ બધું પૂર્વે કરેલું તેથી જ આ દુઃખો પીડી રહ્યા છે. માટે હવે પાપકબાડાં બંધ કરી મૈત્રી-કરુણા-ગુણાનુરાગ-ગુણદૃષ્ટિ, પરદોષ-ઉપેક્ષા, વૈરાગ્ય, ત્યાગ-સંયમ ક્ષમા લઘુભાવ-સરળભાવ-સંતોષ આત્મહિતપ્રવૃત્તિ વગેરે વગેરે ખૂબ કરતો રહું, સામેથી દબામણી આવે એને સહર્ષ સહન કરતો ચાલું. પણ સામનો ન કરું; સામા સ્વાર્થી હોય કિન્તુ હું ઉદાર રહું, સામે તુચ્છ વ્યવહાર દેખાતા હોય છતાં હું વિશાલ પેટ રાખું..., જિનભક્તિ, સાધુસેવા ખૂબ કરું, વ્રત-નિયમ તપસ્યા ખૂબ કરું...’

સારાંશ, વર્તમાન દુઃખો પર કોઈને દોષ ન દેતા, તેમજ માત્ર પૂર્વ કર્મનો દોષ જોઈ ન બેસી રહેતાં, પૂર્વના પાપકબાડાનો પ્રતાપ દેખવાનો, અને હવે એને રદ કરવા માટે જીવનને સુકૃત-સદ્ગુણ-સદાચરણ તથા ધાર્મિક કાર્યો-પ્રવૃત્તિઓથી ભરચક ભરતા રહેવાનું.

૧૩૯) ધર્મપ્રેમની કેટલી જરૂર ?

આપણને ધર્મનો પ્રેમ છે ? ધર્મ ગમે છે ? આ સવાલ આવે ત્યાં આપણે ઝટ હા કહી દઈએ છીએ. પરંતુ આપણે ધર્મપ્રેમ હોવાનો જે દાવો રાખીએ છીએ એવી જો ખરેખર વસ્તુસ્થિતિ નહિ હોય તો ઠગાવાનું થશે. આપણું મન આપણને મનાવે કે મને ધર્મપ્રેમ છે, ને ખરેખર એમ હોય નહિ તો એ માનવું ભ્રમણા છે; અને એવી ભ્રમણામાં રહી, દિલમાં ખરેખરો ધર્મપ્રેમ ઊભો કરવા અને સારો

જમાવવા જે કરવું જરૂરી છે, તે કરવાનું રહી જશે. ત્યારે આ પાયાની વસ્તુ ધર્મપ્રેમ ઊભો કર્યા વિના જ આખીય જિંદગી વહી જાય તે ઠેઠ પૂર્ણવિરામે પહોંચી જાય, એ કેટલી બધી શોચનીય દશા ?

ધર્મપ્રેમ એ આત્મોન્નતિની પાયાની વસ્તુ છે. કીટ-પશુ જેવા જીવનમાંથી બહાર નીકળી ઉન્નતિના રાહે ચાલવાનું શુદ્ધ ધર્મપ્રેમથી શરૂ થાય છે. શુદ્ધ ધર્મપ્રેમ જગાવો એટલે ઉન્નતિનો પ્રારંભ થયો ગણાય. પછી જ ધર્મની બધી ય સાધનાઓ આત્માને મોક્ષ તરફ આગળ વધારનારી બની શકે. બાકી ધર્મપ્રેમ વિનાની ધર્મસાધનાઓ તો જીવને ભવમાં જ ભમતો રાખનારી બને છે.

માટે મૂળમાં ધર્મનો પ્રેમ જગાવવાની જરૂર છે; એ એવો જાગે કે ત્યાં સંસારની સર્વ સંપત્તિ કરતાં ધર્મનું વિશેષ મહત્ત્વ લાગે, ઊંચું મૂલ્યાંકન થાય, ‘ઊંચું મૂલ્યાંકન એટલે મને ધર્મ ગમે છે’ એવું મનને લાગે ત્યાં મનને આ પૂછવું કે તો પછી ધર્મ દુન્યવી સમૃદ્ધિ-સત્તા-સન્માન કરતાં મહાકિંમતી લાગે છે ?”

શું ધર્મ અને સમૃદ્ધિ બંને ગમે એવું ન બને ? ના, ‘ધર્મ’ શબ્દનો અર્થ એ છે કે હિંસાદિ પાપ અને પાપસાધનો કરતાં વિરુદ્ધ વસ્તુ. દા.ત. સત્ય એટલે અસત્યથી વિરુદ્ધ ચીજ. પછી જેમ સત્ય અને અસત્ય બંને ગમે એવું ન બને, એમ ધર્મ અને પાપ બંને ગમતા ન બની શકે. જો ધર્મ કિંમતી લાગે છે તો પાપની ને પાપના સાધનની કશી કિંમત ન લાગે; ધર્મ કર્યો અને પૈસા મળ્યા, પરંતુ જો એ પૈસા કિંમતી લાગશે તો ત્યાં ધર્મ કિંમતી નહિ લાગે; તેથી એ પૈસા દાનમાં ઉછાળવાનું મન નહિ થાય; ને અગર મન થશે તો અધિક પૈસા સન્માનાદિ મળે એ માટે. તેથી ત્યાં કિંમતી તો પૈસા જ રહ્યા, ધર્મ નહિ. એટલે ધર્મ કિંમતી લગાડવા ધર્મ આગળ પાપ-પાપસાધનો કિંમત વિનાના લાગવા જોઈએ. ધર્મકિંમતી લાગે તો જ ધર્મ ગમ્યો ગણાય, ધર્મપ્રેમ જાગ્યો ગણાય.

જીવનમાં પાપસાધનાઓથી બચવા ધર્મસાધનાની જરૂર છે. જેટલા ધર્મસાધનામાં રહીએ એટલા પાપસાધનાથી બચાય. પરંતુ ધર્મસાધનાનો સુકાની ધર્મપ્રેમ જોઈએ. ધર્મસાધનાને ચલાવનાર ધર્મપ્રેમ હોય. સુકાની સ્વરૂપ ધર્મપ્રેમથી જ હંકારેલી સાધનાની નાવ ભરપાર કરી આપે. એના બદલે જો ભળતો સુકાની હોય તો એ ભવસાગરમાં ફેરવ્યા કરે.

દા.ત. સારા દાનધર્મથી કે તપની યા ચારિત્રધર્મની સાધના કરી પરંતુ તે દુન્યવી વિષયસુખ-માનપાન લેવા માટે કરી, તો ત્યાં સાધનાનો સુકાની આ સુખનો પ્રેમ બન્યો; એ ભળતો સુકાની ગણાય, ને એ જીવને ભવમાં ડૂબતો જ રાખે. સાધના ભલે ને ધર્મની કરી, પરંતુ અંતરમાં ધર્મપ્રેમને બદલે વિષયસુખનો રાગ

સંસારને જ પોષે, ભવના ફેરા અકબંધ રાખે. અનંતી ધર્મસાધનાઓ એમ જ ધર્મપ્રેમ વિના માત્ર વિષયરાગથી જીવને ભવમાં ભટકતો રાખી એળે ગઈ. માટે પાયામાં શુદ્ધ ધર્મપ્રેમ જરૂરી છે.

‘શુદ્ધ ધર્મપ્રેમ’ એટલે પાપસાધનભૂત કોઈ સુખસંપત્તિ-સન્માનના પ્રેમથી ધર્મનો પ્રેમ નહિ, કિંતુ સ્વતંત્ર ધર્મપ્રેમ, પાપ અને પાપસાધનનાં અણગમા સાથેનો ધર્મપ્રેમ. એવા ધર્મપ્રેમથી ધર્મસાધના કરવાની. પછી પૂછવામાં આવે કે ‘કેમ દેવદર્શનપૂજા કરો છો ? કેમ મોટું દાન કરો છો ? તપ કરો છો ? કેમ શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથની આરાધના કરો છો ?...’ તો આ બધાનો જવાબ એક જ કે ‘મને ધર્મ ગમે છે માટે આ કરું છું’ મનમાં પણ એ જ રાખવાનું કે ‘જીવનમાં ધર્મ જ કર્તવ્ય છે, તો લાવ બને તેટલો વધુ ધર્મ કરું.’ પરંતુ એ નહિ કે ‘આનાથી પૈસેટકે સુખી રહીએ, સમાજમાં સારું માન મળે, આપણી તક્તી લાગી નામ અમર થઈ જાય, બજારમાં તડાકો લાગી જાય’ આવો કોઈ જ ઉદ્દેશ નહિ જોઈએ.

ધર્મસાધના કરતાં એવા પૈસાટકા-નામનાકીર્તિ-વિષયસુખનો ઉદ્દેશ રાખવામાં તો મુખ્ય એનો જ પ્રેમ તરવરતો હોય છે, ધર્મ તરીકે ધર્મનો પ્રેમ નહિ. તો શું ધર્મના પ્રેમ વિનાને ધર્મ ગમ્યા વિના એ ધર્મસાધના કરે છે ? હા, અલભત ધર્મ ત્યાં ગમતો દેખાય એ તો મૂળમાં માત્ર પેલા પૈસા વગેરે ગમતા હોઈ એના એક સાધન તરીકે ધર્મ ગમે છે. તેથી પૈસાદિ પૂરતા મળ્યા પછી ‘ગરજ સરી વૈદ વેરી’ ની જેમ ધર્મને પડતો મૂકે છે, અરે ! કોઈ દાનની ટીપ વગેરે માટે આવે તો એ દુશ્મન લાગે છે.

એટલે આ સાવધાની જરૂર છે કે ધર્મ દુનિયાનાં સુખ માટે ના ગમાડીએ, ધર્મને કોઈ દુન્યવી વિષયસુખ સગવડ, સન્માન-પ્રતિષ્ઠા વગેરેનું Medium સાધન ન બનાવીએ. ધર્મ કરીએ તે આ કશાના માટે નહિ. ત્યાં મન કહે કે” આ પાપસાધનો પોષવા માટે ચિંતામણિથી પણ અધિક એવા ધર્મને શા માટે વેચું ? બાહ્ય સુખસાધનો તો પૂર્વ કર્મનુસાર આવે છે, જાય છે, તેથી એના રાગ ખાતર ધર્મને શા માટે વેચું ? બાહ્ય સુખસાધનો તો પૂર્વ કર્મનુસાર આવે છે, જાય છે, તેથી એના રાગ ખાતર ધર્મનો રાગ ગૌણ ન કરું; એ ગમે છે માટે એના સારું ધર્મ ગમે’ એવું ન રાખું. ધર્મથી ભવના ફેરા મિટે, જન્મમરણની વિટંબણા ટળે, અહીંનું જીવન પશુજીવન ન બને; માટે મને ધર્મ ગમે, એવું રાખું” આ રીતે શુદ્ધ ધર્મપ્રેમ ઊભો કરવાનો છે.

હવે આ વિચારવાનું છે કે આવો ધર્મપ્રેમ જાગ્યો છે એનું માપ શેના પર નીકળે ?

૧૪૦ ધર્મપ્રેમ માપવાની પારાશીશી

આપણને ખરેખર ધર્મપ્રેમ છે એ તપાસવાની જરૂર છે; કેમકે ધર્મ જ તારણહાર છે, શાન્તિદાતા છે, આપત્તિમાં પણ મહાન આશ્વાસનભૂત છે. હૈયે ધર્મનો પ્રેમ જાગતો હોય તો જ ધર્મની હૈયા સાથે સગાઈ થાય. તેથી માપવું પડે કે હૈયામાં ધર્મપ્રેમ છે ?

‘ધર્મપ્રેમ’ એટલે ધર્મરાગ, વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાનના ધર્મશાસન પ્રત્યે રાગ. એ જો છે તો શાસનના અંગો પ્રત્યે પણ પ્રેમ-રાગ-મલકાટ હોવો જોઈએ. ‘શાસનના અંગો’ એટલે શાસનપતિ તીર્થંકર ભગવાનનું નામ, ભગવાનની મૂર્તિ, મંદિર, તીર્થ, શાસનના આરાધક સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકા, શાસનનાં શાસ્ત્રો-આચારો-અનુષ્ઠાનો વ્રત વિધાનો વગેરે વગેરે. શાસનના અંગો પર જો રાગ નથી, પ્રેમ નથી એ જોતાં કે સાંભળતા મલકાટ નથી થતો, તો પછી શાસન પર ધર્મ પર પ્રેમ શો ?

ધર્મપ્રેમ માપવાની આ પારાશીશી છે કે ધર્મના ઉપરોક્ત અંગો પર મલકાટ કેટલો થાય છે.

‘ઉપમિતિ-ભવપ્રપંચા’ કથામાં પ્રારંભે દ્રમકભિખારીનું દૃષ્ટાન્ત આપીને એ બતાવ્યું છે કે જેવી રીતે ભિખારીને રજવાડામાં પ્રવેશ મળ્યો ત્યાં એના પર સુસ્થિત રાજેશ્વરની કૃપા દૃષ્ટિ પડી એનું કારણ એ ભિખારીને રજવાડાની વસ્તુઓ જોઈ હૈયે આશ્ચર્યભર્યા આનંદનો મલકાટ થયો, આંખો પ્રકુલ્લિત થઈ, મનને લાગ્યું કે ‘અહો ! બહાર ક્યાંય ક્યારે ય જોવા ન મળ્યું એવું આ કેટલું બધું અદ્ભુત છે !’ એ મલકાટ પરથી ત્યાંના અધિકારીએ નક્કી કર્યું કે ભિખારીને રજવાડા પર ખરેખર પ્રેમ ઊપજ્યો છે અને આના પર રાજેશ્વરની કૃપા દૃષ્ટિ પડી છે, તેથી અહીં પ્રવેશ મળ્યો છે તે યોગ્ય છે,’ એવી રીતે સંસારી જીવને જો પરમાત્માના શાસનરૂપી રજવાડાના અંગો જોઈ અપૂર્વ જોવા મળ્યાના આશ્ચર્ય સાથે આનંદ-મલકાટ થાય તો આચાર્ય એ પરથી નક્કી કરે છે કે ‘આ જીવને શાસન પર ખરેખર પ્રેમ યાને ધર્મપ્રેમ ઊપજ્યો છે, અને આના પર પરમાત્માની કૃપાદૃષ્ટિ પડી છે, તેમજ આને જૈનશાસનમાં યોગ્ય પ્રવેશ મળ્યો છે.

‘ઉપમિતિ’ શાસ્ત્રનાં આ કથન પરથી સૂચિત થાય છે કે શાસન પર પ્રેમ યાને ધર્મપ્રેમ ખરેખર જાગ્યો હોય તો એને શાસનના અંગો જોઈ-સાંભળી હૈયે ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

મહા આનંદ-મલકાટ થાય. ત્યારે જો કશો આનંદ-મલકાટ થતો નથી, ને ઉપરથી એના બદલે ઉદ્વેગ ઈર્ષ્યા સુગ અરુચિ વગેરે થતું હોય, તો અંતરમાં ધર્મપ્રેમ ક્યાં રહ્યો ?

અહીં મનને સહેજ ચમકારો લાગશે કે શું શાસનના અંગો પર વળી અરુચિ ઉદ્વેગ થતા હશે ? પરંતુ આપણાં જીવનને તપાસવાની જરૂર છે. જીવનમાં જોઈશું તો દેખાશે કે કોઈ વાર સ્વાર્થ, અસહિષ્ણુતા, અહંત્વ, યા સ્વમાનરક્ષાની તમન્ના અથવા બીજા કોઈ દોષના લીધે ધર્મના અંગ ઉપર અરુચિ ઉદ્વેગ વગેરે સ્ફુરી આવે છે.

દા.ત. પુત્રે ઉપવાસ કર્યો અને માતાએ એના પર કકળાટ કર્યો ત્યાં બાપને એ ઉપવાસ પર અરુચિ થવા સંભવ છે. પોતે કોઈ દાન કર્યું ને કુટુંબીએ એના પર કલેશ કર્યો તો પોતાને એ દાન પર અભાવ થવાનો પ્રસંગ બને. યા સાધર્મિકવાત્સલ્યનું જમણ કર્યું ને ચાર જણે એના પર ટીકાટિપ્પણ કરી તો સાધર્મિકવાત્સલ્ય પર ખેદ થવા સંભવ છે. અથવા છોકરો સામાયિકમાં બેઠો ને બાપને લાગ્યું કે હજી એણે શાળાનું લેસન તૈયાર નથી કર્યું તો એને સામાયિક પર અરુચિ થવા સંભવ છે. સંઘમાં કોઈ ટીપ-ફાળો કરવામાં આવ્યો અને પોતાને એમાં રૂપિયા લખાવવાનું મન નથી પણ આગેવાન આગ્રહ કરે છે તો એ વખતે એ ટીપ ઉપર અભાવ થવા સંભવ છે. એમ તીર્થમાં મુનિમે જુદા જુદા ખાતામાં નોંધાવવા આગ્રહ કર્યો ને પોતાને મન નથી તો ય ધર્મ ખાતા પર અરુચિ થવા સંભવ છે.

આમ જો ધર્મના અંગ પર અરુચિ થાય છે, તો એ વખતે મૂળમાં ધર્મપ્રેમ જાગતો છે કે કેમ એ વિચારવું પડે. ખરેખર ધર્મપ્રેમ ઝળહળતો હોય તો ધર્મના અંગ પર અરુચિ ન થાય. અરુચિ-દ્વેષ કદાચ આડું બોલનાર-વર્તનાર વ્યક્તિ પર થવા જાય, પરંતુ ધર્મની વસ્તુ ઉપર તો પ્રેમ જ બન્યો રહે. માટે આ સાવધાની હંમેશા બની રહેવી જોઈએ કે જો ધર્મ ગમે છે તો કદી ધર્મની વસ્તુ પર અરુચિ ન થાય, એટલું જ નહિ પણ આનંદ-મલકાટ રહે.

મેતારજ મુનિના જીવે પૂર્વભવમાં સાધુપણે ‘ગુરુએ ચારિત્ર સારું આપ્યું, પણ પરાણે આપ્યું તે ખોટું’ આટલું જ વિચાર્યું એમાં દુર્લભબોધિ થયા, ભવાંતરે ધર્મ જલ્દી ન મળે એવું પાપ બાંધ્યું. કારણ ? અમુક સંયોગમાં પાપથી છોડાવવાની ખાસ દયાની દૃષ્ટિએ પરાણે ચારિત્રદાન એ ધર્મની જ એક વસ્તુ ગણાય, ધર્મનું અંગ કહેવાય. એના પર અરુચિ. એટલે ધર્મ પર અરુચિ એનું ફળ એવું જ આવીને ઊભું રહે.

આજે જ્યારે સાંસારિક વસ્તુઓ ઘણી વધી ગઈ છે અને એના પર પ્રેમ થાય છે, તો પછી ધર્મી જીવને આ અત્યંત જરૂરી છે કે ધાર્મિક વસ્તુઓ, ધર્મના અંગ, મૂર્તિ-મંદિર ઉપાશ્રય, જૈન આચારો, ધર્મની વિવિધ ક્રિયાઓ, સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકા, વ્રતનિયમો, વિધિ વગેરે વગેરે પર ખૂબ પ્રેમ રહ્યા કરે; એથીજ ધર્મનો ખરેખરો પ્રેમ થયાનું સાબિત થાય, તેમજ ન થયો હોય તો જાગે, અને વધે. ધર્મપ્રેમ માપવાની પારાશીશી ધર્મના અંગોનો પ્રેમ. એ જેટલો વધુ એટલો ધર્મપ્રેમ વધુ. સારાંશ, ધર્મ ગમતો રાખવો છે ? તો ધર્મના અંગ ખૂબ ગમતા રાખો.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૯, અંક-૩૬, તા. ૧૯-૬-૧૯૭૧

૧૪૧) પરમાત્મા અંગે જૈનો અને અજૈનોની માન્યતાનું ફળ

પરમાત્મા-ઈશ્વર-પરમેશ્વરને માનનારા અનેક ધર્મો છે; જૈનધર્મ પણ માને છે, અજૈન ધર્મો પણ માને છે. પરંતુ અજૈન ધર્મો પરમાત્માને સર્વશક્તિમાન સર્વસર્જક સર્વસંચાલક અને અનાદિ સિદ્ધ માને છે. એ કહે કે જેણે આવું મોટું વિશ્વ બનાવ્યું એમની શક્તિ અપરંપાર છે, અને એ જ સમસ્ત વિશ્વનું સંચાલન કરે છે, પૃથ્વી અગ્નિ પાણી હવા સૂર્ય ચંદ્ર પહાડો ઝાડપાન ધાન્ય વગેરે સર્જીને એમણે આપણા પર અનુપમ ઉપકાર કર્યો છે. વળી એમની ઈચ્છા વિના એક પાંદડુ પણ હાલતું નથી. એ કાંઈ પણ કરવાને થતું અટકાવવાને, અને સંહરવા-ફેરવવાને સમર્થ છે. આવા પ્રભુના અચિંત્ય મહિમાને સમજી એમના ઉપકારને વારંવાર યાદ કરવો જોઈએ. એમનું શરણ સ્વીકારવું જોઈએ, આપણાં સમસ્ત કૃત્ય એમને સમર્પિત કરવાં જોઈએ. માનવું જોઈએ કે કશું કરવાનું આપણું શું ગજું ? એ તો જગન્નિયન્તા કરે છે માટે થાય છે. આપણાં કર્તૃત્વનું અભિમાન ખોટું છે.’

આમ પરમાત્મા પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા અનુભવે છે. પરમાત્માની અચિંત્ય શક્તિ જોઈ નમ્ર બની જાય છે, અને એમના સર્વ કર્તૃત્વ આગળ પોતાને કર્તાપણાનું અભિમાન થતું અટકાવે છે.

પરંતુ આ માન્યતામાં અનેક આપત્તિ છે, દા.ત. વિશ્વસર્જનની શક્તિ માની એના પર અહો કેવું વિશ્વ બનાવ્યું ?’ એમ મુગ્ધ થવામાં ગર્ભિત રીતે વિશ્વનું આકર્ષણ રહે છે. જો એનું આકર્ષણ ન હોય તો એ બનાવનાર ઉપર ઓવારી જવાનું શાનું થાય ? ઉકરડાનું આપણને આકર્ષણ નથી તો એનો ગમે તેટલો

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

૨૮૯

મોટો પણ ઢગ કરનાર પર ઓવારી જવાતું નથી. ઉદ્યાન પર આકર્ષણ છે તો બહુ મોટા ઉદ્યાનને ઊભું કરનાર પર મુગ્ધ થવાય છે. એમ પરમેશ્વર પર વિશ્વસર્જક તરીકે ઓવારી જવામાં વિશ્વ પર આકર્ષણ સાબિત થાય છે. ત્યારે જો જડ વિશ્વ ઉપર આકર્ષણ રહે તો એ રાગ જીવને વૈરાગ્ય ન ઝળહળવા દે, વીતરાગતા ન પામવા દે.

બીજું પરમાત્માને હવા પાણી અનાજ પ્રકાશ વગેરે આપનારા તરીકે ઉપકારી માનવામાં સ્વાર્થરસ પોષાય છે. ભગવાન કેમ સારાં ? તો કે અમને અનુકૂળ હવા પાણી પ્રકાશ વગેરે આપે છે માટે. આમ સ્વાર્થરસથી ભગવાનને માનવા જતાં ભય એ છે કે જ્યાં આપણો સ્વાર્થ ભંગાયો ત્યાં ભગવાન પર ઉદ્વેગ થશે ! દા.ત. ‘ભગવાનની મોટી મહેરબાની કે મને પુત્ર આપ્યો,’ એમ પ્રભુ પર બહુમાન કરવા જતાં જો નથી ને એ પુત્ર મરી ગયો તો ભગવાનને ઠપકો દેવાનું મન થશે કે ‘પ્રભુ ! આ તેં શુ કર્યું ? મારા આંખની કીકી લઈ લીધી ?’ એમ વરસાદ નહિ પડ્યો તો ય પ્રભુ પર ઈતરાજી થવાની. સારાંશ ભગવાન આપણને દુન્યવી સુખ આપનાર છે માટે ઉપકારી છે, માન્ય છે, એમ કરવામાં નર્યો સ્વાર્થરસ પોષાય છે.

ત્યારે ભગવાનને સર્વશક્તિમાન માનવા જતાં જો એ બધું કરવા-સંહરવા-ફેરવવા સમર્થ છે, તો મોટી આપત્તિ આ છે કે તો પછી પ્રભુ જીવોને પાપ કરતાં કેમ અટકાવતા નથી ? શું પ્રભુની શક્તિ નથી ? તો પછી સર્વ શક્તિમાન ક્યાં રહ્યાં ? એમ, ભગવાનને અનાદિસિદ્ધ માનવામાં કોઈ યુક્તિ નથી, કોઈ એમનું ચોક્કસ સ્વરૂપ નથી. વિશ્વની વસ્તુઓનાં સર્જનમાં જીવોનાં કર્મ પ્રધાનપણે કામ કરે છે એ તો માનવું જ પડે છે, પછી ભગવાનમાં કર્તૃત્વ શું ? કર્તા તો સ્વતંત્ર હોય, પોતાની ઈચ્છા મુજબ સર્જન કરી શકે. અહીં તો જીવનાં કર્મ વાંકા હોય અથવા ઊંઘુ વેતરણ કરવા બેઠો હોય તો ઈશ્વરની સારી ઈચ્છા કાંઈ કામ નથી આવતી. પછી એ કર્તા શાના ? એમ જીવ પાપબુદ્ધિ અને પાપપુરુષાર્થથી હિંસાદિ કરવા તૈયાર થયો હોય તો ત્યાં ઈશ્વરની ભલી ઈચ્છા કામ નથી કરતી, પછી એ સ્વતંત્ર કર્તા શી રીતે ?

તાત્પર્ય, ઈતરધર્મો પરમાત્માને માને છે તે શક્તિ યા જડસ્વાર્થના પૂરક તરીકે અને અનાદિ, પરંતુ એમાં અનેક અસંગતતાઓ છે.

ત્યારે જૈનધર્મ પરમાત્માને (૧) બહિરાત્મ ને અંતરાત્મ ભાવમાંથી નીકળી પૂર્ણ અને શુદ્ધ જ્ઞાનમય યાને પરમ આત્મભાવ પામેલા, તથા (૨) જગતને વિશ્વતત્ત્વનો તથા પરમાત્મભાવ પામવાના માર્ગનો પ્રકાશ આપનારા તરીકે માને છે.

૨૯૦

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૪)

આમાં (૧) કોઈ એક અનાદિ-સિદ્ધ પરમાત્માની યુક્તિરહિત માન્યતા નથી. પરંતુ અનાદિ અનંત કાળમાં અનંત પરમાત્મા થઈ ગયા અને ભવિષ્યમાં થશે એવી યુક્તિસિદ્ધ માન્યતા છે. વળી (૨) એ જગત્કર્તા નથી તેથી સર્જનમાં અજ્ઞાન સર્જન રાગ-દ્વેષ, બાળચેષ્ટા ‘પરમ’ યાને શુદ્ધ આત્મત્વની અને સ્વતંત્ર કર્તૃત્વની હાનિ, વગેરે દોષો નથી. તેમજ (૩) જીવો ઈશ્વરને જડસ્વાર્થના ઉપકારક તરીકે માની સ્વાર્થ-ભંગમાં ઈશ્વર પ્રત્યે સંભવિત ખેદ દ્વેષમાં પડે એ આપત્તિ પણ નથી.

જૈન મતાનુસાર પરમાત્મા વીતરાગ સર્વજ્ઞ બનવામાં આદર્શ જીવન જીવી ગયેલા છે તેથી એ સાધકને મહાન આલંબનભૂત બને છે. એવા જ પરમાત્માના જાપ-સ્મરણ-ગુણગાન-પૂજા-ભક્તિ-દર્શન-વંદન વગેરેથી કલ્યાણ થાય છે. તેથી એમનો અચિત્ય અનંત પ્રભાવ છે, ઉપકાર છે. વળી એ સર્વજ્ઞ હોઈ વિશ્વના જીવ-અજીવ, પુણ્ય-પાપ, આશ્રવ-સંવર, બંધનિર્જરા-મોક્ષ એ નવ તત્ત્વોનો યથાર્થ પ્રકાશ આપી જીવને પોતાનું અને વિશ્વનું સાચું ભાન કરાવે છે, તેમજ જન્મ-મરણમય આ સંસારની વિટંબણામાંથી છૂટી મોક્ષ પામવાનો સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમય માર્ગ આપે છે, માટે પણ પરમાત્મા પરમ ઉપકારી છે.

તાત્પર્ય જૈનધર્મમાં પરમાત્માની ગુણપુજા છે, જડસ્વાર્થપૂરક શક્તિની પૂજા નહિ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૯, અંક-૩૭, તા. ૨૬-૬-૧૯૭૧

૧૪૨ તમે શ્રાવક માબાપ છો ?

સંસારમાં માબાપ બનવું સહેલું છે, પરંતુ ધર્મી માબાપ શ્રાવક માબાપ બનવું અઘરું છે; કેમકે એમાં ‘માબાપ’ એટલે સંતાનના માત્ર જનમદાતા તરીકે નહિ તેમ માત્ર ખાનપાનાદિથી પાલક તરીકે નહિ, કિન્તુ એક ધર્મી શ્રાવક વાલી તરીકેનું મુખ્ય કર્તવ્ય બજાવનાર બનવું પડે છે. તમે અગર કોઈના માતાપિતા હો તો આ પ્રશ્ન છે કે તમે એના શ્રાવક માબાપ છો ? અર્થાત એની પ્રત્યે ધર્મી શ્રાવક વાલી તરીકેનું મુખ્ય કર્તવ્ય બજાવતા રહો છો ? ‘મુખ્ય’ કર્તવ્ય એટલે બીજાં પાલન-પોષણનાં કર્તવ્ય તો બજાવતા રહેવાય, પરંતુ મુખ્ય લક્ષ એના પર નહિ, કિન્તુ ધર્મી શ્રાવક વાલી તરીકેનાં કર્તવ્ય પર.

જો આ મુખ્ય કર્તવ્ય બજાવવાતું હોય તો એની સંતાન પર અદ્ભુત અસર

પડે છે, સંતાન ધાર્યા કરતાં વધુ સંસ્કારી ધર્મશ્રદ્ધાળું ધર્માત્મા બને છે. આનો એક તાજેતરમાં હયાત દાખલો જાણવા મળ્યો.

એક ત્રણ વર્ષનું બાળક એની માતા સાથે એક દિવસ મોસાળ ગયેલ. ત્યાં એના દાદા રાત્રે જમતા હતા તે જોઈ આ માત્ર ત્રણ વર્ષનું બાળક કહે ‘દાદા ! રાત્રે ખાય તે નારકીએ જાય. તમે કેમ રાત્રે ખાઓ છો ?’

બીજા એક પ્રસંગે ઘરે એની નાની બેનને તાવ આવવાથી રાત્રે એની માતાએ દવા આપવા માંડી ત્યારે તરત જ આ બાળક કહે ‘મમ્મી ! દાદા તો કહેતા હતા કે રાત્રે દવા પણ ન ખવાય, તો તું બેબીને રાતના દવા કેમ આપે છે ?’ માતા શરમાઈ ગઈ અને દવા આપવાનું મોકુફ રાખ્યું.

આ નાની બેન પણ એવી સંસ્કારવાળી છે કે રાત્રે લાઈટના લીધે જીવાતો આવે તો એ જોઈને તરતજ જીવરક્ષાર્થે લાઈટ બંધ કરાવે છે. જીવો પર દયાભાવ એવો કે દર રવિવારે બાળકો પારધીના પાંજરાઓમાંથી પૈસા આપીને ચકલી પોપટ કબૂતર છોડાવી ખુશીખુશી થઈ જાય છે. ઘરમાં ક્યાંય વચમાં જીવાત ફરતી જુએ તો નવામાં નવો ચરવળો લાવી એનાથી સાચવીને પૂંજી જીવાતને બાજુએ મૂકી દે છે; તથા ફરનીચર પર વડિલ બેસવા જતા હોય અને આ બાળકો ત્યાં જો જીવાત દેખે યા રસ્તે ચાલતાં જીવ દેખે તો વડિલને બતાવી એને બચાવવામાં નિમિત્ત બને છે. એટલું જ નહિ પણ વડિલોનેય ઈર્ષાસિમિતિ યાને જોઈને ચાલવા બેસવાનો ઉપયોગ કરાવે છે,

બાળકના કોડ કેવા કે દયાનો પ્રસંગ આવે ત્યાં કહે છે કે ‘શાંતિદાદાએ પૂરવ જનમમાં જીવ બચાવેલ તેથી ભગવાન થયા તો હું પણ જીવોને બચાવું છું તેથી ભગવાન થવાનો છું.’ પિતૃપક્ષ-મોસાળ પક્ષના દાદીમાઓને પાલીતાણામાં વર્ષાતપનું પારણું થયું તેને વારંવાર યાદ કરી કહે છે કે ‘શ્રેયાંસકુમારે આદિદાદાને પારણું કરાવ્યું તેમ હું પણ મારી બહેનને પારણું કરાવીશ.’

આ બાળક દોઢ વરસની ઉંમરથી જ્યાં જ્યાં યાત્રાએ ગયો ત્યાં ત્યાંના મૂળનાયક ભગવાનનું આજે પણ સુંદર વર્ણન કરી શકે છે, દા.ત. કહે છે કે ‘આબૂ પર આદિ દાદા, અચલગઢ પર સોનાના દાદા...’ વળી બોલે કે હું પણ આકાશને અડે એટલું ઊંચુ દેરાસર બંધાવી સોનાના ભગવાન પધરાવીશ, હીરાના ભગવાન પધરાવીશ !

રોજ દેરાસરે પૂજા કરવા જતી વખતે રસ્તામાં બેઠેલા ભિખારીઓને પૈસા આપે છે ને કહે છે કે ‘સંભવદાદાએ પૂરવભવમાં ગરીબોને દાન કરેલું તેથી

ભગવાન બન્યા, તો હું પણ આ દાનથી ભગવાન બનવાનો જ છું, મોટો થયા પછી બધા ગરીબોને દાન કરવાનો.’

આ બાળકને કહેવામાં આવેલી ધર્મકથાઓ યાદ રહી જાય છે, ને પાછો પોતે તે કહી બતાવે છે, ને ખૂબી એ કે એના કહેવામાં દરેક વાર્તાના અંતે બધાને એ દીક્ષા અને મોક્ષમાં લઈ જાય છે. દીક્ષા અને મોક્ષ એના પ્રિય શબ્દ છે; દિવસમાં પ-૬ વાર તો એના મોંમા મોક્ષ શબ્દ હોય જ. ચિત્રમાં સિદ્ધશિલાનું નાનું સરખું ટપકું હોય તો શોધી કાઢવાનો, કહેવાનો ને ‘જુઓ આ મોક્ષ.’

બાળકની આ વાતો પર કેટલાકને એમ થાય કે ‘એ તો શીખવાડેલું બોલે, પરંતુ એક તો ખુશી થવા જેવું એ, કે અપશબ્દો યા નટ-નટીના નામ કે પિક્ચરની વાતોને બદલે આવા પવિત્ર શબ્દો અને પવિત્ર વાર્તા આ ઉંમરથી જીભે ચઢે છે ને ? તેમ, બીજું એ છે કે શબ્દો તો હજીય બોલતા આવડે, પરંતુ કઠિન આચાર પાળવા મોટાને જે કઠિન પડે છે એ આ બાળક રાજીરાજી થઈને પાળે છે. દા.ત.

એક વાર ઘરમાં શત્રુંજય યાત્રાએ જવાની વાત ચાલી ત્યારે ૪ વર્ષનો આ બાળક દઢ સંકલ્પ પૂર્વક ઊંચેથી બોલ્યો ‘પપ્પા ! આ વખતે હું બાઈ પાસે બિલકુલ તેડાવવાનો નથી;’ ને ખરેખર પાલીતાણે જઈ તેડનારી બાઈ સાથે છતાં એ જરાય થાક વિના આખોય ગિરિરાજ પગે ચાલીને ચડી ગયો; ને ભાવપૂર્વક દાદાની પૂજા કરી.

બંને બાળકો ભાઈ-બેને જનમથી રાતે ભોજન કર્યાં નથી, દૂધ પાણી સિવાય કાંઈ લીધું નથી, અને દોઢ વર્ષની વયથી રાત્રિભોજન ત્યાગ, રાત્રે દૂધ પણ નથી લીધું. કોઈ રાત્રે મિઠાઈથી લલચાવે તો ય તે ખાવાની વાત નહિ, નાની બાળકી વળી સાંજના કદાચ લાઈટ કરી, તો જાતે ખાય નહિ ને વડિલને ય ખાવાની ના કહે. પછી એને ઘણું સમજાવે કે હજી સૂર્ય છે, આથમ્યો નથી, ત્યારે જ તે ખાય. આમ આચારપાલન પર મક્કમતા એ આ સંસ્કારિત બાળકો અંદરની સૂઝ વિના ન દાખવી શકે.

કઠિન આચારનાં પાલન આ વયે સહેલા નથી. પરંતુ આમાં પૂર્વભવના સંસ્કાર ઉપરાંત આ ભવના માતાપિતાદિ વડિલોની સારું ઘડતર કરવાની ચીવટ કાળજી ખૂબ કામ કરે છે. આ દૃષ્ટાંતમાં ખૂબી એ છે કે બાળકના દાદા અને પિતા ડબલ ગ્રેજ્યુએટ છે, માતા ગ્રેજ્યુએટ છે છતાં ધર્મના ખૂબ શ્રદ્ધાળુ, તથા આખું કુટુંબ જૈન આચારબદ્ધ જીવન જીવે છે. માતા હજી પણ પાઠશાળે જઈ પાંચમા કર્મગ્રંથનું અધ્યયન કરે છે. ઘરમાં બાળકોને રાતના ધર્મગીતો તથા ધર્મકથાઓ સંભળાવવાની વડિલોને ટેવ છે. ઘરમાં સદંતર રાત્રિભોજન બંધ. તે સૂચસ્તિ પછી

મે’માન માટે પણ ચૂલો સળગાવવાનો નહિ, રાત્રિભોજન નહિ, વાશી, કંદમૂળ વિદળ વગેરે અભક્ષ્યોનો સદંતર ત્યાગ, પૂજા, સામાયિક, સ્વાધ્યાય આદિ ચાલે છે. ઘરમાં જૈન ઈતિહાસના પ્રસંગોના ચિત્રો, પ્રતિમાઓ, ધર્મગીતો, ધર્મચર્યા વગેરેથી વાતાવરણ પવિત્ર રહે છે. બાળકો પરહિતરક્ત અને ધર્મસંસ્કારી બન્યા રહે એની કાળજી લેવાય છે. સારાંશ, જૈન કુટુંબોમાં માતાપિતા વગેરે વડિલો જો શ્રાવક ધર્મના આચાર જીવતા બને, ને શ્રાવક વડિલ તરીકેના મુખ્ય કર્તવ્ય બજાવનાર બને તો સંતાનો પર અદ્ભુત અસર પડે. તમે શ્રાવક મા બાપ છો, કે જૈનતર મા બાપ ? જો શ્રાવક મા બાપ છો તો ઉપરોક્તમાંનું તમારામાં કેટલું છે ? ને હવે કેટલું વધારશો ? એજ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૯, અંક-૩૯, તા. ૧૦-૭-૧૯૭૧

૧૪૩ વાંકાનેરના આંગણે ‘ધ્યાન-શતક’ મહાશાસ્ત્રનું બહુમાન

જૈન દર્શનના ધ્યાન વિષયના અદ્ભુત ગ્રન્થરત્ન ‘ધ્યાનશતક’નું ગંભીર રહસ્યો ભરેલાં ગુજરાતી વિવેચનનું પ્રથમ પ્રકાશન

(નિવેદક :- જેઠાલાલ અભેચંદ વોરા અધ્યાપક : વાંકાનેર)

પરમપૂજ્ય સિદ્ધાન્તમહોદયિ કર્મશાસ્ત્રનિષ્ણાત સ્વ.પૂ. આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજના વિદ્વાન શિષ્યરત્ન ન્યાયનિપુણ મહાતપસ્વી પૂ.પં. શ્રી ભાનુવિજયજી મહારાજશ્રીની તેજસ્વી કલમે આજ સુધીમાં સમર્થ શાસ્ત્રકાર આચાર્યપુરંદર શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મ.કૃત ‘લલિત વિસ્તરા’ ગ્રંથ ઉપર ગુજરાતી વિવેચન ‘પરમતેજ’ ભાગ. ૧-૨, તથા હિન્દી વિવેચન, ‘પ્રકાશ’, શ્રી ‘પંચસૂત્ર’ની હારિભદ્રીયટીકા ઉપર ‘ઉચ્ચ પ્રકાશના પંથે’ અદ્ભુત વિવેચન ગ્રંથો લખાઈ બહાર પડેલ છે. આ વર્ષે પૂર્વધરમહર્ષિ વિશેષઆવશ્યક ભાષ્યાદિ-ગ્રંથ રચયિતા પૂર્વધરમહર્ષિ શ્રી જિનભદ્રગણી ક્ષમાશ્રમણ કૃત ‘ધ્યાનશતક’ ગ્રંથની શ્રી હારિભદ્રીયટીકાના આધારે પૂ. પંચાસજી મહારાજની ચિંતનશીલ કલમે આ ગુજરાતી વિવેચન લખવામાં આવેલ છે, જેનું અત્રેના શ્રી સંઘે જ્ઞાનપૂજન દ્વારા બહુમાન કરી ગૌરવ વધાર્યું છે. બહુમાન-સભામાં આ પ્રમાણે પરિચય અપાયેલ,-

આ ગ્રંથનો ઉદ્ભવ :- “પૂ. પંચાસજી મ. શ્રીના શિષ્યરત્નો પૂ. તપસ્વી મુનિરાજ શ્રી મણિપ્રભવિજયજી મ. તથા વ્યાખ્યાતા ત્યાગી પૂ. મુનિરાજ શ્રી રાજેન્દ્રવિજયજી મ. શ્રી નું ૨૦૨૪નું ચાર્તુમાસ પ્રાંગણ થતાં, તેઓશ્રીની પ્રેરણા

પામી જૈન તપગચ્છસંઘ-તરફથી પૂ. સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતોને જીવનમાં ઉપયોગી થાય તેવા સ્વાધ્યાયગ્રંથ માટે જ્ઞાનખાતામાંથી રકમ મંજૂર કરાઈ, અને બીજી બાજુ પૂ. ગુરુદેવશ્રીને ‘ધ્યાનશતક’ ગ્રંથ ઉપર વિવેચના લખવાની નમ્ર અરજ કરાઈ. પૂ. પંન્યાસજી મ. શ્રી એ કલકત્તામાં વર્ધમાન આંચબિલતપ ૧૦૦મી ઓળીના તપમાં તથા અનેકવિધ શાસનહિતની પ્રવૃત્તિઓ વચ્ચે અમૂલ્ય સમયના ભોગે આ વિવેચના તૈયાર કરી ભવ્યજીવો ઉપર મહાન અનુગ્રહ કરેલ છે, ‘દિવ્યદર્શન’ સંસ્થા તરફથી આ ગ્રંથનું પ્રકાશન કાળજી પૂર્વક તૈયાર કરાવવામાં આવ્યું છે. આપણા સદ્ભાગ્યે પૂ. પ્રખર તપસ્વી મુનિરાજ શ્રી મણિપ્રભવિજયજી મ. શ્રી ની પાવન નિશ્રામાં આ ગ્રંથના બહુમાનનો લાભ મળેલ છે. સાથે-સાથે આ ગ્રંથનું સ્વાધ્યાય-મનન કરી અશુભ-ધ્યાનથી આત્માને બચાવી લઈ શુભધ્યાનમાં લીનતા વધે તેવો સતત પ્રયત્ન સૌએ કરવાની અનુકૂળતા થઈ છે.

ઘાસના ઢગલા ઉપર તડકો જ્યારે પડે છે, ત્યારે ઘાસ ગરમ થાય છે પણ બળતું નથી; પરંતુ સૂર્યના કિરણો ઉપર મેગ્નિફાઈંગ ગ્લાસ ધરવામાં આવતાં કિરણોનું એકીકરણ થઈ અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે, અને એ ઘાસના ગંજને બાળી ભસ્મીભૂત કરી નાખે છે. તેવી જ રીતે ચિત્તને સ્થિર અને વિશુદ્ધ કરતાં કરતાં શુકલ ધ્યાનનાં મેગ્નિફાઈંગ ગ્લાસમાં મનનું એક વસ્તુપદાર્થમાં એકીકરણ થતાં ધ્યાનાગ્નિ વડે અશુદ્ધ આત્માનો કર્મમળ બળીને નિર્જરીને ક્ષય પામી જાય છે, અને આત્મા વીતરાગ-સર્વજ્ઞ બને છે. આ છે શુભ ધ્યાનની કેળવણીનું ફળ; જ્યારે, ચક્રવર્તી જેવાં સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિય જીવો એ મનને રૌદ્ર પરિણામે હિંસાદિના ભાવમાં સ્થિર કરતાં, એમ તંદુલમત્સ્યાદિ જેવા જીવો ૭ મી નરકે ચાલ્યા જાય છે. આર્તધ્યાને તિર્થયગતિના પાપ મળે છે.

મોક્ષનું અતિનિકટ અસાધારણ કારણ શુકલ ધ્યાન છે, અને તે ધર્મધ્યાનના ખૂબ જ અભ્યાસથી સાધ્ય છે, શુભધર્મધ્યાનના અભ્યાસ માટે અને પારાવાર નુકશાનકારી અશુભ આર્ત-રૌદ્રધ્યાનથી બચવા માટે આ ગ્રંથનું અધ્યયન અમલીકરણ સાથે કરવા જેવું છે. આત્મા ધારે તો આ બાજુ મનને વાળી સ્થિર-શુદ્ધ કરી શકે છે. ધ્યેય શુદ્ધિ સાથે ધ્યાતાએ ધર્મધ્યાનમાં એકરસ-એકાકાર થતાં થતાં શુકલધ્યાનમાં પ્રવેશ કરવાનો હોય છે. આ ધ્યાનના પ્રભાવે આત્માની અનંતી ઋદ્ધિ પ્રગટતા વાર લાગતી નથી.

૧૦૫ ગાથાના ‘ધ્યાન શતક’ શાસ્ત્રમાં મનની અવસ્થાઓ, ધ્યાનનું સ્વરૂપ અને પ્રકારો, શુભ-અશુભ ધ્યાનના લક્ષણ, લિંગ, લેશ્યા, ફળ, અશુભ ધ્યાનની ભયંકરતા, શુભધ્યાનની ભૂમિકા સર્જવાની ઉપાયભૂત સાધનાઓ, શુભધ્યાનને યોગ્ય

દેશ-કાળ-મુદ્રાદિ તથા ધ્યેયવિષયો-અધિકારી,... ઇત્યાદિ ભરચક પદાર્થોનો સમાવેશ છે, જે ગ્રંથની પ્રસ્તાવના વાંચવાથી ખ્યાલમાં આવશે. આજ ગ્રંથના આધારે મેટ્રીક-કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને ધાર્મિક શિક્ષાયતનમાં વાચનારૂપે અપાયેલ પ્રવચનોને ‘ધ્યાન અને જીવન’ નામના પુસ્તકમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ છે. બન્ને ગ્રંથો મનનીય છે. કિંમત રૂ. ૩) છે.

પ્રાપ્તિસ્થાન :- દિવ્યદર્શન કાર્યાલય, ૮૬૮ કાળુશીની પોળ, કાલુપુર, અમદાવાદ -૧

પૂજ્ય સાધુ-સાધ્વીજીના મ. શ્રીને ખાસ સ્વાધ્યાયાર્થે ધ્યાનશતક ગ્રંથ શ્રી ધ્રાંગધ્રા જૈન તપગચ્છ સંઘ તરફથી ભેટ મોકલાશે.”

(‘ધ્યાન-શતક’ શાસ્ત્ર વિવેચન ગ્રંથની પ્રકાશન-પ્રેરણા માટે શ્રી ધ્રાંગધ્રા સંઘનો અને અનુમોદના બહુમાન સમારોહ માટે શ્રી વાંકાનેર સંઘનો અમે આભાર માનીએ છીએ. શ્રી ચતુર્વિધ સંઘને નિત્ય જીવનમાં અત્યંત ઉપયોગી ધ્યાન-વિજ્ઞાન સમજવા અને સક્રિય કરવા આ શાસ્ત્ર સમર્થ છે, ને અનન્ય છે, એથી દરેક ભવ્યાત્મા એનું સૂક્ષ્મ અને સંગીન અધ્યયન કરશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ. તંત્રી)

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૯, અંક-૪૦, તા. ૧૭-૭-૧૯૭૧

૧૪૪) પાપના સંતાપ છતાં પાપ કેમ અટકતા નથી ?

(લેખાંક-૧)

ધર્મશ્રદ્ધાવાળા જીવને પોતાના જીવનમાં ઊઠી આવતી કામવાસનાઓ કે કોષાદિકષાયો અથવા આચરાઈ જતા દુષ્કૃત્યો જેવાં કે અસત્ય-અનીતિ-રૂપરસાદિ ગૃદ્ધિ અને જીવઘાતક આરંભસમારંભાદિ માટે સંતાપ-બળાપો-ગ્લાનિ થયા કરે છે. એ ઝંખે છે કે આ પાપો કેમ અટકે; પરંતુ પ્રસંગે કે નિમિત્ત મળ્યે જીવ આ પાપોમાં તણાઈ જાય છે, ને પછી એ લાચારી-ખેદ-સંતાપ અનુભવે છે. જીવનમાં આવું ઘણી વાર અનુભવવા છતાં એથી બચવા માટે જાણે નિરુપાયતા લાગે છે, ને સાથે પરલોકનો ભય રહ્યા કરે છે.

અલબત્ત જેને ધર્મશ્રદ્ધા નથી એને આવો કશો સંતાપ-ખેદ-લાચારી કે પરલોકભય ઊઠતો નથી. એ તો એમજ સમજે છે કે “આ ભવ મીઠા, પરલોક કોણે દીઠા ? સુખ મળ્યું છે તો કાં ન ભોગવી લઈએ ? વાસના તો કુદરતી લાગણી

છે. ક્રોધ વગેરે તો અવસરે કરવા જ પડે...આજના યુગમાં જૂઠ્ઠા અનીતિ વગેરે વિના ચાલે જ કેમ ? મોટા કારખાના વગેરેના આરંભ-સમારંભથી તો લોકમાં ઉદ્યોગપતિ શેઠ તરીકેની નામના મળે છે..." આવા નાસ્તિકતાના હિસાબવાળાને એ પાપોના ખેદ શાના ? ને 'પરલોકમાં મારું શું થશે ?' એવા ભય પણ શાના ?

ત્યારે ધર્મની શ્રદ્ધાનું અહીં માપ નીકળે છે કે દિલમાં કામવાસનાઓ-કષાયો-દુષ્ટત્યો વગેરેના ભારે સંતાપ રહ્યા કરે છે ? જો હા, તો ધર્મની શ્રદ્ધા સાચી; ને તે ય જેટલો ભારે સંતાપ એટલી પ્રબળ ધર્મશ્રદ્ધા. બાકી જો એવા સંતાપ કાંઈ થતા જ નથી, તો દાનાદિ ધર્મ કરવા છતાં ધર્મની શ્રદ્ધાના વાંધા. તો પછી પ્રશ્ન થાય કે દાનાદિ ધર્મ કેમ કરે છે ? ઉત્તરમાં, એ કારણ લોકવાહવાહની ભૂખ વગેરે લૌકિક કામના હોય છે.

ધર્મશ્રદ્ધાનો અર્થ આ, કે ધર્મ ગમે. ધર્મ એટલા માટે ગમે કે પાપ નથી ગમતા; કારણ કે પાપથી જન્મ-મરણની વિટંબણા લાંબી થાય છે. હવે જો પાપ નથી ગમતા, તો સહજ છે કે થઈ જતાં પાપો માટે ખેદ-સંતાપ લાચારી થયા જ કરે. ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવના ધર્મનું આ રહસ્ય છે. તેથી સાચી ધર્મશ્રદ્ધા ઊભી કરવી હોય તો પાપોનો સંતાપ થવો જોઈએ; અને ધર્મશ્રદ્ધા ધર્મપ્રીતિ માટે પાપોનો સંતાપ રહ્યા જ કરવો જોઈએ.

હવે સવાલ આ છે કે ધર્મશ્રદ્ધાવાળાને પાપોનો સંતાપ છતાં પાપાયરણ કેમ અટકતું નથી ? દા.ત. સંસારસુખ માણ્યે વરસો થયા. છતાં પત્ની જો હાજર છે તો બ્રહ્મચર્ય પાળવું કેમ કઠિન પડે છે ? કેમ વાસનાનું પાપ પોષાય કરે છે ? તે ય એ પોષ્યા પછી ભારે સંતાપ થવા છતાંય ફરીથી પાછું એ પાપમાં કેમ તણાઈ જવાય છે ? એમ, ખરાબ આદતમાં પડેલાની ય સંતાપ છતાં એવી દુર્દશા કેમ ? એમ ક્રોધ કરી કરીને બળાપો થયા છતાં પાછો નિમિત્ત મળતાં ક્રોધનો ઉછાળો કેમ ? એવી રીતે અસત્ય-અનીતિ-માયા, રસગૃહ્ણિ, વધુ પડતો આરંભ-સમારંભ વગેરે કોઈ પાપોના સંતાપ છતાં આચરણ કેમ ચાલુ ?

ખૂબી તો એ, કે ધર્મશ્રદ્ધાળુ હોવાથી સાધુસમાગમ સેવે છે, એમના વ્યાખ્યાન સાંભળે છે, ધર્મનાં પુસ્તકો પણ વાંચે છે, બની શક્તી ધર્મસાધના ય કરે છે, છતાં પાપો ન અટકે એનું કારણ શું ? અહીં કારણ તરીકે 'મારે એવા પાપકર્મનો ઉદય' એમ માની લેવા માત્રથી ઉદ્ધાર શી રીતે થવાનો ? ત્યારે પાપનાં નિમિત્તોથી આઘા રહેવાય તો પાપથી બચાય; પરંતુ કેટલાંક નિમિત્ત દા.ત. વાસનાનું નિમિત્ત પત્ની વગેરેથી તો દૂર રહી શકાય એમ ન હોય, પછી શું પાપ અટકવાનાં જ નહિ ?

પાપ ન અટકવાનાં બે કારણનો અહીં વિચાર કરવો છે, એ પરથી પાપ અટકાવવાના ઉપાયનો વિચાર પણ સરળ બનશે. એ વિચાર હવે પછીના લેખમાં.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૯, અંક-૪૧, તા. ૨૪-૭-૧૯૭૧

(૧૪૫) (લેખાંક-૨)

કેટલાકને દેવદર્શનાદિ ધર્મસાધના ચાલુ છતાં પાપ ન અટકવાનું કારણ, અને વ્યાખ્યાન-શ્રવણ નથી, એ છે. પરંતુ જેને આ છે છતાં ય પાપ નથી અટકતા એનું કારણ, (૧) બહુ બાહ્ય પ્રવૃત્તિ ને બાહ્ય ભાવનું જોર છે, તથા (૨) જીવનમાં અનુભૂત શુભ ભાવો અને સુકૃતોની અનુમોદનાનું સતત વહેણ નથી, એ છે.

ગૃહસ્થને અમુક સમય નોકરી-ધંધામાં ધ્યાન આપવું પડે કે ભણેલા સાધુને વ્યાખ્યાન યા જિજ્ઞાસુને તત્ત્વ-સમજ આપવી તે તેમજ બંનેને ખાનપાનાદિ અને આચાર-પ્રવૃત્તિ અનિવાર્ય છે, પરંતુ બાકીના સમયમાં સ્વાત્મસાધનાને બદલે બીજી ત્રીજી પ્રવૃત્તિ કરે એમાં પ્રાયઃ બાહ્યભાવ પોષાય છે. પરોપકારની પ્રવૃત્તિ પણ શુદ્ધ સ્વાત્મહિતસાધનાની દૃષ્ટિ જીવંત રાખીને હોય તો તે હજી બાહ્યભાવથી બચે, નહિતર એ ય બાહ્ય ભાવને પોષનારી બને.

બાહ્યભાવનો અર્થ આ કે જ્યાં પોતાના આત્માનું આત્મદોષોનું કે આત્મહિતનું સાવ વિસ્મરણ હોય.

એવા પરોપકારની પ્રવૃત્તિ લઈ બેઠેલા કેટલાંયમાં આ દેખાય છે કે એમને પોતાના આત્મામાં અનેકાનેક અહંત્વ-ઈર્ષ્યા-વાસના, વૈર-વિરોધ-દીનતા, અ-વાત્સલ્ય, એષણાઓ વગેરે દોષો ખદબદતા હોય પણ એ તરફ જોવાની કુરસદ નથી, સુધારવાના ધરખમ પ્રયત્ન નથી. પછી એ પરોપકારની સારી પણ દેખાતી પ્રવૃત્તિ એમના પોતાના માટે બાહ્યભાવ નથી તો બીજું શું છે ?

બાકી મોજશોખ, વાતોચીતો, નિંદા, કુથલી, બિનજરૂરી હરવા-ફરવાનું, કે આરામી, સુખશીલતા કે ઈન્દ્રિયોની ગમતા-વિષયોમાં દોડધામ અને અણગમતાથી ભાગાભાગ, યા હું પદ-માયા-તૃષ્ણા-વગેરેની વિચારણા-વિકલ્પો-વર્તાવ, એ બધું તો નગદ બાહ્યભાવ છે જ, આત્માથી બહારમાં ભટકવાનું છે જ; સ્વાત્માના હિત-અહિતનો આમાં કોઈ વિચારસરખો રહેતો નથી. પરંતુ માનેલા પરોપકારમાં ય આવું બને એ બાહ્યભાવ છે.

આમ બાહ્યભાવની પ્રવૃત્તિમાં બહુ રહેનાર જીવ ભલે બીજી બાજુ ધર્મશ્રદ્ધાવાળો હોય, ને ધર્મ-સાધના પણ કરતો હોય, છતાં પૂર્વે કહેલ તે મુજબ પાપના સંતાપ

છતાં પાપથી બચી શકતો નથી, પાપપ્રવૃત્તિને અટકાવી શકતો નથી. કોઈને કામની વાસના, કોઈને રસની લાલસા, કોઈને પૈસાટકા કે માનમર્તબાની એષણા, તો બીજાને વળી ક્રોધ યા મદ, પાપાયરણમાં ઘસડે છે. આમ સાધુસમાગમ સેવે, વ્યાખ્યાન સાંભળે યા જાતે કરે એટલે એ પાપપ્રવૃત્તિનો સંતાપ પણ થાય, ફરીથી એ ન કરવાની ધારણા પણ કરે, પરંતુ નિમિત્ત કે પ્રસંગ મળતાં પાછો પાપાયરણમાં પડે છે. આનુ એક કારણ આ બાહ્યભાવની બહુ પ્રવૃત્તિ છે.

સવાલ થાય કે બાહ્યભાવની બહુ પ્રવૃત્તિ સ્વાત્માનું ને સ્વાત્મદોષોનું વિસ્મરણ રખાવે છે, તેથી સ્વાત્મચિંતાના, સ્વદોષ નિરીક્ષણના, ને સ્વદોષનિવારણની ઝંખના-તમન્નાના સંસ્કાર નખાતા નથી, તેથી એવું આત્મબળ ઊભું થતું નથી. સંસ્કાર બાહ્યના, બાહ્ય ચિંતાના અને અભિમાનાદિ કષાયબળના નખાયે જાય છે, પછી સ્વાભાવિક એ છે કે પેલા સ્વાત્મચિંતાદિના અને આત્મબળનાં સંસ્કારજીથના અભાવે અવસરે પાપપ્રવૃત્તિથી બચી શકે નહિ, એને અટકાવી શકે નહિ. પાપથી બચાવનાર એ સુસંસ્કાર જીથ છે, એથી ઊભું થયેલ આત્મબળ છે.

વ્યાખ્યાન સાંભળનાર ઘણાનું આ રોદશું સાંભળવા મળે છે કે ‘સાંભળીએ છીએ ત્યારે તો ખરેખર દિલને લાગી જાય છે, પણ પછીથી પાછો કેમ કામ કે ક્રોધ કે લોભ વગેરે ચડી બેસે છે ? કેમ આત્મા નિર્બળ રહી પાપ અટકતા નથી ? પરંતુ ત્યાં જો એ જોશે તો દેખાશે કે બાહ્યની બહુ પ્રવૃત્તિ આ નબળાઈ ઊભી રાખે છે. પૂર્વ કદા તેવા સુસંસ્કારોનો જૂથના અભાવે આત્મબળ જ ઊભું થતું નથી, પછી પ્રસંગ પર દુશ્મનથી શી રીતે બચી શકે ?

સ્વાત્મચિંતાના સંસ્કાર, સ્વાત્મનિરીક્ષણ અને સ્વદોષનિરીક્ષણની ટેવના સંસ્કાર, તથા પરમાત્મા અને મહાન આત્માઓના જીવન-પરાક્રમોની તુલનામાં પોતે ક્યાં ઊભો છે એ વારંવાર જોવાની આદતના સંસ્કાર ખૂબ એકત્રિત કરવામાં આવે તો એવું આત્મબળ ઊભું થાય કે જે એને પ્રસંગે પાપો, વાસના અને કષાય વગેરેથી બચાવી શકે, વગેરેને અટકાવવા સામર્થ્ય આપે, પરંતુ બાહ્યભાવની બહુ પ્રવૃત્તિમાં પડેલાને આ સારું સંસ્કારજૂથ ક્યાંથી ઊભું થાય ?

ત્યારે, ધર્મશ્રદ્ધાળુ અને પાપસંતાપવાળાને એ વાસના-કષાય તેમજ અસત્યાદિ પાપ પ્રવૃત્તિ અટકાવવા માટે આ એક ઉપાય થયો કે એણે જીવનમાંથી બાહ્યભાવની બહુ પ્રવૃત્તિ ઓછી કરી નાખી ઉપરોક્ત સંસ્કારજૂથ ઊભું કરવું જોઈએ. હવે બીજા ઉપાયનો વિચાર.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૯, અંક-૪૨, તા. ૩૧-૭-૧૯૭૧

૧૪૬ (લેખાંક-૩)

ધર્મશ્રદ્ધા અને પાપસંતાપ છતાં ફરી ફરી પાપ થઈ જાય છે એનું એક કારણ બાહ્યભાવની બહુ પ્રવૃત્તિ હોવાનું જોયું. બીજું કારણ આ છે કે જીવનમાં સુકૃતોની જોરદાર અનુમોદનાના તથા અનૂભૂત શુભભાવના સંસ્મરણનાં સતત વહેણ નથી. તેથી પણ ઉપયોગી સંસ્કારબળ અને આત્મબળ ઊભું થતું નથી એટલે એ નિર્બળતામાં પાપનો સામનો કરી એને ઊભું થતું અટકાવી શકાતું નથી.

લગભગ દરેક ધર્મશ્રદ્ધાળુને અનુભવ હશે કે પોતાની કોઈ ધર્મસાધના વખતે યા બીજાની ધર્મસાધના જોઈને અથવા ધાર્મિક વાંચન કે શ્રવણ વખતે સુંદર ભાવ જાગ્યા હોય છે. એમ મહાવીરપ્રભુના યા બીજા તીર્થંકર ભગવાનના તથા પૂર્વના મહાપુરુષોનાં પરાક્રમોના પ્રસંગો સાંભળીને કે વાંચીને દિલમાં અદ્ભુત શુભભાવ જાગ્યા હોય છે.

પરંતુ પછીથી એ સ્વસુકૃતો તેમજ પરસુકૃતોની વારંવાર અનુમોદનાનાં અને એ શુભભાવનાં સ્મરણનાં વહેણ ચાલુ નથી હોતા તેથી પણ પાપ અટકાવવાનું આત્મબળ ઊભું થતું નથી. ઊલટું એ અનુમોદન સંસ્મરણના વહેણ નહિ, એટલે વિષયસુખાનુભવ, તેમજ ધન-માલ, સારી સ્ત્રી સારા પુત્રપુત્રી-પરિવાર, અનુકૂળ મકાન-દુકાન-વેપાર-નોકરી તેમજ માન-સન્માન-પ્રતિષ્ઠા તથા લગ્નાદિ પ્રસંગ વગેરેની અનુમોદનાનાં વહેણ ચાલુ રહે છે. મનને વારંવાર એ બધું સારું પામ્યાનો આનંદ રહે છે. ત્યાં પાપો અટકાવવાનું આત્મબળ ક્યાંથી ઊભું થાય ?

દા.ત. સિદ્ધગિરિ શિખરજી વગેરે તીર્થ ફરસવા મલ્યા, ત્યાં પ્રભુનાં દર્શને અપૂર્વ આલ્હાદ અનુભવ્યો, પ્રભુપૂજા-ભક્તિમાં અપૂર્વ આનંદ આવ્યો પરંતુ પછી એ સુકૃતની તથા એ શુભભાવની વારંવાર અનુમોદના સંસ્મરણ ક્યાં છે ? કદાચ ત્યાં જ પાછાં ઊતરતાં બીજા ત્રીજા વિચાર, વાતો અને આનંદમાં એનું વિસ્મરણ હોય છે ! તો પછી ઘરભેગા થયે જંજાળમાં ગુંથાયે એના વારંવાર સ્મરણ-અનુમોદન શાનાં ? ત્યારે જો એ વીતરાગ પ્રભુના શાંત સુધારસભર્યા મુખ-નયનની વારંવાર અનુમોદના નહિ, એ જોયાના ભાવોલ્લાસના આનંદ-અનુમોદનનાં વહેણ ચાલુ નહિ, તો સહેજ છે કે વહાલી અનુકૂળ પત્નીનાં મુખ-શરીર-અંગો જોઈ આનંદ રહેવાનો, પછી એ કામવાસનાનાં પાપથી શે બચે ?

એમ, જો એ પ્રભુપૂજા-ભક્તિની ને એ વખતના ભાવની સતત અનુમોદના નહિ, તો સારી નોકરી કે વેપાર અને બીજી સંસારપ્રવૃત્તિના આનંદમા જીવ માચ્છો રહેવાનો; તેથી એક યા બીજી પાપપ્રવૃત્તિથી શી રીતે બચે ?

એમ, પ્રભુ યા અન્ય મહાપુરુષોનાં પરાક્રમની સતત અનુમોદના જો નહિ તો મન રોફ-રોષ-લોભ વગેરેથી આવતી ફાવટના આનંદ અનુભવશો ત્યાં પછી અવસરે એવા ક્રોધાદિ કષાયના પાપને શી રીતે અટકાવી શકે ? એમ કોઈ સામાયિક પોષધ યા બીજી ધર્મપ્રવૃત્તિનો આનંદ અનુભવ્યા છતાં પછીથી એની અનુમોદના ચાલુ નહિ, તો આરંભ-સમારંભ, જુઠ અનીતિ વગેરેના આનંદમાં જીવ ડૂબ્યો રહેવાનો. પછી એવા પ્રસંગે એ પાપને શે અટકાવી શકે ?

એવી રીતે ક્યારેક કરેલ તપનો આનંદ અનુભવ્યા છતાં પછી એની અનુમોદના વારંવાર નહિ, તો ખાનપાનાદિના આનંદમાં રાચ્યો રહેવાનો. પછી અવસરે એ એના પાપને શું અટકાવી શકે ?

સુકૃતની સાચી અનુમોદનાનો આનંદ આ છે કે એ સુકૃતની સામેના દુષ્ટ તરફ અભાવ થાય, ખેદ થાય. જો જીવ બચાવ્યાનો વારંવાર આનંદ છે તો જીવ મરે ત્યાં ખિન્નતા થાય. વીતરાગના દર્શને હરખ થાય છે તો મોહમૂઢના દર્શન પર દિલ ન લાગે. તપની વારંવાર સાચી અનુમોદના હોય તો ખાનપાન પ્રત્યે ઉછરંગ-ઉમળકા ન હોય. મૈત્રી કરૂણા-ગુણાનુરાગ, સત્ય-સંયમ-સમતા, સામાયિક-પોષધ-પ્રતિક્રમણ વગેરેની જો સતત સાચી અનુમોદના હોય તો વેર-વિરોધ-નિર્દયતા-ઈર્ષ્યા અસત્ય-અસંયમ-મમતા, સંસાર-વ્યાપાર-અવિરતિ, વાતો-કુથલી-વિલાસ વગેરે પ્રત્યે સહેજે અભાવ થાય જ, થવો જ જોઈએ.

એટલે જીવનમાં કરેલ સુકૃતો માટે વારંવાર અનુમોદન થાય, આનંદ ઊભરાય, દા.ત. કે “અહો ! તે દિવસે પ્રભુદર્શન-પૂજનમાં કેવા સુંદર ભાવ જાગેલા ! પ્રભુ કેવા મળ્યા ! પેલા તપમાં ખાવાની વેઠ ટળ્યાનો કેટલો બધો આનંદ આવેલો ! વ્યાખ્યાનમાં અમુક સાંભળવા મળેલું ત્યારે એનો કેટલો બધો હરખ જાગેલ ?....” આવા આનંદ એ વખતના ભાવ યાદ કરી કરીને જો વારંવાર થયા કરે, તો એના સુસંસ્કાર વધતા જાય. એનું બળ વધતાં સામે દુષ્ટતો-પાપો પ્રત્યે અભાવ-દુર્ભાવના સંસ્કાર પણ વધવાના. એથી એવું આત્મબળ ઊભું થાય કે પછી પ્રસંગ આવતાં પણ દુષ્ટતાના સેવનથી બચી શકે, દુષ્ટતને અટકાવી શકે.

તાત્પર્ય આ છે કે જીવનમાં વારંવાર સુકૃતો અને શુભભાવો તથા સદ્વિચારોનાં

અનુમોદન-સંસ્મરણ ચાલુ રહેવા જોઈએ; કોઈ સારાં દાન, તીર્થયાત્રા, પરમાત્મભક્તિ, પ્રવચનશ્રવણ, પરોપકાર, તપસ્યા, સુંદર ભાવના, વ્રતનિયમ વગેરે વખતે દિલમાં થયેલ અદ્ભુત ભાવ અને આનંદ વારંવાર યાદ કરી કરીને મનને એમ થયા કરે કે (૧) અહો ! અમુક પ્રસંગે કેવા કેવા સુંદર ભાવ જાગેલા ! (૨) પ્રભુ શ્રી મહાવીર ભગવાનના જીવનના અમુક અમુક પ્રસંગ તેમજ બીજા મહાપુરુષોનાં પરાક્રમ સાંભળતા હૈયે કેવા કેવા ભાવ ઊછળેલા ? એ વારંવાર યાદ કરવામાં આવે. એ સ્વ-પરના સુકૃતો તથા એ આચર્યા-સાંભળ્યા વખતના ભાવના સંસ્મરણ ચાલ્યા જ કરે. એથી પાપપ્રસંગોનાં આકર્ષણ પ્રલોભન ઘણાં મોળા પડી જાય. પછી પ્રસંગે પાપને ઊઠતું અટકાવવાનું સરળ બને. જીવનમાંથી વાસનાના કષાયોના તથા આરંભ-જુઠ-આદિના પાપ ઓછા કરવા આ બીજો અદ્ભુત ઉપાય છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૯, અંક-૪૩, તા. ૭-૮-૧૯૭૧

૧૪૭ વીતરાગ પ્રભુની મૂર્તિમાં બે પ્રકારની નયનમુદ્રા અને એમાંથી બે પ્રેરણા

(લેખાંક-૧)

ક્ષત્રિયકુંડ નગર કે જ્યાં પરમાત્મા શ્રી મહાવીરસ્વામી ભગવાનનો જન્મ થયેલો તે નગર હાલ બિહાર પ્રાંતમાં લછવાડ નજીકમાં લાગે છે. પરંતુ નામ પલટાઈ ગયું છે; કિન્તુ એની પાસે ક્ષત્રિયકુંડ પહાડ ઉપર ૨૦૦૦ વર્ષ જુની શ્રી મહાવીરભગવાનની ભવ્ય શ્યામમૂર્તિ છે. મુખની મુદ્રા અલૌકિક છે, અને ખાસ કરીને નયન અનેરી કોટિના છે; ભ્રમર સહેજ ઊંચા અને ચક્ષુ ખુલ્લી અને નીચી છે. આવી બીજી પણ પ્રાચીન મૂર્તિઓ ગુફાઓમાં તથા પટણા મ્યુઝીયમ વગેરેમાં જોવા મળે છે.

આ નમણાં નયનનાં ધ્યાનપૂર્વક દર્શન કરતા એમ ભાસે છે કે પ્રભુ વીતરાગ સર્વજ્ઞ અને મોક્ષનિકટ બન્યા એટલે આત્મસ્વરૂપ બન્યા; અથવા મોક્ષ જવાના અવસરે છેલ્લું શૈલેશીકરણ કરી કાયાદિયોગથી તદ્દન રહિત થયા ત્યારે જેમ કાયા પર્યકાસને સ્થિર થઈ, તેમ ચક્ષુ-અવયવ સહેજ નીચે ઢળેલા બન્યા, અને આત્મ-

પ્રદેશો સહજ સ્વભાવમાં સ્થિર થઈ ગયા. શુકલધ્યાનના છેલ્લા બે પ્રકારનું આ જ કાર્ય હોય છે કે મન-વચન-કાયાને સ્થિર નિષ્ક્રિય કરી દેવા. એ હિસાબે જ યક્ષુની નમણી અવસ્થા. બાકી ત્યાં દૃષ્ટિ નીચી રાખીને કોઈ એકાગ્ર - ચિંતનરૂપ ધ્યાન કરવાનું નથી હોતું; કેમકે જેમને કેવળજ્ઞાનથી સમસ્ત કાળના સર્વપદાર્થ-પર્યાય-સાક્ષાત્ દેખાય છે, એમને કશું અણજાણ ચિંતવવાનું રહેતું જ નથી. ઘરની અંદર બેઠા સૂર્ય દેખાતો ન હોય ત્યાં ચિંતન હોય કે ‘સૂર્ય આવા પ્રકાશવાળો;’ પરંતુ ઘરની બહાર મેદાનમાં જ્યાં સૂર્ય યક્ષુ સામે હોય ત્યાં એનું ચિંતન શું ? એ તો ઝગમગ દેખાઈ જ રહ્યો છે, એમ સર્વજ્ઞને ચિંતન-ધ્યાન હોય નહિ.

એટલા જ માટે જે બુદ્ધની મૂર્તિની જેમ અરિહંતની મૂર્તિમાં ધ્યાનસ્થ યક્ષુ પસંદ કરે છે, એમણે સમજવું જોઈએ કે એકાગ્રચિંતનરૂપ ધ્યાન-અવસ્થા એ તો અપૂર્ણ અવસ્થા છે, અસર્વજ્ઞ-અવસ્થા છે. જ્યાં સુધી પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રગટ ન થયું હોય ત્યાં સુધી ચિંતનરૂપ ધ્યાન કરવાનું હોય; પણ બધું જ પ્રત્યક્ષ થઈ ગયા પછી એ હોય નહિ.

આમ છતાં ક્ષત્રિયકુંડ પહાડ પરની મૂર્તિ જેવી પ્રાચીન મૂર્તિઓમાં યક્ષુનો સહેજ નીચો ઢાળ જે દેખાય છે એ ચિંતનરૂપ ધ્યાનના ઘરનો નહિ, કિન્તુ આત્મા-સ્વ-સ્વરૂપમાં સ્થિર કરવાનાં હિસાબે જેમ બીજાં અવયવોને સહજરૂપમાં છોડી દીધાં એમ યક્ષુ અવયવને પણ સહજરૂપમાં નીચો મુકી દીધો.

આવા બિંબ-નયનનાં દર્શનથી આપણને આત્મસ્વરૂપમાં ઠરવાની અને મનને બાહ્ય જંજાળ કે કાયા પરની આપત્તિ-આપદાથી તદ્દન અલિપ્ત રાખવાની પ્રેરણા મળે છે. એથી, બહાર ગમે તેટલી જંજાળ-ઉપાધિ-વિટંબણા હોય કે કાયામાં રોગ-અગવડ-અસૌંદર્ય હોય છતાં આપણે ખુલ્લી યક્ષુએ દૃષ્ટિ નીચી હૃદય પર ઢાળી દઈ વિચારી શકીએ કે ‘હું અસલ તો શુદ્ધ જ્ઞાનાદિમય અને અખંડ અભગ્ન પ્રદેશવાળો આત્મા છું; મારે બહાર સાથે શી લેવા દેવા ? બાહ્ય સંયોગો અનંતી વાર નિરનિરાળા આવ્યા ને ગયા, નરક-તિર્યગતિમાં જુલમીઓના હાથે કાયાના ટૂકડા થઈ જવાના પ્રસંગે આવ્યાં છતાં મારો આત્મા એટલે કે ‘હુ’ તો એનો એ જ અખંડ અને ચૈતન્યવાન ઊભો છું બસ, હું મારામાં લીન છું, બાહ્યથી મારામાં કશું નવું વધતું કે ઘટતું નથી.’ પ્રભુના દર્શને આ પ્રેરણા મળે.

આ યાદ રાખવા જેવું છે બાહ્યથી આત્મામાં કશું વધતું-ઘટતું નથી. પુસ્તકથી જ્ઞાન વધતું દેખાય તે પણ ખરેખર તો આત્માની અંદરમાં જે છે તે જ બહાર પ્રગટ થાય છે, પણ બહારથી કશું જ્ઞાન આત્મામાં નવું આવતું નથી. બહારના ઈન્દ્રિયોના

વિષયોથી આત્મામાં સુખ ઉપજતું દેખાય તે પણ ખરેખર તો આત્માને કર્મનો વ્યાધિ લાગ્યો છે એ કર્મનો વિપાક છે. એમાં મોહનીય કર્મના યોગે આત્માને ખોટી ખણજ ઊભી થઈ એનો વિષયસંપર્કથી પ્રતિકારમાત્ર થાય છે, અર્થાત્ ખણજની કામચલાઉ શાન્તિનો અનુભવ છે. એટલે એ કાંઈ આત્મામાં કોઈ નવી સુખોત્પત્તિ નથી. ખરેખર તો આત્મામાં અનેરું સ્વાધીન અસાંયોગિક અનંત સુખ છે. હાલ તે કર્મના આવરણથી ઢંકાયેલું પડ્યું છે. અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોને ખણજો નથી ઊઠતી, તેથી વિષયોના સંપર્ક કરવાના રહેતા નથી; છતાં એમને ઊંચી શાતાના સુખનો અનુભવ છે. પણ એને એ સુબુદ્ધ દેવો કર્મવ્યાધિનો વિપાકમાત્ર દેખે છે, પણ આત્મામાં બહારથી નવું કશું સુખ આવતું દેખતા નથી.

તાત્પર્ય, તીર્થંકર પરમાત્માની પ્રાચીન મૂર્તિમાંની સહેજ ઢળતી આંખ પરથી આ પ્રેરણા લેવાની છે કે ‘પ્રભુએ આંખ નીચી ઢાળી દઈને આત્મસ્વરૂપમાં જ સ્થિર થવાનું કર્યું એમ મારે પણ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થવું છે, લીન થવું છે. એના અનંત જ્ઞાન-વીર્ય-વીર્ય-સુખને જોવાનો પ્રયત્ન કરું. એ જ જોતો બેસું બહારની આપત્-વિપત્ આવે ને જાય, મારે એની સાથે શી નિસ્બત ? શી લેવા દેવા ? એમ જગતમાં ઘણું ય બને, મારે એની ય સાથે શો સંબંધ ? એની શી અવસર મારે લેવી ? હું મારામાં જ ઠરું.’

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૯, અંક-૪૪, તા. ૧૪-૮-૧૯૭૧

૧૪૮ (લેખાંક-૨)

ગયા લેખમાં એક પ્રકારની પ્રાચીન જિનમૂર્તિઓમાં નમણી નયનમુદ્રા અને એમાંથી લેવાની પ્રેરણા વિચારી. હવે બીજા પ્રકારની પ્રાચીન જિનમૂર્તિઓની નયનમુદ્રા અને એમાંથી લેવાની પ્રેરણા વિચારીએ.

આજે સંપ્રતિ રાજાના બિંબો તરીકે અને બીજી જે કેટલીક પ્રાચીન મૂર્તિઓ મળે છે, એમાં યક્ષુની મુદ્રા ખુલ્લી અને બરાબર વયમાં કીકીવાળી સીધી જોવા મળે છે. જેમ નમણી યક્ષુ આત્માની આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિરતાને સૂચવે છે, એમ સીધી યક્ષુ વીતરાગ ભાવે દર્શાવે છે.

સામાન્ય રીતે માણસની કીકી દીલની અંદરના ભાવ મુજબ ઊંચી નીચી વગેરે ગોઠવાઈ જાય છે. દિલમાં દીનતા આવે, પછી યાદ્ય એ પૈસા વગેરેની

માગણી માટે હોય કે કોઈ દરદની પીડાને લીધે હોય, અથવા કામપાત્ર પ્રત્યે કામવાસનાની ગુલામીના ઘરની હોય, પરંતુ એ વખતે કીકી નીચી ઢળતી હોય છે; ત્યારે ગુસ્સામાં કે અભિમાનમાં કીકી ઉપર ચડેલી દેખાય છે. એમ કટાક્ષ મારવામાં કે કોઈ માયાના ભાવમાં કીકી ખુણા તરફ વળેલી દેખાય છે. તાત્પર્ય ચક્ષુની ચારે તરફ જાણે મોહના સુભટો ગોઠવાઈ જઈ કીકીને પોતાના તરફ ખેંચે છે. કિન્તુ વીતરાગ પ્રભુને કોઈ જ મોહના ભાવ નથી, તેથી કીકીને એવું ખેંચાવાનું રહેતું નથી. એટલે કીકી બરાબર મધ્યમાં રહેલી હોય છે, મધ્યસ્થ સ્થિતિમાં હોય છે.

આ ઉપરથી જિનમૂર્તિની આવી નયનમુદ્રા એમ સૂચવે છે કે પ્રભુ જાણે જગતનું દર્શન વીતરાગભાવે કરી રહ્યા છે. અલબત્ત એમને કેવળજ્ઞાનથીજ બધું સ્પષ્ટ પ્રત્યક્ષ છે. તેથી ચક્ષુથી કશું જોવાનું રહેતું નથી, પરંતુ આપણે પ્રભુના દર્શન કરીએ ત્યારે ચક્ષુના સ્થાને કેવળજ્ઞાનની જ્યોતી જોવાની, અને “એ કેવળજ્ઞાન જગતનું દર્શન કરે છે. પરંતુ વીતરાગભાવે જગતનું દર્શન કરે છે,” એમ કીકીની મધ્યસ્થ સ્થિતિ પર વિચારવાનું. આ વિચાર પરથી આપણા જીવન માટે વીતરાગભાવના દર્શનની અને શ્રવણ-સ્મરણ વગેરેની પ્રેરણા મેળવવાની.

‘પ્રભુ વીતરાગભાવે દર્શન કરે છે’ એ વિચારતાં આ ચિંતવવાનું કે પ્રભુની જ્ઞાનદૃષ્ટિમાં મોટા ઈન્દ્ર જેવા ભક્તિ કરનારા ય આવે છે અને પ્રભુ છન્નસ્થ અવસ્થામાં ધોર ઉપસર્ગ કરનારા અનાડીઓ કે સર્વજ્ઞ તીર્થંકર અવસ્થામાં પ્રભુની ભારે નિંદા કરનારા મિથ્યાદૃષ્ટિઓ ય આવે છે. પ્રભુ એ બંને વર્ગને રાગ કે દ્વેષ, વિના જુએ છે. એમ પ્રભુના જ્ઞાનમાં હીરા-માણેકના ઢેર કે દિવ્ય આભૂષણો ય દેખાય છે તેમ ધૂળના ધક્કા ય દેખાય છે; મોટા નંદનવનના ઉદ્યાનેય કેવલ્યદૃષ્ટિ સામે સ્પષ્ટ દેખાય, તેમ મહાગંધાતા સડેલા ઉકરડા ય દેખાય, રૂપાળી દેવાંગનાઓ ય દેખાય અને ગંધા મોં વાળી કદરૂપી ભૂંડણો ય દેખાય. પરંતુ પ્રભુને એ બધાનું દર્શન રાગ-દ્વેષ વિનાનું યાને વીતરાગભાવનું હોય છે; એમાં એક જુથ સારું કે કિંમતી નહિ, તો બીજું ખરાબ કે ગટરકલાસ નહિ. એમને તો માત્ર એ દરેકનું એના રૂપ-રસાદિ ગુણો તથા સ્વ-પર-પર્યાયો સહિત તટસ્થ દર્શન યાને કોઈપણ જાતના રાગદ્વેષ હર્ષખેદ આદિવિકારો વિનાનું નિર્વિકાર દર્શન કરવાનું. તે પણ વર્તમાનના તેમજ ભૂતકાળના અને ભવિષ્યકાળનાં ગુણો-પર્યાયોનું પણ સાથે પ્રત્યક્ષ દર્શન. આમાં પછી, દા.ત. વર્તમાનમાં હીરાના સુંદર રૂપવાળા કણ ભૂતકાળમાં ક્યારેક વિષ્ણાના ગંદા રૂપાદિવાળા હોવાનું આજે આબેહૂબ દેખાય ત્યાં શું સારું

ખોટું લાગે ? શા રાગ કે દ્વેષ થાય ? નજર સામે જ ગટરના પાણીને કોલસી વગેરેથી શુદ્ધ કરેલું દેખાય એ પીવાનું થોડું જ મન થાય ?

સારાંશ, વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા જગતને નિર્વિકારપણે વીતરાગતા સાથે જુએ છે, એ આપણે એમની મધ્યસ્થ કીકીનાં દર્શન કરતાં જોવાનું છે, અને એમાંથી આપણે એવાં દર્શનની પ્રેરણા લેવાની છે.

આ ‘દર્શન’ એટલે માત્ર જોવાનું એટલું જ નહિ, કિન્તુ સાંભળવાનું, સુંઘવાનું, ચાખવાનું કે સ્પર્શવાનું, અને કાંઈ પણ યાદ કરવાનુંય થાય, એ બધું ‘દર્શન’ સમજવાનું છે. આ કરતી વખતે દિલમાં રાગ-દ્વેષ-હર્ષ-ખેદ-ગર્વ-દીનતા વગેરે કશા વિકાર ન ઊઠે એવો પ્રયત્ન રાખવાનો છે. જગતની વચમાં છીએ, ઈન્દ્રિયો ખુલ્લી છે, મન કામ કરતું રહે છે, એટલે જગતની વસ્તુઓ સંપર્કમાં આવવાની ને આત્માને એનું દર્શન થવાનું; ત્યાં સાચવવાનું આટલું કે આપણે બને તેટલા અલિપ્ત, નરો વા કુંજરો વા, નિર્વિકાર, અનાસક્ત રહેવાનું છે. એ રહેતાં આવડે એનો પ્રભાવ અદ્ભુત છે; એ સ્વર્ગીય દેવતાઓના આનંદને પણ લંઘી જાય એવો આનંદ દેખાડે છે.

બંને પ્રકારની પ્રભુનયનની મુદ્રામાંથી બે પ્રકારની ઉપરોક્ત પ્રેરણા લેવા જેવી છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૧૯, અંક-૪૭, ૪૮, તા. ૨૧-૮-૧૯૭૧

૧૪૯ બંગાળી માનવોનાં દુઃખ અને અનુકંપા

વિલાસી સાધનોમાં અંજાઈ ગયેલો અને વિલાસલંપટ બની ધૂમ ખર્ચ કરનારો આજનો માનવ સંયમ-સાદાઈ અને પરમાર્થ-પરોપકાર ગુમાવી બેઠો છે, આર્ય સંસ્કૃતિનું ખૂન કરી રહ્યો છે, નવી નવી મુગ્ધ પ્રજાને અનાર્થ રીતરસમો તરફ ઘસડી રહ્યો છે. એને મન સંયમ અને પરોપકારથી જીવનારા પોતાના પૂર્વજોનું ગૌરવ નથી, પરલોકનો ભય નથી, મહર્ષિઓનાં ધર્મશાસ્ત્રોનું બંધન નથી. એવા માનવને સાવધાન કરવા માટે શિબિરસંચાલક ભાઈશ્રી કુમારપાળનો નજર દેખ્યો બંગાળી નિર્વાસિતોની ભયંકર દુર્દશાનો અહેવાલ ઉપયોગી હોઈ અત્રે રજૂ કરવામાં આવે છે.

એ પાકીસ્તાની સરહદ પર પ. બંગાળના બોયરા ગામથી લખે છે કે મારી સાથે ૩ કોલેજિયન શિબિર વિદ્યાર્થીઓ છે. માટુંગાના નૌતમભાઈ ઘડિયાળી અને એમના ૪૮મી વર્ધમાન આંબેલ તપ ઓળી કરી રહેલ ધર્મપત્ની કોકિલાબેન વગેરે કુલ ૧૦ જણા છે અમારી સામે જ નદી કિનારે પાકિસ્તાન છે. ત્યાં હજારો સૈનિકો ફાયરિંગ કરી રહ્યા છે. હજારો બંગાળી ત્યાંથી સર્વસ્વ છોડીને નિરાધારપણે આવી રહ્યા છે, એમની હૃદયવિદારક દુઃખભરી પરિસ્થિતિનું વર્ણન લખવા સમય નથી. લોકોને આફત અસહ્ય છે. સેંકડો લોક થાક-રોગ-કોલેરાથી મરી રહ્યા છે. મરનારનાં સગાં પાસે સાધન નથી તેથી મડદાં એમજ મૂકીને ચાલ્યા જાય છે. ડોસા ડોસી નાના બાળકો હજારોની સંખ્યામાં બેહાલ ભૂખ્યા રખડી રહ્યા છે, રોડ પર કેટલાય બેભાન પડ્યા છે, દવા નથી ખોરાક નથી, કપડાં ચિથરેહાલ છે; સાધન બધાં લૂંટાઈ ગયા છે. જોતાં આપણી આંખોના પાણી સુકાતા નથી. સમાચાર પત્રોની વિગત કરતાં વાસ્તવિક સ્થિતિ હજારગુણી ખરાબ છે.

અહીં આવવાનું સદ્ભાગ્ય એ રીતે બન્યું કે હું તાં ૧૫-૭ '૭૧ બોડેલી હતો ત્યાંથી મુંબઈ મારા એક મિત્રને પત્ર લખી આ બાબત પર માત્ર ધ્યાન દોર્યું હતું, પૈસા માગ્યા નહોતા, પણ જેવો હું મુંબઈ આવ્યો કે એમણે મને બોલાવી રૂ. ૫૦) હજાર આપી તરત કામ કરવા જવા કહ્યું અમે અહીં આવ્યા; જોયું કે બીજી સંસ્થાઓ તો કામ કરી રહી છે, માત્ર કોઈ જૈન સંસ્થા નહિ. અમે શ્રી વર્ધમાન જૈન કલ્યાણ કેન્દ્ર મુંબઈના નામે કામ પ્રારંભી દીધું. દિવસોના દિવસો છૂપાઈ-સંતાઈ ને પાક સૈનિકોથી માંડ જીવતા બચીને ચાલી આવતા આ નિરાધાર મહાદુઃખી લોકોને અમો ખોરાક કપડાં વાસણ રોકડ બ્લેન્કેટ આદિ જરૂરિયાત મુજબ આપીએ છીએ; ત્યારે એમના જે અંતરના આશીર્વાદ મળે છે એને હું મોટી કમાઈ માનું છું. ઉદાર દાતા પોતે અત્રે જોવા આવ્યા, જોઈને ખૂબ પ્રસન્ન થાય, વિશેષ કરવાની ભાવના જાગી. મુંબઈ આ સમાચાર જતાં શ્રી કાન્તિલાલ ઉજમલાલના એક સંબંધી ભાઈ સામેથી ઊઠીને આવી એમને આ કામ માટે રૂ. ૧૦) હજાર આપી ગયા.

અમો તા. ૯ મી એ નીકળી રાયપુર 'માના' કેમ્પમાં જઈશું ત્યાંના મૂર્તિપૂજક સ્થાનકવાસી સંઘ સ્ટેશન પર આવી ખાસ આમંત્રણ આપી ગયેલ છે. ત્યાં પણ રૂ.૨૫) હજાર જેવું થોડુંક કામ કરી મુંબઈ જઈશું.”

કલકત્તાથી ગયેલ એક શિબિર વિદ્યાર્થી લખે છે 'પૂર્વ પાકિસ્તાનમાંથી નીકળી આવતા માણસો પાસે ખાવાનું નથી, એક પણ વાસણ નથી, અંગ ઢાંક્યા સિવાયનું કપડું નથી, એમની ટળવળતી સ્થિતિ હૃદય દ્રાવક છે. મેં જોયું કુમારપાળભાઈ અને સાથેનાઓ પોતાનો ખ્યાલ કર્યા વગર રાતના ૧૨ વાગ્યા સુધી નિરાશ્રિતોમાં ફરી ફરીને કપડું, પાઉંરોટી, પૌંઆગોળ, વાસણ બચ્યાઓને બિસ્કિટ વગેરે વહેંચતા, બિમારને દવાઓ આપતા, કલકત્તાની ગુજરાતી રીલીફ સોસાયટીને કુમારપાળભાઈએ સમજાવ્યાથી એણે ઉપયોગી વસ્તુઓના ગોદામ ત્રણ દિવસમાં ખાલી કરી આપેલ. કુમારપાળભાઈ અને નૌતમભાઈની સેવા જોઈ હું તો દિંગ થઈ ગયો.'

રાયપુર કેમ્પનો હેવાલ આપતાં શ્રી કુમારપાળ લખે છે કે, 'અત્રે' 'માના' કેમ્પમાં ૧ લાખ ૩૪ હજાર શરણાર્થી છે. કેમ્પ લશ્કરી માણસોનાં હાથમાં છે કમાન્ડે જાતે ફરીને અમને લોકોની ભયંકર દુઃખમય દશા બતાવી. રાયપુર કલેક્ટરના પત્ની શ્રીમતી પ્રીતિ ત્રિપાઠી બહુ ઉમદા ધર્મભાવનાવાળા, એમનો સહયોગ અમને સારો મળ્યો.

લોકો લાદીના ટૂકડા પર કે હથેલીમાં ખાવાનું મળે તે ખાય છે. અહીં ૫૦૦૦ નિરાશ્રિત બેનો છે. તેમના અંગ ઉપર માત્ર એક જ સાડી. એ પણ ચીંથરેહાલ થયેલી (અંદર ચણીયો-બ્લાઉજ નહિ). તેથી એ બેનો શરમ ખાતર કે મર્યાદા સાચવવા ઊભી પણ થતી નથી કે ટેન્ટ બહાર આવતી નથી. અમોએ પાંચ હજાર સાડી તાત્કાલિક આપવાનું વચન આપી દીધું. અમારી પાસે પૈસા હતા નહિ, સાડીના રૂ. ૩૫ થી ૪૦ હજાર લાગી જાય, અમારી પાસે ૨૦ હજાર વધ્યા હતા. પૂર્વના મોટી રકમના દાતાને મુંબઈ જઈ વાત કરી એમણે કહ્યું 'તું ખરીદી કરીને મોકલી આપ.' ખરીદીને અમે જાતે વહેંચી આવશું.

બંગાળના લોકોની કંગાલીયત યાતનાઓ, આફતો અને દુઃખો દારૂણ છે. લાખો લોકો રોડ પર પડ્યા છે. ચાલી ચાલીને જેમના પગ સૂઝી ગયા છે; પગ અકડાઈ ગયા છે, ખાવાનું જોયું નથી, મોતથી બચી ગઈ છે એવી કેટલીક બહેનો તો ભારતની ધરતી પર પગ મુકતાં બેહોશ થઈને ઢળી પડે છે. ગર્ભિણીને ડીલિવરીઓ રસ્તા પર થઈ જાય છે. નીચે કાદવ અને ઉપરથી ભારે વરસાદ દુઃખ ભારે કરે છે.

પશુથી પણ બદતર જીવન આ માનવોનું આજે છે. રોગના ભોગ દિવસના સેંકડો લોકો બની રહ્યા છે. દવા અને ડોક્ટરો સુધી પહોંચી શકતા નથી. જેમની પાસે ખાવા માટે કંઈ નથી એ દવા ખાવા ક્યાંથી જાય ? શી રીતે જાય ? મરી ગયેલાને કુટુંબીઓ રોડની બાજુમાં પાણીમાં કે ગમે ત્યાં નાખી દે. એ શબ સડે ગંધાય અને રોગચાળો વધુ ફેલાવે.

મરેલા સમજીને ફેંકી દેવાતામાંથી પણ જીવતા મળી આવે છે. એક નાનું બાળક અને વૃદ્ધ ડોશી એ રીતે મરેલા સમજી એમનાં સગાં છોડી ગયેલાં. જે આજે પણ સારવાર અપાયા પછી જીવતાં છે. હવે એ બાળકને ક્યા મા-બાપને સોંપવું ? એ ડોસીને ક્યા દીકરા કે વહુ પાસે મુકવી ? આવાં માબાપ વિનાના હજારો બાળકો, નિરાધાર સ્ત્રીઓ, વૃદ્ધ ડોસા ડોસીઓ ફૂટબોલની જેમ ધક્કે ચડી રહી છે. દૂધ પાચું. તે રોતી જ રહી અને મારી સામે જોતી રહી. આખી કટોરી દૂધ પી ગઈ. કોણ જાણે કેટલા દિવસનું એને દુઃખ હશે ? કેટલા દિવસની ભૂખ હશે ?

એક રસ્તા પર પડેલી ડોસી પાસે ગયા તે બેસી શકવા માટે અસમર્થ હતી. એના ચાલી ચાલીને પગ ભરાઈ ગયા હતા. મેં દૂધના પાવડરમાં ખાંડ નાખી દૂધ બનાવીને કટોરી ભરીને ચમચીથી દૂધ પાચું. તે રોતી જ રહી અને મારી સામે જોતી રહી. આખી કટોરી દૂધ પી ગઈ. કોણ જાણે કેટલા દિવસનું એને દુઃખ હશે ? કેટલા દિવસની ભૂખ હશે ?

પછી એ ડોસીએ સૂતાં સૂતાં હાથ લંબાવ્યો. એના ભાગેલા ડબલા તરફ અને પોંઆ અને ગોળના પેકેટને હાથમાં લઈ મને ઈશારાથી ‘તું આ ખા’ એમ કહેવા લાગી. જે પોંઆ અમે રસ્તે જતાં બે ચાર દિવસ પહેલાં આપેલા. આ જાણતાં અને એની મમતાં જોતાં મારી આંખ ભીની થઈ ગઈ. રડી પડ્યો હું ઢીલો પડ્યો. કાળજું કંપી ઉઠ્યું. એક છાવણીમાં એની સંભાળપૂર્વક ભરતી કરાવી આપી. એક મુંગો પણ મજબૂત આશીર્વાદ મળ્યાનો ભારે આનંદ થયો.

એક વાર રસ્તા પર એક બાઈ જેના પતિની અત્યાચારી પાકિસ્તાન સેનાએ હત્યા કરેલી. ત્રણ બાળકો સાથે હતા. ૧૫ વર્ષની યુવાન છોકરી, ૧૦ વર્ષ આસપાસનો છોકરો અને એક નાનું બાળક કમ્મરમાં, છોકરીના માથે કાટ લાગી ગયેલો લોખંડનો ડબ્બો હતો. જે એની પૂરી મિલકત હતી. એમાં શું હતું તે

જોવાની હિંમત ન હતી ? છોકરાને કોલેરા કે મરડો થયો હશે. શું દર્દ હતું તે હું સમજી ન શક્યો પણ શરીરમાંથી લોહી ઝાડા વાટે નીકળી ગયેલું. નીકળવાનું ચાલુ હતું. કોણ એની દવા કરે ? કોણ એને રોગથી બચાવે ? આ બાળકને લઈ બેઠેલું કુટુંબ મારી નજરે પડ્યું. હું પાસે ગયો. પૂછપરછ કરી અમારી સાથે બંગલા ભાષાના જાણકાર ડ્રાયવરો હતા. જે હિંદી સારી રીતે જાણતા. ડ્રાયવરોની સેવા પણ ગજબ રહી. બાળકની દવા માટે મને ખાસ મન થયું. મેં મારી ગાડી ત્યાંથી ૧૫ માઈલ ‘બનગાંવ’ છે ત્યાં દોડાવી. મને દવાઓનો અનુભવ હોવાથી ‘મેકજાફોમ’ ગોળી લીધી. ઘણી મુશ્કેલી અને રખડપટ્ટી પછી દવા મેળવવાનો આનંદ અનુભવતો હું તો સ્થાન પર પાછો આવ્યો ત્યારે તે કુટુંબ કોણ જાણે ક્યાં ચાલ્યું ગયું. એ ઘણા પ્રયત્ને ન મળ્યું. શું થયું તે બાળકનું ? તે હું જાણતો નથી. મને ભારે આઘાત થયો.

આજે પણ એ ગોળી એમ જ પડેલી જોતાં. આંખમાંથી આંસુ વહાવી દે છે શું થયું એ કુટુંબનું ? શા હાલ થશે એ બાળકના ?

ખાનદાન અને સુખી કુટુંબો પણ હજારોની સંખ્યામાં ચાલી આવ્યા છે આવી રહ્યા છે. આપણે આપવા હાથ લંબાવીએ પણ એ ખાનદાની ભર્યા હાથ લાંબો કરતા સો વાર વિચારે છે. ખાવાની ચીજ કે રોકડ રકમ હાથ જોડી વિનંતી પૂર્વક વિનવીએ ત્યારે હાથમાં પકડે છે.

કેટલાક તો ચીજ આપીએ ત્યારે રડી ઉઠે અને લેવાની ના પાડી દે. કારણ પૂછતાં કહે અમારી પાસે ખરીદવા પૈસા નથી. ત્યારે અમો ખુલાસો કરતા કે ભાઈ આ ચીજના પૈસા લેવાના નથી. તમને અતિથિ તરીકે આપીએ છીએ.

અમે એક પ્રશ્ન બંગાળીમાં કરતા.

કોથે બાડી ? ગામ કયું ? ક્યાં ?

બધા કહેતા

“જય બાંગલા.” (ફરીદપુર, જેસોર જિલ્લાઓના નામ)

શા માટે આવ્યા ? તો કહેતા ‘ભય પાયલા’ ભય લાગ્યો.

પાક સેનાના અત્યાચારો, સ્થાનિક લોકોની લુંટથી ભયભીત થઈ નાસી છૂટતા.

:: અનુક્રમણિકા ::			વિષય	ક્રમ	વર્ષ	અંક	પે.નં.
૧.	૧૬	૨૬	ખ્રિસ્તી ધર્મ-પ્રચાર સામે ચેતો	૧	૧૭	૩૪	૧૦૦
૨.	૧૬	૨૭	દૈવ્યમાં પ્રભુનું ભક્તિથી સ્થાપન	૩	૧૭	૩૬	૧૦૨
૩.	૧૬	૨૮	ભવનિર્વેદનો એક નક્કર સક્રિય ઉપાય	૫	૧૭	૩૭	૧૦૫
૪.	૧૬	૨૯	નિશ્ચયદૃષ્ટિનો દુરુપયોગ	૭	૧૭	૪૧	૧૦૭
૫.	૧૬	૩૦	નિશ્ચયદૃષ્ટિનો સદુપયોગ	૯	૧૭	૪૨	૧૦૯
૬.	૧૬	૩૧	નિશ્ચયદૃષ્ટિ કેવી રીતે કેળવવી ?	૧૧	૧૭	૪૩	૧૧૦
૭.	૧૬	૩૨	અધ્યવસાયનું મહત્ત્વ અને આલંબનનું મૂલ્યાંકન	૧૪	૧૭	૪૪	૧૧૨
૮.	૧૬	૩૩	અધ્યવસાયનું મહત્ત્વ અને... (લે.૨)	૧૬	૧૭	૪૫	૧૧૪
૯.	૧૬	૩૪	મહાશાંતિનો એક અદ્ભુત પ્રયોગ	૧૮	૧૭	૪૬	૧૧૬
૧૦.	૧૬	૩૫	દોષોની વિટંબણા ટાળવા અદ્ભુત ઉપાય	૨૦	૧૭	૪૬	૧૨૦
૧૧.	૧૬	૩૬	મુનિશ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજીનો કાનજીભાઈ સાથે વાર્તાલાપ	૨૨	૧૭	૪૭	૧૨૨
૧૨.	૧૬	૪૩	આત્માની ઉન્નતિ ક્યાં અટકે છે ?	૨૬	૧૭	૪૮	૧૨૪
૧૩.	૧૬	૪૪	આત્માના મહત્ત્વને કેમ લાગુ કરવું ?	૨૮	૧૮	૨	૧૨૬
૧૪.	૧૬	૪૫	મન એ વિકાસનું સાધન છે	૩૦	૧૮	૩	૧૨૮
૧૫.	૧૬	૪૬	ઈન્દ્રિયોના વિજયનું તાત્ત્વિક પ્રયોજન	૩૨	૧૮	૪	૧૩૦
૧૬.	૧૬	૪૭	સમ્યક્ત્વમાં વૈરાગ્યનું સ્થાન	૩૪	૧૮	૫	૧૩૨
૧૭.	૧૬	૪૮	સમ્યક્ત્વમાં વૈરાગ્યનું સ્થાન (લે.૨)	૩૬	૧૮	૬	૧૩૪
૧૮.	૧૭	૨	અરિહંતની ઉપાસનાનો ઉપાય	૩૮	૧૮	૭	૧૩૭
૧૯.	૧૭	૩	આસ્તિક-નાસ્તિકનું માપ શાના પર ?	૪૦	૧૮	૮	૧૩૯
૨૦.	૧૭	૪	અક્ષય સુખના લવથી સર્વ ભૂખ કેમ લાગે ?	૪૨	૧૮	૯	૧૪૧
૨૧.	૧૭	૫	કાળલબ્ધિ લહી પંથ નિહાળશું	૪૪	૧૮	૧૦	૧૪૩
૨૨.	૧૭	૬	કાળલબ્ધિ લહી પંથ નિહાળશું (લે.૨)	૪૬	૧૮	૧૧	૧૪૫
૨૩.	૧૭	૭	મોક્ષમાં શું સુખ ? શું કરવાનું ?	૪૮	૧૮	૧૨	૧૪૭
૨૪.	૧૭	૮	વીર સંવત્ ૨૪૯૫ ના પ્રારંભે...	૫૦	૧૮	૧૩	૧૪૯
૨૫.	૧૭	૯	દાનધર્મ પહેલો કેમ ?	૫૨	૧૮	૧૪	૧૫૧
૨૬.	૧૭	૧૦	વીતરાગના દર્શન ભક્તિભાવથી...	૫૪	૧૮	૧૫	૧૫૩
૨૭.	૧૭	૧૧	ભવપ્રવાહ કેમ સતત ચાલે ?	૫૭	૧૮	૧૬	૧૫૫
૨૮.	૧૭	૧૨	અનંતના પ્રવાસે	૫૯	૧૮	૧૭	૧૫૭
૨૯.	૧૭	૧૩	બ્રહ્મચર્ય પાળવું કેમ સહેલું ?	૬૧	૧૮	૧૮	૧૫૯
૩૦.	૧૭	૧૪	બ્રહ્મચર્ય પાળવું કેમ સહેલું ? (લે.૨)	૬૩	૧૮	૧૯	૧૬૧
૩૧.	૧૭	૧૫	બાલ્ય તપ કેમ જરૂરી ?	૬૪	૧૮	૨૦	૧૬૩
૩૨.	૧૭	૧૬	પોટા વિચારોથી બચવા અદ્ભુત ઉપાય	૬૬	૧૮	૨૧	૧૬૫
૩૩.	૧૭	૧૭	પોટા વિચારોથી બચવા અદ્ભુત ઉપાય (લે.૨)	૬૮	૧૮	૨૨	૧૬૭
૩૪.	૧૭	૧૮	પ્રભુનામની જડીબુટ્ટીનો ઉપયોગ	૬૯	૧૮	૨૩	૧૬૯
૩૫.	૧૭	૧૯	બ્રહ્મચર્ય-પાલન માટે મનનું મૂલ્યાંકન	૭૧	૧૮	૨૪	૧૭૧
૩૬.	૧૭	૨૦	તકલાદી આનંદ અને સંતાપ	૭૩	૧૮	૨૬	૧૭૩
૩૭.	૧૭	૨૧	તકલાદી આનંદ અને સંતાપ... (લે.૨)	૭૫	૧૮	૨૭	૧૭૫
૩૮.	૧૭	૨૨	તકલાદી આનંદ અને સંતાપ... (લે.૩)	૭૭	૧૮	૨૮	૧૭૭
૩૯.	૧૭	૨૫	અંતરગ શત્રુ લોભ કેમ દબાવાય	૭૯	૧૮	૨૯	૧૭૯
૪૦.	૧૭	૨૬	અંતરગ શત્રુ લોભ કેમ દબાવાય (લે.૨)	૮૧	૧૮	૩૦	૧૮૧
૪૧.	૧૭	૨૩	પ્રતિક્રમણ એ મહાયોગ	૮૩	૧૮	૩૧	૧૮૩
૪૨.	૧૭	૨૪	પ્રતિક્રમણ એ મહાયોગ (લે.૨)	૮૫	૧૮	૩૨	૧૮૫
૪૩.	૧૭	૨૭	આત્મા અને મોક્ષ માટે પ્રમાણ...	૮૭	૧૮	૩૩	૧૮૭
૪૪.	૧૭	૨૮	આત્મા અને મોક્ષ માટે પ્રમાણ... (લે.૨)	૮૯	૧૮	૩૪	૧૮૯
૪૫.	૧૭	૨૯	આજના માનસમાં ભૂત સર્વ ધર્મ સમાન	૯૧	૧૮	૩૫	૧૯૧
૪૬.	૧૭	૩૦	આજના માનસમાં ભૂત સર્વ ધર્મ સમાન (લે.૨)	૯૨	૧૮	૩૬	૧૯૩
૪૭.	૧૭	૩૧	આજના માનસમાં ભૂત સર્વ ધર્મ સમાન (લે.૩)	૯૪	૧૮	૩૭	૧૯૫
૪૮.	૧૭	૩૨	સંતાપ-ઉદ્વેગ ટાળવાનો અદ્ભુત ઉપાય	૯૬	૧૮	૩૮	૧૯૭
૪૯.	૧૭	૩૩	દિવ્યભૂમિમાં પ્રવેશ કેમ ?	૯૮	૧૮	૩૯	૧૯૯

ક્રમ	વર્ષ	અંક	વિષય	પે.નં.
૫૦.	૧૭	૩૪	જિનવાણી-શ્રવણનું મહત્ત્વ...	૧૦૦
૫૧.	૧૭	૩૬	અકલ્યાણમિત્રથી દૂર રહો	૧૦૨
૫૨.	૧૭	૩૭	મંત્રી તેતલીપુત્ર દુઃખી કેમ ?	૧૦૫
૫૩.	૧૭	૪૧	મંત્રી તેતલીપુત્ર દુઃખી કેમ ? (લે.૨)	૧૦૭
૫૪.	૧૭	૪૨	ધર્મવૃક્ષની ભૂમિ : ત્રિવિધ યોગ્ય પ્રવર્તન	૧૦૯
૫૫.	૧૭	૩૯	મનનું યોગ્ય પ્રવર્તન	૧૧૦
૫૬.	૧૭	૪૨	અદ્ભુત ધ્યાન યોગભર્યું પ્રભુદર્શન	૧૧૨
૫૭.	૧૭	૪૩	અદ્ભુત ધ્યાન યોગભર્યું પ્રભુદર્શન (લે.૨)	૧૧૪
૫૮.	૧૭	૪૪	આત્મરોગ હટાવવા બે જડીબુટ્ટી	૧૧૬
૫૯.	૧૭	૪૫	'પ્રેરક અવસર જિનવરુ'	૧૧૮
૬૦.	૧૭	૪૬	પરના ખેલ ઉપર લહેવાઈ ન જવાય	૧૨૦
૬૧.	૧૭	૪૭	મનની કમજોરી	૧૨૨
૬૨.	૧૭	૪૮	કામ-ક્રોધાદિ રોકવા એક નક્કર ઉપાય	૧૨૪
૬૩.	૧૮	૨	નિષ્કળ-નકામા વિચારોનો અતિ ભયંકર રોગ	૧૨૬
૬૪.	૧૮	૩	ગૃહસ્થ બહારથી સુખી, સાધુ અંદરથી સુખી	૧૨૮
૬૫.	૧૮	૪	નિત્ય પ્રસન્નતાનો એક ઉપાય	૧૩૦
૬૬.	૧૮	૫	મનુષ્ય જેવો હીનભાગી કોણ ?	૧૩૨
૬૭.	૧૮	૬	શું પૈસા ખર્ચ્યા વિના પ્રભુભક્તિ ન થાય ?	૧૩૪
૬૮.	૧૮	૭	બીજાની પુણ્યાઈનાં અંજીમણમાં શા માટે મરવું ?	૧૩૭
૬૯.	૧૮	૮	બીજાની પુણ્યાઈનાં અંજીમણમાં શા માટે મરવું ? (લે.૨)	૧૩૯
૭૦.	૧૮	૯	વિચાર-વાણી-વર્તાવ પર અંકુશ કેમ આવે ?	૧૪૧
૭૧.	૧૮	૧૦	શુકલધ્યાનની પ્રક્રિયા પરથી એક દિશા સૂચન	૧૪૩
૭૨.	૧૮	૧૧	અનંતા દેહ પાતર આત્માને ચૂસ્યો	૧૪૫
૭૩.	૧૮	૧૨	મન શું મોક્ષની જ ઈચ્છાથી કરવાનો ?	૧૪૭
૭૪.	૧૮	૧૩	દુઃખ શાથી ? પૈસા દાબી રાખીને ધર્મ મમતા ન વધે	૧૪૯
૭૫.	૧૮	૧૪	મદ-ઈર્ષ્યા-નિંદા-વિકથા એ ભયંકર...	૧૫૧
૭૬.	૧૮	૧૫	વિકાસ શો ? ધર્મ કરાય, પણ વિકાસ ક્યારે ?	૧૫૩
૭૭.	૧૮	૧૬	વિકાસ શો ? ધર્મ કરાય, પણ વિકાસ ક્યારે ? (લે.૨)	૧૫૫
૭૮.	૧૮	૧૭	આપણે આત્મચારી છીએ ?	૧૫૭
૭૯.	૧૮	૧૮	સંયમનાં સોંદર્ય : બ્રહ્મચર્યની ટાઢક	૧૫૯
૮૦.	૧૮	૧૯	નિર્મળ દિલ માટે એક સુંદર ચાવી	૧૬૧
૮૧.	૧૮	૨૦	'સેવાધર્મ : પરમગહન :' કેમ ?	૧૬૩
૮૨.	૧૮	૨૧	'સેવાધર્મ : પરમગહન :' કેમ ? (લે.૨)	૧૬૫
૮૩.	૧૮	૨૨	દિલ ઉમદા રાખવા ચાર પ્રશ્ન :...	૧૬૭
૮૪.	૧૮	૨૩	દિલ ઉમદા રાખવા ચાર પ્રશ્ન :... (લે.૨)	૧૬૯
૮૫.	૧૮	૨૫	શુદ્ધ અવસ્થા શુભ અવસ્થાની પ્રવૃત્તિથી આવે	૧૭૧
૮૬.	૧૮	૨૬	અતિજરૂરી દૈજિની નિર્મળતા અને શાસ્ત્ર શ્રવણ	૧૭૩
૮૭.	૧૮	૨૭	જિનવચનની વિશેષતાઓ કઈ ?	૧૭૫
૮૮.	૧૮	૨૮	ધર્મચિંતન્ય કેમ વિકસે ?	૧૭૭
૮૯.	૧૮	૨૯	પ્રતિકૂળ વેઠવાં એ પણ એક અનિવાર્ય સાધના	૧૭૯
૯૦.	૧૮	૩૦	પરચિંતા અધમાધમ કેમ ?	૧૮૧
૯૧.	૧૮	૩૧	ક્ષમા-બ્રહ્મચર્ય આદિની બે સુંદર ચાવી	૧૮૩
૯૨.	૧૮	૩૨	ક્ષમા-બ્રહ્મચર્ય આદિની બે સુંદર ચાવી (લે.૨)	૧૮૫
૯૩.	૧૮	૩૩	વીતરાગની સાચી ઉપાસના માટે જરૂરી તત્ત્વ	૧૮૭
૯૪.	૧૮	૩૪	ધર્મશ્રદ્ધાનાં ૩ મહાન સૂત્ર	૧૮૯
૯૫.	૧૮	૩૫	વર્તમાન હાડમારીઓ : એમાં હુંકનું સાધન	૧૯૧
૯૬.	૧૮	૩૬	વાસનાઓ મોળી પાડવા એક વિચારણા	૧૯૩
૯૭.	૧૮	૩૭	કુવાદો કુધર્મો કેમ ભયંકર ? : સુકૃત...	૧૯૫
૯૮.	૧૮	૩૮	કુવાદો કુધર્મો કેમ ભયંકર ? : સુકૃત... (લે.૨)	૧૯૭
૯૯.	૧૮	૩૯	જીવનમાં પરલોક માટે કાંઈ જોગવાઈ કરો છો ?	૧૯૯

૧૦૦.	૧૮	૪૦	આચાર પહેલો ? કે વિચાર ?	૨૦૧
ક્રમ	વર્ષ	અંક	વિષય	પે.નં.
૧૦૧.	૧૮	૪૧	‘દિલ અટકો તોરા ચરણ કમળમેં’	૨૦૩
૧૦૨.	૧૮	૪૨	‘દિલ અટકો તોરા ચરણ કમળમેં’ (લે.૨)	૨૦૫
૧૦૩.	૧૮	૪૩	ભવસ્થિતિ-પરિપાક : ચાર શરણનો ચમત્કાર	૨૦૭
૧૦૪.	૧૮	૪૪	જીવન પર મનોદશાની અસર	૨૦૯
૧૦૫.	૧૮	૪૫	‘શીલ’ની વિરુદ્ધમાં વર્તમાન દલીલોના રદિયા	૨૧૧
૧૦૬.	૧૮	૪૬	પ્રભુનાં દર્શને રોમાંચ ખડા કેમ થાય ?	૨૧૩
૧૦૭.	૧૮	૪૭/૪૮	આજના કાળને શ્રાપ : વાસનાથી રક્ષાનો ઉપાય	૨૧૫
૧૦૮.	૧૯	૧	મુનિશ્રી વિશ્વધનવિજયજીની સમાધિ	૨૧૭
૧૦૮.	૧૯	૨	કાયાને સુખ એ વિટંબણા	૨૧૭
૧૦૯.	૧૯	૩	કર્મની ભ્રમણામાં પુરુષાર્થનો નાશ ન કરો	૨૧૯
૧૧૦.	૧૯	૪	ગુપ્ત ભંડાર અને એની ચાવી	૨૨૧
૧૧૧.	૧૯	૫	દરેક સાધનામાં જરૂરી તત્ત્વ	૨૨૪
૧૧૨.	૧૯	૬	પ્રભુના નામની શીતલતા	૨૨૬
૧૧૩.	૧૯	૮	સમ્યક્ત્વના ૫ લક્ષણનાં ઉત્પત્તિક્રમના રહસ્ય	૨૨૮
૧૧૪.	૧૯	૯	સમ્યક્ત્વના ૫ લક્ષણનાં... (લે.૨)	૨૩૦
૧૧૫.	૧૯	૧૦	સહિષ્ણુતા-સહનવૃત્તિના અદ્ભુત લાભ	૨૩૩
૧૧૬.	૧૯	૧૧	મા-બાપનો ઉપકાર : સાસુ-વહુ કેમ ન ઝગડે ?	૨૩૫
૧૧૭.	૧૯	૧૩	આપણને ભગવાનની કઈ દયા ખપે ?	૨૩૭
૧૧૮.	૧૯	૧૪	સંતોષનું સ્વરૂપ : સંપત્તિ પચાવવાની આવડત	૨૩૯
૧૧૯.	૧૯	૧૫	ધારિણીમાતાએ ચંદનાની ચિંતા કેમ ન કરી ?	૨૪૧
૧૨૦.	૧૯	૧૬	ભક્તિ એ મુક્તિની દૂતી કેવી રીતે ?	૨૪૩
૧૨૧.	૧૯	૧૭	પરોપકાર કરો છતાં સ્વોપકાર કદી ન ભૂલો	૨૪૫
૧૨૨.	૧૯	૧૮	જીવનમાં શાન્તિ કેમ મળે ?	૨૪૭
૧૨૩.	૧૯	૧૯	શું ભગવાન આપણા પનારે પડ્યા છે ?	૨૪૯
૧૨૪.	૧૯	૨૦	ક્ષપકશ્રેણિ અને વીતરાગભાવ કેમ આવે ?	૨૫૧
૧૨૫.	૧૯	૨૧	પુણ્ય વટાવી કષાયો ખરીદવાનો મૂર્ખ ધંધો	૨૫૩
૧૨૬.	૧૯	૨૨	જીવનની પાંચ ખરાબી...	૨૫૬
૧૨૭.	૧૯	૨૩	જીવનની પાંચ ખરાબી... (લે.૨)	૨૫૯
૧૨૮.	૧૯	૨૪	દર્શનની બલિહારી સામગ્રીમાં સમ્યગ્દર્શન	૨૬૧
૧૨૯.	૧૯	૨૫	દર્શનની બલિહારી સામગ્રીમાં... (લે.૨)	૨૬૩
૧૩૦.	૧૯	૨૬	કોપાદિ ૪ કષાયના ત્યાગ માટે વિચારણા	૨૬૫
૧૩૧.	૧૯	૨૭	‘ધ્યાનશતક’ શાસ્ત્રપરિચય અને ધ્યાનનું મહત્ત્વ	૨૬૮
૧૩૨.	૧૯	૨૮	સંયમ-બ્રહ્મચર્ય માટે ખાતા વહેંચી લો	૨૬૯
૧૩૩.	૧૯	૨૯	દુઃખનાં રોદણા કેમ અટકે ?	૨૭૧
૧૩૪.	૧૯	૩૦	ધોડો દોડે રે સાહિબ વાજમાં	૨૭૪
૧૩૫.	૧૯	૩૧	જીવનના હિસાબ પર સુખ-દુઃખ...	૨૭૬
૧૩૬.	૧૯	૩૨	કર્મ ખટકે છે, પણ કબાડું ખટકે છે ?	૨૭૮
૧૩૭.	૧૯	૩૩	કર્મ ખટકે છે, પણ કબાડું ખટકે છે ? (લે.૨)	૨૮૦
૧૩૮.	૧૯	૩૪	ધર્મપ્રેમની કેટલી જરૂર ?	૨૮૨
૧૩૯.	૧૯	૩૫	ધર્મપ્રેમ માપવાની પારાશીશી	૨૮૫
૧૪૦.	૧૯	૩૬	પરમાત્મા અંગે જૈનો અને અજૈનોની માન્યતાનું ફળ	૨૮૭
૧૪૧.	૧૯	૩૭	તમે શ્રાવક માબાપ છો ?	૨૮૯
૧૪૨.	૧૯	૩૯	વાંકાનેરના આંગણે ‘ધ્યાન-શતક’નું બહુમાન	૨૯૨
૧૪૩.	૧૯	૪૦	પાપના સંતાપ છતાં પાપ કેમ અટકતા નથી ?	૨૯૪
૧૪૪.	૧૯	૪૧	પાપના સંતાપ છતાં પાપ કેમ અટકતા નથી ? (લે.૨)	૨૯૬
૧૪૫.	૧૯	૪૨	પાપના સંતાપ છતાં પાપ કેમ અટકતા નથી ? (લે.૩)	૨૯૮
૧૪૬.	૧૯	૪૩	વીતરાગ પ્રભુની મૂર્તિમાં બે પ્રકારની નયન મુદ્રા	૩૦૦
૧૪૭.	૧૯	૪૪	વીતરાગ પ્રભુની મૂર્તિમાં બે પ્રકારની નયન મુદ્રા (લે.૨)	૩૦૨
૧૪૮.	૧૯	૪૭,૪૮	બંગાળી માનવોનાં દુઃખ અને અનુકંપા	૩૦૪